

भय-नासना-भयविहार-मन्त्रमाला

(परमत्यदीपनी)
इतिवृत्तक-अट्टकथा

संशोधक

मिथिलेश्वर प्रसाद

नव-नालन्दा-महाविहार-ग्रन्थमाला

बिहाररज्जाणाय प्रकाशिता

परमत्थदीपनी

इतिवृत्तक-श्रद्धुकथा

प्रधान संशोधक

डॉ० नथमल टाटिया,

एम० ए०, डी० लिट०

निदेशक,

नव नालन्दा महाविहार, नालन्दा,

संशोधक

मिथिलेश्वर प्रसाद,

एम० ए०, डी० एल० एस-सी०

पुस्तकाध्यक्ष,

नव नालन्दा महाविहार, नालन्दा

नव नालन्दा महाविहार
नालन्दा (बिहार)

वृत्तान्त २९

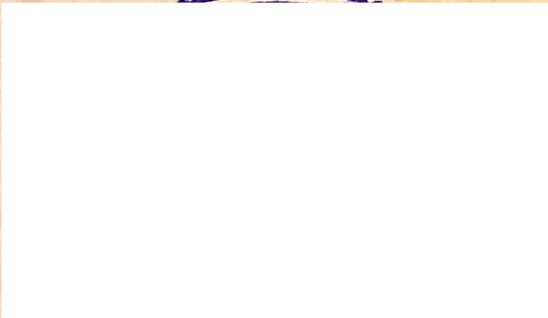
ई० १९७५

विक्रमानन्द २०३२

(२)

मुख्य वितरक :—

चौखम्बा संस्कृत सिरीज,
गोपाल मन्दिर लेन,
पो० बा० नं० ८,
वाराणसी-२२१००१
(उत्तर प्रदेश)

मुद्रक :—

बिहार राज्य शिक्षक सहयोग संघ लि० प्रेस,
एकजीवीशन रोड, पटना-८००००१

Nava Nālandā Mahāvihāra Publication

Published under the authority of

Government of Biḥār

THE
PARAMATTHADĪPAṆĪ
ITIVUTTAKA-ATTHAKATHĀ

General Editor,

Dr. Nathmal Tatiz,

M. A., D. Litt.

Director,

Nava Nālandā Mahāvihāra, Nālandā

Editor :

Mithileshwar Prasad,

M. A., D. L. Sc.

Librarian,

Nava Nālandā Mahāvihāra, Nālandā

NAVA NĀLANDĀ MAHĀVIHĀRA
NĀLANDĀ (Biḥar)

(४)

Sole Agents :—

M/s. Chaukhambā Sanskrit Series
Gopal Mandira Lane,
Post Box No. 8,
Varanasi-221001
(U. P.)

२५२०५४

इति/

Printed by :—

Bihar Rajya Shikshak Sahayog Sangh Ltd. Press,
Exhibition Road, Patna-800001.

The Government of Bihar established the Nalanda Institute of Post-Graduate Studies and Research in Buddhist Learning and Pālī (**The Nava Nālāṇḍā Māhavihāra**) at Nalanda in 1951 with the object, *inter alia*, to promote advanced studies and to publish works of permanent value to scholars. This Institute is one of the five others, planned by the Government as a token of their homage to the tradition of learning and scholarship for which ancient Bihar was noted. It has been doing useful work in the field of scholarship for the last twentyfive years.

As part of the programme of rehabilitating and reorientating ancient learning and scholarship, the edition and publication of the *Aṭṭhakathās* have been undertaken with the co-operation of the scholars of the Institute. The Government of Bihar hope to continue to sponsor such projects and trust that this humble service to the work of scholarship and learning would bear fruit in the fulness of time.

General Editor's Notes

This volume contains Dhammapāla's *aṭṭhakathā*, *Paramatthadīpanī*, on the *Itivuttaka*, which is being published for the first time in the Devanāgarī script.

The *Itivuttaka* is composed in prose and verse, and on some occasions, its language and sentiments rise to the most lofty flights.

The *aṭṭhakathā*, as is the case with the Pali Commentaries in general, is full of etymological speculations. The word *bhagavā*, for instance, is explained etymologically with reference to as many as 12 verses quoted in support (pp. 7-19) all giving fantastic derivations of the word. Dhammapāla, however, sometimes enters into critical estimates of philosophical problems which are reminiscent of similar discussions in the *Milindapañho*. The editor has drawn our attention to such an issue in his Introduction. The problem of 'the killer' and 'the killed' is discussed in detail. In the absence of anything static and abiding, the concepts of killer and killed are impossible. But the Buddhist philosopher propounds the theory of twofold reality (p. 104) in order to get over the difficulty of interpreting the sermons of the Buddha, which speak of things from various standpoints for the enlightenment of the people.

दुवे सच्चानि अक्खासि सम्बुद्धो वदतं वरो ।
सुम्मतिं परमत्थं च ततियं नूपलब्धति ॥
सङ्कतेवचनं सच्चं लोकसम्मुतिकारणा ।
परमत्थवचनं सच्चं धम्मानं भूतकारणा ॥
तस्मा वोहारकुसलस्स लोकनाथस्स सत्थुनो ।
सम्मुतिं वोहरन्तस्स मुसावादो न जायती ति ॥

The problem is discussed in the *Puttasuttavannanā* (pp 268-285) in connection with the five *sīlas*. The question of *appasāvajja* (lesser sin) and *mahāsāvajja* (greater sin) is also discussed in this connection, which had a great impact on the Indian evaluation of the problem of means and ends.

The editor has rendered a valuable service to the cause of Pali studies in India by participating in the programme of publication of the Pali *atthakathās* in the Devanāgarī script. He will continue to work in the field of Pali scholarship, it is hoped, with unabated zeal and enthusiasm in the future.

29th March, 1975

NATHMAL TATIA

Preface

Paramatthadīpanī is the commentary on the *Itivuttaka* written by Ācariya Dhammapāla. This edition of the *aṭṭhakathā* is presented for the first-time in Devanāgarī script. The manuscript for this edition was prepared from *Chaṭṭhasamgāyana* edition in the Burmese script. In the preparation of the text the following editions have been laid under contribution and the variant readings have been given in the foot notes, the collation of all these readings is done to suit the choice of the readers :—

1. Burmese.....*Chaṭṭhasamgāyana* edition, 1957.
2. Sinhalese.....Simon Hewavitarne Bequest Series ed by M. Dhammānanda Thero, 1928.
3. Siamese.....Mahamakuta Raja Vidyalaya Series 1919.
4. Roman.....*Itivuttakaṭṭhakathā* ed by M. M. Bose. 2 vols., 1934 & 1936.

The paragraph Nos. in the commentary correspond to the text *Itivuttaka* of the Nalanda Devanāgarī Pali edition. All commented words have been given in black type. The quotations from the texts have been placed within double inverted commas with the page reference of the texts of the Nalanda Devanāgarī Pali edition.

For the sake of keeping uniformity in punctuation I have followed more or less the methods adopted in the Nalanda Devanāgarī Pali edition. The page Nos. of the Roman edition and *Chaṭṭhasamgāyana* edition have been given in the margin.

I had to do this work in the midst of my multifarious and onerous duties as the Librarian of the Mahavihara, during my spare hours. So it took me almost two years to complete my task. Some misprints have escaped the notice of the proof-reader here and there. They have been corrected in the errata given at the end of the book.

I shall fail in my duty if I do not express my sincere gratitude to Dr. Nathmal Tatia, Director, Nava Nalanda Mahavihara, Nalanda who gave me the opportunity to bring out this critical edition of *Paramatthadīpanī*, the commentary of the *Itivuttaka*. His constant encouragement enabled me to finish the work in time. I acknowledge my debt of gratitude to him.

I also owe a deep sense of gratitude to my teachers Dr. C. S. Upasak, Rev. Dr. U. Dhammaratana, Dr. Mahesh Tiwary, Dr. Dilip Kumar Banerjee and Rev. Dr. U. Jagarabhivamsa, all erudite scholars in their respective fields, for their ungrudging help and kind suggestions in handling the manuscripts.

Dr. A. R. Chaudhary, Dr. N. K. Prasad, Dr. P. N. Sinha and Dr. Mahavir Sharma have helped me much in comparing the manuscript with different available editions of the text. I am deeply beholden to them.

My heartfelt thanks go to Prof. U. S. Vyas, Dr. N. K. Upadhyay, Prof. C. S. Prasad, Prof. V. K. Sharma and Prof. Krishna Choudhary for some valuable suggestions and cooperation.

My thanks also go to Dr. Parmeshwar Dayal Singh and Sri Satyendra Prasad Singh who have helped me much in preparing the index of the text and for going through the proofs respectively.

I also thank the authorities of the Bihar Rajya Sikshaka Sahayoga Sangha Ltd. Press for their cooperation in bringing out the book in time.

28-3-75

Mithileshwar Prasad

Introduction

Before we discuss the nature and contents of *Paramatthadīpanī*, the commentary on the *Itivuttaka* we should give a general outline of the Tipiṭaka literature and assess the importance of *Itivuttaka* in the Pāli Tipiṭaka.

Tipiṭaka means the three baskets or the three collections. The entire literature of the Theravāda canon has been compiled in Pāli Tipiṭaka. The Tipiṭaka in its modern form consists of three well-marked divisions. The first is called the Sutta piṭaka which embodies the sermons and teachings of the Buddha in prose or verse which he delivered from time to time to different types of disciples. The second, Vinaya piṭaka, is a very important collection, as it contains the detailed rules and regulations for the guidance of the monastic community consisting of monks and nuns. It also contains in its rudimentary stage the early history of the Buddhist Sangha. The third, the Abhidhamma piṭaka, embodies the philosophical aspects of Buddhism and deals with the psycho-ethical principles upon which Buddhism is based.

According to Theravāda tradition all these three collections were redacted in the first Buddhist council or the Paṭhama-Mahā-saṅgīti which was convened in Rājagaha under the aegis of King Ajātasattu of Magadha. This was done immediately after the passing away of the Buddha so that the entire Buddha-Vacana could be codified in a definite form. Modern scholars are of opinion that the Abhidhamma Piṭaka in its present shape was not compiled in the first council in which only the Dhamma and Vinaya were compiled.

Paramatthadīpanī is the commentary of the *Itivuttaka* which belongs to *Khuddakanikāya* of the *Suttapiṭaka*. Although the *Khuddakanikāya* literally means 'Small collection', it is virtually the biggest collection in the entire *Suttapiṭaka*, consisting, as it does, of fifteen books of different types.

Itivuttaka is one of the shortest of the books of the *Khuddakanikāya* although it is very important from the point of view of the Buddhist doctrine. The title of the book "*Itivuttaka*" signifies "Thus Spoke Buddha" Sayings¹. It is primarily a book of quotations of the

1. See Winternitz : History of Indian literature, Vol. II P, 88,

authoritative sayings of the Buddha. The entire work consists of 112 sections, each composed partly in prose and partly in verse. There is also a further arrangement into *Nipātas* or parts which are in their turn subdivided into *vaggas* or chapters.

According to the *Aṭṭhakathās* there are four *nipātas* in *Itivuttaka*. In the first *Nipāta* there are 27 *suttas*, in the second 22, in the third 50 and in the fourth 13, thus making a total of 112 *suttas*.

The prose of *Itivuttaka* is neither narrative nor descriptive. We briefly indicate below the main topics dealt with in the different *Nipātas* of *Itivuttaka* in order to acquaint our readers with the nature of the work.

Eka-Nipāta—It deals with the Buddhist ideal of life and man's duties according to this ideal. *Taṇhā* has been stated to be the cause of rebirth.

Delusion, anger and pride etc. are depreciated. Deliberate falsehood has been condemned and charity especially the gifts of food to worthy persons commended.

Duka-Nipāta—In the *duka-nipāta* are laid down the temptations the senses are subject to and the sins of the body, mind and speech. Inadvertence has been strongly condemned as a hindrance to Nibbāna. The Buddha is said to have stated the virtues of a monk and the happiness resulting from ascetic life.

Tika-Nipāta—The topics discussed in it are the eightfold path, obstacles to Nibbāna and the means of escape from rebirth, decay and death.

Catukka-Nipāta—It is stated in this *nipāta* that one who knows the cause of sorrow and the means of its cessation can easily free oneself from all sorts of worldly bonds. Passion, desire to do mischief and cruelty, etc. are the causes of temptations, which can lead a man to perdition.

The Pāli commentarial literature has a distinct place of its own in the history of Pāli literature. It must be borne in mind that the commentaries or *aṭṭhakathās* on the Pāli Tipiṭakas are separated by a gap of several centuries from the canonical literature. Most of the Pāli commentaries or *Aṭṭhakathas* as they are called, were written in the 5th century or 6th century A. D. Regarding the origin of this vast commentarial literature it is recorded in the Buddhist tradition that only the original Pāli canon or Tipiṭaka was preserved in India. Mahinda Thera, in order to explain the meaning of the *Buddhavacana*

to the Sinhalese people composed the Sinhalese *aṭṭhakathās* in Sinhalese language when he went to Ceylon to preach the doctrine of the Buddha. Buddhaghosa, the greatest commentator of Pāli literature was the first to translate these Sinhalese commentaries into Pāli or Māgadhi language. Buddhaghosa the celebrated scholiast flourished in the 5th century A. D. and according to Buddhist tradition was born in Magadha in the neighbourhood of Buddhagaya. He was a brahmin by birth and a finished scholar in the traditional Vedic lore. Becoming a convert to Buddhism he was ordered by his Ācariya Elder Revata to proceed to Ceylon and there to translate the Sinhalese *aṭṭhakathās* into Pāli. Buddhaghosa accordingly went to Ceylon during the reign of king Mahānāma. There he gained admission in the celebrated Mahāvihāra of Ceylon and studied the Sinhalese *aṭṭhakathās* and the Theravāda. He then translated the entire Sinhalese *aṭṭhakathās* into Pāli language. This is the tradition about the genesis of the *aṭṭhakathās*. The *aṭṭhakathās* are of inestimable value in understanding the deep import of the Pāli canonical literature. They represent the most ancient orthodox and traditional interpretation of the Buddha's teachings. By their very nature the commentaries were explicative and interpretative. In order to understand the Buddha-vacana there was a need for an accurate and exact interpretation of Buddha's words.

The commentaries of Buddhaghosa fulfilled a long-felt need of the theas. Buddhaghosa composed a large number of commentaries on the most important books of the Tipiṭaka. By his efforts he standardised a critical apparatus which was followed by all the famous commentators who followed in his wake. The standard of textual criticism that Buddhaghosa established by his indefatigable labours became the model for all distinguished exegetists who followed in his footsteps. Buddhaghosa himself informs us that he composed his works "by taking the substance of the old commentaries" (*Porāṇa-aṭṭhakathānaṃ sāramāḍāya*).

Tradition has it that he wrote commentaries on the entire Pāli Tipiṭaka but this is not historically true. When Buddhaghosa left Ceylon some of the commentaries remained unedited and untranslated into Pali. But others and no less brilliant scholars were forthcoming to complete the task left unfinished by the great ācariya. Even in his own time although Buddhaghosa was one of the greatest commentators he was not the only one, as there were several others who were enthusiastically labouring in the same noble cause of writing commentarial literature in Pāli.

Amongst the distinguished followers of Buddhaghosa the name of Dhammapāla, the author of the book under edition stands out foremost. As it has happened in the case of every distinguished Indian author, very little biographical details of Dhammapāla can be obtained from his published works. Dhammapāla concludes his *aṭṭhakathā* on the *Itivuttaka* thus “*Iti badaratitthavihāravāsina ācariya-Dhammapālena katā*” i. e. (Thus the *aṭṭhakathā* on *Itivuttaka* is completed by Ācariya Dhammapāla, an inhabitant of Badaratittha). The *Sāsanavarāṇsa* also records that he dwelt at *Badaratittha* in the Damila Kingdom near Ceylon. He was therefore very probably a Tamila by birth and wrote in South India. *Badaratittha* is on the south-east coast of India, just a little to the south of Madras (Modern Tamila Nadu). From his works we come to know that he was a native of *Kancīpura* (*Kanjivaram*). It is generally agreed that he was slightly posterior to Buddhaghosa. The *Khuddakanikāya* formed the special subject of Dhammapāla's studies. He might have studied in the Mahāvihāra in Ceylon, because he himself states in the introduction to one of his commentaries (e. g. *Petavatthu*) that he followed the traditional interpretation of the text as handed down in the Mahāvihāra.

The *Gandha-varāṇsa* gives a list of the works ascribed to Ācariya Dhammapāla. Seven out of his fourteen commentaries are on the principal books of poetry preserved in the canon (*Thera and Therīgāthā*, *Udāna*, *Vimānavatthu*, *Petavatthu*, *Itivuttaka* and *Cariyāpiṭaka*).

Ācariya Dhammapāla's works show great learning, much exegetical skill and sound judgement. There is a marked similarity between his style and that of Buddhaghosa. It is apparent that both of them belong to the same school as the two writers hold very similar views and refer to the same authorities. But Dhammapāla in his commentaries shows greater individuality and originality in the treatment of his subject. He confines himself strictly to the questions of meanings of words or discussions which have some ethical value in his texts. His style is simpler and he has great command over grammar. His explanation of technical terms is quite clear and at times an improvement on Buddhaghosa's.

In the commentary of the *Itivuttaka*, Dhammapāla follows a regular scheme. First comes an introduction to the whole collection of poems, giving the traditional account of how they came to be put together as one whole. Then each poem is taken separately and the words explained philologically. In his commentary on *Itivuttaka* Dhammapāla has taken special care to bring out the true meaning of

every important word of the text. In his explanations he always tries to come straight to the point without any unnecessary verbosity.

Now to come to the style and method of comments, they are much the same as followed in other commentaries. The etymological explanations of technical terms have been given. Sometimes verbal explanations are given with reference to their synonyms. Different opinions on several controversial points have been stated. Questions of traditional and doctrinal importance have been answered.

In the very beginning a question has been raised regarding the nature of the introduction. Unlike in the case of the other discourses, in the *Nidāna* of *Itivuttaka* no reference has been made to the time and the place of the delivery of the discourses included in it. The simple introduction given in the case of every sutta is : Thus I have heard—this has been said by the Blessed One, the Worthy One (*vuttametam bhagavatā vuttamarahatā ti me sutam*) So the question raised regarding the *nidāna* is a relevant one.

In answering this question Ācariya Dhammapāla gives the credit to *Khujjuttarā upāsikā* as the first source of information. She had the distinction of being acknowledged by the Buddha as the most learned *upāsikā* among the lay women, and finds a place in the *Etadagga Pali* (*Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvikanāṃ bahussutānaṃ upāsikānaṃ yadidaṃ Khujjuttarā.*)

As the story goes *Khujjuttarā* was in the service of the harem of King Udena of Kosāmbi. It was a part of her duty to buy flowers daily for the harem. One day when she went as usual to buy flowers, she got the opportunity of listening to the Dhamma preached by Lord Buddha who had been invited by the florist. As a result of her past good *Kamma* her spiritual eye (*Dhammacakkhu*) was opened and she became a '*sotāpanna*' by attaining the first stage of sanctification. When she returned to the palace, the members of the harem noticed a great change in her. When asked, she explained how the *Dhamma* brought about this change in her. They asked her to relate it to them. When she did so, they too were greatly impressed. As a result she was relieved of her duties of a maidservant and accepted as the teacher of the ladies of the harem headed by queen Sāmāvatī. It is said that whenever Lord Buddha happened to preach the Dhamma at Kosāmbi, *Khujjuttarā* used to go and listen to the discourses. Then she taught them to Sāmāvatī and other ladies of the harem. Later on nuns and the monks also learnt them. Ācariya Dhammapāla says that the introductory words of the *Nidāna* are those of *Khujjuttarā* addressed

to Sāmāvatī and other ladies of the harem. As they all happened to reside in Kosāmbi itself there was no point in referring to the place in the introduction. On the occasion of the first council, held at Rājagaha, Ānanda Thera also gave the introduction in the original form. Hence the absence of any reference to time and place in these *suttas* unlike in other *suttas*. It appears from certain remarks made in this connection that some other reasons were also advanced in certain circles to explain the peculiar nature of the *Nidāna*. But Ācariya Dhammapāla attaches importance to this explanation which might have been the traditional one.

Hence, by way of example reference may also be made to his explanations on some doctrinal matters. The comments made on the term *Sekka* or *Sekha* in *Māradheyyasutta* is a case in point. The term *Sekha* is used as a technical term for the first seven noble ones (*ariyas*) who have attained the first four spiritual paths and first three fruits (*sotāpati-magga* to *Arahatta-magga*). As distinct from *Sekka*, the term *Asekkha* is used for those who have attained the last stage of sainthood (*arahatta-phala*). Now the spiritual discipline or the path represented by the three-fold higher training of virtue (*sīla*), concentration (*samādhi*) and wisdom (*paññā*) is common to all the eight *ariyas*. So the question has been raised that when all are in the same 'sikkhā' discipline why would those who have attained the last stage of sainthood be called *Asekkhas* and their *dhammas* as *Asekkha-dhammas*. By way of answer Ācariya Dhammapāla says it is true that the spiritual discipline (*Sikkhā*) is common to all the *ariyas* or Noble Ones. But then the first seven *ariyas* are still under training (*sikkhā*) and hence the common designation of *sekkha* or *sekha* has been used for them and the *dhammas* practised by them are known as *sekkhadhamma*. On the contrary those who have attained the last stage of sainthood have completed their training and there remains nothing more for them to be accomplished. In other words they have come to the end of their spiritual training. Hence the significance of the term *Asekkha* or *Asekha* used for them as distinct from the term *Sekka* or *Sekha* used for the first seven *ariyas*.

To give another example, comments made by way of answering the questions placed regarding the *Anatta* doctrine vis-a-vis the violation of precepts are quite significant. In the first place, Ācariya Dhammapāla gives an elaborate exposition of the implications of the first precept keeping in view the traditional explanation and points out its violation under five conditions, i. e. (1) the being must be alive (*Pāṇo*), (2) there must be the knowledge that it is a living being (*Pāṇasafīṇi*), (3) there must be an intention to cause its death

(*vadhakacittam*), (4) Action must be taken to cause its death (*upakkamo*) (5) Death must result from such action (*Tena maraṇam*). If all these five conditions are fulfilled then the first precept is violated.

Now as Buddhism endorses a philosophy of flux and process, the following arguments may be advanced against the above explanation.

According to Buddhism a living being is nothing but a composition of so many conditioned states (*saṃkhāras*) which are subject to cessation; therefore the question of a killer or one who is killed does not arise. If it refers to the stream of thoughts and psychic factors (*citta-cetasika-santāna*), the question of cutting and disintegration does not arise as they are all mental in nature. If it refers to the stream of material states (*rūpa-santāna*), the question of killing by inflicting injury etc. does not arise as it is inanimate like a log of wood and hence no better than a dead body. Then again effort (*payoga*) in striking and killing would hold good in the case of conditioned states (*saṃkhāras*) of the past, or of the present, or of the future. They do not hold good in the case of the *saṃkhāras* of the past or those of the future as they are not in existence. As regards the *saṃkhāras* of the present, they are momentary in nature and attain cessation as a matter of course and as such the question of making any effort to bring about their destruction is futile (*nippayojano payogo siyā*). As the destruction of *saṃkhāras* is natural and hence uncaused, the question of causing death through effort made in striking etc. does not arise (*vināśassa ca karaṇa-rahitattā na paharaṇappahārādippapayoga-hetukam maraṇam*). As there is no urge within the *saṃkhāras* the question of making any effort also does not arise (*nirīhattā ca saṃkhārānaṃ kassa so payogo*). Moreover, the intention to kill, which is momentary, is contemporaneous with the *saṃkhāras* be disintegrated, and for the same reason there is no time for the intention to become effective. Therefore the question of killing and falling into the bondage of moral responsibility also does not arise.

After presenting the above objections that could be urged against the philosophy of flux advocated by Buddhism, he refutes them as follows :—

The composition of the conditioned states associated with the intention of killing as explained in the text, and conventionally known as a living being, is the killer (*yathāvuttavadhakacetanāsamangī saṃkhārānaṃ puñño sattasaṃkhāto hantā*). It is the composition of the material and mental states known as a living being that is killed, whose further continuity is interrupted as a result of the deprivation of vitality,

consciousness and the life principle brought about through the effort made, being urged by the intention of killing. Here the stream of thoughts and psychic factors is also involved, though it is not tangible. In this connection it has to be noted that wherever there is existence of five aggregates, the mental aspect of the life process functions in association with the physical aspects. Therefore when the life principle comes to an end as the result of the effort made in inflicting injury on the physical body, the mental body also come to an end. Therefore there is the act of killing which is not uncaused and the effort made for the purpose is not futile (*na paṇātipātassa asambhavo nā pi ahetuko, na ca payogo nippayojano*). Killing is applicable to the *saṁkhāras* of the present and not to those of past or of future. Then again this reference is not to a particular *saṁkhāra* which is momentary in nature but to the individuality of the whole process whose continuity is interrupted as a result of the effort of killing, and therefore death is caused (*na ahetukaṁ maraṇaṁ*). Though there is no agent as such within the *saṁkhāras*, they have their functional unity which produces the result, and hence the conventional use of a killer. When killing is mentioned it does not refer to the thought and psychic factors associated with the intention of killing only, but to the whole process of a living being, and therefore one who kills falls into the bondage of moral responsibility.

This explanation holds good in the case of other precepts also *mutatis mutandis*.

Thus Ācariya Dhammapāla has answered the possible objections that could be urged against the process philosophy of Buddhism. It may be noted here that these points have been dealt with in the *Milinda-Pañho* in another form in the context of *Anatta* doctrine vis-a-vis the *kamma* doctrine.

The observations we have made above regarding his comments and expositions in general are true of *Paramatthadīpanī* also.

Besides the canonical texts such as *Dīghanikāya*, *Majjhimanikāya*, *Samyuttanikāya*, *Cullavagga*, *Pārājikāpāli*, *Suttanipāta*, *Dhammapada*, *Dhammasaṅgini*, *Udāna*, *Itivuttaka* etc., he also refers to *aṭṭhakathā* and *tīkā*s in course of his explanations.

—Mithileshwar Prasad

इतिवृत्तक-श्रुतकथा

विषय-सूची

	पाठा	पिठङ्का
(क)	गन्थारम्भकथा	३
(ख)	गन्थपरिचयो	५
(ग)	निदानवर्णना	६
१.	एककनिपातो	४३
१.	पठमो वर्गो	४३
१.	लोभसुत्तवर्णना	४३
२.	दोससुत्तवर्णना	५६
३.	मोहसुत्तवर्णना	५९
४.	कोधसुत्तवर्णना	६१
५.	मक्खसुत्तवर्णना	६१
६.	मानसुत्तवर्णना	६२
७.	सब्बपरिञ्चासुत्तवर्णना	६५
८.	मानपरिञ्चासुत्तवर्णना	६८
९-१०	लोभदोसपरिञ्चासुत्तद्वयवर्णना	६९
२.	दुतियो वर्गो	७०
१-३.	मोहपरिञ्चादिसुत्तवर्णना	७०
४.	अविज्जानीवरणसुत्तवर्णना	७०
५.	तण्हासंयोजनसुत्तवर्णना	७३
६.	पठमसेखसुत्तवर्णना	७६
७.	दुतियसेखसुत्तवर्णना	८१
८.	संधभेदसुत्तवर्णना	८४
९.	संधसामग्गीसुत्तवर्णना	८८
१०.	पद्दुच्चित्तसुत्तवर्णना	८९
३.	ततियो वर्गो	९३
१.	पसन्नचित्तसुत्तवर्णना	९३
२.	मेतसुत्तवर्णना	९३

३.	उभयत्थसुत्तवण्णना	१००
४.	अट्ठिपुञ्जसुत्तवण्णना	१०३
५.	मुसावादसुत्तवण्णना	१०९
६.	दानसुत्तवण्णना	१११
७.	मेत्ताभावनासुत्तवण्णना	११२
२.	दुकनिपातो	
१.	पठमो वग्गो	
१.	दुक्खविहारसुत्तवण्णना	१२१
२.	सुखविहारसुत्तवण्णना	१२७
३.	तपनीयसुत्तवण्णना	१२७
४.	अतपनीयसुत्तवण्णना	१२९
५.	पठमसीलसुत्तवण्णना	१३०
६.	दुतियसीलसुत्तवण्णना	१३१
७.	आतापीसुत्तवण्णना	१३१
८.	पठमनकुहनसुत्तवण्णना	१३४
९.	दुतियनकुहनसुत्तवण्णना	१४०
१०.	सोमनस्ससुत्तवण्णना	१४१
२.	दुतियो वग्गो	१४६
१.	वितक्कसुत्तवण्णना	१४६
२.	देसनासुत्तवण्णना	१५६
३.	विज्जासुत्तवण्णना	१५८
४.	पञ्चापरिहीनसुत्तवण्णना	१९०
५.	सुक्कधम्मसुत्तवण्णना	१९२
६.	अजातसुत्तवण्णना	१९७
७.	निब्बानधातुसुत्तवण्णना	२०१
८.	पटिसल्लानसुत्तवण्णना	२०५
९.	सिक्खानिसंससुत्तवण्णना	२०७
१०.	जागरियसुत्तवण्णना	२१०
११.	आपायिकसुत्तवण्णना	२१४
१२.	दिट्ठिगतसुत्तवण्णना	२१५
३.	तिकनिपातो	
१.	पठमो वग्गो	२२०
१.	मूलसुत्तवण्णना	२२०
२.	धातुसुत्तवण्णना	२२२

३.	पठमवेदनासुत्तवण्णना	२२४
४.	दुतियवेदनासुत्तवण्णना	२३४
५.	पठमएसनासुत्तवण्णना	२३७
६.	दुतियएसनासुत्तवण्णना	२३९
७-८	आसवसुत्तद्वयवण्णना	२४०
९.	तण्हासुत्तवण्णना	२४०
१०.	मारघेय्यसुत्तवण्णना	२४२
२.	दुतियो वग्गो	२४६
१.	पुञ्जकिरियवत्थुसुत्तवण्णना	२४६
२.	चक्खुसुत्तवण्णना	२४९
३.	इन्द्रियसुत्तवण्णना	२५१
४.	अद्धासुत्तवण्णना	२५४
५.	दुच्चरितसुत्तवण्णना	२५७
६.	सुचरितसुत्तवण्णना	२५८
७.	सोचेय्यसुत्तवण्णना	२५८
८.	मोनेय्यसुत्तवण्णना	२५९
९.	पठमरागसुत्तवण्णना	२६०
१०.	दुतियरागसुत्तवण्णना	२६१
३.	ततियो वग्गो	२६४
१.	मिच्छादिट्ठिकसुत्तवण्णना	२६४
२.	सम्मादिट्ठिकसुत्तवण्णना	२६५
३.	निस्सरणियसुत्तवण्णना	२६६
४.	सन्ततरसुत्तवण्णना	२६७
५.	पुत्तसुत्तवण्णना	२६८
६.	अवट्ठिकसुत्तवण्णना	२६७
७.	सुखपत्थनासुत्तवण्णना	२६९
८.	भिदुरसुत्तवण्णना	२९२
९.	धातुसोसंसन्दनसुत्तवण्णना	२९३
१०.	परिहानसुत्तवण्णना	२९७
४.	चतुत्थो वग्गो	
१.	वितक्कसुत्तवण्णना	२९९
२.	सक्कारसुत्तवण्णना	३००
३.	देवसद्दसुत्तवण्णना	३०२
४.	पञ्चपुब्बनिमित्तसुत्तवण्णना	३०६

५.	बहुजनहितसुत्तवण्णना	३१३
६.	असुभानुपस्सीसुत्तवण्णना	३२०
७.	धम्मानुधम्मपटिपन्नसुत्तवण्णना	३२३
८.	अन्धकरणसुत्तवण्णना	३२५
९.	अन्तरामलसुत्तवण्णना	३२८
१०.	देवदत्तसुत्तवण्णना	३३३

५. पञ्चमो वग्गो

१.	अग्गप्पसादसुत्तवण्णना	३३८
२.	जीविकसुत्तवण्णना	३४८
३.	सङ्घाटिकण्णसुत्तवण्णना	३५२
४.	अग्गिसुत्तवण्णना	३५५
५.	उपपरिक्खसुत्तवण्णना	३५७
६.	कामूपपत्तिसुत्तवण्णना	३५९
७.	कामयोगसुत्तवण्णना	३६१
८.	कल्याणसीलसुत्तवण्णना	३६३
९.	दानसुत्तवण्णना	३७०
१०.	तेविज्जसुत्तवण्णना	३७३

४. चतुक्कनिपातो

१.	ब्राह्मणधम्मयागसुत्तवण्णना	३८१
२.	सुलभसुत्तवण्णना	३८७
३.	आसवक्खयसुत्तवण्णना	३९०
४.	समणब्राह्मणसुत्तवण्णना	३९३
५.	सीलसम्पन्नसुत्तवण्णना	३९४
६.	तण्हुप्पादसुत्तवण्णना	३९८
७.	सब्रह्मकसुत्तवण्णना	३९९
८.	बहुकारसुत्तवण्णना	४०५
९.	कुहसुत्तवण्णना	४०८
१०.	नदीसोतसुत्तवण्णना	४०९
११.	चरसुत्तवण्णना	४१८
१२.	सम्पन्नसीलसुत्तवण्णना	४२१
१३.	लोकसुत्तवण्णना	४३३

परिसिद्ध'

१.	सद्धानुक्कमणिका
२.	गाथानुक्कमणिका
३.	नामानं अनुक्कमणिका

संकेत-सूची

अ०	=	अपदान
अं० नि०	=	अङ्गुत्तरनिकायो
इ० वु०	=	इतिवृत्तकं
उ०	=	उदानं
खु० पा०	=	खुद्दकपाठो
चु० व०	=	चुल्लवग्गो
चु० नि०	=	चुल्लनिद्देसो
जा०	=	जातकं
थेर० गा०	=	थेरगाथा
दी० नि०	=	दीघनिकायो
ध० प०	=	धम्मपदं
ध० सं०	=	धम्मसङ्गणि
पटि० म०	=	पटिसम्भदामग्गो
पाचि०	=	पाचित्तियपालि
पारा०	=	पाराजिकपालि
पु० प०	=	पुग्गलपञ्जात्ति
पेत०	=	पेतवत्थु
बु० वं०	=	बुद्धवंसो
म० नि०	=	मज्झिमनिकायो
म० व०	=	महावग्गो
महा० नि०	=	महानिद्देसो
वि०	=	विभंगो
विमा०	=	विमानवत्थु
सु० नि०	=	सुत्तनिपातो
सं० नि०	=	संयुत्तनिकायो

सुद्धिपण्णं

पिट्ठे पन्तियं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
७	२२ गरू	गरू
९	१९ सत्तदक्खिण्येयपुगलदेसना	सत्त दक्खिण्येयपुगलदेसना
९	२० सत्तखीणासववलदेसना	सत्त खीणासववलदेसना
९	२० अट्ठपञ्चापटिलाभहेतुदेसना	अट्ठ पञ्चापटिलाभहेतुदेसना
९	२१ अट्ठसम्मत्तानि	अट्ठ सम्मत्तानि
९	२२ अट्ठलोकधम्मातिक्कमो	अट्ठ लोकधम्मातिक्कमो
११	१३-१४ अभिञ्जेय्येसु, धम्मेषु, कुसलादीसु, खन्धादीसु,	अभिञ्जेय्येसु धम्मेषु कुसलादीसु खन्धादीसु
११	१९ सच्छि कातब्बो	सच्छिकातब्बो
१३	४ रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो,	रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो,
१३	४ घोसप्पमाणो, घोसप्पसन्नो,	घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो,
१३	४-५ लूखप्पमाणो, लूखप्पसन्नो,	लूखप्पमाणो लूखप्पसन्नो,
१३	५ धम्मप्पमाणो, धम्मप्पसन्नो,	धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो,
१३	१० ब्रह्म ना	ब्रह्मना
१३	१६ एवमेव, खो	एवमेव खो,
१५	८ परिच्चजिपजहि	परिच्चजि पजहि
१५	१० पि, वो	पि वो,
१६	२१-२२ सच्चाधिट्ठानचागाधिट्ठान पारिपूरि	सच्चाधिट्ठानचागाधिट्ठान- पारिपूरि
१९	२ संसारदुक्खसहनं,	संसारदुक्खसहनं ;
२२	७ वुत्तं	वुत्तं ।
२३	१८ ति, खो	ति खो,
२३	१९ तस्मातिह, मे	तस्मातिह मे,
२४	८-९ ति, खो	ति खो,
२६	५ इद्धिआदेसनासासनियो	इद्धिआदेसनानुसासनियो
२७	५ सतिमन्तानं	सतिमन्तानं,
२७	२० मे	मे,
३०	१९ सङ्खेपो-	सङ्खेपो—
३३	८ अस्सुतवातो	अस्सुतवातो
३३	८ सप्पुरिसूपरिस्सयरहितस्स	सप्पुरिसूपनिस्सयरहितस्स
३४	३ आसरासुद्धिया	आसरासुद्धिया
३७	१० धम्म	धम्मं

३७	२२	पीतं,	पीतं
३८	५	सब्बासोतापत्तिफले	सब्बा सोतापत्तिफले
४४	९	एतेन	एतेना
४६	१०	ब्रह्मचरियवसाया	ब्रह्मचरियवासाया
४९	१४	वनपत्थपरियायं, वो	वनपत्थपरियायं वो,
५०	१५	अविभूतं अविभूतं	अविभूतं
५१	२५	परिञ्जासच्छि किरिया- भावनाभिसमयेहि	परिञ्जासच्छि किरिया- भावनाभिसमयेहि
५३	१६	गत्तद्वारता	गुत्तद्वारता
५४	२	वहीयति	पहीयति
५५	१५	पुजहन्ति	पजहन्ति
५८	१७	चपरं	च परं
६०	१५	मूळ्हो, खो	मूळ्हो खो,
६२	१२	हिनस्स	हीनस्स
६२	१३	अहंकारसो	अहंकाररसो
६२	१५	दट्ठब्बो	दट्ठब्बो ।
६३	१७	परिनिब्बायती	परिनिब्बायति
६३	१८	अयं	अयं
६६	२	परिजानाति ज्ञातपरिञ्जाय	परिजानाति ज्ञातपरिञ्जाय
६९	१०	तदेकट्ठसब्ब किलेसविमुत्तिया	तदेकट्ठसब्ब किलेसविमुत्तिया
७२	१०	अत्थो	अत्थो ।
७६	१४	गत्तद्वारो	गुत्तद्वारो
७७	१६	पत्थयसानस्सा	पत्थयमानस्सा
७८	१०	दुक्खनिरोधा	दुक्खनिरोधो
७९	४	करोती	करोति
८१	५	सुत्तसम्पन्नो	सुत्तसम्पन्नो
८१	९	वचनक्खनो	वचनक्खमो
८२	४	कमस्स कताग्गाणं	कमस्स कताग्गाणं
८२	२१	निकायलाभी	निकामलाभी
८५	८	नीघरत्तं	दीघरत्तं
८५	१७	कय	काय
८५	१९	भणं ति	भणन्ति
८५	२४	धम्मा	धम्मो
८६	२०	परिब्भमं ति	परिब्भमन्ति
८७	४	भेदवेतू	भेदहेतू
९१	१२	सम्भिज्जमानं ज्ञमच्च ज्ञा	सम्भिज्जमानं ज्ञपच्च ज्ञा

९३	४	पुञ्जपापफलानि—	पुञ्जपापफलानि,
९३	१२	विञ्ज्राण	विञ्ज्राणं
९६	२४	अट्टसमापत्तिलाभी	अट्टसमापत्तिलाभी
९९	१८	खुखं	सुखं
१००	१०	सेय्यथिदं ?	सेय्यथिदं,
१०१	१५	विवट्टपनिस्सयं	विवट्ट पनिस्सयं
१०१	२१	अप्पम्मादपदस्स	अप्पमादपदस्स
१०२	४	समोधामं	समोधानं
१०३	१०	तुत्थे	चतुत्थे
१०३	१५	विसेससमधिगन्तु	विसेससमधिगन्तुं
१०५	९, ११	पटिग्गण्हं ति	पटिग्गण्हन्ति
१०५	१२	आपज्ज ति	आपज्जति
१०८	१७	उय्योजेसु	उय्योजेसुं
१०९	१६	करोति—	करोति
११३	८	नाग्धं ति	नाग्धन्ति
११३	९	अग्धं ति	अग्धन्ति
११३	१०	चेभोविमुत्तिया	चेतोविमुत्तिया
११३	२१	पमाय	पभाय
११५	४	समादियं ति	समादियन्ति
११५	६	उत्तमवीरियवसेनवीरभावं- पत्तापि	उत्तमवीरियवसेन वीरभावं पत्तापि
११६	४	गद् हनमत्त	गद् हनमत्तं
११६	१३	सक्को ति	सक्कोति
११८	५	परिसमेध	पुरिसमेधं
११९	७	निमुग्गो कासतो	निमुग्गोकासतो
११९	१५	नाग्धं ति	नाग्धन्ति
१२०	१०	एवमेतस्मि	एवमेतस्मि
१२१	३	समनागतो	समन्नागतो
१२१	६	सउपायास	सउपायासं
१२२	१४	अक्खं ति	अक्खन्ति
१२२	२०	यदिच्छं ति	यदिच्छन्ति
१२२	२२	तस्मि	तस्मि
१२३	२४	पटिभञ्जित्वा	परिभुञ्जित्वा
१२४	४	गण्हाती”	गण्हाती” ति
१२४	६	आहारे ति	आहारेति
१२४	७	पिण्डं पातं	पिण्डपातं

१२५	७	दुविधं ससम्भारचक्खु	दुविधं—ससम्भारचक्खु
१२५	१७	सञ्जानाति	सञ्जानाति
१२६	१	उपादायो	उपादाय
१२७	१३	चेन	चेव
१२९	१२	आवज्जेति	आवज्जेति
१२९	१८	सुप्पबुद्धसक्कोकालिक- चिञ्चिमाणविकादीनं	सुप्पबुद्धसक्कोकालिकचिञ्च- माणविकादीनं
१३०	३	सियायथा	सिया यथा
१३४	१	संयोजनं	“संयोजनं
१३७	३	जानावूति	जानतूति
१३७	६	इच्छापकतस्सी	इच्छापकतस्स
१३७	११	सतोलाभादिगरुताय	सतो लाभादिगरुताय
१३८	१४	सन्तिसंवरो	खन्तिसंवरो
१४०	१४	पहानसच्छि किरियाभावना- भिसमयेहि	पहानसच्छि किरियभावना- भिसमयेहि
१४१	२०	पञ्जायति	पञ्जायति
१४२	२	भवासवो, भवासवो,	भवासवो,
१४४	५	पटिच्च—	पटिच्च
१४६	११	होतू”	होतू”ति
१४८	१५	अपरिमाणसु	अपरिमाणेसु
१४९	१	तदेवकस्स	सदेवकस्स
१४९	१२	चरन्ति	चरन्ति
१४९	२१	अनुलोमेति	अनुलोमेति
१४९	२१	कायस्स	कायस्स
१५५	१३	तत्रं	तत्र
१५५	२५	धम्मपटिसम्भदा	धम्मपटिसम्भदा
१५६	१९	होति	होति—
१५६	२४	सभासभावनिरुत्ती	सभावनिरुत्ती
१५७	१३	बोधि मूलेयेव	बोधि मूलेयेव
१५७	१४	अत्थी	अत्थि
१५७	१५	लोभदोसमोहविपरीत- मनसीकार	लोभदोसमोहविपरीतमनसीकार-
		अहिरिकानोत्तप्पथिन०	अहिरिकानोत्तप्पथिन०
१५७	१९	० विनिबन्ध छविवादमूल०	० विनिबन्ध छविवादमूल- सत्तानुसय०
१६१	२०	उपेक्खासम्बोज्झङ्गा	उपेक्खासम्बोज्झङ्गो

१६२	२०	तस्मि	तस्मि
१६२	२२	अनुस्सति"	अनुस्सती"
१६५	१४	अवितता	अवितथा
१६६	२	दससहिस्सलोकधातु	दससहस्सिलोकधातु
१६६	१८	अनिट्ठागन्धं	अनिट्ठगन्धं
१६७	१५	ठपिठपितआमलकं	ठपितआमलकं
१६७	१९	तत्तानं	सत्तानं
१६८	४	अमतमहानिब्बानिब्बान- धातु०	अमतमहानिब्बानधातु०
१६८	८	नेव सञ्जानासञ्जायतनं	नेवसञ्जानासञ्जायतनं
१६८	११	दुक्खस्सा	दुक्खस्सा"
१६८	१३	पटिनिस्सग्गो	पटिनिस्सग्गो
१७०	४	ताद	ताव
१७३	१२	अनवसेससङ्खतासङ्खत०	अनवसेससङ्खतासङ्खत०
१७८	१९	दिट्ठिगतेहि	दिट्ठिगतेहि
१८१	४	अविहिं सावितक्कस्स	अविहिंसावितक्कस्स
१८१	२४	अव्यापञ्जेरतो	अव्यापञ्जे रतो
१८२	६	अविहिं सावितक्कस्स	अविहिंसावितक्कस्स
१८२	३	करूणाविहारे	करूणाविहारेन
१८३	१३	सच्छि किरियाभावना	सच्छि किरियाभावना
१८४	१०	आसयानुसय चरियाधि- मुत्ति०	आसयानुसयचरियाधिमुत्ति०
१८७	५-६	तथा गतस्स	तथागतस्स
१८७	१७	पवत्तं ति	पवत्तन्ति
१९०	१०	विपस्सनापञ्जाय च,	विपस्सनापञ्जाय च
१९०	१०	मग्गपञ्जाय च,	मग्गपञ्जाय च
१९०	१७	विपस्सनाग्राणतो,	विपस्सनाग्राणतो
१९०	१८	मग्गग्राणतो च,	मग्गग्राणतो च
१९२	४	पिहयं ति	पिहयन्ति
१९२	१२	हिरयं ति	हिरयन्ति
१९२	१५	ओत्तप्पं ति	ओत्तप्पन्ति
१९४	१	गरहितस्सं ति	गरहितस्सन्ति
१९६	१५	तेहि	तेति
१९६	१७	अपसंक्कित्वा	अपसंक्कित्वा
१९९	२०	संङ्खतधम्ममारम्मणस्स	सङ्खतधम्ममारम्मणस्स
२०४	११	समन्तचक्खु	समन्तचक्खू
२०५	२	तेहि	तेति

२०६	३	विपस्सं ति	विप्पसन्ति
२०९	११	गुणभारणे	गुणमारणे
२१०	११	सम्पिण्डे ति	सम्पिण्डेति
२११	१५	सतिसम्बोज्झङ्गो	सतिसम्बोज्झङ्गो
२१५	१३	कारण	कारणा
२१५	१५	भूञ्जित्वा	भूञ्जित्वा
२१६	७	निस्सरं ति	निस्सरन्ति
२१६	१७	उद्दिसितुं	उद्दिसितुं
२१८	७	अनुपादिसेस निब्बानं	अनुपादिसेसनिब्बानं
२१८	८	पञ्चा चक्खुमन्तो	पञ्चाचक्खुमन्तो
२२३	१४	मच्चहायिनो	मच्चहायिनो
२२९	७	अरूपकम्मट्टान०	अरूपकम्मट्टान०
२३३	१७	छत्ति सविधा	छत्तिसविधा
२३३	१८	अट्टुत्तरसत्तं	अट्टुत्तरसत्तं
२३६	१३	परिवट्टुमं	परिवट्टुमं
२३७	३	यंसद्देहि	यंसद्देहि
२३७	४	यत ति	यतति
२३८	८	कुम्ममग्गो	कुम्ममग्गो
२४०	३	ज्ञाननिकं ति	ज्ञाननिकन्ति
२४२	२	समणा	समण
२४२	१६	जनेतं	जनेतुं
२४३	५	अपरियो—सितसिक्खत्ता	अपरियोसितसिक्खत्ता
२४८	३	भिक्खु	भिक्खुं
२४८	१८	दिट्ठिजगतं	दिट्ठिजगतं
२५०	२१	लखणादितो	लखणादितो
२५४	७	अत्ता	अद्धा
२५६	१२	जोते ति	जोतेति
२६०	१८	पमारपासो	मारपासो
२६१	१५	कायनुरूपञ्च	कायानुरूपञ्च
२६१	१७	अत्तानुवादिभयं	अत्तानुवादादिभयं
२६५	२	अरद्धं	आरद्धं
२६५	१६	कायस्म	कायस्स
२६८	१	ये हि	ये ति
२६९	२०	अथस्स	अघस्स
२७२	२१	आळवकादीनं	आळवकादीनं

२७२	१२	ब्राह्मयु	ब्रह्मयु
२७४	७	सरणं	सरणं
२७६	१	अञ्जिस्स	अञ्जिस्सा
२७७	११	अरूपिताय	अरूपिताय
२७८	२३	पयोगमहन्ताय	पयोगमहन्तताय
२८१	९	महासावज्ज	महासावज्जं
२८४	१८	अच्छम्भिता	अच्छम्भिता
२८७	२३	भोजन	भोजनं
२९५	१५	पकासेतु	पकासेतुं
२९५	१७	यया	यथा
२९६	१८	सम्मज्जनी	सम्मज्जनी
३०४	१	सदङ्गप्पहान०	तदङ्गप्पहान०
३०५	९	पवत्तं ति	पवत्तन्ति
३०८	११	जानं ति	जानन्ति
३१०	४	हिरञ्जसुवण्णखेत्तादिलाभो	हिरञ्जसुवण्णखेत्तवत्थादिलाभो
३१३	१०	सत्तलोका	सत्तलोको
३१४	७	असीतिमहाथेरो	असीतिमहाथेरा
३१७	१३	कारुञ्ज	कारुञ्जं
३१८	१४	० अत्थपदसमायो गतो	० अत्थपदसमायोगतो
३१९	२	० भावेता	० भावतो
३१९	९	० धुतङ्गवेतेहि	० धुतङ्गवतेहि
३१९	१६	अपपपुरन्ती	अपापुरन्ती
३२१	१९	वितक्कलाभसक्कार०	वितक्क लाभसक्कार०
३२४	१३	अनुविचिन्तयं तं	अनुविचिन्तयन्तं
३२४	१४	तमेव ति	तमेव
३२४	२२	सत्तति सप्पभेदा	सत्ततिसप्पभेदा
३२५	८	अन्ध	अन्धं
३२९	४,६	संकिलिस्सं ति	संकिलिस्सन्ति
३२९	५,७	विसुज्झं ति	विसुज्झन्ति
३३०-१	२४,१	चेते ति	चेतेति
३३१	१	पटिसंवेदती	पटिसंवेदेती
३३१	७	० चित्तप्पको पनादि	० चित्तप्पकोपनादि
३३२	४	हि	ति
३३२	९	अभिसङ्खरोति	अभिसङ्खरोति
३३५	२१	अवीचिनिरयं	अवीचिनिरयं
३३६	१५	समुद्दस्स	समुद्दस्स

३४१	१०	तपो	ततो
३४३	६	सण्हसुखुम भावतो	सण्हसुखुमभावतो
३४६	१६	रत्तनत्तये	रत्तनत्तये
३४४	१२	० विपाकट्टा	विपाकवट्टा
३४८	३	सेतासनानि	सेनासनानि
३५१	७	भत्तनिक्खत्तकाको	भत्तनिक्खत्तकाको
३५५	१६	बाल्यं पमादं	बाल्यं पमादं
३५८	८	परितस्सेय्या	परितस्सेय्या
३५९	७	जातसंसारो	जातिसंसारो
३५९	१६	नेरयिको	नेरयिके
३५९	२०	पच्चुपटितकामा	पच्चुपटितकामा
३६०	२०	यथापटिलद्धत्ताभावं	यथापटिलद्धत्त भावं
३६१	१६	एकन्ते नेव	एकन्तेनेव
३६१	१९	अप्पहीनभव योगत्ता	अप्पहीनभवयोगत्ता
३६२	१४	संसारन्ति	संसरन्ति
३६५	२, १३	पातिमोक्खसंवरसंवुत्तो	पातिमोक्खसंवरसंवुतो
३६८	५	० जीवकस्स कायपागब्भियादीनं	० जीवकस्स कायपागब्भियादीनं
३६८	१८	पद	पन
३६९	१४	सक्खापदेसू	सिक्खापदेसू
३७२	१	हि सनतो	हिसनतो
३७२	३	उत्तरहितं	उत्तररहितं
३७३	६	वसुज्झति	विसुज्झति
३७५	२५	परियन्ते	परियन्तो
३८८	३	पंसकूलं	पंसुकूलं
३८८	२१	अज्झत्तिकं	अज्झत्तिकं
३९०	१९	चेतोविमुत्ति	चेतोविमुत्ती
३९२	५	विट्ठासवो	दिट्ठासवो
३९४	१७	यथालद्धेहि	यथालद्धेहि
३९५	९	चक्खुदस्सनं	चक्खुदस्सनं
३९५	१०	चक्खुहि	चक्खूहि
३९६	१६	अनुपब्बजं ति	अनुपब्बजन्ति
३९७	७	० हितेसुसत्तानं	० हितेसु सत्तानं
३९७	१५	इरियन्तो	इरियन्तो
३९८	४	एवधम्मजीविनं	एव धम्मजीविनं
३९८	८	तेहि	ते ति
३९९	१	पणीतप्पणीतरो	पणीतप्पणीतरो

३९९	७	अनेका दीनवाकुलेसु	अनेकादीनवाकुलेसु
४०२	२२	पुत्ते	पुत्तेन
४०५	१	अभिप्पन्ने	अभिप्पसन्ने
४०५	१२	ब्राह्मणो	ब्राह्मणे
४०६	९	इतरेसन्ति	इतरेसं ति
४०७	५	गेहेठत्वा	गेहे ठत्वा
४१३	२२	सति आयतने	सतिआयतने
४१४	५	वुच्चति	वुच्चन्ति
४१४	२१	कोधपायासस्सेतं	कोधुपायासस्सेतं
४१६	३	पटिलोभतो	पटिलोमतो
४१९	२	विहिं सावितक्को	विहिंसावितक्को
४१९	८	अधिवासेति	अधिवासेति
४१९	१०	विनोदेती	विनोदेति
४१९	१९	सामतं	समितं
४२४	८	पाणं	पापं
४२६	१७	भिय्योभावाया	भिय्योभावाय
४२७	१९	मेत्तानिस्सतसप्पायकथाय	मेत्तानिस्सितसप्पायकथाय
४२८	२०	० भुत्तवमितक ०	० भुत्तवमितक ०
४२९	१६	योनिमोसनसिकार ०	योनिमोसनसिकार ०
४३१	१०	वीरिय	वीरियं
४३३	१९	आचिक्खं ति	आचिक्खन्ति
४३९	११	दिट्ठं सुतं	दिट्ठं सुतं सुतं
४४०	२	० परिमाणो	० परिमाणे
४४०	४	भासती	भासति
४४०	४	उद्दिंसन वसेन	उद्दिंसनवसेन
४४०	९	मित्तं	मितं

इतिवृत्तक-अट्टकथा

॥ कुरु-कुरु ॥

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

इतिवुत्तक-अट्टकथा

१. गन्थारम्भकथा

महाकारुणिकं नाथं, ज्ञेयसागरपारगुं ।
वन्दे निपुणगम्भीर - विचित्रनयदेसनं ॥
विज्जाचरणसम्पन्ना, येन निव्यन्ति लोकतो ।
वन्दे तमुत्तमं धम्मं, सम्मासम्बुद्धपूजितं ॥
सीलादिगुणसम्पन्नो, ठितो मग्गफलेसु यो ।
वन्दे अरियसंघं तं, पुञ्ञखेत्तं अनुत्तरं ॥
वन्दनाजनितं पुञ्ञं, इति यं रतनत्तये ।
हतन्तरायो सब्बत्थ, हुत्वाहं तस्स तेजसा ॥
एककादिप्पभेदेन, देसितानि महेसिना ।
लोभादीनं पहानानि^१, दीपनानि विसेसतो ॥
सुत्तानि एकतो कत्वा, इतिवुत्तपदक्खरं ।
धम्मसङ्गाहका थेरा, सङ्गायिसु महेसयो ॥
इतिवुत्तकमिच्चेव, नामेन वसिनो पुरे ।
यं खुद्दकनिकायस्मिं, गम्भीरत्थपदक्कमं ॥
तस्स गम्भीरजाणेहि, ओगाहेतब्बभावतो ।
किञ्चापि दुक्करा कातुं, अत्थसंवण्णना मया ॥

5

10

15

R. 2
B. 2

5

10

सहसंवर्णनं यस्मा, धरते सत्थु सासनं ।
 पुब्बाचरियसीहानं, तिट्ठतेव विनिच्छयो ॥
 तस्मा तं अवलम्बित्वा, ओगाहेत्वान पञ्चपि ।
 निकाये उपनिस्साय, पोराणट्टकथानयं ॥
 निस्सितं वाचनामग्गं^१, सुविसुद्धं अनाकुलं ।
 महाविहारवासीनं, निपुणत्थविनिच्छयं ॥
 पुनप्पुनागतं अत्थं, वज्जयित्वान साधुकं ।
 यथाबलं करिस्सामि, इतिवृत्तकवर्णनं ॥
 इति आकङ्क्षमानस्स, सद्धम्मस्स चिरट्ठिति ।
 विभजन्तस्स तस्सत्थं, निसामयथ साधवो ति ।

—०—

२. गन्थपरिचयो

तत्थ इतिवुत्तकं नाम एककनिपातो, दुक्कनिपातो, तिकनिपातो, चतुक्कनिपातो ति चतुनिपातसङ्गहं^१ । तस्मिं^२ विनयपिटकं, सुत्तन्तपिटकं, अभिधम्मपिटकं ति तीसु पिटकेसु सुत्तन्तपिटकपरियापन्नं; दीघनिकायो मज्झिमनिकायो, संयुत्तनिकायो, अङ्गुत्तरनिकायो, खुद्दकनिकायो ति पञ्चसु निकायेसु खुद्दकनिकायपरियापन्नं; सुत्तं, गेय्यं, वेय्याकरणं, गाथा^३, 5 उदानं, इतिवुत्तकं, जातकं, अब्भुतधम्मं^४, वेदल्लं ति नवसु सासनङ्गेषु इतिवुत्तकसङ्गभूतं^५ ।

“द्वासीति^६ बुद्धतो गण्हि, द्वेसहस्सानि भिक्खुतो ।

चतुरासीतिसहस्सानि, ये मे धम्मा पवत्तिनो”

(थेर गा० ३६९) ति ॥, 10

एवं धम्मभण्डागारिकेन पटिञ्जातेसु चतुरासीतिया^७ धम्मक्खन्धसहस्सेसु कतिपयधम्मक्खन्धसङ्गहं । सुत्ततो एककनिपाते^८ ताव सत्तवीसति सुत्तानि, दुक्कनिपाते द्वावीसति^९, तिकनिपाते पञ्चास, चतुक्कनिपाते तेरसा ति द्वादसाधिकसुत्तसत्तसङ्गहं । तस्स निपातेसु एककनिपातो आदि, वग्गेषु पाटिभोगवग्गो, सुत्तेसु लोभसुत्तं । तस्सापि “वुत्तं हेतं 15 भगवता” ति आदिकं आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले^{१०} वुत्तं निदानमादि । सा पनायं पठममहासङ्गीति विनयपिटके तन्ति-मारुळहा^{११} एव । यो पनेत्थ निदानकोसल्लत्थं वत्तब्बो कथामग्गो, सोपि सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकाय-अट्ठकथाय वित्थारतो वुत्तोयेवा ति तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

R. 3

P. 3

20

१. चतुन्निपातसङ्गहं—स्या०, रो० ।

२. तं—सी० ।

३. गाथं—रो० ।

४. अब्भूतधम्मं—स्या० ।

५. इतिवुत्तकभूतं—स्या०, रो० ।

६. द्वासीति—सी०, रो० ।

७. चतुरासीतिया—रो० ।

८. एकनिपाते—स्या० ।

९. द्वावीसति—सी० ।

१०. पठमसङ्गीतिकाले—सी० ।

११. तन्तिमारुळहा—सी० ।

३. निदानवर्णना

R. 4

१. यं पनेतं वुत्तं हेतं भगवता (इ० वु० १८३) ति आदिकं निदानं । एकधम्मं, भिक्खवे, पजहथा ति आदिकं सुत्तं । तत्थ वुत्तं भगवता ति आदीनि नामपदानि । इती ति निपातपदं । पजहथा ति एत्थ प-इति उपसर्गपदं, जहथा-ति आख्यातपदं । इमिना नयेन
5 सब्बत्थ पदविभागो वेदितव्वो ।

अत्थतो पन वुत्तसद्दो ताव सउपसर्गो अनुपसर्गो च वपने वापसमकरणे^१ केसोहारणे जीवितवुत्तियं पवुत्तभावे^२ पावचनभावेन पवत्तिते अज्जेन कथनेति एवमादीसु दिस्सति । तथा हेस—

“गावो तस्स पजायन्ति, खेत्ते वुत्तं विरूहति ।

10

वुत्तानं^३ फलमस्नाति, यो मित्तानं न दुब्भती”

(जा० २-१५७) ति ॥,

आदीसु^४ वपने आगतो । “नो च खो पटिवुत्तं” (पारा० १८९) ति आदीसु अट्टदन्तकादीहि वापसमकरणे । “कापटिको^५ माणवो दहरो वुत्तसिरो” (म० नि० २-४३१) ति आदीसु केसोहारणे । “पन्नलोमो
15 परदत्तवुत्तो^६ मिगभूतेन चेतसा विहरती” (वु० व० २८२) ति आदीसु जीवितवुत्तियं । “सेय्यथापि नाम पण्डुपलासो बन्धना पवुत्तो अभव्वो हरितत्थाया^७” (पारा० ५८) ति आदीसु बन्धनतो पवुत्तभावे^८ । “येसमिदं एतरहि, ब्राह्मणा^९, पोराणं मन्तपदं गीतं पवुत्तं समिहितं” (दी० नि० १.९१) ति आदीसु पावचनभावेन पवत्तिते । लोके पन—

१. वारसमिकरणे—रो० ।

३. पुत्तानं—सी० ।

५. कापटिको—रो० ।

७. हरितत्ताया—सी०, रो० ।

९. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. पमुत्तभावे—सी०, स्या० ।

४. एवं आदिलु—रो० ।

६. परदवुत्तो—सी०, स्या०, रो० ।

८. पमुत्तभावे—सी०, रो० ।

“वुत्तो गणो^१ वुत्तो पारायनो” ति आदीसु अज्झेने । “वुत्तं खो पनेतं भगवता धम्मदायादा^२ मे, भिक्खवे, भवथ, मा आमिसदायादा” (म० नि० १.१८) ति आदीसु कथने । इधापि कथने दट्ठब्बो । तस्मा वुत्तं कथितं भासितं ति अत्थो ।

दुतियो पन वुत्तसद्दो वचने चिण्णभावे च वेदितब्बो । हि—इति 5 B. 4
जातु^३ विव्यत्तं ति एतस्मिं अत्थे निपातो । सो इदानीं वुच्चमानसुत्तस्स R. 5
भगवतो विव्यत्तं^४ भासितभावं जोतेति । वाचकसद्दसन्निधाने^५ हि पयुत्ता निपाता । तेहि वत्तब्बमत्थं जोतेन्ति । एतं ति अयं एतसद्दो—

“यो च बुद्धं च धम्मं च, संघं च सरणं गतो ।

चत्तारि अरियसच्चानि, सम्मप्पञ्जाय पस्सति ॥

10

दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं ।

अरियं चट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं ॥

एतं खो सरणं खेमं, एतं सरणमुत्तमं ।

एतं सरणमागम्म, सब्बदुक्खा पमुच्चती”

(ध० प० ३५) ति ॥, 15

आदीसु यथावुत्ते आसन्नपच्चक्खे आगतो । “अप्पमत्तकं खो पनेतं, भिक्खवे, ओरमत्तकं सीलमत्तकं, येन पुथुज्जनो तथागतस्स वर्णं वदमानो वदेय्या” (दी० नि० १-५) ति आदीसु पन वक्खमाने आसन्नपच्चक्खे^६ । इधापि वक्खमानेयेव दट्ठब्बो । सङ्गायनवसेन वक्खमानं हि सुत्तं धम्मभण्डागारिकेन बुद्धियं ठपेत्वा तदा “एतं” ति 20
वुत्तं ।

भगवता ति एत्थ भगवा ति गरुवचनं । गरुं हि लोके भगवा ति वदन्ति । तथागतो च सब्बगुणविसिट्ठताय सत्तानं गरु, तस्मा भगवा ति वेदितब्बो । पोरानेहिपि वुत्तं—

१. गुणो—सी०, स्या० ।

२. धम्मदायादा—सी० ।

३. पातु—सी० ।

४. व्यत्तं—सी० ।

५. वाचकसद्दसन्निधाने—सी० ।

६. ० आगतो—रो० ।

“भगवां ति वचनं सेट्टं, भगवा ति वचनमुत्तमं ।

गरु गारवयुत्तो सो, भगवा तेन वुच्चती” ति ॥

R. 6 5 इमिना वचनेन वचनीयो यो अत्थो, सो सेट्टो ति अत्थो । भगवा ति वचनमुत्तमं ति एत्थापि एसेव नयो । गारवयुत्तो ति गरुभावयुत्तो^१ गरुगुणयोगतो^२, गरुकरणं^३ वा सातिसयं अरहती ति गारवयुत्तो, गारवारहो ति अत्थो । एवं गुणविसिट्टसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनमेतं यदिदं भगवा ति ।

B. 5 10 अपि च—

“भगी भजी भागी विभत्तवा इति,
अकासि भग्गं ति गरू ति भाग्यवा ।
बहूहि आयेहि सुभावितत्तनो,
भवन्तगो सो भगवा ति वुच्चती” ॥,

15 निद्देसे आगतनयेन—

“भाग्यवा भग्गवा युत्तो, भगेहि च विभत्तवा ।

भत्तवा वन्तगमनो, भवेसु भगवा ततो” ति ॥

इमिस्सा गाथाय च वसेन भगवा ति पदस्स अत्थो वत्तब्बो । सो पनायं
अत्थो सब्बाकारेण विसुद्धिमग्गे बुद्धानुस्सतिनिद्देसे वुत्तो ति । तत्थ
20 वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

अपरो नयो—भगवा ति^२ भगवा, भत्तवा ति^१ भगवा, भागे वनी
ति भगवा, भगे वनी ति भगवा, भत्तवा ति भगवा, भगे वमी ति
भगवा, भागे वमी ति भगवा ।

१. गारुगारभयुत्तो—रो० ।

२. गारुगुणयोगतो—रो० ।

३. गारुकरणं—रो० ।

भागवा भवता^१ भागे, भगे च वनि भवता ।

भगे वमि तथा भागे, वमी ति भगवा जिनो ॥

तत्थ कथं भागवा ति भगवा ? ये ते सीलादयो धम्मक्खन्धा
गुणकोट्टासा, ते अनञ्जसाधारणा निरतिसया तथागतस्स अत्थि^२
उपलब्धन्ति । तथा हिस्स सीलं, समाधि, पञ्चा, विमुत्ति, विमुत्ति- 5
आणदस्सनं, हिरी, ओत्तप्पं, सद्धा, वीरियं, सत्ति, सम्पजञ्जं, सील-
विसुद्धि^३, चित्तविसुद्धि, दिट्ठिविसुद्धि, समथो, विपस्सना, तीणि^४
कुसलमूलानि, तीणि सुचरितानि, तयो सम्मावितक्का, तिस्सो
अनवज्जसञ्जा, तिस्सो धातुयो, चत्तारो सत्तिपट्टाना, चत्तारो
सम्मपधाना, चत्तारो इद्धिपादा, चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि 10
अरियफलानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुर्योनिपरिच्छेदकआणानि,
चत्तारो अरियवंसा, चत्तारि वेसारज्जआणानि, पञ्च पधानियङ्गानि,
पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चआणिको सम्मासमाधि, पञ्चिन्द्रियानि,
पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनआणानि, पञ्च
विमुत्तिपरिपाचनीया सञ्जा^५, छ अनुस्सत्तिट्टानानि, छ गारवा, छ 15
निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा, छ अनुत्तरियानि, छ
निब्बेधभागिया सञ्जा^६, छ अभिञ्जा, छ असाधारणआणानि, सत्त
अपरिहानिया धम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त बोज्झङ्गा, सत्त सप्पुरिस-
धम्मा, सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सञ्जा, सत्तदक्खिण्येयपुग्गलदेसना,
सत्तखीणासवबलदेसना, अट्ठपञ्चापटिलाभहेतुदेसना, अट्ठसम्मत्तानि, 20
अट्ठलोकधम्मातिक्कमो, अट्ठ आरम्भवत्थूनि, अट्ठ अक्खणदेसना, अट्ठ
महापुरिसवितक्का, अट्ठ अभिभायतनदेसना, अट्ठ विमोक्खा, नव
योनिमोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नव
सत्तावासदेसना, नव आघातप्पटिविनया, नव सञ्जा, नव नानत्ता^७,

R. 7

B. 6

१. भगवा—सी०, रो० ।

२. अत्था—रो० ।

३. ०चित्तविसुद्धि०—म० पोत्थके नत्थि । ४. तीनि—रो० ।

५. पञ्जा—रो० ।

६. पञ्जा—सी० ।

७. ० देसना—सी०, रो० ।

नव अनुपुब्बविहारा^१, दस नाथकरणा धम्मा, दस कसिणायतनानि,
 दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि, दस अरियवासा, दस असेक्खा^२
 धम्मा, दस तथागतबलानि, एकादस मेत्तानिसंसा, द्वादस धम्मचक्का-
 कारा, तेरस धुतगुणा, चुद्दस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुक्तिपरिपाचनीया
 5 धम्मा, सोळसविधा आनापानस्सति, सोळस^३ अपरन्तपनीया धम्मा,
 अट्टारस बुद्धधम्मा, एकूनवीसति पच्चवेक्खणजाणानि, चतुचत्तालीस
 जाणवत्थूनि, पञ्चास उदयब्बयजाणानि, परोपण्णास कुसलधम्मा,
 सत्तसत्तति जाणवत्थूनि, चतुवीसतिकोटिसत्तसहस्ससमापत्तिसञ्चारिमहा-
 वजिरजाणं, अनन्तनयसमन्तपट्टानपविचयपच्चवेक्खणदेसनाजाणानि,
 10 तथा अनन्तासु लोकधातूँसु अनन्तानं सत्तानं आसयादिविभावनजाणानि
 चाति एवमादयो अनन्ता अपरिमाणभेदा अनञ्जसाधारणा निरतिसया
 गुणभागा गुणकोट्टासा विज्जन्ति उपलब्भन्ति । तस्मा यथावुत्तविभागा
 गुणभागा अस्स अत्थी ति^४ भागवा ति वत्तब्बो । आकारस्स रस्सत्तं
 कत्वा “भगवा” ति वुत्तो । एवं ताव भगवा ति भागवा ।

R. 8

15 यस्मा सीलादयो सब्बे, गुणभागा असेसतो ।
 विज्जन्ति सुगते तस्मा, भगवा ति पवुच्चति ॥

कथं भतवा ति भगवा ? ये ते सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमापन्नेहि^५

मनुस्सत्तादिके अट्ट धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्बोधिआ कतमहाभिनी-
 हारेहि महाबोधिसत्तेहि परिपूरेतब्बा^६ दानपारमी, सीलनेक्खम्म-पञ्चा-
 20 वीरिय-खन्ति-सच्च अधिट्टानमेत्ता-उपेक्खापारमी ति दस पारमियो, दस
 उपपारमियो, दस परमत्थपारमियो ति समत्तिसपारमियो, दानादीनि
 चत्तारि सङ्गहवत्थूनि, चत्तारि अधिट्टानानि, अत्तपरिच्चागो, नयन-
 धन-रज्जपुत्तदारपरिच्चागो ति पञ्च महापरिच्चागा; पुब्बयोगो
 पुब्बचरिया धम्मक्खानं लोकत्थचरिया जातत्थचरिया बुद्धत्थचरिया ति
 25 एवमादयो सङ्खेपतो वा पुञ्जसम्भारजाणसम्भारा बुद्धकरधम्मा^७, ते

B. 7

१. ० देसना—सी०, रो० ।

२. असेख—सी०, रो० ।

३. सत्तरस—सी०, रो० ।

४. ० भगवा—सी०, रो० ।

५. उस्सुक्कमापन्नेहि—सी०, रो० ।

६. पूरेतब्बा—सी० ।

७. बुद्धकारकधम्मा—सी० ।

महाभिनीहारतो पट्टाय कप्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येयानि यथा हानभागिया संकिलेसभागिया ठितिभागिया वा न होन्ति, अथ खो उत्तरुत्तरि विसेसभागियाव^१ होन्ति, एवं सक्कच्चं निरन्तरं अनवसेसतो भता सम्भता अस्स अत्थी ति भतवा ति भगवा; निरुत्तिनयेन तकारस्स गकारं कत्वा ।

5

अथवा भतवा ति^२ तेयेव यथावुत्ते बुद्धकरधम्मे^३ वुत्तनयेन भरि सम्भरि परिपूरेसी ति अत्थो । एवम्पि भतवा^४ ति भगवा ।

यस्मा^५ सम्बोधिया सब्बे, दानपारमिआदिके ।

सम्भारे^६ भतवा नाथो, तस्मापि भगवा मतो ॥

कथं भागे वनी ति भगवा ? ये ते चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्या 10
देवसिकं वळञ्जनकसमापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितत्थं अत्तनो
दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं च निच्चकप्पं वनि भजि सेवि बहुलमकासी ति
भागे वनी ति भगवा । अथवा अभिञ्जेय्येसु, धम्मेषु, कुसलादीसु,
खन्धादीसु, च ये ते परिञ्जेय्यादिवसेन सङ्खेपतो वा चतुर्विधा
अभिसमयभागा, वित्थारतो पन “चक्खु परिञ्जेय्यं...पे०...जरामरणं 15 R. 9
परिञ्जेय्यं” (पटि० म० २७) ति आदिना अनेके^७ परिञ्जेय्य-
भागा, “चक्खुस्स समुदयो पहातब्बो...पे०...जरामरणस्स समुदयो
पहातब्बो” ति आदिना पहातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधो सच्छि-
कातब्बो...पे०...जरामरणस्स, निरोधो सच्छि कातब्बो” ति आदिना
सच्छिकातब्बभागा, “चक्खु निरोधगामिनी पटिपदा भावेतब्बा 20
...पे०...चत्तारो सतिपट्टाना भावेतब्बा” ति आदिना च अनेकभेदा
भावेतब्बभागा च धम्मा, ते सब्बे वनि भजि यथारहं गोचरभावना-
सेवनानं वसेन सेवि । एवम्पि भागे वनी ति भगवा । अथवा ये^८ इमे

१. ० ति—रो० ।

२. बुद्धकारकधम्मे—रो० ।

३. सम्मा—स्या०, रो० ।

४. अनेकेभेदा—रो०

५. भगवा ति—सी० ।

६. भगवा ति—सी० ।

७. सम्भरि—सी० ।

८. रो० पोत्थके नत्थि ।

B. 8

सीलादयो धम्मक्खन्धा सावकेहि^१ साधारणा गुणकोट्टासा गुणभागा,
किन्ति नु खो ते वेनेय्यसन्तानेसु पतिट्ठपेय्यं^२ ति महाकरुणाय वनि
अभिपत्थयि । सा चस्स अभिपत्थना यथाधिप्पेतफलावहा अहोसि ।
एवम्पि^३ भागे वनी ति भगवा ।

5

यस्मा जेय्यसमापत्ति-गुणभागे तथागतो ।

भजि पत्थयि सत्तानं, हिताय भगवा ततो ॥

कथं भगे वनी ति भगवा ? समासतो ताव कतपुञ्जेहि पयोग-
सम्पन्नेहि यथाविभवं भजीयन्ती^४ ति भगा, लोकियलोकुत्तरा
सम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्बोधितो पुब्बे बोधिसत्त-
10 भूतो परमुक्कंसंगते वनि भजि सेवि, यत्थ पतिट्ठाय निरवसेसतो बुद्ध-
करधम्मे समन्तानेन्तो^५ बुद्धधम्मे परिपाचेसि । बुद्धभूतो पन ते
निरवज्जसुखूपसंहिते^६ अनञ्जसाधारणे लोकुत्तरेपि वनि भजि सेवि ।
वित्थारतो पन पदेसरज्जइस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्तिदेवरज्जसम्पत्तिआदि-
वसेन भानविमोक्खसमाधिसमापत्तिजाणदस्सनमग्गभावनाफलसच्छि-
15 किरियादिउत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनञ्जसाधारणे भगे
वनि भजि सेवि । एवं भगे वनी ति भगवा ।

या ता सम्पत्तियो लोके, या च लोकुत्तरा पुथू ।

सब्बा ता भजि सम्बुद्धो, तस्मापि भगवा मतो ति ॥

R. 10

कथं भत्तवा ति भगवा ? भत्ता दत्तहभत्तिका अस्स बहू अत्थी ति
20 भगवा । तथागतो हि महाकरुणासब्बञ्जुतञ्जाणादिअपरिमितनिरुप-
मप्पभावगुणविसेससभङ्गिभावतो सब्बसत्तुत्तमो, सब्बानत्थपरिहार-
पुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोग-
सम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तूपकारिताय द्वत्तिसमहापुरिस-
लक्खण - असीतिअनुव्यञ्जन व्यामप्पभादिअनञ्जसाधारणगुणविसेसपटि -
25 मण्डितरूपकायताय यथाभुच्चगुणाधिगतेन “इति पि सो भगवा” ति

१. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. एवं—सी०, रो० ।

५. समनेन्तो—रो० ।

२. पतिट्ठपेय्यं—स्या० ।

४. भजीयन्ती—रो० ।

६. निरवज्जसुखमसञ्जिते—रो० ।

आदिनयप्पवत्तेन लोकतयव्यापिना सुविपुलेन सुविसुद्धेन च श्रुतिघोसेन
समन्नागतत्ता उक्कंसपारमिप्पत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठितादीसु सुप्पतिट्ठित-
भावतो दसवलचतुवेसारज्जादिनिरतिसयगुणविसेससमङ्गिभावतो च
रूपप्पमाणो, रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो, घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो,
लूखप्पसन्नो, धम्मप्पमाणो, धम्मप्पसन्नो ति एवं चतुप्पमाणिके लोक- 5 B. 9
सन्निवासे सब्बथापि पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता अपरिमाणानं
सत्तानं सदेवमनुस्सानं आदरबहुमानगारवायतनताय परमपेमसम्भत्तिट्ठानं ।
ये च^१ तस्स ओवादे पतिट्ठिता अवेच्चप्पसादेन समन्नागता होन्ति,
केनचि असंहारिया तेसं सम्भत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा
मारेन वा ब्रह्मणा वा । तथा हि ते अत्तनो जीवितपरिच्चागेपि तत्थ 10
पसादं न परिच्चजन्ति, तस्स वा आणं दळ्हभत्तिभावतो । तेनेवाह—

“यो वे कतञ्जू कतवेदि धीरो,
कल्याणमित्तो दळ्हभत्ति च होती”

(जा० २.११) ति ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिवत्तति, 15
एवमेव, खो भिक्खवे, यं मया सावकानं सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम
सावका जीवितहेतु पि नातिक्कमन्ती ति च” (उ० १२६, चु० व०
३५६) ।

एवं भत्तवा ति भगवा निरुत्तिनयेन एकस्स तकारस्स लोपं कत्वा
इतरस्स गकारं कत्वा । 20

गुणातिसययुत्तस्स, यस्मा लोकहितेसिनो ।

सम्भत्ता बहवो सत्थु, भगवा तेन वुच्चती ति ॥

कथं भगे वमी ति भगवा ? यस्मा तथागतो बोधिसत्तभूतोपि R. 11
पुरिमासु जातीसु पारमियो पूरेन्तो भगसङ्घातं सिरिं इस्सरियं यसं च
वमि उग्गिरि^२ खेळपिण्डं विय अनपेक्खो छड्डियि^३ । तथा हिस्स 25

१. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. उग्गीरि—रो० ।

३. छड्डियि—रो० ।

सोमनस्सकुमारकाले, हत्थिपालकुमारकाले, अयोधरपण्डितकाले,
 मृगपक्खपण्डितकाले, चूळसुतसोमकाले ति एवमादीसु नेक्खम्म
 पारमिपूरणवसेन देवरज्जसदिसाय^१ रज्जसिरिया परिच्चत्तभावानं^२
 परिमाणं नत्थि । चरिमत्तभावेपि हत्थगतं चक्कवत्तिसिरिं देवलोकाधि-
 5 पच्चसदिसं चतुद्दीपिस्सरियं^३ चक्कवत्तिसम्पत्तिसन्निस्सयं सत्तरतन-
 समुज्जलं यसं च तिणायपि अमञ्जमानो निरपेक्खो पहाय अभिनिक्ख-
 मित्वा सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो । तस्मा इमे^४ सिरिआदिके भगे
 वमी ति भगवा । अथवा भानि नाम नक्खत्तानि, तेहि समं गच्छन्ति
 B. 10 पवत्तन्ती ति भगा, सिनेरुयुगन्धरउत्तरकुरुहिमवन्तादिभाजनलोकविसेस-
 10 सन्निस्सया सोभा कप्पट्टितियभावतो^५ । तेपि भगवा वमि तं निवासिसत्ता
 वाससमतक्कमनतो तप्पट्टिवद्धच्छन्दरागप्पहानेन पजही ति । एवम्पि
 भगे वमी ति भगवा ।

चक्कवत्तिसिरिं यस्मा, यसं इस्सरियं सुखं ।

पहासि लोकचित्तञ्च, सुगतो भगवा ततो^६ ॥

15 कथं भागे वमी ति भगवा ? भागा नाम कोट्टासा । ते खन्धायतन-
 धातादिवसेन, तत्थापि रूपवेदनादिवसेन, अतीतादिवसेन च अनेकविधा ।
 ते च भगवा सब्बं पपञ्चं, सब्बं योगं, सब्बं गन्थं, सब्बं संयोजनं,
 समुच्छिन्दित्वा अमतधातुं समधिगच्छन्तो वमि उग्गिरि^७ अनपेक्खो
 छडुयि, न पच्चागमि । तथा हेस सब्बत्थकमेव पथविं आपं, तेजं,
 20 वायं, चक्खुं, सोतं, घानं, जीव्हं, कायं, मनं, रूपे सद्दे गन्धे रसे फोट्टब्बे
 R. 12 धम्मे, चक्खुविञ्जाणं...पे०...मनोविञ्जाणं, चक्खुसम्फस्सं...पे०...
 मनोसम्फस्सं, चक्खुसम्फस्सजं वेदनं...पे०...मनोसम्फस्सजं वेदनं,
 चक्खुसम्फस्सजं सञ्जं...पे०...मनोसम्फस्सजं सञ्जं; चक्खुसम्फस्सजं
 चेतनं...पे०...मनोसम्फस्सजं चेतनं; रूपतण्हं...पे०...धम्मतण्हं;

१. देवरज्जदिसाया—रो० ।

२. परिच्चत्तभावानं—रो० ।

३. चतुद्दीपीस्सरियं—रो० ।

४. इति—रो० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. ० ति—सी० ।

७. उग्गिरि—रो० ।

रूपवितक्कं...पे०...धम्मवितक्कं; रूपविचारं...पे०...धम्मविचारं
ति आदिना अनुपदधम्मविभागवसेनपि^१ सब्बेव धम्मकोट्टासे अनवसेसतो
वमि उग्गिरि^२ अनपेक्खपरिच्चागेन छड्डुयि । वुत्तं हेतं—

“यं तं आनन्द, चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सट्ठं, तं तथागतो
पुन पच्चागमिस्सती ति नेतं ठानं विज्जती” (दी० नि० २.९३) ति । 5
एवाम्प भागे वमी ति भगवा । अथवा भागे वमी ति सब्बे पि कुसला-
कुसले सावज्जानवज्जे हीनप्पणीते कण्हसुक्कसप्पटिभागे^३ धम्मे
अरियमग्गजाणमुखेन वमि उग्गिरि अनपेक्खो परिच्चजिपजहि, परेसं
च तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तं पि चेत्तं—

“धम्मा पि, वो भिक्खवे, पहातब्बा पगेव अधम्मा, कुल्लूपमं, वो 10
भिक्खवे, धम्मं देसेस्सामि^४, नित्थरणत्थाय नो गहणत्थाय”
(म० नि० १.१७९) ति आदि ।

एवं पि^५ भागे वमी ति भगवा ।

B. 11

खन्धायतनधातादि-धम्मभेदा महेसिना ।

कण्हसुक्का^६ यतो वन्ता, ततोपि भगवा सतो ॥

15

तेन वुत्तं—

“भागवा भतवा^७ भागे, भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे, वमी ति भगवा जिनो” ति ॥

तेन भगवता ।

अरहता ति किलेसेहि आरकत्ता, अनवसेसानं^८ वा^९ किलेसारीनं^९ 20
हतत्ता, संसारचक्कस्स वा अरानं हतत्ता, पच्चयादीनं अरहत्ता, पापकरणे
रहाभावाति इमेहि कारणेहि अरहता^{१०} । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो
पन विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेन^{११} वेदितब्बो ।

१. अनुपदं—सी० ।

२. उग्गिरि—रो० ।

३. ० च—सी०, रो० ।

४. देसिस्सामि—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. कण्हा ०—सी० ।

७. भगवा—सी० ।

८. अनवसेसारीनं—सी०, रो० ।

९. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

१०. सी०, रो० पोत्थकेसु ‘अरहा’ ति

११. वुत्तनयेनव—सी० ।

विसेस पाठो ।

R. 13

एत्थ च भगवता ति इमिनास्स भाग्यवन्ततादीपनेन कप्पानं अनेकेसु
 असङ्ख्येय्येसु उपचितपुञ्जसम्भारभावतो सतपुञ्जलक्षणधरस्स द्वत्तिस
 महापुरिसलक्षण-असीति अनुव्यञ्जन-व्यामप्पभाकेतुमालादि पटिमण्डिता
 अनञ्जसाधारणा रूपकायसम्पत्तिदीपिता होति । अरहता ति इमिनास्स
 5 अनवसेसकिलेसप्पहानदीपनेन आसवक्खयपदद्वानसब्बञ्जुतञ्जाणाधि-
 गमपरिदीपनतो^१ दसबलचतुवेसारज्जञ्जअसाधारणञाणअट्टारसावेणिक-
 बुद्धधम्मादि अचिन्तेय्यापरिमेय्यधम्मकायसम्पत्ति^२ दीपिता होति ।
 तदुभयेनपि लोकियसरिक्खकानं^३ बहुमतभावो^४, गहट्टपब्बजितेहि
 अभिगमनीयता^५, तथा अभिगतानश्च तेसं कायिकचेतसिकदुक्खापनयने
 10 पटिबलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, लोकियलोकुत्तरेहि
 गुणेहि संयोजनसमत्थता च पकासिता होति ।

तथा भगवता ति इमिना चरणधम्मेसु मुद्धभूतदिब्बविहारादि-
 विहारविसेससमायोगपरिदीपनेन चरणसम्पदा दीपिता होति । अरहता
 ति इमिना सब्बविज्जासु सिखाप्पत्तआसवक्खयञाणधिगमपरिदीपनेन
 15 विज्जासम्पदा दीपिता होति । पुरिमेन वा अन्तरायिकनिय्यानिक-
 धम्मानं अविपरीतविभत्तभावदीपनेन पच्छिमवेसारज्जद्वयसमायोगो,
 B. 12 पच्छिमेन सवासननिरवसेसकिलेसप्पहानदीपनेन पुरिमवेसारज्जद्वय-
 समायोगो विभावितो होति ।

तथा पुरिमेन तथागतस्स पटिञ्जासच्चवचीसच्चञाणसच्चपरि-
 20 दीपनेन कामगुणलोकियाधिपच्चयसलाभसक्कारादिपरिच्चागपरिदीपनेन^६
 अनवसेसकिलेसाभिसङ्खारपरिच्चागपरिदीपनेन च सच्चाधिद्वानचागा-
 धिद्वान पारिपूरि^७ पकासिता होति, दुत्तियेन सब्बसङ्खारूपसमसमधिगम-
 परिदीपनेन^८ सम्मासम्बोधिपरिदीपनेन च उपसमाधिद्वानपञ्चाधिद्वान-
 पारिपूरि पकासिता होति । तथा हि भगवतो बोधिसत्तभूतस्स

१. ० परिदीपकतो—रो० ।

२. ० परिमेय्या—रो० ।

३. लोकियपरिक्खकानं—सी०, स्या० । ४. बहुसम्पत्तभावो—सी० ।

५. अभिगमनयित्ता—सी० ।

६. ० च—सी०, रो० ।

७. पारीपूरि—रो० ।

८. सब्बसङ्खारूपसमाधिगमपरिदीपनेन—रो० ।

लोकुत्तरगुणे कताभिनीहारस्स महाकरुणायोगेन यथापटिञ्जं
सब्बपारमितानुष्ठानेन सच्चाधिष्ठानं, पारमितापटिपक्खपरिच्चागेन
चागाधिष्ठानं, पारमितागुणेहि चित्तवूपसमेन उपसमाधिष्ठानं, पारमिताहि
एव परहितूपायकोसल्लतो पञ्चाधिष्ठानं पारिपूरितं ।

तथा 'याचकजनं अविसंवादेत्वा दस्सामी' ति पटिजाननेन पटिञ्जं 5
अविसंवादेत्वा दानेन च सच्चाधिष्ठानं, देय्यपरिच्चागतो^१ चागाधिष्ठानं,
देय्यपटिग्गाहकदानदेय्यपरिक्खयेसु लोभदोसमोहभयवूपसमेन उपसमाधि-
ष्ठानं, यथारहं यथाकालं यथाविधि च दानेन पञ्जुत्तरताय च^२ पञ्चाधि-
ष्ठानं पारिपूरितं । इमिना नयेन सेसपारमीसुपि^३ चतुराधिष्ठानपारिपूरि
वेदितब्बा । सब्बा हि^४ पारमियो सच्चप्पभाविता चागाभिव्यञ्जिता^५ 10
उपसमानुब्रूहिता पञ्चापरिसुद्धाति एवं चतुराधिष्ठानसमुदागतस्स
तथागतस्स सच्चाधिष्ठानं सच्चाधिष्ठानसमुदागमेन सीलविसुद्धि,
चागाधिष्ठानसमुदागमेन^६ आजीवविसुद्धि, उपसमाधिष्ठानसमुदागमेन
चित्तविसुद्धि, पञ्चाधिष्ठानसमुदागमेन दिट्ठिविसुद्धि । तथा सच्चा-
धिष्ठानसमुदागमेनस्स संवासेन सीलं वेदितब्बं, चागाधिष्ठानसमुदागमेन 15
संवोहारेण सोचेय्यं वेदितब्बं, उपसमाधिष्ठानसमुदागमेन आपदासु^७
थामो वेदितब्बो, पञ्चाधिष्ठानसमुदागमेन^८ साकच्छाय पञ्चा
वेदितब्बा ।

तथा सच्चाधिष्ठानसमुदागमेन, अदुट्ठो अधिवासेति, चागाधिष्ठानसमुदा-
गमेन अलुट्ठो पटिसेवति, उपसमाधिष्ठानसमुदागमेन अभीतो परिवज्जेति, 20
पञ्चाधिष्ठानसमुदागमेन अमूळ्हो विनोदेति । तथा सच्चाधिष्ठानसमुदा-
गमेन चस्स नेक्खम्मसुखप्पत्ति, चागाधिष्ठानसमुदागमेन पविवेकसुखप्पत्ति,
उपसमाधिष्ठानसमुदागमेन उपसमसुखप्पत्ति, पञ्चाधिष्ठानसमुदागमेन

B. 13

१. देय्यफल—सी०, देय्यधम्म—रो० । २. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. सेसपारमीतासुपि—रो० ।

४. सब्बापि—सी० ।

५. याचा ०—सी० ।

६. ० आपदासु थामो वेदितब्बो, पञ्चा-

७-७. सी० पोत्थके नत्थि ।

धिष्ठान समुदागमेन—सी०, रो०

विसेस पाठो ।

R. 15

सम्बोधिसुखप्पत्ति दीपिता होति । सच्चाधिद्वानसमुदागमेन वा विवेक-
 जपीतिसुखप्पत्ति, चागाधिद्वानसमुदागमेन समाधिजपीतिसुखप्पत्ति,
 उपसमाधिद्वानसमुदागमेन अपीतिजकायसुखप्पत्ति, पञ्चाधिद्वानसमुदा-
 गमेन सतिपारिसुद्धिजउपेक्खासुखप्पत्ति । तथा सच्चाधिद्वानसमुदागमेन
 5 परिवारसम्पत्तिलक्खणपच्चयसुखसमायोगो परिदीपितो होति, अवि-
 संवादनतो; चागाधिद्वानसमुदागमेन सन्तुट्ठिलक्खणसभावसुखसमायोगो
 अलोभभावतो^१, उपसमाधिद्वानसमुदागमेन कतपुञ्जतालक्खणहेतुसुख-
 समायोगो किलेसेहि अनभिभूतभावतो, पञ्चाधिद्वानसमुदागमेन विमुक्ति-
 सम्पत्तिलक्खणदुक्खूपसमसुखसमायोगो परिदीपितो होति, आणसम्पत्तिया
 10 निब्बानाधिगमनतो^२ ।

तथा सच्चाधिद्वानसमुदागमेन अरियस्स सीलक्खन्धस्स अनुबोधप्प-
 टिवेधसिद्धि, चागाधिद्वानसमुदागमेन अरियस्स समाधिक्खन्धस्स,
 पञ्चाधिद्वानसमुदागमेन अरियस्स पञ्चाक्खन्धस्स, उपसमाधिद्वान-
 समुदागमेन अरियस्स विमुक्तिक्खन्धस्स अनुबोधप्पटिवेधसिद्धि दीपिता
 15 होति । सच्चाधिद्वानपरिपूरणेन चतुपच्चयसिद्धि, चागाधिद्वानपरि-
 पूरणेन सब्बनिस्सग्गसिद्धि, उपसमाधिद्वानपरिपूरणेन इन्द्रियसंवरसिद्धि^३,
 पञ्चाधिद्वानपरिपूरणेन बुद्धिसिद्धि, तेन च निब्बानसिद्धि । तथा
 सच्चाधिद्वानपरिपूरणेन चतुअरियसच्चाभिसमयप्पटिलाभो, चागाधि-
 द्वानपरिपूरणेन चतुअरियवंसप्पटिलाभो, उपसमाधिद्वानपरिपूरणेन
 20 चतुअरियविहारप्पटिलाभो, पञ्चाधिद्वानपरिपूरणेन चतुअरियवोहारप्प-
 टिलाभो दीपितो होति ।

अपरो नयो—भगवता त्ति एतेन सत्तानं लोकियलोकुत्तरसम्पत्ति-
 अभिकङ्खादीपनेन तथागतस्स महाकरुणा पकासिता होति । अरहता
 त्ति एतेन पहानसम्पत्तिदीपनेन^४ पहानपञ्चा पकासिता होति ।

१. आलोलभावतो—सी० ।

२. ० गमतो—सी० ।

३. ० संवरसील०—सी० ।

४. पहनाभावनासम्पत्ति०—सी०, रो० ।

तत्थ पञ्ञायस्स^१ धम्मरज्जपत्ति^१, करुणाय धम्मसंविभागो;
पञ्ञाय संसारदुक्खनिब्बिदा, करुणाय संसारदुक्खसहनं^२, पञ्ञाय
परदुक्खपरिजाननं, करुणाय परदुक्खप्पटिकारारम्भो । पञ्ञाय
परिनिब्बानाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो; पञ्ञाय सयं तरणं,
करुणाय परेसं तारणं; पञ्ञाय बुद्धभावसिद्धि, करुणाय बुद्धकिच्चसिद्धि । 5

B. 14

करुणाय वा बोधिसत्तभूमियं संसाराभिमुखभावो, पञ्ञाय तत्थ
अनभिरति । तथा करुणाय परेसं अविहिसनं, पञ्ञाय सयं परेहि
अभायनं; करुणाय परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पञ्ञाय अत्तानं
रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पञ्ञाय अनत्तन्तपो ।
तेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतुत्थपुगलभावो सिद्धो होति ।

10 R. 16

तथा करुणाय लोकनाथता, पञ्ञाय अत्तनाथता; करुणाय^३ चस्स^३
निन्नताभावो^४, पञ्ञाय उन्नभावो^५ । तथा करुणाय सब्बसत्तेसु
जनिनानुगगहो, पञ्ञानुगगत्ता न च^६ न^६ सब्बत्थ विरत्तचित्तो;
पञ्ञाय सब्बधम्मेषु विरत्तचित्तो, करुणानुगतत्ता न च^७ न^७ सब्बसत्ता-
नुगगहाय पवत्तो । यथा हि करुणा तथागतस्स सिनेहसोकविरहिता^८, 15
एवं पञ्ञा अहंकारममंकारविनिमुत्ता ति अञ्जमञ्जं विसोधिता परम-
विसुद्धा ति दट्ठ्वा । तत्थ पञ्ञाखेत्तं बलानि, करुणाखेत्तं वेसारज्जानि ।
तेसु बलसमायोगेन परेहि न^९ अभिभुय्यति^९, वेसारज्जसमायोगेन परे^{१०}
अभिभवति । बलेहि सत्थुसम्पदासिद्धि, वेसारज्जेहि सासनसम्पदासिद्धि ।
तथा बलेहि बुद्धरतनसिद्धि, वेसारज्जेहि धम्मरतनसिद्धी ति अयमेत्थ 20
“भगवता अरहता” ति पदद्वयस्स अत्थयोजनाय मुखमत्तदस्सनं ।

१-१. पञ्ञाय सद्धम्मरज्जपत्ति—रो०; २. ० दुक्खपहानं—सी०, रो० ।

पञ्ञायस्सरज्जपत्ति—सी० । ३-३. करुणायस्स—सी० ।

४. निरताभावो—रो० ।

५. उन्नमाभावो—सी०; उण्हमाभावो

६-६. पन—सी०, स्या०, रो० ।

—रो० ।

७-७. पन—सी०, स्या०, रो० ।

८. ० विरहितत्ता—सी० ।

९-९. अनभिभुय्यति—सी० ।

१०. परेहि—रो० ।

कस्मा पनेत्थ “वुत्तं हेतं भगवता” ति वत्वा पुन “वुत्तं” ति वुत्तं ? अनुस्सवपटिक्खेपेन नियमदस्सनत्थं । यथा हि केनचि परतो सुत्वा वुत्तं यदि पि च^१ जानन्तेन वुत्तं, न^२ तेनेव वुत्तं परेन पि वुत्तत्ता । न च तं तेन वुत्तमेव, अपि च खो सुतं पि, न एवमिध । भगवता हि
 ५ परतो असुत्वा सयम्भुजाणेन अत्तना अधिगतमेव वुत्तं ति इमस्स विसेस्स दस्सनत्थं द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति वुत्तं । इदं वुत्तं होति—
 “वुत्तं हेतं भगवता,” तं च खो भगवता व^३ वुत्तं, न अञ्जेन, वुत्तमेव च^४, न सुतं ति । अधिकवचनं हि अञ्जमत्थं बोधेती ति न पुनरुत्ति-
 दोसो^५ । एस नयो इतो परेसु पि ।

B. 15 10

तथा पुब्बरचनाभावदस्सनत्थं द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति वुत्तं । भगवा हि सम्मासम्बुद्धताय ठानुप्पत्तिकप्पटिभाणेन^६ सम्पत्तपरिसाय अज्झा-
 सयानुरूपं धम्मं देसेति, न तस्स कारणा दानादीनं विय पुब्बरचना-
 किच्चं अत्थि । तेनेतं दस्सेति—“वुत्तं हेतं भगवता, तं च खो न
 पुब्बरचनावसेन^७ तक्कपरियाहत्तं^८ वीमंसानुचरितं, अपि च खो वेनेय्य-
 15 ज्झासयानुरूपं ठानसो वुत्तमेवा^९” ति ।

R. 17

अप्पटिवत्तियवचनभावदस्सनत्थं^{१०} वा द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति वुत्तं । यं हि भगवता वुत्तं, वुत्तमेव तं, न केनचि पटिक्खितुं सक्को^{११}
 अक्खरसम्पत्तिया अत्थसम्पत्तिया च । वुत्तं हेतं—

“एतं^{१२} भगवता^{१३} बाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं^{१४}
 20 धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं^{१५} केनचि^{१६} समणेन वा ब्राह्मणेन
 वा” ति (सं० नि० ४. १६३; म० व० १५) आदि^{१७} । अपरं पि वुत्तं—

१. न—रो० ।

२. न च—सी०; न पि तेन च—रो० ।

३. च—रो० ।

४. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. पुनरुत्तदोसो—सी० ।

६. यथानुप्पत्तिकप्पटिभाणेन—सी० ।

७. पुब्बरचना—सी० ।

८. न ०—सी० ।

९. पवत्तमेवा—सी० ।

१०. ० भावस्स—रो० ।

११. सक्का—सी०, रो० ।

१२-१३. एकं समयं—रो० ।

१३. सी० पोत्थके नत्थि ।

१४. अप्पटिवत्तियं—सी०; एवमेव सब्बत्थं ।

१५. सी० पोत्थके नत्थि; ० वा—रो० । १६. सी० रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

“इध, भिक्खवे, आगच्छेय्य समणो वा ब्राह्मणो वा ‘न यिदं दुक्खं अरियसच्चं, यं समणेन गोतमेन पज्जत्तं, अहमिदं दुक्खं अरियसच्चं ठपेत्वा अज्जं दुक्खं अरियसच्चं पज्जापेस्सामी’ ति, नेतं ठानं विज्जती” ति आदि ।

तस्मा अप्पटिवत्तियवचनभावदस्सनत्थं पि^१ द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति 5
वुत्तं ।

अथवा सोतूनं अत्थनिप्फादकभावदस्सनत्थं द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति
वुत्तं । यं हि परेसं आसयादिं अजानन्तेन असब्बञ्जुना अदेसे अकाले
वा वुत्तं, तं सच्चं पि समानं सोतूनं अत्थनिप्फादने असमत्थताय अवुत्तं
नाम सिया, पगेव असच्चं । भगवता पन सम्मासम्बुद्धभावतो सम्मदेव 10
परेसं आसयादिं देसकालं अत्थसिद्धिं च जानन्तेन वुत्तं एकन्तेन सोतूनं
यथाधिप्पेतत्थनिप्फादनतो वुत्तमेव, नत्थि तस्स अवुत्ततापरियायो ।
तस्मा सोतूनं अत्थनिप्फादकभावदस्सनत्थं पि द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति
वुत्तं । अपि च यथा न तं सुतं नाम, यं न विज्जातत्थं यं च न तथत्ताय
पटिपन्नं, एवं न तं वुत्तं नाम, यं न सम्मा पटिग्गहितं^२ । भगवतो पन 15
वचनं चतस्सो पि परिसा सम्मदेव पटिग्गहेत्वा तथत्ताय पटिपज्जन्ति ।
तस्मा सम्मदेव पटिग्गहितभावदस्सनत्थं पि द्विक्खत्तुं “वुत्तं” ति
वुत्तं ।

B. 16

अथवा अरियेहि अविरुद्धवचनभावदस्सनत्थं द्विक्खत्तुं “वुत्तं”
ति वुत्तं । यथा हि भगवा कुसलाकुसलसावज्जानवज्जभेदे धम्मो पवत्ति- 20
निवत्तियो सम्मुत्तिपरमत्थे^३ च अविसंवादेन्तो वदति, एवं धम्मसेना-
पतिप्पभुतयो अरिया पि भगवा ति धरमाने परिनिब्बुते च तस्सेव
देसनं अनुगन्त्वा वदन्ति, न तत्थ नानावादता^४ । तस्मा वुत्तसरहता
ततो परभागे अरहता अरियसंघेनापी ति एवं अरियेहि अविरुद्धवचन-
भावदस्सनत्थं पि एवं वुत्तं ।

R. 18

25

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. सम्मति ० — रो० ।

२. पटिग्गहीतं — सी० ।

४. नानावादका — रो० ।

अथवा पुरिमेहि सम्मासम्बुद्धेहि वृत्तनयभावदस्सनत्थं^१ द्विक्खत्तुं
 “वृत्तं” ति वृत्तं । सतिपि हि जातिगोत्तायुप्पमाणादिविसेसे दसबला-
 दिगुणेहि विय धम्मदेसनाय बुद्धानं विसेसो नत्थि, अञ्जमञ्जं अत्तना
 च ते पुब्बेनापरं अविद्धमेव वदन्ति । तस्मा वृत्तं हेतं यथा बुद्धेहि
 5 अत्तना च पुब्बे, इदानीं पि अम्हाकं भगवता तथेव वृत्तं अरहता ति
 एवं पुरिमबुद्धेहि अत्तना^२ च सुत्तन्तरेसु वृत्तनयभावदस्सनत्थं पि
 द्विक्खत्तुं “वृत्तं” ति वृत्तं तेन बुद्धानं देसनाय सब्बत्थ अविरोधो
 दीपितो होति ।

अथवा “वृत्तं” ति यदेतं दुतियं पदं, तं अरहन्तवृत्तभाववचनं^३
 10 दट्ठब्बं । इदं वृत्तं होति—वृत्तं हेतं भगवता अरहता पि वृत्तं—
 “एकधम्मं, भिक्खवे” ति आदिकं इदानीं वुच्चमानं वचनं ति । अथवा
 “वृत्तं” ति यदेतं दुतियं पदं, तं^४ न^५ वचनत्थं, अथ खो वपनत्थं^६
 दट्ठब्बं । तेनेतं^७ दस्सेति^८—“वृत्तं हेतं भगवता, तं च खो न वृत्तमत्तं,
 न कथितमत्तं; अथ खो वेनेय्यानां कुसलमूलं वपितं^९” ति अत्थो ।
 15 अथवा यदेतं वृत्तं ति दुतियं पदं, तं वत्तनत्थं^{१०} । अयं हिस्स अत्थो—
 वृत्तं हेतं भगवता अरहता, तं च खो न वृत्तमत्तं, अपि च तदत्थजातं
 वृत्तं चरितं ति । तेन यथा वादी भगवा तथा कारी ति दस्सेति ।
 अथवा वृत्तं भगवता, वृत्तवचनं अरहता वत्तुं युत्तेना ति अत्थो ।

B. 17

अथवा “वृत्तं” ति सङ्खेपकथाउद्दिसनं^{१०} सन्धायाह, पुन “वृत्तं”
 20 ति वित्थारकथानिदस्सनं^{११} । भगवा हि सङ्खेपतो^{१२} वित्थारतो च धम्मं
 देसेति । अथवा भगवतो^{१३} दुरुत्तवचनाभावदस्सनत्थं “वृत्तं हेतं भगवता”
 ति वत्वा पुन “वृत्तं” ति वृत्तं । सब्बदा जाणानुगतवचीकम्मताय हि

१. ० पि—सी०, रो० ।

२. अत्तनो—सी० ।

३. ० वृत्तमहताभाववचनं—रो०;
महताभाववचनं—स्या० ।

४-४. रो०पोत्थके नत्थि; ०पदन्तर-सी०, स्या० ।

५. ठपनत्थं—सी०; वचनत्थं—रो० ।

६. तेनेव—रो० ।

७. निदस्सेति—रो० ।

८. रोपितं—सी०; देसितं—स्या०, रो० ।

९. पवत्तनत्थं—सी० ।

१०. सङ्खेपकथं—रो० ।

११. ० निदिसनं—रो० ।

१२. ० च—सी०, रो० ।

१३. भगवता—रो० ।

भगवतो सवासनपहीनसब्बदोसस्स अक्खलितव्यप्पथस्स^१ कदाचि पि
 दुरुत्तं नाम नत्थि । यथा केचि लोके सतिसम्मोसेन वा^२ दवा वा
 रवा वा किञ्चि वत्वा अथ पटिलद्धसञ्जा पुब्बे वुत्तं अवुत्तं वा करोन्ति
 पटिसङ्खरोन्ति^३ वा, न एवं भगवा । भगवा पन निच्चकालं समाहितो ।
 असम्मोसधम्मो असम्मोहधम्मो च सब्बञ्जुतञ्जाणसमुपव्यूळ्हाय^४ 5
 पटिभानपटिसम्भिदाय उपनीतमत्थं^५ अपरिमितकालं^६ सम्भतपुञ्ज-
 सम्भारसमुदागतेहि^७ अनञ्जसाधारणेहि विसदविसुद्धेहि करणविसेसेहि^८
 सोतायतनरसायनभूतं सुणन्तानं अमतवस्सं वस्सन्तो विय सोतब्बसारं
 सवनानुत्तरियं^९ चतुसच्चं^{१०} पकासेन्तो करवीकरुतमञ्जुना सरेन^{११}
 सभावनिरुत्तिया वेनेय्यञ्जासयानुरूपं^{१२} वचनं वदति, नत्थि तत्थ 10
 वालग्गमत्तं पि अवक्खलितं^{१३}, कुतो पन दुरुत्तावकासो । तस्मा “यं
 भगवता वुत्तं, तं वुत्तमेव, न अवुत्तं दुरुत्तं वा कदाचि होती” ति
 दस्सनत्थं—“वुत्तं हेतं भगवता” ति वत्वा पुन—“वुत्तमरहता” ति
 वुत्तं ति न एत्थ पुनरुत्तिदोसो^{१४} ति । एवमेत्थ पुनरुत्तसद्दस्स^{१५} सात्थकता
 वेदितब्बा । 15

इति मे सुतं ति एत्थ इती ति अयं इतिसद्दो हेतुपरिसमापनादि-
 पदत्थविपरियायपकारनिदस्सनावधारणादिअनेकत्थप्पभेदो । तथा हेस—
 “रूपपती ति, खो भिक्खवे, तस्मा रूपं ति वुच्चती” (सं० नि०
 २.३१२) ति आदीसु हेतु-अत्थे दिस्सति । “तस्मातिह^{१६}, मे भिक्खवे,
 धम्मदायादा भवथ, मा आमिसदायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा— 20
 किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा”

१. ० तव्यपथस्स—रो० ।	२. रो० पोत्थके नत्थि ।
३. ० न च पटिसङ्खरोन्ति—रो० ।	४. ० व्वूळ्हो—सी० ।
५. ० मत्तं—रो० ।	६-६. ० कालसम्भत ०—सी० ।
७. करणविञ्जुविसेसेहि—रो० ।	८-८. ० नुत्तरिय चातुरियं—सी० ;
९. सरेण—रो० ।	० चतुअरियसच्चं—रो० ।
१०. विनेय्य०—रो० ।	११. अक्खलितं—रो० ।
१२. पुनरुत्त०—सी०, रो० ।	१३. पुनवुत्त०—सी० ।
१४. रो० पोत्थके नत्थि ।	

- (अ० नि० १.१९) ति आदीसु परिसमापने । “इति वा इति एवरूपा विसूकदस्सना^१ पटिविरतो” (दी० नि० १.६) ति आदीसु आदिअत्थे । “मागण्डियो^२ ति वा तस्स ब्राह्मणस्स सङ्खा समञ्जा पञ्चत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामधेयं निरुत्ति व्यञ्जनं अभिलापो”
- 5 (महा० नि० १.६०) ति आदीसु पदत्थविपरियाये । “इति खो, भिक्खवे, सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो; सउपद्दवो बालो, अनुपद्दवो पण्डितो; सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो” (अ० नि० १.९३) ति आदीसु पकारे । “सब्बमत्थी ति, खो कच्चान, अयमेको अन्तो, सब्बं नत्थी ति, खो^३ कच्चान^३, अयं दुतियो अन्तो” (सं० नि० २.१७) ति आदीसु निदस्सने । “अत्थि इदप्पच्चया जरामरणं ति इति^४ पुट्ठेन सता, आनन्द, अत्थीतिस्स वचनीयं । किं पच्चया जरामरणं ति^४ इति चे वदेय्य, जातिपच्चया जरामरणं ति इच्चस्स वचनीयं” (दी० नि० २.४४) ति आदीसु अवधारणे, सन्निट्ठाने ति अत्थो । स्वायमिध पकारनिदस्सनावधारणेसु
- 15 दट्ठब्बो ।

तत्थ पकारत्थेन इतिसद्देन एतमत्थं दीपेति—नानानयनिपुणमनेक-
ज्झासयसमुट्ठानं अत्थव्यञ्जनसम्पन्नं विविधपाटिहारियं धम्मत्थदेसना
पटिवेधगम्भीरं सब्बसत्तानं सकसकभासानुरूपतो सोतपथमागच्छन्तं
तस्स भगवतो वचनं सब्बप्पकारेन को समत्थो विञ्जातुं, सब्बथामेन
20 पन सोतुकामतं^५ जानेत्वा पि इति मे सुतं, मया पि एकेन पकारेन
सुतं ति ।

एत्थ च एकत्तनान्तअव्यापारएवंधम्मतासङ्खाता^६ नन्दियावत्तति-
पुक्खलसीहविकीळितदिसालोचनअङ्कुससङ्खाता च विसयादिभेदेन

१. एवरूपानच्चगीतवादित०—स्या०, रो० । २. मागन्धियो—सी०; मागन्धियो--रो० ।
३-३. सी० पोत्थके नत्थि । ४-४. रो० पोत्थके न दिस्सति ।
५. सोतुकम्यतं—रो० । ६. ० व्यापारधम्मता०—रो० ।

नानाविधा नया नानानया । नया^१ वा पाठिगतियो, ता च पञ्चत्ति-
अनुपञ्चत्तिआदिवसेन संकिलेसभागियादिलोकियादितदुभयवोमिस्सता-
दिवसेन कुसलादिवसेन खन्धादिवसेन सङ्गहादिवसेन समयविमुत्ता-
दिवसेन ठपनादिवसेन कुसलमूलादिवसेन तिकपट्टानादिवसेन
च नानप्पकारा ति नानानया । तेहि निपुणं सण्हं सुखुमं ति 5
नानानयनिपुणं ।

आसयो व^२ अज्झासयो, सो च सस्सतादिभेदेन अप्परजक्खतादि-
भेदेन च अनेकविधो । अत्तज्झासयादिको एव वा अनेको अज्झासयो
अनेकज्झासयो । सो समुट्ठानं उप्पत्तिहेतु एतस्सा ति अनेकज्झासय-
समुट्ठानं ।

10

कुसलादिअत्थसम्पत्तिया तब्बिभावनव्यञ्जनसम्पत्तिया सङ्कासन-
पकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपञ्चत्तिवसेन छहि अत्थपदेहि अक्खर-
पदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देसवसेन छहि व्यञ्जनपदेहि च समन्नागतता
अत्थव्यञ्जनसम्पन्नं ।

इद्धिआदेसनानुसासनीभेदेन तेषु च एकेकस्स विसयादिभेदेन
विविधं बहुविधं वा पाटिहारियं एतस्सा ति विविधपाटिहारियं । तत्थ
पटिपक्खहरणतो^३ रागादिकिलेसापनयनतो पटिहारियं ति अत्थे सति
भगवतो पटिपच्छा रागादयो न सन्ति ये हरितब्बा, पुथुज्जनं^४ पि^५
विगतूपक्किलेसे अट्टगुणसमन्नागते चित्ते हतपटिपक्खे इद्धिविधं
पवत्तति । तस्मा तत्थ पवत्थवोहारेन^६ च न सक्का इद्धिपाटिहारियं^७ 20
ति वत्तु । यस्सा पन महाकारुणिकस्स भगवतो वेनेय्यगता च किलेसा
पटिपक्खा, तस्मा तेषं हरणतो पाटिहारियं । अथवा भगवतो सासनस्स
च पटिपक्खा^८ ति तिथिया, तेषं हरणतो पाटिहारियं । तेहि दिट्ठिहरणवसेन^९

15 B. 19

R. 21

20

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. ० वा—रो० ।

३. पवत्ति०—सी० ।

४. पटिपक्खया—सी० ।

२. ० च—रो० ।

४-४. पुथुज्जनाननं—सी० ।

६. इध०—व० ।

८. ० च—रो० ।

- दिट्ठिप्पकासने असमत्थभावेन च^१ इद्धिआदेसनानुसासनीहि
हरिता अपनीता होन्ति^२ । पटी ति वा पच्छा ति^३ अत्थो । तस्मा
समाहिते चित्ते विगतूपक्किलेसे कतकिच्चेन^४ पच्छा हरितब्बं पवत्ते-
तब्बं ति पटिहारियं । अत्तनो वा उपक्किलेसेसु चतुत्थज्झानमग्गेहि^५
5 हरितेसु पच्छा हरणं पटिहारियं । इद्धिआदेसनासासनियो च
विगतूपक्किलेसेन कतकिच्चेन^६ सत्तहितत्थं पुन पवत्तेतब्बा, हरितेसु^७
च अत्तनो उपक्किलेसेसु परसन्ताने उपक्किलेसहरणानि होन्ती ति
पटिहारियानि भवन्ति । पटिहारियमेव पाटिहारियं, पटिहारिये वा
इद्धिआदेसनानुसासनिसमुदाये भवं एकेकं पटिहारियं ति वुच्चति ।
10 पटिहारियं वा चतुत्थज्झानं मग्गो च पटिपक्खहरणतो, तत्थ जातं,
तस्मिं^८ वा^९ निमित्तभूते,^९ ततो वा आगतं ति पटिहारियं ।

यस्मा पन तन्तिअत्थदेसनातब्बोहाराभिसमयसङ्घाता^{१०} हेतुहेतु-
फलतदुभयपञ्चअत्तिपटिवेधसङ्घाता वा धम्मत्थदेसनापटिवेधा^{११} गम्भीरा,
अनुपचितसम्भारेहि^{१२} ससादीहि विय महासमुदो दुक्खोगाळहा^{१३}
15 अलब्भनेय्यप्पतिट्ठा च । तस्मा तेहि चतूहि गम्भीरभावेहि युत्तं ति
धम्मत्थदेसनापटिवेधगम्भीरं ।

एको एव भगवतो धम्मदेसनाघोसो एकस्मिं खणे पवत्तमानो^{१४}
नानाभासानं सत्तानं अत्तनो अत्तनो भासावसेन^{१५} अपुब्बं अचरिमंगहणूपगो
B. 20 हुत्वा अत्थाधिगमाय होति । अचिन्तेय्यो हि बुद्धानं बुद्धानुभावो ति
R. 22 25 सब्बसत्तानं सकसकभासानुरूपतो सोतपथमागच्छती ति वेदितब्बं ।

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. दि—सी० ।

५. ० मग्गेन—सी०, रो० ।

७. हतेसु—सी०, रो० ।

९. ० भूततो—सी०; ० भूतं—स्या०, रो० ।

११. पटिवेध—सी०, रो० ।

१२. अनुपचितकुसलसम्भारेहि—सी० ।

१३. ० गाहा—सी० ।

१५. भासानं०—रो० ।

२. होन्ती ति—सी०, रो० ।

४. ० च ०—सी०, रो० ।

६. ० च—सी०, रो० ।

८-९. सी० पोत्थके नत्थि ।

१०. तन्तितन्तिअत्थतन्तिदेसना—रो०;

तन्तितन्तितत्थतन्तिदेसनातदभिसमय०

—स्या० ।

१४. पवत्तियमानो—सी० ।

निदस्सनत्थेन^१—“नाहं सयम्भू, न मया इदं सच्चिकृतं” ति
अत्तानं परिमोचेन्तो—“इति मे सुतं, मया पि एवं सुतं” ति इदानीं^२
वत्तब्बं सकलं सुत्तं निदस्सेति ।

अवधारणत्थेन—“एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून्
बहुस्सुत्तानं यदिदं आनन्दो, गतिमन्तानं, सतिमन्तानं धितिमन्तानं, 5
उपट्ठाकानं यदिदं आनन्दो” (अं० नि० १.२५) ति एवं भगवता,
“आयस्मा आनन्दो अत्थकुसलो धम्मकुसलो व्यञ्जनकुसलो निरुत्ति-
कुसलो पुब्बापरकुसलो” (अं० नि० २.४४८)^३ ति एवं धम्मसेनापतिना
च पसत्थभावानुरूपं अत्तनो धारणबलं दस्सेन्तो^४ सत्तानं सोतुकम्यतं
जनेति—“इति मे सुत्तं, तं च खो अत्थतो वा व्यञ्जनतो वा 10
अनूनमनधिकं, एवमेव, न अञ्जथा, दट्ठब्बं” ति । अञ्जथा ति
भगवतो सम्मुखा सुताकारतो अञ्जथा, न पन भगवता देसिताकारतो ।
अचिन्तेय्यानुभावा हि भगवतो देसना, सा न सब्बाकारेण सक्का
विञ्जातु^५ ति वुत्तोवायमत्थो । सुताकाराविरुज्झनमेव हि धारणबलं ।
न हेत्थ अत्थन्तरतापरिहारो द्विन्नं पि अत्थानं एकविसयत्ता । इतरथा 15
हि थेरो भगवतो देसनाय सब्बथा पटिग्गहणे समत्थो असमत्थो^६ ति वा^६
आपज्जेय्या ति ।

मे-सद्दो तीसु अत्थेसु दिस्सति । तथा हिस्स—“गाथाभिगीतं मे
अभोजनेय्यं” (सु० नि० २८२, सं० नि० १.१६६) ति आदीसु^७ मया ति
अत्थो । “साधु, मे भन्ते, भगवा संरिवत्तेन धम्मं देसेतू” (सं० नि० ३.५६, 20
४.१४१, अं० नि० २.२६३) ति आदीसु मय्हं ति अत्थो । “धम्म-
दायादा, मे भिक्खवे, भवथा” (म० नि० १.१८) ति आदीसु ममा ति
अत्थो । इध पन “मया सुतं” ति च अत्थद्वये युज्जति ।

१. ० वा—सी० ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. ० चा—सी०, स्या० ।

७. ० मे—रो० ।

२. इमिना०—सी०, रो० ।

४. देस्सन्तो—रो० ।

६. ० ति—रो० ।

एत्थ च यो परो न होति, सो अत्ता ति एवं वत्तब्बे नियकज्झत्त-
सङ्गाते सकसन्ताने वत्तनतो तिविधोपि मे-सद्दो यदिपि एकस्मि येव
अत्थे दिस्सति, करणसम्पदानादिविसेससङ्गातो पनस्स विज्जतेवायं
अत्थभेदो ति आह—“मे-सद्दो तीसु अत्थेसु दिस्सती” ति ।

B. 21
R. 23

5

सुतं ति अयं सुत-सद्दो सउपसग्गो? अनुपसग्गो च गमनविस्सुत-
किलिन्नूपचितानुयोगसोतविज्जेय्यसोतद्वारानुसार - विज्जातादि - अनेक
त्थप्पभेदो । किञ्चा पि हि किरियाविसेसको उपसग्गो, जोतकभावतो पन
सति पि तस्मि सुत-सद्दो एव तं तं अत्थं वदती ति अनुपसग्गस्स
सुतसद्दस्स अत्थुद्वारे? सउपसग्गो पि उदाहरीयति ।

10

तत्थ “सेनाय पसुतो” ति आदीसु गच्छन्तो ति अत्थो । “सुत
धम्मस्स पस्सतो” ति आदीसु विस्सुतधम्मस्सा ति अत्थो । “अवस्सुता
अवस्सुतस्सा” ति आदीसु किलिन्ना किलिन्नस्सता? ति अत्थो ।
“तुम्हेहि पुञ्जं पसुतं अनप्पकं” (खु० पा० १०) ति आदीसु उपचितं
ति अत्थो । “ये भानप्पसुता धीरा” (ध० प० ३४) ति

15

आदीसु भानानुयुत्ता ति अत्थो । “दिट्ठं सुतं सुतं” (म० नि० १.१८०)
ति आदीसु सोतविज्जेय्यं ति अत्थो । “सुतधरो सुतसन्निचयो”
(म० नि० १.२६७) ति आदीसु सोतद्वारानुसारविज्जातधरोति?
अत्थो । इध पनस्स “सोतद्वारानुसारेण उपधारितं” ति वा “उपधारणं”

20

ति वा अत्थो । मे-सद्दस्स हि मया ति अत्थे सति “इति मे सुतं,
मया? सोतद्वारानुसारेण उपधारितं” ति अत्थो । ममा ति अत्थे सति
“इति मम सुतं सोतद्वारानुसारेण उपधारणं” ति अत्थो ।

एवमेतेसु तीसु पदेसु यस्मा सुतसद्दसन्निधाने^६ पयुत्तेन^६ इतिसद्देन
सवनकिरियाजोतकेन भवितव्वं । तस्मा इती ति सोतविज्जाणादिविज्जा-
णकिच्चनिदस्सनं^७ । मे ति वृत्तविज्जाणसमङ्गिपुग्गलनिदस्सनं ।

१. ० च—रो० ।

२. अत्थुद्वारेण—रो० ।

३. किलेसेनकिलिन्नस्सा—सी०, रो० ।

४. ० विज्जाण०—रो० ।

५. तं च०—सी० ।

६-६. ० सन्निधानेन च तेन ०—रो० ।

७. सोतविज्जाणकिच्चनिदस्सनं—सी० ।

संज्ञानि पि वाक्यानि एवकारत्थसहितानियेव अवधारणफलता^१ ।
 तेन सुतं ति अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो अनूनाविपरीतग्गहणनिदस्सनं ।
 यथा हि सुतं सुतमेवा ति^२ वत्तब्बतं अरहति, तं सम्मा सुतं अनूतग्गहणं
 अविपरीतग्गहणं च होती ति । अथवा सद्दन्तरत्थापोहनवसेन^३
 सद्दो अत्थं वदती ति यस्मा सुतं ति एतस्स असुतं न होती ति ५
 अयमत्थो, तस्मा सुतं ति अस्सवनभावप्पटिक्खेपतो अनूनाविपरीतग्ग-
 हणनिदस्सनं । इदं वुत्तं होति-इति मे सुतं, न दिट्ठं, न सयम्भुजाणेन
 सच्चिक्कतं, न अज्झथा वा उपलद्धं, अपिच^४ सुतं व^५, तं च खो^६
 सम्मदेवा ति । अवधारणत्थे^७ वा इति सद्दे^८ अयमत्थयोजना ति R 24
 तदपेक्खस्स सुत-सद्दस्स नियमत्थो सम्भवती ति अस्सवनभावप्पटिक्खेपो 10 B. 22
 अनूनाविपरीतग्गहणनिदस्सनता च वेदितब्बा । एवं सवनहेतुसवन-
 विसेसवसेन^९ पदत्तयस्स अत्थयोजना कता ति दट्ठब्बं ।

तथा इती ति सोतद्वारानुसारेण पवत्ताय विज्जाणवीथिया
 नानत्थव्यञ्जनग्गहणतो नानप्पकारेण आरम्भणे पवत्तिभावप्पकासनं
 आकारत्थो इतिसद्दो ति कत्वा । मे ति अत्तप्पकासनं । सुतं ति धम्मप्प- 15
 कासनं यथावुत्ताय विज्जाणवीथिया परियत्तिधम्ममारम्भणत्ता । अयं हेत्थ
 सङ्खेपो—नानप्पकारेण आरम्भणे पवत्ताय विज्जाणवीथिया कारण-
 भूताय मया न अज्झं कतं, इदं^६ पन कतं^६, अयं धम्मो सुतो ति ।

तथा इती ति निदस्सितब्बप्पकासनं निदस्सनत्थो इति-सद्दो ति
 कत्वा निदस्सितब्बस्स निदस्सितब्बताभावभावतो^{१०} । तस्मा इतिसद्देन 20
 सकलं पि सुतं परामट्ठं^{११} ति वेदितब्बं । मे ति पुग्गलप्पकासनं ।
 सुतं ति पुग्गलकिच्चप्पकासनं । सुत-सद्देन हि लब्भमाना सवनकिरिया

१. अवधारणं फलन्ति—सी० ।	२. सुतं ति ।
३. सद्दन्तरत्थजोतनवसेन—सी० ;	४-४. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।
० मोहनवसेन—रो० ।	५. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।
६. अवधारणत्थो—सी० ।	७. इतिसद्दो—सी० ।
८. ० वसेनापि—सी० ।	९-९. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।
१०. निदस्सितब्बताभावतो—सी० ;	११. पच्चामट्ठं—म० ।
- निदस्सितब्बताभावतो—स्या० ।

सवनविज्ञाणप्पबन्धप्पटिबद्धा, तत्थ च पुग्गलवोहारो^१ । न हि^२
पुग्गलवोहाररहिते^३ धम्मप्पबन्धे सवनकिरिया लब्धति । तस्सायं
सङ्खेपत्थो—यं सुत्तं निद्दसिस्सामि, तं मया इति सुत्तं ति ।

तथा इती ति यस्स चित्तसन्तानस्स नानारम्मणप्पवत्तिया
5 नानत्थव्यञ्जनगगहणं होति, तस्स नानाकारनिद्देशो आकारत्थो
इतिसद्दोति कत्वा । इती ति हि अयं^४ आकारपञ्चत्ति धम्मानं तं तं
पवत्तिआकारं उपादाय पञ्जापेतव्वसभावत्ता ।

मे ति कत्तुनिद्देशो । सुत्तं ति विसयनिद्देशो । सोतव्वो हि धम्मो
सवनकिरिया कत्तुपुग्गलस्स सवनकिरियावसेन पवत्तिट्ठानं होति ।
10 एत्तावता नानप्पकारप्पवत्तेन चित्तसन्तानेन तंसमङ्गिनो कत्तु-विसये
गहणसन्निट्ठानं दस्सितं होति ।

अथवा इती ति पुग्गलकिच्चनिद्देशो । सुत्तानं हि धम्मानं
गहिताकारस्स निदस्सनस्स अवधारणस्स वा पकासनभावेन इतिसद्देन
तदाकारादिधारणस्स पुग्गलवोहारूपादानधम्मव्यापारभावतो पुग्गल-
B. 23 15 किच्चं नाम निद्दिट्ठं होती ति । सुत्तं ति विज्ञाणकिच्चनिद्देशो ।
पुग्गलवादिनो पि हि सवनकिरिया विज्ञाणनिरपेक्खा न होती ति ।
R. 25 मे ति उभयकिच्चयुत्तपुग्गलनिद्देशो । मे ति हि सद्दप्पवत्ति एकन्तेनेव
सत्तविसेसविसया^५, विज्ञाणकिच्चं च तत्थेव समोदहितव्वं ति । अयं
पनेत्थ सङ्खेपो-मया सवनकिच्चविज्ञाणसमङ्गिना पुग्गलेन विज्ञा-
20 णवसेन लद्धस्सवनकिच्चवोहारेण सुत्तं ति ।

तथा^६ इती ति च मे ति च सच्चिकट्टपरमत्थवसेन अविज्जमान-
पञ्चत्ति । सब्बस्स हि सद्दाधिगमनीयस्स अत्थस्स पञ्चत्तिमुखेनेव
पटिपज्जितव्वत्ता^६ सब्बपञ्चत्तीनं च विज्जमानादीसु छस्वेव पञ्चत्तीसु
अवरोधो, तस्मा यो मायामरीचिआदयो विय अभूतत्थो, अनुस्सवादीहि

१-१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. तत्थ—सी० ।

२. ० सहिते—सी० ।

४. सत्तसुत्तविसेस०—रो० ।

६. ० तव्वत्थ—रो० ।

गहेतब्बो विय अनुत्तमत्थो^१ च न होति । सो रूपसदादिको रूपनानु-
भवनादिको^२ च परमत्थसभावो सच्चिकट्टपरमत्थवसेन विज्जति । यो
पन इती ति च मे ति च वुच्चमानो^३ आकारादिअपरमत्थसभावो^४
सच्चिकट्टपरमत्थवसेन अनुपलब्धमानो^५ अविज्जमानपञ्चति नाम,
किमेत्थ तं परमत्थतो अत्थि, यं इती ति वा मे ति वा^६ निद्देसं लभेथ । 5
सुतं ति विज्जमानपञ्चति । यं हि तं सोतेन उपलद्धं, तं परमत्थतो
विज्जमानं ति ।

तथा इती ति सोतपथमागते धम्मे उपादाय तेसं उपधारिताकारा-
दीनं पञ्चामसनवसेन । मे ति ससन्ततिपरियापन्ने खन्धे करणादिवि-
सेसविसिद्धे उपादाय वत्तब्बतो^७ उपादापञ्चति^८ । सुतं ति दिट्ठादीनि 10
उपनिधाय वत्तब्बतो उपनिधापञ्चति^९ । दिट्ठादिसभावरहिते सहायतने
पवत्तमानोपि सुतवोहारो दुतियं, ततियं ति आदिकोविय^{१०} पठमादि^{११}
निस्साय^{१२} “यं^{१३} न^{१४} दिट्ठमुतविज्जातनिरपेक्खं^{१५}, तं सुतं” ति
विज्जेय्यत्ता दिट्ठादीनि उपनिधाय वत्तब्बो होति^{१६} । असुतं* न होती
ति हि सुतं ति पकासितोयमत्थो ति* ।

15

१. अनुमानत्थो पि—सी० ।

२. ० सवनादितो—सी० ।

३. पवुच्चमानो—सी० ।

४. आकारादि अत्थो—सी०, रो० ।

५. अनुपलब्धमान—सी० ।

६. सी० नत्थि ।

७. ० च—सी० ।

८. उपादायपञ्चति—सी० ।

९. उपनिधाय०—सी० ।

१०. आदि—सी० ।

११. पठमादीनियं—रो० ।

१२. रो० नत्थि ।

१३-१४. सी०, रो० नत्थि ।

१४. सी० पोत्थके नत्थि ।

१५. होती ति—सी, रो० ।

- सुतत्था निद्दिसियन्ति, सुतं ति वचनेन
असम्मोसं दीपेति सुताकारस्स यथावतो
दीपनतो, न हि सम्मूठहो नानप्पकार-
पटिवेधसमत्थो होति, लोभप्पहानादिवसेन
नानप्पकारा दुप्पटिवेधत्था सुत्तन्तानि
असुतं न होती ति हि सुतं ति पकासितो
यमत्थो होती ति । सी० पोत्थके अधिको
पाठो ।

R. 26

एत्थ च इती ति वचनेन असम्मोहं दीपेति । पटिविद्धा हि अत्थस्स पकारविसेसा इती ति इध आयस्मता आनन्देन पञ्चामट्ठा, तेनस्स असम्मोहो दीपितो^१ । न* हि सम्मूळ्हो नानप्पकारप्पटिवेधसमत्थो होति, लोभप्पहानादिवसेन नानप्पकारा दुप्पटिविद्धा च सुत्तत्था^२

B. 24 5 निद्दिसीयन्ति ।

सुतं ति वचनेन असम्मोसं^३ दीपेति सुताकारस्स याथावतो दस्सियमानत्ता* । यस्स हि सुतं सम्मुट्ठं^४ होति, न सो कालन्तरे मया सुतं ति पटिजानाति । इच्चस्स असम्मोहेन सम्मोहाभावेन पञ्जाय एव वा सवनकालसम्भूताय तदुत्तरिकालपञ्जासिद्धि^५, तथा असम्मोसेन^६ सतिसिद्धि । तत्थ पञ्जापुब्बङ्गमाय सतिया व्यञ्जनावधारणसमत्थता । व्यञ्जनानं हि^७ पटिविज्झितब्बो आकारो नातिगम्भीरो, यथासुतधारणमेव^८ तत्थ करणीयं ति सतिया व्यापारो अधिको, पञ्जा तत्थ गुणीभूता^९ होति पञ्जाय^{१०} पुब्बङ्गमा ति कत्वा । सतिपुब्बङ्गमाय पञ्जाय अत्थप्पटिवेधसमत्थता । अत्थस्स हि पटिविज्झितब्बो आकारो गम्भीरो ति पञ्जाय व्यापारो अधिको, सति तत्थ गुणीभूता होति सतिया^{११} पुब्बङ्गमा ति कत्वा । तदुभयसमत्थतायोगेन अत्थव्यञ्जन-सम्पन्नस्स धम्मकोसस्स अनुपालनसमत्थताय धम्मभण्डागारिकत्तिसिद्धि^{१२} ।

अपरो नयो—इती ति वचनेन योनिसोमनसिकारं दीपेति । तेन वुच्चमानानं आकारनिदस्सनावधारणत्थानं उपरि वक्खमानानं नानप्पकारप्पटिवेधजोतकानं^{१३} अविपरीतसद्धम्मविसयत्ता । न हि

१. ० होति—सी०, रो० ।

२. सुतन्ति—रो० ।

४. मुट्ठं—रो० ।

६. असम्मोहेन—रो० ।

८. यथासुतं धारणमेव—सी० ।

१०. पञ्जा सति—सी०, रो० ।

११. सति पञ्जा—सी० ।

१३. ० अविपरीतकानं—रो० ।

* * सी० पोत्थके अयं पाठो न दिस्सति ।

३. असम्मोहं—रो० ।

५. तदुत्तरिकालपञ्जासिद्धि—सी० ।

७. सी० नत्थि ।

९. गुणभूता—सी०, रो०;

एवमेव अञ्जात्थ ।

१२. ० गारिकत्ता सिद्धि—रो० ।

अयोनिसो मनसिकरोतो नानप्पकारप्पटिवेधो सम्भवति । सुतं ति वचनेन अविकखेपं दीपेति, निदानपुच्छावसेन पकरणप्पत्तस्स वक्खमानस्स सुत्तस्स सवनं न^१ समाधानमन्तरेण सम्भवति विक्खित्तचित्तस्स सवनाभावतो । तथा हि विक्खित्तचित्तो पुग्गलो सब्बसम्पत्तिया वुच्चमानो पि “न मया सुतं, पुन भणथा” ति वदति । योनिसो- 5 मनसिकारेण चेत्य अत्तसम्मापाणिधि^२ पुब्बेकतपुञ्जतं^३ च साधेति, सम्मा अप्पणिहितत्तस्स पुब्बे अकतपुञ्जस्स वा तदभावतो । अविकखेपेण सद्धम्मस्सवनं सप्पुरिसूपनिस्सयं^४ च साधेति, अस्सुतवातो सप्पुरिसूपरिस्सयरहितस्स च^५ तदभावतो । न हि विक्खित्तचित्तो सद्धम्मं सोतुं सक्कोति, न च सप्पुरिसे अनुपस्सयमानस्स सवनं अत्थि । 10

R. 27

अपरो नयो—“यस्स चित्तसन्तानस्स नानाकारप्पवत्तिया नानत्थव्यञ्जनगगहणं होति, तस्स नानाकारनिद्देशो” ति वुत्तं^६ । यस्मा च सो भगवतो वचनस्स अत्थव्यञ्जनप्पभेदपरिच्छेदवसेन सकलसासन-सम्पत्तिओगाहनेन निरवसेसपरहितपारिपूरिकारणभूतो एवंभद्दको^७ आकारो न सम्मा अप्पणिहितत्तनो पुब्बे अकतपुञ्जस्स वा होति, 15 तस्मा इती ति इमिना भद्दकेन आकारेण पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिमत्तनो दीपेति, सुतं ति सवनयोगेण पुरिमचक्कद्वयसम्पत्ति । न हि अप्पत्तिरूपे देसे वसतो सप्पुरिसूपनिस्सयरहितस्स वा सवनं अत्थि । इच्चस्स पच्छिमचक्कद्वयसिद्धिया आसयसुद्धि सिद्धा होति, सम्मा पणिहितत्तो पुब्बे च कतपुञ्जो विसुद्धासयो होति, तदविसुद्धिहेतुनं किलेसानं 20 दूरीभावतो । तथा हि वुत्तं—“सम्मा पणिहितं चित्तं, सेय्यसो नं ततो करे” (ध० प० २१) ति “कतपुञ्जोसि, त्वं आनन्द, पधानमनुयुञ्ज, खिप्पं होहिसि^८ अनासवो” (दी० नि० २.१११) ति

B. 25

20

१. सी० नत्थि ।

२. ० सम्मापाणिधि च—सी० ।

३. ० पुञ्जतं—सी० ।

४. सप्पुरिसूपस्सयं—सी० ।

५. पन—सी० ।

६. वुच्चति—रो० ।

७. एवभद्दको—सी० ।

८. एवं—रो० ।

९. होहि—सी० ।

च । पुरिमचक्कद्वयसिद्धिया पयोगसुद्धि । पतिरूपदेसवासेन हि सप्पुरिसूपनिस्सयेन च साधूनं दिट्ठानुगतिआपज्जनेनपि विसुद्धप्पयोगो होति । ताय च आसरासुद्धिया अधिगमव्यतिसिद्धि, पुब्बे एव तण्हा-दिट्ठिसंकिलेसानं विसोधितत्ता पयोगसुद्धिया आगमव्यतिसिद्धि ।

5 सुपरिसुद्धकायवचीपयोगो हि विप्पटिसाराभावतो अविविखत्तचित्तो परियत्तियं विसारदो होति । इति पयोगासयसुद्धस्स आगमाधिगम-सम्पत्तस्स वचनं अरुणुग्गमनं विय सूरियस्स उदयतो, योनिसोमन-सिकारो विय च कुसलधम्मस्स, अरहति भगवतो वचनस्स पुब्बङ्गमं भवितुं ति ठाने निदानं ठपेन्तो इति मे सुतं ति आदिमाह ।

R. 28 10 अपरो नयो—इती ति इमिना पुब्बे वुत्तनयेन नानप्पकारप्पटि-वेधदीपकेन अत्तनो अत्थपटिभानपटिसम्भिदासम्पत्तिसम्भावं^१ दीपेति । सुतं ति इमिना इतिसद्दसन्निधानतो वक्खमानापेक्खाय वा सोतब्बभेद-प्पटिवेधदीपकेन धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासम्पत्तिसम्भावं दीपेति । इती ति च इदं वुत्तनयेनेव योनिसोमनसिकारदीपकं वचनं भासमानो “एते 15 मया धम्मा मनसानुपेक्खिता दिट्ठिया सुप्पटिविद्धा” ति दीपेति । परियत्तिधम्मा हि “इध सीलं कथितं, इध समाधि, इध पञ्ञा, एत्तका एत्थ अनुसन्धियो” ति आदिना नयेन मनसा अनुपेक्खिता अनुस्सवा-कारपरिवितक्कसहिताय^२ धम्मनिज्झानक्खन्तिभूताय जातपरिञ्ञा-सङ्गाताय वा दिट्ठिया तत्थ तत्थ वुत्तरूपारूपधम्मे “इति रूपं, एत्तकं 20 रूपं” ति आदिना नयेन सुट्ठु ववत्थपेत्वा पटिविद्धा अत्तनो^३ परेसं च हितसुखावहा होन्ती ति । सुतं ति इदं सवनयोगपरिदीपकवचनं^४ भासमानो “बहू मया धम्मा सुता धाता^५ वचसा परिचिता” ति दीपेति । सोतावधानप्पटिविद्धा हि परियत्तिधम्मस्स सवनधारणपरिचया । तदुभयेन पि धम्मस्स स्वाक्खातभावेन अत्थव्यञ्जनपरिपूरिं दीपेन्तो सवने

B. 26

१. अत्थपटिसम्भिदापटिभानपटिसम्भिदा- २. ० वितक्कसम्बन्धिताय—सी० ;

सम्पत्तिसम्भावं—रो० ।

० वितक्कपरिसम्बन्धिताय—रो० ।

३. ० च रो० ।

४. ० दीपकं वचनं—सी०, रो० ।

५. धता—सी०, स्या० ।

आदरं जनेति । अथव्यञ्जनपरिपुष्णं हि धम्मं आदरेण अस्सुणन्तो महता^१ हिता^२ परिबाहिरो होती ति आदरं जनेत्वा सक्कच्चं धम्मो सोतब्बो^३ ।

इति मे सुतं ति इमिना पन सकलेन वचनेन आयस्मा आनन्दो तथागतप्पवेदितं धम्मविनयं अत्तनो अदहन्तो असप्पुरिसभूमिं 5 अतिक्कमति, सावकत्तं पटिजानन्तो सप्पुरिसभूमिं ओक्कमति । तथा असद्धम्मा चित्तं वुट्ठापेति, सद्धम्मे चित्तं पतिट्ठापेति । “केवलं सुतमेवेतं मया, तस्सेव पन भगवतो वचनं” ति दीपेन्तो अत्तानं परिमोचेति, सत्थारं अपदिसति, जिनवचनं अप्पेति, धम्मनेत्ति पतिट्ठापेति ।

अपि च इति मे सुतं ति अत्तना उप्पादितभावं अप्पटिजानन्तो 10 पुरिमस्सवनं^४ विवरन्तो सम्मुखा पटिग्गहितमिदं मया तस्स भगवतो चतुवसारज्जविसारदस्स दसबलधरस्स आसभट्ठानट्ठागिनो^५ सीहनादनादिनो सब्बसत्तुत्तमस्स धम्मिस्सरस्स धम्मराजस्स धम्माधिपतिनो धम्मदीपस्स धम्मसरणस्स सद्धम्मवरचक्कवत्तिनो सम्मासम्बुद्धस्स, न एत्थ अत्थे वा धम्मे वा पदे वा व्यञ्जने वा कङ्खा वा विमति वा 15 R. 29 कातब्बा ति सब्बदेवमनुस्सानं इमस्मिं धम्मविनये अस्सद्धियं विनासेति, सद्धासम्पदं उप्पादेति । तेनेतं वुच्चति—

“विनासयति अस्सद्धं, सद्धं वड्ढेति सासने ।

इति मे सुतमिच्चेवं, वदं गोतमसावको” ति ॥

एत्थाह “कस्मा पनेत्थ यथा अञ्जेसु सुत्तेसु ‘एवं मे सुतं एकं 20 समयं भगवा^६, ति आदिना कालदेसे अपदिसित्वाव निदानं भासितं, एवं न भासितं” ति ? अपरे ताव आहु^७—न पन थेरेन भासितत्ता । इदं हि निदानं न^८ आयस्मता आनन्देन^९ पठमं भासितं खुज्जुत्तराय पन

१-१. महतो हिताय—रो० ।

३. पुरिमवचनं—रो० ।

५. सी० नत्थि ।

७. सी० नत्थि ।

२. ०ति—सी०, रो० ।

४. आसभण्ठनट्ठागिनो—रो० ।

६. अहु—सी० ।

८. ० न—सी०, रो० ।

भगवता उपासिकासु^१ बहुस्सुतभावेन एतदगगे ठपिताय सेवखप्पटि-
सम्भिदाप्पत्ताय^२ अरियसाविकाय सामावतिप्पमुखानं पञ्चन्नं इत्थिसतानं
पठमं भासितं ।

B. 27

- तत्रायं अनुपुब्बीकथा^३—इतो किर कप्पसतसहस्समत्थके पदुमुत्तरो
5 नाम सम्मासम्बुद्धो लोके उप्पज्जित्वा पवत्तितवरधम्मचक्को हंसवतियं
विहरति । अथेकदिवसं हंसवतियं एका कुलधीता सत्थु धम्मदेसनं सोतुं
गच्छन्तीहि उपासिकाहि सद्धि आरामं गता सत्थारं एकं उपासिकं
बहुस्सुतानं एतदगगे ठपेत्तं दिस्वा अधिकारं कत्वा तं ठानन्तरं पत्थेसि ।
सत्थापि नं व्याकासि “अनागते गोतमस्स नाम सम्मासम्बुद्धस्स
10 साविकानं^४ उपासिकानं^५ बहुस्सुतानं अग्गा भविस्सती” ति । तस्सा
यावजीवं कुसलं कत्वा देवलोके निब्बत्तित्वा पुन मनुस्सेसू^६ ति एवं
देवमनुस्सेसु संसरन्तिया कप्पसतसहस्सं^७ अतिक्कन्तं^८ । अथ इमस्मि
भद्दकप्पे अम्हाकं भगवतो काले सा^९ देवलोकतो चवित्वा घोसकसेट्टिस्स^{१०}
गेहे दासिया^{११} कुच्छिस्मि^{१२} पटिसन्धिं गणिह, उत्तरा-तिस्सा नामं अकंसु ।
15 सा जातकाले खुज्जा अहोसी ति खुज्जुत्तरा त्वेव पञ्जायित्थ । सा
अपरभागे घोसकसेट्टिना रज्जो उदेनस्स^{१३} सामावतिया दिन्नकाले
तस्सा परिचारिकभावेन^{१४} दिन्ना रज्जो उदेनस्स अन्तेपुरे वसति ।

R. 30

- तेन च समयेन कोसम्बियं घोसकसेट्टिकुक्कुटसेट्टिपावारिकसेट्टिनो
भगवन्तं उद्दिस्स तयो विहारे कारेत्वा जनपदचारिकं चरन्ते तथागते
20 कोसम्बिनगरं सम्पत्ते बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसंघस्स विहारे निग्यादेत्वा
महादानानि पवत्तेसुं, मासमत्तं^{१५} अतिक्कमि । अथ नेसं एतदहोसि—

१. ० च—रो० ।

२. ० सम्भिदप्पत्ताय—सी० ।

३. आनुपुब्बीकथा—सी० ।

४. साविका—रो० ।

५. उपासिका—रो० ।

६. मनुस्ससू—ब० ।

७. ० सहस्से—रो० ।

८. अतिक्कन्ते—रो० ।

९. सी०, रो० नत्थि ।

१०. घोसित ०—सी०, रो०; एवमेव ।

११. धातिया—सी०, रो० ।

१२. कुच्छिम्हि—सी० ।

१३. उत्तेनस्स—ब०; एवमेव अज्जात्थ ।

१४. परिचारिका ०—सी० ।

१५. ० पि—रो० ।

“बुद्धो नाम सब्बलोकानुकम्पका, अञ्जेसं पि ओकासं दस्सामा” ति कोसम्बिनगरवासिनोपि जनस्स ओकासं अकंसु । ततो पट्ठाय नागरा वीथिसभागेन गणसभागेन महादानं देन्ति । अथेकदिवसं सत्था भिक्खुसंघपरिवृतो मालाकारजेट्ठकस्स गेहे निसीदि, तस्मिं खणे खुज्जुत्तरा सामावतिया पुप्फानि गहेतुं अट्ठकहापणे आदाय तं गेहं^१ 5 अगमासि । मालाकारजेट्ठको तं दिस्वा “अम्म उत्तरे अज्ज तुय्हं पुप्फानि दातुं खणो नत्थि, अहं बुद्धप्पमुखं भिक्खुसंघं परिविसामि त्वं पि परिवेसनाय सहायिका होहि, एवं इतो^२ परेसं वेय्यावच्चकरणतो मुच्चिस्ससी”^३ ति आह । ततो खुज्जुत्तरा बुद्धानं भत्तगगे वेय्यावच्चं अकासि । सा सत्थारा उपनिसिन्नकथावसेन कथितं सब्बमेव^४ धम्मं^५ 10 उगगणिह, अनुमोदनं पन सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठासि ।

सा अञ्जेसु दिवसेसु चत्तारोव^६ कहापणे दत्त्वा पुप्फानि गहेत्वा गच्छति, तस्मिं पन दिवसे दिट्ठसच्चभावेन परसन्तके चित्तं अनुप्पादेत्वा अट्ठपि^७ कहापणे दत्त्वा पच्छिं पूरेत्वा पुप्फानि गहेत्वा सामावतिया सन्तिकं अगमासि । अथ नं सा पुच्छि “अम्म उत्तरे, त्वं अञ्जेसु 15 दिवसेसु न बहूनि पुप्फानि आहरसि, अज्ज पन^८ बहुकानि, किं नो राजा उत्तरितरं पसन्नो” ति ? सा मुसा वत्तुं अभब्बताय अतीते अत्तना कतं अनिगुहित्वा सब्बं^९ कथेसि । अथ “कस्मा अज्ज बहूनि आहरसी”^{१०} ति च वुत्ता “अज्जाहं सम्मासम्बुद्धस्स धम्मं तं सुत्वा अमतं सच्छाकासिं, तस्मा तुम्हे न वञ्चेमी” ति आह । तं सुत्वा “अरे 20 दुट्ठदासि एत्तकं कालं तथा गहिते कहापणे देही” ति अतज्जेत्वा पुब्बहेतुना चोदियमाना “अम्म तथा पीतं, अमतं, अम्हे पि पायेही” ति वत्वा “तेन हि मं न्हापेही”^{१०} ति वुत्ते सोळसहि गन्धोदकघटेहि

B. 28

20

R. 31

१. घरं—सी० ।

२. कते—रो० ।

३. पमुच्चिस्ससी—सी० ।

४-५. सब्बधम्मं—सी० ; सब्बधम्मं—रो० ।

६. चत्तारो—सी० ।

७. अट्ठापि—रो० ।

८. सी०, रो० नत्थि ।

९. सच्चं—सी० ।

१०. आहरितानी—सी०, रो० ।

१०. नहापेही—रो०, एवमेव अमृज्जात्थ ।

नहापेत्वा द्वे मट्टसाटके^१ दापेसि । सा एकं निवासेत्वा एकं^२ पारुपित्वा
 आसनं पञ्चापेत्वा आसने निसीदित्वा विचित्रबीजनिं आदाय
 नीचासनेसु निसिन्नानि पञ्च मातुगामसतानि आमन्तेत्वा सेखप्पटिस-
 ५ म्भिदासु ठत्वा सत्थारा देसितनियामेनेव तासं धम्मं देसेसि । देसना-
 वसाने ता^३ सब्बासोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु । ता सब्बापि खुज्जुत्तरं
 वन्दित्वा “अम्म, अज्ज पट्ठाय त्वं किलिट्टकम्मं मा करि, अम्हाकं
 मातुट्ठाने आचरियट्ठाने च^४ पतिट्ठाही”^५ ति गरुट्ठाने ठपयिंसु ।

कस्मा पनेसा दासी हुत्वा निब्बत्ता ति ? सा किर कस्सपसम्मा-
 सम्बुद्धकाले बाराणसियं सेट्ठिधीता हुत्वा निब्बत्ता एकाय खीणासवत्थे-
 १० रिया उपट्ठाककुलं गताय “एतं मे अय्ये^६ पसाधनपेळिकं देथा” ति
 वेय्यावच्चं कारेसि । थेरी पि “अदेन्तिया मयि आघातं उप्पादेत्वा
 निरये निब्बत्तिस्सति, देन्तिया परेसं दासी हुत्वा निब्बत्तिस्सति,
 निरयसन्तापतो दासिभावो सेय्यो” ति अनुदयं^७ पटिच्च तस्सा वचनं
 अकासि । सा तेन कम्मेन पञ्च जातिसतानि परेसं दासीयेव हुत्वा
 १५ निब्बत्ति ।

कस्मा पन खुज्जा अहोसि ? अनुप्पन्ने किर बुद्धे अयं^८ बाराण-
 सिरज्जो गेहे वसन्ती एकं राजकुलपकं पञ्चेकबुद्धं थोकं खुज्जधातुकं
 २० दिस्वा अत्तना सहवासीनं मातुगामानं पुरतो परिहासं करोन्ती यथा-
 वज्ज^९ केळिवसेन खुज्जाकारं दस्सेसि, तस्मा खुज्जा हुत्वा निब्बत्ति ।

२० किं पन कत्वा पञ्चवन्ती^{१०} जाता ति ? अनुप्पन्ने किर बुद्धे अयं^{११}
 बाराणसिरज्जो गेहे वसन्ती अट्ट पञ्चेकबुद्धे राजगेहतो उण्हपायासस्स

१. मट्ट०—सी० ।

२. ० एकसं—रो० ।

३. सी० नत्थि ।

४. रो० नत्थि ।

५. तिट्ठही—रो० ।

६. अय्य—सी० ।

७. अनुदयं—रो० ।

८. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

९. यथावज्ज—सी० ।

१०. महापञ्जा—सी०, स्या० ;

११. सी०, रो० नत्थि ।

महापञ्जावन्ती—रो० ।

पूरिते^१ पत्ते परिवर्त्तित्वा^२ परिवर्त्तित्वा^२ गणहन्ते दिस्वा अत्तनो सन्तकानि अट्ट दन्तवलयानि “इध ठपेत्वा गणहथा” ति अदासि, ते तथा कत्वा ओलोकेसु^३ । “तुम्हाकञ्जेव तानि परिचचत्तानि, गहेत्वा गच्छथा” ति आह । ते नन्दमूलकपब्भारं अगमंसु, अज्जापि तानि वलयानि अरोगानेव । सा तस्स निस्सन्देन पञ्चवन्ती^४ जाता । 5

अथ नं सामावतिप्पमुखानि पञ्च इत्थिसत्तानि “अम्म त्वं दिवसे दिवसे सत्थुसन्तिकं गन्त्वा भगवता देसितं धम्मं सुत्वा अम्हाकं देसेही” ति वदिंसु । सा तथा करोन्ती अपरभागे तिपिटकधरा जाता । तस्मा नं सत्था—“एतदग्गं, भिक्खवे, मम साविकानं^५ बहुस्सुतानं उपासिकानं^६ यदिदं खुज्जुत्तरा” ति एतदग्गे ठपेसि । इति 10 उपासिकासु बहुस्सुतभावेन सत्थारा एतदग्गे ठपिता^६ पटिसम्भिदाप्पत्ता खुज्जुत्तरा अरियसाविका सत्थरि कोसम्बियं विहरन्ते कालेन कालं सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा अन्तेपुरं^७ गन्त्वा सामावतिप्पमुखानं^८ पञ्चन्नं इत्थिसत्तानं अरियसाविकानं सत्थारा देसितनियामेन यथासुतं धम्मं कथेन्ती अत्तानं परिमोचेत्वा सत्थु सन्तिके सुतभावं पकासेन्ती 15 “वुत्तं हेतं भगवता वुत्तमरहता ति मे सुतं” ति निदानं^९ आरोपेसि ।

R. 32

यस्मा पन तस्मिं येव नगरे भगवतो सम्मुखा सुत्वा तदहेव^{१०} ताय तासं भासितं, तस्मा “एकं समयं भगवा कोसम्बियं विहरती” ति कालदेसं अपदिसितुं पयोजनसम्भवोव नत्थि^{११} सुपाकटभावतो । 20 भिक्खुनियो चस्सा^{१२} सन्तिके इमानि सुत्तानि गण्हिसु । एवं परम्पराय भिक्खूसु पि ताय आरोपितं^{१३} निदानं पाकटं अहोसि । अथ आयस्मा

१. पूरे—सी० ।

२-२. परिवर्त्तेत्वा परिवर्त्तोत्वा—सी० ।

३. महापञ्जा—सी०, रो० ।

४. ० उपासिकानं सी० ।

५. सी० नत्थि ।

६. ठपीत्वा—रो० ।

७. अन्तोपुरं—रो० ।

८. सामावतीपमुखानं—रो० ।

९. आदि०—सी०, रो० ।

१०. तदहु०—सी० ।

११. ० वा—रो० ।

१२. पस्सा—रो० ।

१३. आरोपित—सी० ।

B. 30 आनन्दो तथागतस्स परिनिब्बानतो अपरभागे सत्तपण्णिगुहायं^१
अजातसत्तुना कारापिते सद्धम्ममण्डपे महाकस्सपप्पमुखस्स वसीगणस्स
मज्झे निसीदित्वा धम्मं सङ्गायन्तो इमेसं सुत्तानं निदानस्स द्वेळ्हकं^२
परिहरन्तो ताय आरोपितनियामेनेव निदानं आरोपेसी ति ।

5 केचि पनेत्थ बटुप्पकारे पपञ्चेन्ति, किं तेहि । अपि च नानानयेहि
सङ्गीतिकारा धम्मविनयं^३ सङ्गायिंसु । अनुबुद्धा हि धम्मसङ्गाहक-
महाथेरा, ते सम्मदेव धम्मविनयस्स सङ्गायनाकारं जानन्ता कत्थचि
एवं मे सुतं” ति आदिना, कत्थचि “तेन समयेना” ति आदिना,
कत्थचि गाथाबन्धवसेन निदानं ठपेन्ता, कत्थचि सब्बेन सब्बं निदानं

10 अट्टपेन्ता वग्गसङ्गहादिवसेन धम्मविनयं सङ्गायिंसु । तत्थ इध वुत्तं हेतं
ति आदिना निदानं ठपेत्वा सङ्गायिंसु, किं चि^४ सुत्तगेय्यादिवसेन
नवङ्गमिदं बुद्धवचनं । यथा चेतं, एवं सब्बेसं पि सम्मासम्बुद्धानं । वुत्तं
हेतं “अप्पकं च नेसं अहोसि सुत्तं गेय्यं” ति आदि । तत्थ
R. 33 इतिवृत्तकङ्गस्स अञ्जं किञ्चि न पञ्जायति तब्भावनिमित्तं ठपेत्वा “वुत्तं
15 हेतं...पे०...मे सुतं” ति इदं^५ वचनं । तेनाहु अट्टकथाचरिया “वुत्तं
हेतं भगवता ति आदिनयप्पवत्ता द्वादसुत्तरसत्तसुत्तन्ता इतिवृत्तकं”
ति । तस्मा सत्थु अधिप्पायं जानन्तेहि धम्मसङ्गाहकेहि अरियसाविकाय^६
वा^६ इमेसं सुत्तानं इतिवृत्तकङ्गभावआपनत्थं इमिनाव नयेन निदानं
ठपितं ति वेदितब्बं ।

20 किमत्थं पन धम्मविनयसङ्गहे कयिरमाने निदानवचनं^७, ननु
भगवता भासितवचनस्सेव सङ्गहो कातब्बो ति ? वुच्चते—देसनाय
ठित्तिसम्मोससद्वेय्यभावसम्पादनत्थं कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि
उपनिबन्धित्वा ठपिता हि देसना चिरट्टितिका होति असम्मोसधम्मा
सद्वेय्या च देसकालकत्तुहेतुनिमित्तेहि उपनिबद्धो विय वोहारविनिच्छयो ।

१. सत्तपण्ण०—रो० ।

२. धम्मविनये—रो० ।

३. इमं—रो० ।

७. ० वुत्तं—रो० ।

२. द्वेधातं—स्या० ।

४. किञ्च—सी० ।

६-६. अरियसाविकेहि पि—सी० ;

० पि—रो० ।

तेनैव च आयस्मता महाकस्सपेन ब्रह्माजालमूलपरियायसुत्तादीनं
देसादिपुच्छासु कतासु तासं विस्सज्जनं करोन्तेन धम्मभण्डागारिकेन
“एवं मे सुतं” ति आदिना निदानं भासितं, इध पन देसकालस्स^१
अग्गहणे^१ कारणं वुत्तमेव ।

अपिच सत्थु सम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं । तथागतस्स हि 5
भगवतो पुब्बरचनानुमानागमतक्काभावतो^२ सम्मासम्बुद्धभावसिद्धि ।
न हि सम्मासम्बुद्धस्स पुब्बरचनादीहि अत्थो अत्थि सब्बत्थ अप्पटिहत्त- B. 31
आणाचारताय एकप्पमाणत्ता च अयेयधम्मेषु । तथा आचरियमुट्ठिधम्म-
मच्छरियसासनसावकानुरागाभावतो खीणासवभावसिद्धि । न हि सब्बसो
खीणासवस्स ते सम्भवन्ती ति सुविसुद्धस्स परानुग्गहवत्ति^३ । एवं 10
देसकसंकिलेसभूतानं दिट्ठिसीलसम्पदादूसकानं अविज्जातण्हानं अच्चन्ता-
भावसंसूचकेहि आणसम्पदापहानसम्पदाभिव्यञ्जकेहि च सम्बुद्धविसुद्ध-
भावेहि पुरिमवेसारज्जद्वयसिद्धि, ततो च अन्तरायिकनिय्यानिकधम्मेषु
असम्मोहभावसिद्धितो पच्छिमवेसारज्जद्वयसिद्धी ति भगवतो
चतुवेसारज्जसमन्नागमो अत्तहितपरहितपटिपत्ति^४ च^५ निदानवचनेन 15 R. 34
पकासिता^६ होति^७, तत्थ तत्थ सम्पत्तपरिसाय अज्झासयानुरूपं
ठानुप्पत्तिकप्पटिभानेन धम्मदेसनादीपनतो । इध पन अनवसेसतो^८
कामदोसप्पहानं विधाय देसनादीपनतो चा ति योजेतब्बं । तेन वुत्तं
“सत्थु सम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं” ति । एत्थ च “भगवता
अरहता” ति इमेहि पदेहि यथावुत्तअत्थविभावनता हेट्ठा दस्सिता 20
एव ।

तथा सासनसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं । आणकरुणापरिग्ग-
हितसब्बकिरियस्स^९ हि भगवतो नत्थि निरत्थका पटिपत्ति अत्तहिता

१-१. देसकालगहणे—सी० ;

देसकाल०—रो० ।

२. पुब्बरचनानुमानानुगमन०—सी० ।

३. परानुग्गहवुत्ति—सी०, रो० ।

४. अत्तहितपरहितसन्निसयो—स्या०, रो० । ५. स्या०, रो० नत्थि ।

६. पकासितो—स्या० ।

७. होन्ति—सी० ।

८. अनवसेस—सी०, रो० ।

९. ननु०—रो० ।

वा । तस्मा परेसंयेवत्थाय पवत्तसव्वकिरियस्स^१ सम्मासम्बुद्धस्स^२
 सकलं पि कायवचीमनोकम्मं यथापवत्तं वुच्चमानं दिट्ठधम्मिकसम्परा-
 यिकपरमत्थेहि यथारहं सत्तानं अनुसासनत्थेन^३ सासनं, न^४ पुब्बरचना^५ ।
 तयिदं^६ सत्थु चरियं^६ कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि तत्थ तत्थ निदानवचनेहि
 5 यथारहं पकासियति । इध पन देसकपरिसापदेसेही^७ ति योजेतव्वं ।
 तेन वुत्तं “सासनसम्पत्तिप्पकासनत्थं निदानवचनं” ति ।

अपिच सत्थुनो पमाणभावप्पकासनेन सासनस्स पमाणभावदस्स-
 नत्थं निदानवचनं । तच्चस्स पमाणभावदस्सनं हेट्ठा वुत्तनयानुसारेन
 “भगवता अरहता” ति इमेहि पदेहि विभावितं^८ ति वेदितव्वं ।
 10 इदमेत्थ निदानवचनप्पयोजनस्स मुखमत्तनिदस्सनं ति ।

निदानवण्णना निट्ठिता ।

१. ० हि—सी०, रो० ।

२. ० हि—रो० ।

३. ० नट्ठेन—रो० ।

४. रो० नत्थि ।

५. सव्व०—स्या० ।

६-६. तयिदं—सी०; रो० नत्थि ।

७. देसकपरिसकालापदेसेही—सी० ।

८. भाविन्ति—रो० ।

१. एककनिपातो

B. 32

१. पठमो वग्गो

(१) लोभसुत्तवण्णना

१. इदानीं एकधम्मं, भिक्खवे, पजहथा ति आदिना नयेन भगवता
निक्खित्तस्स सुत्तस्स वण्णनाय ओकासो अनुप्पत्तो^१ । सा पनेसा अत्थ-
वण्णना यस्मा सुत्तनिक्खेपं विचारेत्वा वुच्चमाना पाकटा होति, तस्मा
सुत्तनिक्खेपं ताव विचारेस्साम । चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा अत्तज्झासयो
परज्झासयो पुच्छावसिको अट्ठप्पत्तिको ति । यथा हि अनेकसतअनेक- 5
सहस्सभेदानिपि^२ सुत्तन्तानि संकिलेसभागियादिपट्टाननयेन सोळसविधतं
नातिवत्तन्ति, एवं अत्तज्झासयादिसुत्तनिक्खेपवसेन चतुब्बिधतं नाति-
वत्तन्ती ति । तत्थ यथा अत्तज्झासयस्स अट्ठप्पत्तिया च परज्झासय-
पुच्छावसिकेहि^३ सद्धि संसग्गभेदो सम्भवति अत्तज्झासयो च परज्झासयो
च, अत्तज्झासयो^४ च^५ पुच्छावसिको च, अट्ठप्पत्तिको च परज्झासयो च, 10
अट्ठप्पत्तिको च पुच्छावसिको चा ति अज्झासयपुच्छानुसन्धिसम्भवतो^६;
एवं यदिपि^७ अट्ठप्पत्तिया^८ अत्तज्झासयेनपि संसग्गभेदो सम्भवति,
अत्तज्झासयादीहि पन पुरतो ठितेहि अट्ठप्पत्तिया संसग्गो नत्थी ति
निरवसेसो पट्टाननयो न सम्भवति । तदन्तोगधत्ता वा सम्भवन्तानं
सेसनिक्खेपानं मूलनिक्खेपवसेन चत्तारो सुत्तनिक्खेपा वुत्ता ति 15
वेदितव्वं^९ ।

R. 35

१. अनुप्पत्तो—रो० ।

२. अनेक सत सहस्सभेदानिपि—रो० ।

३. परज्झासयपुच्छाहि—सी०, रो० । ४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. अत्तज्झासयपुच्छानुसन्धि—रो० । ६. ० हि—रो० ।

७. अट्ठप्पत्तिया—रो० ।

८. वेदितव्वा—सी० ।

- तत्रायं वचनत्थो—निक्खिणीयतीति निक्खेपो, सुत्तं एव निक्खेपो सुत्तनिक्खेपो । अथवा निक्खिपनं निक्खेपो, सुत्तस्स निक्खेपो सुत्तनिक्खेपो, सुत्तदेसनाति अत्थो । अत्तनो अज्झासयो अत्तज्झासयो, सो अस्स अत्थि कारणभूतोति अत्तज्झासयो, अत्तनो अज्झासयो
- 5 एतस्साति वा अत्तज्झासयो । परज्झासये पि एसेव नयो । पुच्छाय वसोति पुच्छावसो, सो एतस्स अत्थीति पुच्छावसिको । सुत्तदेसनाय वत्थुभूतस्स अत्थस्स उप्पत्ति अत्थुप्पत्ति, अत्थुप्पत्ति एव अट्ठुप्पत्ति^१ थकारस्स^२ ठकारं^३ कत्वा^४, सा एतस्स अत्थीति अट्ठुप्पत्तिको । अथ वा निक्खिणीयति सुत्तं एतेनति निक्खेपो, अत्तज्झासयादि एव ।
- 10 एतस्मिं पन अत्थविकप्पे अत्तनो अज्झासयो अत्तज्झासयो । परेसं अज्झासयो परज्झासयो । पुच्छीयतीति पुच्छा, पुच्छितब्बो अत्थो, पुच्छावसेन पवत्तं धम्मप्पटिग्गाहकानं वचनं पुच्छावसं, तदेव निक्खेप-सदापेक्खाय पुच्छावसिको^५ति पुल्लिङ्गवसेन वुत्तं, तथा अट्ठुप्पत्ति^६ एव अट्ठुप्पत्तिकोति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।
- 15 अपिच परेसं इन्द्रियपरिपाकादिकारणनिरपेक्खत्ता अत्तज्झासयस्स विसुं सुत्तनिक्खेपभावो युत्तो^७ केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव^८ धम्मतन्ति-ठपनत्थं पवत्तितदेसनात्ता, परज्झासयपुच्छावासिकानं^९ पन परेसं अज्झासयपुच्छानं देसनापवत्तिहेतुभूतानं^{१०} उप्पत्तियं पवत्तितानं कथं अट्ठुप्पत्तियं^{११} अनवरोधो, पुच्छावसिकट्ठुप्पत्तिकानं^{१२} वा परज्झासयानुरोधेन
- 20 पवत्तितानं कथं परज्झासये अनवरोधोति ? न चोदेतब्बमेतं । परेसं हि^{१३} अभिनीहारपरिपुच्छादिविनिमुत्तस्सेव सुत्तदेसनाकारणुप्पादस्स

१. अट्ठुप्पत्तिका—रो० ।

अत्थुप्पत्तिको—सी० ।

४. अत्थुप्पत्ति—रो० ।

६. ० ति—सी०, रो० ।

८. देसनानिमित्तहेतुभूतानं—रो० ।

१०. पुच्छावसिकट्ठुप्पत्तिकानं—रो० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. ० तेनेवाह—सी०, रो० ।

७. परज्झासयपुच्छावसिकानं—रो० ।

९. अत्थुप्पत्तियं—रो० ।

११. सी० पोत्थके नत्थि ।

अटुप्पत्तिभावेन^१ गहितत्ता परज्झासयपुच्छावसिकानं^२ विसुं^३ गहणं ।
तथा हि ब्रह्मजालधम्मदायादसुत्तादीनं (दी० नि० १.१) वण्णावण्ण-
आमिसुप्पादादिदेसनानिमित्तं अटुप्पत्ति^४ वुच्चति परेसं पुच्छं^५ विना
अज्झासयमेव निमित्तं कत्वा देसितो परज्झासयो, पुच्छावसेन देसितो
पुच्छावसिको ति पाकटोयमत्थो ति ।

5

यानि भगवा परेहि अनज्झिटो केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव कथेति,
सेय्यथिदं, आकङ्खेय्यसुत्तं तुवट्टकसुत्तं (म० नि० १.४५, सु० नि० ४१०)
ति एवमादीनि, तेसं अत्तज्झासयो निक्खेपो ।

यानि पन “परिपक्का खो राहुलस्स विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा,
यन्नूनाहं राहुलं उत्तरिं आसवानं खये विनेय्यं^४” ति एवं परेसं अज्झासयं 10
खन्ति अभिनीहारं बुज्झनभावं च ओलोकेत्वा परज्झासयवसेन
कथितानि, सेय्यथिदं, राहुलोवादसुत्तं धम्मचक्कप्पवत्तनसुत्तं ति एवमा-
दीनि, तेसं परज्झासयो निक्खेपो ।

भगवन्तं पन उपसङ्कमित्वा^५ देवा मनुस्सा चतस्सो परिसा चत्तारो R. 37
वण्णा च^६ तथा तथा पञ्चं पुच्छन्ति “बोज्झङ्गा बोज्झङ्गा ति, भन्ते, 15
वुच्चन्ति, नीवरणा नीवरणा ति वुच्चन्ती” ति आदिना, एवं पुट्ठेन
भगवता यानि कथितानि बोज्झङ्गसंयुत्तादीनि (सं० नि० ४.६७),
तेसं पुच्छावसिको निक्खेपो । B. 34

यानि पन तानि उप्पन्नं कारणं पटिच्च कथितानि, सेय्यथिदं,
धम्मदायादं^७, पुत्तमंसूपमं^८ दासुक्खन्धूपमं ति एवमादीनि, तेसं 20
अटुप्पत्तिको^९ निक्खेपो ।

१. अत्थुप्पत्तिभावेन—रो० ।

२. अत्थुप्पत्ति—रो० ।

३. पुच्छा—रो० ।

४. वेनेय्यन्ति—रो० ।

५. ० खो—रो०; ० ते ते—सी० ।

६. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. धम्मयायादसुत्तं—स्या०, रो० ।

८. मंसूपमं—स्या०, रो० ।

९. अत्थु०—स्या०, रो० ।

एवमिमेसु चतुसु सुत्तनिकखेपेसु इमस्स सुत्तस्स परज्झासयो
निकखेपो । परज्झासयवसेन हेतं निक्खित्तं । केसं^१ अज्झासयेन ?
लोभे आदीनवदस्सीनं^२ पुग्गलानं । केचि पन “अत्तज्झासयो” ति
वदन्ति ।

- 5 तत्थ एकधम्मं भिक्खवे ति आदीसु एकसदो अत्थेव अज्जत्थे
“सस्सतो अत्ता च लोको च, इदमेव सच्चं मोघमज्जं ति इत्थेके^३
अभिवदन्ती” (म० नि० ३.२५) ति आदीसु । अत्थि सेट्ठे “चेतसो
एकोदिभावं” (दी० नि० १.६५) ति आदीसु । अत्थि असहाये
“एको वूपकट्ठो” (दी० नि० १.१४९) ति आदीसु । अत्थि सङ्घायं
10 “एकोव^४, खो भिक्खवे, खणो च समयो च ब्रह्मचरियवसाया”
(अ० नि० ३.३२९) ति आदीसु । इधापि सङ्घायमेव दट्ठब्बो ।

- धम्मसदो परियत्तिसच्चसमाधिपञ्चापकतिपुञ्चापत्तिसुज्जतामेय्य-
सभावादीसु दिस्सति । तथा हिस्स “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाती”
(अ० नि० २.३४८) ति आदीसु परियत्ति अत्थो । “दिट्ठधम्मो”
15 (दी० नि० १.९५) ति आदीसु सच्चानि । एवंधम्मा ते भगवन्तो
अहेसु” (दी० नि० २.९, ३.७७) ति आदीसु समाधि । “सच्चं धम्मो
धिति चागो, सवे पेच्च न सोचती (जा० १.१५) ति आदीसु
पञ्चा । “जातिधम्मानं, भिक्खवे, सत्तानं एवं इच्छा उप्पज्जती”
(दी० नि० २.२२९) ति आदीसु पकति । “धम्मो हवे रक्खति
R. 38 20 धम्मचारि” (जा० १.२०७) ति आदीसु पुञ्जं । “तिण्णं
धम्मानं अज्जतरेन वदेय्य पाराजिकेन वा संघादिसेसेन वा पाचित्तियेन
वा” ति (परा० २७९) आदीसु आपत्ति । “तस्मि खो पन समये
धम्मा होन्ती” (घ० सं० ३७) ति आदीसु सुज्जता । “सब्बे धम्मा
सब्बाकारेन बुद्धस्स भगवतो जाणमुखे^५ आपाथं आगच्छन्ती”

१. तेसं—सी० ।

२. अनादीनव०—स्या० ।

३. इच्चेके—सी० ।

४. एको च—स्या०, रो० ।

५. जाणमुखेन—स्या०, रो० ।

(महा० नि० ३०३, चु० नि० १८५) ति आदीसु ज्ञेय्यो^१ । “कुसला धम्मा अकुसला धम्मा (ध० सं० १) ति आदिसु सभावो अत्थो । इधापि सभावो । तस्मा एकधम्मं ति एकं संकिलेससभावं ति अधिप्पायो । एको च सो धम्मो चा ति एकधम्मो, तं एकधम्मं ।

B. 35

भिक्षवे ति भिक्षू आलपति । किमत्थं पन भगवा धम्मं देसेन्तो 5
भिक्षू आलपति, न धम्ममेव देसेती ति ? सतिजननत्थं । भिक्षूहि अञ्जं चिन्तेन्ता पि धम्मं पच्चवेखन्ता पि कम्मट्ठानं मनसि करोन्ता पि निसिन्ना होन्ति, ते^२ पठमं अनालपित्वा^३ धम्मे देसियमाने ‘अयं देसना किं निदाना किं पच्चया’ ति सल्लक्खेतुं न सक्कोन्ति । आलपिते^४ पन^५ सति उपट्ठपेत्वा सल्लक्खेतुं सक्कोन्ति, तस्मा 10
सतिजननत्थं “भिक्षवे” ति आलपति । तेन च तेसं भिक्षुनसीलता-दिगुणयोगसिद्धेन^६ वचनेन^७ हीनाधिकजनसेवितं वृत्तिं^८ पकासेन्तो उद्धतदीनभावनिग्गहं^९ करोति । “भिक्षवे” ति इमिना करुणाविप्फार-सोम्महृदयनयननिपातपुब्बङ्गमेन वचनेन ते अत्तनो मुखाभिमुखे 15
करोन्तो तेन^{१०} च^{११} कथेतुकम्यतादीपकेन वचनेन नेसं सोतुकम्यतं जनेति, तेनेव च सम्बोधनत्थेन साधुकं सवनमनसिकारेपि नियोजेति । साधुकं सवनमनसिकारायत्ता हि सासनसम्पत्ति । 15

अञ्जेसुपि देवमनुस्सेसु^{१०} परिसपरियापन्नेसु विज्जमानेसु कस्मा भिक्षू एव आमन्तेसी ति ? जेट्ठसेट्ठासन्नसदासन्निहितभावतो^{११} । सब्बपरिससाधारणा हि भगवतो धम्मदेसना, परिसाय च जेट्ठा भिक्षू 20
पठमुप्पन्नत्ता, सेट्ठा अनगारियभावं आदि कत्वा सत्थु चरियानुविधायकत्ता सकलसासनपटिग्गाहकत्ता^{१२} च, आसन्ना तत्थ निसिन्नेसु समीपवृत्तिया,

१. ज्ञेय्ये—सी० ।

२. तेन—स्या०, रो० ।

३. अनालपेत्वा—सी०, स्या०, रो० । ४-४. आलपितेन—स्या०, रो० ।

५. भिक्षून्—सीलवतादि०—स्या०, रो० । ६. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. वत्तं—स्या०, रो० ।

८. उद्धतनिन्नभावे निग्गहं—स्या०, रो० ।

९-९. तेनेव—सी०, स्या०, रो० ।

१०. ० पि—रो० ।

११. जेट्ठसेट्ठचासन्न०—स्या० ।

१२. ० सासनप्पटि०—स्या, रो० ।

R. 39

सदासन्निहिता सत्थुसन्तिकावचरत्ता । अपि च ते धम्मदेसनाय
भाजनं यथानुसिद्धं पटिपत्तिसम्भावतो,^१ विसेसतो^२ च एकच्चे भिक्खु
सन्धाय अयं देसनाति ते एव आलपि ।

B. 36

- पजहथा ति एत्थ प्हानं नाम तदङ्गप्पहानं, विक्खम्भनप्पहानं,
5 समुच्छेदप्पहानं, पटिप्पस्सद्विप्पहानं, निस्सरणप्पहानं ति पञ्चविधं
तत्थ यं दीपालोकेनेव तमस्स पटिपक्खभावतो अलोभादीहि लोभादि-
कस्स, नामरूपपरिच्छेदादिविपस्सनाञ्जाणे^३ हि तस्स तस्स अनत्थस्स
प्पहानं । सेय्यथिदं, परिच्चागेन लोभादिमलस्स, सीलेन पाणातिपाता-
दिदुस्सील्यस्स, सद्धादीहि अस्सद्वियादिकस्स, नामरूपववत्थानेन
10 सक्कायदिट्ठिया, पच्चयपरिग्गहेन अहेतुविसमहेतुदिट्ठिनं, तस्सेव
अपरभागेन कङ्खावितरणेन कथंकथीभावस्स, कलापसम्मसनेन “अहं
ममा” ति गाहस्स, मग्गामग्गववत्थानेन अमग्गे मग्गसञ्जाय,^४
उदयदस्सनेन उच्छेददिट्ठिया, वयदस्सनेन सस्सतदिट्ठिया, भयदस्सनेन
सभयेसु अभयसञ्जाय, आदीनवदस्सनेन अस्सादसञ्जाय, निब्बिदानु-
15 पस्सनेन अभिरतिसञ्जाय, मुच्चित्तुकम्यताञ्जाणेन अमुच्चित्तुकम्यताय
उपेक्खाञ्जाणेन अनुपेक्खाय, अनुलोमेन धम्मद्वितिया, निब्बानेन
पटिलोमभावस्स, गोत्रभुना सङ्खारनिमित्तग्गाहस्स^५ प्हानं, एतं
तदङ्गप्पहानं नाम ।

- यं पन उपचारप्पनाभेदेन समाधिना पवत्तिभावनिवारणतो
20 घटप्पहारेनेव उदकपिट्ठे सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणादिधम्मानं प्हानं,
एतं विक्खम्भनप्पहानं नाम । यं चतुन्नं अरियमग्गानं भावितत्ता
तं तं मग्गवतो अत्तनो सन्ताने “दिट्ठिगतानं प्हानाया” ति आदिना
नयेन वुत्तस्स समुदयपक्खयस्स किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्तिभावेन
समुच्छिन्दनं, इदं समुच्छेदप्पहानं नाम । यं पन फलक्खणे पटिप्पस्सद्वत्तं

१. ० सभावतो—स्या० ।

२. सविसेसतो—स्या० ।

३. ० परिच्छादीहि—सी० ।

४. मग्गदस्सनाय—स्या०, रो० ।

५. ० निमित्तभावाय—स्या०, रो० ।

किलेसानं, एतं पटिपस्सद्धिप्पहानं^१ नाम । यं पन सब्बसद्धतनिस्सटत्ता^२
पहीनसब्बसद्धतं निब्बानं, एतं निस्सरणप्पहानं नाम । एवं पञ्चविधे^३
पहाने^४ अनागामिकभावकरस्स^५ पहानस्स अधिप्पेतत्ता इध^६ समुच्छे-
दप्पहानं ति वेदितब्बं । तस्मा पजहथा ति परिच्चजथ, समुच्छि-
न्दथा ति अत्थो ।

5

अहं ति भगवा अत्तानं निदिसति । वो ति अयं वोसदो
पच्चत्तउपयोगकरणसामिवचनपदपूरणसम्पदानेसु दिस्सति । तथा हि R. 40
“कच्चि, पन वो अनुरुद्धा, समग्गा सम्मोदमाना” (म० नि० १.२५६)
ति आदीसु पच्चत्ते आगतो । “गच्छथ, भिक्खवे, पणामेमि वो”
(म० नि० २.१४२) ति आदीसु उपयोगे । “न वो मम सन्तिके 10
वत्थब्बं” (म० नि० २.१४२) ति आदीसु करणे । “सब्बेसं, वो
सारिपुत्त^७, सुभासितं” (म० नि० १.२६९) ति आदीसु सामिवचने ।
“ये हि वो अरिया परिसुद्धकायकम्मन्ता” (म० नि० १.२४) ति
आदीसु पदपूरणे । “वनपत्थपरियायं^८, वो भिक्खवे, देसेस्सामी”
(म० नि० १.११) ति आदीसु सम्पदाने । इधापि सम्पदाने एव 15
दट्ठब्बो ।

पाटिभोगो ति पटिभू । सो हि धारणकं पटिच्च धनिकस्स,
धनिकं पटिच्च धारणकस्स पटिनिधिभूतो धनिकसन्तकस्स ततो
हरणादिसङ्घातेन भुञ्जनेन भोगो ति पटिभोगो, पटिभोगो एव B 37
पाटिभोगो । अनागामिताया ति अनागामिभावत्थाय । पटिसन्धिग्ग- 20
हणवसेन हि कामभवस्स अनागमनतो अनागामी । यो यस्स धम्मस्स
अधिगमेन^९ अनागामी ति वुच्चति, सफलो सो तत्तियमग्गो अनागामिता^{१०}

१. पटिपस्सद्धतं—रो० ।

२. ० निस्सटतो—स्या०, रो० ।

३. पञ्चविधेन—स्या०, रो० ।

४. पहानेन—स्या०, रो० ।

५. अनागामिसावकस्स—सी० ।

६. इदं—सी० ।

७. सारिपुत्ता—सी० ।

८. वनसण्डे परियायं—स्या० ।

९. अधिगमेनेन—सी० ।

१०. अनागामि—स्या०, रो०

नाम । इति भगवा वेनेय्यदमनकुसलो वेनेय्यज्झासयानुकूलं ततियमग्गा-
धिगमं लहुना उपायेन एकधम्मपूरणतामत्तेन^१ थिरं कत्वा दस्सेसि यथा
तं सम्मासम्बुद्धो । भिन्नभूमिकापि हि पटिघसंयोजनादयो ततियमग्ग-
वज्झा किलेसा कामरागप्पहानं नातिवत्तन्ती ति ।

- 5 कस्मा पनेत्थ भगवा अत्तानं पाटिभोगभावे ठपेसि ? तेसं भिक्खूनं
अनागामिमग्गाधिगमाय उस्साहजननत्थं । पस्सति हि भगवा “मया
‘एकधम्मं, भिक्खवे, पजहथ, अहं वो पाटिभोगो अनागामिताया’ ति
वुत्ते इमे भिक्खू अट्ठा तं^२ एकधम्मं पहाय सक्का ततियभूमिं समधि-
गन्तुं, यतो घम्मस्सामि पठममाह ‘अहं पाटिभोगो ति उस्साहजाता
10 तदत्थाय पटिपज्जितब्बं मज्झिस्सन्ती” ति । तस्मा उस्साहजननत्थं
अनागामिताय तेसं भिक्खूनं अत्तानं पाटिभोगभावे ठपेसि ।

- R. 41 कतमं एकधम्मं ति एत्थ^३ कतमं ति पुच्छावचनं । पुच्छा च
नामेसा पञ्चविधा—अदिट्ठजोतनापुच्छा, दिट्ठसंसन्दनापुच्छा, विमति-
च्छेदनापुच्छा, अनुमतिपुच्छा, कथेतुकम्यतापुच्छा ति । तत्थ पकतिया
15 लक्खणं अज्जातं होति अदिट्ठं अनुलितं अतीरितं अविभूतं^४ अविभूतं
अविभावितं, तस्स आणाय दस्सनाय तुलनाय तीरणाय विभूतत्थाय
विभावनत्थाय पञ्चं पुच्छति, अयं अदिट्ठजोतनापुच्छा । पकतिया
लक्खणं जातं होति दिट्ठं तुलितं तीरितं विभूतं विभावितं, सो अज्जेहि
पण्डितेहि सद्धि संसन्दनत्थाय पञ्चं पुच्छति, अयं दिट्ठसंसन्दनापुच्छा ।
20 पकतिया संसयपक्खन्दो^५ होति विमतिपक्खन्दो^६ द्वेळ्हकजातो
“एवं नु खो, न नु खो, किं नु खो, कथं नु खो” ति, सो विमतिच्छेद-
नत्थाय पञ्चं पुच्छति, अयं विमतिच्छेदनापुच्छा । भगवा हि अनुमतिग्ग-
हणत्थं पञ्चं पुच्छति—“तं किं मज्जथ, भिक्खवे रूपं निच्चं वा
अनिच्चं वा” (सं० नि० २.२६६, महा० व० १७) ति आदिना,

१. ० पूरणता—स्या० ।

२. नं—स्या०, रो० ।

३. तत्थ—सी० ।

४. अविदितं—रो० ।

५. संसयपक्खन्नो—रो०, पक्खन्तो—सी० । ६. विमतिपक्खन्नो—रो० ।

अयं अनुमतिपुच्छा । भगवा^१ भिक्खून् कथेतुकम्यताय पञ्चं पुच्छति—“चत्तारोमे, भिक्खवे, आहारा भूतानं वा सत्तानं ठितिया सम्भवेसीनं वा अनुगहाय । कतमे चत्तारो” (सं० नि० २.१२) ति, अयं कथेतुकम्यतापुच्छा ।

B. 38

तत्थ पुरिमा तिस्सो पुच्छा बुद्धानं नत्थि । कस्मा ? तीसु हि ५
अद्दासु किं चि^२ सङ्खतं अद्दाविमुत्तं वा असङ्खतं सम्मासम्बुद्धानं अदिट्ठं
अतुलितं अतीरितं अविभूतं अविभावितं नाम नत्थि, तेन नेसं अदिट्ठ-
जोतनापुच्छा नत्थि । यं पन तेहि अत्तनो आणेन पटिविद्धं, तस्स
अञ्जेन समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा सद्धिं
संसन्दनकिच्चं नत्थि, तेन नेसं^३ दिट्ठसंसन्दनापुच्छापि नत्थि । यस्मा 10
पन बुद्धा भगवन्तो अकथंकथी तिण्णविचिकिच्छा सब्बधम्मेषु विगत-
संसया, तेन नेसं^४ विमतिच्छेदनापुच्छापि नत्थि । इतरा पन द्वे पुच्छा
अत्थि, तासु अयं कथेतुकम्यतापुच्छा ति वेदितब्बा ।

इदानीं तां पुच्छाय पुट्टमत्थं सरूपतो दस्सेन्तो “लोभं भिक्खवे,
एकधम्मं” ति आदिमाह । तत्थ लुब्भन्ति तेन, सयं वा लुब्भति, 15
लुब्भनमत्तमेव वा तन्ति लोभो । स्वायं आरम्मणग्गहणलक्खणो
मक्कटालेपो विय, अभिसङ्गरसो तत्तकपाले पक्खित्तमंसपेसि विय,
अपरिच्चागपच्चुपट्टानो तेलञ्जनरागो विय, संयोजनियेषु
धम्मेषु अस्साददस्सनपदट्टानो, तण्हानदीभावेन वड्डमानो यत्थ
समुप्पत्तो, सोधसोता नदी विय महासमुदं अपायमेव तं सत्तं 20
गहेत्वा गच्छती ति दट्ठब्बो । किञ्चापि अयं लोभसदो सब्बलोभसामञ्ज-
वचनो, इध पन कामरागवचनो ति वेदितब्बो । सो हि अनागामि-
मग्गवज्झो । पुन भिक्खवे ति आलपनं धम्मस्स पटिग्गाहकभावेन
अभिमुखीभूतानं तत्थ आदरजननत्थं । पज्जहथा ति इमिना पहानाभि-
समयो विहितो, सो च परिञ्जासच्छि किरियाभावनाभिसमयेहि सद्धिं 25

R. 42

१. ० हि—सी०, रो० ।

२. कञ्चि—सी० ।

३. तेसं—सी० ।

४. तेसं—सी० ।

एवं पवत्तति, न विसुं ति चतुसच्चाधिष्ठानानि चत्तारि पि सम्मादिट्ठिया
किच्चानि विहितानेव होन्ति । यथा च “लोभं पजहथा” ति वुत्ते
पहानेकट्टभावतो दोसादीनं पि पहानं अत्थतो वुत्तमेव होति, एवं
समुदयसच्चविसये सम्मादिट्ठिकिच्चे पहानाभिसमये वुत्ते तस्सा
5 सहकारीकारणभूतानं सम्मासङ्कप्पादीनं सेसमग्गङ्गानम्पि समुदयसच्च-
विसयकिच्चं अत्थतो वुत्तमेव होती ति परिपुण्णो अरियमग्गब्यापारो
B. 39 इध कथितो ति दट्टब्बो^१ । इमिना नयेन सतिपट्टानादीनं पि बोधिपक्खि-
यधम्मानं ब्यापारस्स इध वुत्तभावो यथारहं वित्थारेतब्बो^२ ।

अपिचेत्थ लोभं पजहथा ति एतेन पहानपरिञ्चा वुत्ता । सा च
10 तीरणपरिञ्चाधिष्ठाना, तीरणपरिञ्चा च आतपरिञ्चाधिष्ठाना ति
अविनाभावेन^३ तिस्सोपि परिञ्चा बोधिता होन्ति । एवमेत्थ सह फलेन
चतुसच्चकम्मट्टानं परिपुण्णं कत्वा पकासितं ति दट्टब्बं । अथ वा लोभं
पजहथा सह फलेन आणदस्सनविसुद्धि देसिता, सा च पटिपदाआण-
दस्सनविसुद्धिसन्निस्सया ...पे०... चित्तविसुद्धिसीलविसुद्धिसन्निस्सया
15 चाति नानन्तरिकभावेन सह फलेन सब्बापि सत्त विसुद्धियो विभाविता
ति वेदितब्बं ।

एवमेताय विसुद्धिक्कमभावनाय परिञ्चत्तयसम्पादनेन लोभं
पजहितुकामेन—

“अनत्थजननो लोभो, लोभो चित्तप्पकोपनो ।
20 भयमन्तरतो जातं, तं जनो नावबुज्झति ॥
लुद्धो अत्थं न जानाति, लुद्धो धम्मं न पस्सति ।
अन्धतमं तदा होति, यं लोभो सहते नरं”
(इ० वु० २३९) ॥

R. 43 रत्तो खो, आवुसो, रागेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो पाणंपि
25 हनति, अदिन्नं पि आदियति, सन्धि पि छिन्दति, निल्लोपं पि हरति,

१. दट्टतब्बं—रो० ।

२. वित्थारेतब्बं—रो० ।

३. अधिष्ठानभावेन—रो० ।

एकागारिकं पि करोति, परिपन्थे पि तिट्ठति, परदारं पि गच्छति,
मुसापि भणति । तदपि तेसं भवतं समणब्राह्मणानं अजानतं अपस्सतं
अवेदयतं तण्हानुगतानं परितस्सितं^१ विप्फन्दितमेव (अ० नि० १.१४४) ।

“तण्हादुतियो पुरिसो, दीघमद्धान संसरं ।

इत्थभावञ्जथाभावं, संसारं नातिवत्तति”

5

(इ० वु० १८९, २५५) ॥

“नत्थि रागसमो अग्गि, नत्थि दोससमो कलि”

(ध० प० ३६) ।

“कामरागेन ड्य्हामि, चित्तं मे परिड्य्हति”

(सं० नि० १.१८८) ॥ 10

ये रागरत्तानुपतन्ति सोतं,

सयंकतं मक्कटकोव जालं” (ध० प० ५०) ति च—

एवमादिसुत्तपदानुसारेण नानानयेहि लोभस्स आदीनवं पच्चवेक्खित्वा
तस्स^२ पहानाय पटिपज्जितब्बं ।

B. 40

अपिच छ धम्मा कामरागस्स पहानाय संवत्तन्ति असुभनिमित्तस्स 15
उग्गहो असुभभावनानुयोगो इन्द्रियेसु गत्तद्वारता भोजने मत्तञ्जुता
कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । दसविधं हि असुभनिमित्तं
उग्गण्हन्तस्सापि कामरागो पहीयति^३, कायगतासतिभावनावसेन
सविञ्जाणके उद्धुमातकादिवसेन अविञ्जाणके असुभे असुभभावनानु
योगमनुयुत्तस्सापि, मनच्छट्ठेसु इन्द्रियेसु संवरणवसेन सतिकवाटेन 20
पिहितद्वारस्सापि, चतुन्नं पञ्चन्नं वा आलोपानं ओकासे सति उदकं
पिवित्वा यापनसीलताय भोजने मत्तञ्जुनो पि ।

तेनेवाह—

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”

20

(थेर गा० ३६६) ति ॥

१. परितस्सितं—सी०, रो० ।

२. तं—रो० ।

३. पहीयति—रो० ।

असुभकम्मट्टानभावनारते कल्याणमित्ते सेवन्तस्सापि, ठाननिसज्जा-
दीसु दसअसुभनिस्सितसप्पायकथायपि वहीयति^१ । तेनेवाह—

“अत्थि, भिक्खवे, असुभनिमित्तं, तत्थ योनिसोमनसिकारबहुली-
कारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स अनुप्पादाय उप्पन्नस्स
५ वा कामच्छन्दस्स पहानाया” ति ।

R. 44

एवं पुब्बभागे कामरागसङ्घातस्स लोभस्स पहानाय पटिप्पन्नो
विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा ततियमग्गेन^२ तं अनवसेसतो समुच्छिन्दति ।
तेन वृत्तं “लोभं, भिक्खवे, एकधम्मं पजहथ, अहं वो पाटिभोगो
अनागामिताया” ति ।

10

एत्थाह “को पनेत्थ लोभो पहीयति, किं अतीतो अथ^३ अनागतो
उदाहु पच्चुप्पन्नो” ति ? किञ्चेत्थ न ताव अतीतो लोभो पहीयेय्य,

B. 41

15

न^४ अनागतो वा तेसं अभावतो । न हि निरुद्धं अनुप्पन्नं वा अत्थी
ति वुच्चति, वायामो च अफलो आपज्जति । अथ पच्चुप्पन्नो, एवम्पि
अफलो वायामो तस्स सरसभङ्गता^५, संकिलिटा च मग्गभावना
आपज्जति, चित्तविप्पयुत्तो वा लोभो सिया, न चायं नयो इच्छितो
ति । वुच्चते—न^६ वृत्तनयेन अतीतानागतपच्चुप्पन्नो लोभो पहीयति ।

20

सेय्यथापि इध तरुणरुक्खो असज्जातफलो, तं पुरिसो कुठारिया^७ मूले
छिन्देय्य, तस्स रुक्खस्स छेदे असति यानि फलानि निब्बत्तेय्युं, तानि
रुक्खस्स छिन्नत्ता अजातानि एव न जायेय्युं, एवमेव अरियमग्गाधिगमे
असति उप्पज्जनारहो लोभो अरियमग्गाधिगमेन पच्चयघातस्स कतत्ता
न उप्पज्जति । अयं हि अट्टकथासु “भूमिलद्धुप्पन्नो” ति वुच्चति ।
विपस्सनाय हि आरम्मणभूता पञ्चक्खन्धा तस्स उप्पज्जनट्टानताय भूमि
नाम । सा भूमि तेन लद्धाति कत्वा भूमिलद्धुप्पन्नो । आरम्मणाधिग-
हितुप्पन्नो अविक्खम्भितुप्पन्नो असमूहतुप्पन्नोति च अयमेव वुच्चति^८ ।

१. पहिय्यति—रो० ।

२. मग्गेनेव—सी० ।

३. अथवा—सी० ।

४. सी, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. सरसभङ्गता—रो० ।

६. तेन—सी०, रो० ।

७. कुठारिया—रो० ।

८. पवुच्चति—रो० ।

तत्था ति तस्मिं सुत्ते । एतं^१ ति एतं^२ अत्यजातं^३ । इदानीं
गाथाबन्धवसेन वुच्चमानं । इति वुच्चती ति केन^४ पन वुच्चति ?
भगवता व^५ । अञ्जेसु हि तादिसेसु ठानेसु सङ्गीतिकारेहि^६ उपनिबद्ध-
गाथा होन्ति, इध पन भगवताव गाथारुचिकानं पुग्गलानं अज्झासय-
वसेन वुत्तमेवत्थं सङ्गहेत्वा^७ गाथा भासिता ।

5

तत्थ येन लोभेन लुद्धासे, सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं ति येन
आरम्मणग्गहणलक्खणेन ततो एव अभिसङ्गरसेन लोभेन लुद्धा अज्झत्ति-
कबाहिरेसु आयतनेसु गिद्धा गधिता । से ति हि निपातमत्तं ।
अक्खरचिन्तका पन ईदिसेसु ठानेसु से—कारागमं इच्छन्ति । तथा
लुद्धत्ता एव कायसुचरितादीसु किञ्चि सुचरितं अकत्वा कायदुच्चरि-
तानि च उपचिन्तिवा रूपादीसु^८ सत्तविसत्तताय सत्ता ति लद्धनामा
पाणिनो दुक्खस्स निब्बत्तिट्ठानताय दुग्गती ति सङ्खं गतं^९ निरयं
तिरच्छानयोनिं पेत्तिविसयं च पटिसन्धिग्गहणवसेन गच्छन्ति
उपपज्जन्ति^{१०} ।

10

R. 45

तं लोभं सम्मदञ्जाय, पुजहन्ति विपस्सिनो ति तं यथावुत्तं 15
लोभं सभावतो समुदयतो अत्यङ्गमतो अस्सादतो आदीनवतो निस्सर-
णतो ति इमेहि आकारेहि सम्मा अविपरीतं^{११} हेतुना आयेन अञ्जाय
जाततीरणपरिञ्जासङ्खाताय पञ्जाय जानित्वा रूपादिके पञ्चुपादान-
क्खन्धे अनिच्चादीहि विविधेहि आकारेहि पस्सनतो विपस्सिनो
अवसिट्ठकिलेसे^{१२} विपस्सनापञ्जापुब्बङ्गमाय मग्गपञ्जाय समुच्छेदप्पहान- 20
वसेन पजहन्ति, न पुन अत्तनो सन्ताने उप्पज्जितुं देन्ति । पहाय न

B. 42

१. एकं—रो० ।

२. रो० प्रोत्थके नत्थि ।

३. सुत्तजातं—रो० ।

४. एतेन—सी० ।

५. भगवता च—सी०, रो० ।

६. कारेहि च—सी० ।

७. गहेत्वा—रो० ।

८. रूपादिसु—रो० ।

९. संख्यंगतं—रो० ।

१०. उप्पज्जन्ति—सी० ।

११. अविरातं—सी० ।

१२. सी० प्रोत्थके नत्थि ।

पुनायं ति, इमं लोकं कुदाचनं ति एवं सहजेकट्टपहानेकट्टेहि^१
 अवसिट्टकिलेसेहि सद्धिं तं लोभं अनागामिमग्गेन पजहित्वा पुन पच्छा
 इमं कामधातुसङ्घातं लोकं पटिसन्धिग्गहणवसेन कदाचि पि न आगच्छन्ति
 ओरम्भागियानं संयोजनानं सुप्पहीनत्ता । इति भगवा अनागामिफलेन
 5 देसनं निट्ठापेसि ।

अयं पि अत्थो ति निदानावसानतो पभुति याव गाथापरियोसाना
 इमिना सुत्तेन पकासितो अत्थो । अपि-सद्दो इदानी वक्खमानसुत्तत्थ-
 सम्पिण्डनो । सेसं वुत्तनयमेव । इमस्मिं सुत्ते समुदयसच्चं सरूपेनेव
 आगतं, पहानापदेसेन मग्गसच्चं । इतरं सच्चद्वयञ्च तदुभयहेतुताय
 10 निद्वारेतब्बं । गथाय पन दुक्खसमुदयमग्गसच्चानि यथारुतवसेनेव^२
 आयन्ति, इतरं निद्वारेतब्बं । एसेव^३ नयो इतो परेसुपि सुत्तेसु ।

लोभसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(२) दोससुत्तवण्णना

२. वुत्तं हेतं ...पे०... दोसं ति दुतियसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपद-
 वण्णना । यथा एत्थ, एवं इतो परेसु पि सब्बत्थ अपुब्बपदवण्णनं येव
 R. 46 करिस्साम । यस्मा इदं सुत्तं दोसबहुलानं पुग्गलानं^४ अज्झासयं ओलो-
 15 केत्वा दोसवूपसमनत्थं देसितं, तस्मा “दोसं, भिक्खवे, एकधम्मं
 पजहथा” ति आगतं । तत्थ दोसं ति “अनत्थं मे अचरी ति आघातो
 जायती” ति आदिना नयेन सुत्ते वुत्तानं नवन्नं, “अत्थं मे नाचरी”
 ति आदीनं च तप्पटिपक्खतो सिद्धानं नवन्नमेवा ति^५ अट्टारसन्नं
 खाणुकण्टकादिना अट्टानेन सद्धिं एकून-वीसतिया अञ्जतराघातवत्थु-
 20 सम्भवं आघातं । सो हि दुस्सन्ति^६ तेन, सयं वा दुस्सति, दुस्सनमत्तमेव

१. सहजट्टेकप्पहानेकट्टेहि—रो० ।

२. एस—रो० ।

३. नवन्नं वा ति—स्या०, रो० ।

४. वुत्त—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. दुस्सति—सी० ।

वा तं ति दोसो ति वुच्चति । सो चण्डिककलक्खणो पहटासीविसो विय, विसप्पनरसो विसनिपातो विय, अत्तनो निस्सयदहनरसो वा दावग्गि विय, दुस्सनपच्चुपट्टानो लद्धोकासो विय सपत्तो, यथावुत्त-
आघातवत्थुपदट्टानो विससंसट्ठपूतिमुत्तं विय दट्ठब्बो । पज्जहथा ति समुच्छिन्दथ । तत्थ ये इमे—

B. 43

5

“पञ्चिमे, भिक्खवे, आघातपटिविनया^१, यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो आघातो सब्बसो पटिविनेतब्बो । कतमे पञ्च ? यस्मिं, भिक्खवे, पुग्गले आघातो जायेथ, मेत्ता तस्मिं पुग्गले भावेतब्बा ... पे० ... करुणा ... पे० ... उपेक्खा^२, असतिअमनसिकारो^३ तस्मिं पुग्गले आपज्जितब्बो, एवं तस्मिं पुग्गले आघातो पटिविनेतब्बो । यस्मिं,^४ भिक्खवे, पुग्गले 10
आघातो जायेथ^५, कम्मस्सकता तस्मिं^६ पुग्गले अधिट्ठातब्बा ‘कम्मस्सको अयमायस्मा कम्मदायादो ... पे० ...^६ भविस्सती’ (अं० नि० २.४३४-४३५) ति—

एवं पञ्च आघातप्पटिविनया वुत्तायेव ।

“पञ्चिमे, आवुसो, आघातपटिविनया, यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो 15
आघातो सब्बसो पटिविनेतब्बो । कतमे पञ्च ? इधावुसो, एकच्चो पुग्गलो अपरिसुद्धकायसमाचारो होति परिसुद्धवचीसमाचारो^७; एवरूपे पि, आवुसो, पुग्गले आघातो पटिविनेतब्बो” (अं० नि० २.४३५)
ति—

एवमादिना पि नयेन पञ्च आघातपटिविनया वुत्ता, तेसु येन 20
केनचि आघातपटिविनयविधिना पच्चवेक्खित्वा^८ । अपिच यो^९—

१. आघातप्पटि०—स्या०, रो० । २. मुदिता...पे०...०—सी०, रो० ।

३. असतिमनसिकारो—स्या० । ४-४. स्या० पोत्थके नत्थि ।

५. ० एव वा—सी०, स्या०, रो० । ६. सी०, स्या०, पोत्थकेसु नत्थि ।

७. अपरिसुद्ध०—सी०, स्या०, रो० । ८. पच्चवेक्खिता—स्या०; ० ति—सी० ।

९. सी०, पोत्थके नत्थि ।

“उभतोदण्डकेन चे पि, भिक्खवे, ककचेन चोरा ओचरका अङ्गमङ्गानि ओकन्तेय्यु’, तत्रा पि यो मनो पदूसेय्य, न मे सो तेन^१ सासनकरो” (म० नि० १.१७२) ति सत्थु ओवादो ।

R. 47

5

तस्सेव तेन पापियो, यो कुद्धं पटिकुज्झति ।

कुद्धं अप्पटिकुज्झन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥

उभिन्नमत्थं चरति, अत्तनो च परस्स च ।

परं सङ्कुपितं अत्वा, यो सतो उपसम्मति ॥

(सं० नि० १.१६२)

B. 44

- 10 “सत्तिमे, भिक्खवे, धम्मा सपत्तकन्ता सपत्तकरणा कोधनं
आगच्छन्ति इत्थि वा पुरिसं वा । कतमे सत्त ? इध, भिक्खवे, सपत्तो
सपत्तस्स एवं इच्छति, ‘अहो वतायं दुब्बण्णो अस्सा’ ति । तं किस्स
हेतु, न, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स वण्णवताय नन्दति । कोधनोयं^२,
भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो कोधपरेतो किञ्चापि सो होति
सुन्हातो सुविलितो कप्पितकेसमस्सु ओदातवत्थवसनो^३, अथ खो
15 सो^४ दुब्बण्णोव होति कोधाभिभूतो । अयं, भिक्खवे, पठमो धम्मो
सपत्तकन्तो सपत्तकरणो कोधनं आगच्छति इत्थि वा पुरिसं वा ।

- पुन चपरं, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स एवं इच्छति ‘अहो वतायं दुक्खं
सयेय्या’ ति ...पे०...^५ न पचुरत्थो अस्साति ...पे०... न भोगवा
अस्सा ति ...पे०... ‘न यसवा अस्साति ...पे०... न मित्तवा अस्सा
20 ति ...पे०... कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं
उपपज्जेय्याति । तं किस्स हेतु ? न, भिक्खवे, सपत्तो .सपत्तस्स
सुगतिगमने^६ नन्दति । कोधनोयं^७, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो
कोधपरेतो कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय दुच्चरितं चरति, मनसा

१. स्या०, पोत्थके नत्थि ।

३. ० वासनो—स्या० ।

५. स्या०, पोत्थके न दिस्सति,

एवमुपरि पि ।

२. कोधनायं—सी०, स्या० ।

४. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. सुगतिगमनेन—सी०, स्या० ।

७. कोधनायं—सी०, स्या० ।

दुच्चरितं चरति । सो कायेन दुच्चरितं चरित्वा वाचाय दुच्चरितं चरित्वा मनसा दुच्चरितं चरित्वा कायस्स भेदा परं मरणा ...पे०... निरयं उपपज्जति कोधाभिभूतो” ति ।

“कुद्धो अत्थं न जानाति, कुद्धो धम्मं न पस्सति ...पे०...

(अ० नि० ३.२२७) ४

कोधं जहे विप्पजहेय्य मानं,
संयोजनं सब्बमतिकमेय्य^१ (घ० प० ३८)
अनत्थजननो कोधो, कोधो चित्तप्पकोपनो...पे०...२,
कोधं छेत्वा सुखं सेति, कोधं छेत्वा न सोचति ।

R 48

कोधस्स विसमूलस्स, मधुरग्गस्स ब्राह्मणा”

10

(सं० नि० १.६१) ति ॥,

“एकापराधं खम भूरिपञ्च,

B. 45

न पण्डिता कोधबला भवन्ती” ति—

एवमादिना नयेन दोसे आदीनवे वुत्तप्पटिपक्खतो दोसप्पहाने आनिसंसे च पच्चवेक्खित्वा पुब्बभागे दोसं तदङ्गप्पहानादिवसेन पजहित्वा^३ 15
विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा ततियमग्गेन सब्बसो दोसं समुच्छिन्दथ, पजहथा ति तेसं भिक्खूनं तत्थ नियोजनं । तेन वुत्तं “दोसं, भिक्खवे, एकधम्मं पजहथा” ति । दुट्ठासे ति आघातेन दूसितचित्तताय पदुट्ठा । सेसमेत्थ यं वत्तब्बं, तं पठमसुत्तवण्णनायं वुत्तनयमेव ।

दोससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(३) मोहसुत्तवण्णना

३. ततिये मोहं ति अञ्जाणं^४ । तं हि दुक्खे अञ्जाणं^४ 20
दुक्खसमुदये अञ्जाणं^४ दुक्खनिरोधे अञ्जाणं^४ दुक्खनिरोधगामिनिया

१. ० ...पे०...—स्या० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. जहित्वा — स्या० ।

४. अञ्जाणं—रो० ।

पटिपदाय अञ्जाणं ति आदिना नयेन विभागेन^१ अनेकप्पभेदम्पि^२
 मुय्हन्ति तेन, सयं वा मुय्हति मुय्हनमत्तमेव वा तं ति मोहो ति
 वुच्चति । सो चित्तस्स अन्धभावलक्खणो, अञ्जाणलक्खणो वा,
 असम्पटिवेधरसो, आरम्मणसभावच्छादनरसो वा, असम्मा^३ प्पटिपत्ति-
 ५ पच्चुपट्टानो,^४ अन्धकारपच्चुपट्टानो वा, अयोनिमोमनसिकारपदट्टानो,
 सब्बाकुसलानं मूलन्ति दट्टब्बो । इधापि^५ पजहथा पदस्स—

“मूळ्हो अत्थं न जानाति, मूळ्हो धम्मं न पस्सति ।

अन्धतमं^६ तदा होति, यं मोहो सहते नरं”

(इ० वु० २३९) ॥

10 अनत्थजननो मोहो...पे०...(इ० वु० २३९) ।

अविज्जा, भिक्खवे, पुब्बङ्गमा अकुसलानं धम्मानं^६ समापत्तिया
 (इ० वु० २०५) ।

R. 49 मोहसम्बन्धनो लोको, भव्वरूपोव दिस्सति (उ० १६१) ।

B. 46 मोहो निदानं कम्मानं समुदयाय (अं० नि० १.१२४) ।

15 मूळ्हो, खो ब्राह्मण, मोहेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो
 दिट्ठधम्मिकम्पि भयं वेरं पसवति, सम्परायिकं पि भयं वेरं पसवती”
 ति च—आदिना नयेन “यो कोचि धम्मो^७ कामच्छन्दादिसंकिलेस-
 धम्मेहि^८ निब्बत्तेतब्बो, अत्थतो^९ सब्बो सो मोहहेतुको” ति च मोहे
 आदीनवं तप्पटिपक्खतो मोहप्पहाने आनिसंसञ्च पच्चवेक्खित्वा
 20 कामच्छन्दाविप्पहानक्कमेनेव पुब्बभागे तदङ्गादिवसेन मोहं पजहन्ता
 ततियमग्गेन यथावुत्तलोभदोसेकट्ठं मोहं समुच्छेदवसेन पजहथा ति
 अत्थो दट्टब्बो । अनागामिमग्गवज्झो एव हि मोहो इधाधिप्पेतो ति ।

१. विभङ्गे—सी० ।

२-३. सम्मोहपटिपत्ति०—सी०, स्या० ।

४. अन्धतमं—सी० ।

५. स्या०, रो० पोत्थकेषु नत्थि ।

६. अनत्थो स्या० ।

७. अनेकवेदं पि—सी०, स्या०, रो० ।

८. इदानि—स्या०, रो० ।

९. ० एव—सी०, स्या०, रो० ।

१०. कामच्छन्दादिकिलेस०—स्या०, रो० ।

मूळहासे ति कुसलाकुसलसीविज्जानवज्जादिभेदे अत्तनो हिताहिते सम्मूळहा । सेसं वुत्तनयमेव ।

मोहसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) कोधसुत्तवण्णना

४. चतुत्थे कोधं ति दोसं । दोसो एव हि कोधपरियायेन बुज्झनकानं पुग्गलानं अज्झासयवसेन एवं वुत्तो । तस्मा दुतियसुत्ते वुत्तनयेनेवेत्थ^१ अत्थो वेदितब्बो । अपिच कुज्झनलक्खणो कोधो, 5 आघातकरणरसो, चित्तस्स व्यापत्तिभावपच्चुपट्टानो, चेतसो पूतिभावो ति दट्ठब्बो ति अयम्पि विसेसो वेदितब्बो ।

कोधसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) मक्खसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे मक्खं ति परगुणमक्खनं । यदिपि हि सो गूथं गहेत्वा परं पहरन्तो विय अत्तनो करं^२ पठमतरं मक्खतियेव, तथापि परेसं गुणमक्खनाधिप्पायेन पवत्तेतब्बत्ता^३ “परगुणमक्खनो^४” ति वुच्चति । 10 तथा हि सो उदकपुञ्छनमिव^५ न्हातस्स सरीरगतं उदकं परेसं गुणे मक्खेति^६ पुञ्छति विनासेति, परेहि^७ वा कतानं^८ महन्तानं पि कारानं खेपनतो धंसनतो मक्खो ति वुच्चति । सो परगुणमक्खनलक्खणो, तेसं विनासनरसो, तदवच्छादनपच्चुपट्टानो । अत्थतो पन परेसं गुणमक्खना- 15 कारेन पवत्तो दोमनस्ससहगतचित्तुप्पादोति दट्ठब्बं । पज्जहथा ति तत्थ

B. 47

R. 50

१. वुत्तनयेनेव चेत्थ—सी०, स्या०, रो० । २. कायं—स्या०, रो० ।

३. पवत्तेतब्बताय—स्या०, रो० ।

४. ० मक्खनं—सी० ।

५. ० पुञ्छनविय—स्या०, रो० ।

६. मक्खति—सी० ।

७-७. परेसंहि पाकट्टानं नाम

—स्या०, रो० ।

वृत्तपभेदं दोसं^१, दोसे च वृत्तनयं अदीनवं, पहाने^२ चस्स^३ आनिसंसं
पच्चवेक्खित्वा पुब्बभागे तदङ्गादिवसेन पजहन्ता विपस्सनं उस्सुक्का-
पेत्वा^४ ततियमग्गेन अनवसेसं समुच्छिन्दथा ति अत्थो । मक्खसासे ति^५
मक्खिता^६ मक्खितपरगुणा, परेसं गुणानं मक्खितारो, ततो एव अत्तनो
५ पि^७ धंसितगुणा ति अत्थो । सेसं वृत्तनयमेव ।

मक्खसुत्तवण्णना निट्ठिता

(६) मानसुत्तवण्णना

६. छट्ठे मानं ति जातिआदिवत्थुकं चेतसो उन्नमनं । सो हि
“सेय्योहमस्मी” ति आदिना नयेन मञ्जन्ति तेन, सयं वा मञ्जति,
माननं सम्पग्गहोति वा मानो ति वुच्चति । स्वायं सेय्योहमस्मी ति
मानो, सदिसोहमस्मी ति मानो, हीनोहमस्मी ति मानो ति एवं
१० तिविधो^९ । पुन सेय्यस्स सेय्योहमस्मी ति मानो, सेय्यस्स सदिसो,
सेय्यस्स हीनो, सदिसस्स सेय्यो, सदिसस्स सदिसो, सदिसस्स हीनो,
हीनस्स सेय्यो, हीनस्स सदिसो, हिनस्स हीनोहमस्मी ति मानो ति एवं
नवविधोपि उन्नतिलक्खणो, अहंकारसो, सम्पग्गहरसो वा, उद्धमातभाव-
पच्चुपट्टानो^८, केतुकम्यतापच्चुपट्टानो वा, दिट्ठिविप्पयुत्तलोभपदट्टानो
१५ उम्मादो विया ति दट्ठब्बो पजहथा ति तस्स सब्बस्सपि अत्तुकंसनपर-
वम्भननिमित्तता, गरुट्टानियेसु अभिवादनपच्चुपट्टानअञ्जलिकम्मसामीचि-
कम्मादीनं अकरणे कारणता, जातिमदपुरिसमदादिभावेन पमादापत्ति-
हेतुभावो ति एवमादिभेदं आदीनवं तप्पटिपक्खतो निरतिमानतार्यं
२१ आनिसंसं च पच्चवेक्खित्वा राजसभं अनुप्पत्तो चण्डालो विय सब्बहाचारीसु

१. च दोसो—स्या०, रो० ।

२. ० वा—स्या०, रो० ।

३. स्या०, रो० नत्थि ।

४. ० होति—सी०, रो० ।

५. निरभिमानतार्य—सी०, स्या०, रो० ।

२-२. आदीनवपहानेनेवस्स—स्या०, रो० ।

४. मक्खितासे ति—स्या० ।

६. अत्तना पि—सी० ।

८. उद्धमातक०—सी० ।

नीचचित्तं^१ पञ्चुपट्टपेत्वा^२ पुब्बभागे तदङ्गादिवसेन तं पजहन्ता
विपस्सनं वड्ढेत्वा अनागामिमग्गेन समुच्छिन्दथा ति अत्थो । अनागा-
मिमग्गवज्झो एव हि मानो इधाधिप्पेतो । मत्तासे ति जातिमदपुरि-
समदादिवसेन मानेन पमादापत्तिहेतुभूतेन मत्ता अत्तानं पग्गहेत्वा
चरन्ता^३ । सेसं वुत्तनयमेव ।

R. 51

B. 48

इमेसु पन पटिपाटिया छसु सुत्तेसु गाथासु वा अनागामिफलं
पापेत्वा देसना निट्ठापिता । तत्थ ये इमे अविहा अतप्पा सुदस्सा
सुदस्सी अकनिट्ठाति^४ उपपत्तिभववसेन पञ्च अनागामिनो, तेसु अविहेसु^५
उपपन्ना अविहा नाम । ते अन्तरापरिनिब्बायी उपहच्चपरिनिब्बायी
असङ्खारपरिनिब्बायी ससङ्खारपरिनिब्बायी उद्धंसोतो अकनिट्ठगामी ति 10
पञ्चविधा । तथा अतप्पा सुदस्सा सुदस्सिनो । अकनिट्ठेसु पन उद्धंसोतो
अकनिट्ठगामी परिहायति । तत्थ यो अविहादीसु उप्पज्जित्वा
आयुवेमज्झं अनतिककमित्वा अरहत्तप्पत्तिया किलेसपरिनिब्बानेन
परिनिब्बायति, अयं अन्तरापरिनिब्बायी नाम । यो पन अविहादीसु
आदितो पञ्चकप्पसतादिभेदं आयुवेमज्झं अतिककमित्वा परिनिब्बायति, 15
अयं उपहच्चपरिनिब्बायी नाम । यो असङ्खारेन अधिमत्तप्पयोगं
अकत्वा अप्पदुक्खेन किलेसं परिनिब्बानेन अकसिरेन^६ परिनिब्बायती,
अपं असङ्खारपरिनिब्बायी नाम । यो पन ससङ्खारेन अधिमत्तप्पयोगं
कत्वा दुक्खेन^७ किच्छेन कसिरेन परिनिब्बायति, अयं ससङ्खारपरि-
निब्बायी नाम । इतरो पन अविहादीसु उद्धंगहितभावेन^८ उद्धमस्स 20
तण्हासोतं वट्ठसोतं^९ मग्गसोतमेव वाति^{१०} उद्धंसोतो । अविहादीसु
उप्पज्जित्वा अरहत्तं पत्तुं असक्कोन्तो तत्थ तत्थ यावतायुकं ठत्वा
पटिसन्धिग्गहणवसेन अकनिट्ठं गच्छती ति अकनिट्ठगामी ।

१. ० चित्तं—सी० ।

२. मदन्ता—स्या०, रो० ।

३. अविहे—स्या० ।

४. सी०, स्या०, रो० नत्थि ।

५. स्या०, रो० नत्थि ।

२. ० पट्टापेत्वा—सी० ।

४. अकनिट्ठा चा ति—स्या० ।

६. किलेसपरिनिब्बानेन—सी०, स्या०, रो० ।

८. उद्धंगहितभावेन—स्या०, रो० ।

१०. चा ति—स्या०, रो० ।

- एत्थ च उद्धंसोतो अकनिट्टगामी^१, उद्धंसोतो न अकनिट्टगामी,
न उद्धंसोतो अकनिट्टगामी, न उद्धंसोतो न^२ अकनिट्टगामी ति चतुक्कं
वेदितव्वं । कथं ? यो अविहतो^३ पट्टाय चत्तारो देवलोके सोधेत्वा
अकनिट्टं गत्वा परिनिब्बायति, अयं उद्धंसोतो अकनिट्टगामी नाम ।
- R. 52 5 यो पन हेट्ठा तयो देवलोके सोधेत्वा सुदस्सीदेवलोके ठत्वा परिनिब्बायति,
अयं उद्धंसोतो न अकनिट्टगामी नाम । यो इतो^४ अकनिट्टमेव गत्वा
परिनिब्बायति, अयं न उद्धंसोतो अकनिट्टगामी नाम । यो पन^५ हेट्ठा
चतूसु देवलोकेसु^६ तत्थ तत्थेव परिनिब्बायति, अयं न उद्धंसोतो न
अकनिट्टगामी नामा ति ।
- B. 49 10 तत्थ अविहेसु उप्पज्जित्वा कप्पसततो उद्धं^७ परिनिब्बायिको,
द्विन्नं कप्पसतानं मत्थके परिनिब्बायिको, पञ्चकप्पसते असम्पत्तो^८
परिनिब्बायिको ति तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो^९ । वुत्तं हेतं “उपपन्नं
वा समनन्तरा अप्पत्तं वा वैमज्झं” (पु० प० २६) ति । वासद्देन हि
पत्तमत्तोपि^{१०} सङ्गहितोति । एवं तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो, एको
15 उपहचचपरिनिब्बायी एको उद्धंसोतो । तेसु असङ्खारपरिनिब्बायिनो पञ्च,
ससङ्खारपरिनिब्बायिनो पञ्चा ति दस होन्ति । तथा अतप्पासुदस्सासु-
दस्सीसू ति^{११} चत्तारो दसका चत्तारीसं अकनिट्टे पन उद्धंसोतस्स अभावतो
तयो अन्तरापरिनिब्बायिनो, एको उपहचचपरिनिब्बायी ति असङ्खार-
परिनिब्बायिनो चत्तारो, ससङ्खारपरिनिब्बायिनो^{१२} चत्तारो ति अट्ट,
20 एवमेते अट्टचत्तारीसं अनागामिनो । ते^{१३} सब्बे पि इमेसु सुत्तेसु
अविसेसवचनेन गहिता ति दट्ठव्वं^{१४} ।

मानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१-१. सी०, पोत्थके न दिस्सति ।

२. अविहातो—स्या० ।

३. अतो—सी० ।

४. ० ठत्वा—स्या०, रो० ।

५. ओरं—स्या०, रो० ।

६. अप्पत्तमत्ते—सी० ;

७. ० परिनिब्बायि नाम—सी० ।

असम्पत्तमत्ते—स्या०, रो० ।

८. पत्तमग्गोपि—स्या०, रो० ।

९. ० सुदस्सी ति—सी० ।

१०. ० च—सी० ।

११. ते पन—स्या०, रो० ।

१२. दट्ठव्वो—सी० ।

(७) सब्बपरिञ्चासुत्तवण्णना

७. सत्तमे सब्बं ति अनवसेसं । अनवसेसवाचको हि अयं
 सब्बसद्दो । सो येन येन सम्बन्धं^१ गच्छति, तस्स तस्स अनवसेसतं
 दीपेति; यथा “सब्बं रूपं, सब्बा वेदना, सब्बसक्कायपरियापन्नेसु
 धम्मेषू” ति । सो पनायं सब्बसद्दो सप्पदेसनिप्पदेसविसयताय दुविधो ।
 तथा हेस^२ सब्बसब्बं पदेससब्बं आयतनसब्बं सक्कायसब्बं ति चतूसु 5
 विसयेसु दिट्ठप्पयोगो । तत्थ “सब्बे धम्मा सब्बाकारेण बुद्धस्स भगवतो
 आणमुखे आपाथमागच्छन्ती” (चु० नि० १८५) ति आदीसु सब्ब-
 सब्बस्मिं आगतो । “सब्बेसं वो, सारिपुत्तो^३, सुभासितं परियायेना”
 (म० नि० १.२६९) ति आदीसु पदेससब्बस्मिं । “सब्बं वो, भिक्खवे,
 देसेस्सामि^४, चक्खुं चेव रूपं च ... पे० ... । मनञ्चेव धम्मे चा” 10
 (सं० नि० ३.१५) ति एत्थ आयतनसब्बस्मिं । “सब्बधम्ममूलपरियायं
 वो, भिक्खवे, देसेस्सामी^५” (म० नि० १.२) ति आदीसु सक्काय-
 सब्बस्मिं । तत्थ सब्बसब्बस्मिं आगतो निप्पदेसविसयो, इतरेसु तीसु पि
 आगतो सप्पदेसविसयो । इध पन सक्कायसब्बस्मिं वेदितब्बो । B. 50
 विपस्सनाय आरम्मणभूता तेभूमकधम्मा^६ हि इध “सब्बं” ति अनवसेसतो 15
 गहिता ।

अनभिजानं ति “इमे धम्मा कुसला, इमे अकुसला, इमे सावज्जा,
 इमे अनवज्जा” ति आदिना “इमे पञ्चकखन्धा, इमानि द्वादसायतनानि,
 इमा^७ अट्टारस धातुयो, इदं दुक्खं अरियसच्चं, अयं दुक्खसमुदयो
 अरियसच्चं” ति च आदिना सब्बे अभिञ्जेय्ये धम्मे अविपरीत- 20
 सभावतो^८ अनभिजानन्तो अभिविसिट्ठेन आणेन न^९ जानन्तो^९ । अपरिजानं

१. सब्बत्थं—स्या०, रो० ।

२. हि—सो—सी० ।

३. सारिपुत्तो—रो० ।

४-४. देसिस्सामि—सी० ।

५. तेभूमिकधम्मा—सी०, स्या०, रो० । ६. इमे—सी० ।

७. अविपरित्तभावतो—रो० ।

८-८. अजानन्तो—सी० ।

ति न परिजानन्तो । यो हि सब्बं तेभूमकधम्मजातं^१ परिजानाति, सो तीहि परिञ्जाहि परिजानातिआतपरिञ्जाय, तीरणपरिञ्जाय^२, प्हानपरिञ्जाय । तत्थ कतमा आतपरिञ्जा ? सब्बं तेभूमकं नाम-
रूपं—“इदं रूपं, एत्तकं रूपं, न इतो भिय्यो ।

- ५ इदं नामं, एत्तकं नामं, न इतो भिय्यो” ति भूतप्पसादादिप्पभेदं^३ रूपं फस्सादिप्पभेदं^४ नामं च लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानतो ववत्थपेति । तस्स^५ अविज्जादिकं च^६ पच्चयं परिगण्हाति^७ । अयं आतपरिञ्जा । कतमा तीरणपरिञ्जा ? एवं जातं कत्वा तं सब्बं तीरेति अनिच्चतो दुक्खतो रोगतो ति द्वेचत्तालीसाय^८ आकारेहि । अयं तीरणपरिञ्जा ।
१० कतमा प्हानपरिञ्जा ? एवं तीरयित्वा अगगमग्गेन सब्बस्मिं छन्दरागं पजहति । अयं प्हानपरिञ्जा ।

दिट्ठिविसुद्धिकङ्खवितरणविसुद्धियो पि आतपरिञ्जा । मग्गामग्ग-
पटिपदाआणदस्सनविसुद्धियो कलापसम्मसनादिअनुलोमपरियोसाना वा पञ्जा तीरणपरिञ्जा । अरियमग्गेन पजहनं प्हानपरिञ्जा । यो सब्बं
१५ परिजाना ति, सो इमाहि तीहि परिञ्जाहि परिजानाति । इध पन विरागप्पहानानं पटिक्खेपवसेन विसुं गहितत्ता आतपरिञ्जाय तीरणपरिञ्जाय च वसेन परिजानना वेदितब्बा । यो पनेवं न परिजानाति, तं सन्धाय वुत्तं “अपरिजानं” ति ।

R. 54

- तत्थ चित्तं अविराजयं ति तस्मिं अभिञ्जेय्यविसेसे परिञ्जेय्ये
२० अत्ततो चित्तसन्तानं न विराजयं, न विरज्जन्ता; यथा तत्थ रागो न होति, एवं विरागानुपस्सनं न उप्पादेन्तो ति अत्थो । अप्पजहं ति विपस्सनापञ्जासहिताय मग्गपञ्जाय तत्थ पहातब्बयुत्तकं किलेसवट्ठं

१. तेभूमक०—सी०; तेभूमिक०—रो० । २. तीरणवरिञ्जाय—रो० ।

३. भूतप्पसादादिभेदं—रो० ।

४. फस्सादिभेदं—सी०, रो० ।

५. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. कम्माविज्जादिकञ्चस्स—सी०, रो० ।

७. परिगण्हाति—रो० ।

८. सी०, पोत्थके नत्थि ।

९. द्वाचत्ताळीसाय—रो०;

द्विचत्तालीसाय—सी० ।

अनवसेसतो न पजहन्तो । यथा चेतं, एवं अभिजाननादयोपि
मिस्सकमग्गवसेन वेदितब्बा । पुब्बभागे हि नानाचित्तवसेन जाततीरण-
पहानपरिञ्जाहि कमेन अभिजाननादीनि सम्पादेत्वा मग्गकाले
एकक्खणेनेव किच्चवसेन तं सब्बं निप्फादेन्तं एकमेव आणं पवत्तती
ति । अभब्बो दुक्खक्खयाया ति निब्बानाय सकलस्स वट्टदुक्खस्स
खेपनाय न^१ भब्बो, नालं न समत्थो ति अत्थो । 5

सब्बं च खो ति एत्थ च-सद्दो व्यतिरेके, खो-सद्दो अवधारणे ।
तदुभयेन अभिजाननादितो लद्धब्बं विसेसं दुक्खक्खयस्स^२ च एकन्त-
कारणं दीपेति । अभिजाननादीसु यं वत्तब्बं, तं वुत्तमेव । तत्थ पन
पटिक्खेपवसेन वुत्तं, इध विधानवसेन वेदितब्बं । अयमेव विसेसो । 10
अपिच अभिजानं ति उपादानक्खन्धपञ्चकसङ्घातं सक्काय सब्बं
सरूपतो पच्चयतो च आणस्स अभिमुखीकरणवसेन अभिजानन्तो
हुत्वा अभावाकारादिपरिग्गहेन तं अनिच्चादिलक्खणेहि परिच्छिज्जमान-
वसेन^३ परिजानन्तो । विराजयं ति सम्मदेवस्स अनिच्चतादिअवबोधेन
उप्पन्नमयादीनवनिब्बिदादिआणानुभावेन^४ अत्तनो चित्तं^५ विरत्तं 15
करोन्तो तत्थ अणुमत्तं पि रागं अनुप्पादेन्तो । पजहं ति वुट्ठानगामि-
निविपस्सनासहिताय मग्गपञ्जाय समुदयपक्खियं किलेसवट्ठं पजहन्तो
समुच्छिन्दन्तो । भब्बो दुक्खक्खयाया ति एवं किलेसमलप्पहानेनेव^६
सब्बस्स कम्मवट्टस्स परिक्खीणत्ता अनवसेसविपाकवट्टखेपनाय सकलसंसा-
रवट्टदुक्खपरिक्खयभूताय वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया भब्बो 20
एकन्तेनेतं^७ पापुणितुं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

यो सब्बं सब्बतो जत्वा ति यो युत्तयोगो आरद्धविपस्सको सब्बं
तेभूमकधम्मजातं सब्बतो सब्बभागेन कुसलादिक्खन्धादिविभागतो
दुक्खादिपीळनादिविभागतो च^८ । अथ वा सब्बतो ति सब्बस्मा

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. परिच्छिज्जजाननवसेन—सी० ।

५. अत्तनो चित्ते सी० ।

७. एकन्तेन तं—रो० ।

२. दुक्ख खयाय चस्स—सी० ।

४. ० भयादीनं च निब्बिदादि०—रो० ।

६. किलेसमलप्पहानेन—रो० ।

८. जानित्वा—सी० पोत्थके अधिको पाठो ।

R. 55

कक्खळफुसनादिलक्खणादितो^१ अनिच्चादितो चाति सब्बाकारतो
जानित्वा विपस्सनापुब्बङ्गमेन^२ मग्गजाणेन पाटिवाज्झत्वा,
विपस्सनाजाणेनेव^३ वा जाननहेतु । सब्बत्थेसु न रज्जती ति सब्बेसु
अतीतादिवसेन अनेकभेदाभिन्नेसु सक्कायधम्मेषु न रज्जति, अरिय-

5 मग्गाधिगमेन रागं न जनेति । इमिनास्स^४ तण्हागाहस्स अभावं दस्सेन्तो
तं निमित्तत्ता^५ दिट्ठमानग्गाहानं “एतं मम एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता”

B. 52

ति इमस्स मिच्छागाहत्तयस्स पि^६ अभावं दस्सेति । स वे ति एत्थ
स-इति निपातमत्तं । वे-ति व्यत्तं, एकंसेना ति वा एतस्मि अत्थे
निपातो । सब्बपरिञ्चा ति^७ सब्बपरिजाननतो, यथावुत्तस्स सब्बस्स
10 अभिसमयवसेन^८ परिजाननतो । सो ति यथावुत्तो योगावचरो, अरियो
एव वा । सब्बदुक्खमुपच्चगा ति सब्बं वट्टदुक्खं अच्चगा अतिक्कमि,
समतिक्कमी ति^९ अत्थो ।

सब्बपरिञ्चासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(८) मानपरिञ्चासुत्तवण्णना

८. अट्टमे अपुब्बं नत्थि, केवलं मानवसेन देसना पवत्ता । गाथासु
पन मानुपेता अयं पजा ति कम्मकिलेसेहि पजायती^{१०} ति पजा ति
15 लद्धनामा इमे सत्ता मञ्जनलक्खणेन^{११} मानेन उपेता उपगता^{१२} ।
मानगन्था^{१३} भवे रता ति किमिकीटपटङ्गादिअत्तभावे पि मानेन
गन्थिता^{१३} मानसंयोजनेन संयुत्ता, ततो एव दीघरत्तं परिभाविताहंकारवसेन

१. कक्खल०—रो० ।

२. विपस्सनापुब्बङ्गमेन—रो० ।

३. विपस्सनाजाणेन—रो० ।

४. इमिनास्स—रो० ।

५. तन्निमित्तता—रो० ।

६. मिच्छागाह-द्वयस्सापि—रो० ;

७. सब्बं परिञ्चा ति—सी० ।

मिच्छागाहमयस्सा पि०—सी० ।

८. परिञ्चाभिसमयवसेन—सी०, रो० ।

९. समतिककन्तो ति—रो० ।

१०. पजात्तता—सी०, रो० ।

११. मननलक्खणेन—सी०, रो० ।

१२-१३. ० मानगता—सी०, रो० ।

१३. गण्ठिता—रो०, एवं सब्बत्थ ।

“एतं ममा” ति सङ्घारेषु अज्झोसानबहुलत्ता तत्थ निच्चसुख-
अत्तादिविपल्लासवसेन^१ च कामादिभवे रता । मानं अपरिजानन्ता
ति^२ मानं तीहि परिञ्चाहि न परिजानन्ता । अरहत्तमग्गवाणेन वा
अनतिक्रमन्ता, “मानं अपरिञ्चाया” ति केचि पठन्ति । आगन्तारो
पुनब्भवं ति पुन आयत्ति उपपत्तिभवं । पुनपुनं भवन्तो^३ वा 5
पुनब्भवसङ्घातं संसारं अपरापरं परिवत्तनवसेन गन्तारो उपगन्तारो
होन्ति, भवतो न परिमुच्चन्ती ति अत्थो ।

ये च मानं पहन्त्वान, विमुत्ता मानसङ्ख्ये ति ये पन अरहत्त-
मग्गेन सब्बसो मानं पजहित्वा मानस्स अच्चन्तसङ्ख्यभूते अरहत्तफले
निब्बाने वा तदेकद्वसब्ब किलेसविमुत्तिया विमुत्ता सुट्ठु मुत्ता । ते 10
मानगन्थाभिभुनो^४, सब्बदुक्खमुपच्चगु^५ ति ते परिकलीणभवसंयोजना
अरहन्तो सब्बसो मानगन्थं मानसंयोजनं समुच्छेदप्पहानेन अभिभवित्वा
ठिता, अनवसेसं वट्ठदुक्खं अतिक्रमिसू ति अत्थो । एवमेतस्मिं
सत्तमसुत्ते च अरहत्तं कथितं ति ।

R. 56

मानपरिञ्चासुतवर्णना निट्ठिता ।

(९-१०) लोभदोषपरिञ्चासुतद्वयवर्णना

९-१०. नवमदसमेसु अपुब्बं नत्थि । देसनाविलासवसेन^६ तथा 15 B. 53
बुज्झनकानं वेनेय्यानं अज्झासयवसेन वा तथा देसितानी ति दट्ठब्बं ।

लोभदोषपरिञ्चासुतद्वयवर्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवर्णना निट्ठिता ।

—०—

१. निच्च-ध्रुव-सुभ-सुख०—सी० ।

२. ० तस्मा तं—सी०, रो० ।

३. भवतो—रो० ।

४. मानगण्ठाभिभूता—रो० ।

५. सब्बं गण्ठं उपच्चगुन्ति—रो० ।

६. ० विलासेन—रो० ।

२. दुतियो वग्गो

(१-३) मोहपरिञ्चादिसुत्तवण्णना

११-१३. दुतियवग्गे पि पठमादीनि तीणि सुत्तानि वुत्तनयानेव,
तथा देसनाकारणं पि वुत्तमेव ।

(४) अविज्जानीवरणसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे—“नाहं, भिक्खवे,” ति आदीसु^१ न-कारो
पटिसेधत्थो । अहं ति भगवा अत्तानं निद्दिसति । अञ्जं ति इदानी
५ वत्तब्ब^२ अविज्जानीवरणतो अञ्जं । एकनीवरणं^३ पी ति एकनीवरण-
धम्मं पि^४ । समनुपस्सामी ति द्वे समनुपस्सना दिट्ठिसमनुपस्सना च
आणसमनुपस्सना च । तत्थ “रूपं अत्ततो समनुपस्सती”
(पटि० म० १५९, अं० नि० २.२२८) ति आदिना आगता अयं
दिट्ठिसमनुपस्सना नाम । “अनिच्चतो समनुपस्सति, नो निच्चतो”
१० ति आदिना पन आगता अयं आणसमनुपस्सना नाम । इधापि आणसम-
नुपस्सना व अधिप्पेता । “समनुपस्सामी” ति च पदस्स नकारेन
सम्बन्धो । इदं वुत्तं होति—“अहं^५, भिक्खवे, सब्बञ्जुतञ्जाणसङ्घातेन
समन्तचक्खुना सब्बधम्मो हत्थामलकं^६ विय ओलोकेन्तो पि^७ अञ्जं
एकनीवरणं पि न^८ समनुपस्सामी ति ।

१. आदीसु—रो० ।

२. वत्तब्बं—रो० ।

३. एकं ०—सी० ।

४. नाहं—सी०, रो० ।

७-७. सी०, रो०, पोत्थके नत्थि ।

२. वत्तब्बं—रो० ।

४. एकनिवारकधम्मं पि—रो० ।

६. हत्थे०—सी० ।

येन निवरणेन निवुता पजा दीघरत्तं सन्धावन्ति संसरन्ती ति
येन नीवरणकसभावतत्ता^१ नीवरणेन^२ धम्मसभावं जानितुं पस्सितुं
पटिविज्झितुं अदत्त्वा छादेत्त्वा परियोनन्धित्वा ठानेन अन्धकारेन
निवुता सत्ता^३ अनादिमतसंसारे^४ अपरिमाणे कप्पे महन्तेसु चैव
खुद्दकेसु च भवादीसु अपरापरुप्पत्तिवसेन सम्बतो धावन्ति चैव संसरन्ति, 5
च । आरम्भणन्तरसङ्कमनवसेन^५ वा सन्धावनं, भवन्तरसङ्कमनवसेन
संसरणं । किलेसानं बलवभावेन वा सन्धावनं, दुब्बलभावेन संसरणं ।
खणिकमरणवसेन वा एकजातियं सन्धावनं, वोहारमरणवसेन अनेकासु
जातीसु संसरणं । चित्तवसेन वा सन्धावनं, चित्तमस्स विधावती” ति
हि^६ वुत्तं, कम्मवसेन संसरणं । एवं सन्धावनसंसरणानं विसेसो 10
वेदितब्बो ।

B. 54
R. 57

यथयिदं ति यथा इदं । यकारो पदसन्धिकरो, सन्धिवसेन रस्सत्तं ।
अविज्जानीवरणं ति एत्थ पूरेतुं अयुत्तट्ठेन कायदुच्चरितादि अविन्दियं
नाम, अलद्धब्बं ति अत्थो । तं अविन्दियं विन्दती ति अविज्जा ।
विपरीततो कायसुचरितादि^७ विन्दियं नाम, तं विन्दियं न विन्दती ति 15
अविज्जा । खन्धानं रासट्ठं, आयतनानं आयतनट्ठं, धातूनं सुञ्जट्ठं,
इन्द्रियानं आधिपतेय्यट्ठं, सच्चानं तथट्ठं दुक्खादीनं पीळनादिवसेन वुत्तं
चतुब्बिधं अत्थं अविदितं करोती ति पि अविज्जा । अन्तविरहिते संसारे
सत्ते जवापेती ति वा अविज्जा, परमत्थतो वा अविज्जमानेसु इत्थि^८
पुरिसादीसु जवति पवत्तति, विज्जमानेसु खन्धादीसु^९ न जवति न^{१०} 20
पवत्ततीति^{१०} अविज्जा । अपिच चक्खुविज्जाणादीनं वत्थारम्मणानं
पटिच्चसमुप्पादपटिच्चसमुप्पन्नानश्च^{११} धम्मानं छादनतो पि अविज्जा ।
अविज्जाव नीवरणं ति अविज्जानीवरणं ।

१. नीवारक—स्या०, रो० ।

२. नीवरण—सी० ।

३. सत्त—सी० ।

४. अनादिमति संसारे—सी०; अनादि

५. आरम्भणानन्तर०—सी० ।

संसारे—स्या०, रो० ।

६. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. कायसुच्चरितादि—रो० ।

८. इत्थी—रो० ।

९. खन्धादीसु—रो० ।

१०-१०. नप्पवत्तती ति—रो० ।

११. पटिच्चसमुप्पाद०—रो० पोत्थके नत्थि ।

अविज्जानीवरणेन हि भिक्खवे, निवुता पजा दीघरत्तं सन्धावन्ति संसरन्ती ति इदं पुरिमस्सेव दळ्ळीकरणत्थं वुत्तं । पुरिमं वा—
 “यथयिदं, भिक्खवे, अविज्जानीवरणं” ति एवं ओपम्मदस्सनवसेन वुत्तं, इदं नीवरणानुभावदस्सनवसेन । कस्मा पनेत्थ अविज्जाव^१ एवं^२
 ५ वुत्ता, न अञ्जे धम्मा ति ? आदीनवपटिच्छादनेन कामच्छन्दादीनं विसेसप्पच्चयभावतो^३ । तथा हि ताय पटिच्छादितादिनवे^४ विसये कामच्छन्दादयो पवत्तन्ति ।

R. 58

B. 55

नत्थञ्जो ति आदिका गाथा वुत्तस्स^५ अवुत्तस्स^६ च अत्थस्स सङ्गण्हनवसेन भासिता । तत्थ निवुता ति निवारिता पलिगुण्ठिता,
 10 पटिच्छादिता ति अत्थो अहोरत्तं ति दिवा चेव रत्ति च, सब्बकालं ति वुत्तं होति । यथा मोहेन आवुता ति येन पकारेण अविज्जानी-
 वरणसङ्घातेन मोहेन आवुता^७ पटिच्छादिता सुविञ्जेय्यं पि अजा-
 नन्तियो पजा संसारे संसरन्ति, तथारूपो अञ्जो एकधम्मो पि एकनी-
 वरणं पि नत्थी ति योजेतब्बं । ये च मोहं पहन्त्वान, तमोखन्धं
 15 पदालयुं ति ये पन अरियसावका पुब्बभागे तदङ्गादिप्पहानवसेन, हेट्ठिममग्गेहि वा^८ तंतंमग्गवज्झं मोहं पजहित्वा^९ अग्गमग्गेन वजिरूपम-
 जाणेन मोहसङ्घातमेव तमोरासिं पदालयिंसु, अनवसेसतो समुच्छिन्दिसु ।
 न ते पुन संसरन्ती ति ते अरहन्तो—

“खन्धानश्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

20

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना^{१०}, संसारोति पवुच्चती” ति ॥,

१. अविज्जा—रो० ।

२. एव—रो० ॥

३. ० पच्चय ०—रो० ।

४. ०नव—सी० ।

५. अत्थस्स०सी०, पोत्थके अधिको पाठो । ६. रो० पोत्थके नत्थि ।

७. आवरिता—रो० ।

८. रो० पोत्थके नत्थि ।

९. पजहित्वान—रो० ।

१०. वत्तमानं—सी० ।

एवं वुत्ते इमस्मिं संसारे न संसरन्ति न परिब्भमन्ति । किं
कारणा ? हेतु तेसं न विज्जति^१, यस्मा संसारस्स हेतु मूलकारणं
अविज्जा, सा तेसं न विज्जति, सब्बसो नत्थि समुच्चिन्नत्ता ति ।

अविज्जानीवरणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) तण्हासंयोजनसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे यस्स विज्जति, तं पुग्गलं दुक्खेहि, कम्मं^२ वा^३
विपाकेहि^३, भवयोनिगतिविज्जाणट्ठितिसत्तावासे वा भवन्तरादीहि 5
संयोजेती ति संयोजनं । तण्हायनट्ठेन तण्हा, तसति^४ सयं परितसति^५,
तसन्ति वा एताया ति^६ तण्हा । सञ्जुत्ता ति चक्खादीसु^७ अभिनिवेस-
वत्थूसु बद्धा^८ । सेसं वुत्तनयमेव । कामञ्चेत्थ अविज्जायपि संयोजन-
भावो तण्हाय च नीवरणभावो अत्थियेव, तथापि अविज्जाय
पटिच्छादितादीनवेहि भवेहि तण्हा सत्ते संयोजेती ति इमस्स विसेसस्स 10
दस्सनत्थं पुरिमसुत्ते अविज्जा नीवरणभावेन^९, इध च तण्हा संयोजन-
भावेनेव वुत्ता । किञ्च नीवरणसंयोजनप्पधानस्स दस्सनत्थं । यथा
हि नीवरणभावेन अविज्जा संकिलेसधम्ममनं पधानभूता पुब्बङ्गमा च,
एवं संयोजनभावेन तेसं तण्हा ति तदधीनप्पधानभावं दस्सेतुं सुत्तद्वये
एवमेते धम्मा वुत्ता । अपिच विसेसेन अविज्जा निब्बानसुखं^{१०} 15
निवारेती ति “नीवरणं” ति वुत्ता, तण्हा संसारदुक्खेन सत्ते संयोजेती
ति “संयोजनं” ति । B. 56

१. विज्जती ति—रो० ।

२. सी०, रो० पोत्थके नत्थि ।

३-३. कम्मविपाकेहि—रो० ।

४. तसन्ति—रो० ।

५. ० सति—रो० पोत्थके नत्थि ।

६. तायाति—रो० ।

७. चक्खवादिषु—रो० ।

८. बन्धा—रो० ।

९. ० इव—रो० ।

१०. ० सुखं—सी० ।

- दस्सनगमनन्तरायकरणतो वा विज्जाचरणविपक्खतो द्वयं द्विधा वुत्तं । विज्जाय हि उजुविपच्चनीकभूता अविज्जा निब्बानदस्सनस्स अविपरीतदस्सनस्स^१ च विसेसतो अन्तरायकरा^२, चरणधम्मानं उजुविपच्चनीकभूता तण्हा गमनस्स सम्मापटिपत्तिया अन्तरायकरा^३ 5 ति एवमयं अविज्जाय निवुतो अन्धीकतो तण्हाय संवुतो^४ बद्धो^५ अस्सुतवा पुथुज्जनो अन्धो विय बद्धो^६ महाकन्तारं, संसारकन्तारं नातिवत्तति । अनत्थुप्पत्ति^७ हेतुद्वयदस्सनत्थं^८ पि द्वयं द्विधा वुत्तं । अविज्जागतो हि पुग्गलो बालभावेन अत्थं परिहापेति, अनत्थं च अत्तनो करोति अकुसलो विय आतुरो असप्पायकिरियाय । 10 जानन्तो पि बालो बालभावेन अत्थं परिहापेति, अनत्थं च करोति जानन्तो विय रोगी असप्पायसेवी^९ । मक्कटालेपोपमसुत्तं चेतस्स अत्थस्स साधकं । पटिच्चसमुप्पादस्स मूलकारणदस्सनत्थम्पेत्य^{१०} द्वयं द्विधा वुत्तं । विसेसेन हि सम्मोहस्स बलवभावतो अविज्जाखेत्तं अतीतो अद्धा, पत्थनाय^{११} बलवभावतो तण्हाखेत्तं अनागतो अद्धा । तथा हि 15 बालजनो सम्मोहबहुलो अतीतमनुसोचति, तस्स अविज्जापच्चया सङ्खारा ति सब्बं नेतब्बं । पत्थनाबहुलो^{१०} अनागतं पजप्पति, तस्स तण्हापच्चया उपादानं ति आदि सब्बं नेतब्बं । तेनेव^{११} तासं^{११} पुब्बन्ता-हरणेन^{१२} अपरन्तपटिसन्धानेन^{१३} चस्स^{१४} यथाकम्मं मूलकारणता दस्सिता ति वेदितब्बं ति ।

- 20 गाथासु तण्हाडुतियो ति तण्हासहायो । तण्हा हि निरुदककन्तारे मरीचिकाय उदकसञ्जा विय पिपासाभिभूतं अप्पटिकारदुक्खाभिभूतं

१. अविपरितदस्सनस्स—रो० । २. ० कारी—सी० ।
 ३. सब्बसो—रो० । ४-४. बन्धो—रो० ।
 ५. अनत्थजनन—स्या०, रो० । ६. ० द्वयस्स०—रो० ।
 ७. असप्पायासेवी—रो० । ८. ० मेत्थ—रो० ।
 ९. पट्टनाय—रो० । १०. पट्टनाबहुलो—रो० ।
 ११-११. एतेनेव वा—सी०, स्या०, रो० । १२. पुब्बन्तापरतो—रो० ।
 १३. ० प्पटिसन्धानेवस्स—रो० । १४. रो० पोत्थके नत्थि ।

पि सत्तं अस्सादसन्दस्सनवसेन सहायकिच्चं करोन्ती^१ भवादीसु
 अनिब्बिन्दं कत्वा परिब्भमापेति, तस्मा तण्हा पुरिसस्स “दुतिया”
 ति वुत्ता । ननु च अञ्जे पि किलेसादयो भवाभिनिब्बत्तिया पच्चयाव ?
 सच्चमेतं, न पन तथा^२ विसेसपच्चयो^३ यथा तण्हा । तथा हि सा^४
 कुसलेहि विना अकुसलेहि, कामावचरादिकुसलेहि च विना रूपावचरा- 5 B. 57
 दिकुसलेहि भवनिब्बत्तिया विसेसपच्चयो^५, यतो समुदयसच्चं ति
 वुच्चती ति । इत्थभावञ्जथाभावं ति इत्थभावो च अञ्जथाभावो
 च इत्थभावञ्जथाभावो, सो एतस्स अत्थी ति इत्थभावो, संसारो,
 तं^६ । तत्थ इत्थभावो मनुस्सत्तं अञ्जथाभावो ततो अवसिट्ठसत्तावासा ।
 इत्थभावो वा तेसं तेसं सत्तानं पच्चुप्पन्नो अत्तभावो, अञ्जथाभावो 10
 अनागतभावो । एवरूपो वा अञ्जो पि अत्तभावो इत्थभावो, न
 एवरूपो अञ्जथाभावो । तं इत्थभावञ्जथाभावं संसारं खन्धधातु-
 आयतनपटिपाटिं नातिवत्तति न अतिक्कमति ।

एतमादीनवं जत्वा, तण्हं दुक्खस्स सम्भवं ति एतं^७ सकलवट्ट-
 दुक्खस्स सम्भवं समुदयं तण्हं^८ आदीनवं^९ आदीनवतो जत्वा ति अत्थो । 15
 अथ वा एतमादीनवं^८ जत्वा ति एतं यथावुत्तं संसारनातिवत्तनं
 आदीनवं दोसं जत्वा । तण्हं^{१०} दुक्खस्स सम्भवं ति तण्हं च वुत्तनयेन
 वट्टदुक्खस्स पधानकारणं ति जत्वा । वीततण्हो अनादानो, सतो भिक्खु,
 परिब्बजेति एवं तीहि परिञ्जाहि परिजानन्तो विपस्सनं वड्ढेत्वा
 मग्गपटिपाटिया तण्हं विगमेन्तो अग्गमग्गेन सब्बसो वीततण्हो 20
 विगततण्हो, ततो एव चतूसु उपादानेसु कस्सचि पि अभावेन आयत्तिं
 पटिसन्धिसङ्घातस्स वा आदानस्स अभावेन अनादानो, सतिवेपुल्लप्पत्तिया

१. करोति—रो० ।

२. ० पि—सी० ।

३. विसेसपच्चयो—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. विसेसपच्चयो—रो० ।

६. ति—रो० ।

७. एवं—रो० ।

८-९. आदीनवं जत्वा—रो० ।

१०. एवमादीनवं—रो० ।

१०. तण्हा—रो० ।

सब्बत्थ सतोकारिताय सतो भिन्नकिलेसो भिक्खु, परिब्बजे चरेय्य,
खन्धपरिनिब्बानेन वा सङ्खारप्पवत्तितो अपगच्छेय्या ति अत्थो ।

तण्हासंयोजनमुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(६) पठमसेखसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे सेखस्सा ति^१ एत्थ केनट्ठेन सेखो^२ ? सेक्खधम्मपटि-
लाभतो सेखो^३ । वुत्तं हेतं—

R. 61 5

B. 58

“कित्तावता नु खो, भन्ते, सेखो^४ होती ति ? इध, भिक्खु, सेखाय^५
सम्मादिट्ठिया^६ समन्नागतो होति...पे०...सेखेन सम्मासमाधिना^७
समन्नागतो होति । एत्तावता खो, भिक्खु^८, सेखो, होती”
(सं० नि० ४.१४) ति ।

अपिच सिक्खती ति सेखो । वुत्तं पि चेत्तं—“सिक्खती ति^९ खो,
10 भिक्खु^{१०}, तस्मा सेखो ति वुच्चति । किञ्च सिक्खति ? अधिसीलं पि
सिक्खति, अधिचित्तं पि सिक्खति, अधिपञ्चं पि सिक्खति । सिक्खती
ति खो, भिक्खु, तस्मा सेखो ति वुच्चती” (अं० नि० १.२१४) ति ।

योपि^{११} कल्याणपुथुज्जनो अनुलोमप्पटिपदाय परिपूरकारी^{१२} सील-
सम्पन्नो इन्द्रियेसु गत्तद्वारो भोजने मत्तञ्जू जागरियानुयोगमनुयुत्तो
15 पुब्बरत्तापररत्तं बोधिपक्खियानं^{१३} धम्मानं भावनानुयोगमनुयुत्तो
विहरति—“अज्ज वा स्वे वा अञ्जतरं सामञ्जफलं अधिगमिस्सामी”
ति, सो पि वुच्चति सिक्खती ति^{१०} सेखो ति । इमस्मि अत्थे

१. सेक्खो—सी०, एवं सब्बत्थ ।

३. समाधिना—स्या० ।

५. सिक्खति सिक्खती—सी० ।

७. यो यं पि—स्या०, रो० ।

९. बोधिपक्खियानं—सी०, ।

२. दिट्ठिया—स्या०, रो० ।

४. भिक्खवे—स्या०, रो० ।

६. भिक्खवे—स्या, रो० ‘एवं सब्बत्थ’ ।

८. परिपूरिकारी—स्या०, रो० ।

१०. सी० पोत्थके नत्थि ।

न पटिविज्झन्तोव^१ सेखो अधिप्पेतो, अथ खो कल्याणपुथुज्जनोपि ।
अप्पत्तं^२ मानसं एतेना ति अप्पत्तमानसो^३ । मानसं ति “अन्तलिक्खचरो
पासो, ग्वायं चरति मानसो” (सं० नि० १.१११, म० व० २३) ति
एत्थ रागो मानसं ति वुत्तो । “चित्तं मनो मानसं” ति एत्थ चित्तं ।
“अप्पत्तमानसो सेखो, कालं कयिरा जने सुता” (सं० नि० १.१२०) 5
ति एत्थ अरहत्तं । इधापि अरहत्तमेव अधिप्पेतं । तेन अप्पत्तअरहत्तस्सा
ति वुत्तं होति ।

अनुत्तरं ति सेट्ठं, असदिसं ति अत्थो । चतुहि योगेहि खेमं अनुपद्दुतं
ति योगक्खेमं, अरहत्तमेव अधिप्पेतं । पत्थयमानस्सा ति द्वे पत्थना
तण्हापत्थना^४ कुसलच्छन्दपत्थना^५ च । “पत्थयमानस्स हि^६ जप्पितानि^६, 10
पवेदितं^७ वा पि पकप्पितेसू” (सु० नि० ४०८) ति एत्थ तण्हापत्थना ।

“छिन्नं पापिमतो सोतं, विद्धस्तं विनळीकृतं ।

R. 62

पामोज्जबहुला^८ होथ, खेमं पत्थेथ^९ भिक्खवो”

(म० नि० १.२७९) ति ।

एत्थ कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दपत्थना, अयमेव इधाधिप्पेता । तेन 15
पत्थयसानस्सा ति तं योगक्खेमं गन्तुकामस्स^{१०} तन्निन्नस्स तप्पोणस्स
तप्पभारस्सा ति अत्थो । विहरतो ति एकं इरियापथदुक्खं अञ्जेन
इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं अत्तभावं हरतो । अथवा “सब्बे
सङ्घारा अनिच्चा ति अधिमुच्चन्तो सद्धाय विहरती” ति आदिना
निद्देसनयेन चेत्य अत्थो दट्ठवो । अज्झत्तिकं ति नियकज्झत्तसङ्घाते 20
अज्झत्ते भवं अज्झत्तिकं । अज्झं ति कारणं । इति करित्वा ति एवं
कत्वा^{११} । न अञ्जं एकज्झम्पि समनुपस्सामी ति एत्थ अयं सङ्खेपत्थो—

B. 59

१. पटिवेक्खन्तोव—स्या०, रो० ।

२-२. अप्पत्तमानसोति०अपत्तमानस्सा ति—सी० ।

३. ० च—रो० ।

४. छन्दपत्थना—रो० ।

५. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. पजप्पितानि—रो० ।

७. पवेदितं—स्या० ।

८. पामुज्ज०—रो० ।

९. पट्ठेथ—रो० ।

१०. कत्तुकामस्स—सी०, स्या०, रो० ।

११. करित्वा—स्या०, रो० ।

भिक्षवे, अज्भुतं अत्तनो सन्ताने समुट्ठितं कारणं ति कत्वा अज्भं
 एककारणं पि न समनुपस्सामि^१ यं^२ एवं^३ बहूपकारं, यथयिदं योनिसो
 मनसिकारोति उपायमनसिकारो पथमनसिकारो अनिच्चादीसु अनिच्चा-
 दिनयेनेव मनसिकारो, अनिच्चानुलोमिकेन वा चित्तस्स आवट्टना^४
 5 अन्वावट्टना^५ आभोगो समन्नाहारो मनसिकारो^६, अयं^७ योनिसो
 मनसिकारो ।

इदानीं योनिसो मनसिकारस्स आनुभावं दस्सेतुं “योनिसो,
 भिक्षवे, भिक्षु मनसि करोन्तो अकुसलं पजहति, कुसलं भावेती”
 ति वृत्तं । तत्थ योनिसो मनसि करोन्तो ति “इदं दुक्खं अरियसच्चं,
 10 अयं दुक्खसमुदयो अरियसच्चं, अयं दुक्खनिरोधा अरियसच्चं, अयं
 दुक्खनिरोधागामिनी पटिपदा अरियसच्चं” ति चतूसु अरियसच्चेसु
 योनिसो मनसिकारं पवत्तेन्तो ।

तत्रायं अत्यविभावना—यदिपि इदं सुत्तं अविसेसेन सेक्खपुग्गल-
 वसेन आगतं, चतुमग्गसाधारणवसेन पन सङ्खेपेनेव कम्मट्ठानं
 R. 63 15 कथयिस्साम । यो चतुसच्चकम्मट्ठानिको योगावचरो “तण्हावज्जा
 तेभूमका^८ खन्धा दुक्खं^९, तण्हा समुदयो^{१०}, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधो,
 निरोधसम्पापको मग्गो” ति एवं पुब्बे एव आचरियसन्तिके उग्गहित-
 चतुसच्चकम्मट्ठानो, सो अपरेण समयेण विपस्सनामग्गं समारुळ्हो
 समानो तेभूमके^{११} खन्धे “इदं दुक्खं” ति योनिसो मनसि^{१२} करोति,
 20 उपायेन^{१३} पथेण समन्नाहरति चेव विपस्सति च । विपस्सना हि इध
 मनसिकारसीसेन वृत्ता । या पनायं तस्स दुक्खस्स समुट्ठापिका
 पुरिमभविका^{१४} तण्हा, अयं दुक्खसमुदयोति योनिसोमनसि करोति^{१५} ।

१. समनुपस्सामी—रो० ।

२. ति—रो०, स्या० ।

३. यं—स्या० पोत्थके नत्थि ।

४. आवज्जना—सी०, स्या०, रो० ।

५. ०अन्वावज्जना—सी०, स्या०, रो० । ६. सी० पोत्थके नत्थि ।

७. ० वुच्चति—सी० ।

८. ते भूमिका—रो० ।

९-९. ० दुक्खं—रो० ।

१०. ते भूमिके—रो० ।

११. ० मनसी—रो० ।

१२. सम्मा०—सी० ।

१३. सभावता—रो० ।

१४. कारोति—रो० ।

यस्मा पन इदं दुक्खं अयं च^१ समुदयो इदं ठानं पत्वा निरुज्झन्ति न पवत्तन्ति, तस्मा यदिदं निब्बानं नाम, अयं दुक्खनिरोधोति योनिसो मनसि करोति^२ । निरोधसम्पापकं अट्टङ्गिकं मग्गं, “अयं दुक्खनिरोध-गामिनी पटिपदा” ति योनिसो मनसि करोती^३, उपायेन पथेन समन्नाहरति चेव विपस्सति च ।

5

तत्रायं उपायो—अभिनिवेशो नाम खन्धे होति, न विवट्टे, तस्मा अयमत्थो—“इमस्मिं काये पथवीधातु, आपोधातु” (दी० नि० २.२१९) ति आदिना नयेन चत्तारि महाभूतानि तदनुसारेन^४ उपादारूपानि च परिगृहेत्वा “अयं रूपक्खन्धो” ति ववत्थपेति^५ । तं ववत्थापयतो उप्पन्ने^६ तदारम्भणे चित्तचेतसिकधम्मे “इमे चत्तारो अरूपक्खन्धा” ति ववत्थपेति । ततो “इमे पञ्चक्खन्धा दुक्खं” ति ववत्थपेति । ते पन सङ्खेपतो नामं च रूपं चाति^७ द्वे भागा होन्ति । इदं च नामरूपं सहेतु सप्पच्चयं उप्पज्जति, तस्स अयं अविज्जाभवतण्हादिको हेतु, अयं आहारादिको पच्चयो ति हेतुप्पच्चये ववत्थपेति । सो तेसं पच्च-यानं च पच्चयुप्पन्नानं च याथावसरसलक्खणं ववत्थपेत्वा “इमे धम्मा 10 अहुत्वा भवन्ति, हुत्वा निरुज्झन्ति, तस्मा अनिच्चा” ति अनिच्च-लक्खणं आरोपेति, उदयब्बयपटिपीळितत्ता दुक्खा” ति दुक्खलक्खणं^८ आरोपेति, “अवसवत्तनतो अनत्ता” ति अनत्तलक्खणं आरोपेति ।

B. 60

एवं तिलक्खणानि आरोपेत्वा विपस्सन्तो उदयब्बयआणुप्पत्तिया उप्पन्ते ओभासादिके विपस्सनुपक्किलेसे ‘अमग्गो’ ति^९ उदयब्बय-आणमेव “अरियमग्गस्स उपायभूतो पुब्बभागमग्गो” ति मग्गामग्गं ववत्थपेत्वा पुन उदयब्बयआणं पटिपाटिया भङ्गआणादीनि च उप्पादेन्तो सोतापत्तिमग्गादयो पाप्पुणाति । तस्मिं खणे चत्तारि

20

R. 64

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२-२. कारोति — रो० ।

३. तदनुसारेण—रो० ।

४. ववट्ठपेति—रो० एवं सबवत्थं ;

५. तस्स०—सी० ।

च०—सी० ।

६. चेति—सी० ।

७. दुक्खा—रो० ।

८. रो० पोत्थके नत्थि ।

सच्चानि एकप्पटिवेधेनेव पटिविज्झति, एकाभिसमयेन अभिसमेति ।
 तत्थ^१ दुक्खं परिञ्जापटिवेधेन पटिविज्झन्तो^२, समुदयं पहानप्पटिवेधेन^३
 पटिविज्झन्तो सब्बं अकुसलं पजहति, निरोधं सच्चिकिरिया-
 पटिवेधेन पटिविज्झन्तो मग्गं भावनापरिवेधेन पटिविज्झन्तो
 5 सब्बं कुसलं भावेति । अरियमग्गो हि निप्परियायतो
 कुच्छित्तसलनादिअत्थेन कुसलो, तस्मिं च भाविते सब्बेपि^३ कुसला
 अनवज्जबोधिपक्खियधम्मा^४ भावनापारिपूरिं गच्छन्ती ति । एवं
 योनिसो मनसि करोन्तो अकुसलं पजहति, कुसलं भावेति । तथा हि
 वृत्तं—“इदं दुक्खं ति योनिसो^५ मनसि करोति^५, अयं दुक्खंसमुदयो
 10 ति योनिसो मनसि करोती” (म० नि० १.१४) ति आदि । अपरं
 पि वृत्तं “योनिसोमनसिकारसम्पत्तस्सेतं, भिक्खवे, भिक्खुनो पाटिकङ्गं—
 अरियं अट्टङ्गिकं मग्गं भावेस्सति, अरियं अट्टङ्गिकं मग्गं बहुली-
 करिस्सती” (सं० नि० ४.२६) ति ।

B. 61

योनिसो मनसिकारो ति गाथाय अयं सङ्खेपत्थो—सिक्खति,
 15 सिक्खापदानि तस्स अत्थि, सिक्खनसीलो ति वा सेखो । संसारे भयं
 इक्खती ति भिक्खु । तस्स सेखस्स भिक्खुनो उत्तमत्थस्स अरहत्तस्स
 पत्तिया अधिगमाय यथा योनिसो मनसिकारो, एवं बहुकारो बहूपकारो
 अञ्जो कोचि धम्मो नत्थि । कस्मा ? यस्मा योनिसो उपायेन
 मनसिकारं^६ पुरक्खत्वा पदहं चतुब्बिधसम्मप्पधानवसेन पदहन्तो,
 20 खयं दुक्खस्स पापुणे संकिलेसवट्टदुक्खस्स परिक्खयं परियोसानं निब्बानं
 पापुणे अधिगच्छेय्य, तस्मा योनिसो मनसिकारो बहुकारो ति ।

पठमसेखसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१-१. 'तत्थ दुक्खं परिञ्जापटिवेधेन

पटिविज्झति, एकाभिसमयेन

अभिसमेति'—रो० ।

५-५. मनसिकारो ति—रो० ।

२. ० योनिसो—रो० ।

३. सब्बेपी—रो० ।

४. ० बोधिपक्खिय०—सी० ।

६. मनसिकारो—रो० ।

(७) दुतियसेखसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे बाहिरं ति अज्झत्तसन्तानतो बहि भवं ।
 कल्याणमित्तता ति यस्स सीलादिगुणसम्पन्नो अधस्स घाता, हितस्स
 विधाता सब्बकारेण उपकारको मित्तो होति, सो पुग्गलो कल्याणमित्तो,
 तस्स भावो कल्याणमित्तता । तत्रायं कल्याणमित्तो पकतिया
 सद्धासम्पन्नो होति सीलसम्पन्नो सुत्तसम्पन्नो चागसम्पन्नो वीरियसम्पन्नो 5
 सतिसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पञ्चासम्पन्नो । तत्थ^१ सद्धासम्पत्तिया
 सदहति तथागतस्स बोधिं तेन सम्मासम्बोधिहेतुभूतं^२ सत्तेसु
 हितसुखेसितं^३ न परिच्चजति, सीलसम्पत्तिया सब्बहाचारीनं^४ पियो
 होति गरु च^५ भावनीयो चोदको पापगरही वत्ता वचनक्खनो,
 सुत्तसम्पत्तिया खन्धायतनसच्चपटिच्चसमुप्पादादिकानं गम्भीरानं 10
 कथानं कत्ता होति, चागसम्पत्तिया अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविवित्तो
 असंसट्ठो, वीरियसम्पत्तिया अत्तनो परेसं च हितप्पटिपत्तियं
 आरद्धवीरियो^६ होति, सतिसम्पत्तिया उपट्ठितस्सति^७ होति परमेन
 सतिनेपक्केन समन्नागतो चिरकतं पि चिरभासितं पि सरिता अनुस्स-
 रिता, समाधिसम्पत्तिया अविक्खितो होति समाहितो एकगगचित्तो, 15
 पञ्चासम्पत्तिया अविपरीतं^८ पजानाति^९ । सो सतिया कुसलाकुसलानं
 धम्मानं गतियो समन्वेसन्तो^{१०} पञ्चाय सत्तानं हितसुखं यथाभूतं
 जानित्वा समाधिना तत्थ अव्यगगचित्तो^{११} हुत्वा वीरियेन^{१२} सत्ते अहिततो
 निसेधेत्वा एकन्तहिते नियोजेति । तेनेवाह—

R. 65

10

15

B. 62

१. तस्सा—रो० ।

२. ० भूतेसु—रो० ।

३. हितेसितं—सी० ।

४. ब्रह्मचारीनं—सी० ।

५. सी०, पोत्थके नत्थि ।

६. आरद्धविरियो—रो० ।

७. ० उपट्ठितस्सती—रो० ।

८. अविपरीतञ्च—रो० ।

९. जानाति—रो० ।

१०. समन्नेसमानो—सी० ।

११. अव्यत्तचित्तो—रो० ।

१२. विरियेन—रो० ।

“पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो ।

गम्भीरं च कथं कत्ता, नो चाट्टाने नियोजको” ति ।

कल्याणमित्तो, भिक्खवे, भिक्खु अकुसलं पजहति. कुसलं भावेती
ति कल्याणमित्तो पुग्गलो कल्याणमित्तं निस्साय कम्मस्स कतावाणं
5 उप्पादेति, उप्पन्नं सद्धं फाति^२ करोति, सद्धाजातो उपसङ्कमति
उपसङ्कमित्वा धम्मं सुणाति, तं धम्मं सुत्वा तथागते सद्धं पटिलमति,
तेन सद्धापटिलाभेन घरावासं पहाय पब्बज्जं अनुतिट्ठति, चतुपारिसुद्धि-
सीलं^३ सम्पादेति, यथाबलं धुतधम्मं समादाय वत्तति, दसकथावत्थुलाभी^४
होति, आरद्धवीरियो^५ विहरति उपट्ठितस्सति सम्पजानो पुब्बरत्तापररत्तं
10 बोधिपक्खियानं धम्मानं भावनानुयोगमनुयुत्तो, नचिरस्सेव विपस्सनं
R. 66 उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गाधिगमेन सब्बं अकुसलं समुच्छिन्दति, सब्बं
च कुसलं भावनापारिपूरिं गमेन्तो वड्ढेति । वुत्तञ्हेतं—

“कल्याणामित्तस्सेतं, मेघिय, भिक्खुनो पटिकङ्खं कल्याणसहायस्स^६
कल्याणसम्पवङ्कस्स ‘यं’^७ सीलवा भविस्सति, पातिमोक्खसंवरसंवुतो
15 विहरिस्सति आचारगोचरसम्पन्नो, अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी
समादाय सिक्खिस्सति,^८ सिक्खापदेसु ।

कल्याणमित्तस्सेतं ... पे० ... कल्याणसम्पवङ्कस्स यं^९ यायं^९ कथा
अभिसल्लेखिका चेतोविवरणसप्पाया एकन्तनिब्बिदाय ... पे० ...
निब्बानाय संवत्तति । सेय्यथिदं, अप्पिच्छकथा सन्तुट्ठिकथा पविवेककथा
20 असंसग्गकथा वीरियारम्भकथा सीलकथा समाधिकथा ... पे० ...^{१०}
विमुत्तिआणदस्सनकथा । एवरूपाय^{११} कथाय निकायलाभी भविस्सति
अकिच्छलाभी अकसिरलाभी ।

१. नियोजयेति—रो० ।

२. चतुपारिसुद्धसीलं—रो० ।

३. ० विरियो—रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

५-९. या सा—सी० ।

११. एवरूपिया—रो० ।

२. ठाति—रो०; फाति—सी० ।

४. कथावत्थूलाभी—रो० ।

६. ० सहायकस्स—रो० ।

८. सिक्खति—सी० ।

१०. पञ्जा कथा विमुत्ति कथा—सी०, रो० ।

कल्याणमित्तस्सेतं ... पे० ... कल्याणसम्पवङ्कस्स 'यं^१ आरद्धवीरियो विहरिस्सति अकुसलानं धम्मानं पहानाय कुसलानं धम्मानं उपसम्पदाय थामवा दळ्हपरक्कमो अनिक्खित्तधुरो कुसलेसु धम्मेसु' ।

कल्याणमित्तस्सेतं ... पे० ... कल्याणसम्पवङ्कस्स^२ 'यं^३ पञ्चवा भविस्सति, उदयत्थगामिनिया^४ पञ्चाय समन्नागतो अरियाय निब्बेधि- 5 काय सम्मा दुक्खक्खयगामिनिया' (उ० १०५) ति ।

एवं सकलवट्टदुक्खपरिमुच्चननिमित्तं कल्याणमित्तता ति वेदितव्वं । तेनेवाह—

“ममं हि, आनन्द, कल्याणमित्तं आगम्म जातिधम्मा सत्ता जातिया परिमुच्चन्ति, जराधम्मा सत्ता जराय परिमुच्चन्ती” ति 10 आदि^५ (सं० नि० १.८७) ।

तेन वुत्तं—“कल्याणमित्तो, भिक्खवे, भिक्खु अकुसलं पजहति, कुसलं भावेती” ति ।

गाथाय सप्पतिस्सो ति पतिस्सवसङ्गातेन सह पतिस्सेना ति सप्पतिस्सो, कल्याणमित्तस्स ओवादं सिरसा सम्पटिच्छको सुब्बचो ति 15 अत्थो । अथवा हितसुखे पतिट्ठापनेन पति इसेती ति पतिस्सो, ओवाद-दायको । गरुआदरयोगेन तेन पतिस्सेन सह वत्तती ति सप्पतिस्सो, गरुसु गरुचित्तीकारबहुलो^६ । सगारवो ति छब्बिधेन पि गारवेन युत्तो । करं मित्तानं^७ वचनं, ति कल्याणमित्तानं ओवादं करोन्तो यथोवादं पटिपज्जन्तो । सम्पजानो ति सत्तट्ठानियेन^८ सम्पजञ्जेन समन्नागतो । 20 पतिस्सतो ति^९ कम्मट्ठानं फाति^{१०}, गमेतुं समत्थाय सतिया पतिस्सतो सतोकारी । अनुपुब्बेना ति सीलादिविसुद्धिपटिपाटिया, तत्थ च

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

५. आदि—रो० ।

७. मित्तान—रो० ।

९. पटिस्सतोति—रो० ।

२. सम्पवङ्कस्स ... पे० ...—सी० ।

४. उदयव्वय०—सी० ।

६. गरुचित्तिकारबहुलो—रो० ।

८. सतिट्ठानियेन—सी० ।

१०. धाति—रो० ।

विपस्सनापटिपाटिया चेव मग्गपटिपाटिया च । सब्बसंयोजनदखयं
ति कामरागसंयोजनादीनं सब्बेसं संयोजनानं खेपनतो सब्बसंयोजन-
दखयसङ्घातस्स अरियमग्गस्स^१ परियोसानभूतं अरहत्तं^२, तस्स^३
आरम्भणभूतं निब्बानमेव वा । पापुणे अधिगच्छेय्या ति अत्थो ।
5 इति इमेसु द्वीसु सुत्तेसु अरियमग्गाधिगमस्स सत्थारा पधानङ्गं नाम
गहितं ति वेदितव्वं^४ ।

दुतियसेखसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

B. 64

(८) संघभेदसुत्तवण्णना

१८. अट्टमे एकधम्मो ति^५ कतरोयं^६ सुत्तनिक्खेपो ?
अट्टुप्पत्तिको । तत्रायं सङ्घेपकथा—देवदत्तो हि अजातसत्तुं दुग्गहणं
गाहापेत्वा तस्स पितरं^७ राजानं बिम्बिसारं तेन मारापेत्वा पि अभिमारे
10 पयोजेत्वा पि सिलापविज्झनेन^८ लोहितुप्पादकम्मं^९ कत्वा पि न
तावता^{१०} पाकटो जातो, नाळागिरिं विस्सज्जेत्वा^{११} पन पाकटो जातो ।
अथ महाजनो “एवखपं पि नाम पापं गहेत्वा राजा विचरती” ति
कोलाहलं अकासि, महाघोसो अहोसि । तं सुत्वा राजा अत्तना दीयमानानि^{१२}
पञ्च थालिपाकसतानि पच्छिन्दापेसि^{१३}, उपट्टानम्पिस्स^{१४} नागमासि ।
15 नागरा पि कुलं उपगतस्स कटच्छुभत्तम्पिस्स^{१५} नादंसु । सो परिहीन-
लाभसक्कारो कोहञ्जेन जीवितुकामो सत्थारं उपसङ्गमित्वा पञ्च

१-१. परियोसान-भूत—अरहत्तस्स—रो० । २. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. वेदितव्वन्ति—रो० ।

४-४. कतमो अयं—रो० ।

५. पीतरं—रो० ।

६. सिलापरिज्झहनेन—रो० ।

७. रूहिरुप्पादनकम्मं—रो० ।

८. ताव सो—रो० ।

९. विसज्जेत्वा—रो० ।

१०. दीयमानानि—रो० ।

११. अच्छिन्दापेसि—रो० ।

१२. उपट्टानं पीस्स—रो० ।

१३. कटच्छुभत्तं पीस्स—रो० ।

वत्थूनि याचित्वा “अलं, देवदत्त । यो इच्छति, सो आरञ्जिको होतु”
(चु० व० २९८, पारा० २५९) ति आदिना भगवता पटिक्खित्तो तेहि
पञ्चहि वत्थूहि बालं लूखप्पसन्नं जनं सञ्जापेन्तो पञ्चसते वज्जि-
पुत्तके सलाकं गाहापेत्वा संघं भिन्दित्वाव ते आदाय गयासीसं
अगमासि । अथ द्वे अगगसावका सत्थु आणाय तत्थ गन्त्वा धम्मं 5
देसेत्वा ते अरियफले पतिट्ठापेत्वा आनयिसु । ये पनस्स संघभेदाय
परक्कमन्तस्स लद्धिं रोचेत्वा तथेव पग्गय्ह ठिता संघे भिज्जन्ते भिन्ने
च समनुज्जा अहेसुं तेसं तं नीधरत्तं अहिताय दुक्खाय अहोसि ।

R. 68

देवदत्तो पि न चिरस्सेव रोगाभिभूतो बाळ्हगिलानो मरणकाले
“सत्थारं वन्दिस्सामी” ति मञ्चकसिविकाय नीयमानो^२ जेतवन^३- 10
पोक्खरणितीरे^३ ठपितो पथविया विवरे दिन्ने पतित्वा अवीचिम्हि
निब्बत्ति, योजनसतिको चस्स अत्तभावो अहोसि कप्पट्टियो तालक्खन्ध-
परिमाणेहि अयसूलेहि विनिविद्धो । देवदत्तपक्खिकानि च पञ्चमत्तानि
कुलसत्तानि तस्स लद्धियं ठितानि सह बन्धवेहि निरये निब्बत्तानि ।
एकदिवसं भिक्खू धम्मसभायं कथं समुट्ठापेसुं “आवुसो, देवदत्तेन संघं 15
भिन्दन्तेन भारियं कम्मं कत्तं” ति । अथ सत्था धम्मसभं उपगन्त्वा
“कय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय सन्निसिन्ना” ति पुच्छित्वा
“इमाय नामा” ति वुत्ते” संघभेदे आदीनवं दस्सेन्तो इमं सुत्तं अभासि ।
केचि पन भणं ति देवदत्तस्स^४ तप्पक्खिकानं च^४ तथा निरये निब्बत्त-
भावं दिस्वा संघभेदे आदीनवं दस्सेन्तो भगवा अत्तनो अज्झासयेनेव इमं 20
सुत्तं देसेसी” ति ।

B. 65

तत्थ एकधम्मो ति एको अकुसलो महासावज्जधम्मो । लोके ति
सत्तलोके । उप्पज्जमानो उप्पज्जती ति एत्थ भेदसंवत्तनिकेसु भण्डना-
दीसु^५ संघे उप्पन्नेसुपि “धम्मा अधम्मो” ति आदीसु^६ अट्टारसभेदकरवत्थूसु

१. भेदिते—रो० ।

२. नियमानो—रो० ।

३-३. जेतवने पोक्खरणीतीरे—रो० ।

४-४. तप्पक्खियानञ्च—रो० ।

५. भण्डनादिसु—रो० ।

६. आदिसु—रो० ।

यस्स कस्सचि दीपनवसेन वोहरन्तेसु पि तत्थ रुचिजननत्थं अनुस्सा-
वेन्तेसु पि अनुस्सावेत्वा सलाकाय गाहिताय पि संघभेदो उप्पज्जमानो
नाम होति, सलाकाय पन गाहिताय^१ चत्तारो वा अतिरेका वा यदा
आवेणिकं उद्देसं वा संघकम्मं वा करोन्ति, तदा संघभेदो उप्पज्जति
5 नाम । कते पन तस्मिं संघभेदो उप्पन्नो नाम ? कम्मं उद्देसो वोहारो
अनुस्सावना सलाकग्गाहोति इमेसु हि^२ पञ्चसु संघस्स भेदकारणेषु कम्मं
वा उद्देसो वा पमाणं, वोहारानुस्सावनसलाकग्गाहा पन पुब्बभागाति^३ ।

बहुजनाहिताया ति आदीसु महाजनस्स भानमग्गादिसम्पत्ति-
निवारणेन अहिताय, सग्गसम्पत्तिनिवारणेन असुखाय, अपायूपपत्तिहेतु-
10 भावेन अनत्थाय । अकुसलधम्मवसेन वा^४ अहिताय, हितमत्तस्सपि^५
अभावा सुगतियं पि निब्बत्तनककायिकचेतसिकदुक्खाय^६ उप्पज्जती ति
R. 69 सम्बन्धो । देवमनुस्सानं ति इदं “बहुनो जनस्सा” ति वृत्तेसु उक्कट्ट-
पुगलनिद्देसो । अपरो नयो—बहुजनाहिताया ति बहुजनस्स महतो
सत्तकायस्स अहितत्थाय, दिट्ठधम्मिकसम्परायिकअनत्थाया ति अत्थो ।
15 असुखाया ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकअसुखत्थाय, दुविधदुक्खत्थाया ति
अत्थो । अनत्थाया ति परमत्थपटिक्खेपाय । निब्बानं हि परमत्थो,
ततो उत्तरि अत्थो नत्थि । अहिताया ति मग्गपटिक्खेपाय^७ ।
निब्बानसम्पापकमग्गतो^८ हि उत्तरि हितं नाम नत्थि । दुक्खाया ति
अरियसुखविराधनेन वट्टदुक्खताय^९ । ये हि अरियसुखतो विरद्धा तं
20 अधिगन्तुं अभब्बा, ते वट्टदुक्खे परिब्भमं ति^{१०}, अरियसुखतो च उत्तरि
सुखं नाम नत्थि । वृत्तं हेतं “अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयति^{११}
च सुखविपाको” (दी० नि० ३.२१६, अं० नि० २.२९२) ति ।

१. गाहितायेव—सी० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. पुब्बभागे ति—सी० ।

४. सी०, रो०, पोत्थकेसु नत्थि ।

५. हितमग्गस्सपि—रो० ।

६. निब्बिन्दनक०—सी० ।

७. सग्गमग्गपटिक्खेपाय—रो० ।

८. निब्बानहित०—रो० ।

९. वट्ट-दुक्खत्थाय—सी०, रो० ।

१०. परिणामन्ति—रो० ।

११. आयति—सी० ।

इदानीं “संघभेदो” ति सरूपतो दस्सेत्वा तस्स अहितादीनं
एकन्तहेतुभावं पकासेतुं “संघे खो पन, भिक्खवे, भिन्ने” ति
आदिमाह । तत्थ भिन्ने ति निमित्तत्थे भुम्मं यथा अधनानं धने
अननुप्पदीयमाने^३ (दी० नि० ३.५२) ति, भेदवेतु ति अत्थो ।
अञ्जमञ्जं भण्डनानी ति चतुन्नं परिसानं तप्पक्खिकानं च “एसो 5
धम्मो नेसो धम्मो” ति अञ्जमञ्जं विवद्वनानि । भण्डनं हि कलहस्स
पुब्बभागो । परिभासा ति “इदञ्चिदञ्च वो अनत्थं करिस्सामा” ति
भयुप्पादनवसेन तज्जना । परिक्खेता ति जातिआदिवसेन परितो
खेपा, दसहि^२ अक्कोसवत्थूहि खुंसनवम्भना । परिच्चजना ति
उक्खेपनियकम्मकरणादिवसेन निस्सारणा । तत्था ति तस्मिं संघभेदे, 10
तन्निमित्ते वा भण्डनादिके । अप्पसन्ना ति रतनत्तयगुणानं अनभिञ्जा ।
न पसीदन्ती ति^३ “धम्मचारिनो समचारिनो” ति आदिना य्वायं
भिक्खूसु पसादनाकारो, तथा न पसीदन्ति, तेसं वा सोतब्बं सद्धातब्बं न
मञ्जन्ति । तथा च धम्मे सत्थरि च अप्पसन्नाव होन्ति । एकच्चानं
अञ्जथत्तं ति पुथुज्जनानं अविहळ्हसद्धानं पसादञ्जथत्तं । 15

गाथायं आपायिको ति आदिसु अपाये निब्बत्तनारहताय
आपायिको । तत्थपि अवीचिसङ्घाते महानिरये उप्पज्जती ति
नेरयिको । एकं अन्तरकप्पं परिपुण्णमेव कत्वा तत्थ तिट्ठती ति
कप्पट्ठो । संघभेदसङ्घाते^४ वग्गे रतो ति वग्गरतो^५ । अधम्मियताय
अधम्मो । भेदकरवत्थूहि संघभेदसङ्घाते एव च^६ अधम्मे ठितो ति 20
अधम्मट्ठो^७ । योगक्खेमा पधंसती ति योगक्खेमतो हिततो पधंसति^८
परिहायति, चतूहि^९ वा योगेहि अनुपदुत्ता योगक्खेमं नाम अरहत्तं
निब्बानं च, ततो पनस्स धंसते वत्तब्बमेव नत्थि । दिट्ठिसीलसामञ्जतो

१. अनुप्पादियमाने—रो० ।

२. ० पन—सी० ।

३. नप्पसीदन्ती ति—रो० ।

४. संघस्स भेदसङ्घाते—रो० ।

५. वगारामो—रो० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

७-७. योगक्खेमतो ति ततो धंसती—रो० ; ८. चतूहिपि—रो० ।

० विधंसती—सी० ।

संहतद्वेन संघं, ततो एव एककम्मादिविधानयोगेन समग्गं सहितं ।
भेत्वाना ति^१ पुब्बे वुत्तलक्खणेन संघभेदेन भिन्दित्वा । कप्पं ति^२
आयुकप्पं । सो पनेत्थ अन्तरकप्पोव । निरयम्ही ति अवीचिमहा-
निरयम्हि ।

संघभेदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

B. 67

(९) संघसामग्गीसुत्तवण्णना

- ५ १९. नवमे एकधम्मो ति एको कुसलधम्मो अनवज्जधम्मो ।
“अयं धम्मो, नायं धम्मो” ति^३ आदिना सचे संघे विवादो उप्पज्जेय्य,
तत्थ धम्मकामेन विञ्जुना इति पटिसञ्चिक्खितब्बं “ठानं खो, पनेतं
विज्जति, यदिदं विवादो वड्डमानो संघराजिया वा संघभेदाय वा
संवत्तेय्या” ति । सचे तं अधिकरणं अत्तना पग्गहेत्वा ठितो, अग्गि
१० अक्कन्तेन विय सहसा ततो ओरमितब्बं । अथ परेहि तं पग्गहितं
सयं चेतं सक्कोति वूपसमेतुं^४, उस्साहजातो हुत्वा दूरं पि गत्त्वा तथा
पटिपज्जितब्बं, यथा तं वूपसम्मति । सचे पन सयं न सक्कोति, सो
च विवादो उपरूपरि वड्डतेव, न वूपसम्मति^५ । ये तत्थ पतिरूपा
सिक्खाकामा सब्बहाचारिनो, ते उस्साहेत्वा येन धम्मेन येन विनयेन
१५ येन सत्थुसासनेन तं अधिकरणं यथा^६ वूपसम्मति, तथा वूपसमेतब्बं ।
एवं वूपसमेन्तस्स यो संघसामग्गिकरो कुसलो धम्मो, अयमेत्थ
एकधम्मोति अधिप्पेतो । सो हि उभतोपक्खियानं द्वेळ्हकजातानं
भिक्षून्, तेसं अनुवत्तनवसेन ठितानं भिक्षुनीनं उपासकानं उपासि-
कानं तेसं आरक्खदेवतानं यावदेव ब्रह्मानं पि उप्पज्जनारहं अहितं

R. 71

१. भित्तवान्—सी०, रो० ।

३. ० हि—रो० ।

५. सम्मति—रो० ।

२. कप्पं—सी०, रो० ।

४. रूपसमेतुं—रो०—‘एवं सब्बत्थं’ ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

दुक्खावहं संकिलेसधम्मं अपनेत्वा महतो पुञ्जरासिस्स कुसलाभिसन्दस्स हेतुभावतो सदेवकस्स लोकस्स हितसुखावहो होति । तेन वुत्तं “एकधम्मो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति बहुजनहिताया” ति आदि । तस्सत्थो अनन्तरसुत्ते वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो । संघसामग्गी ति संघस्स समग्गभावो भेदाभावो एककम्मता ४ एकुद्देसता च ।

गाथायं^१ सुखा संघस्स सामग्गी ति सुखस्स पच्चयभावतो सामग्गी सुखा ति वुत्ता । यथा “सुखो बुद्धानमुप्पादो” (ध० प० ३५) ति । समग्गानञ्चनुग्गहो ति समग्गानं सामग्गिअनुमोदनेन अनुग्गण्हनं सामग्गिअनुरूपं, यथा ते सामग्गिं न विजहन्ति, तथा गहणं ठपनं 10 अनुबलप्पदानं ति अत्थो ।

संघं^२ समग्गं कत्वाना ति भिन्नं संघं राजिप्पत्तं^३ वा समग्गं सहितं कत्वा । कप्पं ति आयुकप्पमेव । सग्गम्हि मोदती ति कामावचरदेवलोके अञ्जे देवे दसहि ठानेहि अभिभवित्वा दिब्बसुखं अनुभवन्तो^४ इच्छितनिप्फत्तियाव^५ मोदति पमोदति ललति^६ 15 कीळती ति ।

B. 68

संघसामग्गीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१०) पटुट्टचित्तसुत्तवण्णना

२०. दसमस्स का उप्पत्ति ? अट्ठुप्पत्तियेव^७ । एकदिवसं किर भिक्खू धम्मसभायं सन्निसिन्ना कथं समुट्ठापेसुं—“आवुसो, इधेकच्चो बहुं पुञ्जकम्मं करोति, एकच्चो बहुं पापकम्मं, एकच्चो उभयवो-मिस्सकं करोति, तत्थ वोमिस्सकारिनो कीदिसो अभिसम्परायो” ति । 20

१. साथाय—सी० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. राजिप्पत्तं—रो० ।

४. अनुमवाप्तानो—रो० ।

५. इच्छितनिप्फत्तिया—रो० ।

६. लळति—रो० ।

७. अत्थुप्पत्तिकायेव—रो०

—‘एवं सब्बथं’ ।

अथ सत्या धम्मसभं उपगन्वा^१ पञ्चत्तवरबुद्धासने^२ निसिन्नो तं कथं सुत्वा “भिक्षवे, मरणासन्नकाले संकिलिट्ठचित्तस्स दुग्गति पाटिकङ्खा” ति दस्सेन्तो इमाय अट्ठप्पत्तिया इदं देसेसि ।

R. 72 तत्थ इधा ति देसापदेसे^३ निपातो । स्वायं कत्थचि पदेसं उपादाय
5 वुच्चति “इधेव तिट्ठमानस्स, देवभूतस्स मे सतो” (दी० नि० २.२१४)
ति आदीसु । कत्थचि सासनं उपादाय “इधेव, भिक्षवे, समणो इध
दुतियो समणो” (म० नि० १.६२, अं० नि० २.२५३) ति आदीसु ।
कत्थचि पदपूरणमत्ते “इधाहं, भिक्षवे, भुत्तावी अस्सं पवारितो”
(म० नि० १.१८) ति आदीसु । कत्थचि लोकं उपादाय वुच्चति
10 “इध तथागतो लोके उप्पज्जती” (अं० नि० १.१५५) ति आदीसु ।
इधापि लोके एव दट्ठब्बो । एकच्चं ति एकं, अञ्जतरं ति अत्थो ।
पुग्गलं ति सत्तं । सो हि यथापच्चयं कुसलाकुसलानं तब्बिपाकानं च
पूरणतो मरणवसेन गलनतो च पुग्गलो ति वुच्चति^४ ।

पट्ठुच्चित्तं ति पदोसेन आघातेन दुट्ठचित्तं^५ । अथ वा पट्ठुच्चित्तं
15 ति दोसेन रागादिना पट्ठसित्तचित्तं । एत्थ च एकच्चं ति इदं पट्ठु-
चित्तस्स पुग्गलस्स विसेसनं । यस्स हि पटिसन्धिदायककम्मं ओकास-
मकासि, सो तथा वुत्तो । यस्स च अकुसलप्पवत्तितो चित्तं निवत्तेत्वा
कुसलवसेन ओतारेतुं न सक्का, एवं आसन्नमरणो । एवं ति इदानि
वतब्बाकारं दस्सेति । चेतसा ति अत्तनो चित्तेन चेतोपरियव्वाणेन ।
20 चेतो ति तस्स पुग्गलस्स चित्तं । परिच्चा ति परिच्छिन्दित्वा
B. 69 पजानामि । ननु च यथाकम्मुपगव्वाणस्सायं विसयो ति ? सच्चमेतं,
तदा पवत्तमानअकुसलचित्तवसेन पनेतं वुत्तं ।

इमम्हि चायं समये ति इमस्मिं काले, इमायं वा पच्चयसामगियं,
अयं पुग्गलो जवनवीथिया^६ अपरभागे^७ कालं करेय्य चेति अत्थो । न

१. उपगन्त्वा—सी० ।

२. देसपदेसे—रो० ।

३. पट्ठुच्चित्तं—सी० ।

४. परभागे—सी०, रो० ।

२. पञ्चात्तपवरबुद्धासने—रो० ।

४. पवुच्चति—रो० ।

६. पुथुज्जन०—सी० ।

हि जवनक्खणे कालंकिरिया अत्थि । यथाभतं निक्खित्तो एवं निरये
ति यथा आभतं किञ्चि आहरित्वा ठपितं, अत्तनो कम्मुना निक्खित्तो
निरये ठपितो एवा ति अत्थो । कायस्स भेदा ति उपादिन्नक्खन्ध-
परिच्चागा । परं मरणा ति तदनन्तरं अभिनिब्बत्तक्खन्धगगहणे ।
अथ वा कायस्स भेदा ति जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदा । परं मरणा 5
ति^१ चुत्तितो^१ उद्धं ।

अपायं ति आदि सब्बं^२ निरयस्सेव वेवचनं^२ । निरयो हि अयं^३
सङ्खाता^३ सुखा अपेतो ति अपायो; सग्गमोक्खहेतुभूता वा पुञ्ज-
सम्मता अया^४ अपेतो ति पि अपायो । दुक्खस्स गति पटिसरणं ति
दुग्गति; दोसबहुलता वा दुट्ठेन कम्मुना निब्बत्ता गती ति पि 10
दुग्गति^५ । विवसा निपतन्ति^५ एत्थ दुक्कटकम्मकारिनो, विनस्सन्ता
वा एत्थ निपतन्ति सम्भिज्जमानज्जमच्चज्जा ति विनिपातो । नत्थि^६
एत्थ अस्सादसञ्चितो अयो ति निरस्सादट्ठेन निरयो । अथ वा
अपायगगहणेन तिरच्छानयोनि वुच्चति । तिरच्छानयोनि हि अपायो R. 73
सुगतितो अपेतत्ता, न दुग्गति महेसक्खानं नागराजादीनं सम्भवतो । 15
दुग्गतिगगहणेन पेत्तिविसयो^७ । सो हि अपायो चेव दुग्गति च सुगतितो
अपेतत्ता दुक्खस्स च गतिभूतत्ता, न विनिपातो असुरसदिसं अविनि-
पातत्ता । विनिपातगगहणेन असुरकायो । सो हि यथावुत्तेन अत्थेन
अपायो चेव दुग्गति च, सब्बसम्पत्तिसमुस्सयेहि^७ विनिपत्तिता विनिपातो
ति च वुच्चति । निरयगगहणेन अवीचिआदिअनेकप्पकारो निरयोव 20
वुच्चति । इध पन सब्बपदेहिपि निरयोव वुत्तो । उपपज्जन्ती ति
पटिसन्धि गणहन्ति ।

१-१. अयं रो० पोत्थके अधिको पाठो
दिस्सति—‘चुत्ति-चित्तो ।

४. आया—रो० ।

६. न हि—रो० ।

८. सब्बसम्पत्तिसमुस्सयेहि—सी०, रो० ।

२-२. निरय-वेवचनमेव—रो० ।

३-३. आयसङ्खाता—रो० ।

५-५. विनस्सानि पतन्ति—रो० ।

७. पित्तिविसयो—रो० ।

B. 70

गाथासु पठमगाथा सङ्गीतिकाले धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि ठपिता ।
 अत्वाना ति पुब्बकालकिरिया । आणपुब्बकं हि व्याकरणं । हेतुअत्थो
 वा त्वासदो^१ यथा “सीहं दिस्वा भयं होती” ति, जाननहेतु ति
 अत्थो । बुद्धो, भिक्खूनं सन्तिके ति बुद्धो भगवा अत्तनो सन्तिके
 ५ भिक्खूनं एतं परतो द्वीहि गथाहि वुच्चमानं अत्थं व्याकासि । सेसं
 वुत्तनयमेव ।

पदुट्टचित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

—०—

३. ततियोवग्गो

(१) पसन्नचित्तसुत्तवण्णना

२१. ततियवग्गस्स पठमे पसन्नचित्तं ति रतनत्तयसद्धाय कम्मफलसद्धाय च पसन्नमानसं । सुगतिं ति सुन्दरं गतिं, सुखस्स^१ वा गतिं ति सुगतिं^२ । सग्गं ति रूपादिसम्पत्तीहि सुद्धु अग्गं ति सग्गं । लोकं ति लोकियं ति एत्थ पुञ्ञपापफलानि-लुञ्जनद्वेनेव वा लोकं । एत्थ च सुगतिग्गहणेन मनुस्सगति पि सङ्गय्यति, सग्गग्गहणेन देवगति एव । 5
सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

पसन्नचित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(२) मेत्तसुत्तवण्णना

२२. दुत्तिये मा, भिक्खवे पुञ्ञानं ति एत्थ मा ति पटिसेधे निपातो । पुञ्ञसद्धो “कुसलानं, भिक्खवे, धम्मानं समादानहेतु एवमिदं पुञ्ञं पवड्ढती” (दी० नि० ३.४६) ति आदीसु पुञ्ञफले आगतो । “अविज्जागतो यं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो पुञ्ञं चे^२ सङ्खारं अभिसङ्ख- 10
रोती” (सं० नि० २.७०) ति आदीसु कामरूपावचरसुचरिते । “पुञ्ञूपगं भवति विञ्ञाण” ति आदीसु सुगतिविसेसभूते उपपत्तिभवे । “तीणिमानि, भिक्खवे पुञ्ञकिरियवत्थूनि^३ दानमयं पुञ्ञकिरियवत्थु, सीलमयं पुञ्ञकिरियवत्थु, भावनामयं पुञ्ञकिरियवत्थु”

R. 74

१-१. सी०, पोत्थके नत्थि ।

२. पुञ्ञाञ्चेव—सी० ;

३. पुञ्ञाकिरियावत्थूनि—रो० एवं सब्बत्थं । पुञ्ञाञ्चेक्त्वा—रो० ।

- (अं० नि० ३.३४०, इ० वु० २१६) ति आदीसु कुसलचेतनायं । इध पन तेभूमककुसलधम्मो^१ वेदितव्वो । भायित्था ति एत्थ दुविधं भयं आणभयं सारज्जभयं ति । तत्थ “येपि ते, भिक्खवे, देवा दीघायुका वण्णवन्तो सुखबहुला^२ उच्चेषु विमानेषु चिरट्टितिका^३, तेपि तथागतस्स
- B. 71 5 धम्मदेसनं सुत्वा येभुय्येन भयं संवेगं सन्तासं^४ आपज्जन्ती” (अं० नि० २.३६) ति आदीसु आगतं आणभयं । “अहुदेव भयं, अहु छम्भित्तं, अहु लोभहंसो” (दी० नि० २.१७९) ति आदीसु आगतं सारज्जभयं । इधापि सारज्जभयमेव । अयञ्हेत्थ अत्थो—भिक्खवे, दीघरत्तं कायवचीसंयमो वत्तपटिवत्तपूरणं^५ एकासनं एकसेय्यं इन्द्रियदमो
- 10 धुतधम्महि चित्तस्स निग्गहो सतिसम्पज्जञ्जं कम्मट्टानानुयोगवसेन वीरियारम्भो ति एवमादीनि यानि भिक्खुना, निरन्तरं पवत्तेतब्बानि पुञ्ञानि, तेहि मा भायित्थ, मा भयं सन्तासं आपज्जित्थ, एकच्चस्स दिट्ठधम्मसुखस्स उपरोधभयेन सम्परायिकनिब्बानसुखदायकेहि^६ पुञ्ञेहि मा भायित्था ति । निस्सक्के^७ हि इदं सामिवचनं ।
- 15 इदानि ततो अभायितव्वभावे कारणं दस्सेन्तो “सुखस्सेतं” ति आदिमाह । तत्थ सुखसदो “सुखो बुद्धानं उप्पादो, सुखा विरागता लोके” (ध० प० ३५) ति आदीसु सुखमूले आगतो । “यस्मा च खो, महालि, रूपं सुखं सुखानुपतितं सुखावकन्तं” (सं० नि० २.२९८) ति आदीसु सुखारम्भणे । “यावञ्चिदं, भिक्खवे, न सुकरं अक्खानेन पापुणितुं
- 20 याव सुखा सग्गा” (म० नि० ३.२४२) ति आदीसु सुखपच्चयट्टाने ।
- R. 75 “सुखो पुञ्ञस्स उच्चयो” (ध० प० २८) ति आदीसु सुखवेतुम्हि । “दिट्ठधम्मसुखविहारा एते धम्मा (म० नि० १.५४) ति आदीसु अब्यापज्जे^७ । निब्बानं परमं सुखं” (म० नि० २.२१६, ध० प० ३६) ति आदीसु निब्बाने । “सुखस्स च पहाना” ति आदीसु सुखवेदनायं ।

१. तेभूमिक कुसलधम्मो—रो० ।

० धम्मो—सी० ।

४. वत्त पटिपत्तिपूरणं—रो० ।

६. निस्सक्के—रो० ।

२-२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. सम्पराय० रो० ।

७. अब्यापज्जे—रो० ।

“अदुक्खमसुखं सन्तं, सुखमिच्चैव भासितं” (सं० नि० ३.१८५, इ० वु० २१४) ति आदीसु उपेक्खावेदनायं । “द्वेपि मया, आनन्द, वेदना वुत्ता परियायेन सुखा वेदना दुक्खा वेदना” (म० नि० २७३) ति आदीसु इट्ठसुखे । “सुखो विपाको पुञ्ञानं” ति आदीसु इट्ठिविपाके^१ । इधापि इट्ठविपाके एव^२ दट्ठब्बो^३ । इट्ठस्सा ति आदीसु 5 एसितब्बतो अनिट्ठपटिक्खेपतो च इट्ठस्स, कमनीयतो मनस्मि च कमनतो पविसनतो कन्तस्स, पियायितब्बतो सन्तप्पनतो च पियस्स, माननीयतो^४ मनस्स पवड्डनतो^५ च मनापस्सा ति अत्थो वेदितब्बो । यदिदं पुञ्ञानी ति “पुञ्ञानी ति^६ यदिदं वचनं^७, एतं सुखस्स इट्ठस्स विपाकस्स अधिवचनं नामं, सुखमेव तं यदिदं पुञ्ञं ति फलेन 10 B 72 कारणस्स अभेदूपचारं^८ वदति । तेन कतूपचित्तानं पुञ्ञानं अवस्संभाविफलं सुत्वा अप्पमत्तेन सक्कच्चं पुञ्ञानि कातब्बानी ति पुञ्ञकिरियायं^९ नियोजेति, आदरं च नेसं तत्थ उप्पादेति ।

इदानि अत्तना सुनेत्तकाले कतेन पुञ्ञकम्मेन दीघरत्तं पच्चनुभूतं भवन्तरपटिच्छन्नं^{१०} उट्ठारत्तमं^{११} पुञ्ञविपाकं उदाहरित्वा तमत्थं पाकटं 15 करोन्तो “अभिजानामि खो पुनाहं” ति आदिमाह । तत्थ अभिजानामी ति अभिविसिट्ठेन जाणेन जानामि, पच्चक्खतो बुञ्ञामि । दीघरत्तं ति चिरकालं । पुञ्ञानं ति दानादिकुसलधम्मानं । सत्त वस्सानी ति सत्त संवच्छरानि । भैत्तचित्तं ति मिज्जती ति भैत्ता, सिनिय्हती ति अत्थो । मित्ते भवा, मित्तस्स वा 20 एसा पवत्ती ति पि भैत्ता । लक्खणादितो पन हिताकारप्पवत्ति-लक्खणा, हितूपसंहाररसा, आघातविनयपच्चुपट्टाना, सत्तानं मनापभाव-दस्सनपदट्टाना । व्यापादूपसमो एतिस्सा सम्पत्ति, सिनेहासम्भवो

१. इट्ठविपाके—सी० ।

२-२. आगतो—सी० ।

३. मननीयतो—सी० ।

४. वड्डनतो—रो० ।

५. रो० पोत्थके नत्थि ।

६. अभेदोपचारं—रो० ।

७. पुञ्ञकिरियाय—सी० ।

८. भवन्तरपटिच्छन्नं—रो० ।

९. उट्ठारत्तमं—रो० ।

R. 76

विपत्ति । सा एतस्स अत्थी ति मेत्तचित्तं । भावेत्वा ति मेत्तासहगतं
चित्तं, चित्तसीसेन^१ समाधि वुत्तो ति मेत्तासमाधि मेत्ताब्रह्मविहारं
उप्पादेत्वा चेव वड्डेत्वा च । सत्त संवट्टविवट्टकप्पे ति सत्त महाकप्पे ।
संवट्टविवट्टग्गहणेनेव हि संवट्टट्ठायिविवट्टट्ठायिनो पि गहिता । इमं लोकं
५ ति कामलोकं । संवट्टमाने^२ सुदं ति संवट्टमाने । सुदं ति निपातमत्तं
विनस्समाने ति अत्थो । “संवत्तमाने सुदं” ति च पठन्ति । कप्पे
ति काले^३ । कप्पसीसेन हि कालो वुत्तो । काले^४ खीयमाने कप्पो पि
खीययेव । यथाह—

“कालो घसति भूतानि, सब्बानेव सहत्तना” (जा० १.६३) ति ।

10

आभस्सरूपगो होमी” ति वुत्तत्ता तेजोसंवट्टवसेनेत्थ कप्पवुट्ठानं
वेदितव्वं । आभस्सरूपगो ति तत्थ पटिसन्धिग्गहणवसेन आभस्सर-
ब्रह्मलोकं उपगच्छामी ति आभस्सरूपगो होमि । विवट्टमाने ति
सण्ठहमाने, जायमाने ति अत्थो । सुज्झं ब्रह्मविमानं उप्पज्जामी
ति कस्सचि सत्तस्स तत्थ निब्बत्तस्स अभावतो सुज्झं, यं पठमज्झान-
१५ भूमिसङ्घातं ब्रह्मविमानं आदितो निब्बत्तं, तं पटिसन्धिग्गहणवसेन
उपपज्जामि उपेमि । ब्रह्मा ति कामावचरसत्तेहि सेट्ठेन तथा तथा
ब्रूहितगुणताय ब्रह्मविहारतो निब्बत्तत्वेन च ब्रह्मा । ब्रह्मपारिसज्जब्रह्म-
पुरोहितेहि महन्तो ब्रह्मा ति महाब्रह्मा । ततो एव ते अभिभवित्वा ठितत्ता
अभिभू । तेहि केनचि गुणेन व अभिभूतो ति अनभिभूतो । अज्झदत्थू
२० ति एकंसवचने निपातो । दसो ति दस्सनसीलो, सो अतीतानागत-
पच्चुप्पन्नानं दस्सनसमत्थो, अभिज्जाणेन पस्सितव्वं पस्सामी ति
अत्थो । सेसब्रह्मानं इद्धिपादभावनाबलेन अत्तनो चित्तं च मम वसे
वत्तेमी ति वसवत्ती होमी ति योजेतव्वं । तदा किर बोधिसत्तो
अट्टसभापत्तिलाभी पि समानो तथा सत्तहितं अत्तनो पारमिपरिपूरणं
२५ च ओलोकेन्तो तासु एव द्वीसु भातभूमीसु निकन्ति उप्पादेत्वा

B. 73

१. सीसेन—रो० ।

२. ० मानं—सी० ।

३. लोके—सी०, रो० ‘एवं’ सब्बत्थं ।

४. ० पि वा—रो० ।

मेत्ताब्रह्मविहारवसेन अपरापरं संसरि । तेन वुत्तं “सत्तवस्सानि
...पे०... वसवत्ती” ति ।

एवं भगवा रूपावचरपुञ्जस्स विपाकमहन्ततं पकासेत्वा इदानी
कामावचरपुञ्जस्सा पि तं^१ दस्सेन्तो “छत्तिसक्खत्तु” ति आदिमाह ।
तत्थ सक्को अहोसि ति छत्तिस वारे अञ्जत्थ अनुपपज्जित्वा निरन्तरं 5 R. 77
सक्को^२ देवानमिन्दो^३ तावतिसदेवराजा अहोसि^४ । राजा अहोसि
ति आदीसु^५ चतूहि अञ्जरियधम्ममेहि चतूहि च सङ्गहवत्थूहि लोकं
रञ्जेती ति राजा । चक्करतनं वत्तेति, चतूहि सम्पत्तिचक्केहि
वत्तति, तेहि च परं वत्तेति, परहिताय च इरियापथचक्कानं वत्तो
एतस्मि अत्थी ति चक्कवत्ती । राजा ति चेत्थ सामञ्जं, चक्कवत्ती 10
ति विसेसं । धम्मेन चरती ति धम्मिको । जायेन समेन वत्तती ति
अत्थो । धम्मेनेव रज्जं लभित्वा राजा जातो ति धम्मराजा । परहीत-
धम्मचरणेन^६ वा धम्मिको अत्तहितधम्मचरणेन^७ धम्मराजा चतुरन्ताय
इस्सरो ति चातुरन्तो, चतुसमुद्दन्ताय चतुब्बिधदीपविभूसिताय च
पथविया इस्सरो ति अत्थो । अज्झत्तं^८ कोपादिपच्चत्थिके^९, बहिद्धा च 15
सब्बराजानो अदण्डेन असत्थेन विजेसी ति विजितावी । जनपदे थावर-
भावं ध्रुवभावं पत्तो, न सक्का केनचि ततो चालेतुं जनपदो वा तम्हि
थावरियप्पत्तो अनुयुत्तो^{१०} सक्कम्मनिरतो अचलो असम्पवेधी ति
जनपदत्थावरियप्पत्तो ।

चक्करतनं, हत्थिरतनं, अस्सरतनं, मणिरतनं, इत्थिरतनं, 20
गहपत्तिरतनं, परिणायकरतनं ति इमेहि सत्तहि रतनेहि समुपेतो ति
सत्तरतनसमन्नागतो । तेषु हि राजा चक्कवत्ति चक्करतनेन अजितं
जिनाति, हत्थिअस्सरतनेहि विजिते सुखेनेव अनुविचरति,

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. ० अहोसि—सी० ।

३. ० ति—सी० ।

४. सी०, पोत्थके नत्थि ।

५. ० चक्कवत्ती ति आदिसु—सी०, रो० । ६. ० करणेन—रो०; ‘एवं सब्बत्थं’ ।

७. ० वा—रो० ।

८-८. अज्झत्तिके पारिपच्चत्थिके—रो०;

९. अनुस्सुक्को—रो० ।

अज्झत्तिकपच्चत्थिके—सी० ।

B. 74

परिणायकरतनेन विजितमनुरक्खति, सेसेहि उपभोगसुखमनुभवति ।
 पठमेन चस्स उस्साहसत्तियोगो, पच्छिमेन मन्तसत्तियोगो,
 हत्थिअस्सगहपतिरतनेहि पभूसत्तियोगो सुपरिपुण्णो होति, इत्थिमणि-
 रतनेहि तिविधसत्तियोगफलं । सो इत्थिमणिरतनेहि परिभोग^१ सुखमनु-
 ५ भवति, सेसेहि उपभोगसुखं^२ । विसेतो चस्स पुरिमानि तीणि अदोस-
 कुसलमूलजनितकम्मानुभावेन सम्पज्जन्ति, मज्झिमानि अलोभकुसलमूल-
 जनितकम्मानुभावेन, पच्छिममेकं अमोहकुसलमूलजनितकम्मानुभावेना
 ति वेदितब्बं पदेसरज्जस्सा ति खुद्दकरज्जस्स ।

R. 78

एतदहोसी ति अत्तनो सम्पत्तियो पच्चवेक्खन्तस्स पच्छिमे
 10 चक्कवत्तिकाले एतं “किस्स नु खो मे इदं कम्मस्स फलं” ति आदिकं
 अहोसि । सब्बत्थकमेव तस्मिं तस्मिं पि भवे^३ एतदहोसियेव । तत्थायं
 चक्कवत्तिकालवसेन योजना । एवंमहिद्धिको ति मणिरतनहत्थिरतना-
 दिप्पमुखाय^४ कोसवाहनसम्पत्तिया^५ जनपदत्थावरियप्पत्तिया च
 एवंमहिद्धिको । एवंमहानुभावो ति चक्करतनादिसमन्नागमेन कस्स
 15 चि पि पीळं अकरोन्तो व सब्बराजूहि सिरसा सम्पटिच्छित्तसासन-
 वेहासगमनादीहि^६ एवं महानुभावो । दानस्सा ति अन्नादिदेय्यधम्म-
 परिच्चागस्स । दमस्सा ति चक्खादिइन्द्रियमनस्स^७ चेव समाधान-
 वसेन^८ रागादिकिलेसदमनस्स च । संयमस्सा ति कायवचीसंयमस्स ।
 तत्थ^९ यं^९ समाधानवसेन किलेसदमनं, तं भावनामयं पुञ्जं, तं च
 20 खो मेत्ताब्रह्मविहारभूतं इधाधिप्पेतं । तस्मिं च उपचारप्पनाभेदेन
 दुविधे यं अप्पनाप्पत्तं, तेनस्स यथावुत्तासु द्वीसु भानभूमीसु उपपत्ति
 अहोसि । इतरेन तिविधेना पि यथारहं पत्तचक्कवत्तिआदिभावो^{१०}
 ति वेदितब्बं ।

१. भोग—रो० ।

२. इस्सरिय-सुखं—रो० ।

३. भावे—रो० ।

४. ० इत्थि ०—सी० ।

५. कोसविधानसम्पत्तिया—च—रो० ।

६. ० गमनादि—सी०, रो० ।

७. चक्खवादि०—रो० ।

८. समादानवसेन—सी०, रो० ।

९-९. तत्थेदं—सी० ।

१०. चक्कवत्ति—रो० ।

इति भगवा अत्तानं कायसक्खि कत्वा पुञ्ञानं विपाकमहन्तत्वं
पकासेत्वा इदानीं तमेवत्थं गाथाबन्धेन दस्सेन्तो “पुञ्ञमेवा” ति
आदिमाह । तत्थ पुञ्ञमेव सो सिक्खेय्या ति यो अत्थकामो कुलपुत्तो,
सो पुञ्ञफलनिब्बत्तनतो^१ अत्तनो सन्तानं पुननतो^२ च “पुञ्ञं” ति
लद्धनामं तिविधं कुसलमेव सिक्खेय्य निवेसेय्य^३ उपचिनेय्य पसवेय्या 5
ति^४ अत्थो । आयतग्गं ति विपुलफलताय उट्ठारफलताय
आयतग्गं, पियमनापफलताय वा आयति^५ उत्तमं ति आयतग्गं, आयेन
वा योनिसोमनसिकारादिप्पच्चयेन उट्ठारतमेन^६ अग्गं ति आयतग्गं ।
तकारो पदसन्धिकरो । अथ वा आयेन पुञ्ञफलेन^७ अग्गं पधानं ति
आयतग्गं । ततो एव सुखुद्वयं सुखविपाकं ति अत्थो ।

B. 75

10

कतमं पन तं पुञ्ञं, कथं च नं सिक्खेय्या ति आह “दानं च
समचरियं च, मेत्तचित्तं च भावये” ति । तत्थ समचरियं ति
कायविसमादीनि वज्जेत्वा कायसमादिचरितं^८, सुविसुद्धं सीलं ति
अत्थो । भावये ति अत्तनो सन्ताने उप्पादेय्य वड्ढेय्य । एते धम्मे ति एते
दानादिके सुचरितधम्मे । सुखसमुद्वये^९ ति सुखानिसंसे, आनिसंसफलं 15
पि नेसं सुखमेवा ति दस्सेति । अब्यापज्जं सुखं लोकं ति कामच्छन्दा-
दिब्यापादविरहितत्ता^{१०} अब्यापज्जं निदुक्खं, परपीळाभावे पन वत्तब्बं
नत्थि भानसमापत्तिवसेन सुखबहुलत्ता सुखं^{१०}, एकन्तसुखं च ब्रह्मलोकं
भानपुञ्ञानं, इतरपुञ्ञानं पन तदञ्ञं सम्पत्तिभवसङ्घातं^{११} सुखं
लोकं पण्डितो सप्पञ्ञो उपपज्जति उपेति । इति इमस्मिं सुत्ते 20
गाथासु च वट्टसम्पत्ति एव कथिता ।

R. 73

मेतसुतवर्णना निद्धिता ।

१. पुङ्ङाफलं ०—रो; पुञ्ञफल
—सी० ।

२. पुणनतो—रो० ।

३-३. उपसेवेय्याति—रो० ।

४. आयति—सी० ।

५. उट्ठारुत्तमेन—रो० ।

६. मनुञ्ञाफलेन—सी०, रो० ।

७. ० चरियं—सी० ।

८. सुख-समुद्वयेति—सी०, रो० ।

९. ० व्याबाध०—सी० ।

१०. सुखञ्च—रो० ।

११. ० भाव०—रो० ।

(३) उभयत्यसुत्तवर्णना

२३. ततिये भावितो ति उप्पादितो च वड्डितो च । बहुलीकतो
ति पुनप्पुनं कतो । अत्थो ति हितं । तं हि अरणीयतो उपगन्तव्वतो
अत्थो ति वुच्चति । समधिगय्ह^१ तिद्वती ति सम्मा परिग्गहेत्वा
अविजहित्वा वत्तति । दिट्ठधम्मिकं ति दिट्ठधम्मो^२ वुच्चति पच्चवख-
५ भूतो अत्तभावो, दिट्ठधम्मो भवं दिट्ठधम्मिकं, इधलोकपरियापन्नं ति
अत्थो । सम्परायिकं ति धम्मवसेन सम्परेतव्वतो^३ सम्परायो, परलोको,
सम्पराये भवं सम्परायिकं, परलोकपरियापन्नं ति वुत्तं होति ।

को पनेस दिट्ठधम्मिको नाम अत्थो, को वा सम्परायिको ति ?
सङ्खेपेन ताव यं इधलोकसुखं, यञ्चेतरहि इधलोकसुखावहं, अयं
१० दिट्ठधम्मिको अत्थो । सेय्यथिदं ? गहट्ठानं ताव इध यं किञ्चि
वित्तूपकरणं, अनाकुलकम्मन्तता, आरोग्यसंविधानं, वत्थुविसदकिरिया
योगविहितानि सिप्पायतनविज्जाट्टानानि^४ सङ्गहितपरिजनता ति
एवमादि । पव्वजितानं पन ये इमे जीवितपरिक्खारा चीवरपिण्डपात-
सेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारा, तेसं अकिच्छलाभो, तत्थ
B. 76 15 च सङ्गाय पटिसेवना, सङ्गाय परिवज्जना, वत्थुविसदकिरिया,
R. 80 अप्पिच्छता, सन्तुट्ठि^५, पविवेको, असंसग्गो ति एवमादि । पतिरूपदेस-
वाससप्पुरिसूपनिस्सयसद्धम्मस्सवनयोनिसोमनसिकारादयो पन उभयेसं
साधारणा उभयानुरूपा^६ चाति वेदितव्वा^७ ।

अप्पमादो ति एत्थ अप्पमादो पमादप्पटिपक्खतो वेदितव्वो ।
२० को पनेस पमादो नाम ? पमज्जनाकारो । वुत्तं हेतं—

१. समधिगय्ह—रो० ।

२. संसरितव्वतो—सी० ।

३. सन्तुट्ठिता—रो० ।

४. उभयप्पटिरूपा—रो० ।

५. दिट्ठधम्मो—रो०; ० ति—सी० ।

६. ० विज्जुट्टानानि—रो०;

० विज्जुट्टानानि—सी० ।

७. वेदितव्वं—रो० ।

“तत्थ कतमो पमादो ? कायदुच्चरिते^१ वा वचीदुच्चरिते^२ वा मनोदुच्चरिते^३ वा पञ्चसु वा कामगुणेषु चित्तस्स वोस्सग्गो वोस्सग्गानुप्पादनं कुसलानं^४ वा धम्मानं भावनाय असक्कच्चकिरियता असातच्चकिरियता अनट्ठितकिरियता^५ ओलीनवुत्तिता निक्खित्तच्छन्दता निक्खित्तधुरता अनासेवना अभावना अबहुलीकम्मं अनधिट्ठानं 5 अननुयोगोपमादो । यो एवरूपो पमादो पमज्जना पमज्जितत्तं, अयं वुच्चति पमादो ति” (वि० ४१६) ।

तस्मा वुत्तप्पटिपक्खतो अप्पमादो वेदितब्बो । अत्थतो हि सो सतिया अविप्पवासो, निच्चं^६ उपट्ठितस्सतिया एतं नामं^७ । अपरे पन “सतिसम्पज्जयोगेन पवत्ता चत्तारो अरूपिनो खन्धा अप्पमादो” ति 10 वदन्ति ।

“भावितो बहूलीकतो” ति वुत्तं, कथं पनायं अप्पमादो भावेतब्बो ति ? न अप्पमादभावना नाम विसु^८ एकभावना^९ अत्थि । या हि काचि पुञ्जकिरिया कुसलकिरिया, सब्बा सा अप्पमादभावनात्वेव वेदितब्बा । विसेसतो पन विवट्ठपनिस्सयं सरणगमनं कायिकवाचसिक- 15 संवरं च उपादाय सब्बा सीलभावना सब्बा समाधिभावना सब्बा पञ्जाभवना^{१०} सब्बा कुसलभावना अनवज्जभावना अप्पमादभावना ति वेदितब्बा । “अप्पमादो” ति हि इदं महन्तं अत्थं दीपेति, महन्तं अत्थं परिग्गेहेत्वा तिट्ठति । सकलं पि तेपिटकं बुद्धवचनं आहरित्वा अप्पमादपदस्स अत्थं कत्वा कथेन्तो धम्मकथितो^{११} “अतित्थेन पक्खन्तो” ति 20 न वत्तब्बो । कस्मा ? अप्पमादपदस्स महन्तभावतो । तथा हि सम्मा सम्बुद्धो कुसिनारायं यमकसालानमन्तरे परिनिब्बानसमये निपन्तो अभिसम्बोधितो पट्ठाय पञ्चचत्तालीसाय वस्सेसु अत्तनो भासितं धम्मं

B. 77

१. कायदुच्चरितेन—रो० । २. ० दुच्चरितेन—रो० ।
 ३. ० दुच्चरितेन—रो० । ४. अनिट्ठित ०—सी० ।
 ५-५. उप्पट्ठिताय सतिया च एतं नामं—सी०; ६. एकाभावना—रो० ।
 उप्पट्ठिताय सतिया एव चेतं नाम—रो०। ७. ० ति—सी०, रो० ।
 ८. धम्मदायको—सी०, रो० ।

एकेन पदेन सङ्गहेत्वा दस्सेन्तो “अप्पमादेन सम्पादेथा” ति भिक्खूनं ओवादमदासि । तथा च वुत्तं—

R. 81

“सेय्यथापि, भिक्खवे, यानि कानिचि जङ्गलानं^१ पाणानं पदजातानि, सब्बानि तानि हत्थिपदे समोधानं गच्छन्ति, हत्थिपदं तेसं अग्ग-
 ५ मक्खायति यदिदं महन्तद्वेन^२; एवमेव खो, भिक्खवे, ये केचि कुसला धम्मा, सब्बेते अप्पमादमूलका अप्पमादसमोसरणा, अप्पमादो तेसं धम्मानं^३ अग्गमक्खायती” (म० नि० १.२३५) ति ।

गाथासु अप्पमादं पसंसन्ती ति दानादिपुञ्जकिरियासु अप्पमादं^३ अप्पमज्जनं पण्डिता सप्पञ्जा^४ बुद्धादयो पसंसन्ति, वण्णेन्ति थोमेन्ति ।
 10 कस्मा ? यस्मा अप्पमत्तो उभो अत्थे अधिगण्हाति पण्डितो । के पन ते उभो अत्था ति आह—“दिट्ठे धम्मे च यो अत्थो, यो चत्थो सम्परायिको” ति, एवमेत्थ पदयोजना वेदितब्बा । इधापि दिट्ठे धम्मे च यो अत्थो ति गहट्टस्स ताव “अनवज्जानि कम्मनि, अनाकुला च कम्मन्ता” ति आदिना नयेन वुत्तो कसिगोरक्खादिविधिना^५ लद्धब्बो
 15 अत्थो, पब्बजितस्स पन^६ अविप्पटिसारादिअत्थो वेदितब्बो । यो चत्थो सम्परायिको ति पन उभयेसं पि धम्मचरियाव^७ वुत्ता ति वेदितब्बा । अत्थाभिसमया ति दुविधस्स पि अत्थस्स हितस्स पटिलाभा, लद्धब्बेन समिति सङ्गति समोधानं ति समयो, लाभो । समयो एव अभिसमयो, अभिमुखभावेन वा समयो अभिसमयो ति एवमेत्थ अभिसमयो^८
 20 वेदितब्बो । धितिसम्पन्नत्ता धीरा । ततियेन^९ चेत्य अत्थसद्देन परमत्थस्स निब्बानस्सा पि सङ्गहो वेदितब्बो । सेसं सुविज्जेय्यमेव । इति इमस्मि सुत्ते वट्टसम्पत्ति एव कथिता । गाथायं पन विवट्टस्सपि सङ्गहो दट्टब्बो । तथा हि वुत्तं—

१. जङ्गमानं—सी० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. ० विधिनो—रो० ।

४. धम्मचरिया—रो० ।

५. तेन—रो० ।

६. महन्तेन—सी०, रो० ।

७. सब्बञ्जा—सी० ।

८. च—रो० ।

९. पदत्थो—रो० ।

“अप्पमादो अमतपदं, पमादो मच्चुनो पदं ।

अप्पमत्ता न मीयन्ति, ये पमत्ता यथा मत्ता ॥

एवं^१ विसेसतो भत्वा, अप्पमादमिह पण्डिता ।

अप्पमादे पमोदन्ति, अरियानं गोचरे रता ॥

ते भायिनो साततिका, निच्चं दळ्हपरक्कमा ।

फुसन्ति धीरा निब्बानं, योगक्खेमं अनुत्तरं”

(ध० प० १९) ति ॥

5 B. 78

तस्मा “अत्थाभिसमया” ति एत्थ लोकुत्तरत्थवसेन पि अत्थो वेदितब्बो ।

R. 82

उभयत्थसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) अट्टिपुञ्जसुत्तवण्णना

२४. “तुत्थे एकपुग्गलस्सा ति एत्थ पुग्गलो ति अयं 10
वोहारकथा । बुद्धस्स हि भगवतो दुविधा देसना सम्मुतिदेसना^२ च
परमत्थदेसना चाति । तत्थ “पुग्गलो सत्तो इत्थी पुरिसो, खत्तियो,
ब्राह्मणो, देवो, मारो” ति एवरूपा सम्मुतिदेसना । “अनिच्चं दुक्खं
अनत्ता खन्धाधातु आयतना सतिपट्ठाना” ति एवरूपा परमत्थदेसना ।
तत्थ भगवा ये सम्मुतिवसेन देसनं सुत्वा विसेसमधिगन्तु समत्था, नेसं 15
सम्मुतिदेसनं देसेति । ये पन परमत्थवसेन देसनं सुत्वा विसेसमधिगन्तु^३
समत्था, तेसं परमत्थदेसनं देसेति ।

तत्थायं उपमा—यथा हि देसभासाकुसलो तिण्णं वेदानं
अत्थसंवण्णनको आचरियो ये दमिळभासाय वुत्ते अत्थं जानन्ति,
तेसं दमिळभासाय आचिक्खति । ये अन्धकभासादीसु^४ अञ्जतराय, 20
तेसं ताय ताय^५ भासाय । एवं ते माणवका छेकं ब्यत्तं आचरियमागम्म

१. एतं—सी०, रो० ।

२. सम्मति ०—रो०; एवं सब्बत्थं ।

३. अन्धकभासादिसु—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

खिप्पमेव सिप्पं उगगण्हन्ति । तत्थ आचरियो विय बुद्धो भगवा, तथो वेदा विय कथेतब्बभावे ठितानि तीणि पिटकानि, देसभासाकोसल्लमिव सम्मुतिपरमत्थकोसल्लं, नानादेसभासा माणवका विय सम्मुतिपरमत्थवसेन पटिविज्झनसमत्था वेनेय्या, आचरियस्स दमिळभासादिआचिक्खनं
5 विय भगवतो सम्मुतिपरमत्थवसेन देसना वेदितब्बा । आह चेत्थ—

“दुवे सच्चानि अक्खासि, सम्बुद्धो वदतं वरो ।

सम्मुति परमत्थं च, ततियं नूपलब्भति ॥

B. 79

सङ्केतवचनं सच्चं, लोकसम्मुतिकारणा^१ ।

परमत्थवचनं सच्चं, धम्मानं भूतकारणा^२ ॥

10

तस्मा वोहारकुसलस्स, लोकनाथस्स सत्थुनो ।

सम्मुतिं वोहरन्तस्स^३, मुसावादो न जायती” ति^३ ॥

R. 83

अपिच अट्टहि कारणेहि भगवा पुगलकथं कथेति—हिरोत्तप्पदीपनत्थं कम्मस्सकतादीपनत्थं पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं आनन्तरियदीपनत्थं^४ ब्रह्मविहारदीपनत्थं पुब्बेनिवासदीपनत्थं दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं
15 लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थं चाति । “खन्धधातुआयतनानि हिरियन्ति ओत्तप्पन्ती” ति हि वुत्ते महाजनो न जानाति, सम्मोहं आपज्जति, पटिसत्तु वा होति—“किमिदं खन्धधातुआयतनानि हिरियन्ति ओत्तप्पन्ति नामा” ति ? “इत्थी हिरियति ओत्तप्पति, पुरिसो, खत्तियो, ब्राह्मणो, देवो^५, मारो^५” ति पन वुत्ते जानाति, न सम्मोहं
20 आपज्जति, न पटिसत्तु वा होति । तस्मा भगवा हिरोत्तप्पदीपनत्थं पुगलकथं कथेति ।

“खन्धा कम्मस्सका, धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते पि एसेव नयो । तस्मा कम्मस्सकतादी पनत्थं पि पुगलकथं कथेति ।

१. लोकसम्मतिकारणं—रो० ।

२. तथ लक्खणं—सी०, रो० ।

३-३. वोहारो अरियो वा सो ति—

४. अनन्तरियदीपनत्थं—रो० ।

सी०, रो० ।

५-५. रो०, पोत्थके नत्थि ।

“वेवुवनादयो^१ महाविहारा खन्धेहि कारापिता, धातुहि आयत-
नेही” ति वुत्तेपि एसेव नयो । तथा “खन्धा मातरं जीविता वोरोपेन्ति,
पितरं, अरहन्तं, रुहिरुप्पादकम्मं, संघभेदकम्मं करोन्ति, धातुयो
आयतनानी” ति वुत्तेपि एसेव नयो । “खन्धा मेत्तायन्ति, धातुयो
आयतनानी” ति वुत्ते पि एसेव नयो । “खन्धा पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्ति, 5
धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते पि एसेव नयो । तस्मा भगवा^२
पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं आनन्तरिय दीपनत्थं ब्रह्मविहारदीपनत्थं
पुब्बेनिवासदीपनत्थं च पुग्गलकथं कथेति ।

“खन्धा दानं पटिग्गण्हं ति, धातुयो आयतनानी” ति वुत्ते पि
महाजनो न जानाति, सम्मोहं आपज्जति, पटिसत्तु वा होति “किमिदं 10
खन्धा धातुयो आयतनानि पटिग्गण्हं ति नामा” ति । “पुग्गला
पटिग्गण्हन्ती” ति पन वुत्ते जानाति, न सम्मोहं आपज्ज ति, न
पटिसत्तु वा होति । तस्मा भगवा दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं पुग्गलकथं
कथेति ।

लोकसम्मुतिं च बुद्धा भगवन्तो न पजहन्ति, लोकसमञ्जाय 15 B. 80
लोकनिरुत्तिया^३ लोकाभिलापे^४ ठितायेव धम्मं देसेन्ति । तस्मा भगवा
लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थं पि पुग्गलकथं कथेति । सो इधा पि
लोकवोहारवसेन देसेतब्बमत्थं दस्सेन्तो^५ “एकपुग्गलस्सा” ति
आदिमाह ।

तत्थ एकपुग्गलस्सा ति एकसत्तस्स^६ । कप्पं ति महाकप्पं । 20
यदि पि अच्चन्तसंयोगे इदं उपयोगवचनं, यत्थ पन सत्तानं सन्धावनं
संसरणं सम्भवति, तस्स वसेन गहेतब्बं । अट्टिकङ्कलो ति अट्टिभागो ।
“अट्टिखलो” ति पि पठन्ति, अट्टिसञ्चयो ति अत्थो । अट्टिपुञ्जो ति
अट्टिसमूहो । अट्टिरासी ति तस्सेव वेवचनं । केचि पन “कटिप्पमाणतो

R. 84

१. वेवुवनादयो—सी० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. सी०, रो०, पोत्थकेसु नत्थि ।

४. लोकाभिलासे—रो० ।

५. देसेन्तो—सी० ।

६. एकस्स सत्तस्स—सी० ।

हेट्टा समूहो कङ्कलो^१ नाम, ततो उपरि याव तालप्पमाणं पुञ्जो, ततो उपरि रासी” ति वदन्ति । तं तेसं मतिमत्तं । सब्बमेतं समूहस्सेव परियायवचनं वेपुल्लस्सेव^२ उपमाभावेन आहटत्ता^३ ।

- सचे^४ संहारको अस्सा ति अविप्पकिरणवसेन संहारित्वा ठपेता
- 5 कोचि यदि सियाति परिकप्पनवसेन वदति । सम्भततं च न विनस्सेय्या ति तथा केनचि सम्भतं च तं^५ अट्टिकङ्कलं^६ अन्तरधानाभावेन^७ पूतिभूतं चुण्णविचुण्णं च अहुत्वा सके न विनस्सेय्या ति परिकप्पनवसेनेव वदति । अयं हेत्थ अत्थो—भिक्षवे, एकस्स सत्तस्स कम्मकिलेसेहि अपरापरुप्पत्तिवसेन एकं महाकप्पं सन्धावन्तस्स संसरन्तस्स एवं
- 10 महाअट्टिसञ्चयो भवेय्य, आरोहपरिणाहेहि यत्तकोयं वेपुल्लपब्बतो । सचे पनस्स कोचि संहारित्वा ठपेता भवेय्य, सम्भतं च तं सचे अविनस्सन्तं तिट्ठेय्या ति । अयं च नयो निब्बुतप्पदीपे विय भिज्जन-सभावे कण्ठेवरनिकखेपरहिते ओपपातिकत्तभावे सब्बेन सब्बं अनट्टिके च खुद्दकत्तभावे वज्जेत्वा वुत्तो । केचि पन “परिकप्पनवसेन इमस्स
- 15 नयस्स आहटत्ता^८ तेसं पि यदि सिया अट्टिकङ्कलो, तेना पि सहेव^९ अयं अट्टिपुञ्जपरिमाणो वुत्तो” ति^{१०} वदन्ति । अपरे पन^{११} “नयिदमेवं लब्भमानस्सेव अट्टिपुञ्जस्स वसेन सब्बञ्जुतञ्जाणेन परिच्छिन्दित्वा इमस्स परिमाणस्स वुत्तता । तस्मा वुत्तनयेनेव अत्थो गहेतब्बो ति ।

B. 81

- गाथासु महेसिना ति महन्ते सीलक्खन्धादयो एसति^{१२} गवेसती
- 20 ति महेसी, सम्मासम्बुद्धो । “इति वुत्तं महेसिना” ति च भगवा “दसबलसमन्नागतो, भिक्षवे, तथागतो” ति आदीसु विय अत्तानं

१. कलम्यो—सी० ।

२. आह—रो० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. ० कङ्कलं—सी०, एवमेव ।

५. आगतत्ता—सी० ।

१०. नावुत्तो ति—रो० ।

१२. एसि—रो० ।

२. वेपुल्लस्सवा—रो० ।

४. तत्थ सचे—एत्थ सी०, रो० पोत्थके अयं अधिको पाठो दिस्सति ।

७. अन्तरट्टानां—सी० ।

९. पब्बतसमो वा—रो० ।

११. रो० पोत्थके नत्थि ।

अञ्जं विय कत्वा दस्सेति^१ । वेपुल्लो ति राजगहं परिवारेत्वा ठितेसु पञ्चसु पब्बतेसु विपुलभावतो वेपुल्लो ति लद्धनामो, ततो एव^२ महा, ठितदिसाभागवसेन^३ उत्तरो गिज्झकूटस्स । गिरिब्बजे ति गिरिब्बज-पुरनामकस्स राजगहस्स समीपे ।

एत्तावता भगवा “एत्तकेना पि कालेन अनुपच्छिन्नभवमूलस्स 5 R. 85 अपरिञ्जातवत्थुकस्स पुथुज्जनस्स अयमीदिसी कटसिवड्डुना” ति वट्ठे^३ आदीनवं दस्सेत्वा इदानी येसं अरियसच्चानं अननुबोधा अप्पटिवेधा अन्धपुथुज्जनस्स एवं कटसिवड्डुना, तानि अरियसच्चानि दिट्ठवतो अरियपुग्गलस्स अयं नत्थी ति दस्सेन्तो “यतो च अरियसच्चानी” ति आदिमाह ।

10

तत्थ यतो ति यदा । अरियसच्चानी ति अरणीयतो अरियानि, अवितथभावेन सच्चानि चा ति अरियसच्चानि, अरियभावकरानि वा सच्चानि अरियसच्चानि, अरियेहि वा बुद्धादीहि पटिविज्झितब्बानि सच्चानि अरियसच्चानि । अथवा अरियस्स सच्चानि अरियसच्चानि । सदेवकेन हि लोकेन सरणं ति अरणीयतो आरियो भगवा, तेन 15 सयम्भुज्जाणेन^४ दिट्ठत्ता तस्स सच्चानी ति अरियसच्चानि । सम्मप्पञ्जाय पस्सती ति सम्मा हेतुना जायेन विपस्सनापञ्जास-हिताय मग्गपञ्जाय परिञ्जापहानसच्छिकिरियाभावनाभिसमयवसेन पस्सति । दुक्खं ति आदि^५ अरियसच्चानं सरूपदस्सनं । तत्थ अनेकूपद्वाधिद्वानताय कुच्छित्तभावतो बालजनपरिकप्पितधुवसुखत्त- 20 विरहेन तुच्छभावतो च दुक्खं । दुक्खं समुप्पज्जति एतेनाति दुक्खसमुप्पादो, दुक्खसमुदयो । दुक्खं अतिक्कमति एतेन आरम्भण-प्पच्चयभूतेन, एत्थ वाति दुक्खस्स अतिक्कमो, निब्बानं । आरकत्ता किलेसेहि अरणीयतो च अरियो । सम्मादिट्ठिआदीनं अट्ठन्नं अङ्गानं

१. दस्सेसि—रो० ।

३. खन्धे—सी० ।

४. सयम्भुज्जाणेन—रो० ।

२-२. महापटिड्ठितदिसभागवसेन—

सी०, रो० ।

५. आदीसु—सी० ।

वसेन अटुङ्गिको । मारेन्तो किलेसे गच्छति, निब्बानत्थिकेहि मग्गीयति, सयं वा निब्बानं मग्गती ति मग्गो । ततो एव दुक्खस्स उपसमं निरोधं गच्छती ति दुक्खूपसमग्गामी^१ । यतो^२ सम्मप्पञ्जाय पस्सती ति सम्बन्धो ।

- B. 82 5 स सत्तक्खत्तुं परमं, सन्धावित्त्वान पुग्गलो ति सो एवं चतुसच्चदस्सावी अरियपुग्गलो सोतापन्नो सब्बमुदिन्द्रियो समानो सत्तवारपरमंयेव भवादीसु अपरापरुप्पत्तिवसेन सन्धावित्त्वा संसरित्वा । एकबीजी, कोलंकोलो, सत्तक्खत्तुपरमोति इन्द्रियानं तिवक्खमज्झिममुदुभावेन तयो हि सोतापन्ना । तेसु सब्बमुदिन्द्रियस्स वसेनिदं वुत्तं “स सत्तक्खत्तुं परमं, सन्धावित्त्वाना” ति दुक्खस्सन्तकरो हौती ति वट्टदुक्खस्स अन्तकरो परियोसानकरो होति । कथं ? सब्बसंयोजनक्खया अनुपुब्बेन अग्गमग्गं अधिगन्त्वा निरवसेसानं संयोजनानं खेपना ति अरहत्तफलेनेव देसनाय कूटं गण्हि ।
- R. 86 10

अट्टिपुञ्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) मुसावादसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे एकधम्मं अतीतस्सा ति का उप्पत्ति ? भगवतो
 15 भिक्खुसंघस्स च महालाभसक्कारो उप्पज्जि, तित्थियानं परिहायि । ते हतलाभसक्कारा निप्पभा नित्तेजा इस्सापकता चिञ्चमाणविकं^३ नाम परिब्बाजिकं उय्योजेसु^४—“एहि त्वं भगिनि, समणं गोतमं अभूतेन अब्भाचिक्खस्सू” ति । सा भगवन्तं चतुपरिसमज्जे^५ धम्मं देसेन्तं उपगन्त्वा अभूतेन अब्भाचिक्खित्वा^६ सक्केनस्सा अभूतभावे पकासिते
 20 महाजनेन “धी काळकणी” ति विहारतो निक्कड्ढापिता पथविया

१. दुक्खूपसमग्गामिनं—रो० ।

२. तं यतो—सी० ।

३. चिञ्चमाणविकं—रो० ।

४. उपयोजेसुं—रो० ।

५. चतुपरिसमज्जे—रो० ।

६. अब्भाचिक्खित्वा—सी० ।

विवरे दिन्ने अवीचिजालानं इन्धनं हुत्वाव अवीचिनिरये निब्बत्ति,
भिय्योसो मत्ताय तित्थियानं लाभसक्कारो परिहायि । भिक्खू धम्म-
सभायं कथं समुट्ठापेसुं “आवुसो चिञ्चमाणविका एवं उट्ठारगुणं
अग्गदक्खिणेय्यं सम्मासम्बुद्धं अभूतेन अक्कोसित्वा महाविनासं पत्ता”
ति । सत्था^१ आगन्त्वा^२ “काय^३ नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय 5
सन्निसिन्ना” ति पुच्छित्वा “इमाय नामा” ति वुत्ते “न, भिक्खवे,
इदानेव, पुब्बेपि सा मं अभूतेन अक्कोसित्वा महाविनासं पत्तायेवा”
ति महापटुमजातकं पि वित्थारेत्वा^४ उपरि धम्मं देसेन्तो इमिस्सा
अट्ठुप्पत्तिया “एकधम्मं अतीतस्सा” ति इदं^५ सुत्तं देसेसि ।

तत्थ एकधम्मं ति एकं वचीसच्चसङ्घातं धम्मं । अतीतस्सा ति या 10
सा अट्ठ अनरियवोहारे वज्जेत्वा^६ अट्ठसु अरियवोहारेसु पतिट्ठापनत्थं^७
“सच्चं, भणे, नालिकं” ति अरियेहि ठपिता मरियादा, तं अतिक्कमित्वा
ठितस्स । पुरिसो एव पुग्गलो ति पुरिसपुग्गलो, तस्स । अकरणीयं ति
कातुं असक्कुणेय्यं । सम्पजानमुसावादी हि पुग्गलो किञ्चि पापकम्मं
कत्वा “इदं नाम तथा कतं” ति वुत्ते “न मया कतं” ति मुसावादेनेव 15 R. 87
परिहरिस्सति^८ । एवं च पटिपज्जन्तो किञ्चि पापकम्मं करोति—येव,
न तत्थ लज्जति सच्चमरियादाय समतिक्कन्तत्ता । तेन वुत्तं “कतमं
एकधम्मं, यदिदं, भिक्खवे, सम्पजानमुसावादो” ति ।

गाथायं मुसावादिस्सा ति मुसा अभूतं अतच्छं परेसं विञ्चापन-
वसेन वदनसीलस्स । यस्स दससु वचनेसु एकम्पि सच्चं नत्थि, एवरूपे 20
वत्तब्बमेव नत्थि । जन्तुनो ति सत्तस्स । सत्तो हि जायनट्ठेन “जन्तू”
ति वुच्चति । वित्तिणपरलोकस्सा ति विस्सट्ठपरलोकस्स । ईदिसो हि
मनुस्ससम्पत्ति देवलोकसम्पत्ति अवसाने निब्बानसम्पत्ती ति इमा

१-१. भगवा तं कारनं निस्साय—

सी०, रो० ।

२. सी० पोत्थके न दिस्सति ।

३. कथेत्वा—सी०, रो० ।

४. इमं—सी०, रो० ।

५-५. अट्ठअरियवोहारेसुपतिट्ठापनवसेन—रो० ।

६. परिहापेति—सी० ।

तिस्सो पि सम्पत्तियो न पस्सति । नत्थि पापं ति तस्स तादिसस्स
इदं नाम पापं न कत्तब्बं ति नत्थी ति ।

मुसावादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(६) दानसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे एवं चेति एत्थ एवं ति उपमाकारे^१ निपातो, चेति
परिकप्पने^२ । सत्ता ति रूपादीसु सत्ता विसत्ता । जानेय्युं ति
५ बुज्जेय्युं । दानसंविभागस्सा ति याय हि चेतनाय अन्नादिदेय्यधम्मं
संहरित्वा अनुकम्पपूजासु अञ्जतरवसेन परेसं दीयति^३, तं दानं । याय
पन अत्तना परिभुञ्जितव्वभावेन गहितवत्थुस्स एकदेसो संविभजित्वा
दीयति^४, अयं संविभागो । विपाकं ति फलं । यथाहं जानामी ति
यथा अहं जानामि । इदं वुत्तं होति—तिरच्छानगतस्स पि दानं दत्त्वा
१० अत्तभावसते पवत्तसुखविपच्चनवसेन सतगुणा दक्खिणा होती ति
एवमादिना, भिक्खवे, येन पकारेन^५ अहं^६ दानस्स संविभागस्स^७ च^८
विपाकं^९ कम्मविपाकं जाणवलेन^{१०} पच्चक्खतो जानामि, एवं इमे
सत्ता यदि जानेय्युं ति । न अदत्त्वा भुञ्जेय्युं ति यं भुञ्जितव्वयुत्तकं
अत्तनो अत्थि, ततो परेसं न अदत्त्वा^६ मच्छरियचित्तेन च तण्हालोभ-
१५ वसेन च भुञ्जेय्युं, दत्त्वाव भुञ्जेय्युं ।

B. 84

न च नेसं मच्छेरमलं चित्तं परियादाय तिट्ठेय्या ति अत्तनो
सम्पत्तीनं परेहि साधारणभावासहनलक्खणं चित्तस्स पभस्सरभावदूसकानं
उपक्किलेसभूतानं कण्हधम्मानं अञ्जतरं मच्छेरमलं^{१०} । अथवा

१. उपमाभावे—रो० ।

२. ० निपातो—रो० ।

३. दिश्यति—रो० ।

४. पनाकारेन—सी० ।

५-५. दानि दान-संविभागस्स—रो० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

७. परिपाकं—रो० ।

८. जाणवसेन—रो० ।

९-९. रो० पोत्थके नत्थि ।

१०. मच्छरियमलं—रो० ।

यथावुत्तमच्छेरं चेव अञ्जं पि दानन्तरायकरं इस्सालोभदोसादिमलं
च नेसं सत्तानं चित्तं यथा दानचेतना न पवत्तति, न वा सुपरिसुद्धा
होति, एवं परियादाय परितो गहेत्वा अभिभवित्वा न तिद्वेय्य । को
हि सम्मदेव दानफलं जानन्तो अत्तनो चित्ते मच्छेरमलस्स ओकासं
ददेय्य ।

5

यो पि नेसं अस्स चरिमो आलोपो ति नेसं सत्तानं यो सब्बपच्छि-
मको आलोपो सिया । चरिमं कबळं ति तस्सेव वेवचनं । इदं वुत्तं
होति—इमे सत्ता पकतिया यत्तकेहि आलोपेहि सयं यापेय्युं, तेसु
एकमेव आलोपं अत्तनो अत्थाय ठपेत्वा तदञ्जे सब्बे आलोपे आगता-
गतानं अत्थिकानं दत्वा यो ठपितो आलोपो अस्स, सो इध चरिमो आलोपो 10
नाम^१ । ततो पि न असंविभजित्वा भुञ्जेय्युं, सचे नेसं पटिग्गाहका
अस्सू ति नेसं सत्तानं पटिग्गाहका यदि सियुं, ततो पि यथावुत्तचरि-
मालोपतो^२ पि संविभजित्वाव एकदेसं दत्वाव भुञ्जेय्युं, यथाहं
दानसंविभागस्स विपाकं पच्चक्खतो जानामि, एवं यदि जानेय्युं ति ।
यस्मा चखो ति आदिना कम्मफलस्स अप्पच्चक्खभावतो एवमेते^३ 15
सत्ता दानसंविभागेषु न पवत्तन्ती ति यथाधिप्पेतमत्थं कारणेन
सम्पटिपादेति । एतेनेव तेसं^४ तदञ्जपुञ्जेषु च अप्पटिपत्तिया
अपुञ्जेषु च कारणं दस्सितं ति दट्ठब्बं ।

गाथासु यथावुत्तं महेसिना ति महेसिना भगवता “तिरच्छानगते^५
दानं दत्वा सतगुणा दक्खिणा पाटिकद्धितब्बा” ति आदिना इधेव वा 20
“एवं चे सत्ता जानेय्युं” ति । आदिना यथावुत्तं, आणचारेन^६ तं
यथावुत्तं चित्तं जातं ति अत्थो । विपाकं संविभागस्सा ति संविभागस्स
पि विपाकं, को पन वादो दानस्स । यथा होति महप्फलं ति यथा
सो विपाको महन्तं फलं होति, एवं इमे सत्ता यदि जानेय्युं ति

१. नामा ति—रो० ।

२. यथावुत्तपरिमाण आलोपतो—रो० ।

३. एव ते—सी० ।

४. नेसं—रो० ।

५. तिरच्छानगतं—रो० ।

६. आणेन—रो० ।

B. 85

सम्बन्धो । विनेय्य मच्छेरमलं ति मच्छरियमलं अपनेत्वा कम्मफल-
सद्भाय रतनत्तयसद्भाय च विसेसतो पसन्नेन चित्तेन येसु किलेसेहि
आरकत्ता अरियेसु सीलादिगुणसम्पन्नेसु दिन्नं अप्पकं पि दानं^१
महप्फलं होति, तेसु युत्तकालेन दज्जुं ददेय्युं ।

R. 89

- 5 महप्फलभावकरणतो दक्खिणं अरहन्ती ति दक्खिणेय्या, सम्मा-
पटिपत्ता, तेसु दक्खिणेय्येसु । दक्खिणं^२ परलोकं सद्वृत्तिं दातव्वं
देय्यधम्मं यथा तं दानं होति महादानं, एवं दत्त्वा । अथवा बहुनो^३
अन्नं दत्त्वा, कथं पन अन्नं दातव्वं ति आह “दक्खिणेय्येसु दक्खिणं”
ति । इतो मनुस्सत्ता^४ मनुस्सत्तभावतो चुत्ता पटिसन्धिवसेन सगं
10 गच्छन्ति दायका । कामकामिनो ति कामेतब्बानं^५ उळ्ळारानं^६
देवभोगानं पटिलद्धरूपविभवेन कम्मना उपगमने साधुकारिताय
कामकामिनो सब्बकामसमङ्गिनो । मोदं ति यथारुचि^७ परिचारेन्ती
ति अत्थो ।

दानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(७) मेत्ताभावनासुत्तवण्णना

२७. सत्तमे यानि कानिची ति अनवसेसपरियादानं ।
15 ओपधिकानि पुञ्जकिरियवत्थूनी ति^८ तेसं नियमनं । तत्थ उपधि
वुच्चन्ति खन्धा, उपधिस्स करणं^९ सीलं एतेसं, उपधिप्पयोजनानि वा
ओपधिकानि । सम्पत्तिभवे अत्तभावजनकानि पटिसन्धिपवत्तिवि-
पाकदायकानि^{१०} । पुञ्जकिरियवत्तूनी ति पुञ्जकिरिया च ता तेसं

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. सी०, पोत्थके नत्थि ।

५. कामेलब्धानं—रो० ।

७. यथारुचि—रो० ।

९. कारणं—सी०, रो० ।

२. ० ति—रो० ।

४. रो०, पोत्थके नत्थि ।

६. उळ्ळारानं—रो० ।

८. पुञ्जकिरियावत्थूनीति—रो० ।

१०. ० प्वत्ति०—रो० ।

तेसं^१ फलानिसंसानं वत्थूनि चाति पुञ्जकिरियवत्थूनि । तानि पन सङ्खेपतो दानमयं सीलमयं भावनामयं ति तिविधानि होन्ति । तत्थ यं वत्तब्बं, तं परतो तिकनिपातवण्णनायं आवि भविस्सति । मेत्ताय चेतोविमुत्तिया ति मेत्ताभावनावसेन पटिलद्धतिकचतुक्क-
ज्झानसमापत्तिया । “मेत्ता” ति हि वुत्ते उपचारो पि^२ लब्भति 5
अप्पना पि, “चेतोविमुत्ती” ति पन वुत्ते अप्पनाभानमेव लब्भति । तं हि नीवरणादिपच्चनीकधम्मतो चित्तस्स सुट्ठु विमुत्तिभावेन^३ चेतो-
विमुत्ती ति वुच्चति । कलं नाग्घं ति सोळसि ति मेत्ताब्रह्मविहारस्स सोळसभागं ओपधिकानि पुञ्जकिरियवत्थूनि न अग्घं ति । इदं वुत्तं
होति—मेत्ताय चेतोविमुत्तिया^४ यो विपाको, तं^५ सोळस कोट्टासे कत्वा 10
ततो एकं पुन सोळस कोट्टासे कत्वा तत्थ यो एककोट्टासो, न तं
अज्झानि ओपधिकानि पुञ्जकिरियवत्थूनि अग्घन्ती ति । अधिग्गहेत्वा
ति अभिभवित्वा । भासते ति उपविकलेसविसुद्धिया दिप्पति । तपते
ति ततो एव अनवसेसे पटिपक्खधम्मे सन्तपति^६ । विरोचती ति
उभयसम्पत्तिया विरोचति । मेत्ता हि चेतोविमुत्ति चन्दा लोकसङ्घाता 15
विगतूपविकलेसा जुण्हा विय दिप्पति, आतपो विय अन्धकारं पच्चनीक-
धम्मे विधमन्ती^७ तपति, ओसधितारका विय विज्जोत्तमाना^८
विरोचति च^९ ।

B. 86

R. 90

सेय्यथापी ति ओपम्मदस्सनत्थे निपातो । तारकरूपानं ति जोतीनं^{१०} । चन्दिद्या ति चन्दस्स अयं ति चन्दी, तस्सा चन्दिद्या, 20
पमाय जुण्हाया ति अत्थो । वस्सानं ति वस्सानं^{११} बहुवसेन^{१२} लद्धवो-
हारस्स उतुनो । पच्छिमे मासे ति कत्तिकमासे । सरदसमये ति

१. सी०, पोत्थके नत्थि ।	२. उपचारम्पि—रो० ।
३. विमुत्तभावेन—रो० ।	४. चेतो०—रो० ।
५. तं सोळसि—रो० ।	६. सन्तापेति—सी०, रो० ।
७. विधमन्ति—रो० ।	८. ० विराजति—रो० ।
९. रो०, पोत्थके नत्थि ।	१०. जोतिनं—रो० ।
११. वस्सानीति—रो; वस्सा ति—सी० ।	१२. ० वचन०—सी०, रो० ।

सरदकाले । अस्सयुजकत्तिकमासा हि लोके “सरदउत्तु” ति वुच्चन्ति ।
 विद्धे ति उब्बिद्धे, मेघविगमेन दूरीभूते ति अत्थो । तेनेवाह
 “विगतवलाहके” ति । देवे ति आकासे । नभं अब्भुस्सवकमानो ति
 उदयट्टानतो आकासं उल्लङ्घन्तो । तमगतं ति तमं । अभिविहच्चा ति^१
 ५ अभिहन्त्वा^२ विधमित्वा । ओसधितारका ति उस्सन्ना पभा एताय
 धीयति, ओसधीनं वा अनुबलप्पदायिकत्ता^३ ओसधी ति लद्धनामा
 तारका ।

एत्याह—कस्मा पन भगवता समाने पि ओपधिकभावे^४ मेत्ता
 इतरेहि ओपधिकपुञ्जेहि विसेसेत्वा वुत्ता ति ? वुच्चते—सेट्टट्टेन
 10 निदोसभावेन च सत्तेसु सुप्पटिपत्तिभावतो^५ । सेट्टा हि एते विहारा,
 सब्बसत्तेसु सम्मापटिपत्तिभूतानि^६ यदिदं मेत्ताभानानि । यथा च ब्रह्मानो
 निदोसचित्ता विहरन्ति, एवं एतेहि समन्नागता योगिनो ब्रह्मसमाव^७
 हुत्वा विहरन्ति । तथा हिमे^८ “ब्रह्मविहारा” ति वुच्चन्ति । इति
 सेट्टट्टेन निदोसभावेन च सत्तेसु सुप्पटिपत्तिभावतो मेत्ताव इतरेहि
 15 ओपधिकपुञ्जेहि विसेसेत्वा वुत्ता ।

एवं पि कस्मा मेत्ताव एवं विसेसेत्वा वुत्ता ? इतरेसं ब्रह्मविहारानं
 अधिट्टानभावतो दानादीनं सब्बेसं कल्याणधम्मानं परिपूरिकत्ता च ।
 B. 87 अयं हि सत्तेसु हितकारप्पवत्तिलक्खणा मेत्ता, हितूपसंहारसा^९,
 आघातविनयपच्चुपट्टाना । यदि अनोधिसो भाविता बहुलीकता, अथ
 20 सुखेनेव करुणादिभावना सम्पज्जन्ती ति मेत्ता इतरेसं ब्रह्मविहारानं
 अधिट्टानं । तथा हि सत्तेसु हितज्झासयताय सति नेसं दुक्खासहनता,
 सम्पत्तिविसेसानं चिरट्टितिकामता, पक्खपाताभावेन सब्बत्थ सम्प-
 वत्तचित्तता च सुखेनेव इज्झन्ति ।

१. अभिहच्चा ति—रो० ।

२. अभिहत्वा—रो० ।

३. अनुबलप्पदायितत्ता—रो० ।

४. सासभावे—रो० ।

५. सुप्पटिपत्तिभावतो—रो० ।

६. ० नि—रो० ।

७. ब्रह्मसमा—सी० ।

८. ० मेत्ता—रो० ।

९. हितूपसंहरणरसा—रो० ।

एवं च सकललोकहितसुखविधानाधिमुत्ता महाबोधिसत्ताः “इमस्स दातब्बं, इमस्स न दातब्बं” ति उत्तमविचयवसेन^२ विभागं अकत्वा सब्बसत्तानं निरवसेससुखनिदानं दानं देन्ति, हितसुखत्थमेव नेसं सीलं समादियं ति, सीलपरिपूरणत्थं नेक्खम्मं भजन्ति, तेसं हितसुखेसु असम्मोहत्थाय पञ्चं परियोदपेन्ति, हितसुखाभिवड्डनत्थमेव^३ दळ्हं 5 वीरियमारभन्ति, उत्तमवीरियवसेनवीरभावंपत्तापि^४ सत्तानं नान-प्पकारं हितज्झासयेनेव अपराधं खमन्ति, “इदं वो^५ दस्साम, करिस्सामा” ति आदिना कतं पटिज्जातं न विसंवादेन्ति, तेसं हितसुखायेव अचलाधिद्वाना^६ होन्ति । तेसु अचलाय^७ मेत्ताय पुब्ब-कारिनो हितज्झासयेनेव नेसं विप्पकारे उदासीना^८ होन्ति, पुब्ब- 10 कारिताय पि न पच्चुपकारमासिसन्ती ति । एवं पारमियो पूरेत्वा याव दसबलचतुवेसारज्जञ्जअसाधारणआणअट्टारसावेणिकबुद्धधम्मप्पभेदे^९ सब्बेपि कल्याणधम्मे परिपूरेन्ति । एवं दानादीनं सब्बेसं कल्याणधम्मानं पारिपूरिकामेत्ता ति च इमस्स विसेसस्स दस्सनत्थं सा इतरेहि विसेसेत्वा वुत्ता । 15

अपिच मेत्ताय इतरेहि ओपधिकपुज्जेहि महानुभावता वेलामसुत्तेन दीपेतब्बा । तत्थ हि यथा नाम महता^{१०} वेलामस्स दानतो^{११} एकस्स सोतापन्नस्स दानं महप्फलतरं वुत्तं, एवं सोतापन्नसततो^{१२} एकस्स सकदागामिस्स दानं ... पे० ... पच्चेकबुद्धसततो भगवतो, ततो पि बुद्धप्पमुखस्स संघस्स दानं, ततो पि चातुद्दिसस्स संघस्स विहारदानं, 20 ततो पि सरणगमनं, ततो पि सीलसमादानं, ततो पि गद्धूहनमत्तं^{१३} कालं मेत्ताभावना महप्फलतरा वुत्ता । यथाह—

१. महासत्ता ०—सी० ।	२. ० विरियवसेन—सी०, रो० ।
३. ० वड्डयत्थमेव—रो०	४-४. वीरभावप्पत्तानं—रो० ।
५. ते—सी०, रो० ।	६. सच्चाधिद्वाना—रो० ।
७. अविचलाय—रो० ।	८. उदासिना—रो० ।
९. ० आणेन—रो० ।	१०. महतो—रो० ।
११. महा—रो० ।	१२. सोतापन्नपगतो—रो० ।
१३. गद्धूहनमत्तं पि—सी०; एवमेव;
० पि—रो० ।	

B. 88

“यं^१ गृहपति वेलामो ब्राह्मणो दानं अदासि महादानं । यो चेकं दिट्ठिसम्पन्नं^२ भोजेय्य, इदं ततो महप्फलतरं । यो च सतं दिट्ठिसम्पन्नं^३ भोजेय्य । ...पे०... सुरामेरयमज्जप्पमादट्ठाना वेरमणि । यो च अन्तमसो गद्दूहनमत्त पि मेत्तचित्तं भावेय्य, इदं ततो महप्फलतरं”

५ (अं० नि० ४.३७) ति ।

R. 92

महग्गतपुञ्जभावेन पनस्सा परित्तपुञ्जतो सातिसयताय वत्तब्बमेव नत्थि । वुत्तं हेतं “यं पमाणकत्तं कम्मं, न^४ तं तत्रावसिस्सति^५, न तं तत्रावतिट्ठती” (दी० नि० १.२११, सं० नि० ३.२८५) ति । कामावचरकम्मं हि पमाणकत्तं नाम, महग्गतकम्मं पन पमाणं अतिक्क-
 10 मित्वा ओधिसकानोधिसकफरणवसेन^६ वड्ढित्वा^७ कत्तत्ता अप्पमाणकत्तं नाम । कामावचरकम्मं तस्स महग्गतकम्मस्स अन्तरा लग्गितुं वा तं कम्मं अभिभवित्वा अत्तनो विपाकस्स ओकासं गहेत्वा ठातुं वा न सक्को ति, अथ खो महग्गतकम्ममेव तं परित्तकम्मं महोघो विय परित्तं उदकं अभिभवित्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा तिट्ठति, तस्स विपाकं
 15 पटिवाहित्वा^८ सयमेव ब्रह्मसहव्यतं उपनेती ति अयं हि तस्स अत्थो ति ।

गाथासु यो ति यो कोचि गहट्ठो वा पब्बजितो वा । मेत्तं ति मेत्ताभानं । अप्पमाणं ति भावनावसेन आरम्मणवसेन च अप्पमाणं । असुभभावनादयो विय हि आरम्मणे एकदेसग्गहणं अक्त्वा अनवसेसफरण-
 20 वसेन अनोधिसोफरणवसेन च अप्पमाणारम्मणताय पगुणभावनावसेन अप्पमाणं । तनू संयोजना होन्ती ति मेत्ताभानं पादकं कत्वा सम्मसित्वा हेट्ठिमे अरियमग्गे अधिगच्छन्तस्स सुखेनेव^९ पटिघसंयोजना-
 दयो पहीयमाना तनू होन्ति । तेनाह “पस्सतो उपधिवक्खयं” ति ।

१. ० च—सी० ।

३. ० सम्पन्नानं—रो० ।

५. तत्रावसियति—सी० ।

७. वड्ढेत्वा—सी० ।

८. पटिवाहेत्वा—सी० ।

२. ० सम्पन्नानं—रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

६. ओधिसकविसाफरणवसेन—सी० ;

ओधिसकानोधिसक०—रो० ।

९. तस्स०—सी० ।

“उपधिक्खयो” ति हि निब्बानं वुच्चति । तं चस्स सच्चिकिरियाभि-
समयवसेन मग्गजाणेन पस्सति । अथ वा तनू संयोजना होन्ती ति
मेत्ताभानपदद्वानाय विपस्सनाय अनुक्कमेन उपधिक्खयसङ्घातं अरहत्तं
पत्वा तं पस्सतो पगेव दस पि संयोजना तनू होन्ति, पहीयन्ती ति
अत्थो । अथवा तनू संयोजना होन्ती ति पटिघो चेव पटिघसम्पयुत्त- 5
संयोजना च तनुका होन्ति । पस्सतो उपधिक्खयं ति तेसंयेव किलेसू-
पधीनं खयसङ्घातं^१ मेत्तं अधिगमवसेन पस्सन्तस्सा ति^२ एवमेत्थ अत्थो
दट्ठब्बो ।

B. 89

एवं किलेसप्पहानं निब्बानाधिगमं च मेत्ताभावनाय सिखाप्पत्त-
मानिसंसं दस्सेत्वा इदानी अञ्जे^३ आनिसंसे दस्सेतुं “एकं पि चे” ति 10
आदिमाह । तत्थ अट्ठच्चित्तो ति मेत्ताबलेन सुट्ठु विक्खम्भितव्यापा-
दताय व्यापादेन अदूसितचित्तो^४ । मेत्तायती ति हितफरणवसेन मेत्तं
करोति । कुसलो ति अतिसयेन कुसलवा महापुञ्जा, पटिघादि
अनत्थविगमेन वा खेमी । तेना ति तेन मेत्तायितेन । सब्बे च पाणे ति
चसद्दो व्यतिरेके । मनसानुकम्पं ति चित्तेन अनुकम्पन्तो । इदं वुत्तं 15
होति—एकसत्तविसया पि ताव मेत्ता महाकुसलरासि, सब्बे पन पाणे
अत्तनो पियपुत्तं विय हितफरणेन मनसा अनुकम्पन्तो पहुत्तं^५ बहुं
अनप्पकं अपरियन्तं चतुसट्ठिमहाकप्पेपि अत्तनो विपाकप्पबन्धं पवत्तेतुं
समत्थं उल्लारपुञ्जं अरियो परिसुद्धचित्तो पुग्गलो पकरोति निप्फादेति ।

R. 93

सत्तसण्डं ति सत्तसङ्घातेन सण्डेन समन्नागतं भरितं, सत्तेहि 20
अविरळं आकिणमनुस्सं ति अत्थो । विजित्वा ति अदण्डेन असत्थेन
धम्मेनेव विजित्वा^६ । राजिसयो ति इसिसदिसा धम्मकराजानो ।
यजमाना ति दानानि ददमाना । अनुपरियगा ति विचरिंसु ।

१. किलेसूपधिक्खयसं खातं—रो० ।

२. पस्सतन्ति—सी० ।

३. ० पि—सी०, रो० ।

४. अट्ठस्सित-चित्तो—रो० ।

५. बहुत्तं—रो० ।

६. जित्वा—रो० ।

- अस्समेधं ति आदीसु पोरणकराजकाले किर सस्समेधं पुरिसमेधं सम्मापासं वाचापेय्यं ति चत्तारि सङ्गहवत्थूनि अहेसुं, येहि राजानो लोकं सङ्गहिंसु । तत्थ निप्फन्नसस्सतो दसमभागग्गहणं सस्समेधं नाम, सस्ससम्पादने^१, मेधाविता ति अत्थो । महायोधानं छमासिकं भत्तवेतनानुप्पदानं परिसमेधं नाम, पुरिससङ्गणहने^२ मेधाविता ति अत्थो । दलिद्दमनुस्सानं पोत्थके^३ लेखं गहेत्वा तीणि वस्सानि विना वड्डिया सहस्सद्विसहस्समत्तधनानुप्पदानं सम्मापासं नाम । तं हि सम्मा मनुस्से पासे ति हृदये वन्दित्वा विय ठपेति, तस्मा “सम्मापासं” ति वुच्चति । “तात मातुला” ति आदिना पन सण्हावाचाय सङ्गहणं वाचापेय्यं नाम, पेय्यवज्जं पियवाचता ति अत्थो । एवं चतूहि सङ्गहवत्थूहि^४ सङ्गहितं रट्ठं इद्धं चेव होति फीतं च पहतअन्नपानं खेमं निरब्बुदं^५ । मनुस्सा मुदा मोदमाना उरे पुत्ते निच्चेन्ता अपारुतघरा विहरन्ति, इदं घरद्वारेसु अगगळ्ळानं अभावतो “निरगळ” ति वुच्चति । अयं पोरणिका पवेणि^६, अयं पोरणिका पकति^६ ।
- 15 अपरभागे पन ओक्काकराजकाले ब्राह्मणा इमानि चत्तारि सङ्गहवत्थूनि इमं च रट्ठसम्पत्तिं परिवत्तेन्ता उद्धम्मूलं कत्वा अस्समेधं पुरिसमेधं ति आदिके पञ्च यञ्जे नाम अकंसु । वुत्तं हेतं भगवता ब्राह्मणधम्मियसुत्ते—
- 20 “तेसं आसि विपल्लासो, दिस्वान अणुतो^७ अणुं ... पे० ...^८ ते तत्थ मन्ते गन्थेत्वा, ओक्काकं तदुपागमुं” ति ॥
(सु० नि० ३१२-३१३)
- तत्थ अस्समेत्थ मेधन्ति बाधेन्ती ति^९ अस्समेधो । द्वीहि परियञ्जेहि यजितब्बस्स एकवीसतियूपस्स एकस्मिं पच्छिमदिवसे^{१०}
१. ० सम्पादन—रो० ।
२. ० सङ्गणहन—रो० ।
३. हत्थे—सी०, रो० ।
४. सङ्गहेहि—रो० ।
५. निब्भयं—रो० ।
६-६. रो० पोत्थके नत्थि ।
७. अणुतो—सी० ।
८. सी० पोत्थके नत्थि ।
९. रो० पोत्थके नत्थि ।
१०. मज्झिमदिवसे—रो० ।

एव^१ सत्तनवुत्तिपञ्चपसुसतघातभीसनस्स^२ ठपेत्वा भूमिं च पुरिसे च अवसेससब्बविभवदक्खिणस्स^३ यञ्जस्सेतं अधिवचनं ।

पुरिसमेत्थ मेधन्ति^४ बाधेन्ती ति^५ पुरिसमेधो । चतूहि परिञ्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स यञ्जस्सेतं अधिवचनं । सम्ममेत्थ पासं ति खिपन्ती ति सम्मापासो । 5
युगच्छिग्गळ्ळे पवेसनदण्डकसङ्घातं सम्मं खिपित्वा तस्स पतितोकासे वेदि^६ कत्वा संहारिमेहि यूपादीहि सरस्सतिनदिया^७ निमुग्गो कासतो पभुत्ति पटिलोमं गच्छन्तेन यजितब्बस्स सत्रयागस्सेतं^८ अधिवचनं वाजमेत्थ पिवन्ती^९ ति वाजपेय्यो । एकेन परियञ्जेन सत्तरसहि पसूहि यजितब्बस्स वेळुवयूपस्स सत्तरसकदक्खिणस्स यञ्जस्सेतं अधिवचनं । 10
नत्थि एत्थ अग्गळो ति निरग्गळो^{१०} । नवहि परिञ्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया पुरिसेहि च अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स सब्बमेधपरि-
यायनामस्स अस्समेधविकप्पस्सेतं अधिवचनं ।

छन्दप्पभा ति चन्दप्पभाय । तारगणाव सब्बे ति यथा सब्बे पि तारगणा चन्दिमसोभाय^{१०} सोळ्ळसि पि कलं नाग्धं ति, एवं ते अस्समेधा- 15 R. 95
दयो यञ्जा मेत्तचित्तस्स वुत्तलक्खणेन सुभावितस्स सोळ्ळसि पि कलं नानुभवन्ति, न पापुणन्ति, नाग्धन्ती ति अत्थो ।

इदानी अपरे पि दिट्ठधम्मिकसम्परायिके मेत्ताभावनाय आनिसंसे दस्सेतुं “ यो न हन्ती ” ति आदि वुत्तं । तत्थ यो ति मेत्ताब्रह्म-
विहारभावनानुयुत्तो पुग्गलो । न हन्ती ति तेनेव मेत्ताभावनानुभावेन 20
दूरविक्रमिमतव्यापादताय^{११} न कञ्चि सत्तं हिंसति, लेड्डुदण्डादीहि न

B. 91

१-१. सत्त नव वा पञ्चपसुसत०—रो० । २. ० विभाव ०—रो० ।

३. मेधन्ती ति—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. वेदं—रो० ।

६. सरवति ०—रो० ।

७. यञ्जायागस्सेतं—रो० ।

८. पवत्तती ति—रो० ।

९. निरग्गळं—रो० ।

१०. चन्दस्स पभाय—रो० ।

११. सुन्दर-विक्रमिमत—रो० ।

विबाधति वा । न घातेतीति परं समादपेत्वा^१ न सत्ते हनापेति न विबाधापेति च^२ । न जिनातीति सारम्भविग्गाहिककथादिवसेन न कश्चि^३ जिनाति सारम्भस्सेव अभावतो, जानिकरणवसेन वा अट्टकरणादिना^४ न कश्चि जिनाति । न जापयेति परे पि पयोजेत्वा परेसं
 5 धनजानिं न कारापेय्य । मेत्तंसोति मेत्तामयचित्तकोट्टासो, मेत्ताय वा अंसो^५ अविजहनट्टेन अवयवभूतोति मेत्तंसो । सब्बभूतेसु ति सब्बसत्तेसु । ततो एव वेरं तस्स न केनचीति अकुसलवेरं तस्स केनचि पि कारणेन नत्थि, पुग्गलवेरसङ्घातो विरोधो केनचि पुरिसेन सद्धिं तस्स मेत्ताविहारिस्स नत्थीति ।

- 10 एवमेततस्मिं एककनिपाते पटिपाटिया तेरससु सुत्तेसु सिक्खासुत्तद्वये चाति पन्नरससु सुत्तेसु विवट्टं कथितं, नीवरणसुत्तं संयोजनसुत्तं अप्पमादसुत्तं अट्टिसञ्चयसुत्तं ति एतेसु चतूसु सुत्तेसु वट्टविवट्टं कथितं, इतरेसु पन वट्टमेव कथितं ति ।

—०—

१. समादयित्वा—रो० ।

२. किञ्च—सी० ।

५. ०योनि—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. अट्टकरणादिना—सी०, रो० ।

(२) दुकनिपातो^१

B. 92

१. पठमो वग्गो

(१) दुक्खविहारसुत्तवण्णना

१. दुकनिपातस्स पठमे द्वीही ति गणनपरिच्छेदो धम्मोही ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं^२ । द्वीहि धम्मोही ति द्वीहि अकुसलधम्मोहि । समनागतो ति युत्तो । दिट्ठेव धम्मो ति इमस्मिं येव अत्तभावे । दुक्खं विहरता ति चतुसु पि^३ इरियापथेषु किलेसदुक्खेन चैव^४ कायिकचेतसिकदुक्खेन च दुक्खं विहरति । सविधातं ति चित्तपधातेन^५ चैव कायपधातेन च सविधातं । सउपायास ति किलेसुपायासेन चैव सरीरखेदेन^६ च बलवआयासवसेन^६ सउपायासं । सपरिळाहं ति किलेसपरिळाहेन^७ चैव कायपरिळाहेन^७ च सपरिळाहं । कायस्स भेदा ति उपादिन्नक्खन्धपरिच्चागा । परं मरणा ति तदनन्तरं^८ अभिनिब्बत्तक्खन्धगगहणे^८ । अथ वा कायस्स भेदा ति जीवितिन्द्रियुपच्छेदा । 10 परं मरणा ति चुतितो उद्धं । दुग्गति पाटिकज्झा ति दुग्गति सज्झातानं चतुन्नं अपायानं अञ्जतरा गति इच्छितब्बा, अवस्संभाविनी ति^{१०} अत्थो ।

अगुत्तद्वारो ति अपिहितद्वारो । कत्थ पन अगुत्तद्वारो ति आह “इन्द्रियेसू” ति । तेन मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं असंवरमाह^{११} । 15

१. दुकनिपातवण्णना—रो० ।
२. चतुसु—सी० ।
३. सरीरभेदेन—रो० ।
- ७-७. किलेससन्तापेन च किलेस परिळाहेन—सी०, रो० ।
१०. ० भागिनी ति—रो० ।

२. परिच्छिन्ननिदस्सनं—रो० ।
४. च—सी० ।
६. ०च—रो० ।
८. तदनन्तरं—रो० ।
९. आयति
११. असंवरणमाह—सी०, रो० ।

पटिग्गहणपरिभोगवसेन भोजने मत्तं न जानाती ति भोजने
अमत्तञ्जू । “इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारताय भोजने अमत्तञ्जुताया” ति पि
पठन्ति ।

R. 97

कथं इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारता, कथं वा गुत्तद्वारता ति ? किञ्चापि
5 हि चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं^१
निस्साय सति वा मुटुस्सच्चं वा उप्पज्जति, अपिच यदा रूपारम्भणं
चक्खुस्स आपाथं^२ आगच्छति, तदा भवङ्गे द्विक्खत्तुं उप्पज्जित्वा
निरुद्धे किरियामनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पज्जित्वा
निरुज्झति, ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु
10 सम्पटिच्छनकिच्चं, ततो विपाकाहेतुकमनोविज्जाणधातु सन्तीरण-
किच्चं, ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोटुब्बनकिच्चं साधय-
माना उप्पज्जित्वा निरुज्झति, तदनन्तरं जवनं जवति । तथापि नेव भवङ्ग-

B. 93

समये, न आवज्जनादीनं अञ्जतरसमये संवरो वा असंवरो वा अत्थि,
जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुटुस्सच्चं वा अज्जाणं वा अक्खं ति
15 वा कोसज्जं वा उप्पज्जति, असंवरो होति । एवं होन्तो पि सो
“चक्खुद्वारे असंवरो” ति वुच्चति । कस्मा ? यस्मा तस्मि सति द्वारं
पि अगुत्तं होति भवङ्गं पि आवज्जनादीनि^३ वीथिचित्तानि पि । यथा
किं ? यथा नगरे चतूसे द्वारेसु असंवृतेसु किञ्चा पि अन्तोघरद्वारको-
ट्टकगम्भादयो सुसंवृता^४ तथापि अन्तोनगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं
20 अगोपितमेव होति । नगरद्वारेहि पविसित्वा चोरा यदिच्छं ति, तं
हरेय्युं । एवमेव^५ जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मि असंवरे सतिद्वारं
पि अगुत्तं होति, भवङ्गं पि आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पि । तस्मि
पन असति जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारं पि गुत्तं होति भवङ्गं पि
आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पि । यथा किं ? यथा नगरद्वारेसु
25 संवृतेसु किञ्चा पि अन्तोघरद्वारादयो^६ असंवृता, तथापि अन्तोनगरे

१. चक्खुप्पसादं—रो० ।

३. आवज्जनादि—सी० ।

५. एवमेवं—सी० ।

२. आपाथं—रो० ।

४. संवृता—सी० ।

६. अन्तोनगरादयो—सी० ।

सब्बं भण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहिपेसु चोरानं पवेसो नत्थि । एवमेव जवने सीलादीसु उप्पन्नेसु द्वारं पि गुत्तं होति भवङ्गं पि आवज्जनादीनि वीथिचित्तानि पि । तस्मा जवन-
कवणे उप्पज्जमानो पि “चक्खुद्वारे संवरो” ति वुच्चति । सेसद्वारेसु
पि एसेव नयो । एवं इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारता^१ गुत्तद्वारता च वेदितब्बा । ६

कथं पन भोजने अमत्तञ्जू, कथं वा मत्तञ्जू ति ? यो हि १० R. 98
पुग्गलो महिच्छो हुत्वा पटिग्गहणे मत्तं न जानाति ।
महिच्छपुग्गलो हि यथा नाम कच्छपुटवाणिजो पिळन्धनभण्डकं हत्थेन
गहेत्वा उच्चङ्गे पि पक्खिपितब्बयुत्तकं पक्खिपित्वा महाजनस्स पस्स-
न्तस्सेव “असुकं गण्हथ, असुकं गण्हथा” ति मुखेस उग्घोसेति, एवमेव १०
अप्पमत्तकं पि अत्तनो सीलं वा गन्थं वा धुतङ्गगुणं^२ वा अन्तमसो
अरञ्जवासमत्तकं पि महाजनस्स जानन्तस्सेव सम्भावेति, सम्भावेत्वा
च पन सकटेहि पि उपनीते पच्चये “अलं” ति अवत्वा पटिग्गह्णाति ।
तयो हि पूरेतुं न सकका अग्गि उपादानेन, समुदो उदकेन, महिच्छो
पच्चयेही ति— १५

अग्गिक्खन्धो समुदो च, महिच्छो चापि पुग्गलो ।

बहुके पच्चये^३ दिन्ने, तयोपेते न पूरयेति ॥

महिच्छपुग्गलो हि विजातमातुया पि मनं गण्हितुं न सककोति । B. 94
एवरूपो हि अनुप्पन्नं लाभं न उप्पादेति, उप्पन्नलाभतो च परिहायति ।
एवं ताव पटिग्गहणे अमत्तञ्जू होति । यो पन धम्मेन समेन लद्धं पि आहारं २०
गधितो^४ मुच्छितो अज्झोपन्नो अनादीनवदस्सावी अनिस्सरणपञ्जो
आहरहत्थकअलंसाटकतत्थवट्टककाकमासकभुत्तवमितकब्राह्मणानं अञ्ज-
तरो विय अयोनिस्सो अनुपायेन यावदत्थं उदरावदेहकं पटिभुञ्जित्वा
सेय्यसुखं पस्ससुखं^५ मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अयं परिभोगे अमत्तञ्जू
नाम । २५

१. ० च—सी० ।

२. धुतङ्गं—सी० ।

३. ० हि—रो० ।

४. गधितो—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

यो पन “यदिपि^१ देय्यधम्मो बहु होति, दायको अप्पं दातुकामो, दायकस्स वसेन अप्पं गण्हाति^२ । देय्यधम्मो अप्पो, दायको बहु दातुकामो, देय्यधम्मस्स वसेन अप्पं गण्हाति^३ । देय्यधम्मो बहु, दायकोपि बहु दातुकामो, अत्तनो थामं अत्वा^४ पमाणयुत्तमेव गण्हाती”

- R. 99 5 एवं वुत्तस्स पटिसङ्गहणे पमाणजाननस्स चेव, “पटिसङ्गा योनिस्सो आहारं आहारे ति, नेव दवाय, न मदाया” (ध० सं० २९०) ति आदिना “लद्धं च पिण्डं पातं अगधितो अमुच्छित्तो अनज्झोपन्नो^५ आदीनवदस्सावी निस्सरणपञ्चो परिभुञ्जती” ति च आदिना नयेन वुत्तस्स पञ्चवेक्खित्वा पटिसङ्ख्यानपञ्चाय जानित्वा आहारपरिभुञ्जनसङ्घातस्स
- 10 परिभोगे पमाणजाननस्स च वसेन भोजने मत्तञ्जू^६ होति^७, अयं भोजने मत्तञ्जू नाम । एवं भोजने अमत्तञ्जुता^८ मत्तञ्जुता च^९ होती ति वेदितब्बं ।

- गाथासु पन चक्खुं ति आदीसु चक्खती ति चक्खु, रूपं अस्सादेति, समविसमं आचिक्खन्तं विय होती ति वा अत्थो । सुणाती ति सोतं ।
- 15 घायती ति घानं । जीवितनिमित्तं आहाररसो जीवितं, तं अव्हायती^{१०} ति जिह्वा । कुच्छित्तानं आयो ति कायो । मनते^{११} विजानाती ति मनो । पोरणा पनाहु मुनाती ति मनो, नाळिया मिनमानो विय महातुलाय धारयमानो^{१२} विय च आरम्मणं विजानाती ति अत्थो । एवं तावेत्थ पदत्थो वेदितब्बो ।

- 20 भावत्थतो पन दुविधं चक्खु—मंसचक्खु च पञ्चाचक्खु च । तेषु बुद्धचक्खु, समन्तचक्खु, आणचक्खु, दिब्बचक्खु, धम्मचक्खूति पञ्चविधं पञ्चाचक्खु । तत्थ “अद्दसं खो अहं, भिक्खवे, बुद्धचक्खुना लौकं वोलोकेन्तो” (म० नि० १.२१८) ति इदं बुद्धचक्खु नाम ।

B. 95

१. सचे—रो० ।

२. पत्वा—रो० ।

५-५. मत्तञ्जुता ति—सी० ।

७. अव्हायती ति—सी० ।

८. मनुते—सी० ।

२-२. गण्हाति—रो० ।

४. अनज्झापन्नो—रो० ।

६-६. अमत्तञ्जू च मत्तञ्जू—रो० ;

० च ०—सी० ।

९. धरमानो—सी० ।

“समन्तचक्खु वुच्चति सब्बञ्जुतञ्जाणं” (चु० नि० ९९) ति इदं
समन्तचक्खु नाम । “चक्खुं उदपादी” (सं० नि० ३.३६१, म० व० १३)
ति इदं जाणचक्खु नाम । “अदसं खो अहं, भिक्खवे, दिब्बेन चक्खुना
विसुद्धेना” (म० नि० १.२२०) ति इदं दिब्बचक्खु नाम । “विरजं
वीतमलं धम्मचक्खुं उदपादी” (म० नि० २.३९४, म० व० १४) 5
ति इदं हेट्ठिममग्गतयसङ्घातं धम्मचक्खु नाम ।

मंसचक्खु पि दुविधंससम्भारचक्खु पसादचक्खु ति । तत्थ य्वायं
अक्खिकूपके पतिट्ठितो हेट्ठा अक्खिकूपकट्टिकेन, उपरि भमुकट्टिकेन,
उभतो अक्खिकूटेहि^१, अन्तो मत्थलुङ्गेन, बहिद्धा अक्खिलोमेहि
परिच्छिन्नो मंसपिण्डो, सङ्खेपतो चतस्सो धातुयो वण्णो गन्धो रसो 10
ओजासम्भवो सण्ठानं जीवितं भावो कायपसादो^२ चक्खुपसादो ति^३
चुदस सम्भारा । वित्थारतो चतस्सो धातुयो तंनिस्सिता वण्णगन्धरस-
ओजासण्ठानसम्भवाति^४ इमानि दस चतुसमुट्ठानिकत्ता चत्तालीसं
होन्ति, जीवितं भावो कायपसादो चक्खुपसादो ति चत्तारि एकन्तकम्म-
समुट्ठानेवा ति इमेसं चतुचत्तालीसाय रूपानं वसेन चतुचत्तालीस 15
सम्भारा^५, यं लोको “सेतं वट्ठं पुथुलं विसटं^६ विपुलं^७ चक्खू” ति
सञ्ज्ञानन्तो न चक्खुं सञ्ज्ञाना ति, वत्थुं चक्खुतो सञ्ज्ञाना ति, यो^८
मंसपिण्डो अक्खिकूपके पतिट्ठितो न्हारुसुत्तकेन^९ मत्थलुङ्गेन आवद्धो,
यत्थ सेतं पि अत्थि कण्हं पि लोहितकं पि पथवी पि आपो पि तेजो
पि वायो पि, यं सेम्हुस्सदत्ता सेतं, पित्तुस्सदत्ता कण्हं, रुहिरुस्सदत्ता 20
लोहितकं, पथवुस्सदत्ता पत्थद्धं^{१०}, आपुस्सदत्ता पग्घरति, तेजुस्सदत्ता
परिड्य्हडि, वायुस्सदत्ता सम्भमति^{११}, इदं ससम्भारचक्खु नाम । यो

R. 106

10

15

20

१. अक्खिखुपेहि—रो० ।

३. चक्खुप्पसादो ति—रो० ।

५. सम्भवा—रो० ।

७. ० वित्थिण्णं—रो० ।

९. न्हारुसुत्तकेन—रो० ।

११. सङ्कमति—सी०, रो० ।

२. कायप्पसादो—रो० ।

४. ० सम्भवो इति—रो० ।

६. विसदं—रो० ।

८. सो—सी० ।

१०. थद्धं—सी० ।

पन एत्थ सितो^१ एत्थ पटिबद्धो चतुन्नं महाभूतानं उपादायो पसादो, इदं पसादचक्खु नाम । इदं हि चक्खुविज्जाणादीनं यथारहं वत्थुद्वार-भावेन पवत्तति ।

सोतादीसु पि सोतं दिब्बसोतं मंससोतं ति दुविधं । एत्थ^२
 5 “दिब्बाय सोतधातुया विसुद्धाय अतिककन्तमानुसिकाय उभो सद्दे सुणाती” ति इदं दिब्बसोतं नाम । मंससोतं पन ससम्भारसोतं^३ पसादसोतं ति दुविधं ति आदि^३ सब्बं चक्खुम्हि वुत्तनयेनेव वेदितब्बं, तथा घानजिव्हा । कायो पन चोपनकायो करजकायो समूहकायो पसादकायो ति आदिना बहुविधो । तत्थ—“कायेन संवुता धीरा,
 10 अथो वाचाय संवुता” (ध० प० ३९) ति—

अयं चोपनकायो नाम । “इमम्हा काया अज्जं कायं अभि-
 निम्मिनाती” (दी० नि० १.६८, पटि० म० ४७३) ति अयं करजकायो नाम । समूहकायो पन विज्जाणादिसमूहवसेन अनेकविधो आगतो ।
 R. 101 तथा हि “छ इमे, आवुसो, विज्जाणकाया” (म० नि० १.७२) ति
 15 आदीसु विज्जाणसमूहो वुत्तो । “छ फस्सकाया” (दी० नि० ३.१८८) ति आदीसु फस्सादिसमूहो । तथा “कायपस्सद्धि कायलहुता” (ध० सं० ३६) ति आदीसु वेदनाक्खन्धादयो । “इधेकच्चो पथविकायं अनिच्चतो अनुपस्सति, आपोकायं तेजोकायं वायोकायं केसकायं लोमकायं (पटि० म० ४९७) ति आदीसु पथवादिसमूहो । “कायेन
 20 फोटुब्बं फुसित्वा” (अं० नि० १.१०४) ति अयं पसादकायो । इधापि पसादकायो वेदितब्बो । सो हि कायविज्जाणादीनं यथारहं वत्थुद्वार-भावेन पवत्तति । मनो ति पन किञ्चा पि सब्बं विज्जाणं वुच्चति, तथापि द्वारभावस्स इधाधिप्पेतत्ता द्वारभूतं सावज्जनं भवङ्गं वेदितब्बं ।

एतानि यस्स द्वारानि अगुत्तानि च भिक्खुनो ति यस्स भिक्खुनो
 25 एतानि मनच्छट्ठानि द्वारानि सतिवोस्सग्गेन^४ पमादं आपन्नत्ता^५

१. ठितो—सी० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

३-३. पसाद सो तं च आदि—सी०.रो०। ४-४. पमादमापन्नत्ता—रो० ।

सतिकवाटेन अपिहितानि । भोजनमिह...पे०...अधिगच्छतीति सो भिक्खु वुत्तनयेन भोजने अमत्तञ्जू इन्द्रियेषु च संवररहितो दिट्ठधम्मिकं च रागादिवसेन, सम्परायिकं च दुग्गतिपरियापन्नं^१ कायदुक्खं^२ रागादिकिलेससन्तापवसेन^३, इच्छाविघातवसेन च चेतोदुक्खं ति सब्बथा पि दुक्खमेव अधिगच्छति पापुणाति । यस्मा चेतदेवं, तस्मा दुविधेन पि 5 दुक्खगिगना इधलोके च परलोके च ड्यहमानेन कायेन ड्यहमानेन चेतसा दिवा वा यदि वा रत्ति निच्चकालमेव तादिसो पुग्गलो दुक्खमेव^४ विहरति, न तस्स सुखविहारस्स सम्भवो, वट्टदुक्खानतिककमे पन वत्तब्बमेव नत्थीति ।

दुक्खविहारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(२) सुखविहारसुत्तवण्णना

B. 97

२. दुतिये वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

101

सुखविहारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(३) तपनीयसुत्तवण्णना

३. ततिये तपनीयाति इध चेव सम्पराये च तपन्ति विबाधेन्ति^५ विहेठेन्तीति तपनीया । तपनं वा दुक्खं दिट्ठे चेन धम्मे अभिसम्पराये^६ च तस्स उप्पादनेन चेन अनुबलप्पदानेन^७ च हिताति तपनीया ।

१. ० परियापन्नताय—सी०, रो० । २. दुक्खं—सी०, रो० ।

३. ० किलेसु अनुताप—सी०, रो० । ४. ० एव—रो०; दुक्खं—सी० ।

५. विबाधन्ति—रो० । ६. अभिसम्परायं—सी० ।

७. अनुपलब्धमानेन—रो० ।

R. 102

- अथवा तपन्ति^१ तेना ति तपनं^२, पञ्चानुतापो, विप्पटिसारो ति अत्थो,
तस्स हेतुभावतो हिता ति तपनीया । अकतकल्याणो ति अकतं कल्याणं
भट्ठकं पुञ्जं एतेना ति अकतकल्याणो । सेसपदद्वयं तस्सेव वेवचनं । पुञ्जं
हि पवत्तिहितताय आयति सुखताय च भट्ठकट्टेन कल्याणं ति च
५ कुच्छित्तसलनादिअत्थेन^३ कुसलं ति च दुक्खभीरुनं संसारभीरुनं च
रक्खनट्टेन भीरुत्ताणं ति च वुच्चति । कतपापो ति कतं उपचितं पापं
एतेना ति कतपापो । सेसपदद्वयं तस्सेव वेवचनं । अकुसलकम्मं हि
लामकट्टेन पारं ति च अत्तनो पवत्तिक्खणे विपाकक्खणे च घोरसभाव-
ताय लुट्ठं ति च किलेसेहि दूसितभावेन^४ किब्बिसं ति च वुच्चति ।
१० इति भगवा “द्वे धम्मा तपनीया” ति धम्माधिष्ठानेन उद्दिसित्वा अकतं
कुसलं धम्मं कतं च अकुसलं धम्मं पुग्गलाधिष्ठानेन निदिसि । इदानी
तेसं तपनीयभावं^५ दस्सेन्तो “सो अकतं मे कल्याणं ति पि^६ तप्पति,
कतं मे पापं ति पि^७ तप्पती” ति आह । चित्तसन्तासेन^८ तप्पति
अनुतप्पति अनुसोचती ति अत्थो ।

- १५ गाथासु दुट्ठं^९ चरितं, किलेसपूतिकत्ता वा दुट्ठं^{१०} चरितं ति
दुच्चरितं । कायेन दुच्चरितं, कायतो वा पवत्तं दुच्चरितं
कायदुच्चरितं । एवं वचीमनोदुच्चरितानि पि ददुब्बानि । इमानि च
कायदुच्चरितादीनि कम्मपथप्पत्तानि अधिप्पेतानी ति यं न^{१०} कम्म-
पथप्पत्तं अकुसलजातं, तं सन्धायाह “यं चञ्जं दोससञ्जितं” ति ।
२० तस्सत्थो यं पि च अञ्जं कम्मपथभावं अप्पत्तत्ता^{११} निप्परियायेन
कायकम्मादिसङ्खं न लभति, रागादिकिलेससंसट्ठत्ता दोससहितं अकुसलं
तं पि कत्वा ति अत्थो । निरयं ति निरतिअत्थेन निरस्सादट्टेन^{१२} वा^{१२} निरयं

१. तप्पन्ति—सी०, रो० ।

२. तपनीया—सी० ।

३. कुच्छित्तचालनादि ०—सी० ।

४. दुस्सीलभावेन—सी० ।

५. तपनीयाभावं—रो० ।

६. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. ० सन्तापेन—सी०, रो० ।

८. दुट्ठं—सी०, रो० ।

९. दुट्ठु—सी० ।

१०. पन—सी०, रो० ।

११. अप्पत्तं—सी०, रो० ।

१२-१२. सी० पोत्थके नत्थि ।

ति लद्धनामं सब्बं पि दुग्गतिं, अयसङ्खातसुखप्पटिक्खेपेन^१ वा सब्बत्थ सुगतिदुग्गतीसु निरयदुक्खं । सो तादिसो पुग्गलो उपगच्छती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

B. 98

एत्थ च कायदुच्चरितस्स तपनीयभावे नन्दो यक्खो नन्दो माणवको नन्दो गोघातको द्वे भातिका ति एतेसं वत्थूनि कथेतब्बानि । 5
ते किर गाविं वधित्वा मंसं द्वे कोट्टासे अकंसु । ततो कनिट्ठो जेट्ठं आह—“मय्हं दारका बहू, इमानि मे^२ अन्तानि देही” ति । अथ नं जेट्ठो—“सब्बं मंसं द्वेधा विभत्तं, पुन किमग्गहेसी” ति पहरित्वा जीवितक्खयं पापेसि । निवत्तित्वा च नं ओलोकेन्तो मतं दिस्वा ‘भारियं वत्त मया कतं, स्वाहं अकारणेनेव नं मारेसि’ ति चित्तं 10
उप्पादेसि । अथस्स बलवविप्पटिसारो उप्पज्जि । सो ठितट्ठाने पि निसिन्नट्ठाने पि तदेव कम्मं आवज्जे ति, चित्तस्सादं न लभति, असि-
तपीतखायितम्पिस्स सरीरे ओजं न फरति, अट्ठिचम्ममत्तमेव अहोसि ।
अथ नं एको थेरो पुच्छि “उपासक, त्वं अतिविय किसो अट्ठिचम्ममत्तो जातो, कीदिसो ते रोगो, उदाहु अत्थि किञ्चि तपनीयं कम्मं कतं” 15
ति । सो “आम, भन्ते” ति सब्बं आरोचेसि । अथस्स सो “भारियं ते, उपासक, कम्मं कतं, अनपराधट्ठाने अपरद्धं” ति आह । सो तेनेव कम्मुना कालं कत्वा निरये निब्बत्ति । वचीदुच्चरितस्स पन सुप्पबुद्ध-
सक्कोकालिकचिञ्चमानविकादीनं वत्थूनि कथेतब्बानि, मनोदुच्चरितस्स उक्कलजयभञ्जादीनं । 20

R. 103

तपनीयसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(४) अतपनीयसुत्तवर्णना

४. चतुत्थे ततिये वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

अतपनीयसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

१. अपाय-सङ्खातं सुखप्पटिक्खेन—
सी०, रो० ।

२. ० द्वे ०—सी०, रो० ।

(५) पठमसीलसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे पापकेन च^१ सीलेना ति पापकं नाम सीलं सीलभेदकरो असंवरो ति वदन्ति । तत्थ यदि असंवरो असीलमेव तंदुस्सील्यभावतो, B. 99 कथं सीलं ति वुच्चति ? तत्थायं अधिप्पायो सियायथा नाम लोके अदिट्ठं “दिट्ठं” ति वुच्चति, असीलवा “सीलवा” ति, एवमिधापि^२ R. 104 5 असीलं पि असंवरो पि “सीलं” ति वोहरीयति । अथवा “कतमे च, थपति^३, अकुसला सीला ? अकुसलं कायकम्मं, अकुसलं वचीकम्मं, पापको आजीवो” (म० नि० २.२५०) ति वचनतो अकुसलधम्मेषु पि अत्थेव सीलसमञ्जा, तस्मा परिचयवसेन सभावसिद्धि विय पकतिभूतो सब्बो समाचारो “सीलं” ति वुच्चति । तत्थ यं अकोसल्ल- 10 सम्भूतट्ठेन अकुसलं लामकं^४, तं^४ सन्धायाह “पापकेन च^५ सीलेना” ति ।

पापिकाय च^५ दिट्ठिया ति सब्बा पि^५ मिच्छादिट्ठियो पापिकाव । विसेसतो^६ पन अहेतुकदिट्ठि अकिरियदिट्ठि नत्थिकदिट्ठीति इमा तिविधा दिट्ठियो पापिकतरा । तत्थ पापकेन सीलेन समन्नागतो पुग्गलो 15 पयोगविपन्नो होति, पापिकाय दिट्ठिया समन्नागतो आसयविपन्नो होति, एवं पयोगासयविपन्नो पुग्गलो निरयूपगो होतियेव । तेन वुत्तं “इमेहि खो, भिक्खवे, द्वीहि धम्मेहि समन्नागतो पुग्गलो यथाभतं निक्खित्ती, एवं निरये” ति । एत्थ च “द्वीहि धम्मेहि समन्नागतो” ति इदं लक्खणवचनं दट्ठब्बं^७, न तं ति निद्देसो^७ । यथा तं लोके “यदिमे 20 व्याधिता सियु^८, इमेसं इदं भेसज्जं दातब्बं” ति । अञ्जेसुपि ईदिसेसु ठानेसु एसेव नयो । दुप्पञ्जो ति निप्पञ्जो^९ ।

पठमसीलसुत्तवण्णना निट्ठिता

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. गहपति—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

७-७. दट्ठब्बं ति निद्देसो—सी० ।

९. निप्पञ्जावा—सी० ।

२. एवमिध—सी० ।

४-४. लामकत्तं—सी०, रो० ।

६. च—सी०, रो० ।

८. विसु—रो० ।

(६) दुतियसीलसुत्तवण्णना

६. छट्ठे भद्दकेन च^१ सीलेना ति कायसुचरितादिचतुपारिसुद्धि-
सीलेन । तं हि अखण्डादिसीलभावेन सयं च कल्याणं, समथविपस्सना-
दिकल्याणगुणावहं चाति “भद्दकं” ति वुच्चति । भद्दिकाय च दिट्ठिया
ति कम्मस्सकताज्जाणेन^२ चेव कम्मपथसम्मादिट्ठिया च । तत्थ भद्दकेन
सीलेन पयोगसम्पन्नो होति, भद्दिकाय दिट्ठिया आसयसम्पन्नो^३ । इति ६
पयोगासयसम्पन्नो पुग्गलो सग्गूपगो होति । तेन वुत्तं—“इमेहि, खो,
भिक्खवे, द्वीहि धम्मेहि समन्नागतो पुग्गलो यथाभतं निक्खित्तो, एवं
सग्गे” ति । सप्पञ्जो ति पञ्चवा । सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

दुतियसीलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(७) आतापीसुत्तवण्णना

B. 100

७. सत्तमे अनातापी ति किलेसानं आतापनट्टेन आतापो, वीरियं,
सो एतस्स अत्थी ति आतापी, न आतापी अनातापी, सम्मप्पधान- 10
विरहितो कुसीतो ति वुत्तं होति । ओत्तापो वुच्चति पापुत्रासो, सो
एतस्स अत्थी ति ओत्तापी, न ओत्तापी अनोत्तापी, ओत्तापरहितो ।
अथवा आतापप्पटिपक्खो अनातापो, कोसज्जं सो अस्स अत्थी ति
अनोतापी^४ । यं “न ओत्तपति^५ ओत्तप्पितब्बेन, न ओत्तपति^५ पापकानं
अकुसलानं धम्मानं समापत्तिया” ति एवं वुत्तं, तं अनोत्तप्पं^६ अनो- 15
त्तापो, सो अस्स अत्थी ति अनोत्तापी ति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अभब्बो ति अनरहो । सम्बोधाया ति अरियमग्गत्थाय ।
निब्बानाया ति किलेसानं अच्चन्तवूपसमायममतमहानिब्बानाय ।

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. कम्मस्सकतज्जाणेन—सी० ।

३. ० होति—सी०, रो० ।

४. अनोत्तापी—सी० ।

५. ओत्तपति—रो० ।

६. अनोत्तप्पनं—सी० ।

- अनुत्तरस्स योगक्खेमस्सा अरहत्तफलस्स । तं हि उत्तरितरस्स अभावतो
 अनुत्तरं, चतूहि योगेहि अनुपदुत्ता^१ खेमं निब्भयं ति योगक्खेमं ति च
 वुच्चति । अधिगमाया ति पत्तिया । आतापी ति वीरियवा । सो हि
 “आरद्धवीरियो विहरति अकुसलानं धम्मानं पहानाय, कुसलानं धम्मानं
 5 उपसम्पदाय, थामवा दळ्हपरक्कमो अनिक्खितधुरो कुसलेसु धम्मेषू”
 (दी० नि० ३.२०६) ति एवं वुत्तेन वीरियारम्भेन समन्नागतो किलेसानं
 अच्चन्तमेव आतापनसीलो ति आतापी । ओत्तापी ति “यं ओत्तपति
 ओत्तप्पितब्बेन, ओत्तपति पापकानं अकुसलानं धम्मानं समापत्तिया”
 (ध० सं० २३) ति एवं वुत्तेन ओत्तप्पेन समन्नागतत्ता ओत्तपनसीलो
 10 ति ओत्तप्पी^२ । अयं हि ओत्तापी ति वुत्तो । तदविनाभावतो^३ हिरिया
 च समन्नागतो एव होती ति हिरोत्तप्पसम्पन्नो अणुमत्ते पि वज्जे^४
 R. 106 भयदस्सावी सीलेसु परिपूरकारी होति । इच्चस्स सीलसम्पदा दस्सिता ।
 आतापी ति इमिना नयेनस्स किलेसपरितापितादीपनेन समथविपस्सना-
 भावनानुयुत्तता दस्सिता । यथावुत्तं च वीरियं सद्धासतिसमाधिपञ्चाहि^५
 15 विना न होती ति विमुत्तिपरिपाचकानि सद्धापञ्चमाणि इन्द्रियानि
 अत्थतो वुत्तावेव होन्ति । तेषु च सिद्धेसु अनिच्चे^६ अनिच्चसञ्जा
 अनिच्चे दुक्खसञ्जा दुक्खे अनत्तसञ्जा पहानसञ्जा विरागसञ्जा
 निरोधसञ्जा ति छ निब्बेधभागिया सञ्जा सिद्धा एवा ति । एवं इमेहि
 B. 101 द्वीहि धम्मेहि समन्नागतस्स लोकियानं सीलसमाधिपञ्चानं सिज्झन्तो
 20 मग्गफलनिब्बानाधिगमस्स भव्वतं दस्सेन्तो^७ “आतापी च^८ खो...पे०...
 अधिगमाया” ति आह ।

गाथासु कुसीतो ति मिच्छावितक्कबहुलताय कामव्यापादविहिंसा-
 वितक्कसद्भातेहि कुच्छित्तेहि पापधम्मेहि सितो^९ सम्बन्धो युतो ति^९

१. अनुपन्नत्ता—सी०, रो० ।

२. ओत्तापी—सी०, रो० ।

३. तदा०—रो० ।

४. वज्जेसु—रो० ।

५. ०पि—सी०, रो० ।

६. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. ० सत्था—रो० ।

८. सी० पोत्थके नत्थि ।

९-९. सी० पोत्थके नत्थि ।

कुसीतो । कुच्छितं वा सीदति सम्मापटिपत्तितो अवसीदतीति कुसीतो,
दकारस्स तकारं कत्वा । हीनवीरियोति निब्बीरियो, चतुसुपि इरिया-
पथेषु वीरियकरणरहितो । अनुस्साहसंहननसभावस्स^१ चित्तालसियस्स
थिनस्स^२, असत्तिविघातसभावस्स^३ कायालसियस्स मिद्धस्स च
अभिण्हप्पवत्तिया थिनमिद्धबहुलो^३ । पापजिगुच्छनलक्खणाय हिरिया 5
अभावेन तप्पटिपक्खेन अहिरिकेन समन्नागतत्ता च अहिरिको ।
हिरोत्तप्पवीरियानं अभावेनेव सम्मापटिपत्तियं नत्थि एतस्स^४ आदरोति
अनादरो । उभयथापि तथा धम्मपुग्गलेन दुविधकिरियाकरणेन अनादरो ।
फुट्ठंति फुसितुं । सम्बोधिसुत्तमंति सम्बोधिसङ्घातं उत्तमं अरहत्तं
अधिगन्तुं अभब्बोति अत्थो । 10

सतिमाति चिरकतचिरभासितानं अनुस्सरणे समत्थस्स सतिने-
पक्कस्स भावेन^५ चतुसत्तिपट्टानयोगेन सतिमा । निपकोति सत्तट्टानिय-
सम्पजञ्जसङ्घातेन चैव कम्मट्टानपरिहरणपञ्जासङ्घातेन च नेपक्केन
समन्नागतत्ता निपको । ज्ञायीति आरम्मणूपनिज्झानेन लक्खणूपनि-
ज्झानेन चाति द्वीहि पि भानेहि भायी । अप्पमत्तोति “दिवसं चङ्कमेन 15
निसज्जाय आवरणियेहि धम्मेहि चित्तं परिसोधेती”ति आदिना नयेन
कम्मट्टानभावनाय अप्पमत्तो । संयोजनं जातिजराय छेत्वाति जातिया
चैव जराय च सत्ते संयोजेतीति संयोजनंति लद्धनामं कामरागादिकं
दसविधं पि किलेसजातं अनुसयसमुग्धातवसेन मूलतो छिन्दित्वा । अथवा
संयोजनं जातिजराय छेत्वाति जातिजराय संयोजनं छिन्दित्वा । यस्स 20
हि संयोजनानि अच्छिन्नानि, तस्स जातिजराय अच्छेदो असमुग्धातोव^६ ।
यस्स पन तानि छिन्नानि, तस्स^७ जातिजरापि छिन्नाव कारणस्स^८
समुग्धातितत्ता । तस्मा संयोजनं छिन्दन्तो एव जातिजरापि छिन्दति ।

R. 107

१. अनुस्साहसंहत सभावस्स—सी०, रो० । २. ० च—रो० ।

३. आपत्ति०—सी० ।

४. तस्स—सी० ।

५. सम्भावेन—रो० ।

६. असमुग्धातो च—रो० ।

७. ० च—रो० ।

८. तेसं—रो० ।

B. 102

तेन वृत्तं संयोजनं जातिजराय छेत्वा” ति । इधेव सम्बोधिमनुत्तरं फुसे
ति हमस्मि येव अत्तभावे अग्गमग्गं अरहत्तं वा फुसे पापुण्येय ।

आतापीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(८) पठमनकुहनसुत्तवण्णना

८. अट्टमे नयिदं ति एत्थ न इति पटिसेधे निपातो, तस्स
“वुस्सती” ति इमिना सम्बन्धो, यकारो पदसन्धिकरो । इदं-सद्दो
5 “एकमिदाहं, भिक्खवे, समयं उक्कट्ठायं विहरामि सुभगवने सालराज-
मूले” (म० नि० १.३९९) ति आदीसु निपातमत्तं । “इदं खो तं,
भिक्खवे, अप्पमत्तकं ओरमत्तकं सीलमत्तकं” (दी० नि० १.१२) ति
आदीसु यथावुत्ते आसन्नपच्चक्खे आगतो ।

“इदं हि तं जेतवनं, इसिसंघनिसेवितं ।
10 आवुत्थं धम्मराजेन, पीतिसञ्जननं ममा^१”
(सं० नि० १.३२) ति ॥

आदीसु वक्खमाने आसन्नपच्चक्खे । इधापि वक्खमानेयेव
आसन्नपच्चक्खे दट्ठब्बो । ब्रह्मचरिय-सद्दो—

15 “किं ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,
किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धीजुतीबलवीरियूपपत्ति,
इदं^२ च ते^२ नाग महाविमानं ॥
अहश्च भरिया च मनुस्सलोके,
सद्धा उभो दानपती अहुम्हा^३ ।

R. 108

१. ममान्ति—सी०, रो० ।

२-२. अक्खाहि मे—सी०, रो० ।

३. आहुम्हा—सी० ।

ओपानभूतं मे घरं तदासि,
सन्तप्पिता समणब्राह्मणा च ॥
तं मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,
तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धीजुतीबलवीरियूपपत्ति,

5

इदञ्च मे धीर महाविमानं” (जा० २.३१७-३१८)ति ॥,
इमस्मिं पुण्णकजातके दाने आगतो ।

B. 103

“केन पाणि कामददो, केन पाणि मधुस्सवो ।
केन ते ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झति ॥
तेन पाणि कामददो, तेन पाणि मधुस्सवो ।
तेन मे ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झती”

10

(पेत० १६४) ति ॥,

इमस्मिं अङ्कुरपेतवत्थुस्मिं वेय्यावच्चे । “इदं खो तं, भिक्खवे,
तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसी” (चु० व० २५६) ति इमस्मिं
तित्तिरजातके पञ्चसिक्खापदसीले । “तं खो पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं नेव
निब्बिदाय न विरागाय ...पे०...१ यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया”
(दी० नि० २.१८७) ति इमस्मिं महागोविन्दसुत्ते ब्रह्मविहारे । “परे
अब्रह्मचारी भविस्सन्ति, मयमेत्थ ब्रह्मचारिनो भविस्सामा
(म० नि० १.५६) ति सल्लेखसुत्ते मेथुनविरतियं ।

20

“मयं च भरिया नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि^२ ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे^३”

(जा० १.२०६-२०७) ति ॥,

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. ० च—सी०, रो० ।

३. मिथ्यरे—रो० ।

R. 109 महाधम्मपालजातके सदारसन्तोसे । “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्गसमन्नागतं ब्रह्मचरियं चरिता^१—तपस्सी सुदं होमी” (म० नि० १.१०९) ति लोमहंस सुत्ते वीरिये ।

“हीनेन ब्रह्मचरियेन, खत्तिये उपपज्जति ।
5 मज्झिमेन च देवत्तं, उत्तमेन विसुज्झती”

(जा० १.१७६) ति ॥

निमिजातके अत्तदमनवसेन कते अट्टङ्गिकउपोसथे । “इदं खो पन, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनिब्बिदाय विरागाय^२ ...पे०... अयमेव अरियो अट्टङ्गिको मग्गो” (दी० नि० २.१८७) ति
10 महागोविन्दसुत्तेयेव अरियमग्गे । “तयिदं ब्रह्मचरियं इदं च वीरियं च वित्थारिकं बाहुजञ्जं पुथुभुतं याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितं” (दी० नि० ३.९६) ति पासादिकसुत्ते सिक्खत्तयसङ्गहे सकलस्मिं सासने । इधापि अरियमग्गे सासने च वत्तति ।

B. 104 वुस्सती ति वसीयति^३, चरीयती ति अत्थो ।

15 जनकुहनत्थं ति “अहो अय्यो सीलवा वत्तसम्पन्नो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो महिद्धिको महानुभावो” ति आदिना जनस्स सत्तलोकस्स विम्हापनत्थं । जनलपनत्थं ति “एवरूपस्स नाम अय्यस्स दिन्नं महप्फलं भविस्सती” ति पसन्नचित्तेहि “केनत्थो, किं आहरीयतू” ति मनुस्सेहि वदापनत्थं । लाभसक्कारसिलोकानिसंसत्थं ति खायं^४
20 “आकल्लेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु—लाभी अस्सं चीवरपिण्डपातसेनासन-गिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारानं ति, सीले स्वेवस्स परिपूरकारी” (म० नि० १.४४) ति सीलानिसंसभावेन वुत्तो^५ चतुपच्चयलाभो, यो च^६ चतुन्नं पच्चयानं सक्कच्चदानसङ्घातो आदरबहुमानगहकरण-सङ्घातो च सक्कारो, यो च “सीलसम्पन्नो बहुस्सुतो सुतधरो

१. चरित्वा—रो० ।

३. वसियति—रो० ।

५. रतो—सी० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. यायं—सी०, रो० ।

६. सी० पोत्थके नत्थि ।

आरद्धवीरियो” ति आदिना नयेन उगगतथुतिघोससङ्घातो^१ सिलोको
ब्रह्मचरियं चरन्तानं दिट्ठधम्मिको आनिसंसो, तदत्थं । इति मं जनो
जानावूति “एकं ब्रह्मचरियवासे सति ‘अयं सीलवा कल्याणधम्मा’
ति आदिना मं जनो जानातु सम्भावेतु” ति अत्तनो सन्तगुणवसेन
सम्भावनत्थं पि न इदं ब्रह्मचरियं वुस्सती ति सम्बन्धो ।

R. 110

5

केचि पन “जनकुहनत्थं ति^२ पापिच्छस्स इच्छापकतस्सी सतो
सामन्तजप्पनइरियापथनिस्सितपच्चयपटिसेवनसङ्घातेन^३ ति विधेन कुहन-
वत्थुना कुहनभावेन जनस्स विम्हापनत्थं ।

जनलपनत्थं ति पापिच्छस्सेव सतो पच्चयत्थं परिकथोभासादि-
वसेन लपनभावेन उपलापनभावेन^४ वा जनस्स लपनत्थं । लाभसक्कार- 10
सिलोकानिससत्थं ति पापिच्छस्सेव सतोलाभादिगरुताय^५ लाभसक्का-
रसिलोकसङ्घातस्स आनिसंसउदयस्स^६ निप्फादनत्थं । इति मं जनो
जानातु ति पापिच्छस्सेव सतो असन्तगुणसम्भावनाधिप्पायेन ‘इति
एवं मं जनो जानातु’ ति इदं ब्रह्मचरियं वुस्सती” ति एवमेत्थ अत्थं
वदन्ति । पुरिमोयेव पन अत्थो सारतरो ।

15

अथ खो ति एत्थ अथा ति अञ्जदत्थे निपातो, खो ति
अवधारणे । तेन कुहनादितो अञ्जदत्थायेव पन इदं, भिक्खवे,
ब्रह्मचरियं वुस्सती ति दस्सेति । इदानीं^७ तं पयोजनं दस्सेन्तो
“संवरत्थं चेव पहानत्थं चा” ति आह । तत्थ पञ्चविधो संवरो
पातिमोक्खसंवरो सतिसंवरो आणसंवरो खन्तिसंवरो वीरियसंवरो ति ।

B. 105

20

तत्थ^८ “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उतेतो होति समुपेतो”
(वि० २६६) ति हि आदिना नयेन आगतो अयं पातिमोक्खसंवरो
नाम, यो सीलसंवरो ति च^९ पवुच्चति । “रक्खति चक्खुन्दियं,

१. उगगच्छन्तकथुतिघोससङ्घातो—
सी०, रो० ।

४. उल्लपनभावेन—सी०, रो० ।

६. ० उभयस्स—सी० ।

८-८. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. कुहनत्थं—सी०, रो० ।

३. मन्तजप्पन ० तेन—रो० ।

५. सतोलाभादिवसेन गरुताय—सी०, रो० ।

७. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

चक्रुन्दिये संवरं आपज्जती' (दी० नि० १६२, म० नि० १.२३१, सं० नि० ३.१५९, अं० नि० १.१०४) ति आगतो अयं सतिसंवरो ।

“यानि सोतानि लोकस्मि, सति तेसं निवारणं ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्चायेते पिथीयरे”

5

(सु० नि० ४२४) ति ॥,

R. 111

आगतो अयं आणसंवरो । “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा”
(म० नि० १.१५) ति आदिना नयेन आगतो अयं खन्तिसंवरो ।
“उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती” (म० नि० १.१६, अं० नि० ३.९८)
ति आदिना नयेन आगतो अयं वीरियसंवरो । अत्यतो पन पाणाति-
10 पातादीनं पजहनवसेन वत्तपटिवत्तानं^१ करणवसेन च पवत्ता चेतना
विरतियो च । सङ्खेपतो सब्बो कायवचीसंयमो, वित्थारतो सत्तन्नं
आपत्तिक्खन्धानं अबीतिकमो सीलसंवरो । सति एव सतिसंवरो,
सतिप्पधाना वा कुसला खन्धा । आणमेव आणसंवरो । अधिवासनवसेन
अदोसो^२ अदोसप्पधाना वा तथा^३ पवत्ता कुसला खन्धा सन्तिसंवरो,
15 पञ्चा ति एके । कामवितक्कादीनं अनधिवासनवसेन^३ पवत्तं वीरियमेव
वीरियसंवरो । तेषु पठमो कायदुच्चरितादिदुस्सीत्यस्स संवरणतो
संवरो, दुतियो मुट्ठस्सच्चस्स, ततियो अञ्जाणस्स, चतुत्थो अक्खन्तिया,
पञ्चमो कोसज्जस्स संवरणतो पिदहनतो संवरो ति वेदितब्बो । एवमेतस्स
संवरस्स अत्थाय संवरत्थं, संवरनिप्पादनत्थं ति अत्थो ।

20

पहानं पि पञ्चविधं तदङ्गप्पहानं विक्खम्भनप्पहानं समुच्छेदप्पहानं
पटिप्पस्सद्विप्पहानं निस्सरणप्पहानं ति । तत्थ यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा
एककनिपाते पठमसुत्तवण्णनायं वृत्तमेव । तस्स पन पञ्चविधस्स पि
B. 106 तथा तथा रागादिकिलेसानं पटिनिस्सज्जनट्टेन समतिक्कमनट्टेन वा
पहानस्स अत्थाय पहानत्थं, पहानसाधनत्थं ति अत्थो । तत्थ संवरेन

१. पिथीय्यरे—स्या०, रो० ;

पिथीय्यरे—रो० ।

४. अधिवासन०—सी०, रो० ।

२. वत्तपटिवत्तादीनं—सी०, रो० ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

किलेसानं चित्तसन्तावे पवेसननिवारणं पहानेन पवेसननिवारणं चेव समुग्घातो चा ति वदन्ति । उभयेना पि पन यथारहं उभयं सम्पज्जती ति दट्ठब्बं । सीलादिधम्मा एव हि संवरणतो^१ संवरो, पजहनतो पहानं ति ।

गाथासु अनीतिहं ति ईतियो वुच्चन्ति उपद्वा दिट्ठधम्मिका च 5 सम्परायिका च ईतियो हनति विनासेति पजहती ति ईतिहं, अनु ईतिहं ति अनीतिहं^२, सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियं च । अथवा ईती हि अनत्थेहि सद्धिं हनन्ति गच्छन्ति पवत्तन्ती ति ईतिहा, तण्हादिउपक्किलेसा । नत्थि एत्थ ईतिहा ति अनीतिहं । ईतिहा वा यथावुत्तेनट्ठेन तिथियसमया, तप्पट्ठिपक्खतो इदं अनीतिहं । “अनीतिहं” 10 ति पि पाठो । तस्सत्थो—“इतिहायं” ति धम्मेसु अनेकंसग्गाह-भावतो^३ विचिकिच्चा इतिहं नाम, सम्मासम्बुद्धप्पवेदितत्ता यथानुसिट्ठं पटिपज्जन्तानं निक्कल्लभावसाधनतो नत्थि एत्थ इतिहं ति अनितिहं, अपरप्पच्चयं ति अत्थो । वुत्तञ्जेतं “पच्चत्तं वेदितब्बो विञ्जूही” ति “अतक्कावचरो” ति च । गाथासुखत्थं पन “अनीतिहं” ति दीघं कत्वा^४ 15 पठन्ति ।

निब्बानसङ्घातं ओगधं पतिट्ठं पारं गच्छती ति निब्बानोगधगामी, विमुत्तिरसत्ता एकन्तेनेव निब्बानसम्पापको ति अत्थो । तं निब्बानोगध-गामिनं ब्रह्मचरियं । सो ति यो सो समत्तिस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भिन्दित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, सो भगवा 20 अदेसयि^५ देसेसि । निब्बानोगधो ति वा अरियमग्गो वुच्चति । तेन विना निब्बानोगाहनस्स असम्भवतो तस्स च निब्बानं अनालम्बित्वा अप्पवत्तनतो, तं च तं एकन्तं^६ गच्छती ति निब्बानोगधगामी । अथवा निब्बानोगधगामिनं ति निब्बानस्स अन्तोगामिनं मग्गब्रह्मचरियं,

१. च—रो० ।

२. ० ति—रो० ।

३. अदेसयी—रो० ।

४. अनत्थेहि—रो० ।

५. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. ० पापये—सी०, रो० ।

- निब्बानं आरम्भणं करित्वा^१ तस्स अन्तो एव वत्तति पवत्तती ति ।
 महत्तेही^२ ति महाआतुमेहि उठारज्झासयेहि । महन्तं निब्बानं, महन्ते
 वा सीलवखन्धादिके एसन्ति गवेसन्ती ति महेसिनो बुद्धादयो अरिया ।
 तेहि अनुयातो पटिपन्नो । यथा बुद्धेन देसितं ति यथा अभिञ्जेय्यादि-
 B. 107 5 धम्मे अभिञ्जेय्यादिभावेनेव सम्मासम्बुद्धेन मया देसितं, एवं ये एतं
 मग्गब्रह्मचरियं तदत्थं सासनब्रह्मचरियं^३ च पटिपज्जन्ति, ते दिट्ठधम्मिक-
 R. 113 सम्परायिकत्थेहि यथारहं अनुसासन्तस्स^४ सत्थु मय्हं सासनकारिनो
 ओवादप्पटिकरा सकलस्स वट्टदुक्खस्स अन्तं परियन्तं अप्पवत्ति करिस्सन्ति,
 दुक्खस्स वा अन्तं निब्बानं सच्चिकरिस्सन्ती ति ।

पठमनकुहनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(९) दुतियनकुहनसुत्तवण्णना

- 10 ९. नवमे अभिञ्जत्थं ति कुसलादिविभागेन^५ खन्धादिविभागेन
 च सब्बधम्मे अभिविसिट्ठेन आणेन अविपरीततो जाननत्थं । परिञ्जत्थं
 ति तेभूमिकधम्मे^६ “इदं दुक्खं” ति आदिना परिजाननत्थं समतिक्क-
 मनत्थं च । तत्थ अभिञ्जेय्यअभिजानना चतुसच्चविसया^७ । परिञ्जेय्य-
 परिजानना^८ पन^९ यदि पि दुक्खसच्चविसया, पहानसच्चि किरिया-
 15 भावनाभिसमयेहि पन विना न पवत्तती ति पहानादयो पि इध गहिता
 ति वेदितव्वं । सेसं अनन्तरसुत्ते वुत्तत्थमेव^{१०} ।

दुतियनकुहनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. कत्वा—सी०, रो० ।

२. महत्तेही—रो० ।

३. सासने०—रो० ।

४. अनुसासनस्स—रो० ।

५. ० भावेन—सी०, रो० ।

६. तेभूमिकं—रो० ।

७-९. परिञ्जा पन परिजानना—

८. वुत्तमेव—सी०, रो० ।

सी० रो० ।

(१०) सौमनस्समुत्तवण्णना

१०. दसमे सुखसौमनस्सबहुलो ति एत्थ सुखं ति कायिकं सुखं, सौमनस्सं ति चेतसिकं । तस्मा यस्स कायिकं चेतसिकं च सुखं अभिण्हं पवत्तति, सो सुखसौमनस्सबहुलो ति वुत्तो । योनी ति “चतस्सो खो इमा, सारिपुत्त, योनियो” (म० नि० १.१०३) ति आदीसु खन्धकोट्टासो योनी ति आगतो । “योनि हेसा, भूमिज^१, फलस्स अधिगमाया” 5 (म० नि० ३.२०९) ति आदीसु कारणं ।

“न चाहं ब्राह्मणं ब्रूमि, योनिजं मत्तिसम्भवं”

(म० नि० २.४६५, ध० प० ५५, सु० नि० ३६५) ति च^२ ।

“तमेनं कम्मजा वाता निब्बत्तित्वा^३ उद्धंपादं अधोसिरं सम्परिवत्तेत्वा^४ मातु योनिमुखे सम्पटिपादेन्ती” ति च आदीसु पस्सावमग्गो । 10 इध पन कारणं अधिप्पेतं । अस्सा ति अनेन । आरद्धा ति पट्टपिता पग्गहिता परिपुण्णा सम्पादिता वा । B. 108

आसवानं खयाया ति एत्थ आसवन्ती ति आसवा, चक्खुतो पि R 114 ...पे०...मनतो पि सवन्ति पवत्तन्ती ति वुत्तं होति । धम्मतो याव गोत्रभु, ओकासतो याव भवग्गा सवन्ती ति वा आसवा । एते धम्मे एतं 15 च ओकासं अन्तो करित्वा पवत्तन्ती ति अत्थो । अन्तोकरणत्थो हि अयं आकारो । चिरपारिवासियट्ठेन मदिरादयो आसवा वियाति पि आसवा । लोके हि चिरपारिवासिका मदिरादयो आसवा ति वुच्चन्ति । यदि च चिरपारिवासियट्ठेन आसवा, एते एव भवितुं अरहन्ति । वुत्तं हेतं—“पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पञ्चाय ति अविज्जाय, इतो पुब्बे 20 अविज्जा नाहोसी” (अं० नि० ४.१८९) ति आदि । आयतं संसारदुक्खं सवन्ति पसवन्ती ति पि आसवा । पुरिमानि चेत्य निब्बच्चनानि यत्थ किलेसा आसवा ति आगता, तत्थ युज्जन्ति; पच्छिमं कम्मे पि । न

१. भूमज—सी०; भूमिजा—रो० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. उब्बत्तेत्वा—सी०, रो० ।

४. सम्परिवत्तित्वा—रो० ।

केवलं च कम्मकिलेसा एव आसवा, अपि च खो नानप्पकारा उपद्वा
पि । अभिधम्मेहि “चत्तारो आसवा कामासवो, भवासवो, भवासवो,
दिट्ठासवो, अविज्जासवो” (ध० सं० २४७) ति कामरागादयो किलेसा
आसवा ति आगता । सुत्ते पि “नाहं, चुन्द, दिट्ठधम्मिकानं येव
5 आसवानं संवराय धम्मं देसेमी” (दी० नि० ३.१००) ति एत्थ
विवादमूलभूता किलेसा आसवा ति आगता ।

“येन देवूपपत्यस्स, गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्य, मनुस्सत्तं च अब्बजे ।

ते मय्हं, आसवा खीणा, विद्धस्ता विनळीकता”

10

(अं० नि० २.४१) ति ॥

एत्थ तेभूमकं^१ कम्मं अवसेसा च अकुसला धम्मा । “दिट्ठधम्मिकानं
आसवानं संवराय सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताय” ति एत्थ
परूपघातविप्पटिसारवधबन्धादयो चेव अपायदुक्खभूता नानप्पकारा
उपद्वा च ।

15

ते पनेते आसवा विनये “दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवराय,
सम्परायिकानं आसवानं पटिघाताय” (पारा० २६) ति द्वेधा आगता ।
सळायतने “तयोमे, आवुसो, आसवा । कामासवो, भवासवो,
अविज्जासवो” (सं० नि० ३.२२८, अं० नि० ३.११९) ति तिधा
आगता । तथा अञ्जेसु सुत्तन्तेसु । अभिधम्मे^२ तेयेव दिट्ठासवेन सद्धि

B. 109
R. 115

20

चतुधा आगता । निब्बेधिकपरियाये^३ पन^४ “अत्थि, भिक्खवे, आसवा
निरयगमनीया^५, अत्थि आसवा तिरच्छानयोनिगमनीया, अत्थि आसवा
पेत्तिविसयगमनीया, अत्थि आसवा मनुस्सलोकगमनीया, अत्थि आसवा
देवलोकगमनीया” (अं० नि० ३.११९) ति पञ्चधा आगता । कम्ममेव
चेत्थ आसवा ति अधिप्पेतं । छक्कनिपाते “अत्थि, भिक्खवे, आसवा

१. ० च—सी०, रो० ।

२. ० परियायेन—सी०, रो० ।

३. निरयगामिनिया—सी०, रो०, एवं
सब्वत्थ ।

२. ० च—सी०, रो० ।

४. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

संवरं पहातब्बा' (अ० नि० ३.९७) ति आदिना नयेन ब्रथा आगता ।
सब्बासवपरियाये^१ तेयेव दस्सनपहातब्बेहि धम्महेहि सद्धि सत्तधा
आगता । इध पन अभिधम्मपरियायेन चत्तारो आसवा अधिप्पेता ति
वेदितब्बा ।

खयाया ति एत्थ पन "यो आसवानं खयो वयो भेदो परिभेदो 5
अनिच्चता अन्तरधानं" ति आसवानं सरसभेदो आसवानं^२ खयो ति
वुत्तो । "जानतो अहं, भिक्खवे, पस्सतो आसवानं खयं वदामी"
(म० नि० १.११) ति एत्थ आसवानं खीणाकारो नत्थिभावो अच्चन्तं
असमुप्पादो आसवक्खयो ति वुत्तो ।

"सेखस्स सिक्खमानस्स, उजुमग्गानुसारिनो । 10
खयस्मिं पठमं जाणं, ततो अज्जा अनन्तरा"

(इ० वु० २१८) ति ॥,

एत्थ अरियमग्गो आसवक्खयो ति वुत्तो । "आसवानं खया समणो
होती" (म० नि० १.३४७) ति एत्थ फलं ।

"परवज्जानुपस्सिस्स, निच्चं उज्झानसज्झिनो । 15
आसवा तस्स वड्डन्ति, आरा सो आसवक्खया"

(ध० प० ४१) ति ॥,

एत्थ निब्बानं । इध पन फलं सन्धाय "आसवानं खयाया" ति
वुत्तं, अरहत्तफलत्थाय ति अत्थो ।

संवेजनीयेसु ठानेसु ति^३ संवेगजनकेसु^४ जातिआदीसु संवेगवत्थुसु^५ । 20
जाति^६, जरा, व्याधि, मरणं, अपायदुक्खं^७, अतीते वट्टमूलकं दुक्खं,
अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेट्ठिमूलकं दुक्खं ति
इमानि हि संवेगवत्थूनि संवेजनीयट्ठानानि नाम । अपि च "आदित्तो

R. 116

१. सब्बासवसंवरपरियाये—सी०, रो० । २. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. ठानेसुति—रो० ।

४. संवेजनिकेसु—सी० ।

५. संवेगवत्थुसु—रो० ।

६-६. जाति आदिषु संवेगवत्थुसु जाति-जरा-
व्याधिमरणं अपायगमनीयं—रो० ।

B. 110

लोकसन्निवासो उच्युतो पयातो^१ कुम्भगगपटिपन्नो, उपनीयति लोको
 अद्भुवो, अताणो लोको अनभिस्सरो^२, अस्सको^३ लोको, सब्बं पहाय
 गमनीयं, ऊनो^४ लोको अतित्तो तण्हादासो" (पटि० म० १४०) ति
 एवमादीनि चेत्थ संवेजनीयद्वानानी ति वेदितब्बानि । संवेजनेना ति
 5 जातिआदिसंवेगवत्थूनि पटिच्च—उप्पन्नभयसङ्खातेन संवेजनेन । अत्थतो
 पन सहोत्तप्पजाणं संवेगो नाम ।

संविग्गस्सा ति गब्भोक्कन्तिकवादिवसेन अनेकविधेहि^५ जातिआदि-
 दुक्खेहि संवेगजातस्स । "संवेजित्वा" ति च पठन्ति । योनिसो
 पधानेना ति उपायपधानेन, सम्मावायमेना ति अत्थो । सो हि यथा
 10 अकुसला धम्मा पहीयन्ति, कुसला धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति,
 एवं पदहनतो^६ उत्तमभावसाधनतो च "पधानं" ति वुच्चति । तत्थ
 संवेगेन भवादीसु किञ्चि ताणं लेणं पटिसरणं अपस्सन्तो तत्थ अनोली-
 यन्तो^७ अलगमानसो तप्पटिपक्खेन च विनिवत्तितविसङ्खितो अञ्ज-
 दत्थु निब्बाननिन्नो होति निब्बानपोणो निब्बानपम्भारो । सो कल्याण-
 15 मित्तसन्निस्सयेन योनिसोमनसिकारबहुलो विसुद्धासयप्पयोगो समथ-
 विपस्सनासु युत्तप्पयुत्तो सब्बस्मिं पि सङ्खारगते निब्बिन्दति विरज्जति,
 विपस्सनं उस्सुक्कापेति । तत्थ यदिदं योनिसोमनसिकारबहुलो
 विसुद्धासयप्पयोगो समथविपस्सनासु युत्तप्पयुत्तो, तेनस्स दिट्ठेव धम्मे
 सुखसोमनस्सबहुलता वेदितब्बा । यं पनायं समथे पतिट्ठितो विपस्सनाय
 20 युत्तप्पयुत्तो सब्बस्मिं पि सङ्खारगते निब्बिन्दति विरज्जति, विपस्सनं
 उस्सुक्कापेति, तेनस्स योनि आरद्धा आसवानं खयायाति वेदितब्बं ।

गाथासु संविज्जेथेवा ति संविज्जेय्य एव संवेगं करेय्या एव ।
 "संविज्जित्वाना" ति च पठन्ति । वृत्तनयेन संविग्गो हुत्वा ति अत्थो ।

१. अवस्सुतो—सी०. रो० ।

२. अस्सतो०; ० अयं—रो० ।

३. अनेकेहि—रो० ।

४. अनालीयन्तो—रो० ।

५. अभिसिस्सरो—रो० ।

६. ० उण्णतो ०—रो० ।

७. पधानतो—सी०, रो० ।

८. संविजित्वा—रो० ।

पण्डितो ति सप्पञ्जो, तिहेतुकपटिसन्धी ति वुत्तं होति । पञ्जाय
समवेक्खया ति संवेगवत्थूनि संविज्जनवसेन पञ्जाय सम्मा
अवेक्खय । अथवा पञ्जाय सम्मा अवेक्खत्वा ति । सेसं सब्बत्थ
उत्तानत्थमेव ।

R. 117

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१)

सोमनस्ससुत्तवण्णना निवृत्ता ।

पठमवगवण्णना निवृत्ता ।

सोमनस्ससुत्तवण्णना (२)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (३)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (४)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (५)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (६)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (७)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (८)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (९)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१०)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (११)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१२)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१३)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१४)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१५)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१६)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१७)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१८)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (१९)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (२०)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (२१)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (२२)

सोमनस्ससुत्तवण्णना (२३)

२. दुतियो वग्गो

(१) वितक्कसुत्तवण्णना

११. दुतियवग्गस्स पठमे तथागतं, भिक्खवे ति एत्थ तथागत
सद्दो ताव सत्तवोहारसम्मासम्बुद्धादीसु दिस्सति । तथा हेस “होति
तथागतो परं मरणा” ति (दी० नि० १.२६) आदीसु सत्तवोहारे ।

5 “तथागतं देवमनुस्सपूजितं,
बुद्धं नमस्साम सुवत्थि होतू” (खु० पा० ९) ति ।,
आदीसु सम्मासम्बुद्धे ।

“तथागतं देवमनुस्सपूजितं,
धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतू” (खु० पा० ९) ति ।,
आदीसु धम्मे ।

10 “तथागतं देवमनुस्सपूजितं,
संघं नमस्साम सुवत्थि होतू” (खु० पा० ९) ।,

आदीसु संघे । इध पन सम्मासम्बुद्धे । तस्मा तथागतं ति एत्थ
अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतो ति वुच्चति ।

कतमेहि अट्ठहि ? तथा आगतो ति तथागतो, तथा गतो ति
15 तथागतो, तथलक्खणं आगतो ति तथागतो, तथधम्मं^१ याथावतो^२
अभिसम्बुद्धो ति तथागतो, तथदस्सिताय^३ तथागतो, तथवादिताय^४,
तथागतो, तथाकारिताय तथागतो, अभिभवनट्ठेन तथागतो ति ।

१. तथा-धम्मं—रो० ।

२. यथावतो—सी० ।

३. तथा-दस्सिताय—रो० ।

४. तथा-वादिताय—रो० ।

(१) कथं भगवा तथा आगतो ति तथागतो ? यथा येन अभिनी-
हारेन दानपारमिं पूरेत्वा सीलनेक्खम्म-पञ्जा-वीरिय-खन्ति-सच्च-
अधिष्ठान मेत्ता-उपेक्खापारमिं पूरेत्वा इमा दस पारमियो, दस उपपारं-
मियो, दस परमत्थपारमियो ति समतिस पारमियो पूरेत्वा अङ्गपरि-
च्चागं अत्तपरिच्चागं धनपरिच्चागं दारपरिच्चागं रज्जपरिच्चागं ति 5
इमानि पञ्च महापरिच्चागानि परिच्चजित्वा यथा विपस्सिआदयो R. 118
सम्मासम्बुद्धा आगता, तथा अम्हाकं भगवा पि आगतो ति तथागतो । B. 112
यथाह—

“यथेव लोकम्हि विपस्सिआदयो,
सब्बञ्जुभावं मुनयो इधागता । 10
तथा अयं सकयमुनी पि आगतो,
तथागतो वुच्चति तेन चक्खुमा” ति ॥,

एवं तथा आगतो ति तथागतो ।

(२) कथं तथा गतो ति तथागतो ? यथा सम्पत्तिजाताव^१
विपस्सिआदयो समेहि पादेहि पथवियं पत्तिट्ठाय उत्तराभिमुखा सत्तपद- 15
वीतिहारेन गता, तथा अम्हाकं भगवा पि गतो ति तथागतो
यथाहु—

“मुहुत्तजातोव गवंपती यथा,
समेहि पादेहि फुसी वसुन्धरं ।
सो विक्कमी सत्त पदानि गोतमो, 20
सेतं च छत्तं अनुधारयुं मरु ॥
गन्त्वान सो सत्त पदानि गोतमो,
दिसा विलोकेसि समा समन्ततो ।
अट्ठङ्गुपेतं गिरमब्भुदीरयि,
सीहो यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो” ति ॥, 25

एवं तथा गतो ति तथागतो ।

(३) कथं तथलक्खणं^१ आगतो ति तथागतो ? सब्बेसं रूपारूप-
धम्मानं सलक्खणं सामञ्जलक्खणं तथं अवितथं आणगतिया आगतो
अविरज्झित्वा पत्तो अनुबुद्धो ति^२ तथागतो । यथाह—

“सब्बेसं पन धम्मानं, सकसामञ्जलक्खणं ।

६ तथमेवागतो यस्मा, तस्मा नाथो तथागतो” ति ॥,

एवं तथलक्खणं आगतो ति तथागतो ।

(४) कथं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धो ति तथागतो ? तथ-
धम्मा नाम चत्तारि अरियसच्चानि । यथाह “चत्तारिमानि, भिक्खवे,
B. 113 तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । कतमानि चत्तारि ? इदं दुक्खं
R. 119 10 अरियसच्चं ति, भिक्खवे, तथमेतं अवितथमेतं अनञ्जथमेतं”
(सं० नि० ४.३६९) ति वित्थारो । तानि च भगवा अभिसम्बुद्धो,
तस्मा पि तथानं अभिसम्बुद्धत्ता तथागतो । अभिसम्बुद्धत्थो हि एत्थ
गतसद्दो । एवं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धो ति तथागतो ।

(५) कथं तथदस्सिताय तथागतो ? यं सदेवके लोके
15 ...पे०... सदेवमनुस्साय पजाय^३ अपरिमाणसु लोकधातुसु
अपरिमाणानं सत्तानं चक्खुद्वारे आपाथमागच्छन्तं रूपारम्भणं
नाम अत्थि, तं भगवा सब्बाकारतो जानाति पस्सति । एवं जानता
पस्सता चानेन^४ तं इट्ठादिवसेन वा दिट्ठसुतमुतविज्जातेसु लब्धमान-
पदवसेन^५ वा “कतमं तं रूपं रूपायतनं, यं रूपं^६ चतुन्नं महाभूतानं
20 उपादाय वण्णनिभा सनिदस्सनं सण्णट्ठिणं नीलं पीतकं” ति
आदिना नयेन अनेकेहि नामेहि तेरसहि वारेहि द्वेपञ्चासाय^७
नयेहि विभज्जमानं तथमेव होति, वितथं नत्थि । एस नयो सोतद्वारा-
दीसु^८ आपाथमागच्छेन्तेसु सदादीसु । वुत्तं हेतुं^९ भगवता—“यं,

१. तथा०—रो० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. ० मानादि वसेन—रो० ।

४. ० वा—सी०, रो० ।

५. वुत्तञ्चेतं—सी० ।

२. अनुप्पतो ति—रो०, सी० ।

४. च तेन—रो० ।

६. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

८. ० पि—सी०, रो० ।

भिव्खवे, तदेवकस्स लोकस्स ... पे०... सदेवमनुस्साय दिट्ठं सुतं मुतं विञ्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा, तमहं जानामि... पे०...^१ तमहं अब्भञ्जासि, तं तथागतस्स विदितं, तं तथागतो^२ न^३ उपट्ठासी” ति (अं० नि० २.२७-२८) एवं तथदस्सिताय तथागतो । एत्थ^४ तथदस्सिअत्थे तथागतो ति पदस्स सम्भवो वेदितब्बो ।

5

६. कथं तथवादिताय तथागतो ? यं रत्ति भगवा अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो, यं च रत्ति अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि एत्थन्तरे पञ्चचत्तालीसवस्सपरिमाणकाले यं^५ भगवता भासितं सुत्तगेय्यादि, सब्बं तं परिसुद्धं परिपुण्णं रागमदादिनिम्मदनं^६ एकसदिसं तथं^७ अवित्थं । तेनाह—

10

“यं च, चुन्द, रत्ति तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुज्झति, यं चरत्ति अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति, यं^८ एतस्मि अन्तरे भासति लपति निद्विसति, सब्बं तं तथेव^९ होति नो^{१०} अञ्जथा । तस्मा ‘तथागतो’ ति वुच्चती” (दी० नि० ३.१०४, अं० नि० २.२६) ति ।

B. 114

15

गदअत्थो हि एत्थ गतसद्दो । एवं तथवादिताय गतागतो । अपि च^{११} आगदनं आगदो, वचनं ति अत्थो । तथो अविपरीतो आगदो अस्सा ति दकारस्स तकारं कत्वा तथागतो ति, एवम्पेत्य^{१२} पदसिद्धि वेदितब्बा ।

R. 120

(७) कथं तथाकारिताय तथागतो ? भगवतो हि वाचाय कायो 20 अनुलोमे ति, कायस्य पि^{१३} वाचा । तस्मा यथावादी तथाकारी,

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. तथागतस्स—रो० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. तत्थ—रो० ।

५. ० च—रो० ।

६. ० मद ०—सी०, रो० ।

७. रो० पोत्थके नत्थि ।

८. ० च—रो० ।

९. तथमेव—रो० ।

१०. न—रो० ।

११. रो० पोत्थके नत्थि ।

१२. एवमेत्थ—रो० ।

१३. सी० पोत्थके नत्थि ।

यथाकारी तथावादी च होति । एवं भूतस्स चस्स यथा वाचा, कायो
 पि तथा गतो^१ पवत्तो । यथा च कायो, वाचा पि तथा गता^२ ति
 तथागतो । तेनाह “यथावादी, भिक्खवे, तथागतो तथाकारी, यथाकारी
 तथावादी । इति यथावादी तथाकारी, यथाकारी तथावादी । तस्मा
 5 ‘तथागतो’ ति वुच्चती” ति । एवं तथाकारिताय तथागतो ।

८. कथं अभिभवनट्टेन तथागतो ? यस्मा भगवा उपरि भवगगं
 हेट्ठा अवीचिं परियन्तं करित्वा तिरियं अपरिमाणासु लोकधातुसु^३
 सब्बसत्ते अभिभवति सीलेन पि समाधिना पि पञ्चाय पि विमुत्तिया
 पि विमुत्तिआणदस्सनेन^४ पि, न तस्स तुला वा पमाणं वा^५ अत्थि, अथ
 10 खो^६ अतुलो अप्पमेय्यो अनुत्तरो देवानं अतिदेवो सक्कानं अतिसक्को
 ब्रह्मानं अतिब्रह्मा सब्बसत्तुत्तमो, तस्मा तथागतो । तेनाह—

“सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०...मनुस्साय^७ तथागतो अभिभू
 अनभिभूतो अञ्जदत्थु दसो वसवत्ती, तस्मा ‘तथागतो’ ति वुच्चती”
 (दी० नि० ३.१०५, अं० नि० २.२७) ति ।

15 तत्रायं पदसिद्धि—अगदो विय अगदो^८, देसनाविलासो^९ चेव
 पुञ्जुस्सयो च । तेन हेस महानुभावो भिसक्को विय दिब्बागदेन
 सप्पे, सब्बपरप्पवादिनो सदेवकं च लोकं अभिभवति । इति सब्बलोका-
 भिभवने तथो^{१०} अविपरीतो यथावुत्तो अगदो एतस्साति दकारस्स
 तकारं कत्वा तथागतो ति वेदितब्बो । एवं अभिभवनट्टेन तथागतो ।

B. 115 20

अपिच तथाय गतो^८ तथागतो, तथं^{१०} गतो ति तथागतो^{१०} । तत्थ
 सकललोकं तीरणपरिञ्जाय तथाय गतो अवगतो ति तथागतो,
 लोकसमुदयं पहानपरिञ्जाय तथाय गतो अतीतो ति तथागतो,

१-१. गतो—सी० ।

२. लोकधातुसु—रो० ।

३. ० दस्सनेना—रो० ।

४-४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. सदेव ०—सी० ।

६. आगदो—रो० ।

७. सो देसनाविलासो—रो० ।

८. अथो—रो० ।

९. अवगतो—सी०, रो० ।

१०-१०. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

लोकनिरोधं सच्छिकिरियाय तथाय गतो अधिगतो ति तथागतो ।
 लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं^१ तथं^२ गतो पटिपन्नो ति तथागतो । वुत्तं
 हेतं भगवता—“लोको, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो । लोकस्मा
 तथागतो विसंयुत्तो । लोकसमुदयो, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो ।
 लोकसमुदयो तथागतस्स पहीनो । लोकनिरोधो, भिक्खवे, तथागतेन
 अभिसम्बुद्धो, लोकनिरोधो तथागतस्स सच्छिकतो । लोकनिरोधगामिनी
 पटिपदा, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धा, लोकनिरोधगामिनी पटिपदा
 तथागतस्स भाविता । यं, भिक्खवे, सदेवकस्स ...पे०... सब्बं तं
 तथागतेन अभिसम्बुद्धं । तस्मा ‘तथागतो’ ति वुच्चती’
 (अ० नि० २.२६) ति ।

R. 121

10

अपरेहि पि अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतो । तथाय आगतो
 ति तथागतो, तथाय गतो ति तथागतो, तथानि आगतो ति
 तथागतो, तथा गतो ति तथागतो, तथाविधो ति^३ तथागतो,
 तथावत्तिको ति तथागतो, तथेहि आगतो ति तथागतो, तथा गत-
 भावेन तथागतो ति ।

15

(१) कथं तथाय आगतो ति तथागतो ? या सा भगवता
 सुमेधभूतेन दीपङ्करदसबलस्स^४ पादमूले—

“मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, हेतु सत्थारदस्सनं ।
 पब्बज्जा गुणसम्पत्ति, अधिकारो च छन्दता ॥
 अट्ठधम्मसमोधाना, अभिनीहारो समिज्झती”

20

(बु० वं ३०९) ति ॥,

एवं वुत्तं अट्ठङ्गसमन्नागतं^५ अभिनीहारं सम्पादेन्तेन^६ “अहं
 सदेवकं लोकं तिण्णो तारेस्सामि, मुत्तो मोचेस्सामि, दन्तो दमेस्सामि,
 अस्सत्थो अस्सासेस्सामि, परिनिब्बुतो परिनिब्बापेस्सामि, सुद्धो

१. ० भावनाय—सी०, स्या०, रो० । २. तथाय—सी०, स्या०, रो० ।
 ३. ० विद्धोति—सी० । ४. दीपङ्करपादमूले—सी० ।
 ५. ० गुण ०—सी० । ६. आपादेन्तेन—सी०, रो० ।

B. 116 सोधेस्सामि, बुद्धो बोधेस्सामी” ति महापटिञ्जा^१ पवत्तिता ।
वुत्तं हेतं—

“किं मे एकेन तिण्णेन, पुरिसेन थामदस्सिना ।
सब्बञ्जुत्तं पापुणित्वा, सन्तारेस्सं सदेवकं ॥
5 इमिना मे अधिकारेन, कतेन पुरिसुत्तमे ।
सब्बञ्जुत्तं पापुणित्वा, तारेमि जनतं बहु” ॥
R. 122 संसारसोत्तं छिन्दित्वा, विद्धंसेत्वा तयो भवे ।
धम्मनावं समासुह, सन्तारेस्सं सदेवकं ॥
किं मे अञ्जातवेसेन, धम्मं सच्छिकतेनिध ।
10 सब्बञ्जुत्तं पापुणित्वा, बुद्धो हेस्सं सदेवके”

(बु० वं ३०९) ति ॥,
तं पनेतं महापटिञ्जं सकलस्स पि बुद्धकरधम्मसमुदायस्स^२
पविचयपच्चवेक्खणसमादानानं कारणभूतं अविसंवादेन्तो लोकनाथो
यस्मा महाकप्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येयानि सक्कच्चं
15 निरन्तरं निरवसेसतो दानपारमिआदयो समत्तिस पारमियो पूरेत्वा,
अङ्गपरिच्चागादयो पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजित्वा, सच्चाधिट्टाना-
दीनि चत्तारि अधिट्टानानि परिवूहेत्वा, पुञ्जजाणसम्भारेसम्भरित्वा
पुब्बयोगपुब्बचरियधम्मक्खानजातत्थचरियादयो उक्कंसापेत्वा, बुद्धि-
चरियं परमकोटिं पापेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झि;
20 तस्मा तस्सेव^३ सा महापटिञ्जा तथा अवितथा अनञ्जथा, न तस्स
वालगमतं पि वितथं अत्थि । तथा हि दीपङ्करो दसबलो कोण्डञ्जो
मङ्गलो^४ ... पे० ... कस्सपो भगवा ति इमे चतुवीसति सम्मासम्बुद्धा
पटिपाटिया उप्पन्ना “बुद्धो भविस्सती” ति नं व्याकरिंसु । एवं
चतुवीसतिया बुद्धानं सन्तिके लद्धव्याकरणो ये ते कताभिनीहारेहि
25 बोधिसत्तेहि लद्ध्वा आनिसंसा^५, ते लभित्वाव आगतो ति ताथ

१. वोहारे पटिञ्जा—सी०, रो० ।

२. ० कारक०—रो०, सी० ।

३. सी०, रो० पोत्थके नत्थि ।

४. सुमंगलो—रो० ।

५. ० वृत्ता—रो० ।

यथावुत्ताय महापटिञ्जाय तथाय अभिसम्बुद्धभावं आगतो अधिगतो
ति तथागतो ।

एवं तथाय आगतो ति तथागतो ।

(२) कथं तथाय गतो ति तथागतो ? यायं महाकरुणा लोक-
नाथस्स, याय महादुक्खसम्बाधप्पटिपन्नं^१ सत्तनिकायं दिस्वा “तस्स 5 B. 117
नत्थञ्जो कोचि पटिसरणं, अहमेव^२ नं इतो^३ संसारदुक्खतो मुत्तो
मोचेस्सामी” ति समुस्साहितमानसो महाभिनीहारं अकासि । कत्वा
च यथापणिधानं सकललोकहितसम्पादनाय उस्सुक्कमापन्नो अत्तनो
कायजीवितनिरपेक्खो परेसं सोतपथगमनमत्तेनपि^४ चित्तुत्राससमुप्पादिका^५ R. 123
अतिदुक्करा दुक्करचरिया^६ समाचरन्तो यथा महाबोधिसत्तानं पटिपत्ति 10
हानभागिया संकिलेसभागिया ठितिभागिया वा न होति, अथ खो
उत्तरि^७ विसेसभागियाव होति, तथा पटिपज्जमानो अनुपुब्बेन निरवसेसे
बोधिसम्भारे समानेत्वा अभिसम्बोधि पापुणि । ततो परं च तायेव
महाकरुणाय सञ्चोदितमानसो पविवेकरत्ति परमं च सन्तं विमोक्खसुखं
पहाय बालजनबहुले लोके तेहि समुप्पादितं सम्मानावमानविप्पकारं 15
अगणेत्वा वेनेय्यजनविनयनेन निरवसेसं बुद्धकिच्चं निट्टपेसि । तत्र यो
भगवतो सत्तेसु महाकरुणाय समोक्कमनाकारो^८, सो परतो आवि
भविस्सति । यथा बुद्धभूतस्स लोकनाथस्स सत्तेसु महाकरुणा, एवं
बोधिसत्तभूतस्स पि महाभिनीहारकालादीसू ति सब्बत्थ सब्बदा च
एकसदिसताय तथाव^९ सा अवितथा अनञ्जथा । तस्मा तीसुपि 20
अवत्थासु सब्बसत्तेसु समानरसाय तथाय महाकरुणाय सकललोकहिताय
गतो पटिपन्नो ति तथागतो । एवं तथाय गतो ति तथागतो ।

(३) कथं तथानि आगतो ति तथागतो ? तथानि नाम चत्तारि
अरियमग्गजाणानि । तानि हि “इदं दुक्खं, अयं दुक्खसमुदयो, अयं

१. ० सम्पाट०—सी०, रो० ।

२-२. अहमेवमितो—सी० ।

३. सोतगमन—सी० ।

४. ० समुप्पादिकं—सी०, रो० ।

५. दुक्खचरियं—रो० ।

६. उत्तरि—रो० ।

७. समेक्ख०—सी० ।

८. तथा—सी०, रो० ।

- दुःखनिरोधो, अयं दुःखनिरोधगामिनी पटिपदा," ति एवं
 सब्बजेय्यसङ्गाहकानं-पवत्तिनिवत्तितदुभयहेतुभूतानं चतुन्नं अरिय-
 सच्चानं, दुक्खस्स पीळनट्टो सङ्खतट्टो सन्तापट्टो विपरिणामट्टो, समुदयस्स
 आयूहनट्टो निदानट्टो संयोगट्टो पलिबोधट्टो, निरोधस्स निस्सरणट्टो विवेकट्टो^१
 5 असङ्खतट्टो अमत्तट्टो, मग्गस्स निय्यानट्टो हेत्वट्टो दस्सनट्टो अधिपतेय्यट्टो
 ति आदीनं तब्बिभागानं च यथाभूतसभावावबोधबन्धकस्स संकिले-
 सपक्खस्स समुच्छिन्दनेन पटिलद्धाय तत्थ असम्मोहाभिसमयसङ्घाताय^२
 अविपरीताकारप्पवत्तिया धम्मानं सभावसरसलक्खणस्स अविस्वादनतो
 तथानि अवितथानि अनञ्जथानि, तानि भगवा अनञ्जनेय्यो सयमेव
 10 आगतो अधिगतो, तस्मा तथानि आगतो ति तथागतो ।

B. 118
R. 124

- यथा च मग्गजाणानि, एवं भगवतो तीसु कालेसु अप्पटिहत-
 जाणानि चतुपटिसम्मिदाजाणानि चतुवेसारज्जजाणानि पञ्चगतिपरिच्छे-
 दजाणानि छअसाधारणजाणानि सत्तबोज्झङ्गविभावनजाणानि अट्टमग्ग-
 ज्झविभावनजाणानि नवानुपुब्बविहारसमापत्तिजाणानि दसवलजाणानि
 15 च विभावेतब्बानि ।

- तत्रायं^३ विभावना^४—यं हि किञ्चि अपरिमाणासु लोकधातूसु
 अपरिमाणानं सत्तानं हीनादिभेदभिन्नानं हीनादिभेदभिन्नासु अतीतासु
 खन्धायतनधातूसु सभावकिञ्चादि अवत्थाविसेसादि खन्धपटिबद्धनाम-
 गोत्तादि च^५ जानितब्बं । अनिन्द्रियबद्धेसु^६ च अतिसुखुमतिरोहित-
 20 विदूरदेसेसु रूपधम्मेसु यो तं तं पञ्चयविसेसेहि सद्धि पञ्चयुप्पन्नानं
 वण्णसण्ठानगन्धरसफस्सादिविसेसो, तत्थ सब्बत्थेव हत्थतले ठपित-
 आमलको विय पञ्चक्खतो असङ्गमप्पटिहतं भगवतो जाणं पवत्तति,
 तथा अनागतासु पञ्चुप्पन्नासु चा ति इमानि तीसु कालेसु अप्पटिहत-
 जाणानि नाम । यथाह—“अतीतंसे बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहतं
 25 जाणं, अनागतंसे बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहतं जाणं, पञ्चुप्पन्नंसे

१. पविवेकट्टो—सी० ।

२. तत्र—सी० ।

५. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. असमयाभिसमय०—सी० ।

४. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. ० पटिबद्धेसु—सी०, रो० ।

बुद्धस्स भगवतो अप्पटिहतं जाणं” (पटि० म० ४५६) ति । तानि पनेतानि तत्थ तत्थ धम्मानं सभावसरसलक्खणस्स अविसंवादनतो तथानि अवितथानि अनञ्जथानि, तानि भगवा सयम्भुजाणेन अधिगच्छि^१ । एवं तथानि आगतो ति तथागतो ।

तथा अत्थपटिसम्भिदा धम्मपटिसम्भिदा निरुत्तिपटिसम्भिदा 5
पटिभानपटिसम्भिदा ति चतस्सो पटिसम्भिदा । तत्थ अत्थपभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं अत्थे पभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा । धम्मपभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं धम्मे पभेदगतं जाणं धम्मपटिसम्भिदा । निरुत्तिपभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं निरुत्ताभिलापे पभेदगतं जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा । 10
पटिभानपभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं पटिभाने पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदा । वुत्तं हेतं—“अत्थे जाणं अत्थपटिसम्भिदा, धम्मे जाणं धम्मपटिसम्भिदा, तत्रं^२ धम्मनिरुत्ताभिलापे जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा, जाणेषु जाणं पटिभानपटिसम्भिदा” (वि० ३५०) ति ।

B. 119
R. 125

एत्थ च हेतूअनुसारेण अरणीयतो अधिगन्तव्वतो च सङ्खेपतो हेतुफलं अत्थो नाम । पभेदतो पन यं किञ्चि पच्चयुप्पन्नं निब्बाणं भासितत्थो विपाको किरिया ति इमे पञ्च धम्मा अत्थो, तं अत्थं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मि अत्थे अभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा । धम्मो ति सङ्खेपतो पच्चयो । सो हि यस्मा तं तं अत्थं विदहति पवत्तेति चेव 20
पापेति च, तस्मा धम्मो ति वुच्चति । पभेदतो पन यो कोचि फलनिब्बत्तको हेतु अरियमग्गो भासितं कुसलं अकुसलं ति इमे पञ्च धम्मा धम्मो, तं धम्मं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मि धम्मे पभेदगतं जाणं धम्मपटिसम्भिदा । वुत्तं पि चेतं^३—“दुक्खे जाणं अत्थपटिसम्भिदा दुक्खस्समुदये जाणं धम्मापटिसम्भिदा, दुक्खनिरोधे जाणं अत्थपटिसम्भिदा, 25
दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय जाणं धम्मपटिसम्भिदा” ति^४ ।

१. अधिगच्छि—रो० ।

२. अत्थ—सी०, रो० ।

३. हेतं—रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

अथवा^१ हेतुमिह आणं धम्मपटिसम्भिदा, हेतुफले आणं अत्थपटि-
 सम्भिदा । ये धम्मा जाता भूता सञ्जाता निब्बत्ता अभिनिब्बत्ता
 पातुभूता, इमेसु धम्मेसु आणं अत्थपटिसम्भिदा । यम्हा धम्मा ते धम्मा
 जाता भूता सञ्जाता निब्बत्ता अभिनिब्बत्ता पातुभूता, तेसु धम्मेसु आणं
 5 धम्मपटिसम्भिदा । जरामरणे आणं अत्थपटिसम्भिदा, जरामरणसमुदये
 आणं धम्मपटिसम्भिदा । जरामरणनिरोधे आणं अत्थपटिसम्भिदा,
 जरामरणनिरोधगामिनिया पटिपदाय आणं धम्मपटिसम्भिदा । जातिया,
 भवे, उपादाने, तण्हाय, वेदनाय, फस्से, सळायतने, नामरूपे, विञ्जाणे,
 R. 126 सङ्घारेसु आणं अत्थपटिसम्भिदा, सङ्घारसमुदये आणं धम्मपटिसम्भिदा ।
 10 सङ्घारनिरोधे आणं अत्थपटिसम्भिदा, सङ्घारनिरोधगामिनिया पटिपदाय
 आणं धम्मपटिसम्भिदा ।

B. 120

“इध भिक्खु धम्मं जानाति—सुत्तं, गेय्यं...पे०...वेदल्लं । अयं
 वुच्चति धम्मपटिसम्भिदा । सो तस्स तस्सेव भासितस्स अत्थं जानाति—
 अयं^२ इमस्स भासितस्स अत्थो^२ अयं इमस्स भासितस्स अत्थो’ ति,
 15 अयं वुच्चति अत्थपटिसम्भिदा ।

कतमे धम्मा कुसला ? यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं
 उप्पन्नं होति सोमनस्ससहगतं आणसम्पयुत्तं रूपारम्मणं वा...पे०...
 धम्मारम्मणं वा यं यं वा पनारब्भ, तस्मिं समये फस्सो होति...पे०...
 अविकखेपो होति । इमे धम्मा कुसला । इमेसु धम्मेसु आणं धम्मपटि-
 20 सम्भिदा, तेसं विपाके आणं अत्थपटिसम्भिदा” (वि० ३५१.३५२) ति
 आदि वित्थारो ।

तस्मिं अत्थे च धम्मे च सभावनिरुत्ति अव्यभिचारवोहारो
 अभिलापो, तस्मिं सभावनिरुत्ताभिलापे मागधिकाय सब्वसत्तानं
 मूलभासाय “अयं सभावनिरुत्ति, अयं न सभासभावनिरुत्ती” ति
 25 पभेदगतं आणं निरुत्तिपटिसम्भिदा । यथावुत्तेसु तेसु आणेषु गोचर-
 किञ्चादिवसेन वित्थारतो पवत्तं सब्वं पि आणमारम्मणं कत्वा

पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं आणे पभेदगतं आणं पटिभानपटिसम्भदा ।
इति इमानि चत्तारि पटिसम्भदाआणानि सयमेव भगवता अधिगतानि
अत्थधम्मआदिके तस्मिं तस्मिं अत्तनो विसये अविसंवादनवसेन अविपरी-
ताकारप्पवत्तिया तथानि अवितथानि अनञ्जयानि । एवं पि भगवा
तथानि आगतो ति तथागतो ।

5

तथा यं किञ्चि ज्ञेयं नाम, सब्बं तं भगवता सब्बाकारेण आतं
दिट्ठं अधिगतं अभिसम्बुद्धं । तथा हिस्स अभिञ्जेय्या धम्मा
परिञ्जेय्यतो बुद्धा, परिञ्जेय्या धम्मा परिञ्जेय्यतो बुद्धा, पहातब्बा
धम्मा पहातब्बतो बुद्धा, सच्चिकातब्बा धम्मा सच्चिकातब्बतो बुद्धा,
भावेतब्बा धम्मा भावेतब्बतो बुद्धा, यतो नं कोचि समणो वा ब्राह्मणो 10
वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा “इने नाम ते धम्मा अनभिसम्बुद्धा”
ति सह धम्मेन अनुयुञ्जितुं समत्थो^१ नत्थि ।

यं किञ्चि पहातब्बं नाम, सब्बं तं भगवता^२ अनवसेसतो बोधि मूलेयेव R. 127
पहीनं अनुप्पत्तिधम्मं, न तस्स पहानाय उत्तरि^३ करणीयं अत्थी । B. 121
तथा हिस्स लोभदोसमोहविपरीतमनसिकार अहिरिकानोत्तप्पथिन- 15
मिद्धकोधूपनाहमक्खपलासइस्सामच्चरियमायासाठेय्यथम्भसारम्भमानाति-
मानमदपमादतिविधाकुसलमूलदुच्चरितविसमसञ्जामल^४ वितक्कपपञ्चएस-
नातण्हाचतुब्बिधविपरियेसआसवगन्थओघयोगागतिवण्णपादानपञ्चाभिनन्द-
ननीवरणचेतोखिलचेतसोविनिबन्ध छविवादमूलसत्तानुसयअट्ठमिच्छत्तनव
आघातवत्थुतण्हामूलकदसअकुसलकम्मपथएकवीसतिअनेसनद्वासट्ठिदिट्ठि - 20
गतअट्ठसततण्हाविचरितादिप्पभेदं दियड्ढुकिलेससहस्सं सह वासनाय पहीनं
समुच्छिन्नं समूहतं, यतो नं कोचि समणो...पे०...ब्रह्मा वा “इमे नाम ते
किलेसा अप्पहीना” ति सह धम्मेन अनुयुञ्जितुं समत्था नत्थि ।

ये^५ चिमे^५ भगवता कम्मविपाककिलेसूपवादआणावीतिकमप्पभेदा
अन्तरायिका धम्मा वुत्ता, अलमेव ते एकन्तेन अन्तरायाय, यतो नं 25

१. ० नाम—रो० ।
३. उत्तरि—सी० ।
५-५. ये पि मे—सी०, रो० ।

२. भगवतो—सी० ।
४. ०मल०—सी०, रो० ।

कोचि समणो वा...पे०...ब्रह्मा वा “नालं ते पटिसेवतो अन्तरायाया”
ति सह धम्मेन अनुयुञ्जितुं समत्थो नत्थि ।

- यो च भगवता^१ निरवसेसवट्टदुक्खनिस्सरणाय सीलसमाधिपञ्चा
सङ्गहो सत्तकोट्टासिको सत्तत्तिसप्पभेदो अरियमग्गपुब्बङ्गमो अनुत्तरो
5 नित्यानधम्मो देसितो, सो एकन्तेनेव नित्याति पटिपन्नस्स वट्टदुक्खतो,
यतो नं कोचि समणो वा... पे०...ब्रह्मा वा “नित्यानधम्मो तथा
देसितो न नित्याती” ति सह धम्मेन अनुयुञ्जितुं समत्थो नत्थि ।
वृत्तं हेतुं—“सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतो इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा”
(म० नि० १.१०१) ति वित्थारो । एवमेतानि अत्तनो जाणप्पहान-
10 देसनाविसेसानं अवितथभावावबोधनतो अविपरीताकारप्पवत्तानि भगवतो
चतुवसारज्जजाणानि तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । एवं पि भगवा
तथानि आगतो ति तथागतो ।

- तथा निरयगति, तिरच्छानगति, पेतगति, मनुस्सगति, देवगती
R. 128 ति पञ्च गतियो । तासु सञ्जीवादयो अट्ट महानिरया, कुक्कुळादयो
15 सोळस उस्सदनिरया, लोकन्तरिकनिरयो चा ति सब्बे पि मे एकन्तदुक्ख-
ताय निरस्सादट्टेन निरया च, सककम्मुना गन्तब्बतो गति चा ति
B. 122 निरयगति । तिब्बन्धकारसीतनरकापि एतेस्वेव अन्तोगधा^२ किमिकीटप-
टङ्गसरीसपपक्खिसोणसिङ्गालादयो^२ तिरियं अञ्छितभावेन तिरच्छाना
नाम, ते एव गती ति तिरच्छानगति । खुप्पिपासितपरदत्तूपजीवि-
20 निज्झामतण्हिकादयो दुक्खबहुलताय पकट्टसुखतो इता विगता ति
पेता, ते एव गती ति पेतगति । कालकञ्चिकादि असुरापि एतेस्वेव
अन्तोगधा । परित्तदीपवासीहि सद्धि जम्बुदीपादिचतुमहादीपवासिनो
मनसो उस्सन्नताय मनुस्सा, ते एव गती ति मनुस्सगति । चातुमहा-
राजिकतो पट्टाय याव नेवसञ्जानासञ्जायतनूपगाति इमे छब्बीसति
25 देवनिकाया दिब्बं ति अत्तनो इद्धानुभावेन कीळन्ति जोतेन्ति चा ति
देवा, ते एव गती ति देवगति ।

ता पनेता गतियो यस्मा तं तं कम्मनिब्बत्तो उपपत्तिभवविसेसो,
तस्मा अत्थतो विपाकक्खन्धा कटत्ता च रूपं । तत्थ “अयं नाम गति
नाम कम्मना जायति, तस्स कम्मस्स पच्चयविसेसेहि एवं विभाग-
भिन्नत्ता विसुं एते सत्तनिकाया एवं विभागभिन्ना” ति यथासकंहेतु-
फलविभागपरिच्छिन्दनवसेन ठानसो हेतुसो भगवतो आणं पवत्तति । 5
तेनाह भगवा—

“पञ्च खो इमा, सारिपुत्त, गतियो । कतमा पञ्च ? निरयो,
तिरच्छानयोनि, पेत्तिविसयो, मनुस्सा, देवा । निरयं चाहं, सारिपुत्त,
पजानामि, निरयगामिं च मग्गं, निरयगामिनिं च पटिपदं; यथा पटि-
पत्तो च^१ कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं 10
उपपज्जति^२, तं च पजानामी” (म० नि० १.१०४) ति आदि ।

तानि पनेतानि भगवतो आणानि तस्मिं तस्मिं विसये अविपरी-
ताकारप्पवत्तिया अविसंवादनतो तथानि अवितथानि अनञ्जथानि ।
एवं पि भगवा तथानि आगतो ति तथागतो ।

तथा यं सत्तानं सद्धादियोगविकलभावावयोधेन^३ अप्परजक्खमहा- 15
रजक्खतादिविसेसविभावनं पञ्चासाय आकारेहि पवत्तं भगवतो
इन्द्रियपरोपरियत्तआणं । वुत्तं हेतं—“सद्धो पुग्गलो अप्परजक्खो,
अस्सद्धो पुग्गलो महारजक्खो” (पटि० म० १३४) ति वित्थारो । R. 129

यं च “अयं पुग्गलो अप्परजक्खो, अयं^४ सस्सतदिट्ठिको, अयं B. 123
उच्छेददिट्ठिको, अयं अनुलोमिकायं^५ खन्ति यं ठितो, अयं यथाभूतआणे 20
ठितो, अयं कामासयो, न नेक्खम्मादिआसयो, अयं नेक्खम्मासयो, न
कामादिआसयो” ति आदिना “इमस्स कामरागो अतिविय थामगतो,
न पटिवादिको, इमस्स पटिघो अतिविय थामगतो, न कामरागादिको”

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. ० भाववबोधेन—रो० ;

० तावबोधेन—सी० ।

५. अनुलोमिकाय—सी० ।

२. उपगो होति—सी० ; उपगतो
होति—रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

- ति आदिना “इमस्स पुञ्ञाभिसङ्खारो अधिको, न अपुञ्ञाभिसङ्खारो न आनेञ्ञाभिसङ्खारो, इमस्स अपुञ्ञाभिसङ्खारो अधिको, न पुञ्ञाभिसङ्खारो न आनेञ्ञाभिसङ्खारो, इमस्स आनेञ्ञाभिसङ्खारो अधिको, न अपुञ्ञाभिसङ्खारो । इमस्स कायसुचरितं अधिकं, इमस्स वचीसुचरितं, 5 इमस्स मनोसुचरितं । अयं हीनाधिमुत्तिको, अयं पणीताधिमुत्तिको, अयं कम्मावरणेन समन्नागतो^१, अयं किलेसावरणेन समन्नागतो, अयं विपाकावरणेन समन्नागतो, अयं न कम्मावरणेन समन्नागतो, न किलेसावरणेन, न विपाकावरणेन समन्नागतो^१” ति आदिना च सत्तानं आसयादीनं यथाभूतं विभावनाकारप्पवत्तं भगवतो आसयानुसयञ्ञाणं ।
- 10 यं सन्धाय वुत्तं—“इध तथागतो सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, भब्बाभब्बे सत्ते जानाती” (पटि० म० १३६) ति आदि ।

- यं च^२ उपरिमहेट्ठिमपुरत्थिमपञ्चिमकायेहिदक्खिणवामअक्खिकण-
सोतनासिकासोतअंसकुटपस्सहत्थपादेहि अङ्गुलङ्गुलन्तरेहि लोसलोम-
15 कूपेहि^३ च अग्गिक्खन्धोदकधारापवत्तनं^२ अनञ्ञसाधारणं विविधविकु-
ब्बनिद्धिनिम्मापनकं^४ भगवतो यमकपाटिहारियञ्ञाणं । यं सन्धाय
वुत्तं—

- “इध तथागतो यमकपाटिहारियं करोति असाधारणं सावकेहि ।
उपरिमकायतो अग्गिक्खन्धो पवत्तति, हेट्ठिमकायतो उदकधारा पवत्तति ।
20 हेट्ठिमकायतो अग्गिक्खन्धो पवत्तति, उपरिकायतो उदकधारा पवत्तती”
(पटि० म० १३८) ति आदि ।

१-१. त किलेसावरणेन, न विपाकावरणेन २-२. उपरिम-हेट्ठिम-मज्झिम-कायेहि-
समन्नागतो ति—रो० । वामक्खि-कणसोत-नासिकासोत-

३. ० पवत्तितं—सी० ।

असंकुट-हत्थपादेहि-अङ्गुलङ्गुलन्तरेहि-

४. ० निम्मापणिकं—सी०, रो० ।

लोमूपकूपेहि—रो० ।

यं च रागादीहि जातिआदीहि च अनेकेहि दुक्खधम्महेहि उपदुतं सत्तनिकायं^१ ततो नीहरितुकामतावसेन नानानयेहि पवत्तस्स भगवतो महाकरुणोक्कमनस्स पच्चयभूतं महाकरुणासमापत्तिआणं । यथाह—

“कतमं तथागतस्स महाकरुणासमापत्तिआणं ? बहुकेहि आकारहि पस्सन्तानं बुद्धानं भगवन्तानं सत्तेसु महाकरुणा ओक्कमति^२, आदित्तो लोकसन्निवासो ति पस्सन्तानं बुद्धानं भगवन्तानं सत्तेसु महाकरुणा ओक्कमती” (पटि० म० १४०) ति आदिना^३ एकूनत्तवुत्तिया आकारेहि विभजनं कतं ।

यं पन यावता धम्मधातु, यत्तकं जातब्बं सङ्खतासङ्खतादि, तस्स सब्बस्स परोपदेसेन विना सब्बाकारतो पटिजाननसमत्थं^४ आकङ्खाम- त्तप्पटिवद्धवुत्ति अनञ्जसाधारणं भगवतो आणं सब्बथा अनवसेससङ्ख- तासङ्खतसम्मुतिसच्चावबोधतो^५ सब्बञ्जुत्तञ्जाणं, तत्थावरणाभावतोव^६ निस्सङ्गप्पवत्ति उपादाय अनावरणआणं ति च वुच्चति । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन परतो आवि^७ भविस्सति ।

एवमेतानि भगवतो छ असाधारणआणानि अविपरीताकारप्पवत्तिया यथासकं विसयस्स अविसंवादनतो तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । एवं पि भगवा तथानि आगतो ति तथागतो ।

तथा “सत्तिमे, भिक्खवे, बोज्झङ्गा । सतिसम्बोज्झङ्गो, धम्म- विचयसम्बोज्झङ्गो, वीरियसम्बोज्झङ्गो, पीतिसम्बोज्झङ्गो, पस्सद्धि- सम्बोज्झङ्गो, समाधिसम्बोज्झङ्गो, उपेक्खासम्बोज्झङ्गा” (सं० नि० ४.६७, पटि० म० ३६३) ति एवं सरूपतो यायं लोकुत्तरमग्गवखणे उप्पज्जमाना लीनुद्धच्चपतिट्टानायूहन- कामसुखत्तकिलमथानुयोगउच्छेदसस्सताभिनिवेसादीनं अनेकेसं उपद्धानं पटिपक्खभूता सत्तिआदिभेदा धम्मसामग्गी, याय अरियसावको बुज्झति,

१. सत्तकायं—सी०, रो० ।

२. च—सी०, रो० ।

३. ० पदाव ०—सी० ।

७. ० पदाव०—सी० ।

२. ० आदिना—सी० ।

४. पटिविजानन—सी० ।

६. ० च—सी०, रो० ।

R. 131
B. 125

- किलेसनिदाय उट्टहति, चत्तारि वा सच्चानि पटिविज्झति, निब्बानमेव वा सच्चिक्करोति, सा धम्मसामग्गी “बोधी” ति वुच्चति, तस्सा बोधिया अङ्गा ति बोज्झङ्गा । अरियसावको वा यथावुत्ताय धम्मसामगिगया वुज्झती ति कत्वा “बोधी” ति वुच्चति । तस्स बोधिस्स
- 5 अङ्गा ति बोज्झङ्गा ति एवं सामञ्जलक्खणतो । उपट्टानलक्खणो सतिसम्बोज्झङ्गो पविचयलक्खणो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो, पग्गहलक्खणो वीरियसम्बोज्झङ्गो, फरणलक्खणो पीतिसम्बोज्झङ्गो, उपसमलक्खणो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो, अविकखेपलक्खणो समाधिसम्बोज्झङ्गो पटिसङ्ख्यानलक्खणो उपेक्खा सम्बोज्झङ्गो ति एवं विसेसलक्खणतो । “तत्थ कतमो
- 10 सतिसम्बोज्झङ्गो ? इध भिक्खु सतिमा होति परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतो, चिरकतं पि चिरभासितं पि सरिता होति अनुस्सरिता” (वि० २७६) ति आदिना सत्तन्नं बोज्झङ्गानं अञ्जमञ्जूपकारवसेन एकक्खणे पवत्तिदस्सनतो । “तत्थ कतमो सतिसम्बोज्झङ्गो, अत्थि अज्झत्तं धम्मेसु सति, अत्थि बहिद्धा धम्मेसु सती” (वि० १७७)
- 15 ति आदिना तेसं विसयविभावनापवत्तिदस्सनतो । “तत्थ कतमो सतिसम्बोज्झङ्गो ? इध, भिक्खवे^१, भिक्खु सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सितं विरागनिस्सितं निरोधनिस्सितं वोसग्गपरिणामि” (वि० २७८) ति आदिना भावनाविधिदस्सनतो । “तत्थ कतमे सत्त बोज्झङ्गा ? इध भिक्खु यस्मिं समये लोकुत्तरं
- 20 भानं भावेति ...पे०... तस्मिं समये सत्त बोज्झङ्गा होन्ति, सतिसम्बोज्झङ्गो ...पे०... उपेक्खासम्बोज्झङ्गो । तत्थ कतमो सतिसम्बोज्झङ्गो ? या सति अनुस्सति” (वि० २८०-२८१) ति आदिना छनवुतिया नयसहस्सविभागेही ति एवं नानाकारतो पवत्तानि भगवतो बोज्झङ्गविभावनआणानि तस्त तस्स अत्थस्स अविसंवदनतो
- 25 तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । एवम्पि भगवा तथानि आगतो ति तथागतो ।

तथा “तत्थ कतमं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं ?
 अयमेव अरियो अट्टङ्गिको मग्गो, सेय्यथिदं—सम्मादिट्ठि...पे०...
 सम्मासमाधी” (वि० १३३)ति एवं सरूपतो । सब्बकिलेसेहि आरकत्ता
 अरियभावकरत्ता अरियफलपटिलाभकरत्ता च अरियो, अरियानं
 अट्टविधत्ता निब्बानाधिगमाय एकन्तकारणत्ता च अट्टङ्गिको, किलेसे 5
 मारेन्तो गच्छति, अत्थिकेहि मग्गीयति, सयं वा निब्बानं मग्गयती ति
 मग्गो ति एवं सामञ्जलक्खणतो । सम्मादस्सनलक्खणा सम्मादिट्ठि,
 सम्माअभिनिरोपनलक्खणो सम्मासङ्कप्पो, सम्मापरिग्गहणलक्खणा
 सम्मावाचा, सम्मासमुट्ठापनलक्खणो सम्माकम्मन्तो, सम्मावोदानलक्खणो R. 132
 सम्माआजीवो, सम्मापग्गहलक्खणो सम्मावायामो, सम्माउपट्ठानलक्खणा 10
 सम्मासत्ति, सम्माअविकखेपलक्खणो सम्मासमाधी” ति एवं विसेसलक्ख-
 णतो । सम्मादिट्ठि ताव अञ्जेहि पि अत्तनो पच्चनीककिलेसेहि सट्ठि
 मिच्छादिट्ठि पजहति, निब्बानं आरम्भणं करोति, तप्पटिच्छादकमोह-
 विधमनेन असम्मोहतो सम्पयुत्तधम्मो च पस्सति, तथा सम्मासङ्कप्पादयो
 पि मिच्छासङ्कप्पादीनि पजहन्ति, निरोधं च आरम्भणं करोन्ति, 15
 सहजातधम्मानं सम्माअभिनिरोपनपरिग्गहणसमुट्ठापनवोदानपग्गहउप-
 ट्ठानसमादहनानि च करोन्ती ति एवं किच्चविभागतो । सम्मादिट्ठि
 पुब्बभागे नानक्खणा विसुं दुक्खादिआरम्भणा हुत्वा मग्गकाले एकक्खणा
 निब्बानमेव आरम्भणं कत्वा किच्चतो “दुक्खे आणं” ति आदीनि
 चत्तारि नामानि लभति । सम्मासङ्कप्पादयो पि पुब्बभागे नानक्खणा 20
 नानारम्भणा, मग्गकाले एकक्खणा एकारम्भणा, तेषु सम्मासङ्कप्पो
 किच्चतो “नेक्खम्मसङ्कप्पो” ति आदीनि तीणि नामानि लभति,
 सम्मावाचादयो तयो पुब्बभागे “मुसावादा वेरमणी” ति आदिविभागा
 विरतियो पि चेतनायो पि हुत्वा मग्गक्खणे विरतियोव, सम्मावायाम-
 सतियो किच्चतो सम्मप्पधानसतिपट्ठानवसेन चत्तारि नामानि लभन्ति, 25
 सम्मासमाधिपन मग्गक्खणे पि पठमज्झानादिवसेन नाना एवा ति एवं

पुब्बभागापरभागेसु पवत्तिविभागतो । “इध, भिक्खवे, भिक्खु सम्मादिट्ठि
भावेति विवेकनिस्सितं” (वि० २८६) ति आदिना भावनाविधितो^१ ।
“तत्थ* कतमो अट्टङ्गिको मग्गो ? इध भिक्खु यस्मिं समये लोकुत्तरं
भानं भावेति...पे०...दुक्खपटिपदं दन्धाभिञ्जं, तस्मिं समये अट्टङ्गिको
५ मग्गो होति—सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो” (वि० २९०) ति आदिना
चतुरासीतिय नयसहस्सविभागेही ति एवं अनेकाकारतो पवत्तानि
भगवतो अरियमग्गविभावनजाणानि अत्थस्स अविसंवादनतो सब्बानि
पि तथानि अवितथानि अनञ्जथानि एवम्पि भगवा तथानि आगतो
ति तथागतो ।

10 तथा पठमज्झानसमापत्तिया च निरोधसमापत्ती ति एतासु
अनुपटिपाटिया विहरितब्बट्टेन समापज्जितब्बट्टेन च अनुपुब्बविहारस-
मापत्तीसु सम्पादनपच्चवेक्खणादिवसेन यथारहं सम्पयोगवसेन च
पवत्तानि भगवतो जाणानि तदत्थसिद्धिया तथानि अवितथानि अनञ्ज-
थानि । एवं पि भगवा तथानि आगतो ति तथागतो ।

B. 127 15 तथा “इदं इमस्स ठानं, इदं अट्टानं” ति अविपरीतं तस्स तस्स
फलस्स कारणाकारणजाननं, तेसं तेसं सत्तानं अतीतादिभेदभिन्नस्स
कम्मसमादानस्स अनवसेसतो यथाभूतं विपाकन्तरजाननं, आयूहनक्खणेयेव
तस्स तस्स सत्तस्स “अयं निरयगामिनी पटिपदा...पे०...अयं
निब्बानगामिनी पटिपदा” ति याथावतो सासवानासवकम्मविभागजाननं,

20 खन्धायतनानं उपादिन्नानुपादिन्नादिअनेकसभावं नानासभावं च तस्स
लोकस्स “इमाय नाम धातुया उस्सन्नत्ता इमस्मिं धम्मप्पबन्धे अयं
विसेसो जायती” ति आदिना नयेन यथाभूतं धातुनानत्तजाननं,
सद्धादिइन्द्रियानं तिव्खमुदुताजाननं संकिलेसादीहि सद्धिं भानविमोक्खा-
दिजाननं, सत्तानं अपरिमाणासु जातीसु तप्पटिबन्धेन सद्धिं अनवसेसतो
25 पुब्बेनिवुत्थक्खन्धसन्ततिजाननं हीनादिविभागेहि सद्धिं चुत्तिपटिसन्धि-
जाननं, “इदं दुक्खं” ति आदिना हेट्ठा वुत्तनयेनेव चतुसच्चजाननं ति

इमानि भगवतो दसबलजाणानि अविरज्झित्वा यथासकं विसयावगाहनतो यथाधिप्पेतत्थसाधनतो च यथाभूतवुत्तिया तथानि अवितथानि अनञ्जथानि । वुत्तं हेतं—

“इध तथागतो ठानं च ठानतो अट्टानं च अट्टानतो यथाभूतं पजानातो (अं० नि० ४.१२५, वि० ३९८) ति आदि । एवम्पि भगवा 5 तथानि आगतो ति तथागतो । यथा चेतेसं पि जाणानं वसेन, एवं यथावुत्तानं सतिपट्टानसम्मप्पधानादिविभावनजाणादिअनन्तापरिमेय्य-भेदानं अनञ्जसाधारणानं पञ्चाविसेसानं वसेन भगवा तथानि जाणानि आगतो अधिगतो ति तथागतो, एवम्पि तथानि आगतो ति तथागतो ।

(४) कथं तथा गतो ति तथागतो ? या ता भगवतो अभिजाति- 10 अभिसम्बोधिधम्मविनयपञ्चापनअनुपादिसेसनिब्बानधातुयो, ता तथा । किं वुत्तं होति ? यदत्थं ता लोकनाथेन अभिपत्थिता पर्वत्तिता च, तदत्थस्स एकन्तसिद्धिया अविसंवादनतो अविपरीतत्थवुत्तिया तथा अवितता अनञ्जथा । तथा हि अयं भगवा बोधिसत्तभूतो समतिस- R. 133 पारमिपरिपूरणादिकं वुत्तप्पकारं सब्बबुद्धत्तहेतुं सम्पादेत्वा तुसितपुरे 15 B. 128 ठितो बुद्धकोलाहलं सुत्वा दससहस्सचक्कवाळदेवताहि एकतो सन्नि- पत्तिताहि उपसङ्कमिन्वा—

“कालो खो^१ ते महावीर, उप्पज्ज मातुकुच्छियं ।

सदेवकं तारयन्तो, बुज्झस्सु अमतं पदं”

(बु० वं० ३०३) ति ॥, 20

आयाचितो उप्पन्नपुब्बनिमित्तो पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा “इदानी अहं मनुस्सयोनियं उप्पज्जित्वा अभिसम्बुज्झिस्सामी” ति आसाळिहपुण्णमायं सक्कराजकुले महामायाय देविया कुच्छियं पटि- सन्धि गहेत्वा दस मासे देवमनुस्सेहि महता परिहारेन परिहरियमानो विसाखपुण्णमायं पच्चूससमये अभिजातिं पापुणि । 25

- अभिजातिक्खणे पनस्स पटिसन्धिग्गहणक्खणे^१ विय द्वात्तिसं
 पुब्बनिमित्तानि पातुरहेसु^२, अयं दससहिस्सलोकधातु संकम्पि सम्पकम्पि
 सम्पवेधि, दससु चक्कवाळसहस्सेसु अपरिमाणो ओभासो फरि, तस्स^३;
 तं^३ सिरिं^३ दट्टुकामा विय अन्धा चक्खूनि पटिलभिसु, बधिरा सद्दं
 5 सुणिसु, मूगा समालपिसु, खुज्जा अजुगत्ता अहेसु^४, पङ्गुला पदसा गमनं
 पटिलभिसु, बन्धनगता सब्बसत्ता अन्दुबन्धनादीहि मुच्चिसु सब्बनरकेसु
 अग्गि निब्बायि, पेत्तिविसये खुप्पिपासा वूपसमि^५, तिरच्छानानं भयं
 नाहोसि, सब्बसत्तानं रोगो वूपसमि^५, सब्बसत्ता पियंवदा अहेसु^६,
 मधुरेनाकारेण अस्सा हसिसु, वारणा गज्जिसु, सब्बतूरियानि सकसक-
 10 निन्नादं मुच्चिसु, अधट्टितानि एव मनुस्सानं हत्थूपगादीनि आभरणानि
 मधुरेनाकारेण सद्दं मुच्चिसु, सब्बदिसा विप्पसत्ता अहेसु^७, सत्तानं सुखं
 उप्पादयमानो मुदुसीतलवातो वायि, अकालमेधो वस्सि, पथवितो पि
 उदकं उब्भिज्जित्वा विस्सन्दि, पक्खिनो आकासगमनं विजहिसु, नदियो
 असन्दमाना अट्टंसु, महासमुद्दे मधुरं उदकं अहोसि, उपक्किलेसविनि-
 15 मुत्ते सूरिये दिप्पमाने एव आकासगता सब्बा जोतियो जोत्तिसु, ठपेत्वा
 अरूपावचरे देवे अवसेसा सब्बे देवा सब्बे च नेरयिका^८ दिस्समानरूपा
 R. 134 अहेसु^९, तरुकुट्टकवाटसेलादयो^६ अनावरणभूता अहेसु^९, सत्तानं चुतूपपाता
 नाहेसु^९, सब्बं अनिट्ठागन्धं अभिभवित्वा दिब्बगन्धो पवासि, सब्बे फलूपणा
 रुक्खा फलधरा सम्पज्जिसु, महासमुद्दो सब्बत्थकमेव पञ्चवण्णेहि पदुमेहि
 B. 129 20 सञ्जन्नतलो अहोसि, थलजलजादीनि सब्बपुप्फानि पुप्फिसु, रुक्खानं
 खन्धेसु खन्धपदुमानि, साखासु साखापदुमानि, लतासु लतापदुमानि,
 पुप्फिसु, महत्तलसिलातलानि^९ भिन्दित्वा उपरूपरि सत्त सत्त हुत्वा
 दण्डपदुमानि नाम निक्खमिसु, आकासे ओलम्बकपदुमानि निब्बत्तिसु,

१. पटिसन्धिक्खणे—रो० ।

२. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३-३. अपरिमाणं सिरिं—सी०, रो० । ४-४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. नारयिका—रो० ।

६. कुट्टकवाट०—रो० ।

७. मदीतले०—रो० ।

समन्ततो पुष्पवस्सं वस्सि आकासे दिव्वतुरियानि^१ वज्जिसु, सकलदस-
सहस्सिलोकधातु वट्टेत्वा विस्सट्टमालगुळं विय, उप्पीळेत्वा पवत्तमाला-
कलापो विय, अलङ्कृतपटियत्तं मालासनं विय च एकमालामालिनी
विप्फुरन्तवाळबीजनी पुष्पधूपगन्धपरिवासिता परमसोभगगप्पत्ता अहोसि,
तानि च पुब्बनिमित्तानि उपरि अधिगतानं अनेकेसं विसेसाधिगमानं 5
निमित्तभूतानि एव अहेसुं । एवं अनेकच्छरियपातुभावा अयं अभि-
जाति यदत्थं तेन अभिपत्थिता, तस्सा अभिसम्बोधिया एकन्तसिद्धिया
तथाव अहोसि अवितथा अनञ्जथा ।

तथा ये बुद्धवेनेय्या बोधनेय्यबन्धवा, ते सब्बेपि अनवसेसतो
सयमेव भगवता विनीता । ये^२ च सावकवेनेय्या^३ धम्मवेनेय्या च, तेपि- 10
सावकादीहि^३ विनीता विनयं गच्छन्ति गमिस्सन्ति चा ति यदत्थं
भगवता अभिसम्बोधि अभिपत्थिता, तदत्थस्स एकन्तसिद्धिया अभि-
सम्बोधि तथा अवितथा अनञ्जथा ।

अपिच यस्स यस्स जेय्यधम्मस्स यो यो सभावो बुज्झितब्बो, सो सो
हत्थतले ठपिठपितआमलकं विय आवज्जनमत्तपटिवट्ठेन अत्तनो जाणेन 15
अविपरीतं अनवसेसतो भगवता अभिसम्बुद्धो ति एवम्पि अभिसम्बुद्धो
ति एवम्पि अभिसम्बोधि तथा अवितथा अनञ्जथा ।

तथा तेसं तेसं धम्मानं तथा तथा देसेतब्बप्पकारं, तेसं तेसं च
तत्तानं आसयानुसयचरियाधिमुत्ति^४ सम्मदेव ओलोकेत्वा धम्मतं अवि-
जहन्तेनेव पञ्जत्तिनयं^५ बोहारमत्तं अनतिधावन्तेनेव च धम्मतं 20
विभावेन्तेन यथापराधं यथाज्झासयं यथाधम्मं च अनुसासन्तेन^६
भगवता वेनेय्या विनीता अरियभूमिं सम्पापिता धम्मविनयपञ्जापना-
पिस्स तदत्थसिद्धिया यथाभूतवुत्तिया च तथा अवितथा अनञ्जथा ।

R. 135

१. दिव्वतुरियानि—रो० ।

२-२. येव न सावकेहि०—सी०, रो० ।

३. तेहि सावकादीहि—सी०, रो० ।

४. आसयासय०—रो० ;

५. ० मयं—रो० ।

चरिया अधिमुत्ति—सी० ।

६. अनुसासनेन—रो० ।

B. 130

तथा या सा भगवता अनुपपत्ता^१ पथवियादिफस्सवेदनादिरूपा-
 रूपसभावनमुत्ता^२ लुज्जनपलुज्जनभावतो^३ लोकसभावातीता तमसा
 विसंसट्टता केनचि अनोभासनीया लोकसभावाभावतो^४ एव गतिआदि-
 भावरहिता^५ अप्पतिट्ठा अनारम्मणा अमत्तमहानिब्बानिब्बानधातु-
 5 खन्धसङ्घातानं उपादीनं लेसमत्तस्सापि^६ अभावतो "अनुपादिसेसा"
 ति पि वुच्चति । यं सन्धाय वुत्तं—"अत्थि, भिक्खवे, तदायतनं,
 यत्थ नेव पथवी न आपो न तेजो न वायो न आकासानञ्चायतनं न
 विज्जाणञ्चायतनं न आकिञ्चञ्चायतनं न नेव सञ्जानासञ्चायतनं
 नायं लोको न परोलोको न च उभो चन्दिमसूरिया । तमहं^६, भिक्खवे,
 10 नेव आगतिं वदामि न गतिं न ठितिं न चुत्तिं न उपपत्तिं; अप्पतिट्ठं
 अप्पवत्तं अनारम्मणमेवेतं एसेवन्तो दुक्खस्सा (उ० १६२) ति ।

सा सब्बेसं पि उपादानक्खन्धानं अत्थङ्गमो' सब्बसङ्खारानं^७ समथो
 सब्बूपाधीनं पध्दिनिस्सग्गो, सब्बदुक्खानं वूपसमो, सब्बालयानं समुग्घातो,
 सब्बवट्ठानं उपच्छेदो, अच्चन्तसन्तिलक्खणा ति यथावुत्तसभावस्स
 15 कदाचि पि अविसंवादनतो तथा अवितथा अनञ्जथा । एवमेता
 अभिजातिआदिका तथा गतो उपगतो अधिगतो पटिपन्नो पत्तो ति
 तथागतो । एवं भगवा तथा गतो ति तथागतो ।

५. कथं तथाविधो ति तथागतो? यथाविधा पुरिमका सम्मासम्बुद्धा^८,
 अयं पि भगवा तथाविधो । किं वुत्तं होति ? यथाविधा ते भगवन्तो
 20 मग्गसीलेन, फलसीलेन, सब्बेन पि लोकियलोकुत्तरसीलेन, मग्गसमाधिना,
 फलसमाधिना, सब्बेनपि लोकियलोकुत्तरसमाधिना, मग्गपञ्चाय,
 फलपञ्चाय सब्बाय पि लोकियलोकुत्तरपञ्चाय, देवसिकं वळ्ळञ्जितब्बेहि

१. ० सोपादिका—सी०; ० सउप्पदिआदिका २. पठविफस्सवेदनादि०—सी०;

—स्या०; ० सोपादि—रो० ।

फस्सवेदानादि०—स्या० ।

३. ओभासाभावतो—सी०, रो० ।

४. ० भावरहिता—रो० ।

५. किलेसमत्तस्सा पि—सी०, स्या०, रो० । ६. यमहं—सी० ।

७. सब्बेसं सङ्खारानं—सी० ।

८. ० ते—रो० ।

चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्रसमापत्तिविहारेहि, तदङ्गविमुक्तिया विक्खम्भ-
नविमुक्तिया समुच्छेदविमुक्तिया पटिप्पस्सद्धिविमुक्तिया निस्सरणविमुक्तिया R. 136
ति सङ्खेपतो, वित्थारतो पन अनन्तापरिमाणभेदेहि अचिन्तेय्यानुभावेहि
सकलसब्बज्जुगुणेहि, अयं पि अम्हाकं भगवा तथाविधो । सब्बेसं हि B. 131
सम्मासम्बुद्धानं आयुवेमत्तं सरीरप्पमाणवेमत्तं कुलवेमत्तं दुक्करचरि- 5
यावेमत्तं^१ रस्मिवेमत्तं ति इमेहि पञ्चहि वेमत्तेहि सिया वेमत्तं, न पन
सीलविसुद्धिआदीसु विसुद्धीसु समथविपस्सनापटिपत्तियं अत्तना^२ पटिविद्ध-
गुणेषु च किञ्चि नानाकरणं अत्थि, अथ खो मज्जे भिन्नसुवण्णं विय
अञ्जमञ्जं निब्बिसेसा ते बुद्धा भगवन्तो । तस्मा यथाविधा पुरिमका-
सम्मासम्बुद्धा, अयं पि भगवा तथाविधो । एवं तथाविधो ति 10
तथागतो । विधत्थो चेत्य गतसद्दो । तथा हि लोकिया विधयुत्तगतसद्दे
पकारत्थे^३ वदन्ति ।

(६) कथं तथापवत्तिको ति तथागतो ? अनञ्जसाधारणेन इद्धानु-
भावेन समन्नागतत्ता अत्थपटिसम्भिदादीनं उक्कंसपारमिप्पत्तिया
अनावरणआणपटिलाभेन च भगवतो कायप्पवत्तियादीनं कत्थञ्चि पटि- 15
घाताभावतो यथारुचि तथा गतं गति गमनं कायवचीचित्तप्पवत्ति
एतस्सा ति तथागतो । एवं तथापवत्तिको ति तथागतो ।

(७) कथं तथेहि आगतो ति तथागतो ? बोधिसम्भारसम्भरणे^४
तप्पटिपक्खप्पवत्तिसङ्घातं नत्थि एतस्स गतं ति अगतो । सो पनस्स
अगतभावो मच्छेरदानपारमिआदीसु अविपरीतं आदीनवानिसंसपन्च- 20
वेक्खणादिनयप्पवत्तेहि आणेही ति तथेहि आणेहि आगतो ति
तथागतो ।

अथवा किलेसाभिसङ्खारप्पवत्तिसङ्घातं खन्धप्पवत्तिसङ्घातमेव वा
पञ्चसुपि गतीसु गतं गमनं एतस्स नत्थी ति आगतो । सउपादिसेस-
अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तिया स्वायमस्स अगतभावो तथेहि अरियमग्ग- 25
आणेही ति एवं पि भगवा तथेहि आगतो ति तथागतो ।

१. दुक्ख०—सी० ।

२. अत्तनो—रो० ।

३. पकारत्थं—सी० ।

४. ० साधने—सी०, रो० ।

(८) कथं तथागतभावेन तथागतो ? तथागतभावेना ति च
 तथागतस्स सग्भावेन, अत्थिताया ति अत्थो । को पनेस तथागतो,
 यस्स अत्थिताय भगवा तथागतो ति वुच्चती ति ? सद्धम्मो । सद्धम्मो
 R. 137 हि अरियमग्गो ताद यथा युगनद्धसमथविपस्सनाबलेन अनवसेसकिलेस-
 B. 132 ४ पक्खं समूहनन्तेन समुच्छेदप्पहानवसेन गन्तब्बं, तथा गतो । फलधम्मो
 यथा अत्तनो मग्गानुरूपं पटिप्पस्सद्धिप्पहानवसेन गन्तब्बं, तथा गतो
 पवत्तो । निब्बानधम्मो पन यथा गतो पञ्जाय पटिविद्धो सकलवट्ट-
 दुक्खवूपसमाय सम्पज्जति, बुद्धादीहि तथा गतो सच्चिकतो ति तथा-
 गतो । परियत्तिधम्मो पि यथा पुरिमबुद्धेहि सुत्तगेय्यादिवसेन पवत्ति-
 10 आदिप्पकासनवसेन च वेनेय्यानं आसयादिअनुरूपं पवत्तितो^१, अम्हाकं पि
 भगवता तथा गतो गदितो पवत्तितो ति वा तथागतो । यथा भगवता
 देसितो, तथा भगवतो सावकेहि गतो अवगतो ति तथागतो । एवं
 सब्बो पि सद्धम्मो तथागतो । तेनाह सक्को देवानमिन्दो “तथागतं
 देवमनुस्सपूजितं, धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतु” ति । स्वास्स अत्थी
 15 ति भगवा तथागतो ।

यथा च धम्मो, एवं अरियसंघो पि यथा अत्तहिताय परहिताय च
 पटिपन्नेहि सुविसुद्धं पुब्बभागसमथविपस्सनापटिपदं पुरक्खत्वा तेन तेन
 मग्गेन गन्तब्बं, तं तं तथा गतो ति तथागतो । यथा वा भगवता
 सच्चपटिच्चसमुप्पादादिनयो देसितो, तथा च बुद्धत्ता तथा गदनतो
 20 च तथागतो । तेनाह सक्को देवराजा—“तथागतं देवमनुस्सपूजितं,
 संघं नमस्साम सुवत्थि होतु” ति, स्वास्स सावकभूतो अत्थी ति भगवा
 तथागतो । एवं तथागतभावेन तथागतो ।

इदं पि तथागतभावदीपने मुखमत्तकमेव, सब्बाकारेन पन तथा-
 गतोव तथागतस्स तथागतभावं वण्णेत्य । इदं हि तथागतपदं महत्थं,
 25 महागतिकं, महाविसयं, तस्स अप्पमादपदस्स विय^२ तेपिटकं पि

१. ० तदा—रो०; विमुत्तिया तथा २. रो० पोत्थके नत्थि ।

बुद्धवचनं युत्तितो अत्थभावेन^१ आहरन्तो “अतित्थेन धम्मकथिको R. 138
पक्खन्दो^२” ति न वत्तब्बो ति ।

तत्थेतं वुच्चति—

“यथेव लोके पुरिमा महेसिनो,
सब्बञ्जुभावं मुनयो इधागता । 5
तथा अयं सकयमुनी पि आगतो,
तथागतो वुच्चति तेन चक्खुमा ॥
पहाय कामादिमले असेसतो, B. 133
समाधिज्जाणेहि यथा गता जिना ।
पुरातना सकयमुनी जुतिन्धरो, 10
तथा गतो तेन^३ तथागतो मतो ॥
तथं च धातायतनादिलक्खण^४,
सभावसामञ्जविभागभेदतो ।
सयम्भुज्जाणेन जिनोयमागतो^५,
तथागतो वुच्चति सकयपुङ्गवो ॥ 15
तथानि सच्चानि समन्तचक्खुना,
तथा इदप्पच्चयता च सब्बसो ।
अनञ्जनेय्या नयतो विभाविता,
तथा गतो तेन जिनो तथागतो ॥
अनेकभेदासुपि लोकधातुसु, 20
जिनस्स रूपायतनादिगोचरे ।
विचित्तभेदे तथमेव दस्सनं,
तथागतो तेन समन्तलोचनो ॥
यतो च धम्मं तथमेव भासति,
करोति वाचायनुरूपमत्तनो^६ ॥ 25

१. अत्थि०—सी० ।

२. पक्खन्तो—रो० ।

३. तन—रो० ।

४. धात्वा०—सी० ।

५. ० समागतो—रो० ।

६. वाचायनुरूपमत्तनो—रो० ।

891. 8

किष्किमस

गुणेहि लोकं अभिभुग्यिरीयति,

तथागतो तेनपि लोकनायको ॥

तथा परिञ्जाय तथाय सब्बसो,

अवेदि लोकं पभवं अतिक्कमि ।

5

गतो च पच्चक्खकिरियाय निब्बुत्ति,

अरियमग्गं^१ च गतो तथागतो ॥

R. 139

तथा पटिञ्जाय तथाय सब्बसो,

हिताय लोकस्स यतोयमागतो ।

181. 8

तथाय नाथो करुणाय सब्बदा,

गतो च तेना पि^२ जिनो तथागतो ॥

10

B. 134

तथानि आणानि यतोयमागतो^३,

यथासभावं विसयावबोधतो ।

तथाभिजातिप्पभुवी तथागतो,

तदत्थसम्पादनतो तथागतो ॥

15

यथाविधा^४ ते^५ पुरिमा महेसिनो,

तथाविधोयं पि तथा यथारुचि ।

पवत्तवाचा तनुच्चित्तभावतो,

तथागतो वुच्चति अग्गपुग्गलो ॥

सम्बोधिसम्भारविपक्खतो पुरे,

गतं न संसारगतं पि तस्स वा^६ ।

20

न चत्थि नाथस्स भवन्तदस्सिनो,

तथेहि तस्मा अगतो तथागतो ॥

तथागतो धम्मवरो महेसिना,

यथा पहातब्बमलं पहीयति ।

१. यद अरीयमग्गं—रो० ।

२. तेन पि—रो० ।

३. ० समागतो—रो० ।

४-४. यथाविधासुं—सी० ।

५. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

तथागतो अरियगणो विनायको,

तथागतो तेन समङ्गिभावतो" ति ॥

अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं ति एत्थ अरहा ति पदस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।
सम्मा सामं च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धं^१ । यं किञ्चि ज्ञेयं
नाम, तस्स सब्बस्स पि सब्बाकारतो अविपरीततो सयमेव 5
अभिसम्बुद्धत्ता ति वुत्तं होति । इमिनास्स^२ परोपदेसरहितस्स सब्बा-
कारेण सब्बधम्मावबोधनसमत्थस्स आकङ्खापटिवद्धवुत्तिनो अनावरण-
जाणसङ्घातस्स सब्बञ्जुतञ्जाणस्स अधिगमो दस्सितो ।

R. 140

ननु च सब्बञ्जुतञ्जाणतो अञ्जं अनावरणं, अञ्जथा छ
असाधारणानि जाणानि बुद्धजाणानी ति वचनं विरुज्झेय्या ति ? न 10
विरुज्झति विसयप्पवत्ति भेदवसेन अञ्जेहि असाधारणभावदस्सनत्थं
एकस्सेव जाणस्स द्विधा वुत्तत्ता । एकमेव हि तं जाणं अनवसेसङ्घता-
सङ्घतसम्मुतिधम्मविसयताय सब्बञ्जुतञ्जाणं, तत्थ च आवरणाभावतो
निस्सङ्गचारमुपादाय अनावरणजाणं ति वुत्तं । यथाह पटिसम्भिदायं—
“सब्बं सङ्घतासङ्घतं अनवसेसं जानाती ति सब्बञ्जुतञ्जाणं । 15 B. 135
तत्थ आवरणं नत्थी ति—अनावरणजाणं” (पटि० म० १४५) ति
आदि ।

तस्मा नत्थि तेसं^३ अत्थतो भेदो, एकन्तेनेवेतं एवमिच्छित्तब्बं ।
अञ्जथा सब्बञ्जुतानावरणजाणानं साधारणता^४ असब्बधम्मरम्मणता
च आपज्जेय्य । न हि भगवतो जाणस्स अणुमत्तं पि आवरणं अत्थि, 20
अनावरणजाणस्स च असब्बधम्मरम्मणभावे यत्थ तं न पवत्तति
तत्थावरणसम्भावतो अनावरणभावोयेव न सिया । अथवा पन होतु
अञ्जमेव अनावरणं सब्बञ्जुतञ्जाणतो, इध पन सब्बत्थ अप्पटिहत-
वुत्तिताय अनावरणजाणं ति सब्बञ्जुतञ्जाणमेव अधिप्पेतं, तस्सेवाधि-
गमेन भगवा सब्बञ्जू सब्बविदू सम्मासम्बुद्धो ति वुच्चति, न सकिं येव 25
सब्बधम्मावबोधतो । तथा च वुत्तं पटिसम्भिदायं—

१. ० बुद्धो—रो० ।

२. इमिनस्स—रो० ।

३. तेसं—रो० ।

४. साधारणतो—रो० ।

“विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं^१ बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतञ्जाणस्स पटिलाभा सच्चिका पञ्जति यदिदं बुद्धो” ति ।

सब्बधम्मावबोधनसमत्थजाणसमधिगमेन^२ हि भगवतो सन्ताने^३ अनवसेसधम्मे पटिविज्झितुं समत्थता अहोसी ति^४ ।

5 एत्थाह—किं पनिदं जाणं पवत्तमानं सकिं येव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, उदाहु कमेना ति । किञ्चेत्थ—यदि ताव सकिं येव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, अतीतानागपच्चुपन्नअज्झत्तबहिद्धादिभेदभिन्नानं सङ्खतधम्मानं असङ्खतसम्मुतिधम्मानं^५ च^६ एकज्झं उपट्टाने दूरतो चित्तपटि^७ पेक्खन्तस्स विय विसयविभागेनावबोधो न सिया, तथा च

10 सति “सब्बे धम्मा अनत्ता” ति विपस्सन्तानं अनत्ताकारेण विय सब्बधम्मा अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणस्स विसया होन्ती ति आपज्जति । येपि^८ “सब्बजेय्यधम्मानं ठितलक्खणविसयं विकप्परहितं सब्बकालं बुद्धानं जाणं पवत्तति, तेन ते सब्बविदूति वुच्चन्ति । एवं च कत्वा—‘चरं^९ समाहितो नागो, तिट्ठन्तो पि समाहितो’ ति—इदं पि

15 वचनं सुवुत्तं होती” ति वदन्ति, तेसं पि वुत्तदोसानातिवत्ति^६, ठितलक्खणारम्भणताय च अतीतानागतसम्मुतिधम्मानं तदभावतो, एकदेसविसयमेव भगवतो जाणं सिया । तस्मा सकिं येव जाणं पवत्तती ति न युज्जति ।

B. 136

अथ कमेन सब्बस्मिं विसये जाणं पवत्तती ति ? एवम्पि न युज्जति । न हि जातिभूमिसभावादिवसेन दिसादेसकालादिवसेन च अनेकभेदभिन्ने जेय्ये कमेण गय्हमाने तस्स अनवसेसपटिवेधो सम्भवति अपरियन्तभावतो जेय्यस्स । ये पण “अत्थस्स अविसंवादनतो जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा सेसे पि एवं ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनेन

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. ० जाणाधिगमेन—रो० ।

३. सन्तानेव—रो० ।

४. होती ति—स्या० ।

५-५. ० सम्मुतिधम्माञ्चेव—स्या०, रो० । ६. चित्तपटि—रो० ।

७. येव—रो० ।

८. परं—सी०, रो० ।

९. ० नातिवत्ति—रो० ।

सब्बञ्जु भगवा, तं च आणं न अनुमानिकं संसयाभावतो । संसयानुबद्धं हि लोके अनुमानजाणं” ति वदन्ति, तेसं पि न युत्तं, सब्बस्स हि अपच्चक्खभावे अत्थस्स अविसंवादनेन ज्ञेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा सेसे पि एवं ति अधिमुच्चित्त्वा ववत्थापनस्स असम्भवतो । यं हि तं सेसं, तं अपच्चक्खं ति । अथ तं पि पच्चक्खं, तस्स सेसभावो पन न सिया ति सब्बमेतं अकारणं । कस्मा ? अविसयविचारभावतो । वुत्तं हेतं भगवता—

“बुद्धविसयो, भिक्खवे, अचिन्तेय्यो, न चिन्तेतब्बो; यो चिन्तेय्य, उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा” (अं० नि० २.८४) ति ।

इदं पनेत्थ सन्निट्ठानं—यं किञ्चि भगवता आतुं इच्छितं सकलमेकदेसो वा, तत्थ अप्पटिहतवुत्तिताय पच्चक्खतो आणं पवत्तति, निच्चसमाधानञ्च विक्खेपाभावतो, आतुं इच्छितस्स सकलस्स अविसयभावतो^१ तस्स आकङ्खापटिबद्धवुत्तिता न सिया, एकन्तेनेव सा इच्छितब्बा “सब्बे धम्मा बुद्धस्स भगवतो आवज्जनपटिबद्धा आकङ्खापटिबद्धा मनसिकारपटिबद्धा चित्तुप्पादपटिबद्धा” (महा० नि० १५०, चु० नि० १८६) ति वचनतो । अतीतानागतविसयं पि भगवतो आणं अनुमानागमनतक्कगगहणविरहितत्ता पच्चक्खमेव ।

ननु च एतस्मिं पि पक्खे यदा सकलं आतुं इच्छितं, तदा सकिमेव सकलविसयताय^२ अनिरूपितरूपेण भगवतो आणं पवत्तेय्या ति वुत्तदोसानातिवत्तियेवा ति^३ ? न तस्स विसोधितत्ता । विसोधितो हि सो बुद्धविसयो अचिन्तेय्यो ति । अञ्जया^४ पचुरजनआणसमवुत्तिताय^५ बुद्धानं भगवन्तानं आणस्स अचिन्तेय्यता न सिया, तस्मा सकलधम्मारम्मणं पि तं एकधम्मारम्मणं विय सुववत्थापितेयेव ते धम्ममे कत्वा पवत्तती ति इदमेत्थ अचिन्तेय्यं । यावतकं ज्ञेय्यं, तावतकं आणं,

१. अविसयभावे—रो० ।

२. ० विसयं—स्या० ।

३. ० दोसानतिवुत्ति ०—सी० ।

४. ० वा—सी०, रो० ।

५. ० वुत्तिताया—रो० ।

यावत्तकं जाणं, तावत्तकं ज्ञेयं, ज्ञेयपरियन्तिकं^१ जाणं, जाणपरि-
 यन्तिकं^२ ज्ञेयं ति एवमेकज्जं^३ विसुं विसुं सकिं कमेन च^४ इच्छानुरूपं
 सम्मा सामं च सब्बधम्मानं बुद्धता सम्मासम्बुद्धो भगवा । तं सम्मा-
 सम्बुद्धं । द्वे वितक्का ति द्वे सम्मा वितक्का । तत्थ वितक्केन्ति
 5 एतेन, सयं वा वितक्केति, वितक्कनमत्तमेव वा ति वितक्को । स्वायं
 आरम्भणाभिनिरोपनलक्खणो, आहननपरियाहननरसो आरम्भणे
 चित्तस्स आनयनपच्चुपट्टानो । विसयभेदेन पन तं द्विधा कत्वा वुत्तं
 “द्वे वितक्का” ति । समुदाचरन्ती ति समं सम्मा च उद्धमुद्धं मरिया-
 दाय चरन्ति । मरियादत्थो हि अयमाकारो, तेन च^५ योगेन^६ “तथागतं
 10 अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं” ति इदं सामिअत्थे^७ उपयोगवचनं । इदं वुत्तं
 होति—तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुस्स अत्तनो^८ विसये समं^९ सम्मा
 च अज्जमज्जं मरियादं अनतिक्कमन्ता उद्धमुद्धं बहुलं अभिण्हं चरन्ति
 पवत्तन्ती ति ।

R. 143

को पन नेसं विसयो, का वा मरियादा, कथं च तं अनतिक्कमित्वा
 15 ते उद्धमुद्धं बहुलं अभिण्हं निच्चं पवत्तन्ती ति ? वुच्चते—खेमवितक्को
 पविवेकवितक्को ति इमे द्वे वितक्कायेव । तेसु खेमवितक्को ताव
 भगवतो विसेसेन करुणासम्पयुत्तो, मेत्ता मुदितासम्पयुत्तो पि लब्भतेव,
 तस्मा सो महाकरुणासमापत्तिया मेत्तादिसमापत्तिया च पुब्बङ्गमो
 सम्पयुत्तो च वेदितव्वो । पविवेकवितक्को पन फलसमापत्तिया
 20 पुब्बङ्गमो सम्पयुत्तो च, दिव्वविहारादिवसेना पि लब्भतेव । इति नेसं^{१०}
 वितक्को विसयो, तस्मा एकस्मि सन्ताने बहुलं पवत्तमानानं पि
 कालेन कालं^{११} सविसयस्मि येव^{१०} चरणतो नत्थि मरियादा, न सङ्करेन
 वुत्ति ।

१. ० परियन्तं—रो० ।

२. एवमेकक्खणं—स्या० ।

३. वा—सी०, स्या० ।

४-४. योगेन—स्या०; पन—रो० ।

५. समिअत्थे—रो० ।

६. ० अत्तनो—स्या०, रो० ।

७. सामं—स्या०, रो० ।

८. ० पि—सी०, रो० ।

९. कलमं—रो० ।

१०. येव—रो० पोत्थके नत्थि ।

तत्थ खेमवितक्को भगवतो करुणोक्कमनादिना विभावेतब्बो,
पविवेकवितक्को समापत्तीहि । तत्रायं^१ विभावना—“अयं लोको
सन्तापजातो दुक्खपरेतो” ति आदिना रागगिआदीहि लोकसन्निवा-
सस्स आदित्तादिआकारदस्सनेहि^२ महाकरुणासमापत्तिया पुब्बभागे,
समापत्तियं पि पठमज्झानवसेन वत्तब्बो । वुत्तं हेतं—

“बहूहि^३ आकारेहि पस्सन्तानं बुद्धानं भगवन्तानं सत्तेसु महाकरुणा
ओक्कमति, आदित्तो लोकसन्निवासो ति पस्सन्तानं बुद्धानं भगवन्तानं
सत्तेसु महाकरुणा ओक्कमति । उय्युत्तो, पयातो, कुम्मग्गपटिपत्तो,
उपनीयति लोको अद्भुवो, अत्ताणो^४ लोको अनभिस्सरो^५, अस्सको
लोको, सब्बं पहाय गमनीयं, ऊतो लोको अतित्तो तण्हादासो ।

अत्तायनो^६ लोकसन्निवासो, अलेणो, असरणो, असरणीभूतो,
उद्धतो लोको अवूपसन्तो, ससत्त्वो लोकसन्निवासो विद्धो पुत्थुसत्त्वेहि,
अविज्जन्धकारावरणो किलेसपञ्जरपरिक्खित्तो, अविज्जागतो लोकसन्नि-
वासो अण्डभूतो^७ परियोनद्धो तन्ताकुलकजातो कुलागुणिकजातो^८
मुञ्जपब्बजभूतो अपायं दुग्गतिं विनिपातं संसारं नातिवत्तती ति
पस्सन्तानं, अविज्जाविसदोससलित्तो^९ किलेसकललीभूतो, रागदोस-
मोहजटाजटितो ।

तण्हासंघाटपटिमुक्को, तण्हाजालेन ओत्थटो, तण्हासोतेन वुहति,
तण्हासंयोजनेन संयुत्तो, तण्हानुसयेन अनुसटो, तण्हासन्तापेन सन्त-
प्पति, तण्हापरिळाहेन परिडहति ।

दिट्ठिसंघाटपटिमुक्को, दिट्ठिजालेन ओत्थटो, दिट्ठिसोतेन वुहति,
दिट्ठिसंयोजनेन संयुत्तो, दिट्ठानुसयेन अनुसटो, दिट्ठिसन्तापेन सन्तप्पति,
दिट्ठिपरिळाहेन परिडहति ।

१. तत्थायं—सी०, स्या०, रो० । २. आदित्त—आदि०—रो० ।

३. बहूलेहि—सी०, स्या०, रो० । ४. अत्ताणो—रो० ।

५. अनिस्सरो—सी०, रो० । ६. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि;

७. अन्धभूतो—सी०, स्या० । अत्ताणो—स्या० ।

८. गुलाकुणिकजातो—सी०, स्या० । ९. ० विसदोससलिलतो—रो०;

० सलिलतो—सी०, स्या० ।

जातिया अनुगतो, जराय अनुसटो, व्याधिना अभिभूतो, मरणेन
अब्भाहतो, दुक्खे^१ पतिट्ठितो^२ ।

तण्हाय ओड्डितो, जरापाकारपरिविखत्तो, मच्चुपासपरिविखत्तो^३,
महाबन्धनबद्धो^४ लोकसन्निवासो^५, रागबन्धनेन दोसमोहबन्धनेन
५ मानदिट्ठिकिलेसदुच्चरितबन्धनेन बद्धो, महासम्बाधपटिपन्नो, महापलि-
बोधेन पलिबुद्धो, महापपाते^६ पतितो, महाकन्तारपटिपन्नो, महासंसार-
पटिपन्नो, महाविदुग्गे सम्परिवत्तति, महापलिपे पलिपन्नो ।

B. 139

अब्भाहतो लोकसन्निवासो, आदित्तो लोकसन्निवासो रागग्गिना,
दोसग्गिना, मोहग्गिना जातिया ... पे० ... उपायासेहि, उन्नीतको
१० लोकसन्निवासो हञ्जति निच्चमत्ताणो^७ पत्तदण्डो तक्करो^८, वज्जबन्धन-
बद्धो^९ आघातनपच्चुपट्ठितो^{१०}, अनाथो लोकसन्निवासो परमकारुञ्जतं
पत्तो, दुक्खाभितुन्नो चिररत्तपीळितो, निच्चगथितो^{११} निच्चपिपासितो ।

अन्धो, अचक्खुको, हतनेत्तो, अपरिणायको, विपथपक्खन्दो^{१२}
अज्झसापरद्धो, महोघपक्खन्दो ।

१५ द्वीहि दिट्ठिगतेहि परियुट्ठितो, तीहि दुच्चरितेहि विप्पटिपन्नो,
चतुहि योगेहि योजितो, चतुहि गन्थेहि गन्थितो, चतुहि उपादानेहि
उपादीयति पञ्चगतिसमारुहो, पञ्चहि कामगुणेहि रज्जति, पञ्चहि-
नीवरणेहि ओत्थटो, ब्रहि विवादमूलेहि विवदति, ब्रहि तण्हाकायेहि
रज्जति, ब्रहि दट्ठिगतेहि परियुट्ठितो, सत्तहि अनुसयेहि अनुसटो, सत्तहि
२० संयोजनेहि संयुत्तो, सत्तहि मानेहि उन्नतो, अट्टहि लोकधम्ममेहि

१. दुक्ख—स्या० ।

३. मच्चुपासेन—सी०, स्या०, रो० ।

४. महाबन्धनेन—सी० ।

६. ० व—स्या० ।

८. तक्कारो—स्या० ।

१०. आघात—सी० ।

१२. विपथपक्खन्तो—सी०, रो०;

० पक्खन्नो—स्या० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि;

पतितो—स्या०, रो० ।

५. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. निच्चमत्ताणो—सी०, स्या०, रो० ।

९. वट्ट—सी०, स्या० ।

११. निच्चगथितो—सी०, रो० ।

सम्परिवत्तति, अट्टहि मिच्छत्तेहि नियतो^१, अट्टहि पुरिसदोसेहि
दुस्सति, नवहि आघातवत्थूहि आघातितो, नवहि मानेहि उन्नतो,
नवहि तण्हामूलकेहि धम्मेहि रज्जति, दसहि किलेसवत्थूहि किलिस्सति,
दसहि आघातवत्थूहि आघातितो, दसहि अकुसलकम्मपथेहि समन्नागतो,
दसहि संयोजनेहि संयुत्तो, दसहि मिच्छत्तेहि नियतो^१, दसवत्थुकाय 5
दिट्ठिया^२ समन्नागतो, दसवत्थुकाय अन्तगाहिकाय दिट्ठिया समन्नागतो,
अट्टसततण्हापपञ्चेहि पपञ्चितो, द्वासट्ठिया दिट्ठिगतेहि परियुट्ठितो
लोकसन्निवासोति सम्पस्सन्तानं^३ बुद्धानं भगवन्तानं सत्तेसु महाकरुणा
ओक्कमति ।

R. 145

अहं चम्हि तिण्णो, लोको च अतिण्णो । अहं चम्हि मुत्तो, लोको 10
च अमुत्तो । अहं चम्हि दन्तो, लोको च अदन्तो । अहं चम्हि सन्तो,
लोको च असन्तो । अहं चम्हि अस्सत्थो, लोको च अनस्सत्थो । अहं
चम्हि परिनिब्बुतो, लोको च अपरिनिब्बुतो । प्होमि खाहं तिण्णो
तारेतुं, मुत्तो लोचेतुं, दन्तो दमेतुं, सन्तो समेतुं, अस्सत्थो अस्सा-
सेतुं, परिनिब्बुतो परे च^४ परिनिब्बापेतुं ति पस्सन्तानं बुद्धानं 15
भगवन्तानं सत्तेसु महाकरुणा ओक्कमती' ति ।

B. 140

इमिनाव^५ नयेन भगवतो सत्तेसु मेत्ता ओक्कमनं^६ च विभावेतब्बं ।
करुणाविसयस्स हि दुक्खस्स पटिपक्खभूतं सुखं सत्तेसु उपसंहरन्ती
मेत्तापि पवत्तती^७ ति इध अब्यापादअविहिंसा वितक्का खेमवितक्को ।
पविवेकवितक्को पन नेक्खम्मवितक्कोयेव, तस्स दिब्बविहार अरिय- 20
विहारेसु पुब्बभागस्स पठमज्झानस्स पच्चवेक्खणाय च वसेन पवत्ति
वेदितब्बा । तत्थ^८ ये ते^९ भगवतो देवसिकं वळञ्जनकवसेन चतुवीसति-
कोटिसतसहस्रसङ्खा समापत्तिविहारा, येसं पुरेचरणभावेन पवत्तं

20

१. निय्यातो—सी०, स्या०, रो० ।

२. मिच्छा०—सी०, स्या० ;

३. पस्सन्तानं—सी०, स्या०, रो० ।

अन्तअगाहिकाय०—रो० ।

४. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. ० च—सी०, रो० ।

६. ओक्कमणं—सी०, रो० ।

७. वत्तती—स्या० ।

८. तथा—रो० ।

९. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

समाधिचारयानुगतं^१ आणचरियानुगतं आणं चतुवीसतिकोटिसत-
सहस्ससमापत्तिसञ्चारिमहावजिराणं ति^२ वुच्चति, तेसं वसेन भगवतो
पविवेकवितक्कस्स बहुलं पवति वेदितब्बा । अयं च अत्थो महासच्चक-
सुत्तेनपि वेदितब्बो^३ । वुत्तं हि तत्थ भगवता—

५ “सो खो अहं, अग्गिवेस्सन, तस्मिं येव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते
अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि^४, सन्निसादेमि^५, येन सुदं^६ निच्चकप्पं^७
विहरामी” (म० नि० १.३०७) ति ।

R. 146 इदं हि भगवा “समणो गोतमो अभिरूपो पासादिको सुफुसितं^८
दन्तावरणं, जिव्हातनुका, मधुरं वचनं, तेन परिसं रञ्जेन्तो मञ्जे
१० विचरति, चित्ते पनस्स एकगता नत्थि, यो एवं सञ्जतिबहुलो
चरती^९” ति सच्चकेन निगण्ठपुत्तेन वितक्किते^{१०} अवस्सं सहोढं^{११} चोरं
गण्हन्तो विय “न अग्गिवेस्सन तथागतो परिसं रञ्जेन्तो सञ्जति-
बहुलो विचरति, चक्कवाळपरियन्तायपि परिसाय धम्मं देसेति^{१२}
असल्लीनो अनुपलितो एकत्तं^{१३} एकविहारिसुञ्जताफलसमापत्तिफलं
१५ अनुयुत्तो” ति दस्सेतुं आहरि ।

B. 141 भगवा हि यस्मिं खणे परिसा साधुकारं देति, धम्मं वा पच्च-
वेक्खति, तस्मिं खणे पुब्बभागेन कालं परिच्छिन्दित्वा फलसमापत्तिं
अस्सासवारे^{१४} पस्सासवारे^{१५} समापज्जति, साधुकारसद्दनिग्घोसे
अविच्छिन्ने^{१६} येव धम्मपच्चवेक्खणाय च परियोसाने समापत्तितो
२० वुट्ठाय ठितट्ठानतो पट्ठाय धम्मं देसेति । बुद्धानं हि भवङ्गपरिवासो
लहुको, अस्सासवारे पस्सासवारे समापत्तियो समापज्जन्ति । एवं

१. समाधिचरिया—सी०, स्या०, रो० । २. ० समापत्तिपञ्जा च०—स्या० ।

३. दीपतब्बो—स्या० ।

४. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. सन्निसिदेमि—सी०, स्या० ।

६. सुखं—स्या०, रो० ।

७. ० निच्चकप्पं—सी० ।

८. सुफुस्सितं—सी०, रो० ।

९. वदती—सी०, स्या०, रो० ।

१०. कथिते—सी०, रो०; पि कथिते—स्या० ।

११. सभण्डं—सी०, स्या०, रो० ।

१२. देसेन्तो-अनुवलं देन्तो—

१३. एत्तमेव—स्या० ।

सी०, स्या०, रो० ।

१४-१५. सी०, पोत्थकेसु नत्थि ।

१५. अपरिच्छिन्ने—सी०, स्या०, रो० ।

यथावुत्तसमापत्तीनं सपुब्बभागानं वसेन भगवतो खेमवितक्कस्स पविवेकवितक्कस्स च बहुलप्पवत्ति वेदितब्बा ।

तत्थ यस्स व्यापादविहिं सावितक्कादिसंकिलेसप्पहानस्स^१ अब्यापादवितक्कस्स अविहिं सावितक्कस्स च आनुभावेन कुतो चि पि^२ भया भावतो तंसमङ्गी खेमप्पत्तो च विहरति, ततो च सब्बस्सपि ५ सब्बदापि खेममेव होति अभयमेव । तस्मा दुविधो पि उभयेसं खेमङ्करोति खेमवितक्को । यस्स पन कामवितक्कादिसंकिलेसपहानस्स नेक्खम्मवितक्कस्स आनुभावेन कायविवेको चित्तविवेको^३ उपधिविवेको ति तिविधो, तदङ्गविवेको विक्खम्मभनविवेको समुच्छेदविवेको पटिप्पस्सद्धिविवेको निस्सरणविवेको ति पञ्चविधो च विवेको पारिपूरिं १० गच्छति, सो यथारहं आरम्भणतो सम्पयोगतो च पविवेकसहगतो वितक्को ति पविवेकवितक्को । एते च द्वे वितक्का एवं विभत्तविसया पि समाना आदिकम्मिकानं अञ्जमञ्जूपकाराय सम्भवन्ति^४ । यथा R. 147 हि खेमवितक्कस्स पविवेकवितक्को अनुप्पन्नस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स^५ भिय्योभावाय वेपुल्लाय होति, एवं पविवेकवितक्कस्सपि खेमवितक्को । १५ न हि वूपकट्टकायचित्तानमन्तरेण मेत्ताविहारादयो सम्भवन्ति व्यापादादिप्पहानेन च विना चित्तविवेकादीनं असम्भवोयेवा ति^६ अञ्जमञ्जस्स बहूपकारा एते धम्मा दट्ठब्बा । भगवतो पन सब्बसो पहीनसंकिलेसस्स लोकहितत्थाय एवं खेमवितक्को च पविवेकवितक्को च अस्सासवारमत्ते पि हितसुखमावहं^६ ति येवा ति । खेमो च वितक्को २० पविवेको च वितक्को ति सम्बन्धितब्बा ।

एवं उद्दिट्ठे द्वे वितक्के निद्दिसितुं “अब्यापज्झारामो” ति आदिमाह । तत्थ अब्यापज्झनं कस्सचि अदुक्खनं अब्यापज्झो, सो आरमितब्बतो । आरामो एतस्सा ति अब्यापज्झारामो । अब्यापज्झेरतो B. 142

१. ० पहानाय—स्या० ।

२-२. वची विवेको—रो०; स्या०पोत्थके नत्थि।

३. सम्भवन्ति—सी०, स्या० ।

४. उप्पमस्स—रो० ।

५. असम्भवतो०—सी०, स्या०, रो० ।

६. हितसुखावहं—सी०, स्या०, रो० ।

सेवनवसेन निरतो ति अब्यापज्झरतो एसेवा ति एसो एव ।
 इरियाया ति किरियाय, कायवचीपयोगेना ति अत्थो । न कञ्चि^१
 ब्याबाधेमी ति हीनादीसु कञ्चि पि सत्तं तण्हातसादियोगतो तसं वा
 तदभावतो पहीनसब्बकिलेसविप्फन्दितत्ता थावरं वा न बाधेमि न
 5 दुक्खापेमि । करुणाज्झासयो^२ भगवा महाकरुणासमापत्तिबहुलो अत्तनो
 परमरुचितकरुणज्झासयानुरूपमेवमाह । तेन अविहिं सावितक्कं
 अब्यापादवितक्कं च दस्सेति । इदं वुत्तं होति—अहं इमाय इरियाय
 इमाय पटिपत्तिया एवं सम्मा^३ पटिपज्जन्तो एवं समापत्तिविहारेहि
 विहरन्तो एवं पुञ्जत्थिकेहि कतानि सक्कारगरुकारमाननवन्दनपूजनानि
 10 अधिवासेन्तो सत्तेसु न कञ्चि ब्याबाधेमि, अपि च खो दिट्ठधम्मिक-
 सम्परायिकपरमत्थप्पभेदं हितसुखमेव नेसं^४ परिब्रूहेमी' ति ।

यं अकुसलं तं पहीनं ति यं दियड्ढुकिलेससहस्सभेदं अज्जं च
 तं सम्पयुत्तं अनन्तप्पभेदं अकुसलं, तं सब्बं बोधिमूलेयेव मय्हं पहीनं
 समूहतं ति । इमिना पविवेकेसु^५ मुद्धभूतेन^६ सद्धिं निस्सरणविवेकेन
 R. 148 15 समुच्छेदप्पटिप्पस्सद्धिविवेके^७ दस्सेति । केचि पनेत्थ तदङ्गविकखम्भन-
 विवेके पि उद्धरन्ति । आगमनीयपटिपदाय हि सद्धिं भगवता अत्तनो
 किलेसक्खयो इध वुत्तो ति ।

इति भगवा अपरिमितकप्पपरिचित्तं अत्तनो पविवेकज्झासयं
 सद्धिं निस्सरणज्झासयेन इदानि मत्थकं पापेत्वा ठितो तमज्झासयं
 20 फलसमापत्तिं समापज्जित्वा अत्तनो किलेसप्पहानपच्चवेक्खणमुखेन
 विभावेति । यदत्थं पनेत्थ सत्था इमे द्वे वितक्के उद्धरि, इदानि
 तमत्थं दस्सेन्तो “तस्मातिह, भिक्खवे,” ति आदिमाह । भगवा हि
 इमस्स वितक्कद्वयस्स अत्तनो बहुलसमुदाचारदस्सनमुखेनेव^८ तत्थ
 भिक्खू निवेसेतुं इमं^९ देसनं आरभि ।

१. किञ्चि—सी०, रो० ।

२. करुणाज्झासयो—स्या०, रो० ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. ० च—स्या० ।

५. पविवेके—सी०, स्या० ।

६. समिद्ध-भूतेन—सी०, रो० ;

७. ० पहानपटिप्पस्सद्धि विवेके—स्या० । समुद्धभूते—स्या० ।

८. ० व—सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ९. ० धम्म—स्या० ।

तत्थ तस्मा ति^१ यस्मा अब्यापज्झपविवेकाभिरतस्स मे खेमपवि-
वेकवितक्कायेव बहुलं पवत्तति, तस्मा । तिहा ति निपातमत्तं ।
अब्यापज्झारामा विहरथा ति सब्बसत्तेसु मेत्ताविहारेण करुणाविहारे B. 143
न च अभिरमन्ता^२ विहरथ । तेन व्यापादस्स तदेकट्टकिलेसानं च
दूरीकरणमाह । तेसं वो ति एत्थ वो ति निपातमत्तं । पविवेकारामा 5
विहरथा ति कायादिविवेकं चैव तदङ्गादिविवेकं चाति सब्बविवेके
आरमितब्बट्ठानं कत्वा विहरथ । इमाय मयं ति आदि यथा नेसं
खेमवितक्कस्स पवत्तनाकारदस्सनं^३, एवं किं अकुसलं ति आदि
पविवेकवितक्कस्स पवत्तनाकारदस्सनं^४ । तत्थ यथा अनवज्जधम्मे
परिपूरेतुकामेन किं कुसलगवेसिना हुत्वा कुसलधम्मपरियेसना कातब्बाव, 10
सावज्जधम्मे पजहितुकामेना पि अकुसलपरियेसना कातब्बा ति^५ आह
“किं अकुसलं” ति आदि । अभिञ्जापुब्बिका^६ हि परिञ्जापहान-
सच्छि किरियाभावना । तत्थ किं अकुसलं ति अकुसलं नाम किं,
सभावतो किमस्स लक्खणं कानि वा रसपच्चुपट्टानपदट्टानानी ति
अकुसलस्स सभावकिच्चादितो^७ पच्चवेक्खणविधिं दस्सेति । आदि- 15
कम्मिकवसेन चैव वितक्को आगतो, किं अप्पहीनं किं पजहामा ति
इदं पदद्वयं सेक्खवसेन । तस्मा किं अप्पहीनं ति कामरागसंयोजनादीसु
अकुसलेसु किं अकुसलं अम्हाकं मग्गेन असमुच्छिन्नं । किं पजहामा R. 149
ति किं अकुसलं समुग्घातेम । अथवा किं पजहामा ति वीतिक्कम-
परियुट्ठानानुसयेसु^८ किं विभागं अकुसलं इदानीं मयं पजहामा ति 20
अत्थो । केचि पन “किं अप्पहीनं” ति पठन्ति । तेसं दिट्ठिसंयोजना-
दिवसेन अनेकभेदेसु अकुसलेसु किं कतमं अकुसलं केन कतमेन पकारेण
कतमेन वा मग्गेन अम्हाकं अप्पहीनं ति वुत्तं होति । सेसं वुत्तनयमेव ।

१. ० हा ति—सी०, रो० ।

२. अभिरममाना—सी०, स्या०, रो० ।

३. ० निदस्सनं—स्या० ।

४. पवत्तमानाकारदस्सनं—सी० ;

५. न कातब्बाति—सी०, स्या० ।

पवत्तनाकारनिदस्सने—स्या० ।

६. ० पुब्बकाहि—सी० ।

७. किच्चादितो—स्या० ।

८. वितक्क०—रो० ।

गाथासु बुद्धं ति चतुन्नं अरियसञ्चानं अविपरीतं सयम्भुजाणेन
बुद्धता पटिविद्धता बुद्धं सच्चविनिमुत्तस्स ज्ञेय्यस्स अभावतो । तथा
हि सुत्तं—

“अभिज्जेयं अभिज्जातं, भावेतब्बं च भावितं ।

5 पहातब्बं पहीनं मे, तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणा”

(सु० नि० ३८५, म० नि० २.४००) ति ॥

B. 144
10 ठपेत्वा महाबोधिसत्तं अज्जेहि सहितुं वहितुं असक्कुण्ययत्ता
असय्हस्स सकलस्स बोधिसम्भारस्स महाकरुणाधिकारस्स^१ च सहनतो
वहनतो, तथा अज्जेहि सहितुं अभिभवितुं दुक्करत्ता असय्हानं
पञ्चनं मारानं सहनतो अभिभवनतो, आसयानुसय चरियाधिमुत्ति-
आदिविभागावबोधेन यथारहं वेनेय्यानं दिट्ठधम्मिकसम्परायिक-
परमत्थेहि अनुसासनसङ्घातस्स अज्जेहि असय्हस्स बुद्धकिच्चस्स
सहनतो वहनतो, तत्थ वा साधुकारिभावतो^२ असय्हसाहिनं^३ ।
समुदाचरं ति नं ति एत्थ नं ति निपातमतं, नं तथागतं ति वा
15 अत्थो ।

20 सकपरसन्तानेसु तमसङ्घातं मोहन्धकारं नुदि^४ खिपीति
तमोनुदो । पारं निब्बानं गतो ति पारगतो । अथवा “मुत्तो मोचेय्यं^५”
ति आदिना नयेन पवत्तितस्स महाभिनीहारस्स सकलस्स वा संसार-
दुक्खस्स सब्बज्जुगुणानं पारं परियन्तं गतो ति पारगतो, तं तमोनुदं
पारगतं । ततो एव पत्तिपत्तं बुद्धं, सीलादिं दसबलजाणादिं च
R. 150 सम्मासम्बुद्धेहि पत्तब्बं सब्बं पत्तं ति अत्थो । वसिमं ति भानादीसु
आकङ्क्षापटिवद्धो परमो आवज्जनादिवसिभावो, अरियिद्विसङ्घातो
अनज्जसाधारणो चित्तवसिभावो च अस्स अत्थी वसिमा, तं वसिमं,

१. ० विधानस्स—रो० ।

२. साधुकारविभावतो—स्या० ।

३. असय्हवहिनं—सी०, रो० ।

४. मुदि—रो० ।

५. मोचेस्सामी—सी०, स्या०, रो० ।

वसिनं ति अत्थो । सब्बेसं^१ कामासवादीनं अभावेन अनासवं । काय-
 विसमादि कस्स विसमस्स वन्तत्ता वा विससङ्खातं सब्बं किलेसमलं
 तरित्वा वा विसं सकलवट्टदुक्खं सयं^२ तरित्वा तारणतो विसन्तरो^३,
 तं विसन्तरं । तण्हक्खये अरहत्तफले निब्बाने वा^४ विमुत्तं, उभयम्हि
 गमनतो मोनसङ्खातेन आणेन कायमोनेय्यादीहि वा सातिसयं समन्ना- 5
 गतत्ता मुनिं । मुनी ति हि अगारियमुनि, अनगारियमुनि, सेक्ख-
 मुनि, असेक्खमुनि, पच्चेकमुनि, मुनिमुनी ति अनेकविधा मुनयो ।
 तत्थ गिही आगतफलो विञ्जातसासनो अगारियमुनि, तथारूपो
 पब्बजितो अनगारियमुनि, सत्त सेक्खा सेक्खमुनि, खीणासवो
 असेक्खमुनि, पच्चेकबुद्धो पच्चेकमुनि, सम्मासम्बुद्धो मुनिमुनी ति । 10
 अयमेव इधाधिप्पेतो । आयतिं पुनब्भवाभावतो अन्तिमं, पच्छिमं
 देहं कायं धारेती ति अन्तिमदेहधारी^५, तं अन्तिमदेहधारिं । किलेसमारा-
 दीनं सम्मदेव परिच्चत्तत्ता मारञ्जहं । ततो एव जराहेतुसमुच्छेदतो
 अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तिवसेन पाकटजरादिसब्बजराय पारगुं । जरा-
 सीसेन चेत्थ जातिमरणसोकादीनं पारगमनं वुत्तं ति दट्ठब्बं । तं 15
 एवंभूतं तथागतं दुवे वितक्का समुदाचरन्ती ति ब्रूमी ति सम्बन्धो ।

इति भगवा पठमगाथाय वितक्कद्वयं उद्दिसित्वा ततो दुतियगाथाय
 पविवेकवितक्कं दस्सेत्वा इदानी खेमवितक्कं दस्सेतुं “सेले यथा”
 ति ततियगाथमाह । तत्थ सेले यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो ति सेले
 सिलामये एकग्घनपब्बतमुद्धनि यथा ठितो^६ । न हि तत्थ ठितस्स उद्धं 20
 गीवुक्खपनपसारणादिकिच्चं अत्थि । तथूपमं ति तप्पटिभागं
 सेलपब्बतूपमं । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो—यथा सेलपब्बतमुद्धनि^७
 ठितो^८ चक्खुमा पुरिसो समन्ततो जनतं पस्सेय्य, एवमेव
 सुमेधो, सुन्दरपञ्जो सब्बञ्जुतञ्जाणेन समन्तचक्खु भगवा धम्ममयं 01

B. 145

R. 151

१. यथा०...स्या०, रो० ।

२. भयं—स्या० ।

३. वेसन्तरो—सी० ।

४. च—सी०, स्या०, रो० ।

५. ० ति—रो० ।

६. ० व—सी०, स्या०, रो० ।

७. सेलेपब्बतमुद्धनि—स्या० ।

८. ० व—सी०, स्या०, रो० ।

पञ्चमयं पासादमास्यह सयं अपेतसोको सोकावतिण्णं जातिजराभिभूतं
 च जनतं सत्तकायं^१ अवेक्खति उपधारयति उपपरिव्रजति । अयं पनेत्थ
 अधिप्पायो—यथा हि पब्बतपादे समन्ता महन्तं खेत्तं कत्वा तत्थ
 केदारपाळीसु कुटियो कत्वा रत्ति अग्गि जालेय्य, चतुरङ्गसमन्नागतं
 ५ च अन्धकारं भवेय्य, अथस्स पब्बतस्स मत्थके ठत्वा चक्खुमतो
 पुरिसस्स भूमिप्पदेसं ओलोकयतो नेव खेत्तं, न केदारपाळियो, न
 कुटियो, न तत्थ सयितमनुस्सा पञ्चायेय्यु^२, कुटीसु पन अग्गिजाल-
 मत्तमेव पञ्चायेय्य^३, एवं धम्ममयं पासादमास्यह सत्तकायं ओलोक-
 यतो तथागतस्स ये ते अकतकल्याणा सत्ता, ते एकविहारे दक्खिण-
 १० पस्से निसिन्ना पि बुद्धाणस्स आपाथं नागच्छन्ति, रत्ति खित्तसरा
 विय होन्ति । ये पन कतकल्याणा वेनेय्यपुग्गला, ते एवस्स दूरे पि
 ठिता आपाथं आगच्छन्ति^४ सो अग्गि विय हिमवन्तपब्बतो विय च^५
 वुत्तं पि चेतं—

“दूरे सन्तो पकासेन्ति, हिमवन्तोव पब्बतो ।
 १५ असन्तेत्थ^६ न दिस्सन्ति, रत्ति^७ खित्ता^८ यथा सरा^९”
 (ध० प० ४५) ति ॥

एवमेतस्मिं सुत्ते गाथासु च भगवा अत्तानं परं विय कत्वा
 दस्सेसि ।

वितक्कसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(२) देसनामुत्तवण्णना

१३. दुत्तिये परिघायेना ति एत्थ परिघायसद्दो “मधुपिण्डक-
 २० परिघायो त्वेव नं धारेही” (म० नि० १.१५२) ति आदीसु देसनायं

१. सत्तनिकायं—सी०, स्या०, रो० ।	२. पञ्चापेय्युं—रो० ।
३. पञ्चापेय्य—रो० ।	४. गच्छन्ति—स्या० ।
५. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।	६. आसन्तेत्थ—रो० ।
७. रत्ति—सी० ।	८. खित्तो—स्या० ।
९. सरो—रो० ।	

आगतो । “अत्थि ख्वेस, ब्राह्मण, परियायो येन मं परियायेन सम्मा
वदमानो वदेय्य—अकिरियवादो समणो गोतमो” (पारा० ४, अं०
नि० ३. २८८) ति आदीसु कारणे । “कस्स नु खो, आनन्द, अज्ज
परियायो भिक्खुनियो ओवदितु” (म० नि० ३. ३६१) ति आदीसु
वारे । इध पन वारे पि कारणे पि वट्ठति, तस्मा भिक्खवे, तथा 5 R. 162
गतस्स द्वे धम्मदेसना यथारहं कारणेन भवन्ति वारेन वाति^१ अयमेत्थ
अत्थो । भगवा हि वेनेय्यज्झासयानुरूपं कदाचि “इमे धम्मा कुसला,
इमे, धम्मा^२ अकुसला । इमे धम्मा सावज्जा, इमे धम्मा अनवज्जा ।
इमे सेवितब्बा, इमे न सेवितब्बा” ति आदिना कुसलाकुसलधम्मे
विभजन्तो कुसलधम्मेहि अकुसलधम्मे असङ्करतो पञ्चापेन्तो^३ 10
“पापं पापकतो पस्सथा” ति धम्मं देसेति । कदाचि “पाणातिपातो,
भिक्खवे, आसेवितो भावितो बहुलीकतो निरयसंवत्तनिको तिरच्छान-
योनिस्वत्तनिको पेत्तिविसयस्वत्तनिको, यो सब्बलहुको पाणातिपातो,
सो अप्पायुकस्वत्तनिको” (अं० नि० ३. ३४५) ति आदिना आदीनव^४
पकासेन्तो पापतो निब्बिदादीहि नियोजेन्तो “निब्बिन्दथ विरज्जथा” 15
ति धम्मं देसेति ।

भवन्ती ति होन्ति पवत्तं ति । पापं पापकतो पस्सथा ति सब्बं
पापधम्मं दिट्ठेव धम्मे आयति च अहितदुक्खावहतो लामकतो पस्सथ ।
तत्थ निब्बिन्दथा ति तस्मिं पापधम्मे “अच्चन्तहीनभावतो लामकट्टेन
पापं, अकोसल्लसम्भूतट्टेन अकुसलं, पकतिपभस्सरस्स पसन्नस्स च^५ 20
चित्तस्स पभस्सरादिभावविनासनतो संकिलेसिकं पुनप्पुनं भवदुक्ख-
निब्बत्तनतो पोन्नोब्भविकं, सहेव दरथेहि परिळाहेहि वत्तनतो^६ सदरथं,
दुक्खस्सेव विपच्चनतो दुक्खविपाकं, अपरिमाणं पि कालं अनागते
जातिजरामरणनिब्बत्तनतो आयतिं जातिजरामरणियं, सब्बहितसुख-
विद्धंसनसमत्थं” ति आदिना नयेन नानाविधे आदीनवे, तस्स च 25

१. वाति—स्या० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. सञ्जापेन्तो—स्या० ।

४. आदीनवे—सी०, स्या० ।

५. पि—सी०, रो० ।

६. स्वत्तनतो—स्या० ।

०५. ४

पहाने आनिसंसे सम्मपञ्जाय पस्सन्ता^१ निब्बिन्दथ निब्बेदं^२ आपज्जथ ।
निब्बिन्दन्ता च विपस्सनं वड्ढेत्वा अरियमग्गाधिगमेन पापतो
विरज्जथ चेव विमुच्चथ च^३ । मग्गेन वा समुच्छेदविरागवसेन
विरज्जथ, ततो फलेन पटिप्पस्सद्विविमुत्तिवसेन विमुच्चथ । अथवा

०५. ४
B. 147
R. 153

- 5 पापं ति लामकतो पापं । किं वुत्तं होति ? यं अनिच्चदुक्खादिभावेन
कुच्छित्तं अरियेहि जिगुच्छनीयं वट्टदुक्खं पापेती ति पापं । किं पन तं ?
तेभूमकधम्मजातं^४ । यथावुत्तेन अत्थेन पापकतो दिस्वा तत्थ अनिच्चतो,
दुक्खतो, रोगतो, गण्डतो, सल्लतो, अघतो, आबाधतो ति आदिना
विपस्सनं वड्ढेन्ता निब्बिन्दथ । अयं^५ दुतिया ति याथावतो
10 अहितानत्थविभावनं पठमं उपादाय ततो विवेचनं अयं दुतिया
धम्मदेसना ।

- गाथासु बुद्धस्सा ति सब्बञ्जुबुद्धस्स^६ । सब्बभूतानुकम्पिनो ति
सब्बे पि सत्ते महाकरुणाय अनुकम्पनसभावस्स । परियायवचनं ति
परियायेन कथनं देसनं । पस्सा ति परिसं आलपति, परिसजेद्वकं वा
15 सन्धाय वुत्तं । केचि पनाहु “अत्तानमेव सन्धाय भगवा ‘पस्सा’ ति
अवोचा” ति । तत्था ति तस्मिं पापके विरज्जथ^७ रागं पजहथा ति
अत्थो । सेसं वुत्तनयमेव ।

देसनामुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(३) विज्जासुत्तवण्णना

१४. ततिये पुब्बङ्गमा ति सहजातवसेन उपनिस्सयवसेन चाति
द्वीहि आकारेहि पुब्बङ्गमा पुरस्सरा^८ पधानकारणं । न हि अविज्जाय

१. पस्सन्तं—रो० ।

३. सी०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. ० पि—स्या० ।

७. विरज्जथाति—सी०, स्या०, रो० ।

२. निब्बेधं—सी० ।

४. तेभूमिक०—सी०, स्या० ।

६. सब्बञ्जु०—रो० ।

८. पुरस्स वा—रो० ।

विना अकुसलुप्पत्ति अत्थि^१ । समापत्तिया ति समापज्जनाय सभावपटिलाभाय, पवत्तिया ति^२ अत्थो । तत्थ अकुसलुप्पवत्तिया आदीनवप्पटिच्छादनेन अयोनिसोमनसिकारस्स पच्चयभावेन अप्पहीन-भावेन च अकुसलधम्मानं उपनिस्सयभावो दिस्सति ।

एवं व्याधिमरणादिदुक्खस्स अधिट्ठानभावतो सब्बा पि गतियो इध 5 दुग्गतियो । अथवा रागादिकिलेसेहि दूसिता^३ गतियो कायवचीचित्तानं पवत्तियो ति दुग्गतियो, कायवचीमनोदुच्चरितानि^४ । अस्मि लोके^५ ति इधलोके^६ मनुस्सगतियं वा । परम्हि चाति ततो अज्जासु गतीसु । अविज्जामूलिका सब्बा ति ता सब्बा पि दुच्चरितस्स विपत्तियो वुत्तनयेन अविज्जापुब्बङ्गमत्ता अविज्जामूलिका एव । इच्छालोभ- 10 R. 154 समुस्सया ति असम्पत्तविसयपरियेसनलक्खणाय इच्छाय, सम्पत्तविसय-लुब्भनलक्खणेन लोभेन च समुस्सिता उपचिता ति इच्छालोभसमुस्सया ।

यतो ति यस्मा अविज्जाहेतु अविज्जाय निवुतो हुत्वा । पापिच्छो 15 ति अविज्जाय पटिच्छादितत्ता पापिच्छताय आदीनवे अपस्सन्तो असन्तगुणसम्भावनवसेन कोहज्जादीनि करोन्तो पापिच्छो, लोभेनेव अत्रिच्छता पि गहिता ति दट्ठ्वा । अनादरो ति लोकाधिपतिनो ओत्तप्पस्स अभावेन सन्नह्यचारीसु आदररहितो । ततो ति तस्मा अविज्जापापिच्छता अहिरिकानोत्तप्पहेतु । पसवती ति काय-दुच्चरितादिभेदं पापं उपचिनति^७ । अपायं तेन गच्छती ति तेन तथा पसुतेन पापेन निरयादिभेदं अपायं गच्छति उपपज्जति । 20

तस्मा ति यस्मा एते एवं सब्बदुच्चरितमूलभूता सब्बदुग्गतिपरि-क्किलेसहेतुभूता^८ च अविज्जादयो, तस्मा इच्छं च, लोभं च, अविज्जं च, चसदेन अहिरिकानोत्तप्पं च विराजयं समुच्छेदवसेन पजहं । कथं

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. पत्तियाति—सी० ।

३. दूस्सिता—सी०, रो० ।

४. कायवचीदुच्चरितानि—सी० ।

५. ० परम्हि चाति—स्या० ।

६. ० ति वा—स्या० ।

७. उपचिनाति—सी० ।

८. ० पबभवसंक्किलेसहेतुभूता—स्या० ।

विराजेतीति आह ? विज्जं उप्पादयंति, विपस्सनापटिपाटिया च^१,
मग्गपटिपाटिया च, उस्सक्कित्वा अरहत्तमग्गविज्जं अत्तनो सन्ताने
उप्पादयन्तो^२ सब्बा दुग्गतियोति सब्बा पि दुच्चरितसङ्घाता दुग्गतियो,
वट्टदुक्खस्स वा अधिष्ठानभावतो दुक्खा सब्बा पञ्च पि गतियो जहे
६ पजहेय्य समत्तिक्कमेय्य । किलेसवट्टप्पहानेनेव हि कम्मवट्टं विपाकवट्टं
च पहीनं होतीति ।

विज्जासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमभागवारवण्णना निट्ठिता ।

(४) पञ्चापरिहीनसुत्तवण्णना

१५. चतुत्थे सुपरिहीनाति सुट्ठु परिहीना । ये अरियाय पञ्चाय
परिहीनाति ये सत्ता पञ्चन्नं खन्धानं उदयब्बयपटिविज्झनेन^३
चतुसच्चपटिविज्झनेन^४ च किलेसेहि आरका ठितत्ता अरियाय
10 परिसुद्धाय विपस्सनापञ्चाय च, मग्गपञ्चाय च, परिहीना, ते लोकिय-
लोकुत्तराहि सम्पत्तीहि अतिविय परिहीना महाजानिका । के पन
R. 155 तेति ? ये कम्मावरणेन^५ समन्नागता । ते हि मिच्छत्तनियतभावतो
एकन्तेन परिहीना अपरिपुण्णा महाजानिका^६ । तेनाह “दुग्गति
पाटिकङ्का”ति । विपाकावरणसमङ्गिनो पि परिहीना । अथवा
B. 149 15 सुक्कपक्खे अपरिहीना नाम तिविधावरणविरहिता सम्मादिट्ठिका
कम्मस्सकतञ्जाणेन च समन्नागता । सेसं^७ उत्तनयानुसारेण वेदितव्वं ।

गाथासु पञ्चायाति निस्सक्कवचनं, विपस्सनाञ्जाणतो^८,
मग्गञ्जाणतो च, परिहानेनाति । सामिवचनं वा एतं, यथावुत्तञ्जाणस्स

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. उदयभय० रो० ।

३. ० वा—स्या०, रो० ।

४. तेसं—रो० ।

५. उप्पादेयन्तो—सी०, स्या० ।

६. चतुसच्चय०—रो० ।

७. महाजातिका—सी० ।

८. ० च—स्या०, रो० ।

परिहानेना ति, उप्पादेतब्बस्स अनुप्पादनमेव चेत्य परिहानं । निविट्ठं नामरूपस्मिं ति नामरूपे उपादानवखन्धपञ्चके “एतं ममा” ति आदिना तण्हादिट्ठिवसेन अभिनिविट्ठं अज्झोसितं, ततो एव इदं सच्चं ति मज्जती ति “इदमेव सच्चं मोघमज्जं” ति मज्जति “सदेवके लोके” ति विभत्ति परिणामेतब्बा ।

एवं पठमगाथाय संकिलेसपक्खं दस्सेत्वा इदानि यस्सा अनुप्पत्तिया नामरूपस्मिं मज्जनाभिनिवेसेहि किलेसवट्ठं वत्तति, तस्सा उप्पत्तिया वट्ठस्स उपच्छेदो ति पञ्चाय आनुभावं पकासेन्तो “पञ्चा हि सेट्ठा लोकस्मि” ति गाथमाह ।

तत्थ लोकस्मिं ति सङ्खारलोकस्मिं । सम्मासम्बुद्धो विय सत्तेसु, सङ्खारेसु पञ्चासदिसो धम्मो नत्थि । पञ्चुत्तरा हि कुसला धम्मा, पञ्चाय च सिद्धाय सब्बे अनवज्जधम्मा सिद्धा एव होन्ति । तथा हि वुत्तं “सम्मादिट्ठिस्स सम्मासङ्कप्पो पहोती”^१ (म० नि० ३.१३९, सं० नि० ४.१) ति आदि । या पनेत्थ पञ्चा अधिप्पेता, सा सेट्ठा ति थोमिता । यथा च सा पवत्तति, तं दस्सेतुं “यायं निब्बेधगामिनी” ति आदि वुत्तं । तस्सत्थो—या अयं पञ्चा अनिब्बिद्धपुब्बं अपदालित-पुब्बं लोभवखन्धादिं निब्बिज्झन्ती पदालेन्ती गच्छति पवत्तती ति^२ निब्बेधगामिनी, याय च तस्मिं तस्मिं भवयोनिगतिविज्जाणट्ठितिसत्ता-वासेसु सत्तनिकायेसु खन्धानं पठमाभिनिब्बत्तिसङ्खाताय जातिया तंनिमित्तस्स च कम्मभवस्स परिक्खयं परियोसानं निब्बानं अरहत्तं च सम्मा अविपरीतं जानाति सच्छिकरोति, अयं सहविपस्सना मग्गपञ्चा सेट्ठा लोकस्मिं ति ।

इदानि यथावुत्तपञ्चानुभावसम्पन्ने खीणासवे अभित्थवन्तो “तेसं देवा मनुस्सा चा” ति ओसानगाथमाह । तस्सत्थो—तेसं चतूसु अरियसच्चेसु परिज्जादीनं सोळसन्नं किच्चानं निट्ठितत्ता चतुसच्च-सम्बोधेन सम्बुद्धानं, सतिवेपुल्लप्पत्तिया सतिमतं, वुत्तनयेन

B. 150

समुग्धातितसम्मोहता पञ्चावेपुल्लप्पत्तिया हासपञ्चानं, पुब्बभागे वा
सीलादिपारिपूरितो^१ पट्टाय याव निब्बानसच्छिकिरियाय^२
हासवेदतुट्टिपामोज्जबहुलताय^३ हासपञ्चानं सब्बसो परिवखीणभव-
संयोजनत्ता अन्तिमसरीरधारीनं खीणासवानं देवा मनुस्सा च पिहयं
५ ति पिया होन्ति^४, तब्भावं अधिगन्तुं इच्छन्ति “अहो पञ्चानुभावो,
अहो वत मयं पि एदिसा एव^५ नित्तिण्णसब्बदुक्खा भवेय्यामा ति ।

पञ्चापरिहीनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) सुक्कधम्मसुत्तवण्णना

१६. पञ्चमे सुक्का ति न वण्णसुक्कताय सुक्का, सुक्कभावाय पन
परमवोदानाय संवत्तन्ती ति निप्फत्तिसुक्कताय^६ सुक्का । सरसेन^७ पि
सब्बे कुसला धम्मा सुक्का एव कण्हभावपटिपक्खती । तेसं हि उप्पत्तिया
१० चित्तं पभस्सरं होति परिसुद्धं । धम्मा ति कुसला धम्मा । लोकं ति
सत्तलोकं । पालेन्ती ति आधारसन्धारणेन^८ मरियादं ठपेन्ता रक्खन्ति ।
हिरी च ओत्तप्पञ्चा ति एत्थ^९ हिरियति-हिरियितब्बेन^९, हिरियं ति
एतेना ति वा हिरी । वुत्तं पि चेतं “यं हिरियति हिरियितब्बेन,
हिरियति पापकानं अकुसलानं धम्मानं समापत्तिया, अयं वुच्चति हिरी”
१५ (ध० सं० २३) ति । ओत्तप्पति^{१०} ओत्तप्पितब्बेन, ओत्तप्पं ति एतेना
ति वा ओत्तप्पं । वुत्तं पि चेतं “यं ओत्तप्पति ओत्तप्पितब्बेन, ओत्तप्पति
पापकानं अकुसलानं धम्मानं समापत्तिया, इदं वुच्चति ओत्तप्पं”
R. 157 (ध० सं० २३) ति ।

१. ० परिपुञ्जातो—स्या० ।

२. ० किरिया—सी० ।

३. ० पामुज्ज०—सी०, स्या०, रो० ;

४. यन्ति—स्या० ।

५. एव—स्या० ।

६. निब्बति०—सी०, रो० ।

७. सरसेना—रो० ।

८. आधारणासन्धारणेन—सी० ।

९-९. हिरियती ति हिरि—स्या०, रो० । १०. ओत्तप्पन्ति—रो० ।

तत्थ अज्झत्तसमुट्ठाना हिरी, बहिद्धासमुट्ठानं ओत्तप्पं । अत्ताधि-
पतेय्या हिरी, लोकाधिपतेय्यं ओत्तप्पं । लज्जासभावसण्ठिता हिरी,
भयसभावसण्ठितं ओत्तप्पं । सप्पतिस्सवलक्खणा हिरी, वज्जभीरुकभय-
दस्साविलक्खणं ओत्तप्पं ।

तत्थ अज्झत्तसमुट्ठानं^१ हिरिं चतुहि कारणेहि समुट्ठापेति^२— ५
जातिं पच्चवेक्खित्वा, वयं पच्चवेक्खित्वा, सूरभावं पच्चवेक्खित्वा,
बाहुसच्चं पच्चवेक्खित्वा । कथं ? “पापकरणं नामेतं न जातिसम्पन्नानं
कम्मं, हीनजच्चानं केवट्टादीनं कम्मं, मादिसस्स^३ जातिसम्पन्नस्स
इदं कम्मं कातुं न युत्तं” ति एवं ताव जातिं पच्चवेक्खित्वा
पाणातिपातादिपापकम्मं अकरोन्तो हिरिं समुट्ठापेति । तथा “पापकरणं १०
नामेतं दहरेहि कत्तब्बकम्मं, मादिसस्स वये ठितस्स इदं कम्मं कातुं
न युत्तं” ति एवं पच्चवेक्खित्वा पाणातिपातादिपापकम्मं अकरोन्तो
हिरिं समुट्ठापेति । तथा “पापकरणं नामेतं दुब्बलजातिकानं कम्मं,
मादिसस्स सूरभावसम्पन्नस्स इदं कम्मं कातुं न युत्तं” ति एवं
सूरभावं पच्चवेक्खित्वा पाणातिपातादिपापकम्मं अकरोन्तो हिरिं १५ B. 151
समुट्ठापेति । तथा “पापकरणं नामेतं अन्धबालानं कम्मं, न पण्डितानं,
मादिसस्स पण्डितस्स बहुस्सुतस्स इदं कम्मं कातुं न युत्तं” ति एवं
बाहुसच्चं पच्चवेक्खित्वा पाणातिपातादिपापकम्मं अकरोन्तो हिरिं
समुट्ठापेति । एवं अज्झत्तसमुट्ठानं हिरिं चतुहि कारणेहि समुट्ठापेति ।
समुट्ठापेत्वा च पन अत्तनो चित्ते हिरिं पवेसेत्वा^४ पापकम्मं न करोति । २०
एवं हिरी अज्झत्तसमुट्ठाना नाम होति ।

कथं ओत्तप्पं बहिद्धासमुट्ठानं नाम ? “सचे त्वं पापकम्मं
करिस्ससि, चतूसु परिसासु गरहण्णतो भविस्ससि ।

१. समुट्ठाना—सी०, स्या०, रो० । २. समुट्ठाति—सी०, स्या०, रो० ।

३. तादिसस्स—सी०, स्या०, रो०; ४. पच्चवेक्खित्वा—सी०, स्या०, रो० ।

‘एवमेव सब्बत्थ’ ।

“गरहितस्सं ति विञ्जू, असुचिं नागरिको यथा ।

वज्जितो सीलवन्तेहि, कथं भिक्खु करिस्ससी” ति ॥,

R. 158

पच्चवेक्खन्तो हि बहिद्धासमुट्ठितेन ओत्तप्पेन पापकम्मं न करोति ।
एवं ओत्तप्पं बहिद्धासमुट्ठानं नाम होति ।

5

कथं हिरी अत्ताधिपतेय्या नाम ? इधेकच्चो कुलपुत्तो अत्तानं
अधिपतिं जेट्ठकं कत्वा “मादिसस्स सद्धापब्बजितस्स बहुस्सुतस्स
धुतवादस्स^१ न युत्तं पापकम्मं कातु” ति पापकम्मं न करोति ।
एवं हिरी अत्ताधिपतेय्या नाम होति । तेनाह भगवा—

“सो अत्तानं येव अधिपतिं करित्वा^२ अकुसलं पजहति, कुसलं
10 भावेति, सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति, सुद्धमत्तानं परिहरती”
(अं० नि० १.१४६) ति ।

कथं ओत्तप्पं लोकाधिपतेय्यं नाम ? इधेकच्चो कुलपुत्तो लोकं
अधिपतिं जेट्ठकं कत्वा पापकम्मं न करोति । यथाह—

“महा खो पनायं लोकसन्निवासो । महन्तस्मिं खो पन लोक-
B. 152 15 सन्निवासे सन्ति समणब्राह्मणा इद्धिमन्तो दिब्बचक्खुका परचित्तविदुनो,
ते दूरतो पि पस्सन्ति, आसन्ना पि^३ न दिस्सन्ति, चेतसापि
चित्तं पजानन्ति, ते पि मं एवं जानिस्सन्ति ‘पस्सथ भो इमं कुलपुत्तं,
सद्धा^४ अगारस्मा अनगारियं पब्बजितो समानो वोकिण्णो विहरति
पापकेहि अकुसलेहि धम्मेही ति । सन्ति* देवता इद्धिमन्तिनियो^५
20 दिब्बचक्खुका परचित्तविदुनियो, सा दूरतो पि पस्सन्ति, आसन्ना पि^३
न दिस्सन्ति, चेतसा पि चित्तं पजानन्ति, तापि मं एवं जानिस्सन्ति
पस्सथ भो इमं, कुलपुत्तं, सद्धा^४ अगारस्मा अनगारियं पब्बजितो
समानो वोकिण्णो विहरति पापकेहि अकुसलेहि धम्मेही’ ति । सो^६
लोकं येव^७ अधिपतिं कत्वा^८ अकुसलं पजहती’ ति

१. धुतवादस्स—स्या०, रो० ।

३. आसन्ने पि—स्या०, रो० ।

५. इद्धिमन्तो—रो० ।

६. एकं०—स्या० ।

२. कत्वा—सी०, स्या०, रो० ।

४. सद्धो—स्या० ।

*. सी० पोत्थके अयं पाठो न दिस्सति ।

७. करित्वा—रो० ।

एवं लोकाधिपतेय्यं ओत्तप्पं ।

लज्जासभावसण्ठिता ति एत्थ लज्जाति लज्जनाकारो, तेन सभावेन सण्ठिता हिरी । भयं ति अपायभयं, तेन सभावेन सण्ठितं ओत्तप्पं । तदुभयं पापपरिवज्जने पाकटं होति । तत्थ यथा द्वीसु अयोगुळेसु एको सीतलो^१ भवेय्य गूथमक्खितो^२, एको उण्हो आदित्तो । तेसु यथा 5
सीतलं गूथमक्खितत्ता जिगुच्छन्तो विञ्जुजातिको न गण्हाति, इतरं दाहभयेन, एवं पण्डितो लज्जाय जिगुच्छन्तो पापं न करोति, ओत्तप्पेन अपायभीतो पापं न करोति । एवं लज्जासभावसण्ठिता हिरी भयसभावसण्ठितं ओत्तप्पं ।

R. 169

कथं सप्पतिस्सवलक्खणा हिरी, वज्जभीरुकभयदस्साविलक्खणं ओत्तप्पं ? एकच्चो हि जातिमहत्तपच्चवेक्खणा सत्थुमहत्तपच्चवेक्खणा 10
दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणा सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणा ति चतूहि कारणेहि तत्थ गारवेन सप्पतिस्सवलक्खणं हिरिं समुट्ठापेत्वा पापं न करोति, एकच्चो अत्तानुवादभयं परानुवादभयं, दण्डभयं, दुग्गति-
भयं ति चतूहि कारणेहि वज्जतो भायन्तो वज्जभीरुकभयदस्सा- 15
विलक्खणं ओत्तप्पं समुट्ठापेत्वा पापं^३ न करोति । एत्थ च अज्झत्त समुट्ठानादिता^४ हिरोत्तप्पानं तत्थ तत्थ^५ पाकटभावेन वुत्ता^६, न पन^७ नेसं^८ कदाचि अञ्जमञ्जविप्पयोगो^९ । न हि लज्जनं निब्भयं, पापभयं वा अलज्जनं अत्थी ति^९ ।

इमे चे, भिक्खवे, द्वे सुक्का धम्मा लोकं न पालेय्युं ति 20 B. 153
भिक्खवे, इमे द्वे अनवज्जधम्मा यदि लोकं न रक्खेय्युं, लोकपालका यदि न भवेय्युं । नयिध पञ्जायेथ माता ति इध इमस्मिं लोके

१. ० पि—स्या०, रो० ।

२. गूथमक्खितो—स्या०, रो० ।

३. ० कम्मं—सी०, स्या०, रो० ।

४. समुट्ठानादि—रो० ।

५. ० हि—सी०, रो० ।

६. वुत्तानं—सी०, स्या०, रो० ।

७. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ८. सी० पोत्थके नत्थि ।

९-९. न हि लज्जा न भयं निब्भयं वा

अलज्जनं अत्थी ति—सी०, रो० ।

जनिका माता “अयं मे माता” ति गरुचितीकारवसेन^१ न पञ्चायेथ,
 “अयं माता” ति न लब्धेय्य । सेसपदेसुपि एसेव नयो । मातुच्छा ति
 मातुभगिनी । मातुलानी ति मातुलभरिया । गरुनं ति महापितुचूळपितु-
 जेठुभातुआदीनं गरुट्टानियानं । सम्भेदं ति सङ्करं, मरियादभेदं वा ।
 5 यथा अजेळकातिआदीहि उपमं^२ दस्सेति । एते हि सत्ता “अयं मे
 माता” ति वा “मातुच्छा” ति वा गरुचितीकारवसेन न जानन्ति, यं
 वत्थुं निस्साय उप्पन्ना, तत्थपि विप्पटिपज्जन्ति । तस्मा उपमं
 आहरन्तो अजेळकादयो आहरि । अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—यथा
 अजेळकादयो तिरच्छाना हिरोत्तप्परहिता मातादिसञ्जं अकत्वा
 R. 160 10 भिन्नमरियादा सब्बत्थ सम्भेदेन वत्तन्ति, एवमयं मनुस्सलोको^३ यदि
 लोकपालकधम्मा न भवेय्युं, सब्बत्थ सम्भेदेन वत्तेय्य । यस्मा पनिमे
 लोकपालकधम्मा लोकं पालेन्ति, तस्मा नत्थि सम्भेदोति ।

गाथासु येसं चे^४ हिरिओत्तप्पं ति चे ति^५ निपातमत्तं । येसं सत्तानं
 हिरि च ओत्तप्पं च सब्बदाव^६ सब्बकालमेव न विज्जति न उपलब्भति ।
 15 वोक्कन्ता सुक्कमूला तेहि ते सत्ता कुसलमूलपच्छेदावहस्सापि^७ कम्मस्स
 करणतो^८ कुसलकम्मानं पतिट्ठानभूतानं^९ हिरोत्तप्पानमेव वा अभावतो
 कुसलतो वोक्कमित्वा, अपसंक्कित्वा, ठितत्ता^{१०} वोक्कन्ता सुक्कमूला,
 पुनप्पुनं जायनमीयनसभावत्ता जातिमरणगामिनो संसारं नातिवत्तन्ती
 ति अत्थो ।

20 येसं च हिरिओत्तप्पं ति येसं पन परिसुद्धमतीनं सत्तानं हिरी^{१०} च
 ओत्तप्पं चाति इमे धम्मा सदा सब्बकालं रत्तिन्दिवं नवमज्झिमत्थेर-
 कालेसु सम्मा उपगम्म^{११} ठिता^{११} पापा जिगुच्छन्त्वा भायन्ता

१. गरुचितिकारवसेन—स्या० ।

२. ओपम्मं—स्या०, रो० ।

३. पनलोको—सी०; परलोको—रो० ।

४. वे—स्या० ।

५. वेति—स्या० ।

६. ० च—सी०, रो० ।

७. ० परिच्छेदावहस्सापि—सी० ।

८-९. कुसलकुम्मपतिट्ठानभूतानं—सी०, स्या० ।

९. विगता—स्या०, रो० ।

१०. हिरि—सी० ।

११-११. ० उपट्ठिता ति—सी०;

० धम्मा उपट्ठिता—रो० ।

तदङ्गादिवसेन पापं पजहन्ता । विरूळहब्रह्मचरिया ति सासनब्रह्मचरिये^१
मग्गब्रह्मचरिये^२ च विरूळह^३ आपन्ना, अग्गमग्गाधिगमेन सब्बसो
सन्तकिलेसताय सन्तगुणताय वा सन्तो, पुनब्भवस्स खेपितत्ता
खीणपुनब्भवा^४ होन्ती ति ।

सुक्कधम्मसुत्तवर्णना निद्विता ।

(६) अजातसुत्तवर्णना

B. 154

१७. छट्ठे अत्थि, भिक्खवे, ति का उप्पत्ति ? एकदिवसं किर 5
भगवता अनेकपरियायेन संसारे आदीनवं पकासेत्वा तदुपसमनादिवसेन^५
निब्बानपटिसंयुत्ताय धम्मदेसनाय कताय^६ भिक्खून् एतदहोसि “अयं
संसारो भगवता अविज्जादीहि कारणेहि सहेतुको वुत्तो, निब्बानस्स
पन तदुपसमस्स न किञ्चि कारणं वुत्तं, तयिदं अहेतुकं कथं सच्चि-
कट्टपरमत्थेन^७ उपलब्धती” ति । अथ भगवा तेसं भिक्खून् 10 R. 161
विमतिविधमनत्थं चेव, इध समणब्राह्मणानं “निब्बानं निब्बानं” ति^८
वाचावत्थुमत्तमेव^९, नत्थि हि परमत्थतो निब्बानं नाम^{१०} अनुपलब्धमान-
सभावत्ता” ति लोकायतिकादयो विय विप्पटिपन्नानं बहिद्धा च^{११}
पुथुदिट्ठिगतिकानं मिच्छावादभञ्जनत्थञ्च^{१२}, अमतमहानिब्बानस्स^{१३}
परमत्थतो अत्थिभावदीपनत्थं तस्स च निस्सरणभावादिआनुभाववन्त- 15
तादीपनत्थं^{१४} पीतिवेगेन उदानवसेन इदं^{१५} सुत्तं अभासि । तथा हि इदं
सुत्तं उदाने पि सङ्गीतं ।

१. ० ब्रह्मचरियेन—सी०, स्या०, रो० । २. विरूळह—सी० ।

३. खीणा अपुनब्भवा—सी० ।

४. सन्दस्सनादिवसेन—सी०, स्या०, रो० ।

५. कताय—सी० ।

६. ० सच्चिकत—सी० ।

७. रो० पोत्थके नत्थि ।

८. वाचामत्तमेव—सी०; तथावुत्तमत्तमेव
—स्या० ।

९. व—सी०, स्या०, रो० ।

१०. इमं—सी०, स्या०, रो० ।

११. ० भिन्दनत्थञ्च—सी०, रो० ।

१२. इमं—सी०, स्या० ।

१३. वन्ततं—सी०, रो० ।

तत्थ अत्थी ति विज्जति परमत्थतो उपलब्धति । अजातं अभूतं
 अकतं असङ्गतं ति सब्बानि पि पदानि अञ्जमञ्जवेवचनानि ।
 अथवा वेदनादयो विय हेतुपच्चयसमवायसङ्घाताय कारणसामगगिया
 न जातं न निब्बत्तं ति अजातं । कारणेन विना सयमेव न भूतं न पातुभूतं
 5 न उप्पन्नं ति अभूतं । एवं अजातत्ता अभूतत्ता च येन केनचि कारणेन
 न कतं ति अकतं । जातभूतकतसभावो^१ च नामरूपादीनं सङ्घतधम्मनं
 होति, न असङ्घतसभावस्स निब्बानस्सा ति दस्सनत्थं असङ्घतं
 ति वुत्तं । पटिलोमतो वा समेच्च सम्भुय्य पच्चयेहि कतं ति सङ्घतं,
 तथा न सङ्घतं, सङ्घतलक्खणरहितं ति च असङ्घतं ति । एवं अनेकेहि
 10 कारणेहि निब्बत्तितभावे^२ पटिसिद्धे “सिया नु खो एकेनेव कारणेन
 कतं” ति आसङ्कायं “न केनचि कतं” ति दस्सनत्थं “अकतं” ति
 वुत्तं । एवं अप्पच्चयं पि समानं “सयमेव नु खो इदं भूतं पातुभूतं”
 ति आसङ्कायं^३ तन्निवत्तनत्थं^४ “अभूतं” ति वुत्तं । अयं च एतस्स
 असङ्घताकताभूतभावो सब्बेन सब्बं अजातिधम्मत्ता ति दस्सेतुं
 15 “अजातं” ति वुत्तं ति । एवमेतेसं चतुन्नं पि पदानं सात्थकभावो
 वेदितव्वो ।

B. 155 इति भगवा “अत्थि, भिक्खवे, अजातं अभूतं अकतं असङ्घतं”
 ति परमत्थतो निब्बानस्स अत्थिभावं वत्वा तत्थ हेतुं दस्सेन्तो “नो
 R. 162 चेतं, भिक्खवे”, ति आदिमाह । तस्सायं सङ्खेपो—भिक्खवे, यदि
 20 अजातादिसभावा असङ्घता धातु न अभविस्स न सिया, इध लोके
 जातादिसभावस्स रूपादिक्खन्धपञ्चकसङ्घातस्स सङ्खारगतस्स निस्सरणं
 अनवसेसवट्ठूपसमो न पञ्जायेय्य न उपलब्धेय्य न सम्भवेय्य । निब्बानं
 हि आरम्भणं कत्वा पवत्तमाना सम्मादिट्ठिआदयो अरियमग्गधम्मा
 अनवसेसतो किलेसे समुच्छिन्दन्ति, तेनेत्थ सब्बस्स पि वट्ठुक्खस्स
 25 अप्पवत्ति अपगमो निस्सरणं पञ्जायति ।

१. जातभूतसभावो—सी०, स्या० ।

३. संसयस्सेव—सी०, स्या०, रो० ।

२. ० सभावे—स्या०, रो० ।

४. निवत्तनत्थं—सी०, स्या०, रो० ।

एवं व्यतिरेकवसेन^१ निब्बानस्स अत्थिभावं दस्सेत्वा इदानीं
 अन्वयवसेन पि तं^२ दस्सेतुं “यस्मा च खो” ति आदि वुत्तं, तं
 वुत्तत्थमेव । एत्थ च यस्मा “अपच्चया धम्मा, असङ्खता धम्मा
 (ध० सं० ६) अत्थि, भिक्खवे, तदायतनं यत्थ नेव पथवी
 (उ० १६२) । इदम्पि खो ठानं दुद्दसं यदिदं सब्बसङ्खारसमथो 5
 सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो (म० व० ६, म० नि० १.२१७) । असङ्खतं
 च वो, भिक्खवे, धम्मं देसेस्सामि असङ्खतगामिनिं च पटिपदं”
 (सं० नि० ३.३१३) ति आदीहि अनेकेहि सुत्तपदेहि “अत्थि,
 भिक्खवे, अजातं” ति इमिना पि सुत्तेन निब्बानधातुया परमत्थतो
 सत्भावो सब्बलोकं अनुकम्पमानेन सम्मासम्बुद्धेन देसितो, तस्मा 10
 न पटिक्खपितब्बं । तत्थ अप्पच्चक्खकारीनं पि विञ्चूनं कङ्खा वा
 विमति वा नत्थि एव । ये पन अबुद्धिपुग्गला, तेसं विमतिविनोदनत्थं
 अयमेत्थ अधिप्पायनिद्वारणमुखेन युत्तिविचारणा^३—यथा परिञ्जेय्य-
 ताया^४ सउत्तरानं^५ कामानं रूपानं च पटिपक्खभूतं तब्बिधुरसभावं
 निस्सरणं पञ्जायति, एवं तंसभावानं सब्बेसं सङ्खतधम्मानं पटिपक्ख- 15
 भूतेन तब्बिधुरसभावेन निस्सरणेन भवितब्बं । यं चेतं निस्सरणं, सा
 असङ्खता धातु । किं च भिय्योसङ्खतधम्मारम्मणं विपस्सनाजाणं
 अपि अनुलोमजाणं किलेसे समुच्छेदवसेन^६ पजहितुं न सक्कोति^७,
 तथा सम्मुतिसच्चारम्मणं पठमपठमज्झानादीसु जाणं विक्खम्भन-
 वसेनेव किलेसे पजहति, न समुच्छेदवसेन । इति सङ्खातधम्मारम्मणस्स 20 R. 163
 सम्मुतिसच्चारम्मणस्स च जाणस्स किलेसानं समुच्छेदप्पहाने
 असमत्थभावतो तेसं समुच्छेदप्पहानकरस्स अरियमग्गजाणस्स तदुभय-
 विपरीतसभावेन आरम्मणेन भवितब्बं, सा असङ्खता धातु । तथा “अत्थि,
 भिक्खवे, अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं” ति इदं निब्बानस्स परमत्थतो B. 156

१. व्यतिरेकेन—सी०, स्या०, रो० । २. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. अधिप्पायुद्वारण मुखेन युत्ति विवरणा ४. ० च—रो० ।

—सी०, रो०; अधिप्पायुद्वारण० ५. उत्तरानं—सी०, स्या० ।

—स्या० ।

६. ० पहानवसेन—स्या० ।

७. सक्कति—रो० ।

अत्थिभावजोतकवचनं अविपरीतत्थं भगवता भासितत्ता । यं हि भगवता भासितं, तं अविपरीतत्थं परमत्थं ति यथा तं “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा, सब्बे सङ्खारा दुक्खा, सब्बे धम्मा अनत्ता” (ध० प० ४३, चु० नि० १३६) ति । तथा निब्बानसद्दो कत्थञ्चि विसये यथाभूत-
 5 परमत्थविसयो^१ उपचारवृत्तिसम्भावतो^२ सेय्यथापि सीहसद्दो । अथवा^३ अत्थेव परमत्थतो असङ्खता धातु इतरतब्बिपरीतविनिमुत्तसभावत्ता सेय्यथापि पथवीधातु वेदनाति । एवमादीहि नयेहि युत्तितोपि असङ्ख-
 15 ताय धातुया परमत्थतो अत्थिभावो वेदितब्बो ।

गाथासु जातं ति जायनट्ठेन जातं, जातिलक्खणप्पत्तं ति अत्थो ।
 10 भूतं ति भवनट्ठेन भूतं, अहुत्वा सम्भूतं ति अत्थो । समुप्पन्नं ति सहितभावेन उप्पन्नं, सहितेहि धम्मेहि च उप्पन्नं ति अत्थो । कतं ति कारणभूतेहि पच्चयेहि निब्बत्तितं । सङ्खतं ति तेहियेव समेच्च सम्भुय्य कतं ति सङ्खतं, सब्बमेतं पच्चयनिब्बत्तस्स अधिवचनं । निच्चसारादि विरहिततो अद्भवं । जराय मरणेन च एकन्तेनेव
 15 सङ्घटितं संसट्ठं ति जरामरणसङ्घातं^४ । “जरामरणसङ्घट्टं” ति पि पठन्ति, जराय मरणेन च उपदुतं पीळितं ति अत्थो । अक्खिरोगादीनं अनेकेसं रोगानं नीळ^५ कुलावकं ति रोगनीळ^६ । सरसतो उपक्कमतो च^७ पभङ्गुपरमसीलताय^८ पभङ्गुरं^९ ।

R. 164

चतुब्बिधो आहारो च तण्हासङ्खाता नेत्ति च पभवो समुट्ठानं
 20 एतस्सा ति आहारनेत्तिप्पभवं । सब्बो पि वा पच्चयो आहारो, इध पन तण्हाय नेत्तिग्गहणेन गहितत्ता तण्हावज्जा वेदितब्बा । तस्मा आहारो च नेत्ति च पभवो एतस्सा ति आहारनेत्तिप्पभवं । आहारो

१. ० विसये—सी०, रो० ।

२. ० सम्भावतो—रो० ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. सङ्घाटं—सी०, स्या०, रो० ।

५. किट्टं—रो०; निट्ठं—सी०, स्या० ।

६. रोगनिट्ठं—सी०, स्या०;

७. स्या० पोत्थके नत्थि ।

रोगकिट्टं—रो० ।

८. ० पगमन०—सी०;

९. पभङ्गुणं—स्या०, रो० ।

० पगमनसीलवाय—रो० ।

एव वा नयनद्वेन पवत्तनद्वेन नेत्ती ति एवम्पि आहारनेत्तिप्पभवं । नालं
तदभिनन्दितुं ति तं^१ उपादानक्खन्धपञ्चकं एवं पच्चयाधीनवुत्तिकं,
ततो एव अनिच्चं, दुक्खं च तण्हादिद्वीहि अभिनन्दितुं अस्सादेतुं
न युत्तं ।

तस्स निस्सरणं ति “जातं भूतं” ति आदिना वुत्तस्स तस्स 5 B. 157
सक्कायस्स निस्सरणं निक्कमो^२ अनुपसन्तसभावस्स रागादिकिलेसस्स
सब्बसङ्खारस्स च अभावेन तदुपसमभावेन^३ पसत्थभावेन च सन्तं,
तक्कजाणस्स अगोचरभावतो अतक्कावचरं, निच्चद्वेन ध्रुवं, ततो
एव अजातं असमुप्पन्नं, सोकहेतुनं अभावतो असोकं, विगतरागादि-
रजत्ता विरजं, संसारदुक्खद्वितीहि^४ पटिपज्जितब्बत्ता पदं, जातिआदि- 10
दुक्खधम्मनं निरोधहेतुताय निरोधो दुक्खधम्मनं, सब्बसङ्खारानं
उपसमहेतुताय सङ्खारूपसमो, ततो एव अच्चन्तसुखताय सुखो ति
सब्बपदेहि अमतमहानिब्बानमेव थोमेति । एवं भगवा पठमगाथाय
व्यतिरेकवसेन, दुतियगाथाय अन्वयवसेन च निब्बानं विभावेसि ।

अजातसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(७) निब्बानधातुसुत्तवण्णना

१८. सत्तमे द्वेमा ति द्वे इमा । वानं वुच्चति तण्हा, निक्खन्तं 15
वानतो, नत्थि वा एत्थ वानं इमस्मिं वा अधिगते वानस्स अभावो ति
निब्बानं । तदेव निस्सत्तनिज्जीवद्वेन सभावधारणद्वेन च धातू ति
निब्बानधातु । यदिपि तस्सा परमत्थतो भेदो नत्थि, परियायेन पन
पञ्चायती ति तं परियायभेदं सन्धाय “द्वेमा, भिक्खवे, निब्बानधातुयो”
ति वत्वा यथाधिप्पेतप्पभेदं दस्सेतुं “सउपादिसेसा” ति आदि^५ 20

R. 165

१. नं—स्या० ।

२. निग्गमो—सी०, स्या०, रो० ।

३. ० च—स्या०, रो० ।

४. ० दुक्खातीतेहि—स्या० ।

५. रो० पोत्थके नत्थि ।

वृत्तं । तत्थ तण्हादीहि फलभावेन उपादीयती ति उपादि, खन्धपञ्चकं ।
उपादियेव सेसो ति^१ उपादिसेसो, सह उपादिसेसेना ति सउपादिसेसा
तदभावतो अनुपादिसेसा ।

अरहं ति आरककिलेसो, दूरकिलेसो ति अत्थो । वृत्तं हेतं
5 भगवता—

B. 158 “कथं च, भिक्खवे, भिक्खु अरहं होति, आरकास्स होन्ति
पापका अकुसला धम्मा, संकिलेसिका पोन्नोब्भविका, सदरा दुक्खविपाका,
आयतिं जातिजरामरण्या । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु अरहं होती”
(म० नि० १.३४३) ति ।

10 खीणासवो ति कामासवादयो चत्तारो पि आसवा अरहतो^२ खीणा
समुच्छिन्ना पहीना पटिप्पस्सद्धा अभव्वुप्पत्तिका आणगिना दड्ढा ति
खीणासवो । वुसितवा ति गरुसंवासे पि अरियमग्गे पि दससु अरिय-
वासेसु पि वसि परिवसि परिवुट्ठो वुट्ठवासो चिण्णचरणो^३ ति वुसितवा ।
कतकरणीयो ति पुथुज्जनकल्याणकं उपादाय सत्त सेखा चतुहि मग्गेहि
15 करणीयं करोन्ति नाम, खीणासवस्स सब्बकरणीयानि कतानि परियो-
सितानि, नत्थि उत्तरिं करणीयं दुक्खवखयाधिगमायाति कतकरणीयो ।
वृत्तं पि चेतं—

तस्स सम्मा विमुत्तस्स, सन्तचित्तस्स भिक्खुनो ।

कतस्स पटिचयो नत्थि, करणीयं न विज्जती”

20

(अं० नि० ३.८९, म० व० २०४) ति ॥

ओहितभारो ति तयो भारा खन्धभारो किलेसभारो अभिसङ्खारभारो
ति, तस्सिमे तयो पि भारा ओहिता ओरोपिता निक्खित्ता पातियाति^४
ओहितभारो । अनुप्पत्तसदत्थो ति अनुप्पत्तो सदत्थं, सकत्थं ति वृत्तं
होति, ककारस्स दकारो कतो । अनुप्पत्तो सदत्थो एतेना ति

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. चिन्तचरणो—रो० ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

४. पतिता चा ति—सी०, रो० ।

अनुप्पत्तसदत्थो, सदत्थो ति च अरहत्तं वेदितव्वं । तं हि अत्तुपनि-
बन्धट्टेन^१ अत्तनो अविजहनट्टेन^२ अत्तनो परमत्थेन च अत्तनो अत्थत्ता
सकत्थो होति । परिकखीणभवसंयोजना ति कामरागसंयोजनं पटिघ-
संयोजनं, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छा, सीलव्वतपरामास, भवराग,
इस्सा, मच्छरिय, अविज्जासंयोजनं ति इमानि सत्ते भवेसु, भवं वा 5
भवेन संयोजेन्ति उपनिबन्धन्ती ति भवसंयोजनानि नाम, तानि
अरहतो परिकखीणानि, पहीनानि, आणगिगना, दड्डानी ति परिकखीण-
भवसंयोजनो । सम्मदञ्जा विमुत्तो ति एत्थ सम्मदञ्जा ति सम्मा
अञ्जाय, इदं वुत्तं होति—खन्धानं खन्धट्टं, आयतनानं आयतनट्टं,
धातूनं सुञ्जट्टं, दुक्खस्स पीळनट्टं, समुदयस्स पभवट्टं, निरोधस्स अन्तट्टं, 10
मग्गस्स दस्सनट्टं “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा” ति एवमादिभेदं वा सम्मा
यथाभूतं अञ्जाय जानित्वा तीरयित्वा तुलयित्वा विभावेत्वा विभूतं
कत्वा । विमुत्तो ति द्वे विमुत्तियो चित्तस्स च विमुत्ति निब्वानं च । B. 159
अरहा हि सब्बकिलेसेहि विमुत्तत्ता चित्तविमुत्तिया पि विमुत्तो, निब्वाने
पि विमुत्तो ति । तेन वुत्तं “सम्मदञ्जा विमुत्तो” ति । 15

तस्स तिट्ठन्तेव पञ्चिन्द्रियानी ति तस्स अरहतो चरिमभवहेतु-
भूतं कम्मं याव न खीयति, ताव तिट्ठन्तियेव चक्खादीनि पञ्चिन्द्रियानि ।
अविघातत्ता^३ ति अनुप्पादनिरोधवसेन अनिरुद्धत्ता । मनापामनापं
ति इट्ठानिट्ठं रूपादिगोचरं । पच्चनुभोती ति विन्दति पटिलभति ।
सुखदुक्खं पटिसंवेदेती ति विपाकभूतं सुखं च दुक्खं च पटिसंवेदेति 20
तेहि द्वारेहि पटिलभति ।

एत्तावता उपादिसेसं दस्सेत्वा इदानि सउपादिसेसं^४ निब्वानधातुं
दस्सेतुं “तस्स यो” ति आदि वुत्तं । तत्थ तस्सा ति तस्स सउपादि-
सेसस्स सतो अरहतो । यो रागक्खयो ति रागस्स खयो खीणाकारो

१. अत्तुपनिबन्धनेन—सी०, रो० ;

२. अविज्जहनट्टेन—रो० ।

अत्तपटिबन्धट्टेन—स्या० ।

३. अविगतत्ता—रो० ।

४. अनुपादिसेसं—सी०, रो० ।

अभावो अच्चन्तमनुप्पादो । एस नयो सेसेसु पि । एत्तावता
रागादिक्खयो^१ सउपादिसेसा निब्बानधातु ति दस्सितं होति ।

R. 167

इधेवा ति इमस्मिं येव अत्तभावे । सब्बवेदयितानी ति सुखादयो
सब्बा अब्याकतवेदना, कुसलाकुसलवेदना पन पुब्बेयेव पहीना ति ।
5 अनभिनन्दितानी ति तण्हादीहि न अभिनन्दितानि । सीतिभविस्सन्ती
ति अच्चन्तवूपसमेन सङ्खारदरथपटिप्पस्सद्धिया सीतली भविस्सन्ति,
अप्पटिसन्धिकनिरोधेन निरुज्झिस्सन्ती ति अत्थो । न केवलं वेदयि-
तानियेव, सब्बे पि पन खीणासवसन्ताने पञ्चक्खन्धा निरुज्झिस्सन्ति,
वेदयितसीसेन देसना कता ।

10

गाथासु चक्खुमता ति बुद्धचक्खु, धम्मचक्खु, दिब्बचक्खु,
पञ्चाचक्खु, समन्तचक्खु ति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमता ।
अनिस्सितेना ति तण्हादिट्ठिस्सयवसेन कश्चि^२ धम्मं अनिस्सितेन,
रागबन्धनादीहि वा अबन्धेन । तादिना ति छळङ्गुपेक्खावसेन सब्बत्थ
इट्ठादीसु^३ एकसभावतासङ्घातेन तादिलक्खणेन तादिना । दिट्ठधम्मका
15 ति इमस्मिं अत्तभावे भवा वत्तमाना । भवनेत्तिसङ्ख्या ति भवनेत्तिया
तण्हाय परिक्खया । सम्परायिका ति सम्पराये खन्धभेदतो परभागे^४
भवा । यम्ही ति यस्मिं अनुपादिसेसनिब्बाने । भवानी ति लिङ्ग-
विपल्लासेन^५ वृत्तं, उपपत्तिभवा सब्बसो अनवसेसा निरुज्झन्ति न
पवत्तन्ति ।

B. 160 20

तेति ते एवं विमुत्तचित्ता । धम्मसारधिगमा ति विमुत्तिसारत्ता
इमस्स धम्मविनयस्स, धम्मेषु सारभूतस्स अरहत्तस्स अधिगमनतो^६ ।
खये ति रागादिक्खयभूते निब्बाने रत्ता अभिरत्ता । अथवा निच्चभावतो
सेट्ठभावतो च धम्मेषु सारं ति धम्मसारं, निब्बानं । वृत्तं हेतं “विरागो
सेट्ठो धम्मानं, विरागो तेसं अगमवखायती” ति च । तस्स धम्मसारस्स

१. रागादिक्खया—रो० ।

२. किञ्चि—सी० ।

३. इट्ठानिट्ठादिसु—सी०, रो० ।

४. ० वा—रो० ।

५. लिङ्गाविपल्लासवसेन—रो० ।

६. अधिगमतो—रो०, सी० ।

अधिगमहेतु खये सब्बसङ्खारपरिक्खये अनुपादिसेसनिब्बाने रता ।
पहंसू ति पजहिंसु । तेहि निपातमत्तं । सेसं वुत्तनयमेव ।

निब्बानधातुसुत्तवण्णना निद्धिता ।

(८) पटिसल्लानसुत्तवण्णना

१९. अट्टमे पटिसल्लानरामा ति तेहि तेहि सत्तसङ्खारेहि
पटिनिवत्तित्वा सल्लानं पटिसल्लानं, एकविहारो एकमन्तसेविता,
कायविवेको ति अत्थो । तं पटिसल्लानं रमन्ति रोचन्ती ति 5
पटिसल्लानरामा “पटिसल्लानारामा” ति पि पाठो, यथा वुत्तं
पटिसल्लानं आरमितव्वतो आरामो एतेसं ति पटिसल्लानारामा^१ ।
विहरथा ति एवंभूता हुत्वा विहरथा ति अत्थो । पटिसल्लाने रता
निरता सम्मुदिता ति पटिसल्लानरता । एत्तावता जागरियानुयोगो,
तस्स निमित्तभूता वूपकट्टकायता च दस्सिता । जागरियानुयोगो 10
सीलसंवरो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता भोजने मत्तञ्जुता सतिसम्पजञ्जं ति
इमेहि धम्ममेहि विना न वत्तती ति ते पि इध अत्थतो वुत्ता एवा ति
वेदितव्वा ।

अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुत्ता ति अत्तनो चित्तसमथे अनुयुत्ता ।
अज्झत्तं अत्तनो ति च एतं एकत्थं, व्यञ्जनमेव नानं । भुम्मत्थे चेतं 15
समथं ति अनुसद्दयोगेन उपयोगवचनं । अनिराकतज्झाना ति बहि
अनीहतज्झाना अविनासितज्झाना वा । नीहरणं विनासो वा ति इदं
निराकतं नाम “थम्भं निरंकत्वा निवात्तवुत्ती” ति आदीसु विय ।
विपस्सनाय समन्नागता ति सत्तविधाय अनुपस्सनाय युत्ता । सत्तविधा
अनुपस्सना नाम अनिच्चानुपस्सना दुक्खानुपस्सना अनत्तानुपस्सना 20 B. 161
निब्बिदानुपस्सना, विरागानुपस्सना, निरोधानुपस्सना, पटिनिस्सग्गानु-
पस्सना च, ता विसुद्धिमग्गे वित्थारिताव ।

ब्रूहेतारो सुञ्जागारानं ति वड्ढेतारो सुञ्जागारानं । एत्थ च
 “सुञ्जागारानं” ति यं किञ्चि विवित्तं भावनानुयोगस्स अनुच्छविकट्टानं ।
 समथविपस्सनावसेन कम्मट्टानं गहेत्वा रत्ति दिवं सुञ्जागारं पविसित्वा
 भावनानुयोगवसेन निसीदमाना भिक्खू “ब्रूहेतारो सुञ्जागारानं” ति
 5 वेदितब्बा^१ । एकभूमिकादिपासादे पि पन वासं कुरुमाना भ्णयिनो
 सुञ्जागारानं ब्रूहेतारोत्वेव वेदितब्बा^१ ।

R. 169

एत्थ च या “पटिसल्लानरामा, भिक्खवे, विहरथ पटिसल्लानरता”
 ति वूपकट्टकायता विहिता, सा परिसुद्धसीलस्स, न असीलस्स अविसुद्ध-
 सीलस्स वा तस्स रूगारम्मणादितो चित्तविनिवत्तनस्सेव अभावतो ति
 10 अत्थतो सीलविसुद्धि दस्सिता ति वुत्तोवायमत्थो । “अञ्भत्तं
 चेतोसमथमनुयुत्ता अनिराकतज्झाना” ति पदद्वयेन समाधिभावना,
 “विपस्सनाय समन्नागता” ति इमिना पञ्चाभावना विहिता ति
 लोकिया तिस्सो सिक्खा दस्सिता ।

इदानी तासु पतिट्ठितस्स अवस्संभाविफलं दस्सेतुं “पटिसल्लान-
 15 रामानं” ति आदि वुत्तं । तत्थ ब्रूहेतानं ति वड्ढेतानं । द्विन्नं
 फलानं ति ततियचतुत्थफलानं । पाटिकङ्खं ति इच्छितब्बं अवस्सं-
 भावी । अञ्जा ति अरहत्तं । तं हि हेट्ठिममग्गजाणेहि आतमरियादं
 अनतिक्कमित्वा जाननतो परिपुण्णजाननत्ता उपरि जाननकिच्चाभावतो
 च “अञ्जा” ति वुच्चति । सति वा उपादिसेसे ति सति वा
 20 किलेसूपादिसेसे, पहातुं असक्कुण्ये^२ सति । जाणे हि अपरिपक्के ये
 तेन परिपक्केन पहातब्बकिलेसा, ते न पहीयन्ति । तं सन्धायाह
 “सति वा उपादिसेसे” ति । सति च किलेसे खन्धाभिसङ्खारा तिट्ठन्ति
 एव । इति इमस्मिं सुत्ते अनागामिफलं अरहत्तं ति द्वे धम्मा दस्सिता ।
 यथा चेत्थ, एवं इतो परेसु द्वीसु सुत्तेसु ।

25

गाथासु ये सन्तचित्ता ति ये योगावचरा तदङ्गवसेन विक्खम्भन-
 वसेव च समित्तिलेसताय सन्तचित्ता । नेपक्कं वुच्चाति पञ्चा, ताय
 समन्नागतत्ता निपका । इमिना तेसं कम्मट्टानपरिहरणजाणं दस्सेति ।

सतिमन्तो च ज्ञायिनो ति ठाननिसज्जादीसु कम्मट्टानाविजहनहेतु- B. 162
भूताय सतिया सतिमन्तो^१, आरम्मणूपनिज्झानलक्खणेन भानेन^२
ज्ञायिनो । सम्मा धम्मं विपस्सं ति, कामेसु अनपेक्खिनो ति
पुब्बेयेव “अट्ठिकङ्कलूपमा कामा” (म० नि० १.१७४, पाचि० १८१)
ति आदिना वत्थुकामेसु किलेसकामेसु च आदीनवपच्चवेक्खणेन 5
अनपेक्खिनो अनत्थिका ते पहाय अधिगतं उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं
वा पादकं कत्वा नामरूपं तस्स पच्चये च परिग्गहेत्वा कलापसम्मसना-
दिक्कमेन सम्मा अविपरीतं पञ्चक्खन्धधम्मं अनिच्चादितो विपस्सन्ति ।

अप्पमादरता ति वुत्तप्पकाराय समथविपस्सनाभावनाय R. 170
अप्पमज्जेने^३ रता अभिरता तत्थ अप्पमादेनेव रत्ति दिवं वीतिनामेन्ता । 10
सन्ता ति समाना । “सत्ता” ति पि पाठो, पुग्गला ति अत्थो ।
पमादे भयदस्सिनो ति निरयूपपत्तिआदिकं पमादे भयं पस्सन्ता ।
अभब्बा परिहानाया ति ते^४ एवरूपा समथविपस्सनाधम्मेहि मग्गफलेहि
वा परिहानाय अभब्बा । समथविपस्सनातो हि सम्पत्ततो न परिहायन्ति,
इतरानि च अप्पत्तानि पापुणन्ति । निब्बानस्सेव सन्तिके ति निब्बानस्स 15
च^५ अनुपादापरिनिब्बानस्स च^५ सन्तिके एव, न चिरस्सेव नं अधिगमि-
स्सन्ती ति ।

पटिसल्लानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(९) सिक्खानिसंससुत्तवण्णना

२०. नवमे सिक्खानिसंसा ति एत्थ सिक्खितब्बा ति सिक्खा,
सा तिविधा अधिसीलसिक्खा अधिचित्तसिक्खा अधिपञ्चासिक्खा
ति । तिविधा पि चेसा सिक्खा आनिसंसा एतेसं, न लाभसक्कारसिलोका 20
ति सिक्खानिसंसा । विहरथा ति सिक्खानिसंसा हुत्वा विहरथ, तीसु

१-१. आरम्मणूपनिज्झानलक्खणूपनिज्झा- २. अप्पमज्जेन—रो० ।

नेहि—सी०, रो० ।

३. ति—रो० ।

४-४. ० निब्बाणस्सेव—रो० ।

सिक्खासु आनिसंसदस्साविनो हुत्वा ताहि सिक्खाहि लद्धब्बं आनिसंस-
मेव सम्पस्सन्ता विहरथा ति अत्थो । पञ्चुत्तरा नि तासु सिक्खासु
या अधिपञ्जासिक्खासङ्घाता पञ्जा, सा उत्तरा पधाना विसिट्ठा
एतेसं ति पञ्चुत्तरा । ये हि सिक्खानिसंसा विहरन्ति, ते पञ्चुत्तरा

B. 163 ९ भवन्ती ति । विमुत्तिसारा ति अरहत्तफलसङ्घाता^१ विमुत्ति सारं
एतेसं ति विमुत्तिसारा, यथावूत्तं विमुत्ति येव सारतो गहेत्वा ठिता
ति अत्थो । ये हि सिक्खानिसंसा पञ्चुत्तरा च, न ते भवविसेसं
पत्थेन्ति, अपि च खो विभवं आकङ्खन्ता विमुत्ति येव सारतो पच्चेन्ति^२ ।
सताधिपतेय्या ति जेट्टककरणट्टेन सति अधिपतेय्यं एतेसं ति सताधि-
10 पतेय्या अधिपति एव अधिपतेय्यं ति कत्वा, चतूसु सतिपट्टानेसु
सुप्पतिट्ठितचित्ता^३ कायानुपस्सनादिमुखेन समथविपस्सनाभावनानुयुत्ता
ति अत्थो ।

R. 171 अथवा सिक्खानिसंसा ति भिक्खवे, एवरूपे दुल्लभक्खणपटिलाभे
तिविधिसिक्खासिक्खनमेव आनिसंसं कत्वा विहरथ, एवं विहरन्ता च
15 पञ्चुत्तरा पञ्जाय उत्तरा लोकुत्तरपञ्जाय समन्नागता हुत्वा विहरथ,
एवंभूता च विमुत्तिसारा निब्बानसारा अनञ्जसारा विहरथ, तथाभावस्स
चायं उपायो, यं सताधिपतेय्या विहरथ, सतिपट्टानभावनाय युत्तप्पयुत्ता
होथ, सब्बत्थ वा सतारक्खेन चेतसा विहरथा ति एवमेत्थ अत्थो
वेदितब्बो । इति भगवा तीसु सिक्खासु भिक्खू नियोजेन्तो यथा ता
20 सिक्खितब्बा, येन च पारिपूर्णिं गच्छन्ति, तं सङ्खेपेनेव दस्सेत्वा
इदानी यथानुसिट्ठं पटिपज्जमानानं फलविसेसदस्सनेन तस्सा पटिपत्तिया
अमोघभावं पकासेन्तो^४ “सिक्खानिसंसानं” ति आदिमाह । तं
वुत्तत्थमेव ।

०३ गाथासु परिपुण्णसिक्खं ति अगगफलप्पत्तिया परिसुद्धसिक्खं,
25 असेक्खं ति अत्थो । अपहानधम्मं ति एत्थ पहानधम्मा वुच्चन्ति

१. ० सङ्घातं—रो० ।

३. पतिट्ठित-चित्ता—सी०, रो० ।

२. पत्थेन्ति—सी०, स्या० ।

४. दस्सन्तो—सी०, रो० ।

कुप्पा विमुत्तियो । पहानधम्मो ति हि हानधम्मो कुप्पधम्मो । न पहानधम्मो ति अपहानधम्मो, अकुप्पधम्मो । “अप्पहोनधम्मो” ति पि पाळि, सो एव अत्थो । खयो एव अन्तो ति खयन्तो, जातिया खयन्तो जातिखयन्तो, निब्बानं । खयो वा सरणं, जातिखयन्तो निब्बानमेव, तस्स दिट्ठत्ता जातिखयन्तदस्सी । 5

तस्मा ति यस्मा सिक्खापारिपूरिया अयं जरापारङ्गमनपरियोसानो आनिसंसो, तस्मा । सदा ति सब्बकालं । ज्ञानरता ति लक्खणू-पनिज्झाने आरम्मणूपनिज्झाने ति दुविधे पि भाने रता, ततो एव समाहिता । मारं ससेनं अभिभूय्या ति किलेससेनाय अनट्ठसेनाय^१ च ससेनं अनवसिट्ठं^२ चतुब्बिधं पि मारं अभिभवित्वा । देवपुत्तमारस्स पि 10 हि गुणभारणे सहायभावूपगमनतो किलेसा “सेना” ति वुच्चन्ति । तथा रोगादयो अनट्ठा^३ मच्चुमारस्स । यथाह—

B. 164

“कामा ते पठमा सेना, दुतिया अरति वुच्चति ।

ततिया खुप्पिपासा ते, चतुत्थी^४ तण्हा पवुच्चति ॥

पञ्चमी थिनमिद्धं ते, छट्ठा भीरु पवुच्चति ।

सत्तमी विचिकिच्चा ते, मक्खो थम्भो च अट्ठमो ॥

लाभो सिलोको सक्कारो, मिच्छालद्धो च यो यसो ।

यो चत्तानं समुक्कंसे^५, परे च अवजानति ॥

एसा नमुचि ते सेना, कण्हस्साभिप्पहारिनी ।

न नं असूरो जिनाति, जेत्वा च लभते सुखं” 20

(सु० नि० ३३१-३३२, महा० नि० ८०) ति ।

यथा चाह—

१. अनन्त०—सी०, रो० ।

२. अनवसेसं—रो० ।

३. अनन्ता—सी०, रो० ।

४. चतुत्था—रो० ।

५. समुक्कंसो—रो० ।

न । मिमं “अज्जेव किच्चमातप्पं, को जञ्जा मरणं सुवे ।
 ही “मिन्न हि नो सज्जरं तेन, महासेनेन मच्चुना ॥”
 (म० नि० ३.२६९, जा० २.१६६) ति ।

भवथ जातिमरणस्स पारगा ति जातिया मरणस्स च पारगामिनो
 5 निब्बानगामिनो भवथा ति ।

सिक्खानिसंससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१०) जागरियसुत्तवण्णना

२१. दसमे जागरो ति जागरको विगतनिदो जागरियं अनुयुत्तो,
 रत्तिदिवं कम्मट्ठानमनसिकारे युत्तप्पयुत्तो ति अत्थो । वुत्तं हेतं—

“कथं च, भिक्खवे, भिक्खु पुब्बरत्तापरत्तं जागरियानुयोगमनुयुत्तो
 होति ? इध भिक्खु दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्मेहि
 B. 165 10 चित्तं परिसोधेति, रत्तिया पठमं यामं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि
 ११.१२.२१ धम्मेहि चित्तं परिसोधेति, रत्तिया मज्झिमं यामं दक्खिणेन पस्सेन
 सीहसेय्यं कप्पेति पादे पादं अच्चाधाय सतो सम्पजानो उट्ठानसञ्जं
 मनसि करित्वा, रत्तिया पच्चिमं यामं पच्चुट्ठाय चङ्कमेन निसज्जाय
 आवरणीयेहि धम्मेहि चित्तं परिसोधेति । एवं भिक्खु पुब्बरत्तापरत्तं
 15 जागरियानुयोगमनुयुत्तो होती” (वि० २९९-३००) ति ।

चसदो सम्पिण्डनत्थो, तेन वक्खमाने सतादिभावे सम्पिण्डे ति ।
 अस्सा ति सिया, भवेय्या ति अत्थो । “जागरो च भिक्खु विहरेय्या”
 K. 173 ति च पठन्ति । सब्बत्थ सब्बदा च कम्मट्ठानाविजहनवसेन सतिअविप्प-
 वासेन सतो सम्पजानो ति सत्तट्ठानियस्स चतुब्बिधस्स पि सम्प-
 20 ज्ञस्स वसेन सम्पजानो । समाहितो ति उपचारसमाधिना अप्पना-
 समाधिना च समाहितो एकगचित्तो । पमुदितो ति^१ पटिपत्तिया

आनिसंसदस्सनेन^१ उत्तरुत्तरि विसेसाधिगमेन वीरियारम्भस्स च अमोघ-
भावदस्सनेन पमुदितो पामोज्जबहुलो । विप्पसन्नो ति ततो एव
पटिपत्तिभूतासु तीसु^२ सिक्खासु पटिपत्तिदेसके च सत्थरि सद्वाबहुलताय
सुदु पसन्नो । सब्बत्थ अस्सा ति सम्बन्धो विहरेय्या ति वा ।

तत्थ कालविपस्सी च कुसलेसु धम्मेसु ति तस्मिं काले ६
विपस्सको, तत्थ वा कम्मट्टानानुयोगे कालविपस्सी कालानुरूपं
विपस्सको । किं वुत्तं होति ? विपस्सनं पटुपेत्वा कलापसम्मसनादिवसेन
सम्मसन्तो आवासादिके सत्त असप्पाये वज्जेत्वा सप्पाये सेवन्तो अन्तरा
वोसानं अनापज्जित्वा पहित्तो चित्तस्स समाहिताकारं सल्लक्खेन्तो
सक्कच्चं निरन्तरं अनिच्चानुपस्सनादि पवत्तेन्तो यस्मिं काले विपस्सना- 10
चित्तं लीनं होति, तस्मिं धम्मविचयवीरियपीतिसङ्घातेसु, यस्मिं
पन काले चित्तं उद्धतं होति, तस्मिं पस्सद्विसमाधिउपेक्खासङ्घातेसु
कुसलेसु अनवज्जेसु बोज्झङ्गधम्मेसु ति एवं तत्थ तस्मिं तस्मिं^३
काले, तस्मिं वा कम्मट्टानानुयोगे कालानुरूपं विपस्सको^४ अस्साति ।
सतिसब्बोज्झङ्गो पन सब्बत्थेव^५ इच्छितब्बो । वुत्तं हेतं “सतिं च 15
ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी” (सं० नि० ४.१०३) ति ।
एत्तावता पुग्गलाधिट्टानाय देसनाय जागरियं दस्सेत्वा येहि धम्मेहि
जागरियानुयोगो सम्पज्जति, ते पकासेति^६ ।

एवं भगवा आरद्धविपस्सकस्स भिक्खुनो सङ्खेपेनेव सद्धिं B. 168
उपकारकधम्मेहि सम्मसनचारं^७ दस्सेत्वा इदानीं तथा पटिपज्जन्तस्स 20
पटिपत्तिया अवज्झभावं दस्सेन्तो “जागरस्स, भिक्खवे, भिक्खुनो”
ति आदिमाह । तत्थ जागरियानुयोगे सतिसम्पज्जञ्जसमादानानि R. 174
सब्बत्थकानि सम्मोदपसादावहानि, तत्थ कालविपस्सना नाम विपस्सनाय

१. ० दस्सेन—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. ० विपस्सी०—रो० ।

५. सब्बत्थ—रो० ।

६. पकासेति—सी०, रो० ।

७. सम्मसनज्झानं—सी०, रो०;

सम्मसनवारं—स्या० ।

गम्भगहणं^१ परिपाकगतं । उपक्विलेसविमुत्ते हि वीथिपटिपन्ने
विपस्सनाजाणे तिव्वे सूरे वहन्ते^२ योगिनो उळारं पामोज्जं पसादो
च होति, तेहि च विसेसाधिगमस्स सन्तिकेयेव । वुत्तं हेतं—

“यतो यतो सम्मसति, खन्धानं उदयब्बयं ।

5 लभती पीतिपामोज्जं, अमत्तं तं विजानतं ॥

पामोज्जबहुलो भिक्खु, पसन्तो बुद्धसासने ।

अधिगच्छे पदं सन्तं, सङ्खारूपसमं सुखं”

(ध० प० ५३) ति ॥

- गाथासु जागरन्ता सुणाथेतं ति एतं मम वचनं एकन्तेनेव पमादनिदाय
10 अविज्जानिदाय पबोधनत्थं जागरन्ता सतिसम्पजञ्जादिधम्मसमायोगेन
जागरियं अनुयुत्ता सुणाथ । ये सुत्ता ते पबुज्झथा ति ये यथावुत्तनिदाय
सुत्ता सुपनं उपगता, ते तुम्हे जागरियानुयोगवसेन इन्द्रियबलबोज्झं
सङ्कट्टित्वा विपस्सनं उस्सुक्कापेन्ता अप्पमादपटिपत्तिया ततो पबुज्झथ
अथवा जागरन्ता ति जागरनिमित्ता^३ । “सुणाथेतं” ति एत्थ “एतं”
15 ति वुत्तं, किं तं वचनं ति आह “ये सुत्ता ते पबुज्झथा” ति आदि^४ ।
तत्थ ये सुत्ता ति ये किलेसनिदाय सुत्ता, ते तुम्हे अरियमग्गपटिबोधेन
पबुज्झथ । सुत्ता जागरितं सेय्यो ति इदं पबोधस्स कारणवचनं ।
यस्मा यथावुत्तसुपतो वुत्तप्पकारं जागरितं जागरणं अत्थकामस्स
कुलपुत्तस्स सेय्यो पासंसतरो हितसुखावहो, तस्मा पबुज्झथ । नत्थि
20 जागरतो भयं ति इदं तत्थ आनिसंसदस्सनं । यो हि सद्धादीहि
जागरणधम्मेहि समन्नागमेन जागरो जग्गति, पमादनिदं न उपगच्छति,
तस्स अत्तानुवादभयं परानुवादभयं दण्डभयं दुग्गतिभयं जातिआदि-
निमित्तं सब्बं पि वट्टभयं नत्थि ।

B. 167 कालेना ति आवाससप्पायदीनं लद्धकालेन । सो ति निपातमत्तं ।

R. 175 25 सम्मा धम्मं परिवीमंसमानो ति विपस्सनाय आरम्मणभूतं तेभूमकधम्मं

१. गम्भगहणं—रो० ।

२. वहन्ति—रो० ।

३. निमित्तं—सी०, रो० ।

४. आदि—रो० ।

सम्मा जायेन^१ यथा निब्बिन्दनविरज्जनादयो सम्भवन्ति, एवं
परितो वीमंसन्तो, सब्बाकारेण विपस्सन्तो ति अत्थो । एकोदिभूतो
ति एको सेट्ठो हुत्वा उदेती ति एकोदि, समाधि । सो एकोदि भूतो
जातो उप्पन्नो एतस्सा ति एकोदिभूतो । अग्गिआहितादिसद्धानं विय
एत्थ भूतसद्दस्स परवचनं^२ दट्ठब्बं । एकोदि वा भूतो पत्तो ति ८
एकोदिभूतो । एत्थ च एकोदी ति मग्गसमाधि अधिप्पेतो, “समाहितो”
ति एत्थ पन पादकज्झानसमाधिना सद्धिं विपस्सनासमाधि । अथवा
कालेना ति मग्गपटिवेधकालेन । सम्मा धम्मं परिवीमंसामानो ति
सम्मदेव चतुसच्चधम्मं परिञ्चाभिसमयादिवसेन वीमंसन्तो, एकाभि-
समयेन अभिसमेन्तो । एकोदिभूतो ति एको सेट्ठो असहायो वा 10
हुत्वा उदेती ति एकोदि, चतुकिच्चसाधको सम्मप्पधानो । सो एकोदि
भूतो जातो ति सब्बं पुरिमसदिसमेव । विहने तमं सो ति सो^३ एवभूतो
अरियसावको अरहत्तमग्गेन अविज्जातमं अनवसेसतो विहनेय्य
समुच्छिन्देय्य ।

इति भगवा पटिपत्तिया अमोघभावं दस्सेत्वा इदानीं तत्थ दळ्हं 15
नियोजेन्तो “तस्मा हवे^४” ति ओसानगाथमाह । तत्थ तस्मा ति यस्मा
जागरतो सतिअविप्पवासादिना समथविपस्सनाभावना पारिपूरिं गच्छति,
अनुक्कमेन अरियमग्गो पातुभवति, ततो चस्स सब्बं वट्ठभयं नत्थि,
तस्मा । हवे ति एकंसेन दळ्हं वा । भजेथा ति भजेय्य । एवं
जागरियं भजन्तो च आतापिभावादिगुणयुत्तो भिक्खु संयोजनानि 20
भिन्दित्वा अग्गफलजाणसङ्घातं अनुत्तरं उत्तररहितं सम्बोधिं फुसे
पापुणेय्य । सेसं वुत्तनयमेव ।

जागरियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. जाणेन—रो० ।

२. पदवचनं—रो० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. भवे—रो० ।

(११) आपायिकसुत्तवर्णना

- R. 176 एकादसमे आपायिका ति अपाये निब्वत्तिस्सन्ती ति आपायिका ।
तत्था पि निरये निब्वत्तिस्सन्ती ति नेरयिका । इदमप्पहाया ति इदं
इदानि वक्खमानं दुविधं पापसमाचारं अप्पजहत्वा, तथापटिपत्तितथा-
पग्गहणवसेन पवत्तं वाचं चित्तं दिट्ठिं च अप्पटिनिस्सज्जित्वा ति
B. 168 5 अत्थो । अब्रह्मचारी ति ब्रह्मसेट्ठं चरती ति ब्रह्मचारी, ब्रह्मा वा
सेट्ठो आचारो एतस्स अत्थी ति ब्रह्मचारी, न ब्रह्मचारी अब्रह्मचारी,
ब्रह्मचारिपटिरूपको दुस्सीलो ति अत्थो । ब्रह्मचारिपटिञ्जोति
“ब्रह्मचारी अहं” ति एवंपटिञ्जो । परिपुण्णं ति अखण्डादिभावेन
अविकलं । परिसुद्धं ति उपविकलेसाभावेन परिसुद्धं । अमूलकेना ति
10 दिट्ठादिमूलविरहितेन, दिट्ठं सुतं परिसद्धितं ति इमेहि चोदनामूलेहि
वज्जितेन । अब्रह्मचरियेन असेट्ठचरियेन । अनुद्धंसेती ति परिसुद्धो
अयं” ति जानन्तोव पाराजिकवत्थुना धंसेति पधंसेति, चोदेति
अक्कोसति वा ।

- गाथासु अभूतवादी ति परस्स दोसं अदिस्वा व^१ अभूतेन तुच्छेन
15 मुसावादं कत्वा परं अब्भाचिक्खन्तो । कत्वा ति यो वा पन पापकम्मं
कत्वा “नाहं एतं करोमी” ति आह । उभोपि ते पेच्च समा
भवन्ती ति ते उभो पि जना इतो परलोकं गन्त्वा निरयं उपगमनतो
गतिया समाना भवन्ति^२ । तत्थ गतियेव नेसं परिच्छिन्ना न पन आयु ।
बहुं हि पापं कत्वा चिरं निरये पच्चति^३, परित्तं कत्वा अप्पमत्तकमेव
20 कालं । यस्मा पन तेसं उभिन्नं पि कम्मं लामकमेव । तेन वुत्तं
“निहीनकम्मा मनुजा परत्था” ति । “परत्था” ति पन पदस्स
पुरतो^४ पच्चा” ति पदेन सम्बन्धो^५—परत्थ पेच्च इतो गन्त्वा
ते निहीनकम्मा समा भवन्ती ति ।

१. च—रो० ।

२. ० ति—रो० ।

३. पच्चति—रो० ।

४. परतो—रो० ।

५. रो० पोत्थके नत्थि ।

एवं भगवा^१ अभूतवक्खानवसेन भूतदोसपटिच्छादनवसेन च पवत्तस्स मुसावादस्स विपाकं दस्सेत्वा इदानीं तस्मिं ठाने निसिन्नानं बहूनं^२ पापभिव्खूनं दुच्चरितकम्मस्स विपाकदस्सनेन संवेजनत्थं द्वे गाथा अभासि । तत्थ कासावकण्ठा ति कसावरसपीतत्ता कासावेन वत्थेन पलिवेठितकण्ठा । पापधम्मा ति लामकधम्मा । असञ्जता ति कायादीहि सञ्जमरहिता । पापा ति तथारूपा पापपुग्गला पापेहि कम्मेहि उपपज्जित्वा “तस्स कायो पि आदित्तो सम्पज्जलितो सजोतिभूतो, संघाटि पि आदित्ता” (सं० नि० २.२१६, पारा० १४६) ति आदिना लक्खणसंयुत्ते वुत्तनयेन महादुक्खं अनुभवन्ति येव ।

R. 177

ततियगाथाय अयं सङ्खेपत्थो—यं चे भुञ्जेय्य दुस्सीलो निस्सीलपुग्गलो कायादीहि असञ्जतो रट्ठवासीहि सद्धाय दिन्नं यं रट्ठपिण्डं “समणोम्ही” ति पटिजानन्तो गहेत्वा भुञ्जेय्य, ततो आदित्तो अग्निवण्णो अयोगुळोव भुत्तो सेय्यो सुन्दरतरो, किं कारण ? तप्पच्चया हिस्स एकोव अत्तभावो भायेय्य, दुस्सीलो पन हुत्वा सद्धादेय्यं भुञ्जित्वा अनेकानि पि जातिसतानि निरये उप्पज्जेयाति^३ ।

10

B. 169

15

आपायिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१२) दिट्ठिगतसुत्तवण्णना

२३. द्वादसमे द्वीहि दिट्ठिगतेही ति एत्थ दिट्ठियोव दिट्ठिगतानि “गूथगतं मुत्तगतं” (अ० नि० ४.२२) ति आदीसु विय । गहिताकार-सुञ्जताय वा^४ दिट्ठिनं^५ गतमत्तानी^५ ति दिट्ठिगतानि, तेहि दिट्ठिगतेहि । परियुट्ठिता ति अभिभूता पलिबुद्धा वा । पलिबोधत्थो वापि हि परियुट्ठानसद्धो “चोरा मग्गे परियुट्ठिसू” ति आदीसु विय ।

20

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. बहुत्तं—सी० ।

३. उपपज्जेय्या ति—स्या० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

५-५. दिट्ठिद्वानानि०—सी०, रो० ।

देवा ति उपपत्तिदेवा^१ । ते हि दिब्बं ति उठारतमेहि^२ कामगुणेहि
 भानादीहि च कीळन्ति, इद्धानुभावेन वा यथिच्छित्तमत्थं^३ गच्छन्ति
 अधिगच्छन्ती ति च देवाति वुच्चन्ति । मनस्स उस्सन्नत्ता मनुस्सा,
 उक्कट्टनिद्देसवसेन चेतं वुत्तं यथा “सत्था देवमनुस्सानं” ति । ओलीयन्ति
 5 एकेहि “सस्सतो अत्ता च लोको चा” ति भवेसु ओलीयनाभि-
 R. 178 निवेशभूतेन सस्सतभावेन एकच्चे देवा मनुस्सा च अवलीयन्ति अल्लीयन्ति
 सङ्कोचं आपज्जन्ति, न ततो निस्सरं ति । अतिधावन्ती ति परमत्थतो
 भिन्नसभावानं पि सभावधम्मानं ग्वायं हेतुफलभावेन सम्बन्धो, तं
 अगगहेत्वा नानत्तनयस्स पि गहणेन तत्थ तत्थेव धावन्ति, तस्मा
 10 “उच्छिज्जति अत्ता च लोको च, न होति परं मरणा” ति उच्छेदे
 वा भवनिरोधपटिपत्तिया पटिक्खेपधम्मतं अतिधावन्ति अतिक्कमन्ति ।
 चक्खुमन्तो च पस्सन्ती ति चसद्दो व्यतिरेके । पुब्बयोगसम्पत्तिया
 आणपरिपाकेन पञ्चाचक्खुमन्तो^४ पन देवमनुस्सा तेनेव पञ्चाचक्खुना
 सस्सतं उच्छेदं च अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमपटिपत्तिदस्सनेन पच्चक्खं
 15 करोन्ति । ते हि “नामरूपमत्तमिदं पटिच्चसमुप्पन्नं तस्मा न सस्सतं,
 नापि उच्छिज्जती” ति अविपरीततो पस्सन्ति ।

एवं ओलीयनादिके पुगलाधिष्ठानेन अद्दिसितुं “कथं च,
 भिक्खवे”, ति आदि वुत्तं । तत्थ भवा ति कामभवो, रूपभवो, अरूप-
 भवो, अपरे पि तयो भवा सञ्जीभवो, असञ्जीभवो, नेवसञ्जी-
 B. 170 20 नासञ्जीभवो, अपरे पि तयो भवा एकवोकारभवो चतुवोकारभवो
 पञ्चवोकारभवो ति । एतेहिभवेहि आरमन्ति अभिनन्दन्ती ति
 भवारामा । भवेसु रता अभिरता ति भवरता । भवेसु सुट्ठु मुदिता ति
 भवसम्मुदिता । भवनिरोधाय ति तेसं भवानं अच्छन्तनिरोधाय
 अनुप्पादनत्थाय । धम्मो देसियमाने ति तथागतप्पवेदिते निव्यानिकधम्मो
 25 वुच्चमाने । न पक्खन्दती ति सस्सताभिनिविट्ठता सङ्खित्तधम्मता न

१. उपपत्तिदेवा—सी० ।

३. यथिच्छित्तमत्तं—रो० ।

२. उठारुत्तमेहि—रो० ।

४. पञ्चाय०—सी० ।

पविसति न ओगाहति । न पसीदती ति पसादं नापज्जति न तं
सद्दहति । न सन्तिट्ठती ति तस्सं देसनायं^१ न तिट्ठति नाधिमुच्चति^२ ।
एवं सस्सततो अभिनिविसनेन भवेसु ओलीयन्ति ।

अट्ठीयमाना ति भवे जरारोगमरणादीनि वधबन्धनच्छेदनादीनि R. 179
च दिस्वा संविज्जनेन तेहि समज्झिभावेन भवेन पीळियमाना दुक्खा- 5
पियमाना । हरायमाना ति लज्जमाना जिगुच्छमाना ति पटिकूलतो^३
दहन्ता^४ । विभवं ति उच्छेदं । अभिनन्दन्ती ति तण्हादिट्ठाभिनन्दनाहि^५
अज्झोसाय नन्दन्ति । यतो किर भो ति आदि तेसं अभिनन्दनाकार-
दस्सनं । तत्थ यतो ति यदा । भो ति आलपनं । अयं अत्ता ति
कारकादिभावेन अत्तना परिकप्पितं सन्धाय वदति । उच्छिज्जती ति 10
उपच्छिज्जति । विनस्सती ति न दिस्सति, विनासं अभावं गच्छति ।
न होति परं मरणा ति मरणेन उद्धं न भवति । एतं सन्तं ति यदेतं
अत्तनो उच्छेदादि, एतं सब्बभववूपसमतो सब्बसन्तापवूपसमतो च सन्तं,
सन्तत्ता एव पणीतं, तच्चाविपरीतभावतो याथावं । तत्थ “सन्तं
पणीतं” ति इदं द्वयं तण्हाभिनन्दनाय वदन्ति, “याथावं” ति 15
दिट्ठाभिनन्दनाय । एवं ति एवं यथावुत्तउच्छेदाभिनिविसनेन ।

भूतं ति खन्धपञ्चकं । तं हि पच्चयसम्भूतत्ता परमत्थतो
विज्जमानत्ता च भूतं ति वुच्चति । तेनाह “भूतमिदं, भिक्खवे,
समनुपस्सथा” (म० नि० १.३१९) ति । भूततो अविपरीतसभावतो
सलक्खणतो सामञ्जसलक्खणतो च पस्सति । इदं हि खन्धपञ्चकं 20
नामरूपमत्तं । तत्थ “इमे पथवीआदयो धम्ममा रूपं, इमे फस्सादयो
धम्ममा नामं, इमानि नेसं” लक्खणादीनि, इमे नेसं अविज्जादयो
पच्चया” ति एवं सपच्चयनामरूपदस्सनवसेन चेव, “सब्बे पि मे
धम्ममा अहुत्वा सम्भोन्ति हुत्वा पटिवेन्ति, तस्मा अनिच्चा, अनिच्चत्ता

१-१. ० न पतिट्ठति—रो० ।

२. पटिकूलतो—रो० ।

३. हरन्ता—सी०, रो० ।

४. ० दिट्ठि नन्दनाहि—रो० ।

५. तेसं—रो० ।

B. 171 दुःखा, दुःखता अनन्ता" ति एवं अनिच्छानुपस्सनादिवसेन च पस्सती
ति अत्थो । एत्तावता तरुणविपस्सनापरियोसाना विपस्सनाभूमि

R. 180 दस्सिता । निब्बिदाया ति भूतसङ्घातस्स तेभूमकधम्मजातस्स^१
निब्बिन्दनत्थाय, एतेन बलवविपस्सनं दस्सेति । विरागाया^२ ति

5 विरागत्यं विरज्जनत्थं, इमिना मग्गं दस्सेति । निरोधाया
ति निरुज्झनत्थं, इमिना पि मग्गमेव दस्सेति । निरोधाया ति

वा पटिप्पस्सद्विनिरोधेन सद्धि अनुपादिसेस निब्बानं दस्सेति । एवं
खो^३, भिक्खवे^३, चक्खुमन्तो पस्सन्ती ति एवं पञ्चा चक्खुमन्तो

सपुब्बभागेन मग्गपञ्चाचक्खुना चतुसच्चधम्मं पस्सन्ति ।

10 गाथासु ये भूतं भूततो दिस्वा ति ये अरियसावका भूतं
खन्धपञ्चकं भूततो अविपरीतसभावतो विपस्सनापञ्चासहिताय

मग्गपञ्चाय दिस्वा । एतेन परिञ्चाभिसमयं दस्सेति । भूतस्स च
अतिक्कमं ति भावनाभिसमयं । अरियमग्गो हि भूतं अतिक्कमति

एतेना^४ "भूतस्स अतिक्कमो" ति वुत्तो । यथाभूते ति अविपरीत-

15 सच्चसभावे निब्बाने । विमुच्चन्ति अधिमुच्चं ति, एतेन सच्चिकिरिया-
भिसमयं दस्सेति । भवतण्हापरिक्खया ति भवतण्हाय सब्बसो खेपना
समुच्छिन्दनतो, एतेन समुदयप्पहानं दस्सेति ।

सवे^५ भूतपरिञ्चो सो ति एत्थ पन सवे^५ ति निपातमत्तं । सो
भूतपरिञ्चो भूतस्स अतिक्कमनूपायेन मग्गेन भवतण्हापरिक्खया
20 परिञ्चातक्खन्धो ततो एव यथाभूते निब्बाने अधिमुत्तो । भवाभवेति खुद्दे
चेव महन्ते च, उच्छेदादिदस्सने वा बीततण्हो भिन्नकिलेसो भिक्खु भूतस्स
उपादानक्खन्धसङ्घातस्स अत्तभावस्स विभवा आयति अनुप्पादा

१. ० तेभूमिक ०—रो० ।

२. विरागया—रो० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. तेन—रो० ।

५. सवे—सी०, स्या०, रो० ।

पुनरुभवं नागच्छति, अपञ्चत्तिकभावमेव गच्छतीति अनुपादिसेसाय
निब्बानधातुया देसनं निट्ठापेसि ।

इति इमस्मिं वग्गे एकादसमे वट्ठं कथितं, ततियचतुत्थपञ्चमेसु
परियोसानसुत्ते च वट्ठविट्ठं कथितं, सेसेसु विट्ठमेवाति वेदितव्वं ।

दिट्ठिगतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुकनिपातवण्णना निट्ठिता ।

—०—

३. तिकनिपातो

१. पठमो वग्गो

(१) मूलसुत्तवण्णना

Ro. Voll. II
R. 1

१. तिकनिपातस्स पठमे तीणो ति गणनपरिच्छेदो । इमानो
ति अभिमुखीकरणं । अकुसलमूलानी ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं ।
तत्थ अकुसलानि च तानि मूलानि चाति अकुसलमूलानि । अथवा
अकुसलानं हेतुपच्चयपभवजनकसमुट्ठापकनिब्बत्तकट्टेन मूलानि चाति
६ अकुसलमूलानि, अकुसलधम्मानं कारणानी ति अत्थो । कारणं हि यथा
हिनो ति एतस्मा फलं पवत्तती ति हेतु, पटिच्च एतस्मा एती ति पच्चयो,
पभवति एतस्मा ति पभवो, अत्तनो फलं जनेती ति जनकं, समुट्ठापेती
ति समुट्ठापकं, निब्बत्तेती ति निब्बत्तकं ति च वुच्चति, एवं पतिट्ठेन
मूलं ति, तस्मा अकुसलमूलानी ति अकुसलानं सुप्पतिट्ठितभावसाधनानि,
10 कारणानी ति वुत्तं होति ।

- केचि पन “सालिआदीनं सालिबीजादीनि विय मणिप्पभादीनं
मणिवण्णादयो विय च अकुसलानं अकुसलभावसाधको^१ लोभादीनं
मूलट्ठो” ति वदन्ति । एवं सन्ते अकुसलचित्तसमुट्ठानरूपेसु तेसं
हेतुपच्चयभावो न सिया । न हि तानि तेसं अकुसलभावं साधेन्ति,
15 न च पच्चया न होन्ति । वुत्तं हेतं—

“हेतू हेतुसम्पयुत्तकानं धम्मानं तं समुट्ठानानं च रूपानं हेतुपच्चयेन
पच्चयो” ति ।

अहेतुकस्स च मोहस्स अकुसलभावो न सिया अकुसलभावसाधकस्स
मूलन्तरस्स अभावतो ।

अथापि^१ सिया लोभादीनं सभावसिद्धो अकुसलादिभावो, तं
सम्पयुत्तानं पन लोभादिपटिबद्धोति । एवम्पि यथा लोभादीनं, एवं
अलोभादीनं पि सभावसिद्धो कुसलादिभावो^२ ति अलोभादयो कुसला
एव सियुं, न^३ अव्याकता, न च होन्ति^३ । तस्मा यथा सम्पयुत्तेसु,
एवं मूलेसुपि कुसलादिभावो परियेसितब्बो । योनिसोमनसिकारादिको 5
विय हि कुसलभावस्स, अयोनिसोमनसिकारादिको^४ अकुसलभावस्स
कारणं ति गहेतब्बं । एवं अकुसलभावसाधनवसेन लोभादीनं मूलद्वं
अगगहेत्वा सुप्पतिट्ठितभावसाधनवसेन गय्हमाने न कोचि दोसो ।
लद्धहेतुपच्चया हि धम्मा विरुद्धमूला विय पादपा थिरा^५ होन्ति
सुप्पतिट्ठिता, हेतुरहिता पन तिलबीजकादिसेवाला विय न सुप्पतिट्ठिता 10
ति हेतुआदिअत्थेन अकुसलानं उपकारकत्ता मूलानी ति अकुसलमूलानि ।
यस्मा पन मूलेन मुत्तो अकुसलचित्तुप्पादो नत्थि, तस्मा तीहि मूलेहि
सब्बो अकुसलरासि परियादियित्वा दस्सितो ति दट्ठब्बं ।

तानि अकुसलमूलानि सरूपतो दस्सेतुं “लोभो अकुसलमूलं”
ति आदि वुत्तं । तत्थ लोभादीसु यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव । तत्थ 15
पन ततियमग्गवज्झा लोभादयो आगता, इध पन अनवसेसा ति
अयमेव विसेसो ।

गाथायं पापचेतसं ति अकुसलधम्मसमायोगतो लामकचित्तं ।
हिंसन्ती ति अत्तनो पवत्तिक्खणे आयति विपाकक्खणे च विबाधेन्ति ।
अत्तसम्भूता ति अत्तनि जाता । तच्चसारं ति गण्ठितं^६, वेळुं ति 20
अत्थो । सम्फलं ति अत्तनो फलं । इदं वुत्तं होति—खदिरसीसपादयो^७
विय अन्तोसारो^८ अहुत्वा बहिसारताय तच्चसारन्ति लद्धनामं
वेळुआदिं यथा अत्तसम्भूतमेव फलं हिंसति विनासेति, एवमेव अन्तो

१. तथापि—रो० ।

२. कुसलभावो—सी०, स्या० ।

३-२. न च अव्याकता होन्ति—सी०, रो० । ४. ० विय—स्या० ।

५. थिरका—सी०, स्या०, रो० ।

६. कण्ठकं—स्या० ।

७. ० सिसपादयो—सी०, स्या० ।

८. अन्तोसारं—रो० ।

सीलादिसाररहितं लामकचित्तं पुगलं अत्तसम्भूतायेव लोभादयो
विनासेन्तीति ।

मूलमुत्तवण्णना निवृत्ता ।

(२) धातुमुत्तवण्णना

२. दुत्तिये धातुयोति अत्तनो फलस्स सभावस्स च धारणट्ठेन
धातुतो । यं चेत्थ फलनिव्वत्तकं, तं अत्तनो फलस्स सभावस्स^१ च,
५ इतरं सभावस्सेव धारणट्ठेन धातु । रूपधातूति रूपभवो । धातुया
आगतट्ठाने^२ भवेन परिच्छिन्दितव्वं, भवस्स आगतट्ठाने^२ धातुया
परिच्छिन्दितव्वंति इध भवेन परिच्छेदो कथितो । तस्मा—

B. 174

“कतमे धम्मा रूपावचरा, हेट्ठतो ब्रह्मलोकं परियन्तं करित्वा
उपरितो अकनिट्ठे देवे अन्तो करित्वा एत्थावचरा एत्थ परियापन्ना
१० खन्धधातुआयतना, इमे धम्मा रूपावचरा” (ध० सं० २८१) ति—
एवं वुत्ता रूपावचरधम्मा रूपधातु । अरूपधातूति अरूपभवो ।
इधापि भवेन परिच्छेदो कथितो ति—

“कतमे धम्मा अरूपावचरा ? हेट्ठतो आकासानञ्जायतनूपगे
देवे अन्तो करित्वा, उपरितो नेवसञ्जानासञ्जायतनूपगे देवे अन्तो
१५ करित्वा, एत्थावचरा एत्थ परियापन्ना खन्धधातुआयतना, इमे धम्मा
अरूपावचरा” (ध० सं० २८१) ति—

एवं वुत्ता अरूपावचरधम्मा अरूपधातु निरोधधातूति निव्वानं
वेदितव्वं ।

अपरो नयो—रूपसहिता रूपपटिबद्धा धम्मप्पत्ति रूपधातु,
२० पञ्चवोकारभवो एकवोकारभवो च, तेन सकलो कामभवो रूपभवो च
सङ्गहितो । रूपरहिता धम्मप्पवत्ति अरूपधातु, चतुवोकारभवो, तेन

अरूपभवो सङ्गहितो । इति द्वीहि पदेहि तयो भवा सञ्जा संसारप्पवत्ति
दस्सिता । ततियपदेन असङ्खतधातुयेव^१ सङ्गहिता ति मग्गफलानि^२
इध तिकविनिमुत्तधम्मा नाम जाता । केचि पन “रूपधातू ति रूपसभावा
धम्मा, अरूपधातू ति अरूपसभावा धम्मा ति पदद्वयेन अनवसेसतो
पञ्चखन्धा गहिता^३” ति, “रूपतण्हाय विसयभूता धम्मा रूपधातु, 5
अरूपतण्हाय विसयभूता अरूपधातू” ति च वदन्ति, तं सब्बं इध^४
नाधिप्पेतं^५ । तस्मा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

गाथासु रूपधातुं परिञ्चाया ति रूपपटिवद्धधम्मपवत्ति आतपरि- R. 4
ञ्चादीहि तीहि परिञ्चाहि परिजानित्वा । आरूपेसु^६ असण्ठिता
ति अरूपावचरधम्मेसु भवरागवसेन भवदिट्ठिवसेन च न पतिट्ठिता 10
अनत्थीना^७ । “अरूपेसु असण्ठिता^८” ति च पठन्ति, सो एव अत्थो ।
एत्तावता तेभूमकधम्मानं^९ परिञ्चा वुत्ता । निरोधे ये विमुच्चन्ती
ति ये निब्बाने आरम्भणभूते अग्गमग्गफलवसेन समुच्छेदपटिप्पस्स- B. 175
द्वीहि अनवसेसकिलेसतो विमुच्चन्ति । ते जना मच्चहायिनो ति ते
खीणासवजना मरणं समतीता । 15

एवं धातुत्तयसमतिक्कमेन अमताधिगमं दस्सेत्वा “अयं च पटिपदा
मया गतमग्गो च तुम्हाकं दस्सितो^{१०}” ति तत्थ नेसं उस्साहं जनेन्तो
दुतियं गाथमाह । तत्थ कायेना ति नामकायेन मग्गफलेहि^{१०} ।
फुसयित्वा ति पत्वा । निरूपधिं ति खन्धादिसब्बूपधिरहितं ।
उपधिप्पटिनिस्सग्गं ति तेसं येव च^{११} उपधीनं पटिनिस्सज्जनकारणं । 20
निब्बानस्स हि मग्गवाणेन सच्छिकिरियाय सब्बे उपधयो^{१२} पटिनिस्सट्ठा

१. असङ्खता०—सी० ।

२. मग्गफलं—रो० ।

३. दस्सिता—स्या०, रो० ।

४-४. इध अधिप्पेतं—सी० ;

५. अरूपेसु—सी०, स्या० ।

इधानधिप्पेतं—रो० ।

६. अनिस्सिता—सी० ।

७. असन्धिता—सी०, स्या० ।

८. तेभूमिक०—स्या०, रो० ।

९. देसितो—सी०, स्या० ।

१०. ० वा—रो० ।

११. स्या० पोत्थके नत्थि ।

१२. उपधियो—स्या० ।

होन्ती ति तं तेसं पटिनिस्सज्जनकारणं । सच्छिक्तत्वा ति कालेन
कालं फलसमापत्तिसमापज्जनेन अत्तपच्चक्खं कत्वा अनासवो
सम्मासम्बुद्धो तमेव असोकं विरजं निब्बानपदं देसेति तस्मा तदधि-
गमाय उस्सुक्कं कातब्बं ति ।

धातुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(३) षष्ठमवेदनासुत्तवण्णना

- R. 5 5 ३. ततिये वेदना ति आरम्भणरसं वेदियन्ति^१ अनुभवन्ती ति
वेदना । ता विभागतो दस्सेतुं “सुखा वेदना” ति आदि वुत्तं । तत्थ
सुखसद्दो अत्थुद्धारवसेन^२ हेट्ठा वुत्तोयेव । दुक्खसद्दो पन “जाति पि
दुक्खा” (दी० नि० २.२२७, वि० १२६) ति आदीसु दुक्खवत्थुस्मिं
आगतो । “यस्मा च खो, महालि, रूपं दुक्खं दुक्खानुपत्तितं
10 दुक्खावक्कन्तं” (सं० नि० २.२९९) ति आदीसु दुक्खारम्भणे । “दुक्खो
पापस्स उच्चयो” (ध०प० २८) ति आदीसु दुक्खपच्चये । “यावज्जिचदं,
भिक्खवे, न सुकरा^३ अक्खानेन पापुणितुं, याव दुक्खा निरया”
(म० नि० ३.२३७) ति आदीसु दुक्खपच्चयट्ठाने । “सुखस्स च
पहाना दुक्खस्स च पहाना” (दी० नि० १.६७, ध० सं० ४७) ति
15 आदीसु दुक्खवेदनायं । इधापि दुक्खवेदनायमेव ।

- B. 176 वचनत्थतो पन सुखयती ति सुखा । दुक्खयती ति दुक्खा ।
न दुक्खा न सुखा ति अदुक्खमसुखा, मकारो पदसन्धिवसेन वुत्तो ।
तासु इट्ठानुभवनलक्खणा सुखा, अनिट्ठानुभवनलक्खणा दुक्खा, उभयविपरी-
तानुभवनलक्खणा अदुक्खमसुखा । तस्मा सुखदुक्खवेदनानं उप्पत्ति पाकटा,
20 न अदुक्खमसुखाय यदा हि सुखं उप्पज्जति, सकलसरीरं खोभेन्तं
मट्ठन्तं फरमानं सतधोतसप्पि खादापेन्तं विय सतपाकतेलं मक्खेन्तं

१. वदयन्ति—रो० ।

२. वत्थुद्धार०—सी०, स्या० ।

३. सुकरं—सी०, स्या०, रो० ।

विय घटसहस्सेन परिळाहं निब्बापयमानं विय च “अहो सुखं अहो सुखं” ति वाचं निच्छारयमानमेव उप्पज्जति । यदा दुक्खं उप्पज्जति, सकलसरीरं खोभेत्तं मद्दन्तं फरमानं^१ तत्तफालं^२ पवेसेत्तं विय विलीनतम्बलोहं आसिञ्चन्तं विय च “अहो दुक्खं अहो दुक्खं” ति विप्पलापेन्तमेव उप्पज्जति । इति सुखदुक्खवेदनानं उप्पत्ति पाकटा । 5

अदुक्खमसुखा पन दुब्बिजाना दुद्दीपना अन्धकारा अविभूता, सा सुखदुक्खानं अपगमे सातासातपटिपक्खवसेन^३ मज्झत्ताकारभूता नयतो गण्हन्तस्सेव पाकटा होति । यथा किं ? यथा पुब्बापरं सपंसुके पदेसे उपचरितमग्गवसेन^४ पिट्ठिपासाणे मिगेन गतमग्गो, एवं इट्ठानिद्वारम्मणेषु सुखदुक्खानुभवेन पि^५ मज्झत्तारम्मणानुभवनभावेन विञ्जायति । 10
मज्झत्तारम्मणग्गहणं पिट्ठिपासाणगमनं विय इट्ठानिद्वारम्मणग्गहणा-
भावतो । यं च तत्रानुभवनं, सा अदुक्खमसुखा ति । R. 6

एवमेत्थ सुखदुक्खअदुक्खमसुखभावेन तिधा वुत्ता पि कत्थचि सुखदुक्खभावेन द्विधा वुत्ता । यथाह—“द्वेपि मया आनन्द वेदना वुत्ता, परियायेन सुखा वेदना दुक्खा वेदना” (म० नि० २.७३) ति । 15
कत्थचि तिस्सो पि विसुं विसुं सुखदुक्खअदुक्खमसुखभावेन “सुखा वेदना ठितिसुखा विपरिणामदुक्खा, दुक्खा वेदना ठितिदुक्खा विपरि-
णामसुखा, अदुक्खमसुखा वेदना जाणसुखा अञ्जाणदुक्खा”
(म० नि० १.३७३) ति । कत्थचि सब्बा पि दुक्खभावेन । वुत्तं हेतं
“यं किञ्चि वेदयितं, सब्बं तं दुक्खस्मि ति वदामी” (सं० नि० ३.१९३) 20
ति ।

तत्थ सिया—यदि तिस्सो वेदना यथा इध वुत्ता, अञ्जेसु च एदिसेसु सुत्तेसु अभिधम्मे च एवं अवत्वा^६ कस्मा एवं वुत्तं “यं किञ्चि

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. तत्तकपालं—सी०, स्या० ।

३. सातासातपटिपक्खेपवसेन—सी०, स्या०, ४. उपरि हरितमग्गवसेन—सी०, स्या०, रो० ।
रो० ।

५. हि—स्या०, रो० ।

६. ० अथ—रो० ।

वेदयितं, सब्बं तं दुक्खस्मिं ति वदामी” ति, द्वेपि मया आनन्द वेदना वुत्ता” ति च^१? सन्धायभासितमेतं, तस्मा सा परियायदेसना । वुत्तं हेतं भगवता—“सङ्खारानिच्चतं आनन्द मया सन्धाय भासितं सङ्खारविपरिणामतं, ‘यं किञ्चि वेदयितं, सब्बं तं दुक्खस्मिं’ ति ।

B. 177 5 “द्वेपि मया आनन्द वेदना वुत्ता परियायेना” ति च । एत्थ हि^१ सुखा अदुक्खमसुखा ति इमासं द्विन्नं वेदनानं निप्परियायेन दुक्खभावो नत्थि, वेनेय्यज्झासयेन पन तत्थ निच्छन्ददस्सनत्थं परियायेन दुक्खभावो वुत्तो ति सा तादिसी परियायदेसना, अयं पन वेदनत्तयदेसना सभावकथा ति कत्वा निप्परियायदेसना ति अयमेत्थ आचरियानं

10 समानकथा^२ ।

वितण्डवादी पनाह “दुक्खताद्वयवचनतो परियायदेसनाव वेदनत्तय-देसना” ति । सो “मा हेवं” तिस्स वचनीयो, यस्मा भगवता सब्बासं वेदनानं दुक्खभावो अधिप्पायवसेन वुत्तो “सङ्खारानिच्चतं आनन्द मया सन्धाय भासितं सङ्खारविपरिणामतं ‘यं किञ्चि वेदयितं, सब्बं तं दुक्खस्मिं’ ति । यदि पनेत्थ वेदनत्तयदेसना परियायदेसना सिया, “इदं मया सन्धाय भासितं तिस्सो वेदना” ति वत्तब्बं सिया, न पनेतं वुत्तं । अपिचायमेव वत्तब्बो “को पनावुसो वेदनत्तयदेसनाय अधिप्पायो” ति । सचे वदेय्य “मुदुका दुक्खा वेदना सुखा, अधिमत्ता दुक्खा, मज्झिमा अदुक्खमसुखा ति वेनेय्यज्झासयेन वुत्ता । तासु हि न सत्तानं सुखादिवड्ढो” ति । सो वत्तब्बो—को पनावुसो दुक्खवेदनाय सभावो, येन “सब्बा वेदना दुक्खा” ति वुच्चेय्युं । यदि याय उप्पन्नाय सत्ता वियोगमेव इच्छन्ति, सो दुक्खवेदनाय सभावो । याय च पन उप्पन्नाय सत्ता अवियोगमेव इच्छन्ति, याय न उभयं इच्छन्ति, सा कथं दुक्खवेदना सिया । अथ या अत्तनो निस्सयस्स^३ उपघातकारी^३, सा

20 दुक्खा । या अनुग्गहकारी, सा कथं दुक्खा सिया । अथ पन यदरिया

25

१-१. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । २. समानत्थकथा—सी०, स्या० ।

३-३. ० सुखूपघातकारी—स्या०, रो० ।

दुक्खतो पस्सन्ति, सो दुक्खवेदनाय सभावो, सङ्खारदुक्खताय वेदनं
अरिया दुक्खतो पस्सन्ति, सा च अभिण्हसभावाति कथं तासं वेदनानं
मुदुमज्झिमाधिमत्तदुक्खभावो सिया । यदि च सङ्खारदुक्खताय एव
वेदनानं दुक्खभावो सिया, “तिस्सो इमा, भिक्खवे, दुक्खतायो^१
दुक्खदुक्खता विपरिणामदुक्खता सङ्खारदुक्खता” (दी० नि० ३.१७१) 5
ति अयं दुक्खतानं विभागदेसना निप्पयोजना सिया । तथा च सति
सुत्तमेव पटिवाहितं सिया, पुरिमेसु च तीसु रूपावचरज्झानेसु मुदुका
दुक्खा वेदना ति आपज्जति सुखवेदनावचनतो । चतुत्थज्झाने अरूप-
ज्झानेसु च मज्झिमा, अदुक्खमसुखवेदनावचनतो । एवं सन्ते पुरिमा
तिस्सो रूपावचरसमापत्तियो चतुत्थज्झानसमापत्तिया अरूपसमापत्तीहि 10
च सन्ततरा ति आपज्जति, कथं वा सन्ततरप्पणीततरासु समापत्तीसु
दुक्खवेदनाय अधिकभावो युज्जति । तस्मा वेदनात्तयदेसनाय परियाय-
देसनाभावो न युत्तो ति^२ ।

B. 178

यं पन वुत्तं “दुक्खेसुखं ति सञ्जाविपल्लासो” (अ० नि० १.५४)
ति, तं कथन्ति ? विपरिणामदुक्खताय सङ्खारदुक्खताय च यथाभूतानव- 15
बोधेन या एकन्ततो सुखसञ्जा, या च दुक्खनिमित्ते सुखनिमित्तसञ्जा,
तं सन्धाय वुत्तं । एवम्पि “सुखा, भिक्खवे, वेदना दुक्खतो दट्ठब्बा”
(इ० वु० २१४) ति इदं पन कथन्ति ? इदं पन विपरिणामदस्सने^३
सन्नियोजनत्थं वुत्तं तस्स तत्थ विरागुप्पत्तिया उपायभावतो सुखवेदनाय
बहुदुक्खानुगतभावतो च । तथा हि दुक्खस्स हेतुभावतो अनेकेहि 20
दुक्खधम्महेहि अनुबद्धत्ता^४ च पण्डिता सुखं पि दुक्खमिच्चेव पटिपन्ना ।

R. 8

एवम्पि नत्थेव सुखावेदना^५, सुखहेतूनां नियमभावतो । ये हि
सुखवेदनाय हेतुसम्मता घासच्छादनादयो, ते एव अधिमत्तं अकाले च
पटिसेवियमाना दुक्खवेदनाय हेतुभावमापज्जन्ति । न च येनेव हेतुना

१. ० ता—सी० ।

३. ० दस्सनेन—सी० ।

४. ० अनुबद्धत्ता—स्या०, रो० ।

२. पुरिमेसु च तीसु—सी०, स्या०, रो० ;

पोत्थकेसु अधिको पाठो न दिस्सति ।

५. सुखवेदना—सी०, स्या० ।

- सुखं, तेनेव दुःखं ति युतं वत्तु^१ । तस्मा न ते सुखहेतू, दुःखन्तरापगमे
 पन अविञ्जूनं सुखसञ्जा यथा चिरतरं ठानादिइरियापथसमञ्जी हुत्वा
 तदञ्जइरियापथसमायोगे महन्तं च भारं वहतो भारनिक्खेपे चैव
 वूपसमे च, तस्मा नत्थेव सुखं ति ? तयिदं सम्मदेव सुखहेतुं अपरिञ्जाय
 5 तस्स नियमाभावपरिकप्पनं । आरम्भणमत्तमेव हि केवलं सुखहेतुं
 मनसिकत्वा एवं वुत्तं, अञ्भत्तिकसरीरस्स अवत्थाविसेसं^२ समुदितं पन
 एकञ्भं तदुभयं सुखादिहेतू ति वेदितब्बं । यादिसं च तदुभयं सुखवेदनाय
 हेतु, तादिसं न कदाचि पि दुःखवेदनाय हेतु होती ति ववत्थिता^३
 एव सुखादिहेतु । यथा नाम तेजोधातु सालियवडाकसस्सादीनं यादिसम-
 10 वत्थन्तरं पत्वा सातमधुरभावहेतु होति, न तादिसमेव पत्वा कदाचि
 पि असातमधुरभावहेतु होति, एवंसम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

B. 179

- दुःखापगमेव कदाचि^४ सुखवेदनन्तरं उपलब्भति । तत्थ सुखेयेव
 सुखसञ्जा, न दुःखापगममत्ते यथा अद्धानगमनपरिस्समक्किलन्तस्स^५
 सम्बाहने इरियापथपरिवत्तने च, अञ्जथा कालन्तरे पि परिस्समापगमे
 15 तादिसी सुखसञ्जा सिया । दुःखापगममत्ते पन सुखं ति परिकप्पना
 वेदनाविसेसस्स अनुपलब्भमानत्ता । एकन्तेनेव चेतं एवं सम्पटिच्छित्तब्बं^६,
 यतो पणीतप्पणीतानियेव आरम्भणानि महता आयासेन सत्ता
 अभिपत्थयन्ति, न च नेसं येन केनचि यथालद्धमत्तेन पच्चयेन पत्तिकारं
 १० कातु^७ सक्का तण्हुप्पादेना ति^८ । वेदनापच्चया हि तण्हाउपादि,
 20 तथाभावे^९ च सुगन्धमधुरसुखसम्फस्सादिवत्थूनं इतरीतरभावेन
 सुखविसेससञ्जा जायमाना कतमस्स दुःखविसेसस्स अपगमने^{१०}
 धानजिह्वाकायद्वारेसु, सोतद्वारे^{१०} च दिब्बसञ्जीतसदिसपञ्चङ्गिकतूरिय-
 सद्वावधारणे । तस्मा न दुःखवेदनायमेव दुःखन्तरापगमे सुखसञ्जा^{११},

R. 9

१. वुत्तं—रो० ।	२. अवद्धानविसेसं—स्या०, रो० ।
३. ववट्ठिता—स्या०, रो० ।	४. ० पि—सी०, स्या०, रो० ।
५. अद्धानगमा०—स्या०, रो० ।	६. सम्पज्जितत्तब्बं—सी०, स्या०, रो० ।
७. ० न—स्या०, रो० ।	८. ० चे—स्या०, रो० ।
९. तथाभावेन—स्या०, रो० ।	१०-१०. धानजिह्वाकायद्वारे—स्या०, रो० ।
११. ० सुखसञ्जा पि—रो० ।	

नापि केवले दुक्खापगममत्ते ति आगमतो युत्तितो पि ववत्थिता तिस्सो वेदना ति भगवतो वेदनत्तयदेसना नीतत्थायेव, न नेय्यत्था ति सञ्जापेतब्बं । एवं चेतं उपेति, इच्चेतं कुसलं, नो चे, कम्मं कत्वा उय्योजेतब्बो “गच्छ यथा सुखं” ति ।

एवमेता अञ्जमञ्जपटिपक्खसभावववत्थितलक्खणा^१ एव तिस्सो 5
वेदना भगवता देसिता, तं च खो विपस्सनाकम्मिकानं योगावचरानं वेदनामुखेन अरूपकम्मट्टानदस्सनत्थं । दुविधं हि कम्मट्टानं रूपकम्मट्टानं अरूपकम्मट्टानं ति । तत्थ भगवा रूपकम्मट्टानं कथेन्तो सङ्खेपमनसि-
कारवसेन वा वित्थारमनसिकारवसेन वा^२ चतुधातुववत्थानादिवसेन^३
वा कथेति^४, अरूपकम्मट्टानं पन कथेन्तो फस्सवसेन वा वेदनावसेन वा 10
चित्तवसेन वा कथेति । एकच्चस्स हि आपाथगते आरम्मणे आवज्जतो तत्थ चित्तचेतसिकानं पठमाभिनिपातो फस्सो तं आरम्मणं फुसन्तो उप्पज्जमानो पाकटो होति, एकच्चस्स तं आरम्मणं अनुभवन्ती उप्पज्जमाना वेदना पाकटा होति, एकच्चस्स तं आरम्मणं विजानन्तं उप्पज्जमानं विञ्जाणं पाकटं होति । इति तेसं तेसं पुग्गलानं 15
अञ्भासयेन यथापाकटं फस्सादिमुखेन तिधा अरूपकम्मट्टानं कथेति ।

तत्थ यस्स फस्सो पाकटो होति, सो पि “न केवलं फस्सोव 180
उप्पज्जति, तेन सद्धि तदेव आरम्मणं अनुभवमाना वेदना पि उप्पज्जति, सञ्जानमाना सञ्जा पि, चेतयमाना चेतना पि, विजानमानं विञ्जाणं 181
पि उप्पज्जती” ति फस्सपञ्चमकेयेव परिग्गण्हाति । यस्स वेदनापाकटा 15
होति, सो पि “न केवलं वेदनाव उप्पज्जति, ताय सद्धि फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, सञ्जानमाना सञ्जा पि, चेतयमाना चेतना पि, विजान-
मानं विञ्जाणं पि उप्पज्जती” ति फस्सपञ्चमकेयेव परिग्गण्हाति ।
यस्स विञ्जाणं पाकटं होति, सो पि “न केवलं विञ्जाणमेव उप्पज्जति, 182
तेन सद्धि तदेवारम्मणं फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, अनुभवमाना 20

१. ० भाव—रो० ।

२. ० तथा—स्या०, रो० ।

३. धातुववत्थानादिवसेन—स्या० ।

४. कथेसि—स्या० ‘एवमेव’ ।

वेदना पि, सञ्ज्ञानमाना सञ्ज्ञापि, चेतयमाना चेतना पि उप्पज्जती”
ति फस्सपञ्चमकेयेव परिगण्हाति ।

- सो “इमे फस्सपञ्चमका धम्मा किं निस्सिता” ति उपधारेन्तो
“वत्थुनिस्सिता” ति पजानाति । वत्थु नाम करजकायो । यं सन्धाय
5 वृत्तं “इदं च पन मे विञ्जाणं एत्थसितं एत्थपटिवद्धं” (दी० नि० १.६७,
म० नि० २.२४०) ति । सो अत्थतो भूता चेव उपादारूपानि च,
एवमेत्थ वत्थु रूपं, फस्सपञ्चमका नामं ति नामरूपमत्तमेव पस्सति ।
रूपं चेत्थ रूपक्खन्धो, नामं चत्तारो अरूपिणो खन्धाति पञ्चक्खन्धमत्तं
होति । नामरूपविनिमुत्ता हि पञ्चक्खन्धा, पञ्चक्खन्धविनिमुत्तं वा
10 नामरूपं नत्थि । सो “इमे पञ्चक्खन्धा किं हेतुका” ति उपपरिक्खन्तो
“अविज्जादिहेतुका” ति, ततो “पच्चयो चेव पच्चयुप्पन्नं च इदं,
अञ्जो सत्तो वा पुग्गलो वा नत्थि, सुद्धसङ्खारपुञ्जमत्तमेवा” ति
सप्पच्चयनामरूपवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनापटिपाटिया
“अनिच्चं दुक्खमनत्ता” ति सम्मसन्तो विचरति । सो “अज्ज अज्जा”
15 ति पटिवेधं आकङ्क्षमानो तथारूपे समये उत्तुसप्पायं पुग्गलसप्पायं
भोजनसप्पायं धम्मस्सवनसप्पायं वा लभित्वा एकपल्लङ्केन निसिन्नोव^१
विपस्सनं मत्थकं पापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठाति । एवं इमेसं तिण्णं जनानं
याव अरहत्ता कम्मट्ठानं वेदितव्वं । इध पन भगवा वेदनावसेन
बुज्झनकानं अज्झासयेन अरूपकम्मट्ठानं कथेन्तो वेदनावसेन कथेसि ।
20 तत्थ^२—

“लक्खणं च अधिट्ठानं, उप्पत्ति अनुसयो तथा ।

ठानं पवत्तिकालो च, इन्द्रियं च द्विधादिता” ति—

- P. 181 इदं पकिण्णकं वेदितव्वं—तत्थ लक्खणं हेट्ठा वृत्तमेव । अधिट्ठानं ति
फस्सो । “फस्सपच्चया वेदना” ति हि वचनतो फस्सो^३ वेदनाय
R. 11 25 अधिट्ठानं । तथा हि सो वेदनाधिट्ठानभावतो निच्चम्मगावीउपमाय

१. निसिन्नोवा—स्या०, रो० ।

२. तथा—रो० ।

३. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

उपमितो । तत्थ सुखवेदनीयो फस्सो सुखाय वेदनाय अधिष्ठानं, दुक्खवेदनीयो फस्सो दुक्खाय वेदनाय, अदुक्खमसुखवेदनीयो फस्सो अदुक्खमसुखाय वेदनाय अधिष्ठानं, आसन्नकारणं ति अत्थो । वेदना कस्स पदद्वानं ? “वेदनापच्चया तण्हा” ति वचनतो तण्हाय पदद्वानं अभिपत्थनीयभावतो । सुखा^१ वेदना ताव तण्हाय पदद्वानं होतु, इतरा ६ पन कथं ति ? वुच्चते सुखसमङ्गी पि ताव तं सदिसं ततो वा उत्तरितरं सुखं अभिपत्थेति, किमङ्ग पन दुक्खसमङ्गीभूतो । अदुक्खमसुखा च सन्तभावेन सुखमिच्चेव वुच्चती ति तिस्सो पि वेदना तण्हाय पदद्वानं ।

उप्पत्ती ति उप्पत्तिकारणं । इट्ठारम्मणभूता हि सत्तसङ्खारा सुखवेदनाय उप्पत्तिकारणं, ते एव अनिट्ठारम्मणभूता दुक्खवेदनाय, १० मज्झत्तारम्मणभूता अदुक्खमसुखाय । विपाकतो तदाकारगहणतो चेत्थ इट्ठानिट्ठता वेदितब्बा ।

अनुसयो ति इमासु तीसु वेदनासु सुखाय वेदनाय रागानुसयो अनुसेति, दुक्खाय वेदनाय पटिघानुसयो, अदुक्खमसुखाय वेदनाय अविज्जानुसयो अनुसेति । वुत्तं हेतं— १५

“सुखाय खो, आवुसो, विसाख वेदनाय रागानुसयो अनुसेती” (म० नि० १.३७४) ति आदि ।

दिट्ठिमानानुसया चेत्थ रागपक्खया कातब्बा । सुखाभिनन्दनेन हि दिट्ठिगतिका “सस्सतं” ति आदिना सक्काये अभिनिविसन्ति, मान-जातिका च मानं जप्पेन्ति “सेय्योहमस्मी” ति आदिना । विचि- २० किच्छानुसयो पन अविज्जापक्खको कातब्बो । तथा हि वुत्तं पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे “वेदनापच्चया विचिकिच्छा” (वि० २१०) ति । अनुसयानं च तत्थ तत्थ सन्ताने अप्पहीनभावेव थामगमनं । तस्मा “सुखाय वेदनाय रागानुसयो अनुसेती” ति मग्गेन अप्पहीनत्ता अनुरूपकारणलाभे उप्पज्जनारहो रागो तत्थ सयितो विय होती ति २५ अत्थो । एस नयो सेसेसु पि ।

B. 182

R. 12

ठानं ति कायो चित्तं च वेदनाय ठानं । वृत्तं हेतं—“यं तस्मिं समये कायिकं सुखं कायसम्पस्सजं सातं सुखं वेदयितं (ध० सं० ११०) । यं तस्मिं समये चेतसिकं सुखं चेतोसम्पस्सजं सातं सुखं वेदयितं” (ध० सं० ११३) ति च ।

5 पवत्तिकालो ति पवत्तिक्खणो पवत्तनाकलनं च । पवत्तिक्खणेन हि सुखदुक्खवेदनानं सुखदुक्खभावो व्यवत्थितो । यथाह—

“सुखा खो, आवुसो, विसाख वेदना ठितिसुखा विपरिणामदुक्खा, दुक्खा खो, आवुसो, विसाख वेदना ठितिदुक्खा विपरिणामसुखा” (म० नि० १.३७३) ति ।

10 सुखाय वेदनाय अत्थिभावो सुखं, नत्थिभावो दुक्खं । दुक्खाय वेदनाय अत्थिभावो दुक्खं, नत्थिभावो सुखं ति अत्थो । अदुक्खमसुखाय वेदनाय पवत्तनाकलनं पवत्तिया आकलनं अनाकलनं च जाननं अजाननं च सुखदुक्खभाववत्थानं । वृत्तं पि चेतं—

“अदुक्खमसुखा खो, आवुसो, विसाख वेदना जाणसुखा अज्जाण-
15 दुक्खा” (म० नि० १.१७३) ति ।

इन्द्रियं ति एता हि सुखादयो तिस्सो वेदना सुखिन्द्रियं, दुक्खिन्द्रियं, सोमनस्सिन्द्रियं, दोमनस्सिन्द्रियं, उपेक्खिन्द्रियं ति अधिपतेय्यद्वेन इन्द्रियतो पञ्चधा विभत्ता । कायिकं हि सातं सुखिन्द्रियं ति वृत्तं, असातं दुक्खिन्द्रियं ति । मानसं पन सातं सोमनस्सिन्द्रियं ति वृत्तं, असातं दोमनस्सिन्द्रियं ति । दुविधम्मि नेव सातं नासातं उपेक्खिन्द्रियं ति । किं पनेत्थ कारणं—यथा कायिकचेतसिका सुखदुक्खवेदना “सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं दुक्खिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं” ति विभजित्वा वृत्ता, न एवं अदुक्खमसुखाति ? भेदाभावतो । यथेव हि अनुगहसभावा बाधकसभावा? च सुखदुक्खवेदना अज्जथा कायस्स
25 अनुगहं बाधकं^१ च करोन्ति, चित्तस्स च अज्जथा, न एवं अदुक्खमसुखा, तस्मा भेदाभावतो विभजित्वा न वृत्ता ।

द्विधादिता ति सब्बा पि हि वेदना वेदयितट्ठेन एकविधा पि निस्सयभेदेन^१ दुविधा कायिका चेतसिका ति, सुखा दुक्खा अदुक्खमसुखा ति तिविधा, चतुयोनिवसेन चतुब्बिधा, इन्द्रियवसेन गतिवसेन च पञ्चविधा, द्वारवसेन च आरम्मणवसेन च छब्बिधा, सत्तविञ्जाणधातुयोगेन सत्तविधा, अट्टलोकधम्मपञ्चयताय अट्टविधा, सुखादीनां पञ्चेकं^२ अतीतादिविभागेन नवविधा, ता एव अज्झत्तबहिद्वाभेदेन^३ अट्टारसविधा^४, तथा रूपादीसु छसु आरम्मणेषु एकेकस्मिं सुखादिवसेन तिस्सो तिस्सो कत्वा । रूपाारम्मणस्मिं हि सुखा पि उप्पज्जति दुक्खा पि अदुक्खमसुखा पि, एवं इतरेसु पि । अथवा अट्टारसमनोपविचारवसेन अट्टारस । वुत्तं हि—

B. 183

R. 13

10 ५१. ४
५८१. ४

“चक्खुना रूपं दिस्वा सोमनस्सट्ठानियं रूपं उपविचरति, दोमनस्सट्ठानियं, उपेक्खाट्ठानियं रूपं उपविचरति, सोतेन सद्दं^५...पे०... मनसा धम्मं विञ्जाय सोमनस्सट्ठानियं धम्मं उपविचरति, दोमनस्सट्ठानियं, उपेक्खाट्ठानियं धम्मं उपविचरती” (अं० नि० १.१६३) ति ।

एवं अट्टारसविधा होन्ति^६ । तथा छ गेहस्सितानि^७ सोमनस्सानि, 15 छ गेहस्सितानि दोमनस्सानि, छ गेहस्सिता उपेक्खा, तथा नेक्खम्मस्सिता सोमनस्सादयो ति एवं छत्ति सविधा । अतीते छत्तिस, अनागते छत्तिस, पञ्चुप्पन्ने छत्तिसा ति अट्टुत्तस्सतं पि भवन्ति । एवमेत्थ द्विधादिता वेदितब्बा ति^८ ।

पकिण्णककथा निट्ठिता ।

गाथासु समाहितो ति उपचारप्पनाभेदेन समाधिना समाहितो । 20 तेन समथभावनानुयोगं दस्सेति । सम्पजानो ति सात्थकसम्पजञ्जादिना^९

१. ० वेदना—रो० ।

३. अट्टारसविधू—रो० ।

५. भवन्ति—स्या०, रो० ।

७. ० ति—सी० ।

२. ० वेदना—रो० ।

४. ० सुत्वा—स्या०, रो० ।

६. गेहस्सितानि—सी०, स्या०, रो० ।

८. सात्थकसम्पजञ्जादिना—रो० ।

चतुर्बिधेन सम्पजञ्जेन सम्पजानो^१ । तेन विपस्सनानुयोगं दस्सेति ।
 सतो ति सतोकारी । तेन समथविपस्सनानयेन धम्मा भावनापारिपूर्तिं
 गच्छन्ति । तेन समन्नागतत्वं दस्सेति । वेदना च पजानाती ति इमा
 वेदना, एत्तका^२ वेदना” ति सभावतो विभागतो^३ “अनिच्चा दुक्खा
 ५ विपरिणामधम्मा^४” ति अनिच्चादिलक्खणतो च पुब्बभागे तीहि
 परिञ्जाहि परिजानन्तो विपस्सनं वड्डुत्वा अरियमग्गेन परिञ्जापटि-
 वेधेन पजानाति । वेदनानं च सम्भवं ति समुदयसच्चं । यत्थ चेता
 निरुज्झन्ती ति एत्तावता वेदना यत्थ निरुज्झन्ति, तं निरोधसच्चं ।
 खयगामिनं ति वेदनानं खयाति एवं चत्तारि सच्चानि पटिविज्झन्तेन
 १० सम्बन्धो । वेदनानं खयाति एवं चत्तारि सच्चानि पटिविज्झन्तेन
 अरियमग्गेन वेदनानं अनुप्पादनरोधा । निच्छातो परिनिब्बुतो ति
 नित्तण्हो पहीनतण्हो किलेसपरिनिब्बानेन^५ खन्धपरिनिब्बानेन च
 परिनिब्बुतो होति ।

R. 14
B. 184 10

पठमवेदनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) दुतियवेदनासुत्तवण्णना

४. चतुत्थे दुक्खतो दट्ठब्बा ति सुखवेदना विपरिणामदुक्खवसेन
 १५ दुक्खा ति आणचक्खुना पस्सितब्बा । सल्लतो दट्ठब्बा ति दुत्तीहरणट्ठेन
 अन्तोतुदनट्ठेन पीळनट्ठेन दुक्खदुक्खभावेन^६ दुक्खवेदना सल्लं ति
 पस्सितब्बा । अनिच्चतो ति हुत्वा अभावतो उदयव्यवन्ततो ताव-
 कालिकतो निच्चपटिपक्खतो च अदुक्खमसुखा वेदना अनिच्चाति
 पस्सितब्बा । कामं चेत्य सब्बा पि वेदना अनिच्चतो पस्सितब्बा,
 २० अनिच्चदस्सनतो पन सातिसयं विरागनिमित्तं^७ दुक्खदस्सनं ति इममत्थं

१. सम्मा पजानन्तो—रो० ।

२. एत्तका—रो० ।

३. विभावतो—रो० ।

४. विपरिणामधम्मा—रो० ।

५. ० च—स्या०, रो० ।

६. दुक्खदुक्खता०—स्या०, रो० ।

७. सातिसयमनिच्चेन—सी०, स्या०, रो० ।

दस्सेन्तो सत्था “सुखा, भिक्खवे, वेदना दुक्खतो दट्ठ्वा, दुक्खा वेदना सल्लतो दट्ठ्वा” ति आह । अथवा यत्थ पुथुज्जना सुखाभिनिवेसिनो, तत्थ निब्बेदजननत्थं^१ तथा वुत्तं । तेनस्सा सङ्खारदुक्खताय दुक्खभावो दस्सितो । यदनिच्चं, तं दुक्खं ति विपरिणामदुक्खताय “सुखा, भिक्खवे, वेदना दुक्खतो दट्ठ्वा” ति वत्वा “सुखा पि ताव एदिसी, ५ दुक्खा नु खो कीदिसी” ति चिन्तेन्तानं दुक्खदुक्खताय “दुक्खा वेदना सल्लतो दट्ठ्वा” ति आह, इतरा पन सङ्खारदुक्खताय एव दुक्खा ति दस्सेन्तो “अदुक्खमसुखा वेदना अनिच्चतो दट्ठ्वा” ति अवोच ।

एत्थ^२ च “सुखा वेदना दुक्खतो दट्ठ्वा” ति एतेन रागस्स समुघातनूपायो दस्सितो । सुखवेदनाय हि रागानुसयो अनुसेति । 10 दुक्खा वेदना सल्लतो दट्ठ्वा” ति एतेन दोसस्स समुघातनूपायो दस्सितो । दुक्खवेदनाय हि पटिघानुसयो अनुसेति । “अदुक्खमसुखा वेदना अनिच्चतो दट्ठ्वा” ति एतेन मोहस्स समुघातनूपायो दस्सितो । अदुक्खमसुखवेदनाय हि अविज्जानुसयो अनुसेति ।

तथा पठमेन तण्हासंकिलेसस्स पहानं दस्सितं तस्स सुखस्सादेहेतु- 15 B. 185 R. 15 कत्ता, दुतियेन दुच्चरितसंकिलेसस्स पहानं । यथाभूतं हि दुक्खं अपरिजानन्ता तस्स परिहरणत्थं दुच्चरितं चरन्ति । ततियेन दिट्ठि-संकिलेसस्स पहानं अनिच्चतो पस्सन्तस्स दिट्ठिसंकिलेसाभावतो अविज्जानिमित्तत्ता दिट्ठिसंकिलेसस्स, अविज्जानिमित्तं च अदुक्खम-सुखा वेदना । पठमेन वा विपरिणामदुक्खपरिज्जा, दुतियेन दुक्खदुक्ख- 20 परिज्जा, ततियेन सङ्खारदुक्खपरिज्जा । पठमेन वा इट्ठारम्मणपरिज्जा, दुतियेन अनिट्ठारम्मणपरिज्जा, ततियेन मज्झत्तारम्मणपरिज्जा । विरत्तेसु हि तदारम्मणधम्मेसु आरम्मणानि पि विरत्तानेव होन्ती ति । पठमेन वा रागप्पहानपरिकित्तनेन दुक्खानुपस्सनाय अप्पणिहितविमोक्खो दीपितो होति, दुतियेन दोसप्पहानपरिकित्तनेन अनिच्चानुपस्सनाय 25

अनिमित्तविमोक्खो, तत्तियेन मोहप्पहानपरिक्खित्तेन^१ अनत्तानुपस्सनाय सुञ्जतविमोक्खो दीपितो होती ति वेदितव्वं ।

यतो ति यदि, यस्मा वा । अरियो ति किलेसेहि आरका ठितो परिसुद्धो । सम्मद्दसो ति सब्बासं वेदनानं चतुन्नं पि वा सच्चानं
 ५ अविपरीतदस्सावी । अच्छेच्छि तण्हं ति वेदनामूलकं तण्हं अग्गमग्गेन छिन्दि, अनवसेसतो समुच्छिन्दि । विवत्तयि^२ संयोजनं ति दसविधं संयोजनं परिवत्तयि, निम्मूलमकासि । सम्मा ति हेतुना कारणेन । मानाभिसमया ति मानस्स दस्सनाभिसमया, पहानाभिसमया वा । अरहत्तमग्गो हि किच्चवसेन मानं पस्सति, अयमस्स दस्सनाभिसमयो ।
 १० तेन दिट्ठो पन सो तावदेव पहीयति दिट्ठविसेन दिट्ठसत्तानं जीवितं विय, अयमस्स पहानाभिसमयो । अन्तमकासि दुक्खस्सा ति एवं अरहत्तमग्गेन मानस्स दिट्ठत्ता पहीनत्ता च सब्बस्सेव वट्ठदुक्खस्स कोटिसङ्घातं अन्तं परिच्छेदं परिवट्ठमं^३ अकासि, अन्तिमसमुस्सयमत्तावसेसं दुक्खमकासी ति वुत्तं होति ।

15
R. 16

गाथासु यो ति यो अरियसावको । अद्दा ति अद्दस^४, सुखवेदनं दुक्खतो पस्सी ति अत्थो । सुखवेदना हि विसमिस्सं विय भोजनं परिभोगकाले अस्सादं ददमाना विपरिणामकाले दुक्खायेवाति । दुक्खमद्दक्खि सल्लतो ति यथा सल्लं सरीरं अनुपविसन्तं पि पवि^५ पि^५ उद्धरियमानं पि पीळमेव जनेति, एवं दुक्खवेदना उप्पज्जमाना पि
 २० ठितिप्पत्ता पि भिज्जमाना पि विबाधतियेवाति^६ तं सल्लतो विपस्सीति वुत्तं । अद्दक्खिनं अनिच्चतो ति सुखदुक्खतो सन्तसभावताय सन्त तरजातिकं पि नं अदुक्खमसुखं अनिच्चं ति कताय अनिच्चतो पस्सि ।

B. 186

स वे सम्मद्दसो ति सो एवं^७ तिस्सन्नं वेदनानं सम्मदेव दुक्खादितो दस्सावी । यतो ति यस्मा । तत्था ति वेदनायं । विमुच्चती ति

१. मोहप्प हानपरिक्खित्तेन— रो० ।

२. वावत्तयि—सी० ।

३. परिवट्ठमं—सी० ।

४. अदक्खी ति—सी० ।

५. ठितं पि—सी०, स्या० ।

६. विबाधयति—स्या०, रो० ।

७. एवं—स्या० ।

समुच्छेदविमुक्तिवसेन विमुच्चति । इदं वुत्तं होति—यस्मा सुखादीनि
दुखादितो अद्स, तस्मा तत्थ वेदनाय तप्पटिबद्धछन्दरागप्पहानेन
समुच्छेदवसेन विमुच्चति । यंसद्देहि वुत्ते तंसद्दो आहरित्वा वत्तब्बो ।
अथवा यतो ति कायवाचाचित्तेहि संयतो यतत्तो, यत ति पदहती ति
वा यतो, आयतती ति अत्थो । अभिञ्जावोसितो ति वेदनामुखेन 5
चतुसच्चकम्मट्ठानं भावेत्वा छट्ठाभिञ्जाय^१ परियोसितो कतकिच्चो ।
सन्तो ति रागादिकिलेसवूपसमेन सन्तो । योगातिगोति^२ कामयोगादि
चतुर्विधं पि योगं अतिककन्तो । उभयहितमुननतो मुनी ति ।

दुतियवेदनासुत्तवर्णना निद्विता ।

(५) पठमएसनासुत्तवर्णना

५. पञ्चमे एसना ति गवेसना परियेसना मग्गेना । ता विभागतो
दस्सेतुं “कामेसना” ति आदि वुत्तं । तत्थ कामेसना ति कामानं 10
एसना, कामसङ्घाता वा एसना कामेसना । वुत्तं हेतं—

“तत्थ कतमा कामेसना, यो कामेसु कामच्छन्दो, कामरागो,
कामनन्दी, कामस्नेहो^३, कामपिपासा, काममुच्छा, कामज्झोसानं, अयं R. 17
वुच्चति कामेसना” (वि० ४३८) ति ।

तस्मा कामरागो कामेसना ति वेदितब्बो । भवेसनाय पि
एसेव नयो । वुत्तं पि चेतं—

“तत्थ कतमा भवेसना, यो भवेसु भवच्छन्दो ...पे०...
भवज्झोसानं, अयं वुच्चति भवेसना” (वि० ४३८) ति ।

तस्मा भवेसनरागो रूपारूपभवपत्थना भवेसनाति वेदितब्बा ।
ब्रह्मचरियस्स एसना ब्रह्मचरियेसना । यथाह— 20

१. छट्ठाभिञ्जाय—सी०, स्या०, रो० । २. योगातीतो ति—रो० ।

३. कामसिनेहो—सी० ।

B. 187

“तत्थ कतमा ब्रह्मचरियेसना ? सस्सतो लोको ति वा, असस्सतो लोको ति वा, अन्तवा लोको ति वा अनन्तवा लोको ति वा तं जीवं तं सरीरं ति वा अञ्चं जीवं अञ्चं सरीरं ति वा होति तथागतो परं मरणाति वा न होति तथागतो परं मरणाति वा होति च न च होति
 5 तथागतो परं मरणाति वा नेव होति न न होति तथागतो परं मरणाति वा या एवरूपा दिट्ठि दिट्ठिगतं^१ दिट्ठिगतनं दिट्ठिकन्तारो^२ दिट्ठिविसूकायिकं दिट्ठिविप्फन्दितं दिट्ठिसञ्चोजनं गाहो पतिट्ठाहो^३ अभिनिवेसो परामासो कुम्ममग्गो मिच्छापथो मिच्छत्तं तित्थायतनं विपरियेसग्गाहो, अयं वुच्चति ब्रह्मचरियेसना” (वि० ४३८) ति ।

10 तस्मा दिट्ठिगतसम्मत्तस्स ब्रह्मचरियस्स एसना^४ दिट्ठिब्रह्मचरियेसना ति वेदितब्बा ति । एत्तावता रागदिट्ठियो एसना ति दस्सिता होन्ति । न केवलं च रागदिट्ठियोव एसना, तदेकट्ठं कम्मं पि वुत्तं पि चेत्तं—

“तत्थ कतमा कामेसना ? कामरागो तदेकट्ठं अकुसलं कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं, अयं वुच्चति कामेसना । तत्थ कतमा भवेसना ?
 15 भवरागो तदेकट्ठं अकुसलं कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं, अयं वुच्चति भवेसना । तत्थ कतमा ब्रह्मचरियेसना ? अन्तग्गाहिका दिट्ठि तदेकट्ठं अकुसलं कायकम्मं, वचीकम्मं, मनोकम्मं, अयं वुच्चति ब्रह्मचरियेसना” (वि० ४३८) ति ।

एवमेता तिस्सो एसना वेदितब्बा ।

R. 18

20 गाथासु सम्भवन्ति एत्थ एसनानं^५ उप्पत्तिहेतुभूता अविज्जादयो तण्हा चा ति सम्भवो,, समुदयो ति अत्थो । यत्थ चेता निरुज्झन्ती ति ब्रह्मचरियेसना पठममग्गेन निरुज्झति, कामेसना अनागामिमग्गेन, भवेसना अरहत्तमग्गेन निरुज्झती ति वेदितब्बं । सेसं वुत्तनयमेव ।

पठमएसनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. पटिग्गाहो—स्या०, रो० ।

४. गवेसना—स्या०, रो० ।

२-२. दिट्ठिगहणं दिट्ठिकन्तारं—सी०, रो० ।

दिट्ठिगहणं दिट्ठिकन्तारो—स्या० ।

५. एसनाय—स्या० रो० ।

(६) दुतियएसनासुत्तवण्णना

B. 188

६. छट्ठे ब्रह्मचरियेसना सहा ति ब्रह्मचरियेसनाय सद्धि ।
 विभत्तिलोपेन हि अयं निद्वेसो, करणत्थे वा एतं पच्चत्तवचनं । इदं
 वुत्तं होति “ब्रह्मचरियेसनाय सद्धि कामेसना भवेसना ति^१ तिस्सो
 एसना” ति । तासु ब्रह्मचरियेसनं सरूपतो दस्सेतुं “इतिसच्चपरामासो,
 दिट्ठिठ्ठाना समुस्सया” ति वुत्तं । तस्सत्थो—इति एवं सच्चं ति ५
 परामासो इतिसच्चपरामासो । इदमेव सच्चं, मोघमञ्जं ति दिट्ठिया
 पवत्तिआकारं दस्सेति । दिट्ठियो एव सब्बानत्थहेतुभावतो दिट्ठिठ्ठाना ।
 वुत्तं हेतं—“मिच्छादिट्ठिपरमाहं, भिक्खवे, वज्जं वदामी” ति ।
 ता एव च उपरूपपरि वड्डमाना^२ लोभादिकिलेससमुस्सयेन च समुस्सया,
 “इदमेव सच्चं, मोघमञ्जं” ति मिच्छाभिनिविसमाना सब्बानत्थ- १०
 हेतुभूता किलेसदुक्खूपचयहेतुभूता च दिट्ठियो ब्रह्मचरियेसना ति वुत्तं
 होति । एतेन पवत्तिआकारतो निब्बत्तितो च ब्रह्मचरियेसना दस्सिता
 ति वेदितव्वा ।

सब्बरागविरत्तस्सा ति सब्बेहि कामरागभवरागेहि विरत्तस्स ।
 ततो एव तण्हक्खयसङ्घाते निब्बाने विमुत्तत्ता तण्हक्खयविमुत्तिनो १५
 अरहतो । एसना पटिनिस्सट्ठा ति कामेसना भवेसना च सब्बसो
 निस्सट्ठा पहीना । दिट्ठिठ्ठाना समूहता ति ब्रह्मचरियेसनासङ्घाता
 दिट्ठिठ्ठाना च पठममग्गेनेव समुग्घातिता । एसनानं खया ति
 एवमेतासं^३ तिस्सन्नं एसनानं खया अनुप्पादनिरोधा भिन्नकिलेसत्ता
 भिक्खू ति च सब्बसो आसाभावा निरासो ति च दिट्ठेकट्ठस्स^४ २०
 विचिकिच्छाकथं कथासल्लस्स^५ पहीनत्ता अकथं कथी ति च
 वुच्चती ति ।

दुतियएसनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. भवेसना—स्या०, रो० ।

२. वड्डयमाना—स्या०, रो० ।

३. एतासं—रो० ।

४-५. दिट्ठिगतस्स विचिकिच्छाकथं मथा-
 सल्लापस्स—सी०, स्या०, रो० ।

(७-८) आसवसुत्तद्वयवर्णना

R. 19

७-८. सत्तमे कामासवो ति कामेसु आसवो, कामसङ्घातो वा आसवो कामासवो, अत्थतो पन कामरागो रूपादिअभिरति च कामासवो । रूपारूपभवेसु छन्दरागो भाननिकं ति सस्सतदिट्ठिसहगतो रागो भवपत्थना च भवासवो । अविज्जाव अविज्जासवो ।

B. 189

5 आसवानं च सम्भवं ति एत्थ अयोनिसोमनसिकारो अविज्जादयो च किलेसा आसवानं सम्भवो वुत्तं हेतं—

“अयोनिसो, भिक्खवे, मनसिकरोतो अनुप्पन्ना चेव आसवा उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना च आसवा पवड्डन्ती” (म० नि० १.११) ति ।

10 “अविज्जा, भिक्खवे, पुब्बङ्गमा अकुसलानं धम्मनं समापत्तिया अन्वदेव अहिरिकं अनोत्तप्पं” (इ० वु० २०५) ति च ।

मग्गं च खयगामिनं ति आसवानं खयगामिनं अरियमग्गं च । तत्थ कामासवो अनागामिमग्गेन पहियति^१, भवासवो अविज्जासवो च अरहत्तमग्गेन । कामुपादानं विय कामासवो पि अग्गमग्गवज्झो ति च वदन्ति । सेसं वुत्तनयमेव । अट्टमे अपुब्बं नत्थि ।

आसवसुत्तद्वयवर्णना निट्ठिता ।

(९) तण्हासुत्तवर्णना

15 ९. नवमे तण्हायनट्ठेन तण्हा, रूपादिविसयं तसती ति वा तण्हा । इदानीं तं विभजित्वा दस्सेतुं “कामतण्हा” ति आदि वुत्तं । तत्थ पञ्चकामगुणिको रागो कामतण्हा । रूपारूपभवेसु छन्दरागो भाननिकन्ति^२ सस्सतदिट्ठिसहगतो रागो भववसेन^३ पत्थना^४ च भवतण्हा ।

१. पहायति—रो० ।

२. ज्ञाननिक्कन्ति—स्या० ।

३. भवराग०—रो० ।

४. पट्ठना—रो० ।

उच्छेददिट्ठिसहगतो रागो विभवतण्हा । अपिच पच्छिमतण्हाद्वयं
ठपेत्वा सेसा सब्बा पि तण्हा कामतण्हा एव । यथाह—

“तत्थ कतमा भवतण्हा ? सस्सतदिट्ठिसहगतो रागो सारागो
चित्तस्स सारागो—अयं वुच्चति भवतण्हा । तत्थ कतमा विभवतण्हा,
उच्छेददिट्ठिसहगतो रागो सारागो चित्तस्स सारागो, अयं वुच्चति 5
विभवतण्हा, अवसेसा तण्हा कामतण्हा’ (वि० ४३६-४३७) ति ।

R. 20

इमा च तिस्सो तण्हा रूपतण्हा ...पे०... धम्मतण्हा B. 190
ति विसयभेदतो पच्चेकं छब्बिधा ति कत्वा अट्टारस होन्ति, ता
अज्झत्तरूपादीसु अट्टारस, बहिद्वारूपादीसु अट्टारसाति छत्तिस, इति
अतीता छत्तिस, अनागता छत्तिस, पच्चुप्पन्ना छत्तिसा ति विभागतो 10
अट्टसतं होन्ति । पुन सज्जहे करियमाने कालभेदं^१ अनामसित्वा गय्ह-
माना छत्तिसेव होन्ति, रूपादीनं अज्झत्तिकवाहिरविभागे अकरियमाने
अट्टारसेव, रूपादिआरम्भणविभागमत्ते^२ गय्हमाने^३ छब्बेव, आरम्भण-
विभागं पि अकत्वा गय्हमाना तिस्सोयेव होन्ती ति ।

गाथासु तण्हायोगेना ति तण्हासङ्घातेन योगेन, कामयोगेन, 15
भवयोगेन च । संयुत्ता ति सम्बन्धा^४, भवादीसु संयोजिता वा ।
तेनेवाह “रत्तचित्ता भवाभवे” ति खुद्दके चेव महन्ते च भवे^५
लग्गचित्ता ति अत्थो । अथवा भवो ति सस्सतदिट्ठि, अभवो ति
उच्छेददिट्ठि । तस्मा भवाभवे सस्सतुच्छेददिट्ठीसु सत्तविसत्तचित्ता ति ।
एतेन भवतण्हा विभवतण्हा च दस्सिता । इमस्मिं पक्खे “तण्हायोगेना” 20
ति इमिना कामतण्हा व दस्सिता ति वेदितव्वा । ते योगयुत्ता मारस्सा
ति ते एवंभूता पुगला मारस्स पाससङ्घातेन योगेन युत्ता बद्धा^६ ।
रागो हि मारयोगो मारपासो ति वुच्चति । यथाह—

१. कालभेद—स्या० ।

२. ० विभागमत्ते—सी० ।

३. करियमाने—स्या०, रो० ।

४. सम्बन्धो—सी०, स्या०, रो० ।

५. भावे—रो० ।

६. बन्धा—स्या० ।

“अन्तलिक्खचरो पासो, य्वायं चरति मानसो ।

तेन तं बाधयिस्सामि, न मे समणा मोक्खसी”

(सं० नि० १.१११, म० व० २३) ति ॥

चतुहि योगेहि अनुपद्दुत्ता योगक्खेमं, निब्बानं अरहत्तं च, तस्स
५ अनधिगमेन अयोगक्खेमिनो । उपरूपरि किलेसाभिसङ्खारानं जननतो
जना, पाणिनो । रूपादीसु सत्ता विसत्ता ति सत्ता ।

“खन्धानं च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारो ति पवुच्चती” ति—

एवं वृत्तं खन्धादीनं अपरापरूपपत्तिसङ्खातं संसारं गच्छन्ति,
R. 21 10 ततो न मुच्चन्ति । कस्मा ? तण्हायोगयुत्तता । जातिमरणगामिनो
पुनप्पुनं जननमरणस्सेव उपगमनसीला ति । एत्तावता वट्टं दस्सेत्वा
B. 191 इदानि विवट्टं दस्सेतुं “ये च तण्हं पहन्त्वाना” ति गाथमाह ।
सा हेट्ठा वृत्तनयत्ता सुविज्जेय्या व ।

तण्हासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१०) मारधेय्यसुत्तवण्णना

१०. दसमस्स का उप्पत्ति ? एकदिवसं किर सत्था सेक्खबहुलाय
15 परिसाय परिवुतो निसिन्नो तेसं अज्झासयं ओलोकेत्वा उपरि विसेसा-
धिगमाय उस्साहं जनेतं असेक्खभूमिं थोमेन्तो इदं^१ सुत्तं अभासि ।
तत्थ अतिक्कम्मा ति आदीसु अयं सङ्खेपत्थो—अतिक्कम्म अतिक्क-
मित्वा अभिभवित्वा । मारधेय्यं मारस्स विसयं इस्सरियट्ठानं ।
आदिच्चो व यथा आदिच्चो अब्भादिउपक्किलेसविमुत्तो अत्तनो इद्धिया
20 आनुभावेन तेजसा ति तीहि गुणेहि समन्नागतो नभं अब्भुस्सक्कमानो सब्बं
आकासगतं तमं अतिक्कम्म अतिक्कमित्वा अभिभवित्वा विधमित्वा^२

विरोचति, ओभासति^१, तपति, एवमेव खीणासवो भिक्खु तीहि धम्महेहि समन्नागतो सब्बुपक्विकलेसविमुत्तो मारधेयसङ्घातं तेभूमिकधम्मप्पवत्तं^२ अभिभवित्वा विरोचतीति ।

असेक्खेनाति एत्थ सिक्खासु जाताति सेक्खा, सत्तन्नं सेक्खानं एतेति वा सेक्खा, अपरियो—सितसिक्खत्ता^३ सयमेव सिक्खन्तीति ५ वा सेक्खा मग्गधम्मा हेट्ठिमफलत्तयधम्मा च । अग्गफलधम्मा पन उपरि सिक्खितब्बाभावेन न सेक्खाति असेक्खा । यत्थ हि सेक्खभावासङ्का अत्थि, तत्थायं पटिसेधोति लोकियधम्मेषु निब्बाने च असेक्खभावानापत्तिदट्ठब्बा । सीलसमाधिपञ्चासङ्काता हि सिक्खा अत्तनो पटिपक्विकलेसेहि विप्पयुत्ता^४ परिसुद्धा उपक्विकलेसानं आरम्मणभावं १० पि अनुपगमनतो सातिसयं सिक्खाति वत्तुं युत्ता अट्टसु पि मग्गफलेसु विज्जंति, तस्मा चतुमग्गहेट्ठिमफलत्तयधम्मा विय अरहत्तफलधम्मा पि “तासु सिक्खासु जाता”ति च, तं सिक्खासमङ्गिनो अरहतो इतरेसं विय सेक्खत्ते सति “सेक्खस्स एते”ति च “सिक्खा सीलं एतेसं”ति च सेक्खाति आसङ्का सियुंति तदासङ्कानिवत्तनत्थं १५ असेक्खाति यथावुत्तसेक्खभावप्पटिसेधं कत्वा वुत्तं ।

R. 22

15

B. 192

अरहत्तफले^५ पवत्तमाना हि^५ सिक्खा परिनिद्धितकिञ्चत्ता न सिक्खाकिञ्चं करोन्ति, केवलसिक्खाफलभावेन पवत्तन्ति । तस्मा ता न सिक्खावचनं अरहन्ति, नापि तंसमङ्गिनो सेक्खवचनं, न च तं सम्पयुत्तधम्मा सिक्खनसीला^६ । “सिक्खासु जाता”ति एवमादि- २० अत्थेहि^७ अग्गफलधम्मा सेक्खा न होन्ति । हेट्ठिमफलेसु पन सिक्खा सकदागामिमग्गविपस्सनादीनं उपनिस्सयभावतो सिक्खाकिञ्चं करोन्तीति सिक्खावचनं अरहन्ति, तंसमङ्गिनो च सेक्खवचनं, तंसम्पयुत्ता

१. ओकासेहि—रो०; ओभासेति—सी०, स्या० ।

४. विमुत्ता—स्या०, रो० ।

६. ० ति—स्या०, रो० ।

२. तेभूमिकधम्मप्पत्ति—रो० ।

३. ० सितसिक्खा—रो० ।

५-५. अरहत्तफलेहि पवत्तमाना—स्या०, रो० ।

७. ० अट्ठेहि—रो० ।

धम्मा च सिक्खनसीला । सेक्खधम्मा यथावुत्तेहि अत्थेहि सेक्खा
होन्ति येव ।

- अथवा सेक्खा ति अपरियोसितसिक्खानं वचनं ति असेक्खा ति
पदं परियोसितसिक्खानं दस्सनं ति न लोкийधम्मनिब्बानानं असेक्ख-
5 भावापत्ति । वुड्ढिप्पत्ता^१ सेक्खा असेक्खा च सेक्खधम्मेसु एव केसं चि^१
वुड्ढिप्पत्तानं असेक्खता आपज्जती ति अरहत्तमग्गधम्मा वुड्ढिप्पत्ता,
यथावुत्तेहि च अत्थेहि सेक्खा ति कत्वा असेक्खा आपन्ना ति चे ?
तं न, सदिसेसु तब्बोहारतो । अरहत्तमग्गतो हि निन्नानाकरणं अरहत्त-
फलं ठपेत्वा परिञ्चादिकिच्चकरणं विपाकभावं च, तस्मा ते एव सेक्खा
10 धम्मा अरहत्तफलभावं आपन्ना ति सक्का वत्तुं । कुसलसुखतो च
विपाकसुखं सन्ततरताय पणीततरं ति वुड्ढिप्पत्ता व^२ ते धम्मा होन्ती
ति “असेक्खा” ति वुच्चन्ति ।

- ते पन असेक्खधम्मे खन्धवसेन इध तिधा विभजित्वा तेहि समन्ना-
गमेन खीणासवस्स आनुभावं विभावेन्तो भगवा “असेक्खेन
15 सीलक्खन्धेना” ति आदिमाह । तत्थ सीलसदस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तो ।
खन्धसदो पन^३ रासिम्हि पज्जत्तियं रुळ्हियं गुणे ति बहूसु अत्थेसु
दिट्ठप्पयोगो । तथा हि^४ “असङ्खेय्यो अप्पमेय्यो महाउदकक्खन्धो त्वेव
सङ्खेयं गच्छती” (अ० २.५८, ३.५२) ति आदीसु रासिम्हि आगतो ।
“अद्दसा खो भगवा महन्तं दारुक्खन्धं गज्जाय नदिया सोतेन वुट्ठमानं”
20 (सं० नि० ३.१६२) ति आदिसु पज्जत्तियं । “चित्तं मनो मानसं
R. 23 हृदयं पण्डरं मनो मनायतनं विञ्जाणं विञ्जाणक्खन्धो” (ध० सं० २८)
ति आदीसु रुळ्हियं । “न खो, आवुसो विसाख, अरियेन अट्ठङ्गिकेन
B. 193 मग्गेन तयो खन्धा सङ्गहिता, तीहि च खो, आवुसो विसाख, खन्धेहि
अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो सङ्गहितो” (म० नि० १.३७१) ति आदीसु
25 गुणे । इधापि गुणेयेव दट्ठब्बो । तस्मा असेक्खेन सीलसङ्खातेन गुणेना

१-१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. च—स्या०, रो० ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ४. ० ह—रो० ।

ति अत्थो । समन्नागतो ति सम्पयुत्तो^१ समङ्गीभूतो । समादहति एतेन, सयं वा समादहति, समाधानमेव वा ति समाधि । पकारेहि जानाति यथासभावं पटिविज्झती ति पञ्चा । सीलमेव खन्धो सीलक्खन्धो । सेसेसु पि एसेव नयो ।

तत्थ अग्गफलभूता सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो च ५
सभावेनेव असेक्खो सीलक्खन्धो नाम, तथा सम्मासमाधि असेक्खो समाधिक्खन्धो । तदुपकारकतो पन सम्मावायामसम्मासतियो समाधिक्खन्धे सङ्गहं गच्छन्ति । तथा सम्मादिट्ठि असेक्खो पञ्चाक्खन्धो । तदुपकारकतो सम्मासङ्कप्पो पञ्चाक्खन्धे सङ्गहं गच्छती ति एवमेत्थ अट्ठपि अरहत्तफलधम्मा तीहि खन्धेहि सङ्गहेत्वा दस्सिता ति वेदितब्बं^२ । 10

यस्स एते सुभाविता ति येन अरहता एते सीलादयो असेक्ख-
धम्मक्खन्धा सुभाविता सुट्ठु वड्डिता, सो आदिच्चो व^३ विरोचती ति सम्बन्धो । “यस्स चेते” ति पि पठन्ति । तेसं च सद्दो निपातमत्तं । एवमेतस्मिं वग्गे पठमसुत्ते वट्ठं, परियोसानसुत्ते विवट्ठं, इतरेसु वट्ठविवट्ठं कथितं । 15

मारधेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१. समायुत्तो—रो० ।

२. वेदितब्बा—सी० ।

३. ० विय—स्या०, रो० ।

२. दुतियो वग्गो

(१) पुञ्जकिरियवत्थुसुत्तवण्णना

B. 194
R. 24

११. दुतियवग्गस्स^१ पठमे पुञ्जकिरियवत्थूनो ति पुज्जभवफलं^२
निब्बत्तेन्ति, अत्तनो सन्तानं पुनन्ती ति वा पुञ्जानि, पुञ्जानि^३ च
तानि हेतुपच्चयेहि कत्तब्बतो किरिया चाति पुञ्जकिरिया, ता एव च
तेसं तेसं आनिसंसानं वत्थुभावतो पुञ्जकिरियवत्थूनि । दानमयं ति
५ अनुपच्छिन्नभवमूलस्स अनुगगहवसेन पूजावसेन वा अत्तनो देय्यधम्मस्स
परेसं परिच्चागचेतना दीयति^४ एताया ति दानं, दानमेव दानमयं ।
चीवरादीसु हि चतूसु पच्चयेसु अन्नादीसु वा दससु दानवत्थूसु रूपादीसु
वा हसु आरम्भणेसु तं तं देन्तस्स तेसं उप्पादनतो पट्टाय पुब्बभागे
परिच्चागकाले पच्चा सोमनस्सचित्तेन अनुस्सरणे चा ति तीसु कालेसु
१० वुत्तनयेन^५ पवत्तचेतना दानमयं पुञ्जकिरियवत्थु^६ नाम ।

- सीलमयं ति निच्चसीलउपोसथनियमादिवसेन पञ्च, अट्ठ, दस वा
सीलानि समादियन्तस्स सीलपूरणत्थं पब्बजिस्सामी ति विहारं
गच्छन्तस्स पब्बजन्तस्स मनोरथं मत्थकं पापेत्वा “पब्बजितो वतम्हि
साधु सुट्ठु” ति आवज्जेन्तस्स सद्धाय^७ पातिमोक्खं परिपूरेन्तस्स पञ्जाय
१५ चीवरादिके पच्चवेक्खन्तस्स सतिया आपाथगतेसु रूपादीसु चक्खुद्वारा-
दीनि संवरन्तस्स^८ वीरियेन आजीवं सोधेन्तस्स च पवत्ता चेतना
सीलवी ति सीलमयं पुञ्जकिरियवत्थु नाम ।

१. दुतियस्स—सी०, स्या० ।

३. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. निट्थति—रो० ।

६. पुञ्जकिरियावत्थु—रो० ।

८. ० वा—स्या०, रो० ।

२. पुज्जभावफलं—सी० ;

पूजवभवफलं—स्या०, रो० ।

५. ० नयेनव—सी०, स्या० ।

७. सन्धाय—रो० ।

तथा पटिसम्भिदायं वृत्तेन विपस्सनामग्गेन चक्खुं अनिच्चतो
दुक्खतो अनत्ततो विपस्सन्तस्स सोतं, धानं, जिह्वं, कायं, मनं ।
रूपे ...पे०... धम्मे । चक्खुविज्जाणं .. पे०... मनोविज्जाणं ।
चक्खुसम्फस्सं.. पे०...मनोसम्फस्सं । चक्खुसम्फस्सजं वेदनं .. पे०...
मनोसम्फस्सजं वेदनं । रूपसञ्जं .. पे०... धम्मसञ्जं । जरामरणं 5
अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सन्तस्स या चेतना, या च पथवी-
कसिणादीसु अट्टतिसाय आरम्भणेषु पवत्ता भानचेतना^१, या च
अनवज्जेसु कम्मायतनसिप्पायतनविज्जाट्टानेषु परिचयमनसिकारा-
दित्रसेन^२ पवत्ता चेतना, सब्बा भावेति एताया ति भावनामयं
वुत्तनयेन पुञ्जकिरियवत्थु^३ चा ति । 10

एकमेकञ्चेत्थ यथारहं पुब्बभागतो पट्टाय कायेन करोन्तस्स
कायकम्मं होति, तदत्थं वाचं निच्छारेन्तस्स वचीकम्मं, कायङ्गं वाचङ्गं
च अचोपेत्वा मनसा चिन्तेन्तस्स मनोकम्मं । अन्नादीनि देन्तस्स चापि^४ R. 25
“अन्नदानादीनि देमी” ति वा दानपारमिं आवज्जेत्वा वा दानकाले
दानमयं पुञ्जकिरियवत्थु होति । वत्तसीसे ठत्वा ददतो सीलमयं, 15
खयतो वयतो कम्मतो सम्मसनं पट्टपेत्वा ददतो भावनामयं पुञ्ज-
किरियवत्थु होति । B. 195

अपरानि पि सत्त पुञ्जकिरियवत्थूनि—अपचितिसहगतं पुञ्ज-
किरियवत्थु वेय्यावच्चसहगतं^५ पत्तिअनुप्पदानं अब्भनुमोदनं देसनामयं
सवनमयं दिट्ठिजुगतं पुञ्जकिरियवत्थूति^६ । सरणगमनं पि हि 20
दिट्ठिजुगतेनेव^७ सङ्गहति । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो आवि
भविस्सति ।

१. ज्ञाण चेतना—रो० ।

२. परिच्चय०—रो० ।

३. किरिया०—रो० ।

४. वा पि—स्या०, रो० ।

५. ० पुञ्जकिरियवत्थु—सी० ।

६. पुञ्जकिरियावत्थून्ति—रो० ।

७. दिट्ठु ०—सी०, स्या० ।

- तत्थ वुड्डतरं दिस्वा पच्चुग्गमनपत्तचीवरपटिग्गहणाभिवादनमग्ग-
सम्पदानादिवसेन अपचायनसहगतं वेदितब्बं । वुड्डतरानं वत्तपटि-
पत्तिकरणवसेन, गामं^१ पिण्डाय पविट्ठं भिक्खु दिस्वा पत्तं गहेत्वा गामे^२
भिक्खं^३ सम्पादेत्वा^४ उपसंहरणवसेन “गच्छ^५ भिक्खूनं पत्तं आहरा”
- 5 ति सुत्वा वेगेन गन्त्वा पत्ताहरणादिवसेन च देय्यावच्चसहगतं
वेदितब्बं । चत्तारो पच्चये दत्वा पुप्फगन्धादीहि रतनत्तयस्स
पूजं कत्वा अञ्जं वा तादिसं पुञ्जं कत्वा “सब्बसत्तानं पत्ति
होतु” तिपरिणामवसेन पत्तिअनुप्पदानं वेदितब्बं । तथा
परेहि दिन्नाय पत्तिया केवलं वा परेहि कतं पुञ्जं “साधु,
- 10 सुट्ठु” ति अनुमोदनवसेन अब्भनुमोदनं वेदितब्बं । अत्तनो पगुणधम्मं
अपच्चासीसन्तो^६ हितज्झासयेन परेसं देसेति^७—इदं दैसनामयं
पुञ्जकिरियवत्थु नाम । यं पन एको “एवं मं धम्मकथिको ति
जानिस्सन्ती” ति इच्छाय ठत्वा लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितो धम्मं
देसेति, तं न महप्फलं होति । “अद्धा अयं अत्तहितपरहितानं पटिपज्जनू-
- 15 पायो” ति योनिसोमनसिकारपुरेचारिकहितफरणेन मुदुचित्तेन धम्मं
सुणाति, इदं सबनमयं पुञ्जकिरियवत्थु होति । यं पनेको “इति
मं सट्ठो ति जानिस्सन्ती” ति सुणाति, तं न महप्फलं होति । दिट्ठिया
उजुगमनं दिट्ठिजगतं, “अत्थि दिन्नं” ति आदिनयप्पवत्तस्स सम्मा-
दस्सनस्स एतं अधिवचनं । इदं हि पुब्बभागे वा पच्छाभागे वा
- R. 28
- 20 आणविप्पयुत्तम्पि उजुकरणकाले आणसम्पयुत्तमेव होति । अपरे
पनाहु “विजाननपजाननवसेन^८ दस्सनं दिट्ठि कुसलञ्च विज्जाणं कम्मस्स-
कत्ताआणादि च सम्मादस्सनं” ति । तत्थ कुसलेन विज्जाणेन
आणस्स अनुप्पादे पि अत्तना कतपुञ्जानुस्सरणवण्णारहवण्णनादीनं

१. यामं—रो० ।

२. भिक्खुं—रो० ।

३. गच्छं—रो० ।

४. देसेती ति—रो० ।

२. ० पि—रो० ।

४. समादपेत्वा—सी० ।

६. अपच्चासिसन्तो—रो० ।

८. ० पजाननानं ०—रो० ।

सङ्गहो, कम्मस्सकताभाणेन कम्मपथसम्मादिट्ठिया । इतरं पन दिट्ठिगतं^१
सब्बेसं नियमलक्खणं । यं हि किञ्चि पुञ्जं करोन्तस्स दिट्ठिया
उजुभावेनेव तं महप्फलं होति ।

इमेसं पन सत्तन्नं पुञ्जकिरियवत्थूनं पुरिमेहि तीहि दानमयादीहि
पुञ्जकिरियवत्थूहि सङ्गहो । तत्थ हि अपचायनवेय्यावच्चानि सीलमये, 5
पत्तिअनुप्पदानअब्भनुमोदनानि दानमये, धम्मदेसनासवनानि भावनामये,
दिट्ठिजुगतं तीसु पि । तेनाह भगवा—

“तीणिमानि, भिक्खवे, पुञ्जकिरियवत्थूनि । कतमानि तीणि ?
दानमयं ... पे० ... भावनामयं पुञ्जकिरियवत्थू” (अं० नि० ३.३४०)
ति । 10

एत्थ च अट्ठन्नं कामावचरकुसलचेतनानं वसेन तिण्णं पि पुञ्ज-
किरियवत्थूनं पवत्ति होति । यथा हि पगुणं धम्मं परिवत्तेन्तस्स^२
एकच्चे अनुसन्धि असल्लक्खेन्तस्सेव^३ गच्छन्ति, एवं पगुणं समथ-
विपस्सनाभावनं अनुयुञ्जन्तस्स अन्तरन्तरा आणविप्पयुत्तचित्तेनापि
मनसिकारो पवत्तति^४ । सब्बं तं पन महग्गतकुसलचेतनानं वसेन 15
भावनामयमेव पुञ्जकिरियवत्थु होति, न इतरानि । गाथाय अत्थो
हेट्ठा वुत्तो येव ।

पुञ्जकिरियवत्थुसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(२) चक्रसुत्तवर्णना

१२. दुत्तिये चक्खूनी ति चक्खन्ती ति चक्खूनि, समविसमं
आचिक्खन्तानि विय पवत्तन्ती ति अत्थो । अथवा चक्खनट्ठेन^५
चक्खूनि । किमिदं चक्खनं नाम ? अस्सादनं तथा हि वदन्ति “मधु” 20

१. दिट्ठिजुगतं—रो० ।

२. परिवज्जेन्तस्स—स्या०, रो० ।

३. असल्लक्खन्तस्सेव—रो० ।

४. पवत्तती ति—सी० ।

५. चक्खनट्ठेन—रो० ।

R. 27

चक्खति व्यञ्जनं चक्खती” ति इमानि च आरम्भणरसं अनुभवन्तानि
अस्सादेन्तानि विय होन्ती ति चक्खनट्टेन चक्खूनि । तानि पन
सङ्खेपतो द्वे चक्खूनि—आणचक्खु, मंसचक्खु चाति^१ । तेसु^२ मंसचक्खु
हेट्ठा वुत्तमेव । आणचक्खु दिब्बचक्खु पञ्चाचक्खू ति इध द्विधा
5 कत्वा वुत्तं ।

B. 197

तत्थ दिब्बचक्खू ति दिब्बसदिसत्ता दिब्बं । देवतानं हि सुचरित-
कम्मनिब्बत्तं पित्तसेम्हरुहिरादीहि अपलिबुद्धं उपक्किलेसविमुत्तयाय
दूरे पि आरम्भणगहणसमत्थं दिब्बं पसादचक्खु होति । इदं चापि
वीरियभावनाबलनिब्बत्तं आणचक्खु तादिसमेवा ति दिब्बसदिसत्ता
10 दिब्बं, दिब्बविहारवसेन पटिलद्धत्ता अत्तनो च दिब्बविहारसन्निस्सितत्ता
आलोकपरिगहेनमहाजुतिकत्ता।तिरोकुट्टादिगतरूपदस्सनेन महागतिकत्ता
पि दिब्बं । तं सब्बं सद्दसत्थानुसारेन^३ वेदितब्बं । दस्सनट्टेन
चक्खुकिच्चकरणेन चक्खुमिवा ति पि चक्खु, दिब्बं च तं चक्खु
च ति दिब्बचक्खु ।

15

पजानाती ति पञ्चा । किं पजानाति ? चत्तारि अरियसच्चानि
“इदं दुक्खं” ति आदिना । वुत्तं हेतं—

“पजानाती ति^४ खो, आवुसो, तस्मा पञ्चा ति वुच्चति । किञ्च
पजानाति ? इदं दुक्खं” (म० नि० १.३६०) ति आदि ।

अट्टकथायं पन “पञ्चापनवसेन पञ्चा, किन्ति पञ्चापेति ?
20 अनिच्चं ति पञ्चापेति, दुक्खं ति पञ्चापेति, अनत्ता ति पञ्चापेती”
ति वुत्तं । सा पनायं लखणादितो यथासभावपटिवेधलक्खणा,
अक्खलितपटिवेधलक्खणा वा कुसलिस्सासखित्तउसुपटिवेधो
विय, विसयोभासनरसा पदीपो विय, असम्मोहपच्चुपट्टाना
अरञ्जगतसुदेसको विय । विसेसतो पनेत्थ आसवक्खयआणसङ्खाता

१. वा ति—रो० ।

२. तासु—स्या० ।

३. सदिसतानुसारेन—स्या०, रो० ।

४. पजानाति—रो० ।

पञ्चा चतुसच्चदस्सनट्ठेन पञ्चाचक्खू ति^१ अधिप्पेता । यं सन्धाय वुत्तं “चक्खुं उदपादि, आणं उदपादि, पञ्चा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादी” (सं० नि० ४.३६१, म० व० १३) ति ।

एतेसु च मंसचक्खु परित्तं, दिब्बचक्खु महग्गतं, इतरं अप्पमाणं । 5
मंसचक्खु रूपं, इतरानि अरूपानि । मंसचक्खु दिब्बचक्खु च लोकि-
यानि सासवानि रूपविसयानि, इतरं लोकुत्तरं अनासवं चतुसच्चविसयं ।
मंसचक्खु अब्याकतं, दिब्बचक्खु सिया कुसलं सिया अब्याकतं, तथा R. 28
पञ्चाचक्खु । मंसचक्खु कामावचरं, दिब्बचक्खु रूपावचरं, इतरं
लोकुत्तरं ति एवमादि^२ विभागा वेदितब्बा । 10

गाथासु अनुत्तरं ति पञ्चाचक्खुं सन्धाय वुत्तं । तं हि आसव-
क्खयजाणभावतो अनुत्तरं । अक्खासि पुरिसुत्तमो ति पुरिसानं
उत्तमो अगगो सम्मासम्बुद्धो देसेसि । उप्पादो ति मंसचक्खुस्स B. 198
पवत्ति । मग्गो ति उपायो, दिब्बचक्खुस्स कारणं । पकतिचक्खुमतो
एव हि दिब्बचक्खु उप्पज्जति, यस्मा कसिणालोकं वड्ढेत्वा दिब्बचक्खु- 15
जाणस्स उप्पादनं, सो च कसिणमण्डले उग्गहनिमित्तेन विना नत्थी
ति । यतो ति यदा । आणं ति आसवक्खयजाणं । तेनेवाह
“पञ्चाचक्खु अनुत्तरं” ति^३ । यस्स^४ चक्खुस्स पटिलाभा ति
यस्स^५ अरियस्स पञ्चाचक्खुस्स उप्पत्तिया भावनाय सब्बस्मा वट्टदुक्खतो
पमुच्चति परिमुच्चती ति । 20

चक्खुसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(३) इन्द्रियसुत्तवर्णना

१३. ततिये इन्द्रियानी ति अधिपतेय्यट्ठेन इन्द्रियानि । यानि
हि सहजातधम्मेषु इस्सरा विय हुत्वा तेहि अनुवत्तितब्बानि, तानि

१. ० न्ति—सी० ।

२. एवमादिना—सी० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४-४. तस्स—सी०, स्या०, रो० ।

इन्द्रियानि नाम । अपिच इन्दो भगवा धम्मस्सरो परमेन^१ चित्तिस्सरियेन समन्नागतो, तेन इन्देन सब्बपठमं दिट्ठत्ता अधिगतत्ता परेसं च दिट्ठत्ता देसितत्ता विहितत्ता^२ गोचरभावनासेवनाहि दिट्ठत्ता च इन्द्रियानि । इन्दं वा मग्गाधिगमस्स^३ उपनिस्सयभूतं

5 पुञ्जकम्मं, तस्स लिङ्गानी ति पि इन्द्रियानि । अनञ्जातञ्जस्सामी-
तिन्द्रियं ति “अनमतग्गे संसारे अनञ्जातं अनधिगतं अमतपदं
R. 29 चतुसच्चधम्ममेव वा जानिस्सामी” ति पटिपन्नस्स इमिना पुब्बभागेन
उप्पन्नं इन्द्रियं, सोतापत्तिमग्गपञ्जायेतं अधिवचनं । अञ्जिन्द्रियं
ति आजाननइन्द्रियं । तत्रायं वचनत्थो—आजानाति पठममग्गआणेन
10 दिट्ठमरियादं अनतिक्कमित्वा जानाती ति अञ्जा । यथेव हि पठम-
मग्गपञ्जा दुक्खादीसु परिञ्जाभिसमयादिवसेन पवत्तति, तथेव अयम्पि
पवत्तती ति अञ्जा च सा यथावुत्तेनट्टेन इन्द्रियं चाति अञ्जिन्द्रियं ।
आजाननट्टेनेव अञ्जस्स वा अरियपुग्गलस्स इन्द्रियं ति अञ्जिन्द्रियं,
सोतापत्तिफलतो पट्टाय छसु ठानेसु आणस्सेतं अधिवचनं । अञ्जाता-
15 विन्द्रियं ति अञ्जाताविनो चतूसु सच्चेसु निट्ठितआणकिच्चस्स
खीणासवस्स उप्पज्जनतो इन्द्रियट्टसम्भवतो च अञ्जाताविन्द्रियं ।
एत्थ च पठमपच्छिमानि पठममग्गचतुत्थफलवसेन एकट्ठानिकानि, इतरं
इतरमग्गफलवसेन छट्ठानिकं ति वेदितब्बं ।

B. 199

गाथासु सिक्खमानस्सा ति अधिसीलसिक्खादयो सिक्खमानस्स
20 भावेन्तस्स । उज्जुमग्गानुसारिनो ति उज्जुमग्गो वुच्चति अरियमग्गो,
अन्तद्वयविवज्जितत्ता^४ तस्स अनुस्सरणतो उज्जुमग्गानुसारिनो, पटिपाटिया
मग्गे उप्पादेन्तस्सा ति अत्थो । खर्यास्मि ति अनवसेसकिलेसानं^५
खेपनतो खयसङ्घाते अग्गमग्गे आणं पठमं पुरेयेव उप्पज्जति । ततो
अञ्जा अनन्तरा ति ततो मग्गआणतो अनन्तरा अरहत्तं उप्पज्जति ।
25 अथवा उज्जुमग्गानुसारिनो ति लीनुद्धच्चपत्तिट्ठानायूहनादिके वज्जेत्वा

१. ०च —स्या०, रो० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. मग्गाधिगमनस्स—स्या० ।

४. ० वज्जितत्ता—सी०, स्या० ।

५. अनवसेसानं किलेसानं—सी०, स्या०, रो० ।

समथविपस्सनं युगनद्धं कत्वा भावनावसेन पवत्तं पुब्बभागमग्गं अनुस्सरन्तस्स अनुगच्छन्तस्स पटिपज्जन्तस्स गोत्रभुञ्जानानन्तरं दिट्ठेकट्ठानं किलेसानं खेपनतो खयस्मिं सोतापत्तिमग्गे पठमं आणं अनञ्जातञ्जस्सामी ति इन्द्रियं उप्पज्जति । ततो अञ्जा अनन्तरा ति ततो पठमआणतो अनन्तरा अनन्तरतो पट्ठाय याव अग्गमग्गा अञ्जा 5 अञ्जिन्द्रियं उप्पज्जति ।

ततो अञ्जा विमुत्तस्सा ति ततो अञ्जा अञ्जिन्द्रियतो पच्छा अरहत्तमग्गआणानन्तरा अरहत्तफलेन पञ्चाविमुत्तिया अञ्जाताविन्द्रियेन विमुत्तस्स । आणं वे होति तादिनो ति अरहत्तफलुप्पत्तितो उत्तरकाले^१ इट्ठानिट्ठादीसु तादिलक्खणप्पत्तस्स खीणासवस्स पच्चवेक्खण- 10 आणं उप्पज्जति । कथं उप्पज्जती ति आह “अकुप्पा मे विमुत्ती” ति । तस्स अकुप्पभावस्स कारणं दस्सेति “भवसंयोजनवक्खया” ति ।

R. 30

इदानी तादिसं खीणासवं थोमेन्तो “स वे इन्द्रियसम्पन्नो” ति ततियं गाथमाह । तत्थ इन्द्रियसम्पन्नो ति यथावुत्तेहि तीहि लोक्कुत्तरिन्द्रियेहि समन्नागतो^२, सुद्धेहि पि वा पटिप्पस्सद्धिलद्धेहि^३ 15 सद्धादीहि इन्द्रियेहि समन्नागतो परिपुण्णो, ततो एव चक्खादीहि^४ सुट्ठु वूपसन्तेहि^५ निब्बिसेवनेहि इन्द्रियेहि समन्नागतो । तेनाह “सन्तो” ति, सब्बकिलेसपरिच्छाहवूपसमेन उपसन्तो ति अत्थो । सन्तिपदे रतो ति निब्बाने अभिरतो अधिमुत्तो । एत्थ च “इन्द्रिय-सम्पन्नो” ति एतेन भावितमग्गता परिञ्जातक्खन्धता चस्स दस्सिता, 20 “सन्तो” ति एतेन पहीनकिलेसता, “सन्तिपदे रतो” ति एतेन^६ सच्चिक्कतनिरोधता ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

इन्द्रियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. उत्तरि०—स्या० ; उत्तरं—रो० ।

२. सम्पन्नोत्ततो—सी० ।

३. ० सद्धेहि पि वा—रो० ।

४. चक्खादीहि—रो० ।

५. रूपसन्तेहि—रो० ।

६. ० पम—सी०, स्या०, रो० ।

B. 200

(४) अद्धासुत्तवण्णना

R. 31

१४. चतुत्थे अद्धा ति काला^१ । अतीतो अद्धा ति आदीसु द्वे परियाया—सुत्तन्तपरियायो अभिधम्मपरियायो च । तत्थ सुत्तन्त-परियायेन पटिसन्धितो पुब्बे अतीतो अद्धा नाम, चुतितो पच्छा अनागतो अद्धा नाम, सह चुतिपटिसन्धीहि तदनन्तरं^२ पच्चुप्पन्नो अद्धा नाम । अभिधम्मपरियायेन उप्पादो, ठित्ति, भङ्गो ति इमे तयो खणे पत्वा निरुद्धधम्मा अतीतो अद्धा नाम, तयो पि खणे असम्पत्ता अनागतो अद्धा नाम, खणत्तयसमङ्गिनो पच्चुप्पन्नो अत्ता नाम ।

अपरो नयो—अयं हि अतीतादिविभागो अद्धासन्तति-समय-खणवसेन चतुधा वेदितव्वो । तेसु अद्धाविभागो वुत्तो । सन्ततिवसेन सभागा^३ एकउत्तुसमुट्ठाना एकाहारसमुट्ठाना च पुब्बापरियवसेन वत्तमानापि पच्चुप्पन्ना, ततो पुब्बे विसभागउत्तुआहारसमुट्ठानाअतीता पच्छा अनागता । चित्तजा एकवीथि एकजवन एकसमापत्तिसमुट्ठाना पच्चुप्पन्ना नाम^४, ततो पुब्बे अतीता, पच्छा अनागता । कम्म-समुट्ठानानं पाटियेक्कं सन्ततिवसेन अतीतादिभेदो नत्थि, तेसं येव पन उत्तुआहारचित्तसमुट्ठानानं उपत्थम्भकवसेन तस्स अतीतादिभावो वेदितव्वो । समयवसेन एकमुहुत्तपुब्बण्हसायन्हरत्तिदिवादीसु समयेसु सन्तानवसेन पवत्तमाना^५ तंतंसमये पच्चुप्पन्ना नाम, ततो पुब्बे अतीता, पच्छा अनागता । अयं ताव रूपधम्मेसु नयो । अरूपधम्मेसु^६ पन खणवसेन उप्पादादिखणत्तयपरियापन्ना पच्चुप्पन्ना, ततो पुब्बे अतीता^७, पच्छा अनागता^८ । अपिच अतिक्कन्तहेतुपच्चयकिच्चा अतीता, निट्ठितहेतुकिच्चा अनिट्ठितपच्चयकिच्चा पच्चुप्पन्ना, उभयकिच्चं असम्पत्ता अनागता । अत्तनो वा किच्चखणे पच्चुप्पन्ना,

१. कालो—सी० ।

२. तदनन्त—सी० ।

३. सभाग—स्या०, रो० ।

४. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. वत्तमाना—स्या०, रो० ।

६. रूप०—रो० ।

७. अनागता—रो० ।

८. अतीता—रो० ।

ततो पुब्बे अतीता, पच्छा अनागता । एत्थ च खणादिकथाव निप्परियाया, सेसा परियाया । अयं हि अतीतादिभेदो नाम धम्मानं होति, न कालस्स । अतीतादिभेदे पन धम्मे उपादाय परमत्थतो अविज्जमानो पि कालो इध तेनेव वोहारेन अतीतो ति आदिना वुत्तो ति वेदितब्बो ।

5

गाथासु^१ अक्खेय्यसञ्जिनो ति एत्थ अक्खायति, कथीयति, पञ्चापीयती ति अक्खेय्यं, कथावत्थु, अत्थतो रूपादयो पञ्चक्खन्धा । वुत्तं हेतं—

B. 201

“अतीतं वा अद्धानं आरब्भ कथं कथेय्य, अनागतं वा ...पे०... पच्चुप्पन्नं वा अद्धानं आरब्भ कथं^१ कथेय्या” (दी० नि० ३.१७२) ति ।

10

तथा—

“यं, भिक्खवे, रूपं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं, अहोसी’ ति तस्स सङ्खा, ‘अहोसी’ ति तस्स समञ्जा, ‘अहोसी’ ति तस्स पञ्चत्ति; न तस्स सङ्खा अत्थी ति, न तस्स सङ्खा भविस्सती” (सं० नि० २.२९९) ति—

R. 32

15

एवं वुत्तेन निरुत्तिपथसुत्तेनपि एत्थ अत्थो दीपेतब्बो । एवं कथावत्थुभावेन अक्खेय्यसङ्खाते खन्धपञ्चके अहं ति च ममं ति च देवो ति च मनुस्सो ति च इत्थी ति च पुरिसो ति च आदिना पवत्तसञ्जावसेन अक्खेय्यसञ्जिनो, पञ्चसु उपादानक्खन्धेसु सत्तपुग्गलादिसञ्जिनो ति अत्थो । अक्खेय्यस्मि तण्हादिट्ठिगाहवसेन^२ पतिट्ठिता, रागादिवसेन वा अट्ठहाकारेहि पतिट्ठिता । रत्तो हि रागवसेन पतिट्ठितो होति, दुट्ठो दोसवसेन, मूळ्हो मोहवसेन, परामट्ठो दिट्ठिवसेन, थामगतो अनुसयवसेन, विनिबद्धो मानवसेन, अनिट्ठङ्गतो विचिकिच्छावसेन, विक्खेपगतो उद्धच्चवसेन पतिट्ठितो होती ति ।

25

अकखेय्यं अपरिञ्चाया त्ति तं अकखेय्यं तेभूमकधम्ममे तीहि परिञ्चाहि अपरिजानित्वा तस्स अपरिजाननहेतु । योगमायन्ति मच्चुनो त्ति मरणस्स योगं तेन संयोगं उपगच्छन्ति, न विसंयोगं त्ति अत्थो ।

- 5 अथवा योगं त्ति उपायं, तेन योजितं पसारितं मारसेनट्टानियं अनत्थजालं किलेसजालं च उपगच्छन्ती त्ति वुत्तं होति । तथा हि वुत्तं—

“न हि नो सङ्गरं तेन, महासेनेन मच्चुना” (म० नि० ३.३६०, जा० २.१६६) त्ति ।

- 10 एत्तावता वट्टं दस्सेत्वा इदानीं विवट्टं दस्सेतुं “अकखेय्यं च परिञ्चाया” त्ति आदि वुत्तं । तत्थ च सट्ठो व्यतिरेके, तेन अकखेय्य-परिजाननेन लद्धब्बं वक्खमानमेव विसेसं जोते त्ति । परिञ्चाया त्ति

B. 202 विपस्सनासहिताय मग्गपञ्चाय दुक्खं त्ति परिच्छिज्ज जानित्वा, तप्पट्ठिबद्धकिलेसप्पहानेन^१ वा तं समतिक्कमित्वा तस्सन्नं पि परिञ्चानं

- 15 किञ्चं मत्थकं पापेत्वा । अक्खातारं न मञ्जती त्ति सब्बसो मञ्जनानं पहीनत्ता खीणासवो अक्खातारं न मञ्जति, कारकादि-

R. 33 सभावं किञ्चि अत्तानं पच्चेती त्ति अत्थो । फुट्ठो विमोक्खो मनसा, सन्तिपदमनुत्तरं त्ति यस्मा सब्बसङ्घतविमुत्तत्ता “विमोक्खो” त्ति सब्ब-किलेससन्तापवूपसमनट्टानताय “सन्तिपदं” त्ति लद्धनामो निब्बान-

- 20 धम्मो फुट्ठो फुसितो पत्तो, तस्मा अक्खातारं न मञ्जती त्ति । अथवा “परिञ्चाया” त्ति पदेन दुक्खसच्चस्स परिञ्चाभिसमयं समुदय-सच्चस्स पहानाभिसमयं च वत्वा इदानीं “फुट्ठो विमोक्खो मनसा, सन्तिपदमनुत्तरं” त्ति इमिना मग्गनिरोधानं भावनासच्छिकिरियाभि-समयं वदति । तस्सत्थो—समुच्छेदवसेन सब्बकिलेसेहि विमुच्चती त्ति
- 25 विमोक्खो, अरियमग्गो । सो पनस्स मग्गचित्तेन फुट्ठो फुसितो भावितो, तेनेव अनुत्तरं सन्तिपदं निब्बानं फुट्ठं फुसितं सच्चिक्कतं त्ति ।

अक्खेय्यसम्पन्नो ति अक्खेय्यनिमित्तं विविधाहि विपत्तीहि उपदुते
लोके पहीनविपल्लासताय ततो सुपरिमुत्तो अक्खेय्यपरिञ्चाभिनिब्बत्ताहि^१
सम्पत्तीहि सम्पन्नो समन्नागतो । सङ्ख्वाय सेवी ति पञ्चावेपुल्लप्पत्तिया
चीवरादिपच्चये सङ्ख्वाय परितुलेत्वाव सेवनसीलो, सङ्खातधम्मत्ता च
आपायगतं सब्बम्पि विसयं छळङ्गुपेक्खावसेन सङ्ख्वाय सेवनसीलो । ५
धम्मदुो ति असेक्खधम्मेषु निब्बानधम्मेषु एव वा ठितो । वेदगू ति
वेदितव्वस्स चतुसच्चस्स पारङ्गतत्ता वेदगू । एवंगुणो अरहा भवादीसु
कथञ्चि आयत्ति^२ पुनर्भवाभावतो मनुस्सदेवा ति सङ्खं न उपेति,
अपञ्चत्तिकभावमेव गच्छती ति अनुपादापरिनिब्बानेन देसनं
निट्ठापेसि । १०

अद्वासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) दुच्चरितसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे दुट्ठु-चरितानि, दुट्ठानि वा चरितानि दुच्चरितानि ।
कायेन दुच्चरितं, कायतो वा पवत्तं दुच्चरितं कायदुच्चरितं । सेसेसु
पि एसेव नयो । इमानि च दुच्चरितानि पञ्चत्तिया वा कथेतव्वानि
कम्मपथेहि वा । तत्थ पञ्चत्तिया ताव कायद्वारे पञ्चत्तसिक्खापदस्स
वीतिककमो कायदुच्चरितं, वचीद्वारे पञ्चत्तसिक्खापदस्स वीतिककमो १५
वचीदुच्चरितं, उभयत्थ पञ्चत्तस्स वीतिककमो मनोदुच्चरितं ति अयं
पञ्चत्तिकथा । पाणातिपातादयो पन तिस्सो चेतना कायद्वारेपि^३,
वचीद्वारेपि^४, उप्पन्ना कायदुच्चरितं, तथा चतस्सो मुसावादादिचेतना
वचीदुच्चरितं, अभिज्झा, व्यापादो, मिच्छादिट्ठी ति तयो चेतना-
सम्पयुत्तधम्मा मनोदुच्चरितं ति अयं कम्मपथकथा । २०

B. 203
R. 34

१. अक्खेय्यपरिञ्चाहि—रो० ।

२. आयत्ति—सी० ।

३. पि—सी० पोत्थके नत्थि ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

गाथायं कम्मपथप्पत्तोयेव पापधम्मो कायदुच्चरितादिभावेन वृत्तो
ति तदञ्चं पापधम्मं सङ्गृह्णितुं “यञ्चञ्चं दोससञ्जितं” ति
वृत्तं । तत्थ दोससञ्जितं ति रागादिकिलेससंहितं । सेसं
सुविञ्जेय्यमेव ।

दुच्चरितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(६) सुचरितसुत्तवण्णना

- 5 १६. छट्ठे सुट्ठु चरितानि, सुन्दरानि वा चरितानि सुचरितानि ।
कायेन सुचरितं, कायतो वा पवत्तं सुचरितं कायसुचरितं । सेसेसु पि
एसेव नयो । इधा पि पन पञ्चत्तिवसेन कम्मपथवसेन चाति दुविधा
कथा । तत्थ कायद्वारे पञ्चत्तसिक्खापदस्स^१ अवीतिककमो कायसुचरितं
वचीद्वारे पञ्चत्तसिक्खापदस्स अवीतिककमो वचीसुचरितं,
10 उभयत्थ पञ्चत्तस्स अवीतिककमो मनोसुचरितं ति अयं पञ्चत्तिकथा ।
पाणातिपातादीहि पन विरमन्तस्स उप्पन्ना तिस्रो चेतना पि विरतियो
पि कायसुचरितं, मुसावादादीहि विरमन्तस्स चतस्सो चेतना पि
विरतियो पि वचीसुचरितं, अनभिज्झा, अव्यापादो, सम्मादिट्ठी ति
तयो चेतनासम्पयुत्तधम्मा मनोसुचरितं ति अयं कम्मपथकथा । सेसं
15 वृत्तनयमेव ।

सुचरितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

B. 204

(७) सोचेय्यसुत्तवण्णना

R. 35

१७. सत्तमे सोचेय्यानी ति सुचिभावा । कायसोचेय्यं ति
कायसुचरितं, वचीमनोसोचेय्यानि पि वचीमनोसुचरितानेव । तथा हि

वुत्तं “तत्थ कतमं कायसोचेय्यं ? पाणातिपाता वेरमणी”
(अं० नि० १.२५२) ति आदि ।

गाथायं समुच्छेदवसेन पहीनसब्बकायदुच्चरितत्ता कायेन सुची
ति कायसुचि सोचेय्यसम्पन्नं ति पटिप्पस्सद्वकिलेसत्ता सुपरिसुद्धाय
सोचेय्यसम्पत्तिया उपेतं । सेसं वुत्तनयमेव ।

5

सोचेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(८) मोनेय्यसुत्तवण्णना

१८. अट्टमे मोनेय्यानी ति एत्थ इवलोकपरलोकं अत्तहित
परहितं च मुनाती ति मुनि, कल्याणपुथुज्जनेन सद्धिं सत्त सेक्खा
अरहा च । इव पन अरहा व अधिप्पेतो । मुनिनो भावा ति
मोनेय्यानि, अरहतो कायवचीमनोसमाचारा ।

अथवा मुनिभावकरा मोनेय्यपटिपदाधम्मा मोनेय्यानि । तेसमयं 10
वित्थारो—

“तत्थ कतमं कायमोनेय्यं ? तिविधकायदुच्चरितस्स पहानं काय-
मोनेय्यं, तिविधं कायसुचरितं^१ कायमोनेय्यं, कायारम्मणे आणं
कायमोनेय्यं, कायपरिज्जाकायमोनेय्यं, परिज्जासहगतो^२ मग्गो
कायमोनेय्यं, कायस्मिं छन्दरागप्पहानं कायमोनेय्यं कायसङ्खारनिरोधा 15
चतुत्थज्झानसमापत्ति कायमोनेय्यं ।

तत्थ कतमं वचीमोनेय्यं ? चतुब्बिधवचीदुच्चरितस्स पहानं
वचीमोनेय्यं, चतुब्बिधं वचीसुचरितं, वाचारम्मणे आणं, वाचापरिज्जा,
परिज्जासहगतो मग्गो, वाचाय^३ छन्दरागप्पहानं, वचीसङ्खारनिरोधा
दुतियज्झानसमापत्ति वचीमोनेय्यं ।

20

१. कायदुचरितं—सी० ।

२. कायपरिज्जासहगतो—सी०, स्या०, रो० ।

३. वाचस्मि—सी०, स्या०, रो० ।

B. 205

R. 36

तत्थ कतमं मनोमोनेय्यं ? तिविधमनोदुच्चरितस्स पहानं
मनोमोनेय्यं, तिविधं^१ मनोसुचरितं, मनारम्मणे जाणं, मनोपरिञ्चा,
परिञ्चासहगतो^२ मग्गो, मनस्मिं छन्दरागप्पहानं, चित्तसङ्खारनिरोधा
सञ्जावेदयितनिरोधसमापत्तिं मनोमोनेय्यं” (महा० नि० ४९,
५ चु० नि० ७८) ति । निन्हातपापकं ति^३ अगमग्गजलेन^४ सुदु
विव्खालितपापमलं ।

मोनेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(९) पठमरागसुत्तवण्णना

१९. नवमे यस्स कस्सची ति अनियमितवचनं^५, तस्मा यस्स
कस्सचि पुग्गलस्स गहट्ठस्स वा पब्बजितस्स वा । रागो अप्पहीनो
ति रञ्जनट्ठेन रागो समुच्छेदवसेन न पहीनो^६, मग्गेन अनुप्पत्ति-
१० धम्मतं^७ न आपादितो । दोसमोहेसु पि एसेव नयो । तत्थ अपाय-
गमनीया रागदोसमोहा पठममग्गेन, ओळारिका कामरागदोसा दुतिय-
मग्गेन, ते येव अनवसेसा ततियमग्गेन, भवरागो अवसिट्ठमोहो च
चतुत्थमग्गेन पहीयन्ति । एवमेतेसु पहीयन्तेसु तदेकट्ठतो सब्बे पि
किलेसा पहीयन्तेव । एवमेते रागादयो यस्स कस्सचि भिक्खुस्स वा
१५ भिक्खुनिया वा उपासकस्स वा उपासिकाय वा मग्गेन अप्पहीना ।
बद्धो^८ मारस्सा ति किलेसमारेन बद्धो^९ ति वुच्चति । यदग्गेन च
किलेसमारेन बद्धो^८, तदग्गेन अभिसङ्खारमारादीहि पि बद्धो येव
होति । पटिमुक्कस्स पमारपासो ति पटिमुक्को अस्स अनेना अप्पहीन-
किलेसेन पुग्गलेन तायेव अप्पहीनकिलेसताय मारपाससङ्घातो किलेसो

१. तिविधं—रो० ।

२. मनोपरिञ्चासहगतो—रो० ।

३. निद्धतेपापकन्ति—सी०, स्या०, रो० ।

४. अट्टङ्गिमग्गजलेन—स्या०, रो० ;

५. अनियमितवचनं—सी० ।

अट्टङ्गिमग्गजलेन—सी० ।

६. अप्पहीनो—स्या०, रो० ।

७. अनुप्पादधम्मतं—सी० ।

८. बद्धो—सी०, स्या०, रो० ।

अत्तनो चित्तसन्ताने पटिमुक्को पवेसितो, तेन सयं बन्धापितो ति
अत्थो । अथवा पटिमुक्को अस्स भवेय्य मारपासो । सुक्कपक्खे
ओमुक्कस्सा ति अवमुक्को मोचितो अपनीतो^१ अस्स । सेसं
वुत्तविपरियायेन वेदितव्वं ।

इध गाथा सुक्कपक्खवसेनेव आगता । तत्रायं सङ्खेपत्थो—यस्स 5
अरियपुग्गलस्स रागदोसाविज्जा विराजिता अग्गमग्गेन निरोधिता,
तं भावितकायसीलचित्तपञ्चताय भावितत्तेसु अरहन्तेसु अञ्जतरं B. 206
अब्भन्तरं एकं ब्रह्मभूतं ब्रह्म वा सेट्ठं अरहत्तफलं पत्तं, यथा अञ्जे R. 37
खीणासवा पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिसमन्नागता हुत्वा आगता, यथा च
ते अन्तद्वयरहिताय सीलसमाधिपञ्चाक्खन्धसहगताय^२ मज्झिमाय 10
पटिपदाय निब्बानं गता अधिगता, यथा वा ते खन्धादीनं तथलक्खणं
याथावतो पटिविज्झिंसु, यथा च ते तथधम्म^३ दुक्खादयो अविपरीततो
अब्भज्झिंसु, रूपादिके च विसये यथा ते दिट्ठमत्तादिवसेनेव पस्सिंसु,
यथा वा पन ते^४ अट्ठ अनरियवोहारे वज्जेत्वा अरियवोहारवसेनेव
पवत्तवाचा, वाचानुरूपश्च पवत्तकाया, कायानुरूपश्च पवत्तवाचा, तथा 15
अयम्पि अरियपुग्गलो ति तथागतं चतुसच्चबुद्धताय बुद्धं पुग्गलवेरं
किलेसवेरं अत्तानुवादिभयं च अतिक्कन्तं ति वेरभयातीतं सब्बेसं
किलेसाभिसङ्खारादीनं पहीनत्ता सब्बप्पहायिनं बुद्धादयो अरिया
आहु कथेन्ति कित्तेन्ती ति ।

पठमरागसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१०) दुतियरागसुत्तवण्णना

२०. दसमे अतरी ति तिण्णो^५, न तिण्णो अतिण्णो^५ । समुदं 20
ति संसारसमुदं, चक्खायतनादिसमुदं वा । तदुभयं पि दुप्परणट्ठेन

१. अप्पणिहितो—रो० ।

२. ० संगहाय—रो० ।

३. तथाधम्म—रो० ।

४. के—सी० ।

५-५. न अतरी ति अतिण्णो—सी०, स्या० ।

समुद्रो विया ति समुद्रं । अथवा समुद्रनट्टेन समुद्रं किलेसवस्सनेन^१
सत्तसन्तानस्स किलेससदनतो ति^२ अत्थो । सवीचि ति कोधूपायास-
वीचीहिं सवीचि ।

वुत्तं हेतं 'वीचिभयं ति खो, भिक्खु, कोधूपायासस्सेतं
५ अधिवचनं (इ० वु० २५९) ति । सावट्टं ति पञ्चकामगुणावट्टेहि सह
आवट्टं । वुत्तं पि चेतं 'आवट्टभयं ति खो, भिक्खु, पञ्चनेतं कामगुणानं
अधिवचनं' (इ० वु० २५९, म० नि० २.१४६, अं० नि० २.१३१)
ति । सगहं सरक्खसं ति अत्तनो गोचरगतानं अनत्थजननतो
चण्डमकरमच्छकच्छपरक्खससदिसेहि^३ विसभागपुग्गलेहि सहितं^४ ।

R. 38 10 तथा चाह 'सगहं सरक्खसं ति खो, भिक्खु, मातुगामस्सेतं अधिवचनं'
(इ० वु० २५९) ति । अतरी ति मग्गपञ्जानावाय यथावुत्तं समुद्रं
B. 207 उत्तरि । तिण्णो ति नित्तिण्णो । पारङ्गतो ति तस्स समुद्स्स पारं
परतीरं निरोधं उपगतो । थले तिट्ठती ति ततो एव संसारमहोघं
कामादिमहोघं च अतिक्कमित्वा थले परतीरे निब्बाने बाहितपाप-
15 ब्राह्मणो तिट्ठती ति वुच्चति ।

इधा पि गाथा सुक्कपक्खवसेनेव आगता । तत्थ ऊमिभयं^५ ति
यथावुत्तऊमिभयं, भायितब्बं एतस्मा ति ऊमि-भयं । दुत्तरं ति
दुरतिक्कमं । अच्चतारी^६ ति अतिक्कमि ।

सङ्गातिगो ति रागादीनं पञ्चन्नं सङ्गानं अतिक्कन्तत्ता पहीनत्ता
20 सङ्गातिगो^७ । अत्थङ्गतो सो न पमाणमेती ति सो एवंभूतो अरहा
रागादीनं^८ पमाणकरधम्मानं अच्चन्तमेव अत्थं गतत्ता अत्थङ्गतो,
ततो एव सीलादिधम्मक्खन्धपारिपूरिया च 'एदिसो सीलेन समाधिना
पञ्चाया' ति केनचि पमिणितुं असक्कुण्यो पमाणं न एति, अथवा
अनुपादिसेसनिब्बानसङ्गातं अत्थं गतो सो अरहा 'इमाय नाम गतिया

१. किलेसावस्सनेन—सी०, स्या० ।

२. किलेससरणतो ति—सी० ।

३. चण्डमंङ्कर मच्छदकरक्खसं—

४. सगहं—सी०, स्या० ।

सी०, स्या०, रो० ।

५. उम्यिभयं—रो० ।

६. अच्चतरी—स्या० ।

७. सङ्गातितो—स्या०, रो० ।

८. रागानं—सी०, स्या०, रो० ।

ठितो, एदिसो च नामगोत्तेना" ति पमिणितुं असक्कुणेय्यताय पमाणं
न एति न उपगच्छति, ततो एव अमोहयि मच्चुराजं, तेन अनुबन्धितुं
असक्कुणेय्यो ति वदामी ति अनुपादिसेसनिब्बानधातुया व देसनं
निट्ठापेसि । इति इमस्मि वग्गे पठमपञ्चमच्छट्ठेसु वट्टं कथितं, दुतिय-
सत्तमअट्ठमेसु विवट्टं, सेसेसु वट्टविवट्टं कथितं ति वेदितव्वं ।

५

दुतियरागसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

—०—

४०२. ४

१०

२१

२५

३. ततियो वग्गो

(१) मिच्छादिट्ठिकसुत्तवर्णना

२१. ततियवग्गस्स पठमे दिट्ठा मया ति मया दिट्ठा, मम
समन्तचक्खुना दिव्वचक्खुना^१ चा ति द्वीहि पि^२ चक्खूहि^२ दिट्ठा
पच्चक्खतो विदिता । तेन अनुस्सवादि पटिक्खपति, अयं च अत्थो
इदनेव पाळियं आगमिस्सति । कायदुच्चरितेन समन्नागता ति
5 कायदुच्चरितेन समङ्गीभूता । अरियानं उपवादका ति बुद्धादीनं
अरियानं अन्तमसो गिहिसोतापन्नानं पि गुणपरिधंसनेन अभूतब्भ-
B. 208 क्खानेन उपवादका अक्कोसका गरहका । मिच्छादिट्ठिका ति विपरीत-
दस्सना । मिच्छादिट्ठिकम्मसमादाना ति मिच्छादस्सनहेतु-समादिन्न-
नानाविधकम्मा येच^३ मिच्छादिट्ठिमूलकेसु कायकम्मादीसु अञ्जे पि
10 समादपेन्ति । एत्थ च वचीमनोदुच्चरितग्गहणेनेव अरियूपवादमिच्छा-
दिट्ठीसु गहितासु पुनवचनं महासावज्जभावदस्सनत्थं तेसं । महासावज्जो
हि अरियूपवादो आनन्तरियसदिसो । यथाह—

“सेय्यथापि, सारिपुत्त, भिक्खु सीलसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो
पञ्चासम्पन्नो दिट्ठेव धम्मे अञ्जं आराधेय्य, एवं सम्पदमिदं सारिपुत्त,
15 वदामि तं वाचं अप्पहाय, तं चित्तं अप्पहाय तं दिट्ठिं अप्पटिनिस्स-
ज्जित्वा यथाभतं निक्खित्तो एवं निरये” (म० नि० १.१०१) ति ।

मिच्छादिट्ठितो च महासावज्जतरं नाम अञ्जं नत्थि । यथाह—

“नाहं, भिक्खवे, अञ्जं एकधम्मं पि समनुपस्सामि, यं^४ एवं महा-
सावज्जतरं यथायिदं, भिक्खवे, मिच्छादिट्ठि । मिच्छादिट्ठिपरमानि,
20 भिक्खवे, वज्जानी” (अं० नि० १.३४) ति ।

१. निव्वान०—रो० ।

३. च—सी० ।

२-२. दीहि चक्खूहि पि—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

तं खो पना ति आदि यथावुत्तस्स अत्थस्स अत्तपच्चक्खभावं
दळ्हतरं कत्वा दस्सेतुं अरद्धं । तम्पि^१ सुविञ्जयेयमेव ।

गाथासु मिच्छा मनं पणिधाया ति अभिज्झादीनं वसेन चित्तं
अयोनिसो ठपेत्वा । मिच्छा वाचं च भासिया^२ ति मिच्छा मुसावादा- R. 40
दिवसेन वाचं भासित्वा । मिच्छा कम्मनि कत्वाना ति पाणातिपाता- 5
दिवसेन कायकम्मनि कत्वा । अथवा मिच्छा मनं पणिधाया ति
मिच्छादिट्ठिवसेन चित्तं विपरीतं^३ ठपेत्वा । सेसपदद्वये पि एसेव नयो ।
इदानिस्स तथा^४ दुच्चरितचरणे कारणं दस्सेति अप्पस्सुतो ति, अत्तनो
परेसं च हितावहेन सुतेन विरहितो ति अत्थो । अपुञ्जकरोति ततो
एव अरियधम्मस्स अकोविदताय किब्बिसकारी पापधम्मो । अप्पस्मि 10
इध जीविते ति इध मनुस्सलोके जीविते अतिपरिते । तथा चाह “यो
चिरं जीवति, सो वस्ससतं अप्पं वा भिय्यो” (दी० नि० २.४२,
सं० नि० १.१०८) ति, “अप्पमायु मनुस्सानं” (सं० नि० १.१०८,
महा० नि० १.३८) ति च । तस्मा बहुस्सुतो सप्पञ्जो सीधं पुञ्जानि
कत्वा सग्गूपगो निब्बानपतिट्ठो वा होति । यो पन अप्पस्सुतो 15 B. 209
अपुञ्जकरो, कायस्म भेदा दुप्पञ्जो निरयं सो उपपज्जती ति ।

मिच्छादिट्टिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(२) सम्मदिट्टिकसुत्तवण्णना

२२. दुत्तिये पठमसुत्ते वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

सम्मदिट्टिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. तं—रो०, सी० । २. अभासिया—सी० ।

३. विपरिणतं—स्या०, रो० । ४. यथा—सी०, रो० ।

(३) निस्सरणियसुत्तवण्णना

२३. ततिये निस्सरणिया^१ ति निस्सरणपटिसंयुत्ता । धातुयो
ति सत्तसुञ्जसभावा । कामानं ति किलेसकामानं चेव वत्थुकामानं
च । अथवा कामानं ति किलेसकामानं । किलेसकामतो हि निस्सरणा^२
वत्थुकामेहि पि निस्सरणं येव होति, न अञ्चथा । वुत्तं हेतं—

R. 41 5

“न ते कामा यानि चित्रानि लोके,
सङ्कप्परागो पुरिसस्स कामो ।
तिट्ठन्ति चित्रानि तथेव लोके,
अथेत्थ धीरा विनयन्ति छन्दं”
(अ० नि० ३.११६) ति ।

- 10 निस्सरणं ति अपगमो । नेक्खम्मं ति पठमज्झानं, विसेसतो तं
असुभारम्मणं दट्ठब्बं । यो पन तं भानं पादकं कत्वा सङ्खारे सम्मसित्वा
ततियमगं पत्वा अनागामिमग्गेन^३ निब्बानं सच्चिकरोति, तस्स चित्तं
अच्चन्तमेव कामेहि निस्सटं ति इदं उक्कट्टतो कामानं निस्सरणं
वेदित्ठब्बं । रूपानं ति रूपधम्मानं, विसेसेन सद्धि आरम्मणेहि
15 कुसलविपाककिरियाभेदतो सब्बेसं रूपावचरधम्मानं । आरुप्पं ति
अरूपावचरज्झानं । केचि पन “कामानं” ति पदस्स “सब्बेसं कामा-
वचरधम्मानं” ति अत्थं वदन्ति, “नेक्खम्मं” ति च “पञ्च रूपावचर-
ज्झानानी” ति । तं अट्टकथासु नत्थि, न युज्जति च । भूतं ति जातं ।
B. 210 सङ्खतं ति समेच्च सम्भुय्य पञ्चयेहि कतं । पटिच्चसमुप्पन्नं ति कारणतो
20 निब्बत्तं । तीहि पि पदेहि तेभूमके धम्मे अनवसेसतो परियादियति ।
निरोधा ति निब्बानं । एत्थ च पठमाय धातुया कामपरिञ्चा वुत्ता,
दुतियाय रूपपरिञ्चा, ततियाय सब्बसङ्खतपरिञ्चा सब्बभवसमतिक्रमो
वुत्तो ।

१. निस्सारणीया-स्या०, एवं सब्बथ । २. निस्सरणं—सी० ।

३. अनागामिफलेन—रो०, स्या० ।

गाथासु कामनिस्सरणं वत्वा ति “इदं कामनिस्सरणं,—एवञ्च कामतो निस्सरणं” ति जानित्वा । अतिक्कमति एतेना ति अतिक्कमो, अतिक्कमनूपायो, तं अतिक्कमं आरुप्पं वत्वा । सब्बे सङ्खारा समन्ति^१ वूपसमन्ति^२ एत्था ति सब्बसङ्खारसमथो, निब्बानं, तं फुसं^३ फुसन्तो^४ । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

5

निस्सरणियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) सन्ततरसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे रूपेही ति रूपावचरधम्महेहि । सन्ततरा ति अतिसयेन सन्ता । रूपावचरधम्मा हि किलेसविकखम्भनतो वितक्कादि-ओच्छारिकङ्गप्पहानतो^५ समाधिभूमिभावतो^६ च सन्ता नाम, आरुप्पा पन तेहि पि अङ्गसन्तताय चेव आरम्मणसन्तताय च अतिसयेन सन्तवुत्तिका, तेन सन्ततरा ति वुत्ता । निरोधो ति निब्बानं । सङ्खारावसेससुखुम-भावप्पत्तितो पि हि चतुत्थारूपतो फलसमापत्तियोव सन्ततरा किलेसदरथपटिपस्सद्धितो निब्बानारम्मणतो च, किमङ्गं पन सब्बसङ्खार-समथो निब्बानं । तेन वुत्तं “आरुप्पेहि निरोधो सन्ततरो” ति ।

R. 42

गाथासु रूपपणा ति रूपभवपणा । रूपभवो हि इध रूपं ति वुत्तो, रूपपपत्तिया मगं भावेती” ति आदीसु विय । अरूपट्ठायिनो ति अरूपावचरा । निरोधं अप्पजानन्ता, आगन्तारो पुनब्भवं ति एतेन रूपारूपावचरधम्महेहि निरोधस्स सन्तभावमेव दस्सेति । अरूपेसु^७ असण्ठिता ति अरूपरागेन अरूपभवेसु अप्पतिट्ठहन्ता, ते पि परिजानन्ता

15

१. सम्मन्ति—स्या० ।

२. वूपसम्मन्ति—सी०, रूपसमन्ति—रो० ।

३. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. पसन्तो—स्या० ।

५. ओच्छारिकङ्गप्पहानतो—सी० ।

६. समाहित०—रो० ।

७. आरूपेसु—स्या० ।

ति अत्थो । निरोधे ये विमुच्चन्ती ति एत्थ येहि निपातमत्तं । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

सन्ततरसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) पुत्तसुत्तवण्णना

B. 211

२५. पञ्चमे पुत्ता ति अत्रजा ओरसपुत्ता, दिन्नकादयो पि वा । सन्तो ति भवन्ता संविज्जमाना लोक्स्मि ति

5 इमस्मि लोके उपलब्धमाना । अत्थिभावेन सन्तो, पाकटभावेन विज्जमाना । अतिजातो ति अत्तनो गुणेहि मातापितरो अतिक्क-

R. 43

मित्वा जातो, तेहि अधिकगुणो ति अत्थो । असुजातो ति गुणेहि मातापितूनं अनुरूपो हुत्वा जातो, तेहि समानगुणो ति अत्थो ।

अवजातो ति गुणेहि मातापितूनं अधमो^१ हुत्वा जातो, तेहि हीनगुणो
10 ति अत्थो । येहि पन गुणेहि युत्तो मातापितूनं अधिको समो हीनो ति च अधिपेतो, ते विभजित्वा दस्सेतुं “कथं च, भिक्खवे, पुत्तो अतिजातो होती” ति कथेतुकम्यताय पुच्छं कत्वा “इध, भिक्खवे, पुत्तस्सा” ति आदिना निद्देसो आरब्धो ।

तत्थ न बुद्धं सरणं गता ति आदीसु बुद्धो ति सब्बधम्मेषु
15 अप्पटिहतञ्जाणनिमित्तानुत्तरविमोक्खाधिगमपरिभावितं खन्धसन्तानं, सब्बञ्जुतञ्जाणपदट्ठानं वा सच्चाभिसम्बोधिं उपादाय पञ्चत्तिको सत्तातिसयो बुद्धो । यथाह—

“बुद्धो ति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु सामं सच्चानि अभिसम्बुज्झि, तत्थ च सब्बञ्जुतं पत्तो, बलेसु
20 च वसीभावं” (चु० नि० २०८, पटि० म० २०२) ति ।

अयं ताव^२ अत्थतो^२ बुद्धविभावना ।

व्यञ्जनतो पन सवासनाय किलेसनिदाय अच्चन्तविगमेन बुद्धवा पटिबुद्धवा ति बुद्धो, बुद्धिया वा विकसितभावेन^१ बुद्धवा विबुद्धवा ति^१ बुद्धो, बुज्झिता ति बुद्धो, बोधेता ति बुद्धो ति एवमादिना नयेन वेदितव्वो ।

यथाह—

“बुज्झिता सच्चानी ति बुद्धो, बोधेता पजाया ति बुद्धो, सब्बञ्जुताय बुद्धो, सब्बदस्साविताय बुद्धो, अनञ्जनेय्यताय बुद्धो, विसविताय बुद्धो, खीणासवसङ्खातेन बुद्धो, निरुपविकलेससङ्खातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागो ति बुद्धो, एकन्तवीतदोसो ति बुद्धो, एकन्तवीतमोहो ति बुद्धो, एकन्तनिविकलेसो ति बुद्धो, एकायनमग्गं गतो ति बुद्धो, एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा ति बुद्धो, बुद्धो, ति चेतं^२ नामं न^३ मातरा कतं, न पितरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामच्चेहि कतं, न आतिसाली-हितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं, अथ खो विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुत-ञ्जाणस्स पटिलाभा सच्चिक्का पञ्जत्ति, यदिदं बुद्धो” (चु० नि० २०८-९, पटि० म० २०२) ति ।

B. 212

10

६१९.६

15

R. 44

01

20

०१.१

हिंसती ति सरणं, सब्बं अनत्थं अपायदुक्खं सब्बं संसारदुक्खं हिंसति विनासेति विद्धंसेती ति अत्थो । सरणं गता ति “बुद्धो भगवा अम्हाकं सरणं गति परायणं पटिसरणं अथस्स हन्ता^४ हितस्स विधाता” ति इमिना अधिप्पायेन बुद्धं भगवन्तं गच्छाम भजाम सेवाम पयि-रूपासाम, एवं वा जानाम बुज्झामा ति एवं गता उपगता बुद्धं सरणं गता । तप्पटिक्खेपेन न बुद्धं सरणं गता ।

१-१. बुद्धवा ति—रो०, स्या० ।

२. नेतं—सी०, स्या०, रो० ।

३. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्ति ।

४. घाता—रो०, स्या० ।

धम्मं सरणं गता ति अधिगतमग्गो^१ सच्चिकतनिरोधे यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने चतूसु अपायेसु अपतमाने कत्वा^२ धारेती ति धम्मो । सो अत्थतो अरियमग्गो चेव निब्बानं च । वुत्तं हेतं—

“यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्खता, अरियो अट्टङ्गिको मग्गो तेसं
५ अग्गमक्खायती” (अं० नि० २.३७) ति वित्थारो । न केवलं च अरियमग्गनिब्बानानि एव अपिच खो अरियफलेहि^३ सद्धिं परियत्तिधम्मो^४ च । वुत्तं हेतं छत्तमाणवकविमाने—

“रागविरागमनेजमसोकं,
धम्ममसङ्खतमप्पटिकूलं ।
१० मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं,
धम्ममिमं सरणत्थमुपेही” (विमा० ८०) ति ।

तत्थ हि रागविरागो ति मग्गो कथितो, अनेजमसोकं ति फलं, धम्ममसङ्खतं ति निब्बानं, अप्पटिकूलं मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं ति पिटकत्तयेन विभत्ता सब्बधम्मक्खन्धा कथिता । तं धम्मं
B. 213 वुत्तनयेन सरणं ति गता धम्मं सरणं गता । तप्पटिकलेपेन न धम्मं
१५ सरणं गता । दिट्ठिसीलसङ्घातेन संहतो ति संघो । सो अत्थतो अट्टअरियपुग्गलसमूहो । वुत्तं हेतं तस्मि एव विमाने—

“यत्थ च दिन्नमहप्फलमाहु,
चतूसु सुचीसु पुरिसयुगेसु ।
२० अट्ट च पुग्गलधम्मदसा ते,
संघमिमं सरणत्थमुपेही” (विमा० ८०-८१) ति ।

R. 45 तं संघं वुत्तनयेन सरणं ति गता संघं सरणं गता । तप्पटिकलेपेन न संघं सरणं गता ति ।

१. ० पन—रो०, स्वा० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. ० मग्गफलेहि—स्या० ।

४. परियत्तिधम्मे—रो० ।

५. सरणत्थमुपेमी—स्या० ।

एत्थं च सरणगमनकोसल्लत्थं सरणं सरणगमनं यो च सरणं गच्छति सरणगमनप्पभेदो, फलं, संकिलेसो, भेदो, वोदानं ति अयं विधि^१ वेदितव्वो ।

तत्थ पदत्थतो ताव हिंसती ति सरणं, सरणगतानं तेनेव सरण-
गमनेन भयं सन्तासं दुक्खं दुग्गतिं परिकिलेसं हनति विनासेती ति ५
अत्थो, रतनत्तयस्सेतं अधिवचनं । अथवा हिते पवत्तनेन अहिता^२
निवत्तनेन च सत्तानं भयं हिंसती ति बुद्धो सरणं, भवकन्तारतो उत्तारणेन
अस्सासदानेन च धम्मो, अप्पकानं पि कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन
संघो । तस्मा इमिना पि परियायेन रतनत्तयं सरणं । तप्पसादग्ग-
रुताहि विहतकिलेसो तप्परायणताकारप्पवत्तो चित्तुप्पादो १०
सरणगमनं । तंसमङ्गिसत्तो^३ सरणं गच्छति, वुत्तप्पकारेण चित्तुप्पादेन
“एतानि मे तीणि रत्तनानि सरणं, एतानि परायणं” ति एवं उपेती
ति अत्थो । एवं ताव सरणं सरणगमनं यो च सरणं गच्छती ति
इदं तयं वेदितव्वं ।

पभेदतो पन दुविधं सरणगमनं—लोकियं लोकुत्तरञ्च । तत्थ १५
लोकुत्तरं दिट्ठसच्चानं मग्गक्खणे सरणगमनुपक्किलेससमुच्छेदेन
आरम्मणतो निब्बानारम्मणं हुत्वा किच्चतो सकले पि रतनत्तये
इज्झति, लोकियं पुथुज्जनानं सरणगमनुपक्किलेसविक्खम्भनेन आरम्म-
णतो बुद्धादिगुणारम्मणं हुत्वा इज्झति । तं अत्ततो बुद्धादीसु वत्थूसु
सद्धापटिलाभो, सद्धामूलिका च सम्मादिट्ठि दससु पुञ्जकिरियवत्थूसु २० B. 214
दिट्ठिजुकम्मं^४ ति वुच्चति ।

तयिदं चतुधा पवत्तति—अत्तसन्निय्यातनेन^५, तप्परायणताय,
सिस्सभावूपगमनेन, पणिपातेना ति । तत्थ अत्तसन्निय्यातनं नाम
“अज्ज आदिं कत्वा अहं अत्तानं बुद्धस्स निय्यातेमि^६, धम्मस्स, संघस्सा”

१. विधो—सी०, स्या०, रो० ।

२. अहिततो—स्या०, रो० ।

३. तं समङ्गीपत्तो—रो०, स्या० ।

४. दिट्ठिजुकम्मं ति—रो०, सी०, स्या० ।

५. अत्तसन्निय्यातनेन—रो० ।

६. निय्यादेमि—रो०, स्या० ।

R. 46

ति एवं बुद्धादीनं अत्तपरिचज्जनं । तप्परायणं^१ नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धपरायणो, धम्मपरायणो, संघपरायणो इति मं धारेही^२” ति एवं तप्पटिसरणभावो तप्परायणता । सिस्सभावूपगमनं नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धस्स अन्तेवासिको, धम्मस्स, संघस्स इति मं धारेतू^३” ति एवं सिस्सभावस्स उपगमनं । पणिपातो नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं अभिवादनपच्चुट्ठानअञ्जलिकम्मसामीचिकम्मं बुद्धादीनं एव तिण्णं वत्थूनं करोमि इति मं धारेतू^३” ति एवं बुद्धादीसु परम-निपच्चकारो । इमेसं हि चतुन्नं आकारानं अज्जतरं करोन्तेन गहितं एव होति सरणगमनं ।

- 10 अपिच “भगवतो अत्तानं परिचज्जामि, धम्मस्स, संघस्स अत्तानं परिचज्जामि, जीवितं परिचज्जामि, परिचज्जतो एव मे अत्ता जीवितं च, जीवितपरियन्तिकं बुद्धं सरणं गच्छामि, बुद्धो मे सरणं ताणं लेणं” ति एवम्पि अत्तसन्निय्यातनं वेदितव्वं । “सत्थारं च वताहं पस्सेय्यं^३, भगवन्तमेव पस्सेय्यं^३; सुगतं च वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्यं; 15 सम्मासम्बुद्धं च वताहं पस्सेय्यं; भगवन्तमेव पस्सेय्यं” (सं० नि० २.१८४) ति एवं महाकस्सपत्थेरस्स सरणगमनं विय सिस्सभावूपगमनं दिट्ठव्वं ।

“सो अहं विचरिस्सामि, गामा गामं पुरा पुरं ।

नमस्समानो सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मतं”

20 (सु० नि० २९७, सं० नि० १.२१७) ति ।

एवं अळवकादीनं सरणगमनं विय तप्परायणता वेदितव्वा । “अथ खो, ब्राह्मायु, ब्राह्मणो उट्ठायासना एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा भगवतो पादेसु^४ सिरसा निपतित्वा भगवतो पादानि मुखेन च परिचुम्बति, पाणीहि च परिसम्बाहति, नामं च सावेति ‘ब्रह्मायु’^५ अहं^५, भो गोतम,

१. तप्परायणता—सी० ।

२. धारेथा—सा०, स्या०, रो० । एवमेव ।

३. पस्सामि—सी०, स्या०, रो० । एवमेव । ४. पादे—स्या० ।

५-५. ब्रह्मायाहं—स्या०, रो० ।

ब्राह्मणो, ब्रह्मायु अहं, भो गोतम, ब्राणह्मो' (म० नि० २.३९३) ति”
एवं पणिपातो दट्ठब्बो ।

सो पनेस आतिभयाचरियदक्खिण्येयवसेन चतुब्बिधो होति । तत्थ
दक्खिण्येयपणिपातेन सरणगमनं होति, न इतरेहि । सेट्ठवसेनेव हि
सरणं गय्हति, सेट्ठवसेन भिज्जति । तस्मा यो “अयमेव^१ लोके^२
सब्बसत्तुत्तमो अगगदक्खिण्येयो” ति वन्दति, तेनेव सरणं गहितं होति,
न आतिभयाचरियसञ्जाय वन्दन्तेन । एवं गहितसरणस्स उपासकस्स
वा उपासिकाय वा अञ्जतिस्थियेसु पब्बजितं^३ पि “आतको मे अयं”
ति वन्दतो सरणं न भिज्जति, पगेव अपब्बजितं । तथा राजानं भयेन
वन्दतो । सो हि रट्ठपूजितत्ता अवन्दियमानो अनत्थं पि करेय्या ति ।
तथा यं किञ्चि सिप्पं सिक्खापकं तिस्थियं पि “आचरियो मे अयं”
ति वन्दतो पि न भिज्जति । एवं सरणगमनस्स पभेदो वेदितब्बो ।

B. 215

5 R. 47

10

एत्थ च लोकुत्तरस्स सरणगमनस्स चत्तारि सामञ्जफलानि
विपाकफलं, सब्बदुक्खकखयो आनिसंसफलं । वुत्तं हेतं—

“यो च बुद्धं च धम्मं च, संघं च सरणं गतो ।

15

चत्तारि अरियसच्चानि, सम्मप्पञ्जाय पस्सति ॥

दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं ।

अरियं चट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं ॥

एतं खो सरणं खेमं, एतं सरणमुत्तमं ।

एतं सरणमागम्म, सब्बदुक्खा पमुच्चती”

20

(ध० प० ३५) ति ॥

अपिच निच्चतो अनुपगमनादीनि पि एतस्स आनिसंसफलं
वेदितब्बं । वुत्तं हेतं—

“अट्ठानमेतं, भिक्खवे^१, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो^४
कश्चि सङ्खारं निच्चतो उपगच्छेय्य, सुखतो उपगच्छेय्य, कश्चि धम्मं

25

१-१. ० अरियो—सी० ।

२. ० आति—सी०, स्या०, रो० ।

३. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. ० यं—स्या०, रो० ।

अत्ततो उपगच्छेय्य । मातरं जीविता वोरोपेय्य, पितरं जीविता वोरोपेय्य, अरहन्तं जीविता वोरोपेय्य, दुट्ठचित्तो^१ तथागतस्स लोहितं उप्पादेय्य, संघं भिन्देय्य, अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्य नेतं ठानं विज्जती” (म० नि० ३.१२७-१२८, अ० नि० १.२८, वि० ३९८-३९९) ति ।

B. 216 5

लोकियस्स पन सरणगमनस्स भवसम्पदा पि भोगसम्पदा पि फलमेव । वृत्तं हेतं—

“येकेचि बुद्धं सरणं गतासे,
न ते गमिस्सन्ति अपायभूमि ।

पहाय मानुसं देहं,

10

देवकायं परिपूरेस्सन्ती” (सं० नि० १.२६) ति ।

R. 48

अपरं पि वृत्तं—

“अथ खो सक्को देवानमिन्दो असीतिया देवतासहस्सेहि सद्धि येनायस्मा महामोग्गल्लानो तेनुपसङ्कमि ...पे०... एकमन्तं ठितं खो सक्कं देवानमिन्दं आयस्मा महामोग्गल्लानो एतदवोच—‘साधु खो,
15 देवानमिन्द बुद्धं सरणगमनं होति । बुद्धं सरणगमनहेतु खो, देवानमिन्द, एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगगं लोकं उपपज्जन्ति । ते अञ्जे देवे दसहि ठानेहि अधिगणहन्ति^२—दिब्बेन आयुना, दिब्बेन वण्णेन, दिब्बेन सुखेन, दिब्बेन यसेन, दिब्बेन आधिपतेय्येन, दिब्बेहि रूपेहि, दिब्बेहि सद्देहि, दिब्बेहि गन्धेहि, दिब्बेहि रसेहि, दिब्बेहि फोटुब्बेहि ...पे०... धम्मं संघं ...पे०... फोटुब्बेही”
20 (सं० नि० ३.२४३-२४५) ति ।

वेलामसुत्तादिवसेन पि सरणगमनस्स फलविसेसो वेदितब्बो । एवं सरणगमनस्स फलं वेदितब्बं ।

लोकियसरणगमनं चेत्थ तीसु वत्थूसु अञ्जाणसंसयमिच्छावाणा-
25 दीहि संकिलिस्सति, न समाजुतिकं होति न महाविप्फारं । लोकुत्तरस्स

पन^१ संकिलेसो नत्थि^१ । लोकियस्स च सरणगमनस्स दुविघो
भेदो—सावज्जो अनवज्जो च । तत्थ सावज्जो अञ्जसत्थारादीसु
अत्तसन्निय्यातनादीहि होति, सो अनिट्ठफलो । अनवज्जो कालकिरि-
याय, सो अविपाकत्ता अफलो । लोकुत्तरस्स पन नेवत्थि भेदो ।
भवन्तरे पि हि अरियसावको अञ्जं^२ सत्थारं न उद्दिसती ति^२ एवं ५
सरणगमनस्स संकिलेसो च भेदो च वेदितव्वो ।

वोदानं पि च लोकियस्सेव यस्स हि संकिलेसो, तस्सेव^३ ततो^३ B. 217
वोदानेन भवितव्वं । लोकुत्तरं पन निच्चवोदानमेवा ति ।

पाणातिपाता ति एत्थ पाणस्स सरसेनेव पतनसभावस्स अन्तरा
एव अतिपातनं अतिपातो, सणिकं पतितुं अदत्त्वा सीघं पातनं ति 10
अत्थो । अतिक्कम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातनं अतिपातो,
पाणघातो ति वुत्तं होति । पाणो ति चेत्थ खन्धसन्तानो, यो सत्तो
ति वोहरीयति, परमत्थतो रूपारूपजीवितिन्द्रियं । रूपजीवितिन्द्रियेहि
विकोपिते इतरम्पि^४ तं सम्बन्धताय विनस्सती ति । तस्मिं^५ पन पाणे^५
पाणसञ्चिनो जीवितिन्द्रियुपच्छेदकउपक्कमसमुट्ठापिका कायवचीद्वारानं 15 R. 49
अञ्जतरद्वारप्पवत्ता वधकचेतना पाणातिपातो । याय हि
चेतनाय पवत्तमानस्स^६ जीवितिन्द्रियस्स निस्सयभूतेसु उपक्कम-
करणहेतुकमहाभूतपच्चया उप्पज्जनकमहाभूता पुरिमसदिसा न
उप्पज्जन्ति, विषदिसा एव उप्पज्जन्ति, सा तादिसप्पयोगसमुट्ठापिका
चेतना पाणातिपातो लद्धूपक्कमानि हि भूतानि पुरिमभूतानि विय न 20
विसदानी ति समानजातियानं कारणानि न होन्ती ति । “कायवची-
द्वारानं अञ्जतरद्वारप्पवत्ता” ति इदं मनोद्वारे पवत्ताय वधकचेतनाय
पाणातिपाततासम्भवदस्सनं^७ । कुलुम्बसुत्ते पि हि “इधेक्कचो समणो

१-१. नत्थि संकिलेसो—सी०, स्या०, रो० । २-२. न अञ्जं सत्थारं उद्दिसती ति—रो० ।

३-३. जातो तस्सेव—रो० । ४. इतरं—सी०, रो० ।

५. तस्मिं पाणे—सी०, स्या०, रो० । ६. वत्तमानस्स—रो० ।

७. ० नासम्भव०—रो० ।

वा ब्राह्मणो वा इद्धिमा चेतो वसिष्पत्तो अज्जिस्स^१ कुच्छिगतं गब्भं पापकेन मनसा अनुपेक्खिता^२ होती” ति विज्जामयिद्धि अधिप्पेता । सा च वचीद्वारं मुञ्चित्वा न सक्का निब्बत्तेतुं ति वचीद्वारवसेनेव निप्पज्जति । ये पन “भावनामयिद्धि तत्थ अधिप्पेता” ति वदन्ति,
 5 तेसं वादो कुसलत्तिकवेदनत्तिकवितक्कत्तिकभूमन्तरेहि विरुज्झति ।

स्वायं पाणातिपातो गुणरहितेसु^३ तिरच्छानगतादीसु खुद्दके पाणे अप्पसावज्जो, महासरीरे महासावज्जो । कस्मा ? पयोगमहन्तताय । पयोगसमत्ते पि वत्थुमहन्ततादीहि महासावज्जो, गुणवन्तेसु मनुस्सादीसु अप्पगुणे पाणे^४ अप्पसावज्जो, महागुणे महासावज्जो । सरीरगुणानं
 10 पन समभावे सति किलेसानं उपक्कमानं च मुदुताय अप्पसावज्जो, तिब्बताय महासावज्जो^५ ।

एत्थ च पयोगवत्थुमहन्ततादीहि महासावज्जता तेहि पच्चयेहि उप्पज्जमानाय चेतनाय बलवभावतो वेदितब्बा । यथाधिप्पेतस्स
 B. 218 पयोगस्स सहसा निष्फादनवसेन सकिच्चसाधिकाय^६ बहुक्खत्तुं
 15 पवत्तजवनेहि^७ लद्धासेवनाय च सन्निट्ठापकचेतनाय पयोगस्स महन्तभावो^८ । सति पि कदाचि खुद्दके चेव महन्ते च पाणे पयोगस्स समभावे महन्तं हनन्तस्स चेतना तिब्बतरा उप्पज्जती ति वत्थुमहन्तता पि चेतनाय बलवभावस्स कारणं । इति उभयम्पेतं चेतनाबलवभावेनेव महासावज्जताय हेतु होति । तथा हन्तब्बस्स महागुणभावे तत्थ
 20 पवत्तउपकारचेतना विय खेत्तविसेसनिष्फत्तिया अपकारचेतना पि^९ बलवती तिब्बतरा उप्पज्जती ति तस्स महासावज्जता दट्ठब्बा । तस्मा पयोगवत्थुआदिपच्चयानं अमहत्ते^{१०} पि गुणमहन्ततादिपच्चयेहि चेतनाय
 R. 50 बलवभाववसेनेव महासावज्जता वेदितब्बा ।

१. अस्सा—सी०, रो० ।

२. अनुपेक्खितो—रो० ।

३. ० विरहितेसु—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

५. ति—सी० ।

६. किच्चसाधिकाय—सी०, स्या० ।

७. ० पि—रो० ।

८. भावे—रो० ।

९. अनूपकार०—रो०; उपकार—सी० । १०. महत्ते—सी० ।

तस्स पाणो, पाणसञ्जिता, वधकचित्तं, उपक्कमो, तेन मरणं ति पञ्च सम्भारा । पञ्चसम्भारयुतो पाणातिपातो ति पञ्चसम्भाराविनिमुत्तो दट्ठब्बो । तेसु पाणसञ्जितावधकचित्तानि पुब्बभागियानि पि होन्ति, उपक्कमो वधकचेतना समुट्ठापितो । तस्स छ पयोगा—साहत्थिको, आणत्तिको, निस्सग्गियो, थावरो, विज्जामयो, इद्धिमयो ति । तेसु 5 सहत्थेन निब्बत्तो साहत्थिको । परेसं आणापनवसेन पवत्तो आणत्तिको । उसुसत्तिआदीनं निस्सज्जनवसेन पवत्तो निस्सग्गियो । ओपातखणनादिवसेन पवत्तो थावरो । आथब्बणिकादीनं विय मन्तपरिजप्पनपयोगो विज्जामयो । दाठाकोट्टनादीनं विय कम्मविपाकजिद्धिमयो ।

एत्थाह—खणे खणे निरुज्झनसभावेसु सङ्खारेसु, को हन्ता, को 10 वा हज्जति । यदि चित्तचेतसिकसन्तानो, सो अरुपिताय न छेदनभेदनादिवसेन विकोपनसमत्थो, नापि विकोपनीयो । अथ रूपसन्तानो, सो अचेतनाय कट्टकलिङ्गरूपमो ति न तत्थ छेदनादिना पाणातिपातो लब्धति, यथा मतसरीरे । पयोगो पि पाणातिपातस्स यथावुत्तो पहरणप्पहारादिको अतीतेसु^१ सङ्खारेसु भवेय्य अनागतेसु 15 पच्चुप्पन्नेसु वा । तत्थ न ताव अतीतेसु अनागतेसु च सम्भवति तेसं अविज्जमानसभावत्ता, पच्चुप्पन्नेसु च सङ्खारानं खणिकत्ता सरसेनेव निरुज्झनसभावताय विनासाभिमुखेसु निप्पयोजनो पयोगो सिया, विनासस्स च कारणरहितत्ता न पहरणप्पहारादिप्पयोगहेतुकं मरणं, निरीहत्ता च सङ्खारानं कस्स सो पयोगो, खणिकभावेन वधाधिप्पाय- 20 समकालमेव भिज्जनकस्स याव किरियापरियोसानकालमनवट्ठानतो^२ कस्स वा पाणातिपातो कम्मबन्धोति ?

वुच्चते—यथावुत्तवधकचेतनासमङ्गी^३ सङ्खारानं पुञ्जो सत्तसङ्खातो हन्ता^४ । तेन पवत्तितवधप्पयोगनिमित्तं अपगतुस्माविज्जाणजीवि- 25 तिन्द्रियो^५ मतो ति वोहारस्स वत्थुभूतो यथावुत्तवधप्पयोगाकरणे पुब्बे

B. 219

१. ० सत्ता ०—सी०, रो० ।

२. किरियापरियोसानं—रो० ।

३. समङ्गिना—रो० ।

४. हन्ति—रो० ।

५. अपगम्म तस्मा०—रो० ।

R. 51

- विय उद्वं पवत्तनारहो रूपारूपधम्मपुञ्जो हञ्जति, चित्तचेतसिकसन्तानो
 एव वा । वधप्पयोगाविसयभावे पि तस्स पञ्चवोकारभवे रूपसन्ताना-
 धीनवृत्तिताय भूतरूपेसु कतप्पयोगवसेन जीवितिन्द्रियविच्छेदेन सो
 पि विच्छिज्जती ति न पाणातिपातस्स असम्भवो, नापि अहेतुको, न
 ५ च पयोगो निप्पयोजनो । पच्चुप्पन्नेसु सङ्खारेसु कतप्पयोगवसेन तदनन्तरं
 उप्पज्जनारहस्स सङ्खारकलापस्स तथा अनुप्पत्तितो खणिकानं च
 सङ्खारानं खणिकमरणस्स इध मरणभावेन अनधिप्पेतत्ता सन्ततिमरणस्स
 च यथा वृत्तनयेन सहेतुभावो न अहेतुकं मरणं, निरीहकेसु पि सङ्खारेसु
 यथापच्चयं उप्पज्जित्वा अत्थिभावमत्तेनेव अत्तनो अत्तनो अनुरूपफलुप्पाद-
 10 ननियतानि कारणानि येव करोन्ती ति वुच्चति, यथा पदीपो पका-
 सेती ति, तथेव घातकवोहारो । न च केवलस्स वधाधिप्पायसहभुनो^१
 चित्तचेतसिककलापस्स पाणातिपातो इच्छितो, सन्तानवसेन वत्तमान-
 स्सेव पन इच्छितो ति अत्थेव^२ पाणातिपातेन कम्मबन्धो । सन्तान-
 वसेन वत्तमानानं च पदीपादीनं अत्थकिरियासिद्धि^३ दिस्सती ति ।
 15 अयं च विचारणा अदिन्नादानादीसु पि यथासम्भवं विभावेतब्बा । तस्मा
 पाणातिपाता । न पटिविरता ति अप्पटिविरता ।

B. 220

- अदिन्नस्स आदानं अदिन्नादानं, परस्स हरणं थेय्यं चोरिका ति
 वृत्तं होति । तत्थ अदिन्नं ति परपरिग्गहितं, यत्थ परो यथाकाम-
 कारितं आपज्जन्तो अदण्डारहो अनुपवज्जो च होति, तस्मि परपरिग्ग-
 20 हिते परपरिग्गहितसज्जिनो तदादायकउपक्कमसमुट्ठापिका थेय्यचेतना
 अदिन्नादानं । तं हीने परसन्तके अप्पसावज्जं, पणीते महासावज्जं ।
 कस्मा ? वत्थु पणीतताय । तथा खुद्दके परसन्तके अप्पसावज्जं,
 महन्ते महासावज्जं । कस्मा ? वत्थुमहन्तताय पयोगमहन्ताय च ।
 वत्थुसमत्ते पन सति गुणाधिकानं सन्तके वत्थुस्मि महासावज्जं, तं तं
 25 गुणाधिकं उपादाय ततो ततो हीनगुणस्स सन्तके वत्थुस्मि अप्पसावज्जं ।

१. ० सहभूतो—रो० ।

२. तत्थेव—रो० ।

३. अत्थकिरिया—रो० ।

वत्थुगुणानं पन समभावे सति किलेसानं पयोगस्स च मुदुभावे^१
अप्पसावज्जं, तिब्बभावे^२ महासावज्जं ।

155. 8

तस्स पञ्च सम्भारा—परपरिगहितं, परपरिगहितसञ्जिता,
थेय्यचित्तं, उपक्कमो, तेन हरणं, ति । छ पयोगा साहत्थिकादयो व ।
ते च खो यथानुरूपं थेय्यावहारो, पस्यहावहारो, परिकप्पावहारो, 5
पटिच्छन्नावहारो, कुसावहारो^३ ति इमेसं अवहारानं वसेन पवत्ता ।
एत्थ च मन्तपरिजप्पनेन परसन्तकहरणं विज्जामयो पयोगो, विना
मन्तेन तादिसेन इद्धानुभावसिद्धेन कायवचीपयोगेन परसन्तकस्स
आकड्डनं इद्धिमयो पयोगो ति वेदितब्बो ।

R. 52

156. 8

कामेसु ति मेथुनसमाचारेसु । मिच्छाचारो^४ ति एकन्तनिन्दितो 10
लामकाचारो^५ । लक्खणतो पन असद्धम्माधिप्पायेन कायद्वारप्पवत्ता
अगमनीयद्वानवीतिककमचेतना कामेसु मिच्छाचारो । तत्थ अगमनीय-
द्वानं नाम पुरिसानं ताव मातुरक्खितादयो दस, धनक्कीतादयो दसा
ति वीसति इत्थियो, इत्थीसु पन द्विन्नं सारक्खसपरिदण्डानं, दसन्नं
च धनक्कीतादीनं ति द्वादसन्नं इत्थीनं अञ्जपुरिसा^६ । स्वायं 15
मिच्छाचारो सीलादिगुणरहिते अगमनीयद्वाने अप्पसावज्जो, सीलादि-
गुणसम्पन्ने महासावज्जो । गुणरहितेपि च अभिभवित्वा मिच्छा
चरन्तस्स महासावज्जो, उभिन्नं समानच्छन्दताय अप्पसावज्जो ।
समानच्छन्दभावे पि किलेसानं उपक्कमानं च मुदुताय अप्पसावज्जो,
तिब्बताय महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा—अगमनीयवत्थु, 20
तस्मिं^७ सेवनचित्तं, सेवनपयोगो, मग्गेनमग्गप्पटिपत्तिअधिवासनं ति ।
तत्थ अत्तनो रुचिया पवत्तितस्स तयो, बलक्कारेन पवत्तितस्स तयो
ति अनवसेसग्गहणेन चत्तारो दट्ठब्बा, अत्थसिद्धि पन तीहेव । एको
पयोगो साहत्थिकोव ।

20

१. मुदुभावेन—रो० ।

२. तिब्बभावेन—रो० ।

३. कुसलावहारो—रो० ।

४. मिच्छाचारा—रो० ।

५. लामकाचारा—रो० ।

६. ० पुरिसा गमणे—रो० ।

७. तत्थ—रो० ।

B. 221

मुसा ति विसंवादनपुरेक्खारस्स अत्थभञ्जको कायवचीपयोगो,
विसंवादनाधिप्पायेन पनस्स परविसंवादककायवचीपयोगसमुट्ठापिका
चेतना मुसावादो । अपरो नयो—मुसा ति अभूतं वत्थु, वादो ति
तस्स भूततो तच्छतो विञ्जापनं । तस्मा अतथं^१ वत्थुं तथतो^२ परं
५ विञ्जापेतुकामस्स तथाविञ्जापनपयोगसमुट्ठापिका चेतना मुसावादो ।

R. 53

सो यमत्थं भञ्जति, तस्स अप्पताय अप्पसावज्जो, महन्तताय
महासावज्जो । अपिच गहट्टानं अत्तनो सन्तकं अदातुकामताय नत्थी
ति आदिनयप्पवत्तो अप्पसावज्जो, सक्खिना^३ हुत्वा अत्थभञ्जनवसेन
वुत्तो महासावज्जो । पब्बजितानं अप्पकम्पि तेलं वा सप्पि वा लभित्वा
१० हसाधिप्पायेन^४ अज्ज गामे तेलं नदी मज्जे सन्दती” ति
पूरणकथानयेन^५ पवत्तो अप्पसावज्जो, अदिट्ठंयेव पन “दिट्ठं” ति
आदिना नयेन वदन्तानं महासावज्जो । तथा यस्स अत्थं भञ्जति, तस्स
अप्पगुणताय अप्पसावज्जो, महागुणताय महासावज्जो । किलेसानं
मुदुतिब्बतावसेन च^६ अप्पसावज्जमहासावज्जता लब्भतेव ।

15

तस्स चत्तारो सम्भारा—अतथं वत्थु, विसंवादनचित्तं, तज्जो
वायामो, परस्स तदत्थविजाननं ति । विसंवादनाधिप्पायेन हि पयोगे
कते पि परेन तस्मिं अत्थे अविञ्जाते विसंवादनस्स असिञ्जनतो परस्स
तदत्थविजानानं पि एको सम्भारो वेदितब्बो । केचि पन “अभूतवचनं,
विसंवादनचित्तं”, परस्स तदत्थविजाननं ति तयो सम्भारा” ति
२० वदन्ति । सचे पन परो दन्धताय विचारेत्वा तमत्थं जानाति, सन्निट्ठा-
पकचेतनाय पवत्तता किरियासमुट्ठापकचेतनाक्खणे येव मुसावादकम्मुना
वज्झति ।

सुरा ति पिट्ठसुरा, पूवसुरा, ओदनसुरा, किण्णपविखत्ता, सम्भार-
संयुत्ता ति पञ्च सुरा । मेरयं ति पुष्पासवो, फलासवो, मध्वासवो,

१. अतथं—रो० ।

२. तच्छतो—सी०, रो० ।

३. सक्खि—रो० ।

४. हसाधिप्पायेन—रो० ।

५. रूपनकथा—रो० ।

६. पि—रो० ।

७. विसंवादन—रो० ।

गुळासवो सम्भारसंयुतो ति पञ्च आसवा । तदुभयमपि मदनीयद्वेन
मज्जं । याय चेतनाय तं पिवति, सा पमादकारणत्ता पमादट्टानं ।
लक्खणतो पन यथावुत्तस्स सुरामेरयसङ्खातस्स मज्जस्स बीजतो पट्टाय
मदवसेन कायद्वारणपवत्ता पमादचेतना सुरामेरयमज्जपमादट्टानं । तस्स
मज्जभावो, पातुकम्यताचित्तं, तज्जो वायामो, अज्झोहरणं ति चत्तारो 5
सम्भारा । अकुसलचित्तेनेव चस्स पातब्बतो^१ एकन्तेन सावज्जभावो । B. 222
अरियसावकानं पन वत्थुं अजानन्तानमपि मुखं न पविसति, पगेव
जानन्तानं । अड्डुपसत्तमत्तस्स^२ पानं अप्पसावज्जं, अट्ठाळ्हकमत्तस्स
पानं ततो महन्तं महासावज्जं, कायसञ्चालनसमत्थं बहुं पिवित्वा
गामघातकादिकम्मं करोन्तस्स महासावज्जमेव । पापकम्मं हि पाणाति- 10 R. 54
पातं पत्वा खीणासवे महासावज्जं, अदिन्नादानं पत्वा खीणासवस्स
सन्तके महासावज्जं, मिच्छाचारं पत्वा खीणासवाय भिक्खुनिया
वीतिक्कमे^३, मुसावादं पत्वा मुसावादेन संघभेदे, सुरापानं पत्वा
कायसञ्चालनसमत्थं बहुं पिवित्वा गामघातकादिकम्मं महासावज्जं ।
सब्बेहि पि चेतेहि मुसावादेन संघभेदो व महासावज्जो । तं हि कत्वा 15
कप्पं निरये पच्चति ।

इदानी एतेसु सभावतो, आरम्मणतो, वेदनतो, मूलतो, कम्मतो,
फलतो ति^४ छहि आकारेहि विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्थ सभावतो
पाणातिपातादयो सब्बे पि चेतनासभावा व । आरम्मणतो पाणातिपातो
जीवितिन्द्रियारम्मणतो सङ्खारारम्मणो, अदिन्नादानं सत्तारम्मणं वा 20
सङ्खारारम्मणं वा, मिच्छाचारो फोट्टब्बवसेन सङ्खारारम्मणो, सत्ता-
रम्मणोति एके । मुसावादो सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा,
सुरापानं सङ्खारारम्मणं । वेदनतो पाणातिपातो दुक्खवेदनो, अदिन्ना-
दानं ति वेदनं मिच्छाचारो सुखमज्झत्तवसेन द्विवेदनो, तथा सुरापानं ।
सन्निट्ठापकचित्तेन पन उभयं पि मज्झत्तवेदनं न होति । मुसावादो 25

१. पातव्यतो—रो० ।

२. अप्पकमत्तस्स—रो० ।

३. विचिक्कमे—रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

तिवेदनो । मूलतो पाणातिपातो दोसमोहवसेन द्विमूलको, अदिन्नादानं मुसावादो च दोसमोहवसेन वा लोभमोहवसेन वा, मिच्छाचारो सुरापानं च^१ लोभमोहवसेन द्विमूलं । कम्मतो मुसावादोयेवेत्थ वचीकम्मं, सेसं चतुर्विधं पि कायकम्ममेव । फलतो सब्बे पि अपायूपपत्तिफला चेव
 5 सुगतिं पि अप्पायुकतादिनानाविधअनिट्टफला चाति एवमेत्थ सभावादितो विनिच्छयो वेदितब्बो ।

अप्पटिविरता ति समादानविरतिया सम्पत्तविरतिया^२ च अभावेन न पटिविरता । दुस्सीला ति ततो एव पञ्चसीलमत्तस्सा पि अभावेन निस्सीला । पापधम्मा ति लामकधम्मा, हीनाचारा । पाणातिपाता
 B. 223 10 पटिविरतो ति सिक्खापदसमादानेन पाणातिपाततो विरतो, आरका ठितो । एस नयो सेसेसु पि ।

R. 55

इधा पि पाणातिपातावेरमणिआदीनं सभावतो आरम्भणतो, वेदनतो, मूलतो, कम्मतो, समादानतो, भेदतो^३, फलतो च विञ्जा-
 तब्बो विनिच्छयो । तत्थ सभावतो पञ्च पि चेतनायो पि होन्ति
 15 विरतियो पि, विरतिवसेन पन देसना आगता । या पाणातिपाता विरमन्तस्स^४ “या तस्मिं समये^५ पाणातिपाता आरति विरती” ति एवं वुत्ता कुसलचित्तसम्पयुत्ता विरति, सा पभेदतो तिविधा— सम्पत्तविरति, समादानविरति, समुच्छेदविरती ति । तत्थ असमा-
 दिन्नसिक्खापदानं अत्तनो जातिवयबाहुसच्चादीनि पञ्चवेक्खित्वा
 20 “अयुत्तमेतं अम्हाकं कातुं” ति सम्पत्तवत्थु^६ अवीतिककमन्तानं उप्पज्जमाना विरति सम्पत्तविरति नाम । समादिन्नसिक्खापदानं सिक्खापदसमादाने तदुत्तरि^७ च अत्तनो जीवितम्पि परिच्चजित्वा वत्थु^८ अवीतिककमन्तानं उप्पज्जमाना विरति समादानविरति नाम । अरियमग्गसम्पयुत्ता पन विरति समुच्छेदविरति नाम, यस्सा उप्पत्तितो

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. सम्पत्ति०—रो० ।

३. भेदन्तो—रो० ।

४-५. सा तस्मिं—रो० ।

६. तदुत्तरिञ्च—रो० ।

पट्टाय अरियपुग्गलानं “पाणं घातेस्सामा” ति चित्तं पि न
उप्पज्जति । तासु समादानविरति इधाधिप्पेता ।

आरम्मणतो पाणातिपातादीनं आरम्मणानेव एतेसं आरम्मणानि^१ ।
वीतिककमितब्बतो येव हि विरति नाम होति । यथा पन निब्बाना-
रम्मणो अरियमग्गो किलेसे पजहति, एवं जीवितिन्द्रियादिआरम्मणा ५
येव^२ एते कुसलधम्मा पाणातिपातादीनि दुस्सील्यानि पजहन्ति ।
वेदनतो सब्बा पि सुखवेदनाव ।

मूलतो आणसम्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स अलोभअदोसअमोहवसेन
तिमूला होन्ति, आणविप्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स अलोभअदोसवसेन
द्विमूला । कम्मतो मुसावादा वेरमणि^३ वचीकम्मं, सेसा^४ कायकम्मं । 10
समादानतो अञ्जस्स गहट्टानियस्स सन्तिके तं अलभन्तेन सयमेव वा
पञ्च सीलानि एकज्झं पाटियेक्कं वा समादियन्तेन समादिन्नानि होन्ति ।
भेदतो गहट्टानं यं यं वीतिककन्तं, तं तदेव भिज्जति, इतरं न
भिज्जति । कस्मा ? गहट्टा हि अनिबद्धसीला होन्ति, यं यं सक्कोन्ति,
तं तदेव रक्खन्ति । पब्बजितानं पन एकस्मि वीतिककन्ते सब्बानि 15
भिज्जन्ती ति ।

फलतो ति पाणातिपाता वेरमणिया चेत्थ अङ्गपच्चङ्गसम्पन्नता,
आरोहपरिणाहसम्पत्ति, जवनसम्पत्ति, सुप्पतिट्ठितपादता, चारुता
मुदुता, सुचिता, सूरता, महब्बलता, विस्सट्ठवचनता, सत्तानं पियमनापता,
अभिज्जपरिसता, अच्छम्भिता, दुप्पधंसियता, परूपक्कमेन अमरणता, 20
महापरिवारता, सुवण्णता, सुसण्ठानता, अप्पाबाधता, असोकता^५,
पियमनापेहि अविप्पयोगो, दीघायुकता ति एवमादीनि फलानि ।

अदिन्नादाना वेरमणिया महाधनधञ्जता, अनन्तभोगता, थिरभोगता,
इच्छित्तानं भोगानं खिप्पं पटिलाभो, राजादीहि असाधारणभोगता,

B. 224
R. 56

१. ० ति—रो० ।

२. ० नाम—रो० ।

३. वेरमणं—रो० ।

४. सेसं—रो० ।

५. अलोभता—रो० ।

उत्सारभोगता, तत्थ तत्थ जेट्टकभावो, नत्थिभावस्स अजाननता, सुखविहारिता ति एवमादीनि ।

अब्रह्मचरिया वेरमणिया विगतपच्चत्थिकता, सब्बसत्तानं पियमना-
पता, अन्नपानवत्थच्छादनादीनं लाभिता, सुखसुपनता, सुखपटिबुञ्जनता,
5 अपायभयविमोक्खो, इत्थिभावनपुंसकभावानं अभव्वता, अक्कोधनता,
सच्चकारिता, अमङ्कुता^१, आराधनसुखता, परिपुण्णिन्द्रियता, परिपुण्ण-
लक्षणता, निरासङ्कता, अप्पोस्सुकता, सुखविहारिता, अकुतोभयता,
पियविप्पयोगाभावो ति एवमादीनि । यस्मा पन मिच्छाचारावेरमणिया
फलानि पि एत्थेव अन्तोगधानि, तस्मा अब्रह्मचरिया^२ वेरमणिया^२ ।

10 मुसावादा^३ वेरमणिया विप्पसन्निन्द्रियता, विस्सट्टमधुरमाणिता,
समसितसुद्धदन्तता, नातिथूलता, नातिकिसता, नातिरस्सता, नाति-
दीघता, सुखसम्फस्सता, उप्पलगन्धमुखता, सुस्सूसकपरिसता,
आदेय्यवचनता, कमलदलसदिसमुदलोहिततनुजिव्हता^४, अलीनता^५,
अनुद्धतता ति एवमादीनि ।

15 सुरामेरयमज्जपमादट्टाना वेरमणिया अतीतानागतपच्चुप्पन्नेसु
किच्चकरणीयेसु अप्पमादता, आणवन्तता, सदा उपट्ठितस्सतिता,
उप्पन्नेसु किच्चकरणीयेसु ठानुप्पत्तिकपटिभानवन्तता^६, अनलसता,
अजलता, अनुम्मत्तता^७, अच्चम्भिता, असारम्भिता^८, अनिस्सुकिता,
अमच्छरिता, सच्चवादिता, अपिसुणअफरुसअसम्फप्पलापवादिता,
R. 57 20 कतञ्जुता, कतवेदिता, चागवन्तता^९ सीलवन्तता, उजुकता^{१०} अक्को-
B. 225 धनता, हिरोत्तप्पसम्पन्नता, उजुदिट्ठिता, महन्तता, पण्डितता,
अत्थानत्थकुसलता ति एवमादीनि फलानि । एवमेत्थ पाणातिपाता-
वेरमणिआदीनं पि सभावादितो विनिच्छयो वेदितब्बो ।

१. अमङ्कुभूतता—रो० ।

२-२. म० पोत्थके नत्थि ।

३. अब्रह्मचरिया०—रो० ।

४. ० नयजिव्हता—रो० ।

५. आदिन्नता—रो० ।

६. सब्ब०—रो० ।

७. अमूगता—सी०, स्या०, रो० ।

८. असारम्भता—रो० ।

९. भोग०—सी०, स्या०, रो० ।

१०. उजुता—सी० ।

सीलवा ति यथावुत्तपञ्चसीलवसेन^१ सीलवा । कत्याणधम्मो ति सुन्दरधम्मो, सरणगमनपरिदीपिताय दिट्ठिसम्पत्तिया सम्पन्नपञ्चो ति अत्थो । यो पन पुत्तो मातापितृसु अस्सद्धेसु दुस्सीलेसु च सयं पि तादिसो, सो पि अवजातो येवा ति वेदितब्बो । अस्सद्धियादयो हि इध अवजातभावस्स लवखणं वुत्ता, ते च तस्मिं संविज्जन्ति । मातापितरो ५ पन उपादाय पुत्तस्स अतिजातादिभावो वुच्चती ति ।

यो होति कुलगन्धनो ति कुलच्छेदको कुलविनासको । छेदनत्थो हि इध गन्धसद्दो, “उप्पलगन्धपच्चत्थिका” (पारा० ४१) ति आदीसु विय । केचि पन “कुलधंसनो” ति पठन्ति, सो एवत्थो ।

एते खो पुत्ता लोकास्मि, ति एते अतिजातादयो तयो पुत्ता एव 10 इमस्मि सत्तलोके पुत्ता नाम, न इतो विनिमुत्ता अत्थि । इमेसु पन ये भवन्ति उपासका ये^२ सरणगमनसम्पत्तिया उपासका भवन्ति कम्मस्सकताजाणेन कम्मस्स कोविदा, ते च पण्डिता पञ्चवन्तो, पञ्च-सीलदससीलेन सम्पन्ना परिपुण्णा, याचकानं वचनं जानन्ति, तेसं मुखाकारदस्सनेनेव अधिप्पायपूरणतो ति वदञ्जू, तेसं वा “देही” ति 15 वचनं सुत्वा “इमे पुब्बे दानं अदत्त्वा एवंभूता, मया पन एवं न भवितब्बं” ति तेसं परिच्चागेन तदत्थं जानन्ती ति वदञ्जू, पण्डितानं वा कम्मस्सकतादिदीपकं वचनं जानन्ती ति वदञ्जू । “पदञ्जू” ति च पठन्ति, पदानिया परिच्चागसीला ति अत्थो । ततो एव विगत-मच्छेरमलत्ता^३ वीतमच्छरा । अब्भघना ति अब्भसह्वाता घना, 20 घनमेघपटला वा मुत्तोच्चन्दो विय उपासकादिपरिसासु खत्तियादिपरिसासु च विरोचरे विरोचन्ति, सोभन्ती ति अत्थो ।

पुत्तसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

१. यथावुत्त पञ्च—रो० ।

२. यो—रो० ।

३. ० मलताय—रो० ।

B. 226

(६) अवुट्टिकसुत्तवण्णना

R. 58

२६. छट्ठे अवुट्टिकसमो ति अवुट्टिकमेघसमो । एकच्चो हि मेघो
 सतपटलसहस्सपटलो हुत्वा उट्ठित्वा थनन्तो गज्जन्तो विज्जोतन्तो
 एकं उदकबिन्दुं पि अपातेत्वा विगच्छति, तथूपमो एकच्चो पुग्गलो
 ति दस्सेन्तो आह “अवुट्टिकसमो” ति । पदेसवस्सी ति एकदेसवस्सि-
 ५ मेघसमो । पदेसवस्सी वियाति हि पदेसवस्सी । एकच्चो एकस्मि येव
 ठाने ठितेसु मनुस्सेसु यथा एकच्चे तेमेन्ति, एकच्चे न तेमेन्ति, एवं
 मन्दं वस्सति, तथूपमं एकच्चं पुग्गलं दस्सेति “पदेसवस्सी” ति ।
 सब्बत्थाभिवस्सी ति सब्बस्मि पथवीपब्बतसमुदादिके जगतिप्पदेसे
 अभिवस्सि मेघसमो । एकच्चो हि सकलचक्कवाळगब्भं पत्थरित्वा सब्ब-
 १० त्थकमेव अभिवस्सति, तं चातुद्दीपिकमहामेघं^१ एकच्चस्स पुग्गलस्स
 उपमं कत्वा वुत्तं “सब्बत्थाभिवस्सी” ति ।

सब्बेसानं ति सब्बेसं, अयमेव वा पाठो । न दाता होती ति
 अदानसीलो होति, थद्धमच्छरिताय न कस्सचि किञ्चि देती ति अत्थो ।
 इदानि दानस्स खेतं देय्यधम्मं च विभागेन दस्सेतुं “समणब्राह्मणा”
 १५ ति आदिमाह । तत्थ समितपापसमणा चेव पब्बज्जमतसमणा च
 बहितपापब्राह्मणा चेव जातिमतब्राह्मणा च इध “समणब्राह्मणा” ति
 अधिप्पेता । कपणा नाम दुग्गता दलिद्धमनुस्सा । अद्धिका नाम
 पथाविनो परिब्बयविहीना । वनिब्बका नाम ये “इट्ठं देथ कन्तं मत्तापं
 कालेन अनवज्जं उदग्गचित्ता पसन्नचित्ता, एवं देन्ता
 २० गच्छथ सुगतिं, गच्छथ ब्रह्मलोकं” ति आदिना नयेन दाने नियोजेन्ता
 दानस्स वण्णं थोमेन्ता विचरन्ति । याचका नाम ये केवलं मुट्ठिमत्तं
 देथ^२, पसतमतं देथ, सरावमतं देथा” ति अप्पकं पि याचमाना
 विचरन्ति । तत्थ समणब्राह्मणग्गहणेन गुणखेतं उपकारिखेतं च
 दस्सेति, कपणादिग्गहणेन करुणाखेतं । अन्नं ति यं किञ्चि खादनीयं

भोजनीयं । पानं ति अम्बपानादिपानकं । वत्थं ति निवासनपारुपना-
दिअच्छादानं । यानं ति रथवयहादि अन्तमसो उपाहनं उपादाय गमन-
साधनं । माला ति गन्थितागन्थितभेदं सब्बं पुप्फं । गन्धं ति यं
किञ्चि गन्धजातं पिसितं अपिसितं गन्धूपकरणञ्च^१ । विलेपनं ति
छविरागकरणं । सेय्या ति मञ्चपीठादि चेव पावारकोजवादि च 5
सयितव्ववत्थु । सेय्यग्गहणेन चेत्य आसनं पि गहितं ति दट्टव्वं । आवसथं
ति वातातपादिपरिस्सयविनोदनं पतिस्सयं । पदीप्पेय्यं ति दीपक-
पल्लिकादिपदीपूपकरणं ।

एवं खो, भिक्खवे, ति विज्जमाने पि देय्यधम्मं पटिग्गाहकानं
एवं दातव्ववत्थुं सब्बेन सब्बं अदन्तो पुग्गलो अवस्सिकमेघसदिसो 10
होति । इदं वुत्तं होति—भिक्खवे, यथा सो^२ मेघो सतपटलसहस्स-
पटलो^३ हुत्वा^४ उट्ठित्वा न किञ्चि वस्सि विगच्छति, एवमेव यो
उट्ठारं विपुलं च भोगं संहरित्वा गेहं आवसन्तो कस्सचि कटच्छुमत्तं
भिक्खं वा उल्लुङ्कमत्तं यागुं वा अदत्वा विगच्छति,
विवसो मच्चुवसं^५ गच्छति, सो अवुट्टिकसमो नाम होती ति । इमिना 15
नयेन सेसेसु पि निगमनं वेदितव्वं । इमेसु च^६ तीसु पुग्गलेसु पठमो
एकंसेनेव गरहितव्वो, दुतियो पसंसनीयो, ततियो, पसंसनीयतरो ।
पठमो वा^७ एकन्तेनेव सब्बनिहीनो, दुतियो मज्झिमो, ततियो उत्तमो
ति वेदितव्वो ।

गाथासु समणे^८ ति उपयोगवसेन बहुवचनं तथा सेसेसु पि 20
लद्धाना ति लभित्वा, समणे दक्खिण्ये पवारत्वा^९ पुट्ठो न संविभजति^८ ।
अन्नं पानं च भोजनं ति अन्नं वा पानं वा अञ्जं वा भुञ्जितव्वयुत्तकं
भोजनं, तं न संविभजति । अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—यो अत्थिकभावेन
उपगते सम्पटिग्गाहके लभित्वा अन्नादिना संविभागमत्तं पि न करोति,

१. गन्धपकरणञ्च—रो० ।

३. ० पटल—रो० ।

५-५. रो० पोत्थके नत्थि ।

७. पवारित्वा—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. मच्चुमुखं—सी०, रो० ।

६. समणो—सी० ।

८. संविभज्जति—रो० ।

किं सो अञ्जं दानं दस्सति, तं एवरूपं थद्धमच्छरियं पुरिसाधमं निहीनपुग्गलं पण्डिता अबुट्टिकसमो ति आहु कथयन्ती ति ।

R. 60

एकच्चानं न ददाती ति विज्जमाने पि महति दातब्बधम्मे एकेसं सत्तानं तेषु कोधवसेन वा, देय्यधम्मे लोभवसेन वा न ददाति ।
४ एकच्चानं पवेच्छती ति एकेसं येव पन ददाति । मेधाविनो ति पञ्च-
वन्तो पण्डिता जना ।

सुभिक्षवाचो ति यो उपगतानं याचकानं “अन्नं देथ, पानं देथा” ति आदिना तं तं दापेति, सो सुलभभिक्षताय सुभिक्षा वाचा एतस्सा ति सुभिक्षवाचो । “सुभिक्षवस्सी” ति पि पठन्ति । यथा
10 लोको^१ सुभिक्षो होति, एवं सब्बत्थाभिवस्सितमहामेघो सुभिक्षवस्सी नाम होति । एवमयम्पि महादानेहि सब्बत्थाभिवस्सी सुभिक्षवस्सी ति । आमोदमानो पकिरेती ति तुट्टहट्टमानसो सहत्थेन दानं देन्तो पटिग्गाहकखेत्ते देय्यधम्मं पकिरेन्तो विय होति, वाचाय पि “देथ देथा” ति भासति ।

B. 228 15

इदानि नं सुभिक्षवस्सितभावं दस्सेतुं “यथा पि मेघो” ति आदि वृत्तं । तत्रायं सङ्खेपत्थो—यथा महामेघो पठमं मन्दनिग्घोसेन थनयित्वा पुन सकलनदीकन्दरानि^२ एकनिन्नादं करोन्तो गज्जयित्वा पवस्सति, सब्बत्थकमेव वारिना उदकेन थलं निन्नं च अभिसन्दन्तो पूरेति एकोघं करोति, एवमेव इध इमस्मि सत्तलोके^३ एकच्चो
20 उच्चारपुग्गलो सब्बसमताय सो महामेघो विय वस्सितब्बत्ता तादिसो यथा धनं उट्टानाधिगतं अत्ततो उट्टानवीरियाभिनिब्बत्तं होति, एवं अनलसो हुत्वा तं च धम्मेन आयेन संहरित्वा तन्निब्बत्तेन अन्नेन पानेन अञ्जेन च देय्यधम्मेन पत्ते सम्पत्ते वनिब्बिके सम्मा सम्मदेव देसकालानुरूपं चेव इच्छानुरूपं च तप्पेति सम्पवारेती ति ।

अबुट्टिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. लोके—रो० ।

२. मही०—रो० ।

३. लोके—रो० ।

(७) सुखपत्थनासुत्तवण्णना

२७. सत्तमे सुखानी ति सुखनिमित्तानि । पत्थयमानो ति
इच्छमानो आकङ्क्षमानो । सीलं ति गहट्टसीलं पब्बजितसीलं च । गहट्टो
चे^१ गहट्टसीलं, पब्बजितो चे^२ चतुपारिसुद्धिसीलं^३ ति अधिष्पायो ।
रक्खेय्या ति समादियित्वा अवीतिक्कमन्तो सम्मदेव गोपेय्य । पसंसा
मे आगच्छतू ति “मम कल्याणो कित्तिसद्दो आगच्छतू” ति इच्छन्तो 5
पण्डितो सप्पञ्चो सीलं रक्खेय्य । सीलवतो हि गहट्टस्स ताव “असुको
असुककुलस्स पुत्तो सीलवा कल्याणधम्मो सद्दो पसन्नो दायको कारको”
ति आदिना परिसमज्झे कल्याणो कित्तिसद्दो अब्भुगगच्छति, पब्बजितस्स
“असुको नाम भिक्खु सीलवा वत्तसम्पन्नो सोरतो सुखसंवासो सगारवो
सप्पतिससो” ति आदिना ...पे०... अब्भुगगच्छती ति । वुत्तं हेतं— 10

R. 61

“पुन च परं, गहपतयो, सीलवतो सीलसम्पन्नस्स कल्याणो
कित्तिसद्दो अब्भुगगच्छती” (अं० वि० २.४९२, उ० १७०,
म० व० २४३) ति ।

तथा^४—

B. 229

“आकङ्खेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु—‘सन्नह्यचारीनं पियो चस्सं 15
मनापो, गह च भावनीयो चा’ ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी’
(म० नि० १.४४) ति आदि ।

भोगा मे उप्पज्जन्तू ति एत्थ गहट्टस्स ताव^५ सीलवतो कल्याण-
धम्मस्स येन येन सिप्पट्टानेन जीविकं कप्पेति—यदि कसिया यदि
वणिज्जाय यदि राजपोरिसेन, तं तं यथाकालं यथाविधि च अतिविय 20
अप्पमत्तभावतो अथस्स अनुप्पत्ता चेव भोगा उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना च
भोगा फाति^६ गमिस्सन्ति । पब्बजितस्स पन सीलाचारसम्पन्नस्स

८६

१. च—रो० ।

२. च—रो० ।

३. ० पारिसुद्ध—रो० ।

४. यथा—रो० ।

५. रो० पोत्थके नत्थि ।

६. धाति—रो० ।

अप्पमादविहारिस्स सतो सीलसम्पन्नस्स सीलसम्पदाय अप्पिच्छतादि-
गुणेषु च पसन्ना मनुस्सा उळाहळारे पच्चये अभिहरन्ति, एवमस्स^१
अनुप्पन्ना चेव भोगा उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना च थिरा होन्ति । तथा हि
वृत्तं—

- 5 “पुन च परं, गहपतयो, सीलवा सीलसम्पन्नो अप्पमादाधिकरणं
महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छती” (अं० नि० २.४९२, उ० १६९-१७०,
म० व० २४३) ति ।

तथा—

- 10 “आकल्लेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु—‘लाभी अस्सं चीवरपिण्डपात-
सेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं’ ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी”
(म० नि० १.४४) ति च^२ । सेसं वृत्तनयमेव ।

R. 62 गाथासु पत्थयानो ति पत्थयन्तो । तयो सुखे ति तीणि सुखानि ।
वित्तलाभं ति धनलाभं, भोगुप्पत्ति ति अत्थो । विसेसतो चेत्थ पसंसाय
चेतसिकसुखं, भोगेहि कायिकसुखं, इतरेण उपपत्तिसुखं; तथा पठमेन
15 दिट्ठधम्मसुखं, तत्तियेण सम्परायसुखं, दुत्तियेण उभयसुखं गहितं ति
वेदितव्वं ।

B. 230 20 इदानीं पसंसादिकारणस्स सीलस्स विय पसंसादीनम्पि विसेसकारणं
पापमित्तपरिवज्जनं कल्याणमित्तसेवनं च आदीनवानिसंसेहि सद्धिं
दस्सेन्तो “अकरोन्तो” ति आदिमाह । तत्थ सद्धिंयो ति पापस्मिं
परिसद्धितव्वो “अट्ठा इमिना पापं कतं वा करिस्सति वा, तथा हेस^३
पापपुरिसेहि सद्धिं सञ्चरती” ति । अस्सा ति इमस्स पापजनसेविना
पुग्गलस्स^४ उपरि, अस्स वा पुग्गलस्स^४ अवण्णो अभूतो पि पापजन-
सेविताय रुहति विरुद्धिह वेपुल्लं आपज्जति पत्थरति । अस्सा ति वा
भुम्मत्थे सामिवचनं, तस्मिं पुग्गले ति अत्थो । स वे तादिसको
25 होती ति यो यादिसं पापमित्तं वा वा कल्याणमित्तं वा भजति उपसेवति

१. एवमेतस्स—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. तथाहि सो—रो० ।

४-४. रो० पोत्थके नत्थि—रो० ।

च, सो पुग्गलो भूमिभागवसेन उदकं विय तादिसो व होति, पापधम्मो कल्याणधम्मो वा होति । कस्मा ? सहवासो हि तादिसो; यस्मा सहवासो संसग्गो उपरागो विय फलिकमणीसु पुरिसउपनिस्सयभूतं पुग्गलाकारं गाहापेति, तस्मा पापपुग्गलेन सह वासो न कातब्बो ति अधिप्पायो ।

5

सेवमानो सेवमानं ति परं पकतिसुद्धं पुग्गलं कालेन कालं अत्तानं सेवमानं सेवमानो भजमानो^१ पापपुग्गलो, तेन वा सेवियमानो । सम्फुट्ठो सम्फुसं^२ ति तेन पकतिसुद्धेन पुग्गलेन सहवासेन संसग्गेन सम्फुट्ठो पापपुग्गलो सयम्पि यथा तं^३ फुसन्तो । सरो दिट्ठो^४ कलापं वा ति यथा नाम सरो विसेन दिट्ठो लित्तो सरकलापगतो^५ सरसमूहसङ्घातं 10 सरकलापं अत्तना फुट्ठं अलित्तं पि उपलिम्पति, एवं पापेन उपलेपभया धीरो ति धितिसम्पन्नत्ता धीरो पण्डितपुरिसो पापसहायो न भवेय्य ।

पूतिमच्छं कुसग्गेना ति यथा कुच्छितभावेन^१ पूतिभूतं मच्छं कुसतिणग्गेन यो पुरिसो उपनय्हति पुटबन्धवसेन बन्धति, तस्स ते कुसा अपूतिका पि पूतिमच्छसम्बन्धेन पूति दुग्गन्धमेव^२ 15 वायन्ति । एवं बालूपसेवना ति एवंसम्पदा बालजनूपसेवना दट्ठब्बा । एवं धीरूपसेवना ति यथा असुरभिनो पि पत्ता तगरसम्बन्धेन सुरभिं वायन्ति, एवं पण्डितूपसेवना पकतिया असीलवतो सीलसमादानादिवसेन सीलगन्धवायनस्स कारणं होति ।

R. 63

तस्मा ति यस्मा अकल्याणमित्तसेवनाय कल्याणमित्तसेवनाय च 20 अयं एदिसो आदीनवो आनिसंसो च, तस्मा पत्तपुटस्सेव पलासपुटस्स विय दुग्गन्धसुगन्धवत्थुसंसग्गेन असाधुसाधुजनसन्निस्सयेन च । अत्वा सम्पाकमत्तनो ति अत्तनो दुक्खुद्रयं सुखुद्रयं च फलनिष्फत्तिं अत्वा जानित्वा असन्ते पापमित्ते न उपसेवेय्य, सन्ते उपसन्ते वन्तदोसे पसत्थे वा पण्डिते सेवेय्य । तथा हि असन्तो निरयं नेन्ति, सन्तो 25

B. 231

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. कुट्टितभावेन—रो० ।

२. दिट्ठो—रो० ।

४. दुग्गन्धेन—रो० ।

पापेन्ति सुगर्गतिं ति । इति भगवा पठमगाथाय यथावुत्तानि तीणि
सुखनिमित्तानि दस्सेत्वा ततो पराहि पञ्चहि गाथाहि पटिपक्खपरिवज्ज-
नेन सद्धिं पसंसासुखस्स आगमनं दस्सेत्वा ओसानगाथाय तिण्णं पि
सुखानं आगमनकारणेन सद्धिं ओसानसुखं दस्सेति ।

सुखपत्थनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(८) भिदुरसुत्तवण्णना

- 5 २८. अट्टमे भिदुरायं ति भिदुरो अयं । कायो ति रूपकायो ।
सो हि अङ्गपच्चङ्गानं केसादीनं च समूहट्ठेन, एवं कुच्छित्तानं जेगु-
च्छानं आयो उप्पत्तिदेसो ति पि कायो । तत्रायं वचनत्थो—आयं ति
एत्था^१ ति आयो । के आयन्ति ? कुच्छिता केसादयो । इति कुच्छि-
तानं आयो ति पि कायो । अत्थतो पन चतुसन्ततिवसेन पवत्तमानानं
R. 64 10 भूतुपादायधम्मनं पुञ्जो^२ । इदं वुत्तं होति—भिक्षवे, अयं चतुमहा-
भूतमयो रूपकायो भिदुरो भेदनसीलो भेदनसभावो खणे खणे विद्धंसन-
सभावो ति । “भिन्दरायं” ति पि पाठो, सो एवत्थो । विज्झाणं ति
तेभूमकं कुसलादिचित्तं । वचनत्थो पन—तं तं आरम्मणं विजानाती
ति विज्झाणं । यं हि सज्झाननपजाननविधुरं आरम्मणविजाननं
15 उपलद्धि^३, तं विज्झाणं । विरागधम्मं ति विरज्जनधम्मं, पलुज्जन-
सभावं ति अत्थो । सब्बे उपधी ति खन्धूपधि, किलेसूपधि, अभिसङ्ख्वा-
रूपधि, पञ्चकामगुणूपधि ति एते “उपधीयति एत्थ दुक्खं” ति उपधि-
सञ्जिता सब्बे पि उपादानक्खन्धकिलेसाभिसङ्खारपञ्चकामगुणधम्मा
हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा, उदयव्वयप्पटिपीळ्ठनट्ठेन दुक्खा, जराय
20 मरणेन चाति द्विधा विपरिणामेत्तव्वसभावताय पकतिविजहनट्ठेन
विपरिणामधम्मा । एवमेत्थ अनिच्चदस्सनसुखताय रूपधम्मे विज्झाणं

१. ततो—रो० ।

२. पुज्जं—रो० ।

३. उपलद्धं—रो० ।

चं विसुं गहेत्वा पुन उपधिविभागेन सब्बे पि तेभूमकधम्मे एकज्झं गहेत्वा अनिच्चदुक्खानुपस्सनामुखेन तथाबुज्झनकानं पुग्गलानं अज्झासयेन सम्मसनचारो^१ कथितो । कामं चेत्य लक्खणद्वयमेव पाळियं आगतं, “यं दुक्खं, तदनत्ता” (सं० नि० २.२५९) ति पन वचनतो दुक्खलक्खणेनेव अनत्तलक्खणं पि दस्सितमेवा ति वेदितब्बं ।

B. 232

5

गाथायं उपधीसु भयं दिस्वा ति उपधीसु भयतुपट्टानजाणवसेन भयं दिस्वा, तेसं भायितब्बतं पस्सित्वा । इमिना बलवविपस्सनं दस्सेति । भयतुपट्टानजाणमेव हि विभजित्वा विसेसवसेन आदीनवानुपस्सना निब्बिदानुपस्सना ति च वुच्चति । जातिमरणमच्चगा ति^२ एवं सम्मसन्तो विपस्सनाजाणं मग्गेन घटेत्वा मग्गपरम्पराय अरहत्तं पत्तो जातिमरणं अतीतो नाम होति । कथं ? सम्पत्त्वा परमं सन्ति ति परमं उत्तमं अनुत्तरं सन्ति सब्बसङ्खारूपसमं निब्बानं अधिगन्त्वा । एवंभूतो च कालं कङ्खति भावितत्तो ति चतुन्नं अरियमग्गानं वसेन भावनाभिसमयनिष्फत्तिया भावितकायसीलचित्तपञ्जता भावितत्तो मरणं^३ जीवितं च अनभिनन्दन्तो केवलं अत्तनो खन्धपरिनिब्बानकालं कङ्खति उदिक्खति, न तस्स कत्थचि पत्थना होती ति । तेनाह—

R. 65

10

15

“नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं ।
कालं च पटिकङ्खामि, निब्बिसं भतको यथा”
(थेर गा० ३७२) ति ॥

भिदुरमुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(९) धातुसोसंसन्दनमुत्तवर्णना

२९. नवमे धातुसो ति धातुतो । धातु ति च अज्झासयधातु अज्झासयसभावो अधिप्पेतो, यो अधिमुत्ती ति पि वुच्चति । संसन्दन्ती

20

१. सम्मसनचारो—रो० ।

२. ० अज्झगा—रो० ।

३. परमं—रो० ।

४. गवातो—रो० ।

- ति ताय धातुसभागताय यथाधातु यथाअज्झासयं अल्लीयन्ति एकतो
होन्ति । समेन्ती ति ताय एव समानज्झासयताय एकचित्ता हुत्वा
समागच्छन्ति अज्झमज्झं भजन्ति उपसङ्कमन्ति, अत्तनो रुचिभाव-
खन्तिदिट्ठियो वा तत्थ तत्थ समे करोन्ता पवत्तन्ति । हीनाधिमुत्तिका
5 ति हीने कामगुणादिके अधिमुत्ति एतेसं ति हीनाधिमुत्तिका, हीनज्झा-
सया । कल्याणाधिमुत्तिका ति कल्याणे नेक्खम्मादिके अधिमुत्ति
एतेसं ति कल्याणाधिमुत्तिका, पणीतज्झासया । सचे हि आचरियु-
B. 233 पज्झाया न सीलवन्तो, अन्तेवासिकसद्धिविहारिका च सीलवन्तो, ते
आचरियुपज्झाये पि न उपसङ्कमन्ति, अत्तनो सदिसे सारूपभिव्खू^१
10 येव उपसङ्कमन्ति । सचे पन आचरियुपज्झाया सीलवन्तो, इतरे न
सीलवन्तो, ते पि न आचरियुपज्झाये उपसङ्कमन्ति, अत्तनो सदिसे
हीनाधिमुत्तिके येव उपसङ्कमन्ति । एवं उपसङ्कमनं^२ पन न केवलं
एतरहि एव, अथ खो अतीतानागतेपी ति दस्सेन्तो “अतीतं पि^३,
भिव्खवे,” ति आदिमाह । सङ्खेपतो संकिलेसधम्मेषु अभिनिविट्ठा
R. 66 15 हीनाधिमुत्तिका, वोदानधम्मेषु अभिनिविट्ठा कल्याणाधिमुत्तिका ।

- इदं पन दुस्सीलानं दुस्सीलसेवनमेव, सीलवन्तानं सीलवन्तसेवनमेव,
दुप्पज्जानं दुप्पज्जसेवनमेव, पज्जवन्तानं पज्जवन्तसेवनमेव को निया-
मेती ति ? अज्झासयधातु नियामेति । सम्बहुला किर भिव्खू एकस्मि
गामे भिव्खाचारं चरन्ति, ते मनुस्सा बहुं भत्तं आहरित्वा पत्तानि
20 पूरेत्वा “यथासभागं^४ परिभुञ्जथा” ति वत्वा^५ उय्योजेसुं । भिव्खू
आहंसु “आवुसो, मनुस्सा धातुसंयुत्तकम्मे पयोजेन्ती” ति । एवं
अज्झासयधातु नियामेती ति । धातुसंयुत्तेन अयमत्थो दीपेतब्बो—
गिज्झकूटपब्बतस्मि हि गिलानसेय्याय निपन्नो भगवा आरक्खत्थाय
परिवारेत्वा वसन्तेसु सारिपुत्तमोग्गल्लानादीसु^६ एकमेकं अत्तनो
25 परिसाय सद्धि चङ्कमन्तं ओलोकेत्वा भिव्खू आमन्तेसि “पस्सथ नो

१. सारूपे ०—सी० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. दत्त्वा—सी०, स्या०, रो० ।

४. उपसङ्कमन्ति—स्या०, रो० ।

५. यथासभागेन—स्या०, रो० ।

६. सारिपुत्तेसुं०—रो० ।

तुम्हे, भिक्खवे, सारिपुत्तं सम्बहुलेहि भिक्खूहि सद्धिं चङ्क्रमन्तं ति ।
एवं, भन्ते । सब्बे खो एते^१, भिक्खवे, भिक्खू महापज्जा” (सं० नि०
२.१३२) ति सब्बं वित्थारेतब्बं ।

गाथासु संसग्गा ति संकिलेसतो सहवासादिवसेन समायोगतो,
अथवा दस्सनसंसग्गो, सवनसंसग्गो, समुल्लापसंसग्गो, सम्भोगसंसग्गो, 5
कायसंसग्गो ति एवं पञ्चविधे संसग्गे यतो कुतोचि संसग्गतो । वनथो
जातो ति किलेसो उप्पन्नो मग्गेन असमूहतो । असंसग्गेन छिज्जती
ति संसग्गपटिक्खेपेन कायविवेकादिना पुब्बभागे छिज्जित्वा पुन
अच्चन्तासंसग्गेन समुच्छेदविवेकेन छिज्जति पहीयति । एतावता
सङ्खेपतो हीनाधिमुत्तिया समुदयो अत्थङ्गमो च दस्सितो होति । 10

यस्मा पन ते संसग्गा^२ ते च किलेसा कोसज्जवसेन उप्पज्जन्ति
चेव वड्डन्ति च, न वीरियारम्भवसेन, तस्मा हीनाधिमुत्तिके कुसीत-
पुग्गले वज्जेत्वा कल्याणाधिमुत्तिके आरद्धवीरिये सेवन्तेन असंसग्गेन
संसग्गजो वनथो छिन्दितब्बो ति यथावुत्तमत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो
कुसीतसेवनाय ताव आदीनवं पकासेतु “परित्तं दारुं” ति 15
आदिमाह ।

B. 234

तत्थ परित्तं दारुं ति खुद्दकं^३ कट्टमयं^४ कुल्लं^५ । यथा सीदे
महण्णवे ति यथा खुद्दकं^३ कुल्लं आरुहित्वा^६ महासमुद्दं तरितुकामो
तीरं अप्पत्वा समुद्मज्जे येव सीदेय्य^७, पतित्वा मच्छकच्छपभक्खो
भवेय्य । एवं कुसीतं आगम्म, साधुजीवी पि सीदती ति एवमेव 20
कुसीतं वीरियारम्भरहितं^८ किलेसवसिकं पुग्गलं निस्साय तेन कतसंसग्गो
साधुजीवी पि परिसुद्धाजीवो परिसुद्धसीलो पि समानो हीनसंसग्गतो
उप्पन्नेहि कामवितक्कादीहि खज्जमानो पारं गन्तुं असमत्थो

R. 67

20

१. ते—रो० ।

३. ० दारुं—स्या० ।

४. ० कट्टमयं कुल्लं—स्या०, रो० ।

७. सिदेय्य—रो० ।

२. ० चेव—स्या० ।

४-४. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. आरुहित्वा—स्या० ।

८. विरियारम्भविरहितं—रो० ।

संसारणवे^१ येव सीदति । तस्मा ति यस्मा एवं अनत्थावहो
 कुसीतसंसग्गो, तस्मा तं आगम्म आलसियानुयोगेन कुच्छित्तं सीदती
 ति कुसीतं, ततो एव हीनवीरियं निब्बीरियं अकल्याणमित्तं^२
 परिवज्जेय्य । एकन्तेनेव पन कायविवेकादीनं चैव तदङ्गविवेकादीनं
 ५ च वसेन पविवित्तेहि, ततो एव किलेसेहि आरक्ता अरियेहि
 परिसुद्धेहि निब्बानं पटिपेसितत्तभावतो पहितत्तेहि आरम्मणलक्खणू-
 पनिज्झानानं वसेन भायनतो ज्ञायीहि^३ सब्बकालं पग्गहितवीरियताय
 आरद्धवीरियेहि^४ पण्डितेहि सप्पज्जेहि येव सह आवसेय्य
 संवसेय्याति ।

धातुसोसंसन्दनसुत्तवण्णना निवृत्ता ।

(१०) परिहानसुत्तवण्णना

१० ३०. दसमे परिहानाय संवत्तन्ती ति अवुद्धिया भवन्ति, मग्गाधि-
 गमस्स परिपन्थाय होन्ति । अधिगतस्स पन मग्गस्स परिहानि नाम
 नत्थि । “तयो धम्मा” ति धम्माधिट्ठानवसेन उद्दिट्ठधम्मे पुग्गलाधि-
 ट्ठानाय देसनाय विभजन्तो “इध भिक्खवे, सेखो भिक्खू” ति
 आदिमाह ।

१५ तत्थ कम्मं आरमितब्बतो आरामो एतस्सा ति कम्मारामो ।
 B. 235 कम्मे रतो ति कम्मरतो । कम्मारामतं कम्माभिरति^३ अनुयुत्तो पयुत्तो^३
 ति कम्मारामतमनुयुत्तो । तत्थ कम्मं नाम इतिकत्तब्बं कम्मं,
 सेय्यथिदं—चीवरविचारणं, चीवरकरणं, उपत्थम्भनं, पत्तत्थविकं,
 अंसवन्धनं, कायवन्धनं, धम्मकरणं^३, आधारकं, पादकथलिकं, सम्मज्जनी

१. महण्णवे—स्या०, रो० ।

३. ज्ञायीभि—सी०, स्या०, रो० ।

५. कम्माभिरतं—स्या० ।

७. धम्मकरणं—सी०, स्या०;

धम्मकरणं—रो० ।

२. मित्तं—रो०; निब्बिरीयमित्तं—स्या० ।

४. आरद्धविरियताय०—स्या०, रो० ।

६. पयुत्तो—स्या०, रो० ।

ति एवमादीनं उपकरणानं करणं, यं च विहारे खण्डफुल्लादिपटिसङ्घरणं ।
एकच्चो हि एतानि करोन्तो सकलदिवसं एतानेव करोति । तं सन्धा-
येतं वुत्तं । यो पन एतेसं करणवेलायमेव एतानि करोति, उद्देसवेलायं
उद्देसं गण्हाति, सज्झायवेलायं सज्झायति, चेतियङ्गणवत्तादिकरण-
वेलायं चेतियङ्गणवत्तादीनि करोति, मनसिकारवेलायं मनसिकारं करोति 5
सब्बत्थककम्मट्टाने वा पारिहारिककम्मट्टाने वा, न सो कम्मरामो
नाम । तस्स तं—

“यानि खो पन तानि सब्रह्मचारीनं उच्चावचानि किंकरणीयानि,
तत्थ दक्खो होति अनलसो, तत्रुपायाय वीमंसाय समन्नागतो, अलं
कातुं अलं संविधातुं” (दी० नि० ३.२०६, अं० नि० ४. १२०) 10
ति^१—आदिना सत्थारा अनुज्जातकरणमेव होति ।

भस्सरामो ति यो भगवता पटिक्खित्तराजकथादिवसेन रत्तिन्दिवं
वीतिनामेति, अयं भस्से परियन्तकारी न होती^२ ति भस्सरामो नाम ।
यो पन रत्तिम्पि दिवापि^३ धम्मं कथेति, पञ्चं विस्सज्जेति, अयं
अप्पभस्सो भस्से परियन्तकारी येव । कस्मा ? “सन्निपत्तितानं वो, 15
भिक्खवे, द्वयं करणीयं—धम्मी वा कथा, अरियो वा तुण्हीभावो”
(म० नि० १.२१०) ति वुत्तविधिं येव पटिपन्नो ति ।

निद्वारामो ति यो यावदत्थं उदरावदेहकं भुञ्जित्वा सेय्यसुखं पस्ससुखं
मिद्वसुखं अनुयुञ्जति, यो च गच्छन्तो पि निसिन्नो पि ठितो पि^४
थिनमिद्धाभिभूतो निदायति, अयं निद्वारामो नाम । यस्स पन करज- 20
कायगेलज्जेन चित्तं भवङ्गं ओतरति, नायं निद्वारामो, तेनेवाह—

“अभिजानामि खो पनाहं, अग्गिवेस्सन, गिम्हानं पच्छिमे मासे
पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटिक्कन्तो चतुग्गुणं सङ्घाटिं पञ्चापेत्वा दक्खिणेन
पस्सेन सतो सम्पजानो निदं ओक्कमिता’ (म० नि० ३०७) ति ।

१. ०च—सी० ।

२. होति—सी०, स्या०, रो० ।

३. दिवं पि—स्या०, रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

B. 236

एतथ च पुथुज्जनकल्याणको पि सेखोत्वेव वेदितब्बो, तस्मा
तस्स सब्बस्स पि विसेसाधिगमस्स इतरेसं उपरि विसेसाधिगमस्स च^१
परिहानाय वत्तन्ती^२ ति वेदितब्बं । सुक्कपक्खस्स वुत्तविपरियायेन^३
अत्थविभावना वेदितब्बा ।

5

गाथासु उद्धतो ति चित्तविकल्पकरेण उद्धच्चेन उद्धतो अवूपसन्तो ।
अप्पकिच्चस्सा ति अनुज्जातस्स पि वुत्तप्पकारस्स किच्चस्स युत्तप्प-
युत्तकाले येव करणतो अप्पकिच्चो अस्स भवेय्य । अप्पमिद्धो ति
“दिवसं चङ्कमेन निसज्जाया” ति आदिना वुत्तजागरियानुयोगेन
निद्वारहितो अस्स । अनुद्धतो ति भस्सारामताय उप्पज्जनकचित्त-

R. 69

10 विकल्पस्स अभस्सारामो दुत्वा परिवज्जनेन न उद्धतो वूपसन्तचित्तो^४,
समाहितो ति अत्थो । सेसं पुब्बे वुत्तनयत्ता सुविज्जेय्यमेव । इति
इमस्मि वग्गे^५ पठमदुतियपञ्चमछट्सत्तमअट्टमनवमेसु^५ सुत्तेसु वट्ठं कथितं,
इतरेसु वट्ठविवट्ठं ।

81

परिहानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. संवत्तन्ति—सी०, स्या०, रो० ।

३. ० विपरियायेन—सी० ।

४. ० चित्त—रो० ।

५-५. पठम दुतिय चतुर्थ पञ्चम छट्सत्तम
अट्टम नवमेसु—सी०, स्या०, रो० ।

४. चतुर्थो वगो

(१) वितक्कसुत्तवण्णना

३१. चतुर्थवगस्स पठमे अकुसलवितक्का ति अकोसल्लसम्भूता वितक्का मिच्छावितक्का ति अत्थो । अनवञ्जत्तिपटिसंयुत्तो ति एत्थ अनवञ्जत्ती ति अनवञ्जा परेहि अत्तनो अहीळितता अपरि- भूतता, “अहो वत मं परे न अवजानेय्यु” ति एवं पवत्तो इच्छाचारो, ताय अनवञ्जत्तिया पटिसंयुत्तो संसट्ठो, तं वा आरब्भ पवत्तो 5 अनवञ्जत्तिपटिसंयुत्तो वितक्को । तस्मा “कथं नु खो मं परे गहट्ठा चेव पब्बजिता च न ओरकत्तो दहेय्यु” ति सम्भावनकम्यताय इच्छा- चारे, ठत्वा पवत्तितवितक्कस्सेतं अधिवचनं । लाभसक्कारसिलोक- पटिसंयुत्तो ति चीवरादिलाभेन चेव सक्कारेण च कित्तिसद्देन च 10 आरम्भणकरणवसेन पटिसंयुत्तो । परानुद्दयतापटिसंयुत्तो ति परेसु अनुद्दयतापतिरूपकेन गेहसितपेमेन पटिसंयुत्तो । यं सन्धाय वुत्तं ।

B. 237

10

“संसट्ठो विहरति राजूहि राजमहामत्तेहि ब्राह्मणेहि^१ गहपतिकेहि तित्थियेहि तित्थियसावकेहि सहनन्दी सहसोकी, सुखितेसु सुखितो, दुक्खितेसु दुक्खितो, उप्पन्नेसु किच्चकरणीयेसु अत्तनाव^२ योगं^२ आपज्जती” (सं० नि० २.२४९, वि० ४२५) ति ।

15

गाथासु अनवञ्जत्तिया पटिसंयुत्तो पुगलो अनवञ्जत्तिसंयुत्तो । लाभसक्कारे गारवो एतस्स, न धम्मे ति लाभसक्कारगारवो । सुखदुक्खेसु अमा सह भवाति अमच्चा, सहायसदिसा उपट्ठाका । तेहि गेहसितपेमवसेन सहनन्दनसीलो सहनन्दी अमच्चेहि, इमिना परानुद्दयतापटिसंयुत्तं वितक्कं दस्सेति । आरा संयोजनक्खया ति 20

R. 70

१. ब्रह्मणेहि—रो० ।

२-२. अत्तनो—रो०; अत्तनो वो योगं—सी०;
अत्तनो योगं—स्या० ।

इमेहि तीहि वितक्केहि अभिभूतो पुग्गलो संयोजनक्खयतो अरहत्ततो दूरे, तस्स तं दुल्लभं ति अत्थो ।

- पुत्तपसुं ति पुत्ते च पसवो च । पुत्तसद्देन चेत्य दारादयो; पसुसद्देन^१ अस्समहिंसखेत्तवत्थादयो^२ च सङ्गहिता । विवाहे ति विवाहकारापने ।
 5 इमिना आवाहो पि सङ्गहितो । संहरानी^३ ति परिग्गहानि, परिक्खा-
 रसङ्गहानी ति अत्थो । “सन्धवानी” ति च पठन्ति, मित्तसन्धवानी
 ति अत्थो । सम्बत्थ हित्वा ति सम्बन्धो । भब्बो सो तादिसो भिक्खु
 ति सो यथावुत्तं सब्बं पपञ्चं परिच्चजित्वा यथा सत्थारा वुत्ताय
 सम्मापटिपत्तिया, तथा^४ पस्सितब्बतो तादिसो संसारे भयं इक्खती
 10 ति भिक्खु उत्तमं सम्बोधिं अरहत्तं पत्तुं अरहति ।

वितक्कसुत्तवण्णना निवृत्ता ।

(२) सक्कारसुत्तवण्णना

३२. दुतिये सक्कारेना ति सक्कारेन हेतुभूतेन, अथवा सक्कारेना
 B. 238 ति सक्कारहेतुना, सक्कारहेतुकेन वा । सक्कारं हि निस्साय इधेक्कचे
 पुग्गला पापिच्छा इच्छापक्कता इच्छाचारे ठत्वा “सक्कारं निब्बत्तेस्सामा”
 ति अनेक्कविहितं अनेसनं अप्पतिरूपं आपज्जित्वा इतो चुता अपायेसु
 15 निब्बत्तन्ति, अपरे यथासक्कारं लभित्वा तन्निमित्तं मानमदमच्छरिया-
 दिवसेन पमादं आपज्जित्वा इतो चुता अपायेसु निब्बत्तन्ति । यं
 सन्धाय वुत्तं—“सक्कारेन अभिभूता परियादिन्नचित्ता” ति । तत्थ
 अभिभूता ति अज्झोत्थटा^४ । परियादिन्नचित्ता ति खेपितचित्ता,
 R. 71 इच्छाचारेण मानमदादिना च खयं पापितकुसलचित्ता । अथवा परिया-
 20 दिन्नचित्ता ति परितो आदिन्नचित्ता, वुत्तप्पकारेण अकुसलकोट्टासेन

१-१. अस्समहिंसखेत्तवत्थादयो—रो० ।

३. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. सङ्गहानी—सी०, स्था०, रो० ।

४. अज्झोत्थता—रो० ।

यथा कुसलचित्तस्स उप्पत्तिवारो न होति, एवं समन्ततो गहितचित्त-
सन्ताना ति अत्थो । असक्कारेणा ति हीब्बेत्वा परिभवित्वा परेहि
अत्तनि पवत्तितेन असक्कारेन हेतुना, असक्कारहेतुकेन वा मानादिना ।
सक्कारेन च असक्कारेन चाति केहि चि पवत्तितेन^१ सक्कारेन केहि
चि पवत्तितेन असक्कारेन च । ये हि केहि चि पठमं सक्कता हुत्वा ५
तेहि येव असारभावं^२ जत्वा पच्छा असक्कता होन्ति, तादिसे सन्धाय
वुत्तं “सक्कारेन च असक्कारेन चा” ति ।

एत्थ^३ सक्कारेन अभिभूता देवदत्तादयो निदस्सेतब्बा । वुत्तम्पि
चेतं^४—

“फलं वे कदलिं हन्ति, फलं वेळ्ळं फलं नळं ।

10

सक्कारो कापुरिसं हन्ति, गब्भो अस्सतरि यथा”

(सं० नि० १.१५४, अं० नि० २.७८, चु० व० २८७)ति ॥

साधूनं उपरि कतेन असक्कारेन^५ अभिभूता दण्डकीराजकालिङ्गराज-
मज्झराजादयो^६ निदस्सेतब्बा । वुत्तम्पि चेतं—

“किसं हि वच्छं अवकिरिय दण्डकी,

15

उच्छिन्नमूलो सजनो सरट्ठो ।

कुक्कुळनामे^७ निरयम्हि पच्चति,

तस्स फुलिङ्गानि^८ पतन्ति काये ।

यो सज्जते पब्बजिते अवञ्चयि,

B. 239

धम्मं भणन्ते समणे अदूसके ।

20

तं नाळिकेरं^९ सुनखा परत्थ,

सङ्गम्म खादन्ति विफन्दमानं ॥ (जा० २.१०)

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. अस्सद्धादिभावं—सी०, रो० ।

३. तत्थ—रो० ।

४. हेतं—रो० ।

५. ० च—सी०, रो० ।

६. ० मेज्झराजादयो—सी०, एवं सब्बत्था

७. कुक्कुलनामे—रो० ।

८. फुलिङ्गानि—रो० ।

९. नालिकिरं—सी०, रो० ।

“उपहृच्च मनं^१ मञ्जो, मातङ्गस्मि यसस्सिने^२ ।

सपारिसज्जो उच्छिन्नो, मञ्जारञ्जं तदा अहू’

(जा० २.६६) ति ॥

सक्कारेन च असक्कारेन च अभिभूता अञ्जतिस्थिया नाटपुत्ता-
5 दयो^३ निदस्सेतब्बा ।

R. 72

गाथासु उभयं ति उभयेन सक्कारेन च असक्कारेन च । समाधि
न विकम्पती ति न चलति, एकगभावेन^४ तिद्वृति । कस्स पन न
चलती ति आह “अप्पमादविहारिनो^५” ति । यो पमादकरधम्मानं^६
रागादीनं सुदु^७ पहीनत्ता^८ अप्पमादविहारी^९ अरहा, तस्स । सो हि
10 लोकधम्मेहि न विकम्पति । सुखुमदिद्विविपस्सकं ति फलसमापत्तिअत्थं
सुखुमाय दिद्विया पञ्जाय अभिण्हं पवत्तविपस्सनत्ता सुखुमदिद्विवि-
पस्सकं । उपादानक्खयारामं ति चतुन्नं उपादानानं खयं परियोसानभूतं
अरहत्तफलं आरमितब्बं एतस्सा ति उपादानक्खयारामं । सेसं
वुत्तनयमेव ।

सक्कारमुत्तवण्णना निद्विता ।

(३) देवसदमुत्तवण्णना

15 ३४. ततिये देवेसू ति ठपेत्वा अरूपावचरदेवे चेव असञ्जदेवे
च तदञ्जेसु उपपत्तिदेवेसु । देवसद्दा ति देवानं पीतिसमुदाहारसद्दा ।
निच्छरन्ती ति अञ्जमञ्जं आलापसल्लापवसेन^१ पवत्तन्ति । समया
समयं उपादायाति समयतो समयं पटिच्च । इदं वुत्तं होति—यस्मिं
काले ठिता ते देवा तं कालं आगम्म नं पस्सिस्सन्ति, ततो तं समयं

१. मानं—सी०, रो० ।

३. नाथपुत्तादयो—सी०, रो० ।

५. अप्पमाण०—सी० ।

६. पमाणकर धम्मानं—सी० ।

८. अल्लाप०—सी० ।

२. यसस्सिनो—स्या०, रो० ।

४. ० भावेव—सी०, रो० ;

० भावोव—स्या० ।

७-७. सुप्पहीनत्ता—सी०, रो० ।

सम्पत्तं आगम्मा ति । “समयं समयं उपादाया” ति च केचि पठन्ति,
 तेसं तं तं समयं पटिच्चा ति अत्थो । यस्मिं समये ति यदा B. 240
 “अट्टिकङ्कलूपमा^१ कामा” (म० नि० १.१७४, पाचि० १८१) ति
 आदिना, “सम्बाधो घरावासो” (दी० नि० १.५५, सं० नि० २.८३)
 ति आदिना च कामेसु घरावासे^२ च आदीनवा, तप्पटिपक्खतो नेक्खम्मे 5
 आनिसंसा च सुदिट्ठा होन्ति, तस्मिं समये । तदा हिस्स एकन्तेन
 पब्बज्जाय चित्तं नमति । अरियसावको ति अरियस्स बुद्धस्स भगवतो
 सावको, सावकभावं उपगन्तुकामो,^३ अरियसावको वा अवस्संभावी । R. 73
 अन्तिमभाविकं^४ सावकबोधिसत्तं सन्धाय असमारम्भो^५ । केसमस्सुं
 ओहारेत्वा ति केसे च मस्सुं च ओहारेत्वा अपनेत्वा । कासायानि 10
 वत्थानि अच्छादेत्वा ति कसायेन रत्तताय^६ कासायानि ब्रह्मचरियं
 चरन्तानं अनुच्छविकानि वत्थानि निवासेत्वा चेव पारुपित्वा च ।
 अगारस्मा अनगारियं पब्बज्जाय चेतेती ति अगारस्मा घरा निक्खमित्वा
 अनगारियं पब्बज्जं पब्बजेय्यं ति पब्बज्जाय चेते ति पक्कप्पे ति^७,
 पब्बजती ति अत्थो । एत्थ च यस्मा अगारस्स हितं कसिवणिज्जादि- 15
 कम्मं अगारियं ति वुच्चति, तच्च पब्बज्जाय नत्थि, तस्मा पब्बज्जा
 अनगारियं ति जातब्बा ।

मारेना ति किलेसमारेन । सङ्गामाय चेतेती ति युज्झनत्थाय
 चित्तं उप्पादेति, मारं अभिविजेतुं सन्नय्हति । यस्मा पन एवरूपस्स
 पटिपज्जनकपुग्गलस्स देवपुत्तमारो पि अन्तरायाय उपक्कमति^८, तस्मा 20
 तस्स पि वसेन मारेना ति^९ एत्थ देवपुत्तमारेना ति पि अत्थो
 वेदितब्बो । तस्सा पि अयं इच्छाविघातं करिस्सतेवाति । यस्मा
 पन पब्बजितदिवसतो पट्टाय खुरग्गतो वा पट्टाय सीलानि समादियन्तो

१. अट्टिकङ्कलूपमा—सी०, रो० ।

२. घरावासेसु—रो० ।

३-३. अन्तिमभावी तं सावकं हि बोधिसत्तं ४. रत्तता—सी० ।

सन्धाय अयमारम्भो—सी०, रो० । ५. विकप्पेति—रो० ।

६-६. तस्मा मारेना ति—रो० ।

परिसोधेन्तो समथविपस्सनासु कम्मं करोन्तो यथारहं सदङ्गप्पहान-
विकल्मभनप्पहानानं वसेन किलेसमारं परिपाते ति नाम, न युज्झति
नाम सम्पहारस्स अभावतो, तस्मा वुत्तं “मारेन सद्धिं सङ्गामाय
चेतेती” ति ।

5 सत्तन्नं ति कोट्टासतो सत्तन्नं, पभेदतो पन ते सत्तत्तिस होन्ति ।
कथं ? चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो इद्धिपादा,
पञ्चिन्द्रियाणि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गा, अरियो अट्टङ्गिको मग्गो ति ।
एवं पभेदतो सत्तत्तिसविधापि सतिपट्टानादिकोट्टासतो सत्तेव होन्ती ति
वुत्तं “सत्तन्नं” ति । बोधिपक्खियानं ति बुज्झनद्वेन बोधी ति

R. 74
B. 241

10 लद्धनामस्स अरियपुग्गलस्स मग्गजाणस्सेव वा पक्खे भवानं
बोधिपक्खियानं बोधिकोट्टासियानं ति अत्थो । “बोधिपक्खिकानं”
ति पि पाठो, बोधिपक्खवन्तानं, बोधिपक्खे वा नियुत्तानं ति अत्थो ।
भावनानुयोगमनुयुत्तो ति विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गभावनानु-
योगमनुयुत्तो । विपस्सनावखणे हि सतिपट्टानादयो परियायेन
15 बोधिपक्खिया नाम, मग्गवखणेयेव पन ते निप्परियायेन बोधिपक्खिया
नाम होन्ति ।

आसवानं खया ति कामासवादीनं सब्बेसं आसवानं खया ।
आसवेसु हि खीणेषु सब्बे किलेसा खीणायेव होन्ति । तेन अरहत्तमग्गो
वुत्तो होति । अनासवं ति आसवविरहितं । चेतोविमुत्ति
20 पञ्चाविमुत्ति ति एत्थ चेतोवचनेन अरहत्तफलसमाधि, पञ्चावचनेन तं
सम्पयुत्ता च पञ्चा वुत्ता । तत्थ समाधि रागतो विमुत्तत्ता चेतोविमुत्ति,
पञ्चा अविज्जाय विमुत्तत्ता पञ्चाविमुत्ती ति वेदितब्बा । वुत्तञ्हेतं
भगवता—

“यो हिस्स, भिक्खवे, समाधि, तदस्स समाधिन्द्रियं । या हिस्स,
25 भिक्खवे, पञ्चा, तदस्स पञ्चिन्द्रियं । इति खो, भिक्खवे, रागविरागा
चेतोविमुत्ति, अविज्जाविरागा पञ्चाविमुत्ती” (सं० नि० ४.१९३)
ति ।

अपिचेत्थ समथफलं चेतोविमुत्ति, विपस्सनाफलं पञ्चाविमुत्ती ति वेदितब्बा^१ । विट्ठेव धम्मो ति इमस्मि येव अत्तभावे । सयं अभिञ्जा सच्चिक्कत्वा ति अत्तनायेव अभिविसिट्ठाय पञ्चाय पच्चक्खं कत्वा अपरप्पच्चयेन अत्वा । उपसम्पज्ज विहरती ति पापुणित्वा सम्पादेत्वा विहरति । तमेव सङ्गामसीसं अभिविजिय अज्झावसती ति मारं 5 अभिविजिनित्वा विजितविजयत्ता तेन कतसङ्गामसङ्गातस्स अरियमग्गस्स सीसभूतं अरहत्तफलसमापत्तिइस्सरियद्वानं, अभिभवन्तो आवसति, समापज्जति इच्चेव अत्थो । इमे च देवसदा दिट्ठसच्चेसु देवेसु पवत्तं ति, विसेसतो सुद्धावासदेवेसु ति वेदितब्बं ।

गाथासु महन्तं ति सीलादिगुणमहत्तेन महन्तं । वीतसारदं ति 10 R. 75 सारज्जकरणं किलेसानं अभावेन विगतसारज्जं अपगतमङ्कुभावं । पुरिसाज्ज्वा ति अस्सादीसु अस्साजानीयादयो विय पुरिसेसु आजानीयभूत उत्तमपुरिस^२ । दुज्जयमज्झभूति^३ पचुरजनेहि जेतुं B. 242 असक्कुण्येयं किलेसवाहिनिं अभिभवि अज्झोत्थरि । “अज्जयी” ति 01 पि पठन्ति, अजिनी ति अत्थो । जेतवान मच्चुनो सेनं, विमोक्खेन 15 अनावरं ति लोकत्तयाभिब्यापनतो^४ दियड्डसहस्सादिविभागतो च विपुलत्ता अज्जेहि आवरितुं^५ पटिसेधेतुं असक्कुण्यत्ता च अनावरं मच्चुनो मारस्स सेनं विमोक्खेन अरियमग्गेन जेतवा^६ यो त्वं दुज्जयं 81 अजयि^७, तस्स नमो ते पुरिसाज्ज्वा ति सम्बन्धो । 81

इती ति वुत्तप्पकारेण । हि इति निपातमत्तं । एतं पत्तमानसं 20 अधिगतारहत्तं खीणासवं देवता नमस्सन्ती ति वुत्तमेवत्थं निगमनयसेन दस्सेति । अथवा इती ति इमिना कारणेन । किं पन एतं कारणं ? नमुचिसेनाविजयेन पत्तमानसत्तं । इमिना कारणेन तं देवता

१. वेदितब्बा—रो० ।

२. दुज्जयमज्झभूती ति—रो० ।

३. आवरितुं—रो० ।

४. अज्जयि—रो० ।

५. उत्तमपुरिसा—रो० ।

६. लोकत्तयाभिज्झापनतो—रो० ।

७. जित्वा—रो० ।

८. एवं—रो० ।

नमस्सन्ती ति अत्थो । इदानि तं कारणं फलतो दस्सेतुं “तच्चिह्नं तस्स न पस्सन्ति^१, येन मच्चुवसं^२ वजे” ति वुत्तं । तस्सत्थो—यस्मा तस्स पुरिसाजञ्जस्स पणिधाय^३ गवेसन्ता पि देवा अणुमत्तं पि तं कारणं न पस्सन्ति, येन सो मच्चुनो मरणस्स वसं वजे उपगच्छेय्य,
5 तस्मा तं विसुद्धिदेवा नमस्सन्ती ति ।

देवसदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) पञ्चपुब्बनिमित्तसुत्तवण्णना

३५. चतुत्थे यदा ति यस्मिं काले । देवो ति उपपत्तिदेवो । तथो हि देवा—सम्मुतिदेवा^४, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति । तेसु सम्मुतिदेवा^५ नाम राजानो खत्तिया । उपपत्तिदेवा नाम चातुमहाराजिकतो पट्टाय तदुपरिदेवा । विसुद्धिदेवा नाम खीणासवा । इध
10 पन कामावचरदेवो अधिप्पेतो^६ । तेन वुत्तं “देवो ति उपपत्तिदेवो” ति । देवकाया ति देवसमूहतो, देवद्वानतो वा, देवलोकतो ति अत्थो ।
R. 76 समूहनिवासवाचको हि अयं कायसद्वो । चवनधम्मो ति मरणधम्मो, आयुक्खयेन वा पुज्जक्खयेन वा उपट्ठितमरणो ति अत्थो ।

B. 243 पञ्चस्स पुब्बनिमित्तानि पातुभवन्ती ति अस्स उपट्ठितमरणस्स
15 देवपुत्तस्स पञ्च मरणस्स पुब्बनिमित्तानि उप्पज्जन्ति, पकासानि वा होन्ति । माला मिलायन्ती ति तेन पिळ्ळन्धितमाला मज्झन्हिक्कसमये^७ आतपे खित्ता^८ विय मिलाता विहतसोभा होन्ति ।

वत्थानि कलिस्सन्ती ति सरदसमये विगतवलाहके आकासे अम्भुस्सक्कमानबालसूरियसदिसप्पभानि नानाविरागवण्णानि तेन

१. नमस्सन्ति—रो० ।

२. मच्चुरसं—रो० ।

३. पणीतस्स—रो० ।

४. सम्मति देवा—स्या०; एवमेव ।

५. अधिप्पेता—रो० ।

६. मज्जन्तिकसमये—सी०, स्या०, रो० ।

७. निक्खित्ता—स्या० ।

निवत्थपाहतवत्थानि तं खणंयेव कद्दमे खिपित्वा मद्दिताति विय
विहतप्पभानि मलिनानि होन्ति ।

कच्छेहि सेदा मुच्चन्ती ति सुपरिसुद्धजातिमणि विय सुसिक्खि-
तसिप्पाचरियरचितसुवण्णपटिमा विय च पुब्बे सेदमलजल्लिकारहित-
सरीरस्स^१ तस्मिं खणे उभोहि कच्छेहि सेदधारा सन्दन्ति पग्घरन्ति । ४
न केवलं च कच्छेहि येव, सकलसरीरतोपि^२ पनस्स^३ सेदजलकणिका
मुच्चति^४ येव, येन आमुत्तमुत्ताजालगवच्छित्तो विय तस्स कायो
होति ।

काये दुब्बणिण्यं ओक्कमती ति पुब्बे^५ पटिसन्धितो पट्टाय^६
यथानुभावं एकयोजनं द्वियोजनं याव द्वादसयोजनमत्तं^६ पि पदेसं आभाय १०
फरित्वा विज्जोतमानो^७ कायो होति खण्डिच्चपालिच्चादिविरहितो, न
सीतं न उण्हं उपधातकं, देवधीता सोळसवस्सुद्देसिका विय होति,
देवपुत्तो वीसतिवस्सुद्देसिको विय, तं खणंयेव निप्पभे नित्तेजे काये
विरूपभावो अनुपविसति सण्ठाति^७ ।

सके देवो देवासने नाभिरमती ति अत्तनो अच्चरागणेहि सद्धि १५
कीळनपरिचरणकदिब्बासने न रमति, न चित्तस्सादं लभति । तस्स
किर मनुस्सगणनाय सत्तहि दिवसेहि मरणं भविस्सती ति इमानि
पुब्बनिमित्तानि पातुभवन्ति । सो तेसं उप्पत्तिया “एवरूपाय नाम
सम्पत्तिया विनाभविस्सामी” ति बलवसोकाभिभूतो होति, तेनस्स

१. सेदमलजल्लिकरहितसरीरस्स—रो० । २. ० सरीरम्पि—सी०, रो० ।

३. पनेस्स—रो० । ४. मुच्चन्ति—स्या० ।

५-५. स्या० पोत्थके नत्थि । ६. ० योजनं—सी०, रो० ।

७-७. विज्जोतमाने काये तं खणञ्जोव निप्पभे
नित्तेजे विरूपभावो अनुपविसति सण्ठाति
पटिसन्धितो पट्टाय सीतं होति न उपधातकं
न उण्हं न खण्डिच्च पालिच्चादयो
देवधीता सोळसवस्सुद्देसिका विय होति
देवपुत्तो वीसतिवस्सुद्देसिको विय—स्या० ।

R. 77

काये महापरिष्ठाहो उप्पज्जति, तेन सब्बतो गत्तेहि सेदा मुच्चन्ति ।
चिरतरं कालं अपरिचितदुक्खो तं अधिवासेतुं असक्कोन्तो एकच्चो
“दय्हामि दय्हामी” ति कन्दन्तो परिदेवन्तो कत्थचि अस्सादं अलभन्तो
B. 244 विजप्पन्तो^१ विलपन्तो^२ तहिं तहिं आहिण्डति, एकच्चो सतिं उपट्ठपेत्वा
5 कायवाचाहि विकारं अकरोन्तो पि पियविप्पयोगदुक्खं असहन्तो
विहज्जमानो विचरति ।

इमानि पन पुब्बनिमित्तानि यथा लोके महापुञ्ञानं राजराज-
महामत्तादीनं^३ येव उक्कापातभूमिचालचन्दग्गाहादीनि निमित्तानि
पञ्ञायन्ति, न सब्बेसं, एवमेव महेसक्खदेवानं येव पञ्ञायति^४ ।
10 उप्पन्नानि च तानि “इमानि मरणस्स पुब्बनिमित्तानि नामा” ति
केचि देवा जानं ति, न सब्बे । तत्थ यो मन्देन कुसलकम्मेन निब्बत्तो,
सो “इदानि^५ को जानाति^६ ‘कुहिं निब्बत्तिस्सामी’ ति” भायति । यो
पन महापुञ्ञो, सो “बहुं मया दानं दिन्नं, सीलं रक्खितं, पुञ्ञं
उपचितं, इतो चुतस्स मे सुगतियेव पाटिकङ्का” ति न भायति न
15 विकम्पति । एवं उपट्ठितपुब्बनिमित्तं पन तं गहेत्वा देवता नन्दनवनं
पवेसेन्ति सब्बदेवलोकेसु नन्दनवनं अत्थि येव ।

तीहि वाचाहि अनुमोदेन्ती ति इदानि वुच्चमानेहि तीहि वचनेहि
अनुमोदेन्ति, मोदं पमोदं उप्पादेन्ति, अस्सासेन्ति, अभिवदनवसेन^६
वा तंखणानुरूपं पमोदं करोन्ति । केचि पन “अनुमोदेन्ती” ति पदस्स
20 “ओवदन्ती” ति वदन्ति । इतो ति देवलोकतो । भो ति आलपनं ।
सुगतिं ति सुन्दरगतिं, मनुस्सलोकं सन्धाय वदन्ति । गच्छा ति
पटिसन्धिगगहणवसेन उपेहि ।

एवं वुत्ते ति एवं तदा तेहि देवेहि तस्स “इतो भो सुगतिं गच्छा”
ति आदिना वत्तब्बवचने भगवता वुत्ते अञ्जतरौ नामगोत्तेन अपाकटो

१. विजम्भन्तो—सी०, रो०;

विजम्भन्तो—स्या० ।

३. ० महामच्छादीनं—रो० ।

४-५. ० चुतो न जानामि—सी० ।

२. निस्ससेन्तो—स्या०, रो०;

निस्ससन्तो—सी० ।

४. पञ्ञायन्ति—सी०, स्या० ।

६. आसितवसेन—सी०, स्या० ।

तस्सं परिसायं निसिन्नो अनुसन्धिकुसलो एको भिक्खु “एते सुगति-
आदयो भगवता अविसेसतो वुत्ता अविभूता, हन्द ते^१ विभूततरे कारा-
पेस्सामी” ति एतं “किं नु खो भन्ते” ति आदिवचनं अवोच ।
सद्धादिगुणविसेसपटिलाभकारणतो देवूपपत्तिहेतुतो च मनुस्सत्तं देवानं
अभिसम्मत्तं ति आह मनुस्सत्तं खो भिक्खु देवानं सुगतिगमनसङ्घातं” ५
ति ।

R. 78

सुगतिगमनसङ्घातं^२ ति “सुगतिगमनं” ति सम्मा कथितं, वर्णितं
थोमितं ति अत्थो । यं मनुस्सभूतो ति एत्थ यं ति किरियापरामसनं,
तेन पटिलभती ति एत्थ पटिलभनकिरिया आमसीयति^३, यो सद्धापटि-
लाभोति अत्थो । मनुस्सभूतो ति मनुस्सेसु उप्पन्नो, मनुस्सभावं वा 10 B. 245
पत्तो । यस्मा देवल्लोके उप्पन्नानं तथागतस्स धम्मदेसना येभ्य्येन
दुल्लभा सवनाय, न तथा मनुस्सानं, तस्मा वुत्तं “मनुस्सभूतो” ति ।
तथागतप्वेदिते धम्मविनये ति तथागतेन भगवता देसिते सिक्खत्तय-
सङ्गहे सासने । तं हि धम्मतो अनपेतत्ता धम्मो च, आसयानुरूपं
विनेय्यानं^४ विनयनतो विनयो चाति धम्मविनयो, उपनिस्सयसम्पत्तिया 15
वा धम्मतो अनपेतत्ता धम्मं अप्परजक्खजातिकं^५ विनेती ति^६
धम्मविनयो । धम्मेनेव वा विनयो, न दण्डसत्थेही ति धम्मविनयो,
धम्मयुत्तो वा विनयो ति धम्मविनयो, धम्माय^७ वा सह^८ मग्गफल-
निब्बानाय विनयो ति धम्मविनयो, महाकरुणासब्बञ्जुतञ्जाणादिधम्मतो
वा पवत्तो^९ विनयो ति धम्मविनयो, धम्मो वा भगवा धम्मभूतो धम्म- 20
कायो धम्मस्सामी, तस्स धम्मस्स^६ विनयो, न तक्कियानं ति धम्म-
विनयो, धम्मे वा मग्गफले निप्फादेतब्बविसयभूते वा पवत्तो विनयो ति
धम्मविनयो ति वुच्चति । तस्मिं धम्मविनये ।

१. ने—सी०, स्या०, रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. परामसीयति—सी०, रो०;

४. वेनेय्यानं—सी, स्वा० ।

परामसति—स्या० ।

५. ० जातियं—रो०, स्या० ।

६. विनय०—रो० स्या० ।

७=७. धम्मस्स वा यथा—स्या० ।

८. पत्तो—रो० ।

९. ० वा—रो०, सी० ।

सद्धं पटिलभती ति “स्वाक्खातो भगवता धम्मो” ति आदिनां
 सद्धं उप्पादेति । सद्धो ति इमस्मिं धम्मविनये यथानुसिद्धं पटिपज्जमानो
 दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थे आराधेस्सति । सुलद्धलाभसङ्घातं ति
 एत्थ यथा हिरञ्जसुवण्णखेत्तवत्तादिलाभो सत्तानं उपभोगसुखं आवहति,
 5 खुप्पिपासादिदुक्खं पटिवाहति, धनदालिद्वयं वूपसमे ति, मुत्तादिरतन-
 पटिलाभहेतु^१ होति^२, लोकसन्ततिं च आवहति, एवं लोकियलोकुत्तरा
 सद्धापि यथासम्भवं लोकियलोकुत्तरं विपाकसुखमावहति, सद्धाधुरेन
 R. 79 पटिपन्नानं जातिजरादिदुक्खं पटिवाहति, गुणदालिद्वयं वूपसमेति,
 सतिसम्बोज्झङ्गादिरतनपटिलाभहेतु होति, लोकसन्ततिं च आवहति ।

10 वृत्तं हेतं—

“सद्धो सीलेन सम्पन्नो, यसो भोगसमप्पितो ।

यं यं पदेसं भजति, तत्थ तत्थेव पूजितो” ति ।

एवं सद्धापटिलाभस्स सुलद्धलाभता वेदितव्वा । यस्मा पनायं
 सद्धापटिलाभो अनुगामिको अनञ्जसाधारणो सब्बसम्पत्तिहेतु, लोक-
 15 यस्स च हिरञ्जसुवण्णादिधनलाभस्स कारणं । सद्धोयेव हि दानादीनि
 पुञ्जानि कत्वा उळाखळारवित्तूपकरणानि^३ अधिगच्छति, तेहि च
 B. 246 अत्तनो परेसं च अत्थमेव सम्पादेति । अस्सद्धस्स पन तानि अनत्था-
 वहानि होन्ति इध चेव सम्पराये चाति एवम्पि सद्धाय सुलद्धलाभता
 वेदितव्वा । तथा हि—

20 “सद्धा बन्धति पाथेय्यं” (सं० नि० १.४१)

“सद्धा दुत्तिया पुरिसस्स होती” ति च,

“सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं”

(सं० नि० १.३९, सु० नि० २९६) ति च,

“सद्धाहत्थो महानागो” (अं० नि० ३.६१, थेर गा० ३३९)

25 ति च,

१. ० हेतुतो—स्या०, रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. उळाखळारानि—सी०, स्या०, रो० । ४. भाणवो—सी०, रो० ।

“सद्धा बीजं तपो वुट्ठी” (सं० नि० १७२, सु० नि० २८१)

ति च,

“सद्धेसिको^१, भिक्खवे, अरियसावको” (अं० नि० ३.२३६)

ति च,

“सद्धाय तरति ओघं” (सं० नि० २.१६) ति च—

5

अनेकेसु ठानेसु अनेकेहि कारणेहि सद्धा संवण्णिता ।

इदानीं याय सद्धाय सासने कुसलधम्मसेसु सुप्पतिट्ठितो नाम होति
नियामोक्कन्तिया, तं सद्धं दस्सेतुं “सा खो पनस्सा” ति आदि वुत्तं ।
तत्थ अस्सा ति इमस्स भवेय्या ति अत्थो । निविट्ठा ति अभिनिविट्ठा
चित्तसन्तानं अनुपविट्ठा । मूलजाता ति जातमूला । किं पन सद्धाय मलं 10
नाम ? सद्धेय्यवत्थुस्मिं ओक्कप्पनहेतुभूतो उपायमनसिकारो । अपि च
सप्पुरिससेवना सद्धम्मस्सवनं योनिसोमनसिकारो धम्मानुधम्मप्पटिपत्ती
ति चत्तारि सोतापत्तियङ्गानि मूलाणि वेदितव्वानि । पतिट्ठिता^२ ति
अरियमग्गाधिगमेन^३ केनचि अकम्पनीयभावेन अवट्ठिता । तेनेवाह
“दळ्हा असंहारिया” ति । दळ्हा ति थिरा । असंहारिया ति केनचि 15
संहारितुं वा हापेतुं वा^४ अपनेतुं वा असक्कुणेय्या । इति ते देवा
तस्स सोतापत्तिमग्गसमधिगमं आसीसन्ता^५ एवं वदन्ति । अत्तनो
देवलोके कामसुखुपभोगारहमेव हि अरियपुग्गलं ते^६ इच्छन्ति ।
तेनाह “एहि देव पुनप्पुनं” ति ।

R. 80

गाथासु पुञ्जक्खयमरणं पि जीवितिन्द्रियुपच्छेदेनेव होती ति 20
आह “चवति^७ आयुसद्धया” ति । अनुमोदतं ति अनुमोदन्तानं ।
मनुस्सानं सहव्यतं ति मनुस्सेहि सहभावं । सह व्येती ति सहव्यो,
सहपवत्तनको, तस्स भावो सहव्यता । निविट्ठस्सा ति निविट्ठा

B. 247

१. सद्धेठितो—स्या०, रो० ।

२. ० गमनेन—रो० ।

३. आसिसन्ता—सी०, स्या० ।

४. चवन्ति—सी०, स्या०, रो० ।

५. पतिट्ठितो—रो० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

७. ० ति—रो० ।

भवेय्य । यावज्जीव' ति याव जीवितप्पवत्तिया, याव परिनिब्बाना
ति अत्थो ।

- अप्पमाणं ति सक्कच्चं बहु' उळारं बहुक्खत्तुं च करणवसेन
पमाणरहितं । निरुपधि ति किलेसूपधिरहितं^१, सुविसुद्धं निम्मलं^२ ति
५ अत्थो । यस्मा पन ते देवा महग्गतकुसलं न इच्छन्ति कामलोकसम-
तिक्कमनतो, कामावचरपुञ्जमेव इच्छन्ति, तस्मा एवमेत्थ अत्थो
वेदितब्बो—“इतो देवलोकतो चुतो मनुस्सेसु उप्पज्जित्वा विञ्जुतं
पत्तो कायदुच्चरितादिं सब्बं दुच्चरितं पहाय कायसुचरितादिं सब्बं
सुचरितं उळारं विपुलं उपचिन्तिता अरियमग्गेन आगतसद्धो भवाही”
१० ति । यस्मा पन लोकुत्तरेसु पठममग्गं दुतियमग्गं पि वा इच्छन्ति
अत्तनो देवलोकूपत्तिया अनतिवत्तनतो, तस्मा तेसं पि वसेन
“अप्पमाणं निरुपधि” ति पदानं अत्थो वेदितब्बो—पमाणकरानं
दिट्ठेकट्ठोळारिककामरागादिकिलेसानं उपच्छेदेन अप्पमाणं, सत्तम-
भवतो वा उप्पज्जनारहस्स खन्धूपधिसस तं निब्बत्तकअभिसङ्खारूपधिसस
१५ तं तं मग्गवज्झकिलेसूपधिसस च पहानेन^३ तेसं अनिब्बत्तनतो
निरुपधिसङ्खातनिब्बानसन्निस्सितत्ता च निरुपधी ति ।

एवं अच्चन्तमेव अपायद्वारपिधायकं कम्मं दस्सेत्वा इदानीं
सग्गसम्पत्तिनिब्बत्तककम्मं^४ दस्सेतुं “ततो ओपधिकं” ति आदि वुत्तं ।
तत्थ^५ ओपधिकं ति उपधिवेपकं अत्तभावसम्पत्तिया चेव भोगसम्पत्तिया
२० च निब्बत्तकं ति अत्थो । उपधी ति हि अत्तभावो वुच्चति । यथाह
“सन्तेकच्चानि पापकानि कम्मसमादानानि उपधिसम्पत्तिपटिबाहितानि
न विपच्चन्ती” (वि० ४०१) ति । कामगुणा पि । यथाह^६ “उपधीहि
नरस्स सोचना” (सं० नि० १०८) ति । तत्रायं वचनत्थो—उपधीयति
एत्थ सुखदुक्खं ति उपधि, अत्तभावो कामगुणा च । उपधिकरणं सीलं

R. 81

१. संकिलेसक संकिलेसु पटिरहितं—सी०; २. सुनिम्मलं—स्या०, रो० ।

संकिलेसिक संकिलेसूपधिरहितं—स्या० । ३. ० च—रो० ।

४. सब्ब०—सी०, रो० ।

५. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. यथा चाह—रो० ।

७. सोचनं—रो० ।

एतस्स, उपधिं वा अरहती ति ओपधिकं, पुञ्जं, तं बहुं उठारं कत्वा ।
 कथं ? दानेन । दानं हि इतरेहि सुकरं ति एवं वुत्तं । दानेना ति वा
 पदेन अभयदानं पि वुत्तं, न आमिसदानमेवा ति सीलस्सा पि सङ्गहो
 दट्ठव्वो । यस्मा पन ते देवा असुरकायहानि एकन्तेनेव देवकायपारिपूरिं
 च इच्छन्ति, तस्मा तस्स उपायं दस्सेन्ता^१ “अञ्जे पि मच्चे सद्धम्मे, 5 B. 248
 ब्रह्मचरिये निवेसया” ति धम्मदाने नियोजेन्ति^२ । यदा विद्वति यस्मिं
 काले देवा देवं चवन्तं विदू विजानेय्युं, तदा इमाय यथावुत्ताय अनु-
 कम्पाय दुक्खापनयनकम्यताय “देव इमे देवकाये पुनप्पुनं उप्पज्जन-
 वसेन एहि आगच्छाही” ति च अनुमोदेन्ती^३ ति ।

पञ्चपुब्बनिमित्तसुत्तवण्णना निवृत्ता ।

(५) बहुजनहितसुत्तवण्णना

३६. पञ्चमे लोके ति एत्थ तयो लोका सत्तलोका सङ्खारलोको 10
 ओकासलोको ति । तेषु इन्द्रियज्ज्ञानं रूपधम्मानं अरूपधम्मानं^४
 रूपारूपधम्मानं च सन्तानवसेन वत्तमानानं समूहो सत्तलोको, पथवी-
 पब्बतादिभेदो ओकासलोको, उभये पि खन्धा सङ्खारलोको । तेषु
 सत्तलोको इध अधिप्पेतो । तस्मा लोके ति सत्तलोके । तत्था पि न
 देवलोके न ब्रह्मलोके, मनुस्सलोके । मनुस्सलोके पि न अञ्जस्मि 15
 चक्कवाळे^५, इमस्मिं येव चक्कवाळे^५ । तत्रापि न सब्बट्टानेसु, “पुरत्थि-
 माय दिसाय कजङ्गलं^६ नाम निगमो, तस्स^७ अपरेन महासाला, ततो
 परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे; पुरत्थिमदक्खिणाय दिसाय
 सल्लवती नाम नदी, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे;
 दक्खिणाय दिसाय सेतकण्णिकं नाम निगमो, ततो परं पच्चन्तिमा 20

१. दस्सेन्तो—स्या०, रो० ।

२. नियोजेसि—रो० ।

३. अनुमोदन्ति—स्या० ।

४. ० च—रो० ।

५-५. रो० पोत्थके नत्थि ।

६. गजङ्गलं—म० ।

७. ततो—स्या० ।

R. 82

जनपदा, ओरतो मज्झे; पच्छिमाय दिसाय थूणं नाम ब्राह्मणगामो,
ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे; उत्तराय दिसाय
उसिरद्वजो नाम पब्बतो, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे”
(म० व० २१६) ति एवं परिच्छिन्ने आयामतो तियोजनसते
5 वित्थारतो अट्टतेय्ययोजनसते परिक्वेपतो नवयोजनसते मज्झिमदेसे
उप्पज्जति तथागतो । न केवलञ्च तथागतो व, पच्चेकबुद्धा अगगसावका
असीतिमहाथेरो बुद्धमाता बुद्धपिता चक्कवत्तिराजा अञ्जे च सारप्पत्ता
ब्राह्मणगहपतिका एत्थेव उप्पज्जन्ति । इध पन तथागतवारे येव
सब्बत्थकवसेन अयं नयो लब्धति, इतरेसु एकदेसवसेन ।

B. 249 10

उप्पज्जमाना उप्पज्जन्ती ति इदं पन उभयं पि विप्पकतवचनमेव,
उप्पज्जन्ता बहुजनहितत्थाय उप्पज्जन्ति, न अञ्जेन कारणेना ति
एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । एवरूपं हेत्थ सदलक्खणं^१ न सक्का अञ्जेन
सदलक्खणेन पटिवाहितुं ।

अपिच उप्पज्जमानो^२ नाम उप्पज्जति^३ नाम उप्पन्नो नामा ति
15 अयं पभेदो वेदितब्बो । तथागतो हि महाभिनीहारं करोन्तो बुद्धकरे
धम्मे परियेसन्तो पारमियो पूरेन्तो पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजन्तो
आतत्थचरियं चरन्तो^४ लोकत्थचरियं बुद्धत्थचरियं^५ कोटिं पापेन्तो
पारमियो पूरेत्वा तुसितभवने^६ तिट्ठन्तो ततो ओतरित्वा चरिमभवे^७
पटिसन्धिं गण्हन्तो अगारमज्झे वसन्तो अभिनिक्खन्तो महापधानं
20 पदहन्तो परिपक्वजाणो बोधिमण्डं आरुह्य मारबलं विधमेन्तो पठमयामे
पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तो मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं विसोधेन्तो पच्छिम-
यामे पटिच्चसमुप्पादे जाणं ओतारेत्वा अनेकाकारं सब्बसङ्गारे
सम्मसित्वा सोतापत्तिमगं पटिविज्झन्तो याव अनागामिफलं सच्चि-
करोन्तो पि उप्पज्जमानो एव नाम, अरहत्तमगगक्खणे उप्पज्जति नाम,

१. लक्खणं—सी०, स्या० ।

२. उप्पज्जमाना—सी०, स्या०, रो० ।

३. उप्पज्जन्ति—सी०, स्या० ।

४. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. बुद्धि०—रो० ।

६. तुसितभवे—स्या० ।

७. पच्छिमभवे—स्या० ।

अरहत्तफलवखणे पन उप्पन्नो नाम । बुद्धानं हि सावकानं विय न^१
पटिपाटिया इद्विविधजाणादीनं उप्पादनकिच्चं अत्थि^२, सहेव पन
अरहत्तमग्गेन सकलोपि बुद्धगुणरासि आगतो व^३ नाम होति । तस्मा
ते निब्बत्तसब्बकिच्चत्ता अरहत्तफलवखणे उप्पन्ना नाम होन्ति । इध
अरहत्तफलवखणं सन्धाय “उप्पज्जती^४” ति वुत्तो । उप्पन्नो^५ होती ति ५
अयं हेत्थ अत्थो ।

R. 83

सावको पि खीणासवो सावकबोधिया हेतुभूते पुञ्ञसम्भारे
सम्भरन्तो^६ पुब्बयोगं पुब्बचरियं गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो चरिमभवे
निब्बत्तन्तो^७ अनुक्कमेन विञ्चुतं पत्वा संसारे आदीनवं दिस्वा
पब्बज्जाय चेतयमानो पब्बज्जं मत्थकं पापेत्वा सीलादीनि परिपूरेन्तो 10
धुतधम्मे समादाय वत्तमानो जागरियं अनुयुञ्जन्तो जाणानि^८ निब्बत्तेन्तो
विपस्सनं पट्टपेत्वा हेट्ठिमग्गे अधिगच्छन्तो पि उप्पज्जमानो एव नाम,
अरहत्तमग्गवखणे उप्पज्जति नाम, अरहत्तफलवखणे पन उप्पन्नो नाम ।
सेक्खो पन पुब्बूपनिस्सयतो पट्टाय याव गोत्रभुजाणा उप्पज्जमानो नाम,
पठममग्गवखणे उप्पज्जति नाम, पठमफलवखणतो पट्टाय उप्पन्नो 15
नाम । एत्तावता “तयो मे, भिक्खवे, पुग्गला लोके उप्पज्जमाना
उप्पज्जन्ती” ति पदानं अत्थो वुत्तो होति ।

इदानी बहुजनहिताया ति आदीसु बहुजनहिताया ति महाजनस्स
हितत्थाय । बहुजनसुखाया ति महाजनस्स सुखत्थाय । लोकानुकम्पाया
ति सत्तलोकस्स अनुकम्पं पटिच्च । कतरसत्तलोकस्साति ? यो तथा- 20
गतस्स धम्मदेसनं सुत्वा धम्मं पटिविज्झति अमतपानं पिबति, तस्स ।
भगवतो हि धम्मचक्कपवत्तनसुत्तन्तदेसनाय अञ्जातकोण्डञ्जप्पमुखा^९

B. 250

१. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. स्या०, रो० नत्थि ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. उप्पज्जन्ती—सी० ।

५. उप्पन्ना—रो० ।

६. सम्मानेन्तो—स्या० ।

७. निब्बत्तेन्तो—स्या० ।

८. ज्ञाना ति—रो० ।

९. अञ्जा कोण्डञ्जा—सी०, स्या० ।

R. 84

अट्टारस ब्रह्मकोटियो धम्मं पटिविज्झिंभसु । एवं याव सुभट्टपरिव्वाजक-
 विनयना धम्मं पटिविद्वसत्तानं गणना नत्थि, महासमयसुत्तन्तदेसनायं^१
 मङ्गलसुत्त^२, चूळराहुलोवाद^३, समचित्तदेसनायं ति इमेसु चतुसु ठानेसु
 अभिसमयं पत्तसत्तानं परिच्छेदो नत्थि । एवमेतस्स अपरिमाणस्स
 5 सत्तलोकस्स अनुकम्पाय । सावकस्स पन अरहतो सेक्खस्स च
 लोकानुकम्पाय उप्पत्ति धम्मसेनापतिआदीहि धम्मभण्डागारिकादीहि
 च देसितदेसनाय पटिवेधप्पत्तसत्तानं वसेन, अपरभागे च महामहि-
 न्दत्थेरादीहि देसितदेसनाय पटिविद्वसच्चानं^४ वसेन, यावज्जतना इतो
 परं अनागते च सासनं निस्साय सग्गमोक्खमग्गेसु पतिट्ठहन्तानं वसेनपि
 10 अयमत्थो विभावेतब्बो^५ ।

अपिच बहुजनहिताया ति बहुजनस्स हितत्थाय, नेसं^६ पञ्चा-
 सम्पत्तिया दिट्ठधम्मिकसम्परायिकहितूपदेसको ति, बहुजनसुखाया ति
 बहुजनस्स सुखत्थाय, चागसम्पत्तिया उपकरणसुखसम्पदायको ति ।
 लोकानुकम्पाया ति लोकस्स अनुकम्पनत्थाय, मेत्ताकरुणासम्पत्तिया
 15 मातापितरो विय लोकस्स रक्खिता गोपिता ति । अत्थाय हिताय
 सुखाय देवमनुस्सानं ति इध देवमनुस्सग्गहणेन भव्वपुग्गले वेनेय्यसत्ते
 एव गहेत्वा तेसं निब्बानमग्गफलाधिगमाय तथागतस्स उप्पत्ति दस्सिता
 पठमवारे, दुतियततियवारेसु पन अरहतो सेक्खस्स च वसेन योजेतब्बं ।
 तत्थ अत्थाया ति इमिना परमत्थाय, निब्बानाया ति वुत्तं होति ।
 20 हिताया ति तं सम्पापकमग्गत्थाया ति वुत्तं होति । निब्बानसम्पापक-
 मग्गतो हि उत्तरि हितं नाम नत्थि, सुखाया ति फलसमापत्ति-
 सुखत्थाया^७ ति वुत्तं होति ततो उत्तरि^८ सुखाभावतो । वुत्तं हेतं “अयं
 समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयति च सुखविपाको” (दी० नि०
 ३.२१६, अं० नि० २.२९२, वि० ३९६) ति ।

१. ० सुत्तदेसनाय—स्या० ।

२. महा०—सी० ।

३. चूळ०—सी०, स्या० ।

४. सत्तानं—स्या० ।

५. वेदितब्बो—सी०, स्या०, रो० ।

६. तेसं—रो० ।

७. ० सुखाया—सी०, स्या० ।

८. उत्तरि—सी०, स्या०, रो० ।

B. 251

तथागतो ति आदीनं पदानं अत्थो हेट्ठा वुत्तो । विज्जाचरणसम्पन्नो
ति आदीसु तिस्सो पि विज्जा भयभेरवे (म०नि० १.२४) आगतनयेन,
अपि विज्जा छळभिञ्जावसेन, अट्ठपि विज्जा अम्बट्टसुत्ते आगता
ति विज्जाहि सीलसंवरादीहि पत्तरसहि चरणधम्महेहि च अनञ्जसाधारणेहि
सम्पन्नो समन्नागतो ति विज्जाचरणसम्पन्नो । सोभनगमनत्ता, सुन्दरं ठानं 5
गतत्ता^१, सम्मा गतत्ता, सम्मा गदत्ता च सुगतो^१ । सब्बथा विदितलोकत्ता
लोकविदू । नत्थि एतस्स उत्तरो ति अनुत्तरो । पुरिसदम्मे पुरिसवेनेय्ये
सारेति विनेती ति पुरिसदम्मसारथि । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि
यथारहं अनुसासती ति सत्था । सब्बस्सापि^२ नेय्यस्स^३ सब्बप्पकारेण
सयम्भुञ्जाणेन बुद्धत्ता बुद्धो ति अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन 10
विसुद्धिमगगतो गहेतब्बो ।

R. 85

सो धम्मं देसेति आदि...पे०...परियोसानकल्याणं ति सो भगवा
सत्तेसु कारुञ्ज^४ पटिच्च हित्वा पि अनुत्तरं विवेकसुखं धम्मं देसेति, तं
च खो अप्पं वा बहुं वा देसेन्तो आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेति^५ ।
कथं ? एकगाथा पि हि समन्तभट्टकत्ता^६ धम्मस्स पठमपादेन आदि- 15
कल्याणा, दुतियततियेहि मज्जेकल्याणा, पच्छिमेन परियोसानकल्याणा ।
एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं,
सेसेन मज्जेकल्याणं । नानानुसन्धिकं सुत्तं पठमेन अनुसन्धिना आदि-
कल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्जेकल्याणं । सकलो
पि वा सासनधम्मो अत्तनो अत्थभूतेन सीलेन आदिकल्याणो, 20
समथविपस्सनामग्गफलेहि मज्जेकल्याणो, निब्बानेन परियोसान-
कल्याणो । सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो, विपस्सनामग्गेहि
मज्जेकल्याणो, फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो । बुद्धसुबुद्धताय वा
आदिकल्याणो, धम्मसुधम्मताय मज्जेकल्याणो, संवसुप्पटिपत्तिया

१-१. सम्मा गदत्ता वा सुगतो—सी०,

स्या०, रो० ।

४. कारुञ्जातं—रो० ।

६. सन्तगसकत्ता—स्या० ।

२. सब्बस्स—सी०, स्या० ।

३. ज्ञेयस्स—सी०; वेनेय्यस्स—स्या० ।

५. दीपेति—स्या० ।

- परियोसानकल्याणो । तं सुत्वा तथत्ताय पटिपन्नेन अधिगन्तव्वाय अभिसम्बोधिया वा आदिकल्याणो, पञ्चेकबोधिया मज्जेकल्याणो, सावकबोधिया परियोसानकल्याणो । सुय्यमानो चेस नीवरणविकखम्भनतो सवनेन पि कल्याणमेव आवहती ति आदिकल्याणो, पटिपज्जियमानो
- B. 252 5 समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तिया पि सुखमेव आवहती ति मज्जेकल्याणो, तथापटिपन्नो च पटिपत्तिफले निट्ठित्ते तादिभाववहनतो पटिपत्तिफलेन पि कल्याणमेव आवहती ति परियोसानकल्याणो । नाथप्पभवत्ता च पभवसुद्धिया आदिकल्याणो, अत्थसुद्धिया^१ मज्जेकल्याणो, किच्चसुद्धिया परियोसानकल्याणो । तेन वुत्तं "सो धम्मं
- R . 86 10 देसेति आदि...पे०...परियोसानकल्याणं ति ।

- यं पन भगवा धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियं च पकासे ति, नानानयेहि दीपेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया सात्थं, व्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनं । सङ्कासनपकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपञ्चत्तिअत्थ-पदसमायो गतो सात्थं, अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देससम्पत्तिया
- 15 सब्यञ्जनं, अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि वा सात्थं, धम्मगम्भीरता-देसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं । अत्थपटिभानपटिसम्भिदाविसयतो वा सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जनं । पण्डितवेदनीयतो परिक्वक्कजनप्पसादकं ति सात्थं, सद्धेय्यतो लोकियजनप्पसादकं ति सब्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ।
- 20 उपनेतब्बस्स अभावतो सकलपरिपुण्णभावेन केवलपरिपुण्णं, अपनेतब्बस्स अभावतो निद्दोसभावेन परिसुद्धं, अपिच पटिपत्तिया अधिगमव्यात्तितो सात्थं, परियत्तिया आगमव्यत्तितो सब्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मक्खन्ध-पारिपुरिया परिपुण्णं निरुपक्किलेसतो नित्थरणत्थाय पवत्तितो लोका-मिसनिरपेक्खतो च परिसुद्धं, सिक्खत्तयपरिग्गहितत्ता ब्रह्मभूतेहि^२ सेट्ठेहि^३
- 25 चरितव्वतो तेसं चरियभावतो च ब्रह्मचरियं । तस्मा "सात्थं सब्यञ्जनं

१. अत्त०—सी०, स्या०, रो० ।

२. सम्पकासन—रो०, स्या० ।

३. सेट्ठ भूतेहि—स्या०, रो० ।

...पे०...पकासेती' ति वुच्चति । पठमो ति गणनानुपुब्बतो सब्बलोकुत्तमभावेता च पठमो पुग्गलो ।

तस्सेव सत्थु^१ सावको ति तस्सेव यथावुत्तगुणस्स सत्थु सम्मा-
सम्बुद्धस्स धम्मदेसनाय सवनन्ते जातो धम्मसेनापतिसदिसो सावको,
न पूरणादि विय पटिञ्जामत्तेन सत्थु सावको । पाटिपदो ति ५
पटिपदासङ्घातेन अरियमग्गेन अरियाय जातिया जातो भवोति^२
पाटिपदो, सनिट्ठितपटिपत्तिकिच्चो पटिपज्जमानो ति
अत्थो । सुत्तगेय्यादि परियत्तिधम्मो बहु सुतो एतेना ति
बहुस्सुतो । पातिमोक्खसंवरादिसीलेन चैव आरञ्जिकङ्गादिधुतङ्गवेतेहि^३
च उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो ति सीलवत्तुपन्नो । इति भगवा 10
“लोकानुकम्पा नाम हितज्झासयेन धम्मदेसना, सा च इमेसु एव तीसु
पुग्गलेसु पटिबद्धा” ति दस्सेति । सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

B. 253
R. 87

गाथासु तस्सन्वयो ति तस्सेव सत्थु पटिपत्तिया धम्मदेसनाय च
अनुगमनेन^४ तस्सन्वयो अनुजातो । अविज्जन्धकारं विधमिन्त्वा
सपरसन्तानेसु^५ धम्मालोकसङ्घाताय पभाय करणतो पभङ्गुरा । 15
धम्ममुदीरयन्ता ति चतुसच्चधम्मं कथेन्ता । अपपपुरन्ती ति उग्घा-
टेन्ति । अमतस्स निब्बानस्स । द्वारं अरियमग्गं । योगा ति काम-
योगादितो । सत्थवाहेना ति वेनेय्यसत्थवाहनतो भवकन्तारनित्थरणतो^६
सत्थवाहो, भगवा, तेन सत्थवाहेन । सुदेसितं मग्गमनुक्कमन्ती ति तेन
सम्मा^७ देसितं अरियमग्गं तस्स देसनानुसारेण अनुगच्छन्ति पटि- 20
पज्जन्ति । इधेवा ति इमस्मिं येव अत्तभावे । सेसं उत्तानमेव ।

बहुजनहितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. सत्थुनो—स्या०, रो० ।

२. भवितो—रो० ।

३. आरञ्जिक धुतङ्गवत्तेहि—स्या० रो०; ४. अनुगमनेन—स्या०, रो० ।

आरञ्जिकादि—सी० ।

५. सकपरसन्तानेसु—स्या०, रो० ।

६. ० नित्थारन्तो—सी० ।

७. तस्मा—रो० ।

(६) असुभानुपस्सीसुत्तवण्णना

३७. छट्ठे असुभानुपस्सी ति असुभं^१ अनुपस्सन्ता द्वत्तिसाकारवसेन
चेव उद्धुमातकादीसु गहितनिमित्तस्स उपसंहरणवसेन च कायस्मि असुभं
असुभाकारं अनुपस्सका हुत्वा विहरथ । आनापानस्सती^२ ति आनापाने
सति, तं आरब्ध पवत्ता सति, अस्सासपस्सासपरिग्गाहिका सती ति
५ अत्थो । वुत्तं हेतं “आनं ति अस्सासो, नो पस्सासो । अपानं ति
पस्सासो, नो^३ अस्सासो” (पटि० म० २००) ति आदि ।

वोति तुम्हाकं । अज्झत्तं ति इध गोचरज्झत्तं अधिप्पेतं ।
परिमुखं ति अभिमुखं । सूपट्ठिता ति सुट्ठु उपट्ठिता । इदं वुत्तं होति—
R. 88 आनापानस्सति च तुम्हाकं कम्मट्ठानाभिमुखं सुट्ठु उपट्ठिता होतू ति ।
10 अथवा परिमुखं ति परिग्गहितनिय्यानं । वुत्तं हेतं पटिसम्भदायं ।
B. 254 “परी ति परिग्गहट्ठो, मुखं ति निय्यानट्ठो, सती ति उपट्ठानट्ठो, तेन
वुच्चति परिमुखं सति” (पटि० म० २०४) ति । इमिना चतुसति-
पट्ठानसोळसप्पभेदा आनापानस्सतिकम्मट्ठानभावना दस्सिताति दट्ठब्बा ।

एवं सङ्खेपेनेव रागचरितवितक्कचरितानं सप्पायं पटिकूलमनसि-
15 कारकायानुपस्सनावसेन समथकम्मट्ठानं विपस्सनाकम्मट्ठानं च
उपदिसित्वा^४ इदानि सुद्धविपस्सनाकम्मट्ठानमेव दस्सेन्तो “सब्बसङ्खारेसु
अनिच्चानुपस्सिनो^५ विहरथा” ति आह । तत्थ अनिच्चं अनिच्चलक्खणं
अनिच्चानुपस्सना अनिच्चानुपस्सी ति इदं चतुक्कं वेदितव्वं । हुत्वा
अभावतो उदयव्वययोगतो तावकालिकतो निच्चपटिक्खेपतो च
20 खन्धपञ्चकं अनिच्चं नाम । तस्स यो हुत्वा अभावाकारो, तं अनिच्च-
लक्खणं नाम । तं आरब्ध पवत्ता विपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तं
अनिच्चं ति विपस्सको अनिच्चानुपस्सी । एत्थ च एकादसविधा

१. ति इति अधिको पाठो—सी०, स्या० । २. आनापानसती—सी०, रो० ।

३. न—रो० ।

४. उद्धिसित्वा—सी० ।

५. अनिच्चानुपस्सी—रो० ।

असुभकथा पठमज्झानं पापेत्वा, सोळसवत्थुका च आनापानकथा चतुत्थज्झानं पापेत्वा, विपस्सनाकथा च वित्थारतो वत्तब्बा, सा पन सब्बाकारतो विसुद्धिमग्गे कथिता ति तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

इदानीं असुभानुपस्सनादीहि निप्पादेतब्बं फलविसेसं दस्सेतुं
 “असुभानुपस्सीनं” ति आदिमाह । तत्थ सुभाय धातुया ति सुभभावे, 5
 सुभनिमित्तेति अत्थो । रागानुसयो ति सुभारम्भणे उप्पज्जनारहो
 कामरागानुसयो । सो केसादीसु उद्धुमातकादीसु वा असुभानुपस्सीनं
 असुभनिमित्तं गहेत्वा तत्थ पठमज्झानं निव्वत्तेत्वा तं पादकं कत्वा
 विपस्सनं पट्टपेत्वा अधिगतेन अनागामिमग्गेन पहीयति, सब्बसो
 समुच्छिन्दीयती ति अत्थो । वुत्तं हेतं “असुभा भावेतब्बा कामरागस्स 10
 पहानाया” (अं० नि० ४.९, उ० १०५) ति । बाहिरा ति
 बहिद्वावत्थुकत्ता अनत्थावहत्ता च बाहिरा बहिभूता । वितक्कासया
 ति कामसङ्कप्पादिमिच्छावितक्का । ते हि अप्पहीना आसयानुगता R. 89
 सति पच्चयसमवाये उप्पज्जनतो वितक्कासया ति वुत्ता । कामवितक्को
 चेत्थ कामरागग्गहणेन गहितो एवाति तदवसेसा वितक्का एव वुत्ताति 15
 वेदितब्बा । विघातपक्खिकाति दुक्खभागिया, इच्छाविघातनिव्वत्तनका^१
 वा । ते न होन्ती ति ते पहीयन्ति । व्यापादवितक्को विहिंसावितक्को B. 255
 जातिवितक्को जनपदवितक्को अमरावितक्को अनवञ्जत्तिपटिसंयुत्तो
 वितक्कोलाभसक्कारसिलोकपटिसंयुत्तो वितक्को परानुद्दयतापटिसंयुत्तो
 वितक्को ति अट्ठ कामवितक्केन सद्धि नवविधा महावितक्का आना- 20
 पानस्सतिसमाधिना तन्निस्सिताय च विपस्सनाय पुब्बभागे विक्खम्भिता,
 तं पादकं कत्वा अधिगतेन अरियमग्गेन यथारहं अनवसेसतो पहीयन्ति ।
 वुत्तस्मिं चेत्तं “आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया”
 (अं० नि० ४.९, उ० १०५) ति ।

या अविज्जा, सा पहीयती ति या सच्चसभावपटिच्छादिनी? 25
 सब्बानत्थकारी सकलस्स वट्टदुक्खस्स मूलभूता अविज्जा, सा

- अनिच्चानुपस्सीनं विहरतं समुच्छिज्जति। इदं किर भगवता अनिच्चाकारतो
 बुद्धितस्स सुखविपस्सकखीणासवस्स वसेन वुत्तं । तस्सायं सङ्खेपत्थो—
 तेभूमकेसु सब्बसङ्खारेसु अनिच्चादितो सम्मसन्नं पटुपेत्वा विपस्सन्तानं
 यदा अनिच्चं ति पवत्तमाना बुद्धानगामिनीविपस्सना मग्गेन घटीयति,
 5 अनुक्कमेन अरहत्तमग्गे उपपज्जति, तेसं अनिच्चानुपस्सीनं विहरतं
 अविज्जा अनवसेसतो पहीयति, अरहत्तमग्गविज्जा उपपज्जती ति ।
 अनिच्चानुपस्सीनं विहरतं ति इदं अनिच्चलक्खणस्स तेसं^१ पाकट-
 भावतो इतरस्स लक्खणद्वयस्स गहणे उपायभावतो वा वुत्तं, न पन
 एकस्सेव लक्खणस्स अनुपस्सितव्वतो । वुत्तं हेतं “यदनिच्चं तं दुक्खं,
 10 यं दुक्खं तदनत्ता” (सं० नि० २.२५९) ति । अपरं पि वुत्तं
 “अनिच्चसञ्चिनो हि, मेघिय, अनत्तसञ्जा सण्ठाति, अनत्तसञ्जी
 अस्मिमानसमुग्धातं पापुणाती” (अं० नि० ४.९, उ० १०५) ति ।

R. 90

- गाथासु आनापाने पटिस्सतो ति आनापाननिमित्तस्मिं^२ पटि पटि
 सतो^३, उपट्ठितस्सती ति अत्थो । पस्सं ति आसवक्खयवाणचक्खुना^४
 15 सङ्खारूपसमं निब्बानं पस्सन्तो । आतापी सब्बदा ति अन्तरावोसानं
 अनापज्जित्वा असुभानुपस्सनादीसु सततं^५ आतापी युत्तप्पयुत्तो, ततो
 एव यतो वायममानो, नियतो वा सम्मत्तनियामेन तत्थ सब्बसङ्खार-
 समये निब्बाने अरहत्तफलविमुत्तिया विमुच्चति । सेसं वुत्तनयमेव ।

असुभानुपस्सीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

B. 256

(७) धम्मानुधम्मपटिपन्नसुत्तवण्णना

३८. सत्तमे धम्मानुधम्मपटिपन्नस्सा ति एत्थ धम्मो नाम
 20 नवविधो लोकुत्तरधम्मो, तस्स धम्मस्स अनुधम्मो सीलविसुद्धिआदि^४

१. तेसं—सौ०, स्या०, रो० ।

२-२. पटिपटिस्सतो—रो० ।

३. ० जाणि ० —रो० ।

४. सत्तं—रो० ।

५. ० विसुद्धिया—स्या०, रो० ।

पुब्बभागपटिपदाधम्मो, तं धम्ममानुधम्मं पटिपत्तस्स अधिगन्तुं पटिपज्जमानस्स । अयमनुधम्मो होतीति अयं अनुच्छविकसभावो पतिरूपसभावो^१ होति । वेय्याकरणायाति कथनाय । धम्ममानुधम्मपटिपन्नोयं ति यं ति करणत्थे^२ पच्चत्तवचनं । इदं वुत्तं होति—
येन अनुधम्मेन तं धम्ममानुधम्मं पटिपत्तोति व्याकरमानो सम्मदेव^३ व्याकरोन्तो^३ नाम सिया, न ततोनिदानं विञ्जूहि गरहितब्बो सिया ति ।
यं ति वा किरियापरामसनं, तेनेतं दस्सेति “यदिदं धम्मस्सेव भासनं, धम्मवितक्कस्सेव च वितक्कनं तदुभयाभावे जाणुपेक्खाय, अयं धम्ममानुधम्मपटिपत्तस्स भिक्खुनो तथारूपो अयं ति कथनायानुरूपहेतु अनुच्छविककारणं । भासमानो धम्मं येव भासेय्या ति कथेन्तो^४ 10
चे दसकथावत्थुधम्मं येव कथेय्य, न तप्पटिपक्खमहिच्छतादिअधम्मं ।
वुत्तं हेतं—

“यायं कथा अभिसल्लेखिका चेतोविवरणसप्पाया एकन्तनिब्बिदाय विरागाय निरोधाय उपसमाय अभिञ्जाय सम्बोधाय निब्बानाय संवत्तति, सेय्यथिदं—अप्पिच्छकथा, सन्तुट्ठिकथा, पविवेककथा, 15
असंसग्गकथा, वीरियारम्भकथा, सीलकथा, समाधिकथा, पञ्चाकथा, विमुत्तिकथा, विमुत्तिजाणदस्सनकथा, एवरूपाय^५ कथाय निकामलाभी होति अकिच्छलाभी अकसिरलामी” (अं० नि० ४.८, उ० १०४)
ति ।

R. 91

अभिसल्लेखिकाय कथाय लाभी एव हि तं भासेय्य । एतेन 20
कल्याणमित्तसम्पदा दस्सिता । धम्मवितक्कं ति तेक्खम्मवितक्कादिं धम्मतो अनपेतं वितक्कयतो “सीलादिपटिपदं परिपूरेस्सामी” ति उपरूपपरि उस्साहो अभिवड्ढिस्सति । सो पन वितक्को सीलादीनं अनुपकारधम्मे वज्जेत्वा उपकारधम्मे अनुब्रूहनवसेन हानभागियभावं अपनेत्वा ठित्तिभागियभावे पि अट्टत्वा विसेसभागियतं 25

१. पटिरूपसभावो—सी०, स्या० ।

२. करणत्थ—रो० ।

३. व्याकरोन्ति—रो० ।

४. ० रूपिया—स्या०, रो० ।

B. 257

- निब्बेधभागियतं च पापनवसेन^१ पवत्तिया अनेकप्पभेदो वेदितब्बो ।
 नो अधम्मवितक्कं ति कामवितक्कं नो वितक्केय्या ति अत्थो ।
 तदुभयं वा पना ति यदेतं परेसं अनुग्गहणत्थं धम्मभासनं अत्तनो
 अनुग्गहणत्थं धम्मवितक्कनं च वुत्तं । अथवा पन तं उभयं अभिनि-
 5 वज्जेत्वा अप्पटिपज्जित्वा अक्त्वा । उपेक्खको ति तथापटिपत्तियं
 उदासीनो^२ समथविपस्सनाभावनमेन अनुब्रूहन्तो विहरेय्य, समथ-
 पटिपत्तियं^३ उपेक्खको हुत्वा विपस्सनायमेव कम्मं करोन्तो विहरेय्य ।
 विपस्सनं पि^४ उस्सुक्कापेत्वा तत्थ पि सङ्खारुपेक्खाजाणवसेन उपेक्खको
 याव विपस्सनाजाणं मग्गेन घटीयति, ताव यथा तं तिव्खं सूरं पसन्नं
 10 हुत्वा वहति, तथा विहरेय्य सतो सम्पजानोति ।

R. 92

- गाथासु समथविपस्सनाधम्मो आरमितब्बट्ठेन आरामो एतस्सा ति
 धम्मारामो । तस्मिं येव धम्मे रतो ति धम्मरतो । तस्सेव धम्मस्स
 पुनप्पुनं विचिन्तनतो^५ धम्मं अनुविचिन्तयं तं धम्मं आवज्जेन्तो,
 मनसि करोन्तो ति अत्थो । अनुस्सरं ति तमेव ति धम्मं उपरूपरि-
 15 भावनावसेन अनुस्सरन्तो । अथवा विमुत्तायतनसीसे ठत्वा परेसं देसना-
 वसेन सीलादिधम्मो आरमितब्बट्ठेन आरामो एतस्सा ति धम्मारामो ।
 तथेव तस्मिं धम्मे रतो अभिरतो ति धम्मरतो । तेसं येव सीलादि-
 धम्मानं गतियो समन्वेसन्तो कामवितक्कादीनं ओकासं अदत्वा
 नेक्खम्मसङ्कप्पादिधम्मं येव अनुविचिन्तनतो धम्मं अनुविचिन्तयं ।
 20 तदुभयं वा पन ओळारिकतो दहन्तो अज्भुपेक्खित्वा समथविपस्सना-
 धम्ममेव उपरूपरि भावनावसेन अनुस्सरन्तो अनुब्रूहनवसेन पवत्तेन्तो ।
 सद्धम्मा ति सत्ततिं सप्पभेदा बोधिपक्खियधम्मा नवविधलोक्कतरधम्मा^६
 च न परिहायति, न चिरस्सेव तं अधिगच्छती ति अत्थो ।

- इदानीं तस्स अनुस्सरणविधिं दस्सेन्तो “चरं वा” ति आदिमाह ।
 25 तत्थ चरं वा ति भिक्खाचारवसेन चङ्कमनवसेन च चरन्तो वा^७ ।

१. सम्पापन०—स्या०, सी०, रो० ।

२. उपासिनो—स्या०, रो० ।

३. ० पि—स्या०, रो० ।

४. पि—स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. चिन्तन्तो—सी०, स्या०, रो० ।

६. नव विधा०—सी०, रो० ।

७. रो० पोत्थके नत्थि ।

यदि वा तिट्ठं ति तिट्ठन्तो वा निसिन्नो वा, उद वा सयं ति सयन्तो वा । एवं चतुसु पि इरियापथेसु^१ । अज्झत्तं समयं चित्तं ति यथावुत्ते कम्मट्ठानसङ्घाते गोचरज्झत्ते अत्तनो चित्तं रागादिकिलेसानं वूपसमनवसेन पजहनवसेन समयं समेन्तो । सन्तिमेवाधिगच्छती ति अच्चन्तसन्ति निब्बानमेव पापुणाती ति ।

5

धम्मामुधम्मपटिपन्नसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(८) अन्धकरणसुत्तवर्णना

B. 258

३९. अट्टमे अकुसलवितक्का ति अकोसल्लसम्भूता वितक्का । अन्धकरणा ति आदीसु यस्स सयं उप्पज्जन्ति, तं यथाभूतदस्सन-निवारणेन अन्ध करोन्ती ति अन्धकरणा । न पञ्चाचक्खुं करोन्ती ति अचक्खुकरणा । अञ्जाणं करोन्ती ति अञ्जाणकरणा^२ । पञ्चानिरोधिका ति कम्मस्सकतापञ्चा भानपञ्चा^३ विपस्सनापञ्चाति 10 इमा तिस्सो पञ्चा अप्पवत्तिकरणेन निरोधेन्तीति पञ्चानिरोधिका । अनिट्ठफलदायकता दुक्खसङ्घातस्स विघातस्स पक्खे वत्तन्ती ति विघातपक्खिका । किलेसनिब्बानं न संवत्तयन्ती ति अनिब्बान-संवत्तनिका ।

कामवितक्को ति कामपटिसंयुत्तो वितक्को । सो हि 15 किलेसकामसहितो हुत्वा वत्थुकामेसु पवत्तति । ब्यापादपटिसंयुत्तो वितक्को ब्यापादवितक्को । विहिसापटिसंयुत्तो वितक्को विहिसा-वितक्को । इमे द्वे च सत्तेसु पि सङ्घारेसु पि उप्पज्जन्ति । कामवितक्को हि पियमनापे सत्ते वा सङ्घारे वा वितक्केन्तस्स उप्पज्जति, ब्यापादवितक्को अप्पिये अमनापे^४ सत्ते वा सङ्घारे वा 20 कुज्झित्वा ओलोकनकालतो पट्टाय याव नासना उप्पज्जति,

R. 93

१. अरिया ०—रो० ।

२. अञ्जाणकरणा—रो० ।

३. ज्ञानपञ्चा—रो० ।

४. ० च—सी० ।

विहिंसावितक्को सङ्घारेसु न उप्पज्जति, सङ्घारा^१ दुक्खापेतब्बा^१ नाम नत्थि, “इमे सत्ता हञ्जन्तु वा बज्जन्तु वा उच्छिज्जन्तु वा विनस्सन्तु वा मा वा अहेसु^२” ति चिन्तनकाले पन सत्तेसु उप्पज्जति ।

इमे येव पन कामसङ्कप्पादयो । अत्थतो हि कामवितक्कादीनं
५ कामसङ्कप्पादीनं च नानाकरणं नत्थि, तं सम्पयुत्ता पन सञ्जादयो^३
कामसञ्जादयो । कामधातुआदीनं पन यस्मा पाळियं^४—

“कामपटिसंयुत्तो तक्को वितक्को...पे०...मिच्छासङ्कप्पो, अयं
वुच्चति कामधातु, सब्बे पि अकुसला धम्मा कामधातु । व्यापादपटि-
संयुत्तो तक्को वितक्को...पे०...मिच्छासङ्कप्पो, अयं वुच्चति
१० व्यापादधातु । दससु^५ आघातवत्थूसु चित्तस्स आघातो पटिघातो...पे०...
अनत्तमनता चित्तस्स, अयं वुच्चति व्यापादधातु विहिंसापटिसंयुत्तो
B. 259 तक्को वितक्को मिच्छासङ्कप्पो, अयं वुच्चति विहिंसाधातु, इधेकच्चो
पाणिना वा लेडुना वा दण्डेन वा सत्थेन वा रज्जुया वा
अञ्जतरञ्जतरेन^६ सत्ते विहेठेति, अयं विहिंसाधातू” (वि० १०७-८,
१५ ४३३) ति—

आगतत्ता विसेसो लब्भति ।

तत्थ द्वे कथा सब्बसङ्गाहिका च असम्भिन्ना च । तत्थ कामधातुया
गहिताय इतरा द्वे पि गहिता नाम होन्ति । ततो पन नीहरित्वा
अयं व्यापादधातु, अयं विहिंसाधातू ति दस्सेती ति अयं सब्बसङ्गाहिका
२० नाम । कामधातुं कथेन्तो पन भगवा व्यापादधातुं व्यापादधातुट्टाने,
विहिंसाधातुं विहिंसाधातुट्टाने ठपेत्वा व अवसेसं कामधातु नामा ति
कथेसी ति अयं असम्भिन्नकथा नाम ।

सुक्कपक्खे वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो । नेक्खम्मपटि-
संयुत्तो वितक्को नेक्खम्मवितक्को । सो असुभपुब्बभागे कामावचरो

१-१. सङ्घारो दुक्खापेतब्बो—सी०, स्या० । २. अहेतु—रो० ।

३. सञ्जा—स्या०, रो० ।

४. पालियं—रो० ।

५. नवसु—सी०, स्या० ।

६. ० वा—सी०, स्या०, रो० ।

होति, असुभज्झाने रूपावचरो, तं भानं पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफल-
काले^१ लोकुत्तरो । अब्यापादपटिसंयुत्तो वित्तको अब्यापादवित्तको ।
सो मेत्तापुब्बभागे कामावचरो होति, मेत्ताभाने रूपावचरो, तं भानं
पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफलकाले लोकुत्तरो । अविहिंसापटिसंयुत्तो
वित्तको अविहिंसावित्तको । सो करुणापुब्बभागे कामावचरो, 5
करुणाज्झाने रूपावचरो, तं भानं पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफलकाले
लोकुत्तरो । यदा पन^२ अलोभो सीसं^३ होति, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका
होन्ति । यदा मेत्ता सीसं^३ होति, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका होन्ति ।
यदा करुणा सीसं होति, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका होन्ति ।

R. 94

इमे येव पन नेक्खम्मसङ्कप्पादयो । अत्थतो हि नेक्खम्मवित्तका- 10
दीनं नेक्खम्मसङ्कप्पादीनं च नानाकरणं नत्थि, तं सम्पयुत्ता पन
सञ्जादयो^४ नेक्खम्मसञ्जादयो । नेक्खम्मधातुआदीनं पन यस्मा
पाळियं—

“नेक्खम्मपटिसंयुत्तो त्वको वित्तको सङ्कप्पो, अयं वुच्चति
नेक्खम्मधातु सव्वे पि कुसला धम्मा नेक्खम्मधातु । अब्यापादपटिसंयुत्तो 15
त्वको वित्तको सङ्कप्पो, अयं वुच्चति अब्यापादधातु । या सत्तेसु मेत्ति
मेत्तायना मेत्ताचेतोविमुत्ति, अयं वुच्चति अब्यापादधातु । अविहिंसा-
पटिसंयुत्तो त्वको वित्तको सङ्कप्पो—अयं वुच्चति अविहिंसाधातु ।
या सत्तेसु करुणा करुणायना करुणाचेतोविमुत्ति—अयं वुच्चति
अविहिंसाधातु” (वि० १०७-८) ति—आगतत्ता विसेसो लब्भति । 20
इधापि सव्वसङ्गाहिका असम्भित्ता ति द्वे कथा वुत्तयेनेव वेदितव्वा ।
सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

B. 260

गाथासु वित्तकये ति वित्तकेय्य । निराकरे ति अत्तनो सन्तानतो
नीहरेय्य विनोदेय्य, पजहेय्या ति अत्थो । सवे वित्तकानि विचारि-
तानि, समेति वुट्ठीव रजं समूहतं ति यथा नाम गिम्हानं पच्छिमे 25

१. उप्पन्न-मग्ग-फले-काले—रो० ।

२. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३-३. सीलं—रो० ।

४. सञ्जा—स्या०, रो० ।

मासे पथवियं समूहतं समन्ततो उद्वितं रजं सहतो अकालमेघस्स
वस्सतो वुट्ठि ठानसो वूपसमेति^१, एवमेव सो योगावचरो वितक्कानि
मिच्छावितक्के च विचारितानि तं सम्पयुत्तविचारे च समेति वूपसमेति
समुच्छिन्दति । तथाभूतो च वितक्कूपसमेन चेतसा सब्बेसं मिच्छा-
R. 95 5 वितक्कानं उपसमनतो वितक्कूपसमेन अरियमग्गचित्तेन इधेव दिट्ठेव
धम्मे सन्तिपदं निब्बानं समज्झगा समधिगतो होती ति ।

अन्धकरणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(९) अन्तरामलसुत्तवण्णना

४१. नवमे अन्तरामला ति एत्थ अन्तरासद्दो—

“नदीतीरेसु सण्ठाने^२, सभासु रथियासु च ।

जना सङ्गम्म मन्तेन्ति, मं च तं च किमन्तरं”

10

(सं० नि० २०२) ति ।

आदीसु कारणे आगतो । “अद्दसा मं, भन्ते, अञ्चतरा इत्थी विज्जन्त-
रिकाय भाजनं धोवन्ती” (म० नि० २.१३२) ति आदीसु खणे ।

“अपिचायं तपोदा द्विन्नं महानिरयानं अन्तरिकाय आगच्छती”
(पारा० १४८) ति आदीसु विवरे ।

15

“पीतवत्थे पीतधजे, पीतालङ्कारभूसिते ।

पीतन्तराहि वग्गूहि, अपिळन्धाव सोभसी^३”

(विमा० ५६) ति—

B. 261

आदीसु उत्तरिसाटके^४ । “यस्सन्तरतो न सन्ति कोपा” (उ० ८५)

ति आदीसु चित्ते । इधा पि चित्ते एव दट्ठब्बो । तस्मा अन्तरे चित्ते

20 भवा अन्तरा । यस्मि सन्ताने उप्पन्ना, तस्स मलिनभावकरणतो
मला । तत्थ मलं नाम दुविधं सरीरमलं चित्तमलं ति । तेषु सरीरमलं

१. रूपसमेति—रो० ।

२. ठानेसु—रो० ।

३. सोभती—सी०, स्या० ।

४. उत्तरसाटके—सी० ।

सेदजल्लिकादि सरीरे निब्बत्तं, तत्थ^१ लग्गं आगन्तुकरजञ्च^२, तं उदकेनपि नीहरणीयं, न तथा संकिलेसिकं । चित्तमलं पन रागादि-संकिलेसिकं, तं^३ अरियमग्गेहेव नीहरणीयं । वुत्तं हेतं पोराणेहि—

“रूपेन संकिलिट्ठेन^४, संकिलिस्सं ति माणवा ।

रूपे सुद्धे विसुज्झं ति, अनक्खातं महेसिना ।

5

“चित्तेन^५ संकिलिट्ठेन^६, संकिलिस्सं ति माणवा ।

चित्ते सुद्धे विसुज्झं ति, इति वुत्तं महेसिना” ति ।

तेनाह भगवा “चित्तसंकिलेसा, भिक्खवे, सत्ता संकिलिस्सन्ति, चित्तवोदाना विसुज्झन्ती” (सं० नि० २.३६७) ति । तस्मा भगवा इधा पि चित्तमलविसोधनाय^७ पटिपज्जितब्बं ति दस्सेन्तो “तयो मे, 10 R. 96 भिक्खवे, अन्तरामला” ति आह ।

यथा चेते लोभादयो^८ सत्तानं चित्ते उप्पज्जित्वा मलिनभावकरा नानप्पकारसंकिलेसविधायका ति अन्तरामला, एवं एकतो भुञ्जित्वा एकतो सयित्वा ओतारगवेसी अमित्तसत्तु विय चित्ते^९ एव उप्पज्जित्वा सत्तानं नानाविधअनत्थावहा नानप्पकारदुक्खनिब्बत्तकाति दस्सेन्तो 15 “अन्तराअमित्ता” ति आदिमाह । तत्थ मित्तपटिपक्खतो अमित्ता, सपत्तकिच्चकरणतो सपत्ता, हिंसनतो वधका, उजुविपच्चनीकतो पच्चत्थिका ।

तत्थ द्वीहि आकारेहि लोभादीनं अमित्तादिभावो वेदितब्बो । वेरीपुग्गलो हि अन्तरं लभमानो अत्तनो वेरिस्स सत्थेन वा सीसं पातेति, उपायेन वा महत्तं अनत्थं उप्पादेति । इमे च लोभादयो 20 पञ्चासिरपातनेन योनिसम्पटिपादनेन च तादिसं ततो बलवतरं

१-१. लग्गमागन्तुकरजञ्च—रो० ।

२. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. संकिलिट्ठम्बि—रो० ;

४. चित्तम्हि—सी०, स्या०, रो० ।

रूपम्हि संकिलिट्ठम्हि—स्या० ।

५. संकिलिट्ठम्हि—रो० ।

६. चित्तस्स ०—स्या०, रो० ।

७. लोकादयो—रो० ।

८. सत्ते—स्या०, रो० ।

B. 262

- अनत्थं^१ निब्बत्तेन्ति । कथं ? चक्खुद्वारस्मिं हि इट्ठादीसु आरम्भणेषु
 आपाथगतेसु यथारहं तानि आरब्भ लोभादयो उप्पज्जन्ति, एत्तावतास्स
 पञ्चासिरं पातितं नाम होति । सोतद्वारादीसुपि एसेव नयो । एवं
 ताव पञ्चासिरपातनतो अमित्तादिसदिसता वेदितब्बा । लोभादयो
 5 पन कम्मनिदाना हुत्वा अण्डजादिभेदा चतस्सो योनियो उपनेन्ति,
 तस्स योनिउपगमनमूलकानि पञ्चवीसति महाभयानि द्वत्तिस कम्मकर-
 णानि च आगतानेव होन्ति । एवं योनिसम्पटिपादनतो पि नेसं
 अमित्तादिसदिसता वेदितब्बा । इति लोभादयो अमित्तादिसदिसताय
 चित्तसम्भूतताय^२ च “अन्तराअमित्ता” ति आदिना वुत्ता^३ । अपिच
 10 अमित्तेहि कातुं^४ असक्कुण्ण्यं लोभादयो करोन्ति, अमित्तादिभावो च
 लोभादीहि जायतीति तेसं अमित्तादिभावो वेदितब्बो । वुत्तं हेतं—

“दिसो दिसं यं तं कयिरा, वेरी वा पन वेरिणं ।

मिच्छापणिहितं चित्तं, पापियो नं ततो करे”

(ध० प० २१, उ० १०८) ति ।

- 15 गाथासु अत्तनो^५ परेसं च अनत्थं जनेती ति अनत्थजननो ।
 वुत्तं हेतं—

R. 97

- “यदपि लुद्धो अभिसङ्खरोति कायेन वाचाय मनसा तदपि अकुसलं;
 यदपि लुद्धो लोभेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो परस्स असता दुक्खं
 उप्पादेति वधेन वा बन्धेन वा जानिया वा गरहाय वा पब्बाजनाय वा
 20 बलवम्हि बलत्थो इति, तदपि अकुसलं इतिस्समे लोभजा लोभनिदाना
 लोभसमुदया लोभपच्चया अनेके पापका अकुसला धम्मा सम्भवन्ती”
 (अं० नि० १.१८६) ति अपरम्पि वुत्तं—

“रत्तो खो, ब्राह्मण, रागेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो
 अत्तव्याबाधाय पि चेते ति, परव्याबाधाय पि चेते ति,

१. अन्तरं—सी० ।

२. वुत्तं—सी० ।

५. ० च—रो० ।

२. चित्तसम्भूततायो—रो० ।

४. कातं—रो० ।

उभयव्यावाधाय पि चेते ति, चेतसिकं पि दुक्खं दोमनस्सं पटि-
संवेदती” (अं० नि० १.१४४) ति आदि ।

चित्तप्पकोपनो ति चित्तसङ्खोभनो । लोभो हि लोभनीये
वत्थुस्सिं उप्पज्जमानो चित्तं खोभेन्तो पकोपेन्तो विपरिणामेन्तो
विकारं आपादेन्तो उप्पज्जति, पसादादिवसेन^१ पवत्तितुं न देति । 5 B. 263
भयमन्तरतो जातं, तं जनो नावबुज्झती ति तं लोभसङ्खातं अन्तरतो
अव्वमन्तरे अत्तनो चित्ते येव जातं अनत्थजननचित्तप्पको पनादिं भयं
भयहेतुं अयं बालमहाजनो नावबुज्झति^२ न जानाती ति ।

लुद्धो अत्थं न जानाती ति अत्तत्थपरत्थादिभेदं अत्थं हितं
लुद्धुपुग्गलो यथाभूतं न जानाति । धम्मं न पस्सती ति दसकुसल- 10
कम्मपथधम्मं पि लुद्धो लोभेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो न
पस्सति पच्चक्खतो न जानाति, पगेव उत्तरिमनुस्सधम्मं । वुत्तं पि
चेतं—

“रत्तो खो, ब्राह्मण, रागेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो अत्तत्थं
पि यथाभूतं न पजानाति, परत्थं पि यथाभूतं न पजानाति, उभयत्थं 15
पि यथाभूतं न पजानाती” (अं० नि० १.१४५) ति आदि ।

अन्धतमं ति अन्धभावकरं तमं । यं ति यत्थ । भूमत्थे हि एतं
पच्चत्तवचनं, यस्सिं काले लोभो सहते अभिभवति नरं, अन्धतमं
तदा होती ति । यं ति वा कारणवचनं, यस्मा लोभो उप्पज्जमानो
नरं^३ सहते अभिभवति, तस्मा अन्धतमं तदा होती ति योजना य-त- 20
सद्धानं एकन्तसम्बन्धभावतो । अथवा यं ति किरियापरामसनं,
“लोभो सहते” ति एत्थ यदेतं लोभस्स सहनं अभिभवनं वुत्तं, एतं
अन्धभावकरस्स तमस्स गमनं उप्पादो ति अत्थो । अथवा यं नरं
लोभो सहते अभिभवति, तस्स अन्धतमं तदा होति, ततो च लुद्धो
अत्थं न जानाति, लुद्धो धम्मं न पस्सती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठव्वो । 25

R. 98

१. पसादनादिवसेन—स्या० ।

२. ० (विकारं)—स्या०, रो० ।

३. परं—रो० ।

- यो च लोभं वहन्त्वाना ति यो पुब्बभागे तदङ्गवसेन^१ विक्ख-
म्भनवसेन च यथारहं समथविपस्सनाहि लोभं पजहित्वा तथा
पजहनहेतु लोभनेय्ये दिब्बे पि रूपादिके उपट्टिते न लुब्भति,
बलवविपस्सनानुभावेन लोभो पहीयते तम्हा हि तस्मा अरियपुग्गला
5 अरियमग्गेन लोभो पहीयति पजहीयति, अच्चन्तमेव परिच्चजीयति ।
यथा किं ? उदबिन्दू व पोक्खरा ति पदुमिनिपण्णतो
उदकविन्दु विय । सेसगाथानं पि इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो ।
B. 264 तथा दोसस्स—

- “यदपि दुट्ठो अभिसङ्खरो ति कायेन वाचाय मनसा तदपि
10 अकुसलं; यदपि दुट्ठो दोसेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो परस्स
असता दुक्खं उप्पादेति वधेन वा बन्धेन वा जानिया वा गरहाय वा
पब्बाजनाय वा बलवम्हि बलत्थो इति, तदपि अकुसलं । इतिस्समे
दोसजा दोसनिदाना दोससमुदेया दोसपच्चया अनेके पापका
अकुसला धम्मा सम्भवन्ती” (अं० नि० १.१८७) ति ।
15 तथा—

“दुट्ठो खो ब्राह्मण दोसेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो अत्त-
व्यावाधाय पि चेतेति’ परव्यावाधाय पि चेतेति’ उभयव्यावाधाय पि
चेतेति’ चेतसिकं पि दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदती” (अं० नि० १.१४५)
ति ।

- 20 तथा—

“दुट्ठो खो, ब्राह्मण, दोसेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो अत्तत्थं
पि यथाभूतं न पजानाति, परत्थं पि यथाभूतं न पजानाति उभयत्थं
पि यथाभूतं न पजानाती” (अं० नि० १.१४५-१४६) ति—

आदिसुत्तपदानुसारेण अनत्थजननता अत्थहानिहेतुता च वेदितब्बा ।

- 25 तथा मोहस्स “यदपि मूळ्हो अभिसङ्खरोति कायेन वाचाय
मनसा” (अं० नि० १.१८७) ति आदिना, “मूळ्हो खो, ब्राह्मण,

मौहेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो अत्तव्यावाधाय पि चेतेती”
(अं० नि० १.१४६) ति आदिना, “अत्तत्थं पि यथाभूतं न पजानाती”
(अं० नि० १.१४६) ति आदिना च आगतसुत्तपदानुसारेण
वेदितव्वा ।

तालवक्कं व बन्धना ति तालफलं विय उसुमुप्पादेन वण्टतो, 5 R. 99
ततियमग्गञ्जाणुप्पादेन तस्स चित्ततो दोसो पहीयति, परिच्चजीयती
ति अत्थो । मोहं विहन्ति सो सब्बं ति सो अरियपुग्गलो सब्बं B. 265
अनवसेसं मोहं चतुत्थमग्गेन विहन्ति विधमति समुच्छिन्दति ।
आदिच्चोवुदयं तमं ति आदिच्चो विय उदयं उग्गच्छन्तो तमं
अन्धकारं । 10

अन्तरामलसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(१०) देवदत्तसुत्तवर्णना

४२. दसमे तीहि, भिक्खवे, असद्धम्मेहि अभिभूतो ति का
उप्पत्ति ? देवदत्ते हि अवीचिमहानिरयं पविट्ठे देवदत्तपक्खिया
अञ्जतित्थिया च “समणेन गोतमेन अभिसपितो देवदत्तो पथवि
पविट्ठो” ति अब्भाचिक्खिसु । तं सुत्वा सासने अनभिप्पसन्ना मनुस्सा
“सिया नु खो एतदेवं, यथा इमे भणन्ती” ति आसङ्कं उप्पादेसुं । 15
तं पवत्ति^१ भिक्खू भगवतो आरोचेसुं । अथ भगवा “न, भिक्खवे,
तथागता कस्सचि अभिसप^२ देन्ति, तस्मा न देवदत्तो मया अभि-
सपितो, अत्तनो कम्मेनेव निरयं पविट्ठो” ति वत्वा तेसं मिच्छागाहं
पटिसेधेन्तो इमाय अट्ठुप्पत्तिया इदं^३ सुत्तं अभासि ।

१. पवत्ति—स्या० ।

२. अभिसापं—सी०, स्या० ।

३. इमं—स्या०, रो० ।

- तत्थ असद्धम्ममेही ति असतं धम्ममेहि^१, असन्तेहि वा धम्ममेहि^१ ।
 अतेकिच्छो ति बुद्धेहि पि अनिवत्तनीयत्ता अवीचिनिब्बत्तिया
 त्तिकिच्छाभावतो अतेकिच्छो, अतिकिच्छनीयो ति अत्थो । असन्त-
 गुणसम्भावनाधिप्पायेन पवत्ता^२ पापा इच्छा^२ एतस्सा ति पापिच्छो,
 5 तस्स भावो पापिच्छता, ताय । “अहं बुद्धो भविस्सामि, संघं
 परिहरिस्सामी” ति तस्स इच्छा उप्पन्ना । कोकालिकादयो पापा
 लामका मित्ता एतस्सा ति पापमित्तो, तस्स भावो पापमित्तता,
 ताय । उत्तरिकरणीये ति भानाभिञ्जाहि उत्तरिकरणीये ति भाना-
 भिञ्जाहि उत्तरिकरणीये अधिगन्तव्वे मग्गफले अनधिगते सति एवं,
 10 तं अनधिगन्त्वा ति अत्थो । ओरमत्तकेना ति अप्पमत्तकेन भानाभि-
 R. 100 ञ्जामत्तेन । विसैसाधिगमेना ति उत्तरिमनुस्सधम्ममाधिगमेन । अन्तरा
 ति वेमज्जे । वोसानं आपादी ति अकतकिच्चोव समानो
 “कतकिच्चोम्ही” ति मञ्जमानो समणधम्मतो विगमं^३ आपज्जि ।
 इति भगवा इमिना सुत्तेन विसेसतो पुथुज्जनभावे आदीनवं पकासेसि^४
 B. 266 15 भारियो पुथुज्जनभावो, यत्र हि नाम भानाभिञ्जापरियोसाना
 सम्पत्तियो निब्बतेत्वा पि अनेकानत्थावहं नानाविधं दुक्खहेतु^५
 असन्तगुणसम्भावनं असप्पुरिससंसग्गं आलसियानुयोगं च अविजहन्तो
 अवीचिम्हि कप्पट्टियं^६ अतेकिच्छं किब्बिसं पसविस्सती ति । गाथासु
 मा ति पटिसेधे निपातो । जातू ति एकंसेन । कोची ति सब्बसङ्गा-
 20 हकवचनं^७ । लोक्किंस्म ति सत्तलोके । इदं वुत्तं होति “इमस्मि
 सत्तलोके^८ कोचि^९ पुग्गलो एकंसेन पापिच्छो मा होतू” ति । तदमिना
 पि जानाथ, पापिच्छान यथा गती ति पापिच्छानं पुग्गलानं यथा गति
 यादिसी निप्फत्ति, यादिसो अभिसम्परायो, तं इमिना पि कारणेन
 जानाथा ति देवदत्तं निदस्सेन्तो एवमाह । पण्डितो ति समञ्जातो

१-१. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. विनासं—सी०, स्या०, रो० ।

५. हेतुं—स्या०, रो० ।

७. ० सङ्गाहिक०—स्या०, रो० ।

९. केचि—रो० ।

२-२. पापिच्छा—रो० ।

४. पकासेति—रो० ।

६. कप्पट्टितियं—स्या०, रो० ।

८. लोके—स्या०, रो० ।

ति परियत्तिवाहुसच्चेन पण्डितो ति जातो । भावित्तो ति सम्मतो
ति भानाभिञ्जाहि भावितचित्तो^१ ति^१ सम्भावितो । तथा हि सो
पुब्बे “महिद्धिको गोधिपुत्तो, महानुभावो गोधिपुत्तो” ति धम्मसेना-
पतिना पि पसंसितो अहोसि । जलं व यससा^२ अट्ठा, देवदत्तो ति
विस्सुत्तो ति अत्तनो कित्तिया परिवारेन जलन्तो^३ विय ओभासेन्तो^४ 5
विय ठितो देवदत्तो ति एवं विस्सुत्तो पाकटो अहोसि । “मे सुत्तं”
ति पि पाठो, मया सुतं सुतमत्तं, कतिपाहेनेव अतथाभूतत्ता^५ तस्स
तं पण्डित्वादि^६ सवनमत्तमेवा ति अत्थो ।

सो समानमनुचिण्णो^७, आसज्ज^८ नं तथागतं ति सो एवंभूतो
देवदत्तो “बुद्धो पि सक्कपुत्तो, अहं पि सक्कपुत्तो, बुद्धो पि समणो, 10
अहं पि समणो, बुद्धो पि इद्धिमा, अहं पि इद्धिमा, बुद्धो पि दिब्ब-
चक्खुको, अहं पि दिब्बचक्खुको, बुद्धो पि दिब्बसोत्तको, अहं पि
दिब्बसोत्तको, बुद्धो पि चेतो परियआणलाभी, अहं पि चेतोपरिय- R. 101
आणलाभी, बुद्धो पि अतीतानागतपच्चुप्पत्ते धम्मे जानाति, अहं पि
ते जानामी” ति अत्तनो पमाणं अजानित्वा सम्मासम्बुद्धं अत्तना 15
समसमट्ठपनेन समानं^९ आपज्जन्तो “इदानीहं बुद्धो भविस्सामि,
भिक्षुसंघं परिहरिस्सामी” ति अभिमारपयोजना^{१०} तथागतं आसज्ज
आसादेत्वा विहेठेत्वा । “पमादमनुजीनो^{११}” ति पि पठन्ति । तस्सत्थो
“वुत्तनयेन^{१२} पमादं^{१३} आपज्जन्तो पमादं निस्साय भगवता सद्धि B. 267
युगगाहचित्तुप्पादेन सहेव भानाभिञ्जाहि अनुजीनो परिहीनो” 20
ति । अवचिन्निरयं पत्तो, चतुद्धारं भयानकं ति जालानं तत्थ
उप्पन्नसत्तानं वा निरन्तरताय “अवीची” ति लद्धनामं चतुसु

- १-१. भावित्तो—सी०, स्या०, रो० । २. यस्सा—रो० ।
३. पज्जलन्तो—सी०, स्या०, रो० । ४. ओकासेन्तो—रो० ।
५. तथाभूतत्ता—सी०, स्या०, रो० । ६. पण्डितादि—रो० ।
७. पसादमनुचिण्णो—स्या०, रो० । ८. असज्ज—सी० ।
९. पमादं—स्या०, रो०; समानतं—सी०।१०. अभिआनपयोजना—सी० ।
११. पमादमनुहीनो—सी० । १२-१२. पमादं वुत्तनयेन—स्या०, रो० ।

पस्सेसु चतुमहाद्वारयोगेन चतुद्वारं अतिभयानकं महानिरयं^१ पटि-
सन्धिगगहणवसेन पत्तो^१ । तथा हि वृत्तं—

- “चतुक्कण्णो चतुद्वारो, विभत्तो भागसो मितो ।
अयोपाकारपरियन्तो, अयसा पटिकुज्जितो ॥
5 तस्स अयोमया भूमि, जलिता तेजसा युता ।
समन्ता योजनसतं, फरित्वा तिट्ठति सब्बदा”
(म० नि० ३.२३७, अं० नि० १.१३१,
पेत० २१६, जा० २.६५) ति ॥

- अट्टुट्ठस्सा ति अट्टुट्ठचित्तस्स । ट्ठुभ्भे ति दूसेय्य । तमेव पापं
10 फुसती ति तमेव अट्टुट्ठदुब्धिं^२ पापपुग्गलं पापं निहीनं पापफलं फुसति
पापुणाति अभिभवति^३ । भेस्मा ति विपुलभावेन गम्भीरभावेन च
भिसापेन्तो विय, विपुलगम्भीरो ति अत्थो । वादेना ति दोसेन ।
विहिंसती ति बाधति आसादेति । वादो तम्हि न रुहती ति तस्मिं
तथागते परेन आरोपियमानो दोसो न रुहति न तिट्ठति विसकुम्भो
15 विय सनुदस्स, न तस्स विकारं जनेती ति अत्थो ।

R. 102

- एवं छहि गाथाहि पापिच्छतादिसमन्नागतस्स निरयूपगभाव-
दस्सनेन दुक्खतो अपरिमुत्ततं दस्सेत्वा इदानीं तप्पटिपक्खधम्मसमन्ना-
गतस्स दुक्खक्खयं दस्सेन्तो “तादिसं मित्तं” ति ओसानगाथमाह ।
तस्सत्थो—यस्स सम्मा पटिपन्नस्स मग्गानुगो पटिपत्तिमग्गं अनुगतो
20 सम्मा^४ पटिपन्नो अप्पिच्छतादिगुणसमन्नागमेन सकलवट्टदुक्खस्स^५ खयं
परियोसानं पापुण्येय, तादिसं बुद्धं वा बुद्धसावकं वा पण्डितो

१-१. पटिसन्धिगगहणादिवसेन संपत्तो—

सी०, स्या०, रो० ।

४. तस्मा—रो० ।

२. अट्टुट्ठदुब्धिं—रो० ।

३. अभिभावति—रो० ।

५. सकलस्स वट्टदुक्खस्स—सी०,

स्या०, रो० ।

सप्पञ्जो^१ अत्तनो मित्तं कुब्बेथ तेन मेत्तिकं करेय्य, तं च सेवेय्य
तमेव पयिरुपासेय्या ति ।

इति इमस्मिं वग्गे छट्ठसत्तमसुत्तेसु विवट्ठं कथितं, इतरेसु
वट्ठविवट्ठं कथितं ।

देवदत्तसुतवर्णना निवृत्ता ।

चतुर्थवर्णवर्णना निवृत्ता ।

—०—

५ पञ्चमो वग्गो

(१) अग्गप्पसादसुत्तवण्णना

४३. पञ्चमवग्गस्स पठमे अग्गप्पसादा ति एत्थ अयं अग्गसद्धो
आदिकोटिकोट्टाससेट्ठेसु दिस्सति । तथा हेस “अज्जतग्गे, सम्म
दोवारिक, आवरामि द्वारं निगण्ठानं निगण्ठीनं (म० नि० २.५३) ।
अज्जतग्गे पाणुपेतं सरणं गतं” (दी० नि० १.७४, पारा० ८) ति
५ च आदीसु^१ आदिम्हि दिस्सति । “तेनेव अङ्गुलग्गेन तं अङ्गुलग्गं
परामसेय्य । उच्छग्गं वेळग्गं^२” ति च आदीसु कोटियं “अम्बिलग्गं
वा मधुरग्गं वा तित्तकग्गं^३ वा (सं० नि० ४.१२९) । अनुजानामि,
भिक्षवे, विहारग्गेन वा परिवेणग्गेन वा भाजेतु” (चु० व० २६२)
ति च आदीसु कोट्टासे । “अयं इमेसं चतुन्नं पुग्गलानं अग्गो च सेट्ठो
१० च उत्तमो च पवरो च (अं० नि० २.१००) । अग्गोहमस्मि
लोकस्सा” (दी० नि० २.१४, म० नि० ३.१८८) ति च आदीसु
सेट्ठे । स्वायमिधा पि सेट्ठेयेव दट्ठब्बो । तस्मा अग्गेसु सेट्ठेसु पसादा,
अग्गभूता सेट्ठभूता वा पसादा अग्गप्पसादा ति अत्थो ।

पुरिमस्मिं च अत्थे अग्गसद्धेन बुद्धादिरतनत्तयं वुच्चति । तेसु
१५ भगवा ताव असदिसद्धेन गुणविसिद्धेन असमसमद्धेन च अग्गो । सो हि
R. 103 महाभिनीहारं दसन्नं पारमीनं पविचयं च आदिं कत्वा तेहि बोधि-
सम्भारगुणेहि चैव बुद्धगुणेहि च सेसजनेहि असदिसो ति असदिसद्धेन
अग्गो । ये चस्स गुणा महाकरुणादयो, ते सेससत्तानं गुणेहि विसिद्धा
ति गुणविसिद्धेन पि सब्बसत्तुत्तमताय अग्गो । ये पन पुरिमका

१. आदीसु—स्या० पोत्थके नत्थि । २. वेळुग्गं—स्या० ।

३. तित्तिकग्गं—स्या० ।

सम्मासम्बुद्धा^१ सब्बसत्तेहि असमा, तेहि सद्धि अयमेव रूपकायगुणेहि
चेव धम्मकायगुणेहि च समो ति असमसमट्ठेन पि अग्गो । तथा
दुल्लभपातुभावतो अच्छरियमनुस्सभावतो बहुजनहितसुखावहतो^२
अदुतियअसहायादिभावतो च भगवा लोके अग्गो ति वुच्चति ।
यथाह^३—“एकपुग्गलस्स; भिक्खवे, पातुभावो दुल्लभो लोकस्मिं, 5
कतमस्स एकपुग्गलस्स, तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स” ।

“एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति अच्छरिय- B. 269
मनुस्सो” ।

“एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति बहुजन
...पे०...सम्मासम्बुद्धो” । 10

“एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति अदुतियो
असहायो अप्पटिमो^४ अप्पटिसमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो असमो
असमसमो द्विपदानं अग्गो, कतमो एकपुग्गलो, तथागतो अरहं सम्मा-
सम्बुद्धो” ति ।

धम्मसंघा पि अञ्जधम्मसंघेहि असदिसट्ठेन विसिट्ठगुणताय 15
दुल्लभपातुभावादिना च अग्गा । तथा हि तेसं स्वाक्खाततादिसुप्पटि-
पन्नतादिगुणविसेसेहि अञ्जधम्मसंघा सदिसा अप्पतरनिहीना वा
नत्थि, कुतो सेट्ठा । सयमेव च पन तेहि विसिट्ठगुणताय सेट्ठा । तथा
दुल्लभुप्पादअच्छरियभावबहुजनहितसुखावहा अदुतियअसहायादि-
सभावा च ते । यदग्गेन हि भगवा दुल्लभपातुभावो, तदग्गेन धम्म- 20
संघापी ति । अच्छरियादिभावे पि एसेव नयो । एवं अग्गेसु सेट्ठेसु
उत्तमेसु पवरेसु गुणविसिट्ठेसु पसादा ति अग्गप्पसादा ।

दुतियस्मिं पन अत्थे यथावुत्तेसु अग्गेसु बुद्धादीसु उप्पत्तिया
अग्गभूता पसादा अग्गप्पसादा । ये पन अरियमग्गेन आगता
अवेच्चप्पसादा, ते एकन्तेनेव अग्गभूता पसादा ति अग्गप्पसादा । 25

१. ० ते—सी०, रो० ।

२. ० पाठे—स्या० ।

३. सुखावहन्तो—रो० ।

४. स्या० पोथके नत्थि ।

R. 104

यथाह “इध, भिक्खवे, अरियसावको बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होती” (सं० नि० ४.३३४) ति आदि । अग्गविपाकत्ता पि चेते अग्गप्पसादा । वुत्तं हि “अग्गे खो पन पसन्नानं अग्गो विपाको” ति ।

5

यावता ति यत्तका । सत्ता ति पाणिनो । अपदा ति अपादका । द्विपदा ति द्विपादका । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । वा-सद्दो समुच्चयत्थो, न विकप्पत्थो । यथा “अनुप्पन्नो वा कामासवो उप्पज्जति, उप्पन्नो वा कामासवो पवड्ढती” (म० नि० १.१२) ति एत्थ अनुप्पन्नो च उप्पन्नो चा ति अत्थो, यथा च “भूतानं वा सत्तानं

B. 270 10

ठितिया सम्भवेसीनं वा अनुग्गहाया” (म० नि० १.३२०, सं० नि० २.१३) ति एत्थ भूतानं च सम्भवेसीनं चा ति अत्थो, यथा च “अग्गितो वा उदकतो वा मिथुभेदतो वा” (दी० नि० २.७१, उ० १७१, म० व० २४४) ति एत्थ अग्गितो च उदकतो च मिथुभेदतो चा ति अत्थो, एवं “अपदा वा...पे०...अग्गमक्खायती” ति 15 एत्था पि अपदा च द्विपदा चा ति सम्पिण्डनवसेन अत्थो दट्ठब्बो । तेन वुत्तं “वा^१-सद्दो समुच्चयत्थो^१, न विकप्पत्थो ति ।

रूपिनो ति रूपवन्तो । न रूपिनो ति अरूपिनो । सज्जिनो ति सज्जावन्तो । न सज्जिनो ति असज्जिनो । नेवसज्जिनासज्जिनो नाम भवग्गपरियापन्ना । एत्तावता च कामभवो रूपभवो अरूपभवो 20 एकवोकारभवो चतुवोकारभवो पञ्चवोकारभवो सज्जीभवो असज्जीभवो नेवसज्जिनासज्जीभवो ति नवविधे पि भवे सत्ते अनवसेसतो परियादियित्वा दस्सेसि धम्मराजा । एत्थ हि रूपिग्गहणेन^२ कामभवो रूपभवो पञ्चवोकारभवो एकवोकारभवो च दस्सितो, अरूपिग्गहणेन अरूपभवो चतुवोकारभवो च दस्सितो । सज्जीभवादयो पन अरूपेनेव 25 दस्सिता । अपदादिग्गहणेन कामभवपञ्चवोकारभवसज्जीभवानं एकदेसो दस्सितो ति ।

१-१. समुच्चयत्थतो वा सद्दो-सी०,
स्या०, रो० ।

२. रूपिग्गहणेन-सी०, स्या० ।

कस्मा पनेत्थ यथा अदुतियसुत्ते^१ द्विपदानं अग्गो^२ ति द्विपदानं^३
 गहणमेव अकत्वा अपदादिग्गहणं कतं ति ? वुच्चते—अदुतियसुत्ते
 ताव सेट्ठतरवसेन द्विपदग्गहणमेव कतं । इमस्मिं हि^४ लोके सेट्ठो
 नाम उप्पज्जमानो अपदचतुप्पदबहुप्पदेसु न उप्पज्जति, द्विपदेसु येव
 उप्पज्जति । कतरेसु द्विपदेसु ? मनुस्सेसु चैव देवेसु च । मनुस्सेसु ५
 उप्पज्जमानो सकललोकं वसे वत्तेतुं समत्थो बुद्धो हुत्वा उप्पज्जति ।
 अङ्गुत्तरद्वकथायं पन “तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं^५ वसे वत्तेतुं
 समत्थो” ति वुत्तं । देवेसु उप्पज्जमानो दससहस्सिलोकधातुं वसे
 वत्तनको महाब्रह्मा हुत्वा उप्पज्जति, सो तस्स कप्पियकारको वा
 आरामिको वा सम्पज्जति । इति तपो पि सेट्ठतरवसेनेस^६ “द्विपदानं १
 अग्गो” ति तत्थ वुत्तो^७, इध पन अनवसेसपरियादानवसेन एवं
 वुत्तं । यावत्तका^८ हि सत्ता अत्तभावपरियापन्ना अपदा वा...पे०...
 नेवसञ्जीनासञ्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खायती ति । B. 271
 निद्वारणे चेतं^९ सामिवचनं, मकारो पदसन्धिकरो । अग्गो अक्खा-
 यती ति पदविभागो । 15

अग्गो विपाको होती ति अग्गे सम्मासम्बुद्धे पसन्नानं यो पसादो,
 सो अग्गो सेट्ठो उत्तमो कोटिभूतो वा, तस्मा तस्स विपाको पि अग्गो
 सेट्ठो उत्तमो कोटिभूतो उच्चारतमो^{१०} पणीततमो होति । सो पन
 पसादो दुविधो लोकियलोकुत्तरभेदतो । तेसु लोकियस्स ताव—

“ये कैचि बुद्धं सरणं गतासे, न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं^{१०} ।

20

पहाय मानुसं देहं, देवकायं परिपूरेस्सन्ति ॥

(दी० नि० २.१९०, सं० नि० १.२६)

१. दुतियसुत्ते—सी०, स्या० ।

२. दिपदानं—सी० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. तिसहस्सिलोकधातुं—स्या० ।

५. ० वसेनेव—सी०, स्या०, रो० ।

६. वुत्तं—सी०, स्या०, रो० ।

७. यावत्ता—सी०, स्या० ।

८. ते तं—रो० ।

९. ओठारतमो—स्या० ।

१०. अपायं—सी० ।

- बुद्धो ति कित्तयन्तस्स, काये^१ भवति या^२ पीति ।
 वरमेव हि सा पीति, कसिणेन पि जम्बुदीपस्स ॥
 सतं हत्थी सतं अस्सा, सतं अस्सतरी रथा ।
 सतं कञ्जासहस्सानि, आमुक्कमणिकुण्डला^३ ।
 5 एकस्स पदवीतिहारस्स, कलं नाग्घन्ति सोळ्ळसिं ॥
 (सं० नि० १.२१२, चु० व० २५०)

R. 106

- साधु खो, देवानमिन्द, बुद्धं सरणगमनं होति, बुद्धं सरणगमनहेतु
 खो, देवानमिन्द, एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं
 सगं लोकं उपपज्जन्ति । ते अञ्जे देवे दसहि ठानेहि अधिगणहन्ति^४—
 10 दिब्बेन आयुना, दिब्बेन वण्णेन, दिब्बेन सुखेन, दिब्बेन यसेन,
 दिब्बेन आधिपतेय्येन, दिब्बेहि रूपेहि, दिब्बेहि सद्देहि, दिब्बेहि
 गन्धेहि, दिब्बेहि रसेहि, दिब्बेहि फोट्टब्बेही^५” (सं० नि० ३.२५६,
 २४९) ति—

- एवमादीनं सुत्तपदानं वसेन पसादस्स फलविसेसयोगो वेदितब्बो ।
 15 तस्मा सो अपायदुक्खविनिवत्तनेन सद्धिं सम्पत्तिभवेसु सुखविपाक-
 दायको ति दट्टब्बो । लोकुत्तरो पन सामञ्जफलविपाकदायको
 वट्टदुक्खविनिवत्तको च । सब्बो पि चायं पसादो परम्पराय वट्टदुक्खं
 विनिवत्तेति येव । वुत्तं हेतं—

B. 272

- यस्मिं, भिक्खवे, समये अरियसावको अत्तनो सद्धं अनुस्सरति,
 20 नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति, न दोसपरियुट्ठितं,
 न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं
 होति । उजुगतचित्तस्स पामोज्जं^६ जायति, पमुदितस्स पीति जायति
 ...पे०...नापरं इत्थत्तायाति पजानाती” (अं० नि० ३.१०, ३५)
 ति ।

१. यस्स०—सी०, स्या० ।

२. आमुत्तमणि०—रो० ।

५. फोट्टब्बेही—सी० ।

२. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. अधिगणहन्ति—रो० ।

६. पामुज्जं—रो० ।

धम्मा ति सभावधम्मा । सङ्खता ति समेच्च सम्भुय्य पच्चयेहि
 कता ति सङ्खता, सप्पच्चयधम्मा^१ धम्मा^१ । हेतुहि पच्चयेहि च न
 केहिचि^२ कता ति असङ्खता^३, अप्पच्चयनिब्बानं । सङ्खतानं पटियो-
 गिभावेन “असङ्खता” ति पुथुवचनं । विरागो तेसं अग्गमवखायती
 ति तेसं सङ्खतासङ्खतधम्मनं यो विरागसङ्खातो असङ्खतधम्मो, सो 5
 सभावेनेव सण्हसुखुम भावतो सन्ततरपणीततरभावतो गम्भीरादि-
 भावतो मदनिम्मदनादिभावतो च अग्गं सेट्ठं उत्तमं पवरं ति वुच्चति ।
 यदिदं ति निपातो, यो अयं ति अत्थो । मदनिम्मदनो ति आदीनि
 सब्बानि निब्बानवेवचनानि येव । तथा हि तं आगम्म मानमद-
 पुरिसमदादिको सब्बो मदो निम्मदीयति पमदीयति^४, कामपिपासा- 10
 दिका सब्बा पिपासा विनीयति, कामालयादिका सब्बे पि आलया
 समुग्घातीयन्ति, सब्बे पि कम्मवट्टकिलेसवट्टविपाकट्टा उपच्छिज्जन्ति,
 अट्टसतभेदा सब्बा पि तण्हा खीयति, सब्बे पि किलेसा विरज्जन्ति,
 सब्बं दुक्खं निरुज्झति, तस्मा मदनिम्मदनो...पे०...निरोधो ति
 वुच्चति । या पनेसा तण्हा भवेन भवं, फलेन कम्मं विनति संसिब्बती 15
 ति कत्वा वानं ति वुच्चति, तं वानं एत्थ नत्थि, एतस्मिं वा
 अधिगते अरियपुग्गलस्स न होती ति निब्बानं । अग्गो विपाको होती
 ति एत्था पि—

R. 107

15

“ये केचि धम्मं सरणं गतासे (दी०नि० २.१९०, सं०नि० १.२६)
 ...पे०...धम्मो ति कित्तयन्तस्स, काये^६ भवति या पीति...पे०... 20
 साधु खो, देवानमिन्द, धम्मं सरणगमनं होति । धम्मं सरणगमनहेतु
 खो, देवानमिन्द, एवमिधेकच्चे...पे०...दिब्बेहि फोट्टब्बेही”
 (सं० नि० ३.२४५) ति—एवमादीनं सुत्तपदानं वसेन धम्मे पसादस्स
 फलविसेसयोगो वेदितब्बो । एवमेत्थ असङ्खतधम्मवसेनेव अग्गभावो

B. 273

१. सप्पच्चया०—सी०, रो० ।

२-२ कता सङ्खता ति असङ्खता—रो० ।

३. पमदीयभि—म० ।

४. यस्स०—रो० ।

आगतो, सब्बसङ्खतनिस्सरणदस्सनत्थं अरियमग्गवसेन पि^१ अयमत्थो लब्भतेव । वुत्तं हेतं—

“यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्खता^२, अरियो अट्टङ्गिको मग्गो तेसं अग्गमक्खायती” (अं० नि० २.३७) ति ।

5 “मग्गानट्टङ्गिको सेट्ठो” (ध० प० ४२) ति च ।

संघा वा गणा वा ति जनसमूहसङ्घाता यावता लोके संघा वा गणा वा । तथागतसावकसंघो ति अट्टअरियपुग्गलसमूहसङ्घातो^३ दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतो तथागतस्स सावकसंघो । तेसं अग्गमक्खायती ति अत्तनो सीलसमाधिपञ्जाविमुत्तिआदिगुण-
 10 विसेसेन तेसं संघानं अग्गो सेट्ठो उत्तमो पवरो ति वुच्चति । यदिदं ति यानि इमानि । चत्तारि पुरिसयुगानी ति युगळवसेन पठममग्गट्ठो पठमफलट्ठो ति इदमेकं युगळं, याव चतुत्थमग्गट्ठो चतुत्थफलट्ठो ति इदमेकं युगळन्ति^४ एवं चत्तारि पुरिसयुगानि । अट्ट पुरिसपुग्गला ति पुरिसपुग्गलवसेन एको पठममग्गट्ठो एको
 15 पठमफलट्ठो ति इमिना नयेन अट्ट पुरिसपुग्गला । एत्थ च पुरिसो ति वा पुग्गलो ति वा एकत्थानि एतानि पदानि, वेनेय्यवसेन पनेवं^५ वुत्तं । एस भगवतो सावकसंघो ति यानिमानि युगवसेन चत्तारि पुरिसयुगानि, पाटेक्कतो अट्ट पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंघो ।

20 आहुनेय्यो ति आदीसु आनेत्वा हुनितब्बं ति आहुनं, दूरतो पि आगन्त्वा सीलवन्तेसु दातब्बं ति अत्थो । चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । महप्फलभावकरणतो तं आहुनं पटिग्गहेतुं युत्तो ति आहुनेय्यो । अथ वा दूरतो पि आगन्त्वा सब्बं सापतेय्यं पि एत्थ हुनितब्बं^६, सक्कादीनम्पि^७ आह्वनं अरहती ति वा आहवनीयो ।

१. ० वसेना पि—सी०, स्या०, रो० । २. वा असङ्खता वा—रो० पोत्थके

३. ०सङ्घातो—रो० ।

अधिको पाठो दिस्सति ।

४. यगलन्ति रो० ।

५. पनेतं—सी०, स्या० ।

६. आहुनितब्बं—रो० ।

७. सक्कारादीनम्पि—सी०, स्या०, रो० ।

यो चायं ब्राह्मणानं आहवनीयो नाम अग्नि, यत्थ हुतं महप्फलं
ति तेसं लद्धि, सो चे हुतस्स महप्फलताय आहवनीयो, संघो व
आहवनीयो । संघे हुतञ्चिहं महप्फलं होति । यथाह—

“यो च वस्ससतं जन्तु, अग्निं परिचरे वने ।

B. 274

एकं च भावित्तानं, मुहुत्तमं पि पूजये ।

5

सा एव पूजना सेय्यो, यं चे वस्ससतं हुतं”

(ध० प० २७) ति ॥

तयिदं निकायन्तरे “आहवनीयो” ति पदं इध “आहुनेय्यो”
ति इमिना पदेन अत्थतो एकं, व्यञ्जनतो पन किञ्चमत्तमेव नानं,
तस्मा एवमत्थवर्णना कता ।

10

पाहुनेय्यो ति एत्थ पन पाहुनं वुच्चति दिसाविदिसतो आगतानं
पियमनापानं आतिमित्तानं अत्थाय सक्कारेण पटियत्तं आगन्तुकदानं,
तं पि ठपेत्वा ते तथारूपे पाहुनके संघस्सेव दातुं युत्तं । तथा हेस
एकबुद्धन्तरे पि दिस्सति अब्बोकिण्णं^२ च^३ । अयं पनेत्थ पदत्थो—
“पियमनापत्तकरेहि^४ धम्महेहि समन्नागतो^५” ति एवं पाहुनमस्स^६
दातुं युत्तं, पाहुनं च पटिग्गहेतुं युत्तो ति पाहुनेय्यो । येसं पन
पाहवनीयो ति पाळि, तेसं यस्मा संघो पुब्बकारं अरहति, तस्मा
संघो^७ सब्बपठमं आनेत्वा एत्थ हुनितब्बं ति पाहवनीयो, सब्बप्प-
कारेण वा आहवनं अरहती ति पाहवनीयो । स्वायमिध तेनेव
अत्थेन पाहुनेय्यो ति वुच्चति ।

15 R. 109

10

“दक्खिणा” ति परलोकं सद्वहित्वा दातव्वदानं^८, तं दक्खिणं
अरहति दक्खिणाय वा हितो महप्फलभावकरणेन विसोधनतो ति
दक्खिणेय्यो । उभो हत्थे सिरसि पतिट्ठपेत्वा सब्बलोकेन करियमानं

१. हुतञ्चिहं—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३. ० पि—सी०, रो० ।

४. समन्नोतब्बो—स्या० ।

५. पाहुनेय्यं—स्या०, रो० ।

६. स्या० पोत्थके नत्थि ।

७. दातव्वं दानं—रो० ।

अञ्जलिकम्मं अरहती ति अञ्जलिकरणीयो । अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्सा ति सब्बलोकस्स असदिसं पुञ्जविरुहनट्टानं । यथा हि रत्तसालीनं वा यवानं वा विरुहनट्टानं “रत्तसालिक्खेत्तं यवक्खेत्तं” ति वुच्चति, एवं संघो सदेवकस्स लोकस्स पुञ्जविरुहनट्टानं । संघं 5 निस्साय हि लोकस्स नानप्पकारहितसुखनिब्बत्तकानि पुञ्जानि विरुहन्ति, तस्मा संघो अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्स । इधापि—

“ये केचि संघं सरणं गतासे (दी० नि० २.१९०, सं० नि० १.२६)...पे०...संघो ति कित्तयन्तस्स^१, काये भवति या पीति^२...पे०...साधु खो, देवानमिन्द संघं सरणगमनं होति, संघं 10 सरणगमनहेतु खो देवानमिन्द...पे०...दिट्ठवेहि फोट्ठवेही^३” (सं० नि० ३.२४६) ति—

आदीनं सुत्तपदानं वसेन संघे पसादस्स फलविसेसयोगो, तेनस्स अग्गता अग्गविपाकता च वेदितब्बा । तथा अनुत्तरियपटिलाभो^४ सत्तमभवादितो पट्टाय वट्टदुक्खसमुच्छेदो अनुत्तरसुखाधिगमो ति 15 एवमादि उल्लारफलनिष्पादनवसेन अग्गविपाकता वेदितब्बा ।

गाथासु अग्गतो ति अग्गे रत्तनत्तये, अग्गभावतो वा पसन्नानं । 20 अग्गं धम्मं ति अग्गसभावं बुद्धसुबुद्धतं^५ धम्मसुधम्मतं संघसुप्पटिपत्ति रत्तनत्तयस्स अनञ्जसाधारणं उत्तमसभावं, दसबलादिस्वाक्खातता-दिसुप्पटिपन्नतादिगुणसभावं वा विजानतं विजानन्तानं । एवं साधारणतो अग्गप्पसादवत्थुं दस्सेत्वा इदानि असाधारणतो तं 25 विभागेन दस्सेत्तुं “अग्गे बुद्धे” ति आदि वुत्तं । तत्थ पसन्नानं ति अवेच्चप्पसादेन इतरप्पसादेन च पसन्नानं अधिमुत्तानं । विरागूपसमे ति विरागे उपसमे च, सब्बस्स रागस्स सब्बेसं किलेसानं अच्चन्त-विरागहेतुभूते अच्चन्तउपसमहेतुभूते चा ति अत्थो । सुखे ति 25 वट्टदुक्खक्खयभावेन सङ्खारूपसमसुखभावेन च सुखे ।

१-१. यस्स काये भवति पीति—रो० ।

२. फोट्ठवेहि—सी०; एवं सब्बत्थ ।

३. अनुत्तरिय पटिलाभेन—सी०, रो० ।

४. बुद्धसुबोधितं—स्या० ।

अग्गस्मिं दानं ददतं ति अग्गे रतनत्तये दानं देन्तानं देय्यधम्मं
परिच्चजन्तानं । तत्थ धरमानं भगवन्तं चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्ता
पूजेन्ता सक्करोन्ता परिनिब्बुतं च भगवन्तं उद्दिस्स धातुचेतियादिके
उपट्ठहन्ता पूजेन्ता सक्करोन्ता बुद्धे दानं ददन्ति नाम । “धम्मं
पूजेस्सामा” ति^१ धम्मधरे पुग्गले चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्ता पूजेन्ता ५
सक्करोन्ता धम्मं च चिरट्ठितिकं करोन्ता धम्मो दानं ददन्ति नाम ।
तथा अरियसंघं चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्ता पूजेन्ता सक्करोन्ता तं
उद्दिस्स इतरस्मिं पि तथा पटिपज्जन्ता संघे दानं ददन्ति नाम ।
अग्गं पुञ्ञं पवड्ढती ति एवं रतनत्तये पसन्नेन चेतसा उळ्ळारं
परिच्चागं उळ्ळारं च पूजासक्कारं पवत्तेन्तानं दिवसे दिवसे अग्गं १०
उळ्ळारं कुसलं उपचीयति । इदानीं तस्स पुञ्ञस्स अग्गविपाकताय
अग्गभावं दस्सेतुं “अग्गं आयू” ति आदि वुत्तं । तत्थ अग्गं आयू ति
दिब्बं वा मानुसं वा अग्गं उळ्ळारतमं आयु । पवड्ढती ति उपरूपरि
ब्रूहति । वण्णो ति रूपसम्पदा । यसो ति परिवारसम्पदा । किन्ती
ति थुत्तिघोसो^२ । सुखं ति कायिकं चेतसिकं च सुखं । बलं ति १५
कायबलं जाणबलं च ।

B. 276
R. 111

अग्गस्स दाता ति अग्गस्स रतनत्तयस्स दाता, अथवा^३ अग्गस्स
देय्यधम्मस्स दानं उळ्ळारं कत्वा तत्थ पुञ्ञं पवत्तेता । अग्गधम्म-
समाहितो ति अग्गेन पसादधम्मेन दानादिधम्मेन च समाहितो
समन्नागतो अचलप्पसादयुत्तो, तस्स वा विपाकभूतेहि बहुजनस्स २०
पियमनापतादिधम्मेहि युत्तो । अग्गप्पत्तो पमोदती ति यत्थ यत्थ
सत्तनिकाये उप्पन्नो, तत्थ तत्थ अग्गभावं सेट्ठभावं^४ अधिगतो,
अग्गभावं वा लोक्कुत्तरमग्गफलं अधिगतो पमोदति अभिरमति
परितुस्सती ति ।

अग्गप्पसादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. ० पन—रो०; ये पन—सी०, स्या० । २. गुणघोसो—सी० ।

३. तत्थ—स्या० ।

४. विसिट्ठभावं—स्या० ।

(२) जीविकसुत्तवर्णना

४४. दुतियं अट्टुप्पत्तिवसेन देसितं । एकस्मिं हि^१ समये भगवति कपिलवत्थुस्मिं निग्रोधारामे विहरन्ते भिक्खू आगन्तुक-भिक्खूनं सेतासनानि पञ्चापेन्ता पत्तचीवरानि पटिसामेन्ता सामणेरा च लाभभाजनीयट्टाने^२ सम्पत्तसम्पत्तानं^३ लाभं गणहन्ता उच्चासद्वा
- 5 महासद्वा अहेसुं । तं सुत्वा भगवा भिक्खू पणामेसि । ते किर सब्बेव नवा अधुनागता इमं धम्मविनयं । तं जत्वा महाब्रह्मा आगन्त्वा “अभिनन्दतु, भन्ते, भगवा भिक्खुसंघं” (म० नि० २.१४२-१४३) ति^४ तेसं पणामितभिक्खूनं अनुगणहनं याचि । भगवा तस्स ओकासं अकासि । अथ महाब्रह्मा^५ “कतावकासो खोम्हि भगवता” ति
- 10 भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि अथ भगवा “भिक्खु-संघो आगच्छतू” ति आनन्दत्थेरस्स आकारं दस्सेसि । अथ ते भिक्खू आनन्दत्थेरेन पक्कोसिता भगवन्तं उपसङ्गमित्वा सारज्ज-मानरूपा^६ एकमन्तं निसीदिसु । भगवा तेसं सप्पायदेसनं वीमंसन्तो
- R. 112 “इमे आमिसहेतु पणामिता, पिण्डियालोपधम्मदेसना नेसं^७ सप्पाया” ति चिन्तेत्वा “अन्तमिदं, भिक्खवे,” ति इमं देसनं देसेसि ।
- 15 तत्रायं अन्तसद्दो “सन्ति, भिक्खवे, एके समणब्राह्मणा पुब्बन्त-कप्पिका पुब्बन्तानुदिट्ठिनो” (दी० नि० १.१३) ति आदीसु कोट्टासे आगतो । “अन्तमकासि दुक्खस्स, अन्तवा अयं लोको परिवट्ठमो” (दी० नि० १.२१) ति आदीसु परिच्छेदे । “हरितन्तं वा पथन्तं
- 20 वां सेलन्तं वा” (म० नि० १.२३९) ति आदीसु मरियादायं^८ । “अन्तं अन्तगुणं” (दी० नि० २.२१९) ति आदीसु सरीरावयेव

१. किर—स्या० ।

२. सम्पत्तानं—स्या० ।

३. ब्रह्मा—सी०, स्या० ।

४. तेसं—सी० ।

५. भाजनीयट्टाने—स्या० ।

६. ० सब्बे ति—रो० ।

७. सारज्जयमानरूपा—सी०, स्या० ।

८. परियादायं—स्या० ।

“चरन्ति१ लोके१ परिवारहन्ता, अन्तो असुद्धा बहि सोभमाना”
(सं० नि० १.७८, महा० नि० ३८९) ति आदीसु चित्ते । “अप्पे-
कच्चानि उप्पलानि वा पदुमानि वा पुण्डरीकानि वा उदके जातानि
उदके संवड्डानि उदकानुगगतानि२ अन्तो निमुग्गपोसीनी ”
(दी०नि० २.३१, सं० नि० १.१३८-१३९, म० व० ९) ति आदीसु 5
अव्वभन्तरे ।

“मिगानं कोट्ठुको३ अन्तो, पक्खीनं पन वायसो ।

एरण्डो अन्तो रुक्खानं, तयो अन्ता समागता”

(जा० १.८३) ति—

आदीसु लामके । इधा पि लामके एव दट्ठव्वो । तस्मा अन्तमिदं 10
भिक्खवे जीविकानं ति भिक्खवे इदं जीविकानं अन्तं पच्छिमं लामकं,
सव्वनिहीनं जीवितं ति अत्थो । यदिदं पिण्डोल्यं ति यं इदं
पिण्डपरियेसनेन भिक्खाचरियाय जीविकं४ कप्पेन्तस्स जीवितं । अयं
पनेत्थ पदत्थो—पिण्डाय उलती५ ति पिण्डोलो, तस्स कम्मं
पिण्डोल्यं पिण्डपरियेसनेन जीविका ति अत्थो । 15

अभिसापो ति अक्कोसो । कुपिता हि मनुस्सा अत्तनो पच्चत्थिकं
“पिलोतिकखण्डं निवासेत्वा कपालहत्थो पिण्डं परियेसमानो
चरेय्यासी” ति अक्कोसन्ति । अथवा “किं तुय्हं अकातव्वं अत्थि,
यो त्वं एवं बलवीरियूपपन्नो पि हिरोत्तप्पं पहाय कपणो पिण्डोलो
विचरसि पत्तपाणी” ति एवं पि अक्कोसन्ति येव । तं च खो एतं 20 R 113
ति तं एतं अभिसपं६ पि समानं पिण्डोल्यं । कुलपुत्ता उपेन्ति अत्थ-
वसिका ति मम सासने जातिकुलपुत्ता च आचारकुलपुत्ता च अत्थ-
वसिका कारणवसिका हुत्वा कारणवसं पटिच्च उपेन्ति उपगच्छन्ति ।

१-१. चरन्ते हेके—रो०; चरन्ति हेके—सी० । २. उदकानुगगतानि—स्या० ।

३. निमुग्गपोसीनी—रो० ।

४. कोट्ठुको—सी०, स्या० ।

५. जीवितं—स्या० ।

६. उलती—स्या०, रो० ।

७. अभिसापं—सी०, स्या०, रो० ।

- B. 278 राजाभिनीता ति आदीसु ये रञ्जो सन्तकं खादित्वा रञ्जा बन्धनागारे बन्धापिता पलायित्वा पब्वजन्ति, ते रञ्जा बन्धनं अभिनीतत्ता राजाभिनीता नाम । ये पन चोरेहि अटवियं गहेत्वा एकच्चेसु । मारियमानेसु एकच्चे” मयं सामि तुम्हेहि विस्सट्ठा गेहं
- 5 अनज्झावासित्वा पब्वजिस्साम, तत्थ तत्थ यं यं बुद्धपूजादिपुञ्जं करिस्साम, ततो ततो तुम्हाकं पत्तिं दस्सामा” ति तेहि विस्सट्ठा पब्वजन्ति, ते चोराभिनीता नाम चोरेहि मारेतब्वतं अभिनीतत्ता । ये पन इणं गहेत्वा पटिदातुं असक्कोन्ता पलायित्वा पब्वजन्ति, ते इणट्ठा नाम । तं च खो एतं पिण्डोल्यं कुलपुत्ता मम सासने नेव
- 10 राजाभिनीता...पे०...न आजीविकापकता^१ उपेन्ति, अपि च खो “ओतिण्णम्हा जातिया...पे०...पञ्जायेथा” ति उपेन्ती ति पदसम्बन्धो ।

- तत्थ ओतिण्णम्हा ति ओतिण्णा अम्हा । जातिया ति आदीसु तम्हि तम्हि सत्तनिकाये खन्धानं पठमाभिनिब्वत्ति जाति, परिपाको
- 15 जरा, भेदो मरणं । जातिरोगभोगसीलदिट्ठिव्यसनेहि फुट्ठस्स सन्तापो अन्तो निज्झानं सोको, तेहि फुट्ठस्स वचीविप्पलापो परिदेवो । अनिट्ठफोट्ठब्वपटिहतकायस्स कायपीळनं^२ दुक्खं, आघातवत्थूसु उपहतचित्तस्स चेतोपीळनं^३ दोमनस्सं । जातिव्यसनादीहि एव फुट्ठस्स परिदेवेन पि अधिवासेतुं असमत्थस्स चित्तसन्तापसमुद्धितो
- 20 भुसो आयासो उपायासो । एतेहि जातिआदीहि ओतिण्णा दुक्खोतिण्णा, तेहि जातिआदि^४ दुक्खेहि अन्तो अनुपविट्ठा । दुक्खपरेता ति तेहि दुक्खदुक्खवत्थूहि अभिभूता । जातिआदयो हि दुक्खस्स वत्थुभावतो दुक्खा, दुक्खभावतो च सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा दुक्खा ति । अप्पेव नाम...पे०...पञ्जायेथा ति इमस्स सकलस्स वट्ठदुक्ख-
- R. 114 25 रासिस्स परिच्छेदकरणं ओसानकिरिया अपि नाम पञ्जायेथ्य ।

१. आजीवपकता=सी० ।

२. कायपीळा=सी०, रो० ।

३. चेतो पीळा=सी०, स्या० ।

४. जाति आदीहि=सी०, स्या०, रो० ।

सो च होति अभिज्झालू ति इदं यो कुलपुत्तो “दुक्खस्सन्तं करिस्सामी” ति पुब्बे चित्तं उप्पादेत्वा पब्बजितो अपरभागे तं पब्बज्जं तथारूपं कातुं न सक्कोति, तं दस्सेतुं वुत्तं । तत्थ अभिज्झालू ति परभण्डानं अभिज्झायिता । तिब्बसारागो ति बलवरागो^१ । व्यापन्नचित्तो ति व्यापादेन पूतिभूतत्ता विपन्नचित्तो । 5
पटुट्ठमनसङ्कप्पो ति तिखिणसिङ्गो विय चण्डगोणो परेसं उपघात-
वसेन^२ दुट्ठचित्तो । मुट्ठस्सती ति भत्तनिक्खत्तकाको विय मंस-
निक्खत्तसुनखो विय च नट्ठस्सति^३, इध कतं एत्थ न सरति ।
असम्पजानो ति निप्पञ्जो खन्धादिपरिच्छेदरहितो । असमाहितो
ति चण्डसोते बद्धनावा विय असण्ठितो । विभन्तचित्तो ति पन्था- 10
रुळ्हमिगो^४ विय भन्तमनो । पाकतिन्द्रियो ति यथा गिही संवरा-
भावेन परिग्गहपरिजने ओलोकेन्ति असंवृतिन्द्रिया, एवं असंवृतिन्द्रियो
होति ।

B. 279

छवालातं ति छवानं दड्ढट्ठाने अलातं । उभतोपदित्तं मज्झे
गूथंगतं^५ ति पमाणेन अट्ठङ्गुलमतं उभतो द्वीसु कोटीसु^६ आदित्तं 15
मज्झे गूथमक्खित्तं । नेव गामे ति सचे हि तं युगनङ्गलगोपानसि-
पक्खपासकादीनं^७ अत्थाय उपनेतुं सक्का अस्स गामे कट्ठत्थं फरेय्य ।
सचे खेत्तकुटिया^८ कट्ठत्थरमञ्चकादीनं अत्थाय उपनेतुं सक्का अस्स,
अरञ्जे कट्ठत्थं फरेय्य । यस्मा पन उभयत्था पि न सक्का, तस्मा
एवं वुत्तं । तथूपमाहं ति तथूपमं छवालातसदिसं अहं इमं यथावुत्त- 20
पुग्गलं वदामि । गिहिभोगा च परिहीनो ति यो अगारे वसन्तेहि
गिहीहि दायज्जे भाजियमाने अञ्जथा च भोगो लद्धब्बो अस्स, ततो
च परिहीनो । सामञ्जत्थं चा ति आचरियुपज्झायानं ओवादे ठत्वा
परियत्तिपटिवेधवसेन पत्तब्बं सामञ्जत्थं च न परिपूरेति । इमं पन

१. बहुल रागो—रो० ।

३. मुट्ठस्सति—सी०, स्या०, रो० ।

५. गूथं—स्या०, सब्बत्थ ।

७. खेत्तकुटियं—रो० ।

२. उपघातनवसेन—रो० ।

४. पन्थरुळ्हमिगो—सी०, स्या० ।

६. कोणेसु—सी०, रो० ।

८. ० पक्खपासकादीनं—स्या० ।

R. 115 उपमं सत्था न दुस्सीलस्स वसेन आहरि, परिसुद्धसीलस्स पन
अलसस्स अभिज्झादीहि दोसेहि दूसितचित्तस्स पुग्गलस्स वसेन
आहरी ति वेदितव्वं ।

गाथासु गिहिभोगा ति कामसुखसम्भोगतो^१ । परिहीनो ति
5 जीनो^२ । सामञ्जत्थं ति पटिवेधबाहुसच्चं चेव परियत्तिबाहुसच्चं
च । तादिसो हि असुतं सोतुं सुतं परियोदापेतुं न सक्कोति
अलसभावतो^३ । दुट्ठु भगो ति दुग्गभगो, अलक्खिको काळकण्णि-
पुरिसो । परिधंसमानो ति विनस्समानो । पकिरेती ति विकिरेति
विद्धंसेति^४ । सब्बमेतं भाविनो सामञ्जत्थस्स अनुप्पादनमेव सन्धाय
10 वुत्तं । छवालातं व नस्सती ति सो तादिसो पुग्गलो यथावुत्तं छवालातं
विय कस्सचि अनुपयुज्जमानो एव नस्सति उभतो परिभट्टभावतो ।
एवं^५ “कायवाचाहि अकतवीतिककमोपि चित्तं अविसोधेन्तो नस्सति,
पगेव कतवीतिककमो दुस्सीलो” ति तस्स अपायदुक्खभागिभाव-
दस्सनेन दुस्सीले आदीनवं दस्सेत्वा ततो सत्ते विवेचेतुकाभो
15 “कासावकण्ठा” ति आदिना गाथाद्वयमाह । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तो
एव ।

जीविकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

B. 280

(३) सङ्घाटिकणसुत्तवण्णना^६

४५. तत्तिये सङ्घाटिकण्णे ति चीवरकोटियं । गहेत्वा ति
परामसित्वा । अनुबन्धो अस्सा ति अनुगतो भवेय्य । इदं वुत्तं होति—

१. कामसुखसम्भोगतो—सी०, स्या०, रो० । २. जीनो—रो० ।

३. ० भगस्स अभावतो—सी०, रो० । ४. विद्धंसेति—रो० ।

पोत्थकेसु अधिको पाठो दिस्सति । ५. एव—सी०, रो० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

“भिक्षवे, इधेकच्चो भिक्षु अत्तनो हत्थेन मया पारुतस्स सुगत-
महाचीवरस्स कण्णे परामसन्तो विय मं अनुगच्छेय्य, एवं मय्हं
आसन्नतरो हुत्वा विहरेय्या” ति । पादेपादं निक्खिपन्तोति
गच्छन्तस्स मम पादे पादं निक्खित्तट्टाने पादुद्धारणानन्तरं^१ अत्तनो
पादं निक्खिपन्तो । उभयेना पि “ठानगमनादीसु अविजहन्तो सब्ब- 5
कालं मय्हं समीपे एव विहरेय्य चे पी” ति दस्सेति । सो आरकाव
मय्हं, अहं च तस्सा ति सो भिक्षु मया वुत्तं पटिपदं अपूरेन्तो मम
दूरे येव, अहं च तस्स दूरे येव । एतेन मंसचक्खुना तथागतदस्सनं
रूपकायसमोधानं च अकारणं, आणचक्खुना व दस्सनं धम्मकाय- R. 116
समोधानमेव च पमाणं ति दस्सेति । तेनेवाह “धम्मं हि सो भिक्षवे, 10
भिक्षु न पस्सति, धम्मं अपस्सन्तो न मं पस्सती” ति । तत्थ धम्मो
नाम नवविधो लोकुत्तरधम्मो, सो च अभिज्झादीहि दूसितचित्तेन न
सक्का पस्सितुं, तस्सा धम्मस्स अदस्सनतो धम्मकायं च^२ न पस्सती
ति । तथा हि वुत्तं—

“किं ते वक्कलि, इमिना पूतिकायेन दिट्ठेन ? यो खो, वक्कलि, 15
धम्मं पस्सति सो मं पस्सति; यो मं पस्सति सो धम्मं पस्सती”
(सं० नि० २.३४१) ति ।

“धम्मभूतो ब्रह्मभूतो” (म० नि० १.१४८) ति च

“धम्मकायो इति पि, ब्रह्मकायो इति पी” ति च आदि ।

योजनसते ति योजनसते पदेसे, योजनसतमत्थके ति अत्थो । 2)
सेसं वुत्तविपरियायेन वेदितव्वं । अरियमग्गाधिगमवसेन चस्स
अनभिज्झालुआदिभावो दट्ठव्वो ।

गाथासु महिच्छो ति कामेसु तिब्बसारागताय महाइच्छो ।
विघातवा ति पदुट्ठमनसङ्कप्पताय सत्तेसु आघातवसेन महिच्छताय
इच्छितालाभेन च विघातवा, एजानुगो ति एजासङ्घाताय तण्हाय 25 B. 281
दासो विय हुत्वा तं अनुगच्छन्तो । रागादिकिलेसपरिळाहाभिभवेन

अनिब्बुतो । रूपादिविसयानं अमिकङ्खनेन गिद्धो । पस्स यावं च
 आरका ति अनेजस्स निब्बुतस्स वीतगेधस्स सम्मासम्बुद्धस्स
 ओकासवसेन समीपे पि समानो महिच्छो विघातवा एजानुगो
 अनिब्बुतो गिद्धो बालपुथुज्जनो धम्मसभावतो यत्तकं दूरे, तस्स सो
 ५ दूरभावो पस्स, वत्तुं पि न सुकरं ति अत्थो । वुत्तं हेतं—

“नभं च दूरे पथवी च दूरे,
 पारं समुद्दस्स तथाहु दूरे ।
 ततो हवे दूरतरं वदन्ति,
 सतं च धम्मो असतं च राजा^१”

10 (अं० नि० २.५३, जा० २.१४४) ति ।

धम्ममभिञ्जाया ति चतुसच्चधम्मं अभिञ्जाय अञ्जाय
 जाततीरणपरिञ्जाहि यथारहं पुब्बभागे जानित्वा । धम्ममञ्जाया
 ति तमेव धम्मं अपरभागे मग्गजाणेन परिञ्जादिवसेन यथामरियादं
 जानित्वा । पण्डितो ति पटिवेधबाहुसच्चेन पण्डितो । रहदो व
 15 निवाते चा ति निवातट्टाने रहदो विय अनेजो किलेसचलनरहितो
 उपसम्मति, यथा सो रहदो निवातट्टाने वातेन अनब्भाहतो सन्नि-
 सिन्नोव होति, एवं अयं पि सब्बथा पि पटिप्पस्सद्विकिलेसो किलेस-
 चलनरहितो अरहत्तफलसमाधिना वूपसम्मति, सब्बकालं उपसन्तस-
 भावो व होति । अनेजो ति सो एवं अनेजादिसभावो अरहा
 20 अनेजादिसभावस्स सम्मासम्बुद्धस्स ओकासतो दूरे पि समानो
 धम्मसभावतो अदूरे सन्तिके एवा ति ।

सङ्घाटिकणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) अग्गिसुत्तवण्णना

४६. चतुत्थे^१ अनुदहनद्वेन अग्गि^२, रागो एव अग्गि रागग्गि ।
 रागो हि उप्पज्जमानो सत्ते अनुदहति भापेति, तस्मा “अग्गी” ति
 वुच्चति । इतरेसु पि द्वीसु एसेव नयो । तत्थ यथा अग्गि यदेव इन्धनं
 निस्साय उप्पज्जति, तं निदहति, महापरिळाहो च होति, एवमिमे
 पि^३ रागादयो यस्मिं सन्ताने सयं उप्पन्ना, तं निदहन्ति, महा- 5
 परिळाहा च^४ होन्ति दुन्निब्बापया । तेसु रागपरिळाहेन सन्तत्त-
 हदयानं इच्छितालाभदुक्खेन मरणप्पत्तानं सत्तानं पमाणं नत्थि ।
 अयं ताव रागस्स अनुदहनता । दोसस्स पन अनुदहनताय विसेसतो
 मनोपदोसिका देवा, मोहस्स अनुदहनताय खिड्डापदोसिका देवा च^५
 निदस्सनं । मोहवसेन हि तेसं सतिसम्मोसो होति, तस्मा खिड्डावसेन 10
 आहारवेलं अतिवत्तेन्ता कालं करोन्ति । अयं ताव रागादीनं
 दिट्ठधम्मिको अनुदहनभावो । सम्परायिको पन निरयादीसु
 निब्बत्तापनवसेन घोरतरो दुरधिवासो च । अयं च अत्थो आदित्त-
 परियायेन^६ विभावेतब्बो ।

B. 282

गाथासु कामेसु मुच्छिते ति वत्थुकामेसु पातव्यतावसेन^७ मुच्छं 15
 बाल्यंपमादं मिच्छाचारं आपत्ते । व्यापन्ने ति व्यापन्नचित्ते दहती ति
 सम्बन्धो । नरे पाणातिपातिनो ति इदं दोसग्गिस्स । अरियधम्ममे
 अकोविदे ति ये खन्धायतनादीसु सब्बेन सब्बं उग्गहपरिपुच्छाय
 मनसिकाररहिता अरियधम्मस्स अकुसला, ते सम्मोहेन अभिभूता
 विसेसेनसम्मूळहा नामा ति वुत्ता । एते अग्गी अजानन्ता ति “एते 20
 रागग्गिआदयो इध चेव सम्पराये च अनुदहन्ती” ति अजानन्तो
 परिज्जाभिसमयवसेन पहानाभिसमयवसेन च अप्पटिविज्झन्ता ।

R. 118

१. ० अग्गी ति—रो० ।

२. ० रागग्गी ति—रो० ।

३. एवमेव तेपि—रो०, सी० ।

४. व—स्या० ।

५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

६. ० च—सी०, रो० ।

७. काम०—सी०, रो० ।

सक्कायाभिरता ति सक्काये उपादानक्खन्धपञ्चके तण्हादिद्विमाननन्द-
नाभिरता । वड्डयन्ती ति पुनप्पुनं उप्पज्जनेन वड्डयन्ति^१ आचिनन्ति ।
निरयं ति अट्टविधं महानिरयं, सोळसविधं उस्सदनिरयं ति सब्बं
पि निरयं । तिरच्छानं च योनियो ति तिरच्छानयोनियो च । असुरं
5 ति असुरकायं पेट्तिविसयं च वड्डयन्ती ति सम्बन्धो ।

एत्तावता रागग्गिआदीनं इध चेव सम्पराये च अनुदहनभाव-
दस्सनमुखेन वट्टं दस्सेत्वा इदानि नेसं^२ निब्बापनेन विवट्टं दस्सेतुं
“ये च रत्तिन्दिवा” ति आदि वृत्तं । तत्थ युत्ता ति भावनानुयोग-
वसेन युत्ता । कत्थ^३ ? सम्मासम्बुद्धसासने^४ । तेन अञ्जसासने
10 रागग्गिआदीनं निब्बापनाभावं दस्सेति । तथा हि अनञ्जसाधारणं
तेसं निब्बापनविधिं असुभकम्मट्ठानं^५ सङ्खेपेनेव दस्सेन्तो—

“ते निब्बापेन्ति रागग्गिं, निच्चं असुभसञ्जिनो ।

दोसग्गिं पन मेत्ताय, निब्बापेन्ति नरुत्तमा ।

मोहग्गिं पन पञ्जाय, यायं निब्बेधगामिनी” ति—

B. 233 15 आह । तत्थ असुभसञ्जिनो ति द्वत्तिसाकारवसेन चेव उद्धुमातका-
R. 119 दिवसेन च असुभभावानुयोगेन असुभसञ्जिनो । मेत्ताया ति “सो
मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती” (अं०नि० १.१६९,
१७७) ति वृत्ताय मेत्ताभावनाय । एत्थ च असुभज्झानं च पादकं
कत्वा निब्बत्तितअनागामिमग्गेन रागग्गिदोसग्गीनं निब्बापनं
20 वेदितव्वं । पञ्जाया ति विपस्सनापञ्जासहिताय मग्गपञ्जाय ।
तेनेवाह “यायं निब्बेधगामिनी” ति । सा हि किलेसक्खन्धं विनिवि-
ज्झन्ती गच्छति पवत्तती ति निब्बेधगामिनी ति वुच्चति । असेस
परिनिब्बन्ती ति अरहत्तमग्गेन असेसं रागग्गिआदिं निब्बापेत्वा
सउपादिसेसाय निब्बानधातुया ठिता पञ्जावेपुल्लप्पत्तिया निपका

१. वड्डहेन्ति—स्या० ।

२. तत्थ—रो०, स्या० ।

३. ०च—रो० ।

४. तेसं—रो० ।

५. ० न अञ्जसासने—स्या०, रो० ।

पुब्बेव सम्मप्पधानेन सब्बसो कोसज्जस्स सुप्पहीनत्ता फलसमापत्ति-
समापज्जनेन अकिलासुभावेन च रत्तिन्दिवमतन्दिता चरिमकचित्त-
निरोधेन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया असेसं परिनिब्बन्ति, ततो
च असेसं निस्सेसं^१ वट्टदुक्खं अच्चगुं अतिक्कमंसु^२ ।

एवं ये रागभिगआदिके निब्बापेन्ति, तेसं अनुपादिसेसनिब्बानेन 5
निब्बुत्तिं दस्सेत्वा इदानीं पटिविद्धगुणेहि थोमेन्तो ओसानगाथमाह ।
तत्थ अरियद्दसा ति अरियेहि बुद्धादीहि पस्सितब्बं किलेसेहि वा
आरकत्ता अरियं निब्बानं, अरियं चतुसच्चमेव वा दिट्ठवन्तो ति
अरियद्दसा । वेदस्स मग्गजाणस्स, तेन वा वेदेन संसारस्स परियो-
सानं गता ति वेदगुनो । सम्मदञ्जाया ति सम्मदेवसब्बं आजानितब्बं 10
कुसलादिं खन्धादिं च जानित्वा । सेसं वुत्तनयमेव ।

अग्गिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(५) उपपरिक्खसुत्तवण्णना

४७. पञ्चमे तथा तथा ति तेन तेन पकारेण । उपपरिक्खेय्या
ति वीमंसेय्य परितुलेय्य सम्मसेय्य वा । यथा यथा'स्स उपपरिक्खतो
ति यथा यथा अस्स भिक्खुनो उपपरिक्खन्तस्स । बहिद्धा चस्स R. 120
विञ्जाणं अविक्खित्तं अविसटं ति बहिद्धा रूपादिआरम्मणे उप्पज्ज- 15
नकविक्खेपाभावतो अविक्खित्तं समाहितं, ततो एव अविसटं सिया । B. 284
इदं वुत्तं होति—भिक्खवे, येन येन पकारेण इमस्स आरद्धविपस्स-
कस्स भिक्खुनो उपपरिक्खतो सङ्घारे सम्मसन्तस्स पुब्बे समाहिता-
कारसत्त्वक्खणवसेन समथनिमित्तं गहेत्वा सक्कच्चं निरन्तरं
सम्मसनञ्जाणं पवत्तेन्तस्स अत्तनो विपस्सनाचित्तं कम्मट्ठानतो बहिद्धा 20

रूपादिआरम्भणे उप्पज्जनकं न सिया, अच्चारद्धवीरियताय उद्धच्चपक्खियं न सिया, तेन तेन पकारेण भिक्खु उपपरिक्खेय्य परितुलेय्याति^१ । अज्झत्तं असण्ठितं ति यस्मा वीरिये मन्दं वहन्ते समाधिस्स बलवभावतो कोसज्जाभिभवेण अज्झत्तं गोचरज्झत्तसङ्घाते

5 कम्मट्ठानारम्भणे सङ्कोचवसेन^२ ठितत्ता सण्ठितं नाम होति, वीरिय-समताय पन योजिताय असण्ठितं होति वीथिं पटिपन्नं । तस्मा यथा यथास्स उपपरिक्खतो विज्जाणं अज्झत्तं असण्ठितं अस्स वीथिपटिपन्नं सिया, तथा तथा उपपरिक्खेय्य । अनुपादाय न ररितस्सेय्या ति यथा यथास्स उपपरिक्खतो “एतं मम, एसो मे अत्ता” ति तण्हादिट्ठि-

10 ग्गाहवसेन रूपादीसु कञ्चि^३ सङ्खारं अगगहेत्वा ततो एव तण्हादिट्ठि-ग्गाहवसेन न परितस्सेय्य, तथा तथा उपपरिक्खेय्या ति सम्बन्धो । कथं पन उपपरिक्खतो तिविधं पेतं सिया ति ? उद्धच्चपक्खिये^४ कोसज्जपक्खिये च धम्मे वज्जेन्तो^५ वीरियसमतं योजेत्वा पुब्बेव विपस्सनुपक्किलेसेहि चित्तं विसोधेत्वा यथा सम्मदेव विपस्सनाज्जाणं

15 विपस्सनावीथिं पटिपज्जति, तथा सम्मसतो । इति भगवा चतुसच्च-कम्मट्ठानिकस्स भिक्खुनो अनुक्कमेण पटिपदाज्जाणदस्सनविसुद्धिया आरद्धाय अच्चारद्धवीरियअतिसिथिलवीरियविपस्सनुपक्किलेसेहि चित्तस्स विसोधनूपायं दस्सेत्वा इदानीं तथा विसोधिते विपस्सनाज्जाणे न चिरस्सेव विपस्सनं मग्गेण घटेत्वा सकलवट्टदुक्खसमतिककमाय

R. 121 20 संवत्तन्ती ति दस्सेन्तो “बहिद्धा^६ भिक्खवे, विज्जाणे^७” ति आदिमाह, तं वुत्तनयमेव । यं पन वुत्तं “आर्याति” जातिजरामरणदुक्खसमुदय-सम्भवो न होती” ति तस्सत्थो—एवं विपस्सनं मग्गेण घटेत्वा मग्गपटिपाटिया अगमग्गेण अनवसेसतो किलेसेसु खीणेषु आर्यातिं अनागते जातिजरामरणसकलवट्टदुक्खसमुदयसङ्घातो सम्भवो उप्पादो

१. पुरितुलेय्य—रो० ।

२. सङ्कोच ०—रो० ।

३. किञ्चि—स्या० ।

४. ०च—स्या०, रो० ।

५. आवज्जेन्तो—स्या० ।

६. ० चस्स—रो०, सी० ।

७. विज्जाणन्ति—रो०, सी० ।

च न होति, जातिसङ्घातो वा दुःखसमुदयो जरामरणसङ्घातो दुःखसम्भवो च न होति ।

गाथायं सत्तसङ्गप्पहीनस्सा ति तण्हासङ्गो,दिट्ठिसङ्गो, मानसङ्गो, कोधसङ्गो, अविज्जासङ्गो, किलेससङ्गो, दुच्चरितसङ्गो ति इमेसं सत्तन्नं सङ्गानं पहीनत्ता सत्तसङ्गप्पहीनस्स । केचि पन “सत्तानुसया 5 एव सत्त सङ्गा” ति वदन्ति । नेसिच्छिन्नस्सा ति छिन्नभवनेत्तिकस्स । विक्खीणो जातसंसारो ति पुनप्पुनं जायनवसेन पवत्तिया जाति- हेतुकत्ता च जातिभूतो संसारो ति जातिसंसारो, सो भवनेत्तिया छिन्नत्ता विक्खीणो परिव्खीणो, ततो एव नत्थि तस्स पुनब्भवो ति ।

B. 285

उपपरिक्खमुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(६) कामूपपत्तिमुत्तवर्णना

४८. छट्ठे कामूपपत्तियो ति कामपटिलाभा कामपटिसेवना वा । 10 पच्चुपटितकामा ति निबद्धकामा निबद्धारम्भणा यथा तं मनुस्सा । मनुस्सा हि निबद्धवत्थुस्मिं वसं वत्तेन्ति, यत्थ पटिबद्धचित्ता होन्ति, सतं पि सहस्सं पि दत्वा तमेव मातुगामं आनेत्वा निबद्धभोगं भुञ्जन्ति । एकच्चे च देवा । चातुमहाराजिकतो^१ पट्ठाय हि चतुदेवलोकवासिनो निबद्धवत्थुस्मिं येव वसं वत्तेन्ति । पञ्चसिखवत्थु 15 चेत्थ निदस्सनं । तथा एकच्चे आपायिके नेरयिको ठपेत्वा सेसअपायसत्ता^२ पि निबद्धवत्थुस्मिं येव वसं वत्तेन्ति । मच्छा हि अत्तनो मच्छिया, कच्छपो कच्छपिया ति एवं सब्बे पि तिरच्छाना पेता विनिपातिका च । तस्मा नेरयिके ठपेत्वा सेसअपायसत्ते उपादाय याव तुसितकाया इमे सत्ता पच्चुपटितकामा नाम, निम्मानरतिनो 20

R. 122

ति सयं निम्मिते निम्माने रति एतेसं ति निम्मानरतिनो । ते^१ हि^१
नीलपीतादिवसेन यादिसं यादिसं^२ रूपं इच्छन्ति, तादिसं तादिसं^३
निम्मितत्वा रमन्ति आयस्मतो अनुरुद्धस्स पुरतो मनापकायिका
देवता विय । परनिम्मितवसवत्तिनो ति परेहि निम्मिते कामे वसं
वत्तेन्ती ति परनिम्मितवसवत्तिनो । तेसं हि मनं अत्वा परे यथारुचितं
कामभोगं निम्मिनन्ति, ते तत्थ वसं वत्तेन्ति । कथं ते परस्स मनं
जानन्ती ति ? पकतिसेवनावसेन^४ । यथा हि कुसलो सूदो रञ्जो
भुञ्जन्तस्स यं यं रुच्चति, तं तं जानाति, एवं पकतिया अभिरुचि-
तारम्मणं अत्वा तादिसे येव^५ निम्मिनन्ति, ते तत्थ वसं वत्तेन्ति,
मेथुनसेवनादिवसेन कामे परिभुञ्जन्ति । केचि पन “हसितमत्तेन
ओलोकितमत्तेन आलिङ्गितमत्तेन हत्थग्गहणमत्तेन च तेसं कामकिच्चं
इज्झती” ति वदन्ति, तं अट्टकथायं “एतं पन नत्थी” ति
पटिक्खितं । न हि कायेन अफुसन्तस्स फोटुब्बं कामकिच्चं साधेति ।
छन्नं पि कामावचरदेवानं कामा पाकतिका एव । वुत्तं हेतं—

B. 286

15 “छ एते कामावचरा, सब्बकामसमिद्धिनो^६ ।
सब्बेसं एकसङ्घातं, आयु भवति कित्तकं”
(वि० ५०६) ति ॥

R. 123

गाथासु ये चञ्जे ति ये यथावुत्तदेवेहि अञ्जे च कामभोगिनो
मनुस्सा चेव एकच्चे अपायूपगा च सब्बे ते । इत्थभावञ्जथभावं ति
इमं यथापटिलद्धत्ताभावं चेव, उपपत्तिभवन्तरसङ्घातं इतो अञ्जथा-
भावं चाति द्विप्पभेदं संसारं नातिवत्तरे न अतिक्कमन्ति । सब्बे
परिच्चजे कामे ति दिब्बादिभेदे सब्बे पि कामे वत्थुकामे च किलेस-
कामे च परिच्चजेय्य । किलेसकामे अनागामिमग्गेन पजहन्तो येव
हि वत्थुकामे परिच्चजति नाम । पियरूपसातगधितं ति पियरूपेसु

१-१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. सी० पोत्थके नत्थि ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. पटिसेवना ०—स्या०, रो० ।

५. तादिसं—सी०, स्या०, रो० ।

६. सब्बकामसमिद्धिनो—रो० ।

रूपादीसु सुखवेदनस्सादेन गधितं गिद्धं । छेत्वा सोतं दुरच्चयं ति
अञ्जेहि दुरच्चयं दुरतिक्कमं तण्हासोतं अरहत्तमग्गेन समुच्छि-
न्दित्वा । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेवा ति ।

कामूपपत्तिमुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(७) कामयोगसुत्तवर्णना

४९. सत्तमे कामयोगयुत्तो ति पञ्चकामगुणिको रागो
कामयोगो, तेन युत्तो कामयोगयुत्तो, असमुच्छिन्नकामरागस्सेतं 5
अधिवचनं । रूपारूपभवेसु छन्दरागो भवयोगो, तथा भाननिकन्ति^१
सस्सतदिट्ठिसहगतो च रागो, तेन युत्तो भवयोगयुत्तो, अप्पहीनभव-
रागो ति अत्थो । आगामी ति ब्रह्मलोके ठितो पि पटिसन्धिग्गहण-
वसेन इमं मनुस्सलोकं आगमनसीलो । तेनेवाह “आगन्ता इत्थत्तं”
ति मनुस्सत्तभावसङ्घातं इत्थभावं आगमनधम्मो, मनुस्सेसु 10 B₁ 257
उपपज्जनसीलो^२ ति अत्थो । कामं चेत्य कामयोगो इत्थत्तं आगमनस्स
कारणं, यो पन कामयोगयुत्तो, सो एकन्तेन भवयोगयुत्तो पि होती
ति दस्सनत्थं “कामयोगयुत्तो, भिक्खवे, भवयोगयुत्तो” ति उभयं पि
एकज्झं कत्वा वुत्तं ।

कामयोगविसंयुत्तो ति एत्थ असुभज्झानं पि कामयोगविसंयोगो, 15
तं पादकं कत्वा अधिगतो अनागामिमग्गो एकन्ते नेव कामयोग-
विसंयोगो नाम, तस्मा ततियमग्गफले ठितो अरियपुग्गलो
“कामयोगविसंयुत्तो” ति वुत्तो । यस्मा पन रूपारूपभवेसु छन्दरागो
अनागामिमग्गेन न पहीयति, तस्मा सो अप्पहीनभव योगत्ता
“भवयोगयुत्तो” ति वुत्तो । अनागामी ति कामलोकं पटिसन्धिग्गहण- 20
वसेन अनागमनतो^३ अनागामी । कामयोगविसंयोगवसेनेव हि सद्धि

१. भाननिकन्ति—स्या० ।

२. उपपज्जन०—सी०, स्या० ।

३. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

R. 124

- अनवसेसओरम्भागियसंयोजनसमुग्घातेन अज्झत्तसंयोजनाभावसिद्धितो
इत्थत्तं अनागन्त्वा^१ होति, तत्थ परिनिब्बायी अनावत्तिधम्मो ।
यस्स पन अनवसेसं भवयोगो पहीनो, तस्स अविज्जायोगादिव-
सिट्ठकिलेसा पि तदेकट्ठभावतो पहीना एव होन्ती ति सो परिकखीण-
5 भवसंयोजनो “अरहं^२ खीणासवो” ति वुच्चति । तेन वुत्तं
“कामयोगविसंयुत्तो, भिक्खवे, भवयोगविसंयुत्तो अरहं होति
खीणासवो” ति । एत्थ च कामयोगविसंयोगो अनागामी चतुत्थ-
ज्झानस्स सुखदुक्खसोमनस्सदोमनस्सप्पहानं विय, ततियमग्गस्स
दिट्ठिविचिकिच्छासीलब्बतपरामाससंयोजनपरिकखयो विय च
10 चतुत्थमग्गस्स वण्णभणनत्थं वुत्तो ति दट्ठब्बं । पठमपदेन सोतापन्न-
सकदागामीहि सद्धिं सब्बो पुथुज्जनो गहितो, दुतियपदेन पन सब्बो
अनागामी, ततियपदेन अरहा ति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

B. 288

- गाथासु उभयं ति उभयेन, कामयोगेन भवयोगेन च संयुत्ता ति
अत्थो । सत्ता गच्छन्ति संसारन्ति पुथुज्जना सोतापन्ना सकदागामिनो
15 ति इमे तिविधा सत्ता कामयोगभवयोगानं अप्पहीनत्ता गच्छन्ति
संसारन्ति, ततो एव जातिमरणगामिनो होन्ति । एत्थ एकबीजी
कोलंकोलो सत्तक्खत्तुपरमो ति तीसु सोतापन्नेसु सब्बमुदु सत्तक्खत्तु-
परमो, सो अट्ठमं भवं न निब्बत्तेति, अत्तनो परिच्छिन्नजातिवसेन
पन संसरति, तथा इतरे पि । सकदागामीसु पि यो इध सकदागामिमग्गं
20 पत्वा देवल्लोके उप्पज्जित्वा पुन इध निब्बत्तति, सो अत्तनो परि-
च्छिन्नजातिवसेनेव संसरति । ये पन सकदागामिनो वोमिस्सकनयेन
विना तत्थ तत्थ देवेसु येव मनुस्सेसु येव वा निब्बत्तन्ति, ते
उपरिमग्गाधिगमाय याव इन्द्रियपरिपाका पुनप्पुनं उप्पज्जनतो
संसारन्ति येव । पुथुज्जने पन वत्तब्बमेव नत्थि सब्बभवसंयोजनानं
25 अपरिकखीणत्ता । तेन वुत्तं—

“कामयोगेन संयुत्ता, भवयोगेन चूभयं ।

सत्ता गच्छन्ति संसारं, जातिमरणगामिनो” ति ॥

कामे पहन्त्वाना ति कामरागसङ्घाते किलेसकामे अनागामि-
मग्गेन पजहित्वा । छिन्नसंसया ति समुच्छिन्नकङ्खा, तं च खो
सोतापत्तिमग्गेनेव । वण्णभणनत्थं पन चतुत्थमग्गस्स एवं वुत्तं । R. 125
अरहन्तो हि इध “छिन्नसंसया” ति अधिप्पेता । तेनेवाहु “खीण-
मानपुनब्भवा” ति । सब्बसो खीणो नवविधो पि मानो आयतिं 5
पुनब्भवो च एतेसं ति खीणमानपुनब्भवा । मानग्गहणेन चेत्य
तदेकद्वुताय लक्खणवसेन^१ वा सब्बो चतुत्थमग्गवज्झो किलेसो
गहितो ति । खीणमानताय च सउपादिसेसा निब्बानधातु वुत्ता
होति, खीणपुनब्भवताय अनुपादिसेसा । सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

कामयोगसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(८) कल्याणसीलसुत्तवण्णना

५०. अट्ठमे कल्याणसीलो ति सुन्दरसीलो पसत्थसीलो^१ परि- 10
पुण्णसीलो । तत्थ सीलपारिपूरी द्वीहि कारणेहि होति सम्मदेव
सीलविपत्तिया आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंस-
दस्सनेन । इध पन^४ सब्बपरिवन्धविप्पमुत्तस्स सब्बाकारपरिपुण्णस्स
मग्गसीलस्स^५ फलसीलस्स च वसेन कल्याणता वेदितब्बा ।
कल्याणधम्मो ति सब्बे बोधिपक्खियधम्मा अधिप्पेता, तस्मा 15
कल्याणा सतिपट्टानादिबोधिपक्खियधम्मा एतस्सा ति कल्याणधम्मो ।
कल्याणपञ्चो ति च मग्गफलपञ्चावसेनेव कल्याणपञ्चो । लोकुत्तरा B. 289
एव हि सीलादिधम्मा एकन्तकल्याणा नाम अकुप्पसभावत्ता । केचि
पन “चतुपारिसुद्धिसीलवसेन कल्याणसीलो, विपस्सनामग्गधम्मवसेन
कल्याणधम्मो, मग्गफलपञ्चावसेन कल्याणपञ्चो” ति वदन्ति । 20

१. लक्खणतायवसेन—स्या० ।

२. सम्पन्नसीलो—सी०, स्या०, रो० ।

३. पनस्स—सी०, स्या०, रो० ।

४. ०च—स्या०, रो० ।

- असेक्खा एव ते सीलधम्मपञ्जा ति एके । अपरे पन भणन्ति—
 सोतापन्नसकदागामीनं मग्गफलसीलं कल्याणसीलं नाम, तस्मा
 “कल्याणसीलो” ति इमिना सोतापन्नो सकदागामी च गहिता
 होन्ति । ते हि सीलेसु परिपूरकारिनो नाम । अनागामिमग्गफल-
 5 धम्मा अग्गमग्गधम्मा च कल्याणधम्मा नाम । तत्थ हि बोधि-
 पक्खियधम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । तस्मा “कल्याणधम्मो”
 ति इमिना ततियमग्गट्ठतो पट्ठाय तयो अरिया गहिता होन्ति ।
 पञ्जाकिच्चस्स मत्थकप्पत्तिया अग्गफले पञ्जा कल्याणपञ्जा नाम,
 तस्मा पञ्जावेपुल्लप्पत्तो अरहा “कल्याणपञ्जो” ति वुत्तो ।
 10 एवमेव पुग्गला गहिता होन्ती ति । किं इमिना पपञ्चेन, अग्गमग्ग-
 R. 126 फलधम्मा इध कल्याणसीलादयो वुत्ता ति अयमम्हाकं खन्ति ।
 धम्मविभागेन हि अयं पुग्गलविभागो, न धम्मविभागो ति ।

- केवली ति एत्थ केवलं वुच्चति केनचि अवोमिस्सकताय सब्ब-
 सङ्खतविवित्तं निब्बानं, तस्स अधिगतत्ता अरहा केवली । अथवा
 15 पहानभावनापारिपूरिया परियोसानअनवज्जधम्मपारिपूरिया च
 कल्याणकट्ठेन अब्यासेकसुखताय च केवलं अरहत्तं, तदधिगमेन केवली
 खीणासवो । मग्गब्रह्मचरियवासं वसित्वा परियोसापेत्वा ठितो ति
 वुसित वा । उत्तमेहि अग्गभूतेहि वा असेक्खधम्मेहि समन्नागतत्ता
 “उत्तमपुरिसो” ति वुच्चति ।

- 20 सीलवा ति एत्थ केनट्ठेन सीलं ? सीलनट्ठेन सीलं । किमिदं
 सीलनं नाम ? समाधानं, सुसील्यवसेन कायकम्मादीनं अविप्पकिण्णता
 ति अत्थो । अथवा उपधारणं, भानादिकुसलधम्मानं पतिट्ठानवसेन
 आधारभावो ति अत्थो । तस्मा सीलति, सीलेती ति वा सीलं ।
 अयं ताव सद्दलक्खणनयेन सीलट्ठो । अपरे पन “सिरट्ठो, सीलट्ठो,
 25 सीतलट्ठो, सीलट्ठो, सिवट्ठो, सीलट्ठो” ति निरुत्तिनयेन अत्थं
 वण्णयन्ति^१ । तयिदं पारिपूरितो अतिसयतो वा सीलं अस्स अत्थी ति

सीलवा, चतुपारिसुद्धिसीलवसेन सीलसम्पन्नोति अत्थो । तत्थ यं जेट्ठकसीलं, तं वित्थारेत्वा दस्सेतुं “पातिमोक्खसंवरसंवुत्तो” ति आदि वुत्तं ति एकच्चानं आचरियानं अधिप्पायो ।

B. 290

अपरेन पन भणन्ति—उभयत्था पि पातिमोक्खसंवरो भगवता वुत्तो । पातिमोक्खसंवरो एव हि सीलं, इतरेसु इन्द्रियसंवरो 5 छद्धाररक्खणमत्तमेव^१, आजीवपारिसुद्धि धम्मेन पच्चयुप्पादनमत्तमेव, पच्चयसन्निस्सितं पटिलद्धपच्चये “इदमत्थं” ति पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जनमत्तमेव । निप्परियायेन पातिमोक्खसंवरो व सीलं । यस्स सो भिन्नो, सो सीसच्छिन्नो पुरिसो विय हत्थपादे “सेसानि रक्खिस्सती” ति न वत्तब्बो । यस्स पन सो अरोगो, अच्छिन्नसीसो 10 विय पुरिसो, तानि पुन पाकत्तिकानि कत्वा रक्खितुं सक्कोति । तस्मा सीलवा ति इमिना पातिमोक्खसीलमेव उद्दिसित्वा तं वित्थारेतुं “पातिमोक्खसंवरसंवुत्तो” ति आदि वुत्तं ति ।

तत्थ पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं । तं हि यो नं पाति 15 रक्खति, तं मोक्खेति मोचेति आपायिकादीहि दुक्खेही ति पातिमोक्खं । संवरणं संवरो, कायवाचाहि अवीत्तिकमो । पातिमोक्खमेव संवरो पातिमोक्खसंवरो, तेन संवुत्तो पिहितकायवाचो ति पातिमोक्खसंवरसंवुत्तो, इदमस्स तस्मिं सीले पतिट्ठितभावपरिदीपनं । विहरती ति तदनुरूपविहारसमङ्गिभावपरिदीपनं । आचारगोचर- 20 सम्पन्नो ति हेट्ठा पातिमोक्खसंवरस्स, उपरि विसेसानुयोगस्स च उपकारकधम्मपरिदीपनं । अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी ति पातिमोक्खसीलतो अचवनधम्मतापरिदीपनं । समादाया ति सिक्खापदानं अनवसेसतो आदानपरिदीपनं । सिक्खती ति सिक्खाय समङ्गिभावपरिदीपनं । सिक्खापदेसु ति सिक्खितब्बधम्मपरिदीपनं ।

R. 127

अपरो नयो—किलेसानं बलवभावतो पापकिरियाय सुकर- 25 भावतो पुञ्जकिरियाय च दुक्करभावतो बहुक्खत्तुं अपायेसु

- पतनसीलो ति पाती, पुथुज्जनो । अनिच्चताय वा भवादीसु
कम्मवेगक्खित्तो^१ घटियन्तं विय अनवट्टानेन परिब्भमनतो गमन-
सीलो ति पाती, मरणवसेन वा तम्हि तम्हि सत्तनिकाये अत्तभावस्स
पातनसीलो ति पाती, सत्तसन्तानो, चित्तमेव वा । तं पाति नं
5 संसारदुक्खतो मोक्खेती ति पातिमोक्खो^२ । चित्तस्स हि विमोक्खेन
B. 291 सत्तो विमुत्तो । चित्तवोदाना विसुज्झन्ती” (सं० नि० २.३६७)
ति “अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुत्तं” (म० नि० २.१९६)
ति च वुत्तं । अथवा अविज्जादिना^३ हेतुना संसारे पतति गच्छति
पवत्तती ति पाति । “अविज्जानीवरणानं सत्तानं तण्हासंयोजनानं
10 सन्धावतं संसरतं” (सं० नि० २.१५१, ४, १९७) ति हि वुत्तं ।
तस्स पातिनो सत्तस्स तण्हादिसंकिलेसत्तयतो मोक्खो एतेना ति
पातिमोक्खो^४ । “कण्ठेकालो^५” ति आदीनं वियस्स समाससिद्धि
वेदितव्वा ।

R. 128

- अथवा पातेति विनिपातेति दुक्खे ति पाति, चित्तं । वुत्तं हि
15 “चित्तेन नीयति लोको, चित्तेन परिकस्सती” (सं० नि० १.३७)
ति । तस्स पातिनो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खो, पतति वा
एतेन अपायदुक्खे संसारदुक्खे चाति पाति, तण्हादिसंकिलेसो ।
वुत्तं हि “तण्हा जनेति पुरिसं, (सं० नि० १.३५) तण्हादुत्तियो
पुरिसो” (इ० वु० १८९, २५५, चु० नि० २२३) ति च आदि ।
20 ततो पातितो^६ मोक्खो ति पातिमोक्खो । अथ वा पतति एत्था ति
पाति^७, छ⁻ अज्झत्तिकानि बाहिरानि च⁻ आयतनानि । वुत्तं हि
“छसु लोको समुप्पन्नो, छसु कुब्बति सन्थवं” (सं० नि० १.३८)
ति । ततो छअज्झत्तिकबाहिरायतनसङ्घाततो पातितो मोक्खो ति
पातिमोक्खो । अथवा पातो विनिपातो अस्स अत्थी ति पाती,

१. कम्मवेगुक्खित्तो—रो० ।

२. पातिमोक्खं—सी०, रो० ।

३. अविज्जानिदाना—स्या०, रो० ।

४. पातिमोक्खं—सी०, रो० ।

५. कण्ठाकालो—रो०; तण्हाकालो—स्या० । ६. पतितो—रो० ।

७. पातिनि—सी० ।

८-८. अज्झत्तिकबाहिरानि—रो० ।

संसारो । ततो^१ मोक्खो ति पातिमोक्खो । अथवा सब्बलोकाधिपति-
भावतो धम्मस्सरो भगवा पती ति वुच्चति, मुच्चति एतेना ति
मोक्खो, पतिनो मोक्खो तेन पञ्चत्ता^२ ति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो
एव पातिमोक्खो । सब्बगुणानं वा मूलभावतो उत्तमद्वेन पति च सो
यथावुत्तद्वेन मोक्खो चाति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खो । 5
तथा हि वुत्तं “पातिमोक्खं ति मुखमेतं पमुखमेतं” (म० व० १०६)
ति वित्थारो ।

अथवा षड्ति पकारे, अती ति अच्चन्तत्थे निपातो । तस्मा
पकारेहि अच्चन्तं मोक्खेती ति पातिमोक्खो । इदं हि सीलं सयं
तदङ्गवसेन, समाधिसहितं पञ्चासहितं च विक्खम्भनवसेन समुच्छेद- 10
वसेन च अच्चन्तं मोक्खेति मोचेती ति पातिमोक्खं । पति^३ पति^३
मोक्खोति वा पतिमोक्खो, तम्हा तम्हा वीतिककमितब्बदोसतो पति^३
पच्चेकं मोक्खो ति अत्थो । पतिमोक्खो एव पातिमोक्खो ।
मोक्खो ति वा निब्बानं, तस्स मोक्खस्स^४ पटिबिम्बभूतं ति
पतिमोक्खं । पातिमोक्खसीलसंवरो हि सूरियस्स अरुणुग्गमनं विय 15
निब्बानस्स उदयभूतो तप्पटिभागो विय होति यथारहं
किलेसनिब्बापनतो ति पतिमोक्खं, पतिमोक्खं एव पातिमोक्खं ।
अथवा मोक्खं पति वत्तति मोक्खाभिमुखं ति^५ पतिमोक्खं, R. 129
पतिमोक्खमेव पातिमोक्खं ति एवं तावेत्थ पातिमोक्खसद्दस्स अत्थो
वेदितब्बो । 2)

संवरति पिदहति एतेना ति संवरो, पातिमोक्खमेव संवरो ति
पातिमोक्खसंवरो । अत्थतो पन ततो ततो वीतिककमितब्बतो
विरतियो चेतना वा^६, तेन पातिमोक्खसंवरेण उपेतो समन्नागतो
पातिमोक्खसंवरसंबुतो ति वुत्तो । वुत्तं हेतं विभज्जे—

१. ० पातितो—सी०, स्या०, रो० ।

२. पञ्चात्तो—रो० ।

३-३. पटि—रो० ।

४. ० पटिमोक्खं—सी०, स्या० ।

५. ० वा—रो० ।

६. ‘च’—सी० स्या०, रो० ।

“इमिना पातिमोक्खसंवरेण उपेतो होति समुपेतो उपगतो समुपगतो सम्पन्नो समन्नागतो । तेन वुच्चति पातिमोक्खसंवरसंवृतो” (वि० २९६) ति ।

- विहरती ति इरियापथविहारेण विहरति इरियति वत्तति ।
- 5 आचारगोचरसम्पन्नो ति वेळुदानादिमिच्छाजीवस्सकायपागम्भियादीनं च अकरणेण सम्बसो अनाचारं वज्जेत्वा “कायिको अवीतिकमो वाचसिको अवीतिकमो” ति एवं वुत्तभिक्षुसारूप-आचारसम्पत्तिया वेसियादिअगोचरं वज्जेत्वा पिण्डपातादिअत्थं उपसङ्गमितुं युत्तट्ठानसङ्घातगोचरेण च सम्पत्तत्ता आचारगोचरसम्पन्नो ।
- 10 अपिच यो भिक्षु सत्थरि सगारवो सम्पत्तिस्सो सब्रह्मचारीसु सगारवो सम्पत्तिस्सो हिरोत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिक्कन्तेन आलोकितेन विलोकितेन सम्भिञ्जितेन पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने मत्तञ्ज्जू जागरियानुयुत्तो सतिसम्पज्ज्जेन समन्नागतो
- 15 अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आभिसमाचारिकेसु^१ सक्कच्चकारी गरुचित्तीकारबहुलो विहरति, अयं वुच्चति आचारसम्पन्नो ।

B. 293

गोचरो पद—उपनिस्सयगोचरो, आरक्खगोचरो उपनिबन्धगोचरो ति तिविधो । तत्थ दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो वुत्तलक्खणो

- 20 कल्याणमित्तो यं निस्साय असुतं सुणाति, सुतं^२ परियोदपेति, कङ्खं वितरति^३, दिट्ठि उजुक्कं करोति, चित्तं पसादेति, यस्स च अनुसिक्खन्तो सद्धाय वड्ढति, सीलेन, सुतेत, चागेन, पञ्जाय वड्ढति, अयं उपनिस्सयगोचरो । यो भिक्षु अन्तरघरं पविट्ठो वीथि पटि-
- R. 130 पन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी संवृतो गच्छति, न हत्थिं ओलो-
- 25 केन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो^४,

१. अभिसमाचारिके—स्या० ;

आभिसमाचारिके—सी० ।

२. ०च—रो० ।

३. विनीदेति—स्या०, रो० ।

४. रो० पोत्थके नत्थि ।

न उद्धं ओलोकैन्तो, न अधो ओलोकैन्तो,^१ न दिसाविदिसा पेक्खमानो गच्छति, अयं आरक्खगोचरो । उपनिबन्धगोचरो पन चत्तारो सतिपट्ठाना, यत्थ भिक्खु अत्तनो चित्तं उपनिबन्धति । वुत्तं हेतं भगवता—

“को^२ च, भिक्खवे, भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो ? 5
यदिदं—चत्तारो सतिपट्ठाना” (सं० नि० ४.१२७) ति ।

इति यथावुत्ताय आचारसम्पत्तिया इमाय च गोचरसम्पत्तिया समन्नागतत्ता आचारगोचरसम्पन्नो ।

अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी ति अप्पमत्तकेसु अणुप्पमाणेसु असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसु वज्जेसु भय- 10
दस्सनसीलो । यो हि भिक्खु परमाणुमत्तं वज्जं अट्टसट्ठियोजनसत-
सहस्सुब्बेधसिनेरुपब्बतराजसदिसं कत्वा पस्सति, यो पि भिक्खु^३
सब्बलहुकं दुब्भासितमत्तं पाराजिकसदिसं कत्वा पस्सति, अयं
अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी नाम । समादाय सिक्खति सक्खापदेसु
ति यं किञ्चि सिक्खापदेसु सिक्खितब्बं, तं सब्बेन सब्बं सब्बथा 15
सब्बं अनवसेसं समादियित्वा सिक्खति वत्तति, पूरेती ति अत्थो ।
इति कल्याणसीलो ति इमिना पकारेन कल्याणसीलो समानो ।
पुग्गलाधिट्ठानवसेन हि निट्ठिडं सीलं “एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु
कल्याणसीलो होती” ति वुत्तपुग्गलाधिट्ठानवसेनेव निगमेत्वा
“कल्याणधम्मो” ति एत्थ वुत्तधम्मे निट्ठिसितुकामेन “तेसं धम्मानं 20
इदं सीलं अधिट्ठानं” ति दस्सेतुं पुन “इति कल्याणसीलो” ति वुत्तं ।
सत्तन्नं बोधिपक्खियानं ति आदि सब्बं हेट्ठा वुत्तत्थमेव । पुन
कल्याणसीलो ति आदि निगमनं ।

गाथासु दुक्कटं ति दुट्ठु कतं, दुच्चरितं ति अत्थो । हिरिमनं ति B. 294
हिरिमन्तं हिरिसम्पन्नं, सब्बसो पापपवत्तिया जिगुच्छनसभावं ति अत्थो । 25

१. रो० पेट्थके नत्थि ।

२. कोचि—स्या० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

R. 131

- हिरिमनं ति वा हिरिसहितचित्तं । हिरिग्गहणेनेव चेत्य ओत्तप्पम्मि
गहितं ति वेदितब्बं । हिरोत्तप्पग्गहणेन च सब्बसो दुच्चरिता-
भावस्स हेतुं दस्सेन्तो कल्याणसीलत्वं हेतुतो विभावेति । सम्बोधी ति^१
अरियज्जाणं^२, तं^३ गच्छन्ति भजन्ती ति सम्बोधिगामिनो, बोधिपक्खिकाति
5 अत्थो । अनुस्सदं ति रागुस्सदादिरहितं । “तथाविधं” ति पि
पठन्ति । “बोधिपक्खिकानं धम्मानं भावनानुयोगमनुयुत्तो” ति यथा
यथा पुब्बे वुत्तं, तथाविधं तादिसं ति अत्थो । दुक्खस्स ति वट्टदुक्खस्स,
वट्टदुक्खहेतुनो वा । इधेव खयखयमत्तनो ति आसवक्खयाधिगमेन
अत्तनो वट्टदुक्खहेतुनो समुदयपक्खयस्स किलेसगणस्स^३ इधेव
10 इमस्मिं येव अत्तभावे खयं अनुप्पादं पजानाति, वट्टदुक्खस्सेव वा
इधेव चरिमकचित्तनिरोधेन खयं खीणभावं पजानाति । तेहि धम्मेहि
सम्पन्नं ति तेहि यथावुत्तसीलादि धम्मेहि समन्नागतं । असितं ति
तण्हादिट्ठिनिस्सयानं पहीनत्ता असितं, कत्थचि अनिस्सितं ।
सब्बलोकस्सा ति सब्बस्मिं सत्तलोके । सेसं वुत्तनयमेव ।

कल्याणसीलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(९) दानसुत्तवण्णना

- 15 ५१. नवमे दानं ति दातब्बं, सवत्थुका वा चेतना दानं,
सम्पत्तिपरिच्चागस्सेतं अधिवचनं । आमिसदानं ति चत्तारो पच्चया
देय्यभाववसेन आमिसदानं नाम । ते हि तण्हादीहि आमिसितब्बतो
आमिसं ति वुच्चन्ति । तेसं वा परिच्चागचेतना आमिसदानं ।
धम्मदानं ति इधेकच्चो “इमे धम्मा कुसला, इमे धम्मा अकुसला ।
20 इमे धम्मा सावज्जा इमे धम्मा अनवज्जा । इमे विज्जुगरहिता, इमे
विज्जुप्पसत्था । इमे समत्ता समादिन्ना अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति,

१. सम्बोधि—स्या०, रो० ।

२-३. अरियमग्गज्जाणं—सी०, स्या० ।

३. किलेसग्गहणस्स—रो० ।

इमे हिताय सुखाय संवत्तन्ती” ति कुसलाकुसलकम्मपथे विभजन्तो
 कम्मकम्मविपाके इधलोकपरलोके^१ पच्चवखतो दस्सेन्तो विय पाकटं
 करोन्तो अकुसलेहि धम्मेहि निवत्तापेन्तो कुसलेसु धम्मेसु पतिट्ठा-
 पेन्तो^२ धम्मं देसेति, इदं धम्मदानं । यो पन “इमे धम्मा अभिञ्जेय्या,
 इमे परिञ्जेय्या इमे पहातब्बा, इमे सच्चिकातब्बा, इमे भावेतब्बा” 5 B. 295
 ति सच्चानि विभावेन्तो अमताधिगमाय पटिपत्तिधम्मं देसेति, इदं R. 132
 सिखाप्पत्तं धम्मदानं नाम । एतदग्गं ति एतं अग्गं । यदिदं ति यं इदं
 धम्मदानं वुत्तं, एतं इमेसु द्वीसु दानेसु अग्गं सेट्ठं उत्तमं । विवट्ठगामि-
 धम्मदानं हि निस्साय सब्बानत्थतो परिमुच्चति, सकलं वट्ठदुक्खं
 अतिककमति । लोकियं पन धम्मदानं सब्बेसं दानानं निदानं 10
 सब्बसम्पत्तीनं मूलं तेनाह^३—

“सब्बदानं धम्मदानं जिनाति,
 सब्बरसं धम्मरसो जिनाति ।
 सब्बरति धम्मरती जिनाति,
 तण्हक्खयो सब्बदुक्खं जिनाती”
 (ध० प० ५१) ति ॥

15

अभयदानमेत्थ^४ धम्मदानेनेव सङ्गहितं ति दट्ठब्बं । साधारण-
 भोगिताधिप्पायेन अत्तना परिभुञ्जितब्बतो चतुपच्चयतो सयमेव
 अभुञ्जित्वा परेसं संविभजनं आमिससंविभागो । साधारणभोगिता-
 धिप्पायेनेव अत्तना विदितस्स अधिगतस्स धम्मस्स अप्पोस्सुक्को 20
 परेसं उपदेसो धम्मसंविभागो । चतूहि पच्चयेहि चतूहि च सङ्गह-
 वत्थूहि परेसं अनुगण्हनं अनुकम्पनं आमिसानुगहो । वुत्तनयेनेव
 धम्मेन परेसं अनुगण्हनं अनुकम्पनं धम्मामानुगहो । सेसं वुत्तनयमेव ।

गाथासु यमाहु दानं परमं ति यं दानं चित्तखेत्तदेय्यधम्मानं
 उल्लारभावेन परमं उत्तमं, भोगसम्पत्तिआदीनं वा पूरणतो फलनतो, 25

१. इधलोकं परलोकं—रो० ;

२. पतिट्ठपेन्तो—सी० ।

इधलोकपरलोकं—सी०, स्या० ।

३. तेनवाह—सी०, स्या० ।

४. ० चेत्य—सी०, स्या० ।

परस्स वा लोभमच्छरियादिकस्स पटिपक्खस्स मद्दन्तो हि सनतो
 “परमं” ति बुद्धा भगवन्तो आहु । अनुत्तरं ति यं दानं चेतनादि-
 सम्पत्तिया सातिसयपवत्तिया अग्गभावेन अग्गविपाकत्ता च उत्तरहितं
 अनुत्तरभावसाधनं चाति आहु । यं संविभागं ति एत्थापि “परमं
 5 अनुत्तरं” ति पदद्वयं आनेत्वा योजेतब्बं । अवण्णयी ति कित्तयि,
 “भोजनं, भिक्खवे, ददमानो दायको पटिग्गाहकानं पञ्च ठानानि^१
 R. 133 देती” (अ० नि० २.३०७) ति आदिना, “एवं चे^२, भिक्खवे, सत्ता
 जानेय्युं दानसंविभागस्स^३ विपाकं” (इ० वु० १७५) ति आदिना
 च पसंसयि । यथा पन दानं संविभागो च परमं अनुत्तरं च होति,
 10 तं दस्सेतुं “अग्गम्ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ अग्गम्ही ति सीलादि-
 गुणविसेसयोगेन सेट्ठे अनुत्तरे पुञ्जक्खेत्ते सम्मासम्बुद्धे अरियसंघे च ।
 B. 296 पसन्नचित्तो ति कम्मफलसद्धाय रतनत्तयसद्धाय च चित्तं पसादेन्तो
 ओकप्पेन्तो । चित्तसम्पत्तिया हि खेत्तसम्पत्तिया च परित्ते पि देय्यधम्मे
 दानं महानुभावं होति महाजुतिकं महाविप्फारं । वुत्तं हेतं—

15 “नत्थि चित्ते पसन्नम्हि, अप्पका^४ नाम दक्खिणा ।
 तथागते वा^५ सम्बुद्धे, अथ वा तस्स सावके”
 (विमा० ७१) ति ॥

विज्झू ति सप्पज्जो । पजानं ति सम्मदेव दानफलं दानानिसंसं^६
 पजानन्तो । को न यजेथ काले ति युत्तप्पत्तकाले को नाम दानं न
 20 ददेय्य । सद्धा देय्यधम्मो^६ पटिग्गाहकाति इमेसं तिण्णं सम्मुखिभूत-
 काले येव हि दानं सम्भवति, न अज्जथा, पटिग्गाहकानं वा दातुं
 युत्तकाले ।

एवं पठमगाथाय आमिसदानसंविभागानुग्गहे दस्सेत्वा इदानीं
 धम्मदानसंविभागानुग्गहे दस्सेतुं “ये चेव भासन्ती” ति

१. पञ्चठानानि—रो० ।

२. दानस्स—सी० स्या०, रो० ।

३. च—स्या० ।

४. देय्यधम्मा—स्या०, रो० ।

५. सचे—सी०, स्या०, रो० ।

६. अप्पिका—सी० ।

६. दानानिसंसे—सी०, स्या० ।

दुतियगाथमाह । तत्थ उभयं ति “भासन्ति सुणन्ती” ति वुत्ता देसका पटिग्गाहकाति उभयं । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो—ये सुगतस्स भगवतो सासने सद्धम्मे पसन्नचित्ता विमुत्तायतनसीसे ठत्वा देसेन्ति पटिग्गण्हन्ति च, तेसं देसकपटिग्गाहकानं सो धम्मदानधम्मसंविभागधम्ममानुग्गहसङ्खातो अत्थो परमत्थसाधनतो परमो तण्हासंकिलेसा- 5 दिसब्बसंकिलेसमलविसोधनेन वसुज्झति । कीदिसानं ? ये अप्पमत्ता सुगतस्स सासने । ये च^१—

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा ।

सचित्तपरियोदपनं, एतं बुद्धान सासनं”

(दी० नि० २.३९, ध० प० ३५) ति—

10

सङ्खेपतो एवं पकासिते सम्मासम्बुद्धस्स सासने ओवादे अनुसिद्धियं अप्पमत्ता अधिसीलसिक्खादयो सक्कच्चं सम्पादेन्ति, तेसं विसुज्झति, 15 अरहत्तफलविसुद्धिया अतिविय वोदायती ति ।

R. 134

दानसुत्तवर्णना निवृत्ता ।

(१०) तेविज्जसुत्तवर्णना

५२. दसमे धम्मेना ति जायेन, सम्मापटिपत्तिसङ्घातेन हेतुना कारणेन । याय हि पटिपदाय तेविज्जो होति, सा पटिपदा इध 15 धम्मो ति वेदितब्बा । का पन सा पटिपदाति ? चरणसम्पदा च B. 297 विज्जासम्पदा च । तेविज्जं ति पुब्बेनिवासानुस्सतिआणादीहि तीहि विज्जाहि समन्नागतं । ब्राह्मणं ति बाहितपापब्राह्मणं । पञ्जापेमी ति “ब्राह्मणो” ति जानापेमि^२ पटिदुपेमि । नाञ्जं लपितलापनमत्तेना ति अञ्जं जातिमत्तब्राह्मणं अट्टकादीहि लपितमत्तविप्पलपनमत्तेन^३ 20

१. व—स्या०, रो० ।

२. पजानापेमि—रो० ।

३. लपितमत्तविलपनमत्तेन—रो० ।

ब्राह्मणं न पञ्चापेमी^१ ति । अथवा लपितलापनमत्तेना ति मन्तानं
 अज्झेनअज्झापनमत्तेन । उभयथा पि यं पन ब्राह्मणा सामवेदादि-
 वेदत्तयअज्झेनेन तेविज्जं ब्राह्मणं वदन्ति, तं पटिक्खपति । भगवता
 हि “परमत्थतो अतेविज्जं ब्राह्मणं येव चेते भोवादिनो अविज्जा-
 5 निवृता ‘तेविज्जो ब्राह्मणो’ ति वदन्ति, एवं पन तेविज्जो ब्राह्मणो
 होती” ति दस्सनत्थं तथा बुज्झनकानं पुग्गलानं अज्झासयेन अयं
 देसना आरद्धा ।

तत्थ यस्मा विज्जासम्पन्नो चरणसम्पन्नो येव होति चरण-
 सम्पदाय विना विज्जासम्पत्तिया अभावतो, तस्मा चरणसम्पदं अन्तो गधं
 10 कत्वा विज्जासीसेनेव ब्राह्मणं पञ्चापेतुकामो “धम्ममेनाहं, भिक्खवे,
 नेविज्जं ब्राह्मणं पञ्चापेमी” ति देसनं समुट्ठापेत्वा “कथञ्चाहं,
 भिक्खवे, धम्मेन तेविज्जं ब्राह्मणं पञ्चापेमी” ति कथेतुकम्यताय
 पुच्छं कत्वा पुग्गलाधिट्ठानाय देसनाय विज्जत्तयं विभजन्तो “इध,
 भिक्खवे, भिक्खू” ति आदिमाह ।

15 तत्थ अनेकविहितं ति अनेकविधं, अनेकेहि वा पकारेहि पवत्तितं,
 R. 135 संवणितन्ति अत्थो । पुब्बेनिवासं ति समनन्तरातीतभवं^२ आदिं
 कत्वा तत्थ तत्थ निवृत्थक्खन्धसन्तानं । निवृत्थं ति अज्झावृत्थं
 अनुभूतं, अत्तनो सन्ताने उप्पज्जित्वा निरुद्धं, निवृत्थधम्मं वा निवृत्थं,
 गोचरनिवासेन निवृत्थं, अत्तनो विज्जाणेन विज्जातं परविज्जाण-
 20 विज्जातं पि वा छिन्नवट्टमकानुस्सरणादीसु । अनुस्सरती ति “एकं
 पि जातिं द्वे पि जातियो” ति एवं जातिपटिपाटिवसेन अनुगन्त्वा
 सरति, अनुदेव वा सरति, चित्ते अभिनिन्नामिते परिकम्मसमनन्तरं
 सरति ।

सेय्यथिदं ति आरद्धप्पकारदस्सनत्थे निपातो । तेनेव खायं
 25 पुब्बेनिवासो आरद्धो होति, तस्स पकारं दस्सेन्तो “एकं पि जातिं”
 ति आदिमाह । तत्थ एकं पि जातिं ति एकं पि पटिसन्धिमूलकं

चुतिपरियोसानं एकभवपरियापन्नं खन्धसन्तानं । एस^१ नयो द्वे वि
जातियो ति आदीसु । अनेके पि संवट्टकप्पे ति आदीसु पन परिहाय-
मानो कप्पो संवट्टकप्पो, वड्डमानो विवट्टकप्पो । तत्थ संवट्टेन
संवट्टट्टायी गहितो होति तम्मूलकत्ता, विवट्टेन च विवट्टट्टायी । एवं
हि सति यानि तानि “चत्तारिमानि, भिक्खवे, कप्पस्स 5
असङ्खेय्यानि । कतमानि चत्तारि ? संवट्टो, संवट्टट्टायी, विवट्टो,
विवट्टट्टायी” (अ०नि० २.१५०) ति वुत्तानि चत्तारि असङ्खेय्यानि,
तानि परिगगहितानि होन्ति ।

तत्थ तयो संवट्टा—तेजोसंवट्टो, आपोसंवट्टो, वायोसंवट्टो ति ।
तिस्सो संवट्टसीमा आभस्सरा सुभकिण्हा वेहप्फलाति । यदा कप्पो 10
तेजेन संवट्टति, आभस्सरतो हेट्ठा अग्गिना डय्हति । यदा उदकेन
संवट्टति, सुभकिण्हतो हेट्ठा उदकेन विलीयति । यदा वातेन संवट्टति,
वेहप्फलतो हेट्ठा वातेन विद्धंसियति । वित्थारतो पन कोटिसतसहस्स-
चक्कवाळं एकतो विनस्सति । इति एवरूपो अयं पुब्बेनिवासं
अनुस्सरन्तो भिक्खु अनेके पि संवट्टकप्पे अनेके पि विवट्टकप्पे 15
अनेके पि संवट्टविवट्टकप्पे अनुस्सरति । कथं ? अमुत्त्रासि ति आदिना
नयेन ।

तत्थ अमुत्त्रासि ति अमुम्हि संवट्टकप्पे अमुम्हि भवे वा योनिया
वा गतिया वा विज्जाणट्ठितिया वा सत्तावासे वा सत्तनिकाये वा
अहमहोसि एवंनामो ति तिस्सो वा फुस्सो^२ वा । एवंगोत्तो ति 20 R. 136
गोतमो वा कस्सपो वा । एवंवण्णो ति ओदातो वा सामो वा ।
एवमाहारो ति सालिमंसोदनाहारो वा पवत्तफलभोजनो वा ।
एवंसुखदुक्खपटिसंवेदी ति अनेकप्पकारानं कायिकचेतसिकानं
सामिसनिरामिसादिप्पभेदानं वा सुखदुक्खानं पटिसंवेदी । एवमायु-
परियन्ते ति एवं वस्ससतपरिमाणायुपरियन्तो वा चतुरासीतिकप्प- 25
सतसहस्सपरिमाणायुपरियन्तो वा । सो ततो चुतो अमुत्र उदपादि

ति सोहं ततो भवतो योनितो गतितो विज्जाणट्टितितो सत्तावासतो
 सत्तनिकायतो वा चुतो पुन अमुकस्मिं^१ नाम भवे योनिया गतिया
 विज्जाणट्टितिया सत्तावासे सत्तनिकाये वा उदपादिं । तत्रापासिं ति
 अथ तत्रपि भवे योनिया गतिया विज्जाणट्टितिया सत्तावासे^२
 5 सत्तनिकाये^३ वा पुन अहोसिं । एवंनामो ति आदि वुत्तनयमेव ।

B. 299

अथवा यस्मा “अमुत्रासिं” ति इदं अनुपुब्बेन आरोहन्तस्स
 अत्तनो अभिनीहारानुरूपं यथाबलं सरणं, “सो ततो चुतो” ति
 पटिनिवत्तन्तस्स पच्चवेक्खणं, तस्मा “इधूपपन्नो” ति इमिस्सा
 इधूपपत्तिया अनन्तरं “अमुत्र उदपादिं” ति वुत्तं । तत्रापासिं ति
 10 तत्रपि^३ भवे...पे०...सत्तनिकाये वा आसिं । एवंनामो ति दत्तो वा
 मित्तो वा, एवंगोत्तो ति वासेट्ठो वा कस्सपो वा । एवंबण्णो ति
 काळो वा ओदातो वा । एवमाहारो ति सुधाहारो^४ सालिओदनादि-
 आहारो वा । एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदी ति दिव्वसुखप्पटिसंवेदी वा
 मानुससुखदुक्खप्पटिसंवेदी वा । एवमायुपरियन्तो ति एवं तं तं
 15 परमायुपरियन्तो । सो ततो चुतो ति सोहं ततो भवादितो चुतो ।
 इधूपपन्नो ति इध^५ इमस्मिं चरिमभवे मनुस्सो हुत्वा उपपन्नो
 निव्वत्तो ।

इती ति एवं । साकारं सउद्देसं ति नामगोत्तादिवसेन सउद्देसं,
 वण्णादिवसेन साकारं । नामगोत्तेन हि सत्ता “तिस्सो गोतमो” ति
 20 उद्दिसीयन्ति, वण्णादीहि “सामो ओदातो” ति नानत्ततो
 पज्जायन्ति । तस्मा नामगोत्तं उद्देसो, इतरे आकारा । अयमस्स
 पठमा विज्जा अधिगता ति अयं इमिना भिक्खुना पठमं अधिगम-
 वसेन पठमा, विदितकरणट्ठेन विज्जा अधिगता सच्चिकता होति । किं
 पनायं विदितं करोति ? पुब्बेनिवासं । अविज्जा ति तस्सेव

१. अमुस्मि—सी०, स्या०, रो० ।

२-२. तत्रावासे तत्रनिकाये—रो० ।

३. तत्रापि—सी० ।

४. सुद्धा—स्या० ।

५. स्या०, रो० पोत्थकेसु न तिथि ।

पुब्बेनिवासस्स अविदितकरणट्ठेन तस्स पटिच्छादकमोहो वुच्चति ।
तमो ति स्वेव मोहो पटिच्छादकट्ठेन तमो ति वुच्चति । आलोको ति
सा एव विज्जा ओभासकरणट्ठेन आलोको । एत्थ च विज्जा
अधिगताति^१ अयं अत्थो^२, सेसं पसंसावचनं । योजना पनेत्थ—अयं
खो तेन भिक्खुना विज्जा अधिगता, तस्स अधिगतविज्जस्स अविज्जा 5
विहंता, विनट्ठा ति अत्थो । कस्मा ? यस्मा विज्जा उप्पन्नाति ।
सेसपदद्वये पि एसेव नयो ।

यथा तं ति एत्थ यथा ति ओपम्मत्थे, तं ति निपातमतं ।
सतिया अविप्पवासेन अप्पमत्तस्स । वीरियातापेन आतापिनो । काये
च जीविते च अनपेक्खताय पहितत्तस्स पेसितचित्तस्साति^३ अत्थो । 10
इदं वुत्तं होति—यथा अप्पमत्तस्स आतापिनो पहितत्तस्स विहरतो
अविज्जा विहञ्जेय्य, विज्जा उप्पज्जेय्य, तमो विहञ्जेय्य, आलोको
उप्पज्जेय्य, एवमेव तस्स भिक्खुनो अविज्जा विहता, विज्जा उप्पन्ना,
तमो विहतो, आलोको उप्पन्नो, तस्स पधानानुयोगस्स अनुरूपमेव
फलं लभित्वा विहरती ति । 15

B. 300

दिट्ठेन चक्खुना ति एत्थ यं वतब्बं, तं हेट्ठा वुत्तमेव । विसुद्धेना
ति चुत्तूपपातदस्सनेन दिट्ठिविसुद्धिहेतुभावतो विसुद्धं^४ । यो हि
चुत्तिमत्तमेव पस्सति न उपपातं, सो उच्छेददिट्ठिं गण्हाति^५ । यो
उपपातमत्तमेव पस्सति न चुत्तिं, सो नवसत्तपातुभावदिट्ठिं गण्हाति^५ ।
यो पन तदुभयं पस्सति, सो यस्मा दुविधं पि तं^६ दिट्ठिगतं अति- 20
वत्तति, तस्मास्स तं दस्सनं दिट्ठिविसुद्धिहेतु होति, तदुभयम्पायं^६
बुद्धपुत्तो पस्सति । तेन वुत्तं “चुत्तूपपातदस्सनेन दिट्ठिविसुद्धिहेतु-
भावतो विसुद्धं” ति । एकादसउपविकलेसविरहतो^७ वा विसुद्धं ।

R. 138

१-१. अयमत्थो—रो० ।

२. पेसिततस्सा ति—सी०, स्या०, रो० ।

३. ० होति—स्या० ।

४-४. गण्हति—स्या०, रो० ।

५. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. तदुभयं चायं—स्या०, रो० ।

७. ० विरहितत्ता—स्या० ।

- यथाह “विचिकिच्छा चित्तस्स उपक्विलेसो ति—इति विदित्वा
 विचिकिच्छं^१ चित्तस्स उपक्विलेसं^२ पजहिं^३, अमनसिकारो^४
 ...पे०...^५ थिनमिद्धं, छम्भितत्तं, उप्पिल्लं^६, दुट्ठुल्लं, अच्चारद्ध-
 वीरियं, अतिलीनवीरियं, अभिजप्पा, नानत्तसञ्जा, अतिनिज्झायि-
 5 तत्तं रूपानं चित्तस्स उपक्विलेसो^७” (म० नि० ३.२३०) ति एवं
 वुत्तेहि एकादसहि उपक्विलेसेहि अनुपक्विलिद्वत्ता विसुद्ध । मनुस्सू-
 पचारं अतिककमित्वा रूपदस्सनेन अतिककन्तमानुसकं^८, मंसचक्खुं^९
 वा अतिककन्तत्ता^९ अतिककन्तमानुसकं तेन दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन
 अतिककन्तमानुसकेन । सत्ते पस्सती ति मनुस्समंसचक्खुना^{१०} विय
 10 सत्ते पस्सति दक्खति आलोकेति ।

- चवमाने उपपज्जमाने ति एत्थ चुतिक्खणे उपपत्तिक्खणे वा
 दिब्बचक्खुना पि दट्ठुं न सक्का । ये पन आसन्नचुतिका इदानि
 चविस्सन्ति, ते चवमाना । ये च गहितपटिसन्धिका सम्पत्तिनिब्बत्ता
 वा, ते उपपज्जमानाति अधिप्पेता । ते एवरूपे चवमाने उपपज्जमाने
 15 च पस्सती ति दस्सेति । हीने ति मोहनिस्सन्दयुत्तत्ता हीनानं जाति-
 कुलभोगादीनं वसेन हीळिते परिभूते । षणीते ति अमोहनिस्सन्द-
 युत्तत्ता तव्विपरीते । सुवण्णे ति अदोसनिस्सन्दयुत्तत्ता इट्ठकन्तमना-
 पवण्णयुत्ते । दुब्बण्णे ति दोसनिस्सन्दयुत्तत्ता अनिट्ठकन्तमना-
 पवण्णयुत्ते । अभिरूपे विरूपे ति पि अत्थो । सुगते ति सुगतिगते,
 20 अलोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा अड्डे महद्धने । दुग्गते ति दुग्गतिगते,
 लोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा दलिद्दे अप्पन्नपानभोजने । यथाकम्पूषणे ति
 यं यं कम्मं उपचितं, तेन तेन उपगते । तत्थ पुरिमेहि “चवमाने”

B. 301

१. विचिकिच्छा—सी०, स्या०, रो० । २. उपक्विलेसो—सी०, स्या० ।
 ३. पजहितब्बो—सी०, स्या०, रो० । ४. आयोनिसोमनसिकारो—सी०,
 ५. सी० रो० पोत्थकेसु नत्थि । स्या०, रो० ।
 ६. उव्विल्लं—सी०, स्या०, रो० । ७. उपजहितब्बो—सी०, स्या०, रो० ।
 ८. मानुसकं—रो० । ९-९. वा मंसचक्खुं अतिककन्तत्ता—सी०,
 १०. मनुस्सो मंसचक्खुना—रो० । स्या०, रो० ।

ति आदीहि दिब्बचक्खुकिच्चं वुत्तं, इमिना पन पदेन यथाकम्म-
पगजाणकिच्चं ।

तस्स च जाणस्स अयं उप्पत्तिक्कमो—इध भिक्खु हेट्ठा R. 139
निरयाभिमुखं आलोकं वड्ढेत्वा नेरयिके सत्ते पस्सति महन्तं दुक्खं
अनुभवमाने, इदं दस्सनं दिब्बचक्खुजाणकिच्चमेव । सो च एवं 5
मनसि करोति “किं नु खो कम्मं कत्वा इमे सत्ता एतं^१ दुक्खं
अनुभवन्ती” ति, अथस्स “इदं नाम कत्वा” ति कम्मरम्मणं जाणं
उप्पज्जति । तथा उपरि देवलोकाभिमुखं आलोकं वड्ढेत्वा नन्दनवन-
मिस्सकवनफरसकवनादीसु सत्ते पस्सति दिब्बसम्पत्तिं^२ अनुभवमाने,
इदम्पि दस्सनं दिब्बचक्खुजाणकिच्चमेव । सो एवं मनसि करोति 10
“किं नु खो कम्मं कत्वा इमे सत्ता एतं सम्पत्तिं अनुभवन्ती” ति,
अथस्स “इदं नाम कत्वा” ति तं कम्मरम्मणं जाणं उप्पज्जति,
इदं यथाकम्मपगजाणं नाम । इमस्स^३ विसुं परिकम्मं नाम नत्थि ।
यथा चिमस्स, एवं अनागतंसजाणस्सपि^४ । दिब्बचक्खुपादकानेव हि
इमानि दिब्बचक्खुना सहेव इज्झन्ति । कायदुच्चरितेना ति आदीसु 15
यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा वुत्तनयमेव । इध विज्जा ति दिब्बचक्खुजाण-
विज्जा । अविज्जा ति सत्तानं चुतिपटिसन्धिच्छादिका अविज्जा ।
सेसं वुत्तनयमेव ।

ततियवारे विज्जा ति अरहत्तमग्गजाणविज्जा । अविज्जा ति
चतुसच्चप्पटिच्छादिका अविज्जा । सेसं हेट्ठा वुत्तनयता सुविञ्जेय्य- 20
मेव । एवं खो ति आदि निगमनं ।

गाथासु अयं सङ्खेपत्थो—यो यथावुत्तं पुब्बेनिवासं अवेति^५
अवगच्छति^६, वुत्तनयेन पाकटं कत्वा जानाति । “योवेदी” ति पि पाठो
यो अवेदि^७ विदितं कत्वा ठितो ति अत्थो । छब्बीसतिदेवलोकसङ्घातं

१. एवं—रो० ।

२. सम्पत्ति—रो०, सी०, स्या० ।

३. ०पन—रो० ।

४. ०सजाणस्सापि—स्या०, रो० ।

५. अवेदि—सी०, स्या०, रो० ।

६. अधि०—सी०, स्या० ।

७. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

सगं चतुर्विधं अपायञ्च वृत्तनयेनेव दिव्वचक्खुना पस्सति । अथो
ति ततो परं जातिक्खयसङ्घातं अरहत्तं निब्बानमेव वा पत्तो अधिगतो,
ततो एव अभिञ्जा अभिविसिट्ठाय मग्गपञ्जाय जानितब्बं चतुसच्च-

- 5 समन्नागमेन मुनि खीणासवो यस्मा एताहि यथावुत्तोहि तीहि
विज्जाहि समन्नागतत्ता ततो ततियविज्जाय सब्बथा बाहितपापत्ता
B. 302 च तेविज्जो ब्राह्मणो नाम होति, तस्मा तमेव अहं तेविज्जं ब्राह्मणं
R. 140 वदामि, अञ्जं पन लपितलापनं^१ यजुआदिमन्तपदानं अज्झापनपरं
तेविज्जं ब्राह्मणं न वदामि, तेविज्जो ति तं न कथेमी ति ।

- 10 इति इमस्मिं वग्गे दुतियसुत्ते वट्ठं कथितं, पञ्चमअट्टमदसमसुत्तेसु^२
विवट्ठं कथितं^३, इतरेसु वट्ठविवट्ठं कथितं ति वेदितब्बं ।

तेविज्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पञ्चमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

तिकनिपातवण्णना निट्ठिता ।

—०—

१. लपितलपनं—रो० ।

२. ०दसमेसु—सी०, स्या० रो० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. चतुक्कनिपातो

B. 303

(१) ब्राह्मणधर्मयागसुत्तवर्णना

१. चतुक्कनिपातस्स पठमे अहं ति अत्तनिद्देशो । यो हि परो
न होति, सो नियकज्झत्तसङ्घातो अत्ता^१ “अहं” ति वुच्चति । अस्मी
ति पटिजानना । यो परमत्थब्राह्मणभावो “अहं” ति वुच्चमानो,
तस्स अत्तनिअत्थिभावं पटिजानन्तो हि सत्था “अस्मी” ति अवोच ।
“अहमस्मी” ति च यथा “अहमस्मि ब्रह्मा महाब्रह्मा, सेय्योहमस्मी” 5
ति च अप्पहीनदिट्ठिमानानुसया पुथुज्जना अत्तनो दिट्ठिमान-
मज्झनाभिनिवेशवसेन अभिवदन्ति, न एवं वुत्तं । सब्बसो पन पहीन-
दिट्ठिमानानुसयो भगवा समज्झं अनतिधावन्तो लोकसमज्झानुरोधेन
वेनेय्यसन्तानेसु धम्मं पतिट्ठपेन्तो केवलं तादिसस्स गुणस्स अत्तनि
विज्जमानतं पटिजानन्तो “अहमस्मी” ति आह । ब्राह्मणो ति 10
बाहितपापत्ता ब्रह्मस्स च अणनतो ब्राह्मणो । अयं हेत्थ अत्थो—
भिक्षवे, अहं परमत्थतो ब्राह्मणोस्मी ति । भगवा सब्बाकारपरि-
पुण्णस्स दानसंयमादिवतसमादानस्स^२ निरवसेसाय तपचरियाय पारं
गतो सम्मदेव वुसितब्रह्मचरियवासो सकलवेदन्तगू सुविसुद्धविज्जा-
चरणो सब्बथा निन्हातपापमलो^३ अनुत्तरस्स अरियमग्गसङ्घातस्स 15
ब्राह्मणस्स वत्ता पवत्ता, सुपरिसुद्धस्स च सासनब्रह्मचरियस्स पवेदेता,
तस्मा सब्बसो बाहितपापत्ता ब्रह्मस्स च अणनतो कथनतो^४ परमत्थेन
ब्राह्मणो ति वुच्चति ।

इति भगवा सदेवके लोके अत्तनो अनुत्तरं ब्राह्मणभावं पवेदेत्वा
यानि तानि ब्राह्मणदानादीनि^५ छ कम्मानि ब्राह्मणस्स पञ्जापेन्ति, 20

१. अत्तो—रो० ।

२. ०सज्जामादि०—रो०;

३. निद्घोत—सी०, रो०;

०वत्त०—सी०, स्या० ।

न्हात०—स्या० ।

४. ०भगवा—रो० ।

५. ब्राह्मणा०—सी०, स्या० ।

तेसं पि सुपरिसुद्धानं उक्कंसतो अत्तनि संविज्जमानतं दस्सेतुं
“याचयोगो” ति आदिमाह ।

R. 142

B. 304

- तत्थ याचयोगो ति याचेहि युत्तो । याचन्ती ति याचा, याचका,
ते पनेत्थ वेनेय्या वेदितब्बा । ते हि “देसेतु भन्ते भगवा धम्मं, देसेतु
5 सुगतो धम्मं” ति भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मदेसनं याचन्ति ।
भगवा च तेसं इच्छाविघातं अकरोन्तो यथारुचि धम्मं देसेन्तो
धम्मदानं देती ति याचयोगो, सदा^१ सब्बकालं तेहि अविरहितो ।
अथवा याचयोगो ति याचनयोगो^२, अधिप्पायपूरणतो याचितुं
युत्तो ति अत्थो “याजयोगो” ति पि पाठो । तत्थ याजो वुच्चति
10 महादानं, यिट्ठन्ति अत्थो । इध पन धम्मदानं वेदितब्बं, याजे नियुत्तो
ति याजयोगा । सदा ति सब्बदा, अनवरतप्पवत्तसद्धम्ममहादानो^३
ति अत्थो । अथवा याजेन योजेती ति पि^४ याजयोगो । तिविधदान-
सङ्घातेन याजेन सत्ते यथारहं योजेति, तत्थ दाने नियोजेती ति
अत्थो । “याजयोगो सततं” ति पि पठन्ति । पयतपाणी ति
15 परिसुद्धहत्थो । यो हि दानाधिमुत्तो आमिसदानं देन्तो सक्कच्चं
सहत्थेन देय्यधम्मं दातुं सदा धोतहत्थोयेव होति, सो “पयतपाणी”
ति वुच्चति । भगवा पि धम्मदानाधिमुत्तो सक्कच्चं सब्बकालं
धम्मदाने युत्तप्पयुत्तोति कत्वा वुत्तं “पयतपाणी” ति । “सदा” ति
च पदं इमिनापि सद्धिं योजेतब्बं “सदा पयतपाणी” ति । अवि-
20 भागेन हि सत्था वेनेय्यलोकस्स सद्धम्मदानं सदा सब्बकालं पवत्तेन्तो
तत्थ युत्तप्पयुत्तो हुत्वा विहरति ।

- अपरो नयो—योगो वुच्चति भावना । यथाह “योगा वे जायते
भूरी” (ध०प० ४३) ति । तस्मा याजयोगो ति याजभावनं परिच्चाग-
भावनं अनुयुत्तो ति अत्थो । भगवा हि अभिसम्बोधितो पुब्बे बोधि-
25 सत्तभूतो पि करुणासमुस्साहितो अनवसेसतो दानं परिव्रूहेन्तो तत्थ

१. सब्बदा—सी०, स्या०, रो० ।

३. अनुस्सरितब्बं—स्या० ।

२. याचनयोगो—सी०, स्या० रो० ।

४. ‘पि’ सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

उक्कंसपारमिप्पत्तो हुत्वा अभिसम्बोधिं पापुणि, बुद्धो हुत्वा पितिविधं दानं परिब्रूहेसि विसेसतो धम्मदानं^१, परेपि तत्थ नियोजेसि^२ । तथा हि सो वेनेय्ययाचकानं कस्सचि सरणानि अदासि, कस्सचि पञ्च सीलानि, कस्सचि दस सीलानि, कस्सचि चतुपारिसुद्धिसीलं^३, कस्सचि धुतधम्मे, कस्सचि चत्तारि भानानि, कस्सचि अट्ठ समा- 5 पत्तियो, कस्सचि पञ्चाभिञ्जायो, चत्तारो मग्गे, चत्तारि सामञ्ज-
फलानि, तिस्सो विज्जा, चतस्सो पटिसम्भदाति एवमादिलोकिय-
लोकुत्तरभेदं गुणधनं धम्मदानवसेन यथाधिप्पायं देन्तो परे च “देथा”
ति नियोजेन्तो परिच्चागभावनं परिब्रूहेसि । तेन वुत्तं “परिच्चाग-
भावनं अनुयुत्तो” ति । 10

R. 143

पयत्तपाणी ति वा आयत्तपाणी, हत्थगतं किञ्चि दातुं “एहि गण्हा”
ति पसारितहत्थो विय आचरियमुट्ठि अकत्वा सद्धम्मदाने युत्तप्पयुत्तो
ति अत्थो । पयत्तपाणी ति वा उस्साहितहत्थो, आमिसदानं दातुं
उस्साहितहत्थो विय धम्मदाने कतुस्साहोति अत्थो । अन्तिमदेहधरो
ति ब्रह्मचरियवसेन ब्राह्मणकरणानं धम्मानं पारिपूरिया पच्छिमत्त- 15
भावधारी । अवुसितवतो हि वसलकरणानं धम्मानं अप्पहानेन
वसलादिसमञ्जा गति आयति गब्भसेय्या सिया । तेन भगवा अत्तनो
अच्चन्तवुसितब्राह्मणभावं दस्सेति । अनुत्तरो भिसक्को सल्लकत्तो ति
दुत्तिकिच्छस्स वट्ठदुक्खरोगस्स तिकिच्छन्तो उत्तमो भिसक्को,
अञ्जेहि अनुद्धरणीयानं रागादिसल्लानं कन्तनतो समुच्छेदवसेन 20
समुद्धरणतो उत्तमो सल्लकन्तनवेज्जो । इमिना निप्परियायतो
ब्राह्मणकरणानं धम्मानं अत्तनि पतिट्ठितानं परसन्ततियं पतिट्ठापनेन
परेसं पि ब्राह्मणकरणमाह ।

B. 305

15

20

25

तस्स मे तुम्हे पुत्ता ति तस्स एवरूपस्स मम तुम्हे, भिक्खवे,
पुत्ता अत्रजा होथ । ओरसा ति उरसि सम्बन्धा । यथा हि सत्तानं

१. ०च०—सी०, स्या० ।

२. नियोजेति—सी०, स्या० ।

३. पारिसुद्ध—स्या० ।

- ओरसपुत्ता अत्रजा विसेसेन पितुसन्तकस्स दायज्जस्स भागिनो
होन्ति, एवमेते पि अरियपुग्गला सम्मासम्बुद्धस्स धम्मस्सवनन्ते
अरियाय जातिया जाता, तस्स सन्तकस्स विमुत्तिसुखस्स अरियधम्म-
रतनस्स च एकंसभागियताय^१ ओरसा । अथवा भगवतो धम्मदेसना-
5 नुभावेन अरियभूमि ओक्कममाना ओक्कन्ता च अरियसावका सत्थु
उरे वायामजनिताभिजातिताय निप्परियायेन “ओरसपुत्ता” ति
वत्तव्वतं अरहन्ति । तथा हि ते भगवता आसयानुसयचरियाधि-
मुत्तिआदिलोकेन वज्जानुचिन्तनेन च हृदये कत्वा वज्जतो निवारेत्वा
अनवज्जे पतिट्ठेन्तेन सीलादिधम्मसरीरपोसनेन संबद्धिता । मुखतो
R. 144 10 जाता ति मुखतो जाताय धम्मदेसनाय अरियाय जातिया जातत्ता
मुखतो जाता । अथवा अनञ्जसाधारणतो सब्बस्स कुसलधम्मस्स
मुखतो पातिमोक्खतो बुट्ठानगामिनिविपस्सनासङ्घाततो विमोक्ख-
मुखतो वा अरियमग्गजातिया जाता ति पि मुखतो जाता । सिक्खत्तय-
सङ्गहे सासनधम्मे अरियमग्गधम्मे वा जाता ति धम्मजा । तेनेव
15 धम्मेन निम्मिता मापिता ति धम्मनिम्मिता । सतिधम्मविचयादि-
B. 306 धम्मदायादा, न लाभसक्कारादिआमिसदायादा, धम्मदायादा नो
आमिसदायादा होथा ति अत्थो ।

- तत्थ धम्मो दुविधो—निप्परियायधम्मो परियायधम्मो ति ।
आमिसं पि दुविधं—निप्परियायामिसं परियायामिसं ति । कथं ?
20 मग्गफलनिब्बानप्पभेदो हि नवविधो लोकुत्तरधम्मो निप्परियाय-
धम्मो निब्बत्तितधम्मो येव, न केनचि परियायेन कारणेन वा लेसेन
वा धम्मो । यं पनिदं विवट्ठूपनिस्सितं कुसलं, सेय्यथिदं ? इधेकच्चो
विवट्ठं पत्थेन्तो दानं देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति,
गन्धमालादीहि वत्थुपूजं^२ करोति, धम्मं सुणाति, देसेति, भानसमा-
25 पत्तियो निब्बत्तेति, एवं करोन्तो अनुपुब्बेन निप्परियायं अमत्तं
निब्बानं पटिलभति, अयं परियायधम्मो । तथा चीवरादयो चत्तारो

पच्चया निप्परियायामिसमेव, न अञ्जेन परियायेन वा^१ कारणेन वा लेसेन वा आमिसं । यं पनिदं वट्टगामिकुसलं, सेय्यथिदं ? इधेकच्चो वट्टं पत्थेन्तो सम्पत्तिभवं इच्छमानो दानं देति...पे०... समापत्तियो निब्बत्तेति, एवं करोन्तो अनुपुब्बेन देवमनुस्ससम्पत्तियो पटिलभति, इदं परियायामिसं नाम ।

5

तत्थ निप्परियायधम्मो पि भगवतो येव सन्तको । भगवता हि कथितत्ता भिक्खू मग्गफलनिब्बानानि अधिगच्छन्ति । वुत्तञ्हेतं—

“सो हि, ब्राह्मण, भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असञ्जातस्स मग्गस्स सञ्जनेता...पे०...मग्गानुगा च पनेतरहि सावका विहरन्ति पच्छा समन्नागता” (म० नि० ३.६८-६९, 10 चु० वि० १८५) ति ।

“सो हावुसोः भगवा जानं जानाति, पस्सं पस्सति, चक्खुभूतो आणभूतो धम्मभूतो ब्रह्मभूतो, वत्ता पवत्ता, अत्थस्स निन्नेता, अमत्तस्स दाता, धम्मस्सामी तथागतो” (म० नि० १.१४८, ३.२७०) ति च ।

R. 145

15

परियायधम्मो पि भगवतो येव सन्तको । भगवता हि कथितत्ता एव जानन्ति “विवट्टं पत्थेत्वा दानं देन्तो...पे०...समापत्तियो निब्बत्तेन्तो अनुक्कमेन अमत्तं निब्बानं पटिलभती” ति । निप्परियायामिसं पि भगवतो येव सन्तकं । भगवता हि अनुञ्जातत्ता येव भिक्खूहि जीवकवत्थुं आदिं कत्वा पणीतचीवरं लद्धं । यथाह—

B. 307

20

“अनुजानामि, भिक्खवे, गहपतिचीवरं । यो इच्छति, पंसुकूलिको होतु । यो इच्छति, गहपतिचीवरं सादियतु । इतरीतरेन-पाहं^२, भिक्खवे, सन्तुट्ठिं येव वण्णेमी” (म० व० २९७) ति ।

एवं इतरे पि पच्चया भगवता अनुञ्जातत्ता एव भिक्खूहि परिभुञ्जितुं लद्धा । परियायामिसं पि भगवतो येव सन्तकं ।

25

भगवता हि कथितत्ता एव जानन्ति “सम्पत्तिभवं पत्थेन्तो दानं
दत्त्वा सीलं...पे०...समापत्तियो निब्वत्तेत्वा अनुक्कमेन परियाया-
मिसं दिव्वसम्पत्तिं मनुस्ससम्पत्तिं च^१ पटिलभती” ति । यदेव
यस्मा निप्परियायधम्मो पि परियायधम्मो पि निप्परियायामिसं पि
5 परियायामिसं पि भगवतो येव सन्तकं, तस्मा तत्थ अत्तनो सामिभावं
दस्सेन्तो तत्थ च यं सेट्ठतरं अच्चन्तहितसुखावहं तत्थेव ने नियोजेन्तो
एवमाह “तस्स मे तुम्हे पुत्ता ओरसा...पे०...नो आमिसदायादा”
ति ।

इति भगवा परिपुण्णवतसमादानं तपचरियं सम्मदेव वुसित-
10 ब्रह्मचरियं सुविसुद्धविज्जाचरणसम्पन्नं अनवसेसवेदन्तपारगुं
बाहितसव्वपापं सततं याचयोगं सदेवके लोके अनुत्तरदक्खिणेय्य-
भावप्पत्तं अत्तनो परमत्थब्राह्मणभावं अरियसावकानं च अत्तनो
ओरसपुत्तादिभावं पवेदेसि । भगवा हि “सीहो ति खो, भिक्खवे,
तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा” (अं० नि० २.३७९)
15 ति एत्थ सीहसदिसं, “पुरिसो मग्गकुसलो ति खो, तिस्स, तथा-
गतस्सेतं अधिवचनं” (सं० नि० २.३३१) ति एत्थ मग्गदेसकपुरिस-
R. 146 सदिसं^२, “राजाहमस्मि सेला” (म० नि० २.४००, सु० नि० ३५७)
ति एत्थ राजसदिसं, “भिसक्को^३ सल्लकत्तो ति खो, सुनक्खत्त,
तथागतस्सेतं अधिवचनं” (म० नि० ३.५४) ति एत्थ वेज्जसदिसं,
20 “ब्राह्मणो ति खो, भिक्खवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं” (अं० नि० ३.४२२)
ति एत्थ ब्राह्मणसदिसं अत्तानं कथेसि^४, इधा पि ब्राह्मण सदिसं कत्वा
कथेसि । इदानि येहि दानादीहि युत्तस्स इतो बाहिरकब्राह्मणस्स
ब्राह्मणकिच्चं परिपुण्णं मञ्जन्ति, तेहि अत्तनो दानादीनं अग्गसेट्ठ-
भावं पकासेतुं “द्वेमानि, भिक्खवे, दानानी” ति आदि अरद्धं । तत्थ
B. 308 25 यागा ति महायञ्जा, महादानानी ति अत्थो, यानि “यिट्ठानी” ति पि

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. मग्गदेसिक०—सी; मग्गुद्देसक०—

३. भिसको—स्या० ।

स्या० ।

४. कथेति—सी, रो० ।

वुच्चन्ति । तत्थ वेलामदानवेस्सन्तरदानमहाविजितयञ्जासदिसा
आमिसयागा वेदितब्बा, महासमयसुत्तमङ्गलसुत्तचूळराहुलोवादसुत्त-
समचित्तसुत्तदेसनादयो धम्मयागा । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

गाथायं अयजी ति अदासि । अमच्छरी ति सब्बमच्छरियानं
बोधिमूले येव सुप्पहीनत्ता मच्छेररहितो । सब्बभूतानुकम्पी^१ ति 5
महाकरुणाय सब्बसत्ते पियपुत्तं विय अनुगण्हनसीलो । वुत्तं हेतं—

“वधके देवदत्ते च, चोरे अङ्गुलिमालके ।

धनपाले राहुले चेव, समचित्तो महामुनी”

(अ० ५६) ति ॥

सेसं सुविञ्जेय्यमेव ।

10

ब्राह्मणधम्मयागसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(२) सुलभसुत्तवर्णना

२. दुतिये अप्पानी ति परित्तानि । सुलभानी ति सुखेन
लद्धब्बानि, यत्थ कत्थचि वा^२ सक्का होति लद्धुं । अनवज्जानी ति
वज्जरहितानि निद्दोसानि आगमनसुद्धितो कायमण्डनादिकिलेस-
वत्थुभावाभावतो च । तत्थ सुलभताय परियेसनदुक्खस्स अभावो
दस्सितो, अप्पताय परिहरणदुक्खस्स^३ पि अभावो दस्सितो, 15 R.147
अनवज्जताय अगरहितव्वताय भिक्खुसारुप्पभावो दस्सितो होति ।
अप्पताय वा^४ परित्तासस्स अवत्थुता, सुलभताय गेधाय अवत्थुता,
अनवज्जताय आदीनववसेन निस्सरणपञ्चाय^५ वत्थुता दस्सिता
होति । अप्पताय वा^६ लाभेन न सोमनस्स जनयन्ति, सुलभताय

१. सब्बसत्तानुकम्पी—स्या०, सी०, रो० । २. स्या० नत्थि ।

३. ०दुक्खस्सा—सी०, स्या०, रो० । ४. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

५. ०पञ्जाणं—सी०, स्या०, रो० । ६. यथा—सी०, स्या०, रो० ।

अलाभेन न दोमनस्सं जनयन्ति, अनवज्जताय विप्पटिसारनिमित्तं
अञ्जाणुपेक्खं न जनयन्ति अविप्पटिसारवत्थुभावतो ।

पंसकूलं ति रथिकासुसानसङ्कारकूटादीसु यत्थ कत्थचि पंसूनं
उपरि ठितत्ता अब्भुगतट्ठेन पंसुकूलं वियाति पंसुकूलं, पंसु^१ विय
5 कुच्छित्ताभावं उलति गच्छती ति पंसुकूलं ति एवं लद्धनामं रथिकादीसु
पतितनन्तकानि उच्चिनित्वा कतचीवरं । पिण्डियालोपो ति जङ्घ-
B. 309 पिण्डिया बलेन चरित्वा घरे घरे आलोपमत्तं^२ कत्वा लुद्धभोजनं ।
रक्खमूलं ति विवेकानुरूपं यं किञ्चि रक्खसमीपं । पूतिमुत्तं ति यं
किञ्चि गोमुत्तं । यथा हि सुवण्णवण्णो पि कायो पूतिकायो व, एवं
10 अभिनवं पि मुत्तं पूतिमुत्तमेव । तत्थ केचि गोमुत्तभावितं हरितकी-
खण्डं “पूतिमुत्तं” ति वदन्ति, पूतिभावेन आपणादितो विस्सट्ठं
छट्ठितं अपरिग्गहितं^३ यं किञ्चि भेसज्जं पूतिमुत्तं ति अधिप्पेतं ति
अपरे ।

यतो खो ति पच्चत्ते निस्सक्कवचनं, यं खो ति वुत्तं होति । तेन
15 “तुट्ठो होती” ति वुत्तकिरियं परामसति । तुट्ठो ति सन्तुट्ठो । इदमस्साहं
ति य्वायं चतुब्बिधेन यथावुत्तेन पच्चयेन अप्पेन सुलभेन सन्तोसो,
इदं इमस्स भिक्खुनो सीलसंवरादीसु अञ्जतरं एकं सामञ्जङ्गं
समणभावकारणं ति अहं वदामि । सन्तुट्ठस्स हि चतुपारिसुद्धिसीलं
सुपरिपुण्णं होति, समथविपस्सना च भावनापारिपूरिं गच्छन्ति ।
20 अथवा सामञ्जं नाम अरियमग्गो । तस्स सङ्खेपतो द्वे अङ्गानि—
बाहिरं, अज्झत्तिकं ति । तत्थ बाहिरं सप्पुरिसूपनिस्सयो^४ सद्धम्मस्स-
वनं च, अज्झत्तिकं पन योनिसो मनसिकारो धम्मानुधम्मपटिपत्ति
च । तेसु यस्मा यथारहं धम्मानुधम्मपटिपत्तिभूता तस्सा मूलभूता
चेते धम्मा, यदिदं अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता पविवित्तता असंसट्ठता
25 आरद्धवीरियता ति एवमादयो, तस्मा वुत्तं “इदमस्साहं अञ्जतरं
सामञ्जङ्गं ति वदामी” ति ।

१. पंसु—स्या० ।

३. अपणीतं—स्या० ।

२. ०आलोपमत्तं—सी०, रो० ।

४. सप्पुरिसूपस्सयो—सी०, स्या०, रो० ।

गाथासु^१ सेनासनमारब्धा ति विहारादिं मञ्चपीठादिं च सेनासनं
निस्साय । चीवरं पानभोजनं ति निवासनादिचीवरं अम्बपानकादि-
पानं खादनीयभोजनीयादिभुञ्जितव्ववत्थुं च आरब्धाति सम्बन्धो ।
विघातो विहतभावो चेतोदुक्खं न होती ति योजना । अयं हेत्थ
सङ्खेपत्थो—“असुकस्मि^२ नाम आवासे पच्चया सुलभा” ति 5
लभितव्वट्टानगमनेन वा “मय्हं पापुणाति न तुय्हं” ति विवादा-
पज्जनेन वा नवकम्मकरणादिवसेन^३ वा सेनासनादीनि परियेसन्तानं
असन्तुट्टानं इच्छितलाभादिना यो विघातो चित्तस्स होति, सो तत्थ
सन्तुट्टस्स न होती ति । दिसा नप्पटिहञ्जती ति सन्तुट्टिया चातुद्दिसा-
भावेन^४ दिसा नप्पटिहन्ति^५ । वुत्तं हेतं—

10

“चातुद्दिसो अप्पटिघो च होति,
सन्तुस्समानो इतरीतरेना”

B. 310

(सु० नि० २७५, चु० नि० २६३) ति ।

यस्स हि “असुकट्टानं नाम गतो चीवरादीनि लभिस्सामी” ति
चित्तं उप्पज्जति, तस्स दिसा पटिहञ्जति नाम । यस्स पन एवं 15
न उप्पज्जति, तस्स दिसा न पटिहञ्जति नाम । धम्मा ति पटि-
पत्तिधम्मा । सामञ्जस्सानुलोमिका ति समणधम्मस्स समथविपस्सना-
भावनाय अरियमग्गस्सेव वा अनुच्छविका अप्पिच्छतादयो ।
अधिग्गहिता ति सब्बे ते तुट्टचित्तस्स सन्तुट्टचित्तेन भिक्खुना
अधिग्गहिता पटिपक्खधम्मे अभिभवित्वा गहिता होन्ति अब्भन्तरगता, 20
न बाहिरगताति ।

सुलभसुत्तवर्णना निट्ठिता ।

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. असुखस्मि—स्या०, रो० ।

३. कम्मकरणादि०—स्या० ।

४. चातुद्दिस०—सी०, स्या० ।

५. नप्पटिहन्ति—स्या० ।

(३) आसवक्खयमुत्तवण्णना

R. 149

३. ततिये जानतो ति जानन्तस्स । पस्सतो ति पस्सन्तस्स ।
 यदिपि इमानि द्वेपि पदानि एकत्थानि, व्यञ्जनमेव नानं, एवं सन्ते
 पि “जानतो” ति आणलक्खणं उपादाय पुग्गलं निद्दिसति । जानन-
 लक्खणं हि आणं । “पस्सतो” ति आणप्पभावं उपादाय । दस्सनप्प-
 5 भावं हि उपादाय आणसमङ्गी पुग्गलो चक्खुमा विय पुग्गलो
 चक्खुना रूपादि, आणेन विवटे^१ धम्मे पस्सति । अथवा जानतो ति
 अनुबोधआणेन जानतो । पस्सतो ति पटिवेधआणेन पस्सतो ।
 पटिलोमतो वा दस्सनमग्गेन पस्सतो, भावनामग्गेन जानतो । केचि
 पन “आततीरणपहानपरिञ्चाहि जानतो, सिखाप्पत्तविपस्सनाय
 10 पस्सतो” ति वदन्ति । अथवा दुक्खं परिञ्चाभिसमयेन जानतो,
 निरोधं सच्छिकिरियाभिसमयेन पस्सतो । तदुभये च सति पहान-
 भावनाभिसमया सिद्धा एव होन्ती ति चतुसच्चाभिसमयो वुत्तो
 होति । यदा चेत्थ विपस्सनाआणं अधिप्पेतं, तदा “जानतो पस्सतो”
 ति पदानं हेतुअत्थदीपनता^२ दट्ठ्वा । यदा पन मग्गआणं अधिप्पेतं,
 15 तदा मग्गकिच्चत्थदीपनता ।

B. 311

आसवानं खयं ति “जानतो, अहं भिक्खवे, पस्सतो आसवानं
 खयं वदामी” (म०नि० १.११, सं०नि० २.३६८, सं०नि० ४.३७२)
 ति एवमागते सब्बासवसंवरपरियाये “आसवानं खया अनासवं
 चेतोविमुत्ति” (म०नि० १.३४७) ति आदीसु च सुत्तपदेसु आसवानं
 20 पहानं अच्चन्तक्खयो असमुप्पादो खीणाकारो नत्थिभावो
 “आसवक्खयो” ति वुत्तो । “आसवानं खया समणो होती”
 (म० नि० १.३४७) ति आदीसु फलं ।

“परवज्जानुपस्सिस्स, निच्चं उज्झानसञ्जिनो ।

आसवा तस्स वड्डन्ति, आरा सो आसवक्खया”

25

(ध० प० ४१) ति—

आदीसु निब्बानं ।

“सेखस्स सिक्खमानस्स, उजुमग्गानुसारिनो ।
खयस्मि पठमं आणं, ततो अञ्जा^१ अनन्तरा ।
ततो अञ्जाविमुत्तस्स^२, आणं वे होति तादिनो”
(अं०नि० १.२१४, इ० वु० २१९) ति—

5

एवमागते इन्द्रियसुत्ते इध च मग्गो “आसवक्खयो” ति वुत्तो । तस्मा
यथावुत्तनयेन जानन्तस्स पस्सन्तस्स अहं अरियमग्गाधिगमं वदामी
ति वुत्तं होति । नो अजानतो नो अपस्सतो ति यो पन न जानाति R. 150
न पस्सति, तस्स नो वदामी ति अत्थो । एतेन ये अजानतो अपस्सतो
पि संसारसुद्धिं वदन्ति, ते पटिक्खपति पुरिमेन वा पदद्वयेन उपायो 10
वुत्तो, इमिना अनुपायपटिसेधो । सङ्खेपेन चेत्थ आणं आसवक्खयकरं,
सेसं तस्स परिक्खारो ति दस्सेति ।

इदानीं यं जानतो यं पस्सतो आसवक्खयो होति, तं दस्सेतुं
“किञ्च, भिक्खवे, जानतो” ति पुच्छं आरभि । तत्थ जानना बहुविधा ।
दब्बजातिको एव हि कोचि भिक्खु छत्तं कातुं जानाति, कोचि 15
चीवरादीनं अञ्जतरं, तस्स ईदिसानि कम्मानी वत्तसीसे ठत्वा
करोन्तस्स सा जानना “मग्गफलानं पदट्टानं न होती” ति न
दत्तब्बा । यो पन सासने पब्बजित्वा वेज्जकम्मादीनि कातुं जानाति,
तस्सेवं जानतो आसवा वड्डन्तियेव । तस्मा यं जानतो यं पस्सतो
आसवानं खयो होति तदेव दस्सेन्तो आह “इदं दुक्खं” ति आदि । 20
तत्थ यं वत्तब्बं चतुसच्चकम्मट्टानं, तं हेट्ठा योनिसोमनसिकारसुत्ते
सङ्खेपतो वुत्तमेव ।

तत्थ पन “योनिसो, भिक्खवे, भिक्खु मनसि करोन्तो अकुसलं
पजहति, कुसलं भावेती” (इ० वु० १८९) ति आगतत्ता “इदं दुक्खं
ति योनिसो मनसि करोती” ति आदिना अत्थविभावना कता । इध 25

B. 312

“इदं दुक्खं ति, भिक्खवे, जानतो पस्सतो आसवानं खयो होती”
 (म०नि० १.११, सं०नि० २.३६८, सं०नि० ४.३७२) ति आगतत्ता
 “इदं दुक्खं ति परिञ्जापटिवेधवसेन परिञ्जाभिसमयवसेन मग्ग-
 आणेन जानतो पस्सतो आसवानं खयो होती” ति आदिना नयेन
 5 योजेतब्बं । आसवेसु च पठममग्गेन विट्ठासवो खीयति, ततियमग्गेन
 कामासवो, चतुत्थमग्गेन भवासवो अविज्जासवो च खीयती ति
 वेदितब्बो^१ ।

गाथासु विमुत्तिआणं ति विमुत्तियं निब्बाने फले च पच्चवेक्खण-
 आणं । उत्तमं ति उत्तमधम्ममारम्मणत्ता उत्तमं । खये जाणं ति
 10 आसवानं संयोजनानं च खये खयकरे अरियमग्गे आणं । “खीणा
 संयोजना इति आणं” ति इधापि आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तेन
 पहीनकिलेसपच्चवेक्खणं दस्सेति । एवमेत्थ चत्तारि पि पच्चवेक्खण-
 R. 151 आणानि वुत्तानि होन्ति । अवसिट्ठकिलेसपच्चवेक्खणा हि इध नत्थि
 अरहत्तफलाधिगमस्स अधिप्पेतत्ता । यथा चेत्थ जानतो पस्सतो ति
 15 निब्बानाधिगमेन^२ सम्मादिट्ठिकिच्चं अधिकं कत्वा वुत्तं, एवं सम्मप्प-
 धानकिच्चं पि अधिकमेव इच्छितब्बं ति दस्सेन्तो “न त्वेविदं
 कुसीतेना” ति ओसानगाथमाह ।

तत्थ न त्वेविदं ति न तु एव इदं । तु सहो निपातमत्तं ।
 बालेनमविजानता ति मकारो पदसन्धिकरो अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—
 20 इदं सेक्खमग्गेन असेक्खमग्गेन च पत्तब्बं अभिज्झाकायगन्थादिसब्ब-
 गन्थानं पमोचनं पमोचनस्स निमित्तभूतं निब्बानं “इदं दुक्खं” ति—
 आदिना चत्तारि सच्चानि यथाभूतं अविजानता ततो एव बालेन
 अविद्दसुना यथा अधिगन्तुं न सक्का, एवं कुसीतेन निब्बीरियेना पि,
 तस्मा तदधिगमाय आरद्धवीरियेन भवितब्बं ति । तेनाह भगवा
 25 “आरद्धवीरियस्सायं धम्मो, नो कुसीतस्स” (दी० नि० ३.२३०) ।

“आरम्भथ^१ निक्कमथ, युञ्जथ बुद्धसासने ।

धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुञ्जरो”

(सं० नि० १.१५६) ति ॥

आसंवक्खयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(४) समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

B. 313

४. चतुत्थे ये हि केची ति ये केचि । इदं दुक्खं ति यथाभूतं
नप्पजानन्ती ति “इदं दुक्खं, एत्तकं दुक्खं, न इतो भिय्यो” ति 5
अविपरीतं सभावसरसलक्खणतो विपस्सनापञ्चासहिताय मग्ग-
पञ्चाय दुक्खसच्चं न जानन्ति न पटिविज्झन्ति । सेसेसु पि एसेव
नयो । न मे ते, भिक्खवे, ति आदीसु अयं सङ्खेपत्थो—भिक्खवे,
चतुसच्चकम्मट्ठानं अननुयुत्ता पब्बज्जामत्तसमणा चेव जातिमत्त-
ब्राह्मणा च न मया ते समितपापसमणेषु समणो ति, बाहितपाप- 10
ब्राह्मणेषु ब्राह्मणो ति च सम्मता अनुज्जाता । कस्मा ? समणकरणानं
ब्राह्मणकरणानं च धम्मानं अभावतो ति । तेनेवाहु “न च पन^२ ते^२
आयस्मन्तो” ति आदि^३ । तत्थ सामञ्जत्थं ति सामञ्जसङ्घातं अत्थं,
चत्तारि सामञ्जफलानीति अत्थो । ब्रह्मञ्जत्थं ति तस्सेव वेवचनं ।
अपरे पन “सामञ्जत्थं ति चत्तारो अरियमग्गा, ब्रह्मञ्जत्थं ति 15 R.152
चत्तारि अरियफलानी” ति वदन्ति । सेसं वुत्तनयमेव । सुक्कपक्खो^४
वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो । गाथासु अपुब्बं नत्थि ।

समणब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१. आरम्भथ—सी०, स्या०, रो० ।

२. पनेते—सी०, स्या० ।

३. आदि—स्या०, रो० ।

४. सुक्कपक्खे—रो० ।

(५) सीलसम्पन्नसुत्तवर्णना

५. पश्चमे सीलसम्पन्ना ति एत्थ सीलं नाम खीणासवानं
 लोкийलोकुत्तरसीलं, तेन^१ सम्पन्ना समन्नागताति सीलसम्पन्ना ।
 समाधिपञ्चासु पि एसेव नयो । विमुत्ति पन फलविमुत्ति येव,
 विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणजाणं । एवमेत्थ सीलादयो तयो
 5 लोкийलोकुत्तरा, विमुत्ति लोकुत्तराव, विमुत्तिजाणदस्सनं लोкий-
 मेव । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं परे ओवदन्ति
 अनुसासन्ती ति ओवादका । विज्जापका ति कम्मानी कम्मफलानि
 च^२, विज्जापका, तत्थ च “इमे धम्मा कुसला, इमे धम्मा अकुसला ।
 इमे धम्मा^३ सावज्जा, इमे धम्मा^३ अनवज्जा” ति आदिना कुसलादि-
 10 विभागतो खन्धादिविभागतो सलक्खणतो सामञ्जलक्खणतो ति
 B. 314 विविधेहि नयेहि धम्मानं आपका अवबोधका । सन्दस्सका ति तेयेव
 धम्मे हत्थेन गहेत्वा विय परस्स पच्चक्खतो दस्सेतारो । समादपका
 ति यं सीलादि येहि असमादिन्नं, तस्स समादापेतारो, तत्थ ते
 पतिट्ठापेतारो^४ । समुत्तेजका ति एवं कुसलधम्मेसु पतिट्ठितानं उपरि
 15 अधिचित्तानुयोगे नियोजनवसेन चित्तस्स सम्मा उत्तेजका, यथा
 विसेसाधिगमो होति, एवं निसामनवसेन तेजका^५ । सम्पहंसका ति
 तेसं यथालद्धहि^६ उपरिलद्धब्बेहि च गुणविसेसेहि चित्तस्स सम्मा
 पहंसका, लद्धस्सादवसेन सुट्ठु तोसका । अलंसमक्खातारो ति अलं
 परियत्तं यथावुत्तं अपरिहापेत्वा सम्मदेव अनुग्गहाधिप्पायेन
 20 अक्खातारो ।

अथवा सन्दस्सका ति धम्मं देसेन्ता पवत्तिनिवत्तियो सभावसरस-
 लक्खणतो सम्मदेव दस्सेतारो । समादपका ति चित्ते पतिट्ठापनवसेन

१. तेन तेन—स्या० ।

२. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३-३. स्या०, सी०, रो० पोत्थकेसु न द्विस्सन्ति । ४. पतिट्ठपेतारो—सी०, स्या०, रो० ।

५. वोदपका—सी०, स्या०, रो० ।

६. यथालद्धेहि—सी०, स्या० ।

तस्सेव अत्थस्स गाहापका । समुत्तेजका ति तदत्थग्गहणे उस्साह-
जननेन सम्मदेव वोदपका जोतका वा । सम्पहंसका ति तदत्थपटि-
पत्तियं आनिसंसदस्सनेन सम्मदेव पहंसका तोसका । अलंसमक्खातारो
ति समत्था हुत्वा वुत्तनयेन समक्खातारो । सद्धम्मस्सा ति पटिवेध-
सद्धम्मस्स, तिविधस्सा पि वा सद्धम्मस्स देसेतारो दस्सनम्पहं ति 5
दस्सनं पि अहं । तं पनेतं चक्खुदस्सनं आणदस्सनं ति दुविधं । तत्थ
पसन्नेहि चक्खूहि अरियानं ओलोकनं चक्खुदस्सनं नाम । अरिय-
भावकरानं पन धम्मानं अरियभावस्स च विपस्सनामग्गफलेहि
अधिगमो आणदस्सनं नाम । इमस्मिं पनत्थे चक्खु दस्सनं अधिप्पेतं ।
अरियानं हि पसन्नेहि चक्खूहि ओलोकनं पि सत्तानं बहूपकारमेव । 10
सवनं ति “असुको नाम खीणासवो असुकस्मिं नाम रट्ठे वा जनपदे
वा गामे वा निगमे वा विहारे वा लेणे वा वसती” ति कथेन्तानं
सोतेन सवनं, एतम्पि बहूपकारमेव । उपसङ्कमनं ति “दानं वा
दस्सामि, पञ्चं वा पुच्छिस्सामि, धम्मं वा सोस्सामि, सक्कारं वा
करिस्सामी” ति एवरूपेन चित्तेन अरियानं उपसङ्कमनं । पयिरुपासनं 15
ति पञ्चपयिरुपासनं^१, अरियानं गुणे सुत्वा ते उपसङ्कमित्वा
निमन्तेत्वा दानं वा दत्त्वा वत्तं वा कत्वा “किं भन्ते कुसलं” ति
आदिना नयेन पञ्चपुच्छनं^२ ति अत्थो । वेय्यावच्चादिकरणं पयि-
रुपासनं येव । अनुस्सरणं ति रत्तिट्ठानदिवाट्टानेसु निसिन्नस्स “इदानी
अरिया गुम्बलेणमण्डपादीसु भानविपस्सनामग्गफलसुखेहि वीतिना- 20
मेन्ती” ति तेसं दिब्बविहारारिगुणविसेसारम्मणं अनुस्सरणं । यो
वा तेसं सन्तिका ओवादो लद्धो होति, तं आवज्जित्वा “इमस्मिं ठाने
सीलं कथितं, इमस्मिं समाधि, इमस्मिं विपस्सना, इमस्मिं मग्गो,
इमस्मिं फलं” ति एवं अनुस्सरणं ।

B. 315

अनुपब्बज्जं ति अरियेसु चित्तं पसादेत्वा घरा निक्खम्म तेसं 25
सन्तिके पब्बज्जं । अरियेसु हि^३ चित्तं पसादेत्वा तेसं येव सन्तिके

R. 154

१. पञ्हापयिरुपासनं—सी०, स्या०, रो० । २. पञ्हा०—स्या०, रो० ।

३. ०च—रो० ।

- पब्बजित्वा तेसं येव ओवादानुसासनिं पच्चासीसमानस्स^१ चरतो पि पब्बज्जा अनुपब्बज्जा नाम, अञ्जेसं सन्तिके ओवादानुसासनिं पच्चासीसमानस्स^२ चरतो पि पब्बज्जा अनुपब्बज्जा नाम, अरियेसु पसादेन अञ्जत्थ पब्बजित्वा अरियानं सन्तिके ओवादानुसासनिं
- 5 पच्चासीसमानस्स^३ चरतो पि पब्बज्जा अनुपब्बज्जा व । अञ्जेसु पन पसादेन अञ्जेसं येव सन्तिके पब्बजित्वा अञ्जेसं येव ओवादानुसासनिं पच्चासीसमानस्स चरतो^४ पब्बजा^५ अनुपब्बज्जा नाम न होति । वुत्तयेन पब्बजितेसु पन महाकस्सपत्थेरस्स ताव अनुपब्बज्जं पब्बजिता सतसहस्समत्ता अहेसुं, तथा थेरस्सेव सद्धिविहारिकस्स
- 10 चन्दगुत्तथेरस्स, तस्सा पि सद्धिविहारिकस्स सूरियगुत्तथेरस्स, तस्सा पि सद्धिविहारिकस्स अस्सगुत्तथेरस्स, तस्सा पि सद्धिविहारिकस्स योनकधम्मरक्खितथेरस्स । तस्स पन सद्धिविहारिको असोकरञ्जो कनिट्ठभाता तिससत्थेरो नाम अहोसि, तस्स अनुपब्बज्जं पब्बजिता अड्ढतेय्यकोटिसङ्का अहेसुं । दीपप्पसादकमहामहिन्दत्थेरस्स
- 15 पन अनुपब्बजितानं गणनपरिच्छेदो नत्थि, यावज्जदिवसा लङ्कादीपे सत्थरि पसादेन पब्बजन्ता महामहिन्दत्थेरस्सेव अनुपब्बजं ति नाम ।

- इदानी येन कारणेन तेसं अरियानं दस्सनादि बहूपकारं ति वुत्तं, तं दस्सेतुं “तथारूपे” ति आदिमाह । तत्थ तथारूपे ति तादिसे
- 20 सीलादिगुणसम्पन्ने अरिये । यस्मा दस्सनसवनानुस्सरणानि उपसङ्कमनपयिरुपासनट्ठानानि, तस्मा तानि अनामसित्वा उपसङ्कमनपयिरुपासनानियेव दस्सेतुं “सेवतो भजतो पयिरुपासतो” ति वुत्तं । दस्सनसवनानुस्सरणतो हि अरियेसु उप्पन्नसद्धो ते उपसङ्कमित्वा पयिरुपासित्वा पञ्चं पुच्छित्वा लद्धसवनानुत्तरियो अपरिपूरे
- 25 सीलादिगुणे परिपूरेस्सती ति । तथा हि वुत्तं “सद्धाजातो उपसङ्कमति, उपसङ्कमन्तो पयिरुपासती” (म० नि० २.१७०) तिआदि ।

१. पच्चासीसमानस्स—सी०, स्या०, रो० । २-२. अञ्जापब्बज्जा—सी०, रो० ।

तत्थ सैवतो ति वत्तपटिवत्तकरणवसेन कालेन कालं उपसङ्कमतो ।
भजतो ति सम्पियायनभत्तिवसेन भजतो । पयिरुपासतो ति पञ्च-
पुच्छनेन^१ पटिपत्तिअनुकरणेन च पयिरुपासतो ति तिण्णं पदानं
अत्थविभागो दीपेतब्बो^२ । विमुत्तिआणदस्सनस्स पारिपूरि एकून-
वीसतिमस्स पच्चवेक्खणआणस्स उप्पत्तिया वेदितब्बा ।

R. 155

5

एवरूपा च ते, भिक्खवे, भिक्खू ति आदीसु ये यथावुत्तगुणसमन्ना-
गमेन एवरूपा एदिसा भिन्नसब्बकिलेसा भिक्खू, ते दिट्ठधम्मिका-
दिहितेसुसत्तानं नियोजनवसेन अनुसासनतो सत्थारो ति पि वुच्चन्ति,
जातिकन्तारादिनित्थरणतो सत्थवाहा ति पि, रागादिरणानं जहनतो
जहापनतो च रणञ्जहा ति पि, अविज्जातमस्स विनोदनतो विनोदा- 10
पनतो च तमोनुदा ति पि, सपरसन्तानेसु पञ्चाआलोकपञ्चाओभा-
सपञ्चापज्जोतानं करणेन निब्बत्तनेन आलोकादिकरा ति पि, तथा
आणुक्काआणप्पभाधम्मक्काधम्मप्पभानं^३धारणेन करणेन च उक्काधारा
ति पि, पभङ्गुराति पि, आरकत्ता किलेसेहि, अनये न इरियनतो^४,
अये च इरियन्तो^५, परेसं^६ तथाभावहेतुभावतो^७, सदेवकेन लोकेन 15
अरणीयतो अरिया ति पि, पञ्चाचक्खुधम्मचक्खूनं सातिसयपटि-
लाभेन चक्खुमन्तो ति पि वुच्चन्ति ।

गाथासु पामोज्जकरणं ठानं ति निरामिसस्स^८ पमोदस्स^९
निब्बत्तकं ठानं कारणं एतं ति इदानीं वत्तब्बनिदस्सनं सन्धाय
वदति । विजानतं ति संकिलेसवोदाने^६ याथावतो जानन्तानं । 20
भावित्तानं ति भावितसभावानं, कायभावनादीहि भावितसन्तानानं
ति अत्थो । धम्मजीविनं ति मिच्छाजीवं पहाय धम्मेन आयेन

१. पञ्हा०—रो० ।

२. वेदितब्बो—सी०, स्या०, रो० ।

* आणप्पभाधम्मकिरणकरणेन

३-३. इरीयनतो—रो० ।

पभङ्करा ति पि उक्काधारा ति

४-४. परेसं च तथाभावे०—रो० ।

पि आरकत्ता किलेसेहि अनये

५-५. निरामिसप्पमोदस्स—रो० ।

अनिरियनतो अये च इरियनतो

६. ०वोदानस्स—सी०, स्या०, रो० ।

नेसं च तथभावे हेतुभावतो—स्या० ।

B. 317 जीविककप्पनतो^१, धम्मेन वा आयेन अत्तभावस्स पवत्तनतो, समा-
 पत्तिबहुलताय वा अग्गफलधम्मेन जीवनतो धम्मजीविनं । अयं हेत्थ
 R. 156 5 सङ्खेपत्थो—यदिदं भावितत्तानं परिनिवृत्तसमाधिपञ्चाभावानां
 ततो एवधम्मजीविनं^२ अरियानं दस्सनं, एतं अविप्पटिसारनिमित्तानं
 सीलादीनं पारिपूरिहेतुभावतो विजानतं सप्पञ्जजातिकानं एकन्तेनेव
 पीतिपामोज्जकारणं ति ।

इदानीं तं तस्स कारणभावं दस्सेतुं “ते जोतयन्ती” ति
 ओसानगाथाद्वयमाह । तत्थ तेहि ते भावितत्ता धम्मजीविनो अरिया ।
 जोतयन्ती ति पकासयन्ति^३ । भासयन्ती ति सद्धम्मोभासेन लोकं
 10 पभासयन्ति, धम्मं देसेन्ती ति अत्थो । येसं ति येसं अरियानं ।
 सासनं ति ओवादं । सम्मदञ्जाया ति पुब्बभागजाणेहि सम्मदेव
 जानित्वा । सेसं वुत्तनयमेव ।

सीलसम्पन्नमुत्तवण्णना निवृत्ता ।

(६) तण्हुप्पादसुत्तवण्णना

६. छट्ठे तण्हुप्पादा ति एत्थ उप्पज्जति एतेसूति उप्पादा । का
 उप्पज्जति ? तण्हा । तण्हाय उप्पादा तण्हुप्पादा, तण्हावत्थूनि
 15 तण्हाकारणानी ति अत्थो । यत्था ति येसु निमित्तभूतेसु । उप्पज्जमाना
 ति उप्पज्जनसीला । चीवरहेतू ति “कत्थं^४ मनापं चीवरं लभिस्सामी”
 ति चीवरकारणा उप्पज्जति । सेसपदेसु पि एसेव नयो । इतिभवाभव-
 हेतू ति एत्थ पन इती ति निदस्सनत्थे निपातो । यथा चीवरादिहेतु^५,
 एवं भवाभवहेतुपीति^५ अत्थो । भवाभवा ति चेत्थ पणीतप्पणीतानि
 20 सप्पिनवनीतादीनि अधिप्पेतानि भवति आरोग्यं एतेना ति कत्वा ।

१. जीवित०—सी०, स्या० रो० ।

२. ०जीवीनं—रो० ।

३. पकासेन्ति—रो० ।

४. एत्थ—सी०, स्या०, रो० ।

५-५. चीवरादिहेतु पी ति—सी०, स्या०, रो० ।

“सम्पत्तिभवेसु पणीतप्पणीतरो भवाभवो” ति पि वदन्ति । भवो ति वा सम्पत्ति, अभवो ति विपत्ति । भवो ति वुद्धि, अभवो ति हानि तं निमित्तं च तण्हा उप्पज्जती ति वुत्तं “भवाभवहेतु वा^१” ति ।

गाथा हेट्ठा वुत्तत्था एव । अपिच तण्हादुत्तियो ति तण्हासहायो । अयं हि सत्तो अनमतग्गे संसारवट्ठे संसरन्तो न एकको व संसरति, 5 तण्हं पन दुत्तियिकं सहायिकं लभित्वा व संसरति । तथा हि तं पपातपातं अचिन्तेत्वा मधुगण्हनकलुद्धकं विय अनेका दीनवाकुलेसु पि भवेसु आनिसंसमेव दस्सेन्ती अनत्थजाले सा परिब्भमापेति । R. 157 एतमादीनवं^२ अत्वा ति एतं अतीतानागतपच्चुप्पन्नेसु खन्धेसु इत्थ- B. 318 भावञ्जथाभावसञ्चितं आदीनवं जानित्वा । तण्हं^३ दुक्खस्स सम्भवं 10 ति “तण्हा चायं^४ वट्ठदुक्खस्स^५ सम्भवो पभवो कारणं” ति जानित्वा । एत्तावता च एकस्स भिक्खुनो विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तुप्पत्ति दस्सिता । इदानि तं खीणासवं थोमेन्तो “वीततण्हो” ति आदिमाह । यं पनेत्थ अवुत्तं, तं हेट्ठा वुत्तनयमेव ।

तण्हुप्पादमुत्तवण्णना निव्विता ।

(७) सब्रह्मकमुत्तवण्णना

७. सत्तमे सब्रह्मकानी ति ससेट्ठकानि । येसं ति येसं कुलानं । 15 पुत्तानं ति पुत्तेहि पूजितसद्दयोगेन हि इदं करणत्थे सामिवचनं । अज्झागारे ति सके घरे । पूजिता होन्ती ति यं घरे अत्थि, तेन पटिजग्गिता मनापेन चेव कायिकवाचसिकेन च पच्चुपट्ठिता होन्ति । इति मातापितुपूजकानि^१ कुलानि “सब्रह्मकानी” ति पसंसित्वा उपरि पि नेसं पसंसनीयतं दस्सेन्तो “सपुब्बदेवतानी” ति आदिमाह । 20

१. चा—सी०, रो० ।

२. एतमादीन—रो० ।

३. तण्हा—रो०, सी०, स्या० ।

४-४. च भय०—स्या० ।

५. मातापीतिपूजितानि—स्या० ।

तत्थ ब्रह्मा ति आदीनि तेसं ब्रह्मादिभावसाधनत्थं वुत्तानि ।
 तत्रायमत्थविभावना—ब्रह्मा ति सेट्ठाधिवचनं । यथा हि ब्रह्मनो^१
 चतस्सो भावना अविजहिता होन्ति मेत्ता करुणा मुदिता उपेक्खाति,
 एवं मातापितूनं^२ पुत्तेसु चतस्सो भावना अविजहिता होन्ति । ता
 5 तस्मिं तस्मिं काले वेदितब्बा—कुच्छिगतस्मिं हि दारके “कदा न
 खो पुत्तकं अरोगं परिपुण्णङ्गपच्चङ्गं पस्सिस्सामा” ति मातापितूनं^३
 मेत्तचित्तं उप्पज्जति । यदा पनेस मन्दो उत्तानसेय्यको ऊकाहि वा
 मङ्कुलेहि^४ वा दट्ठो दुक्खसेय्याय वा पीळितो परोदति विरवति,
 तदास्स सद्दं सुत्वा मातापितूनं कारुञ्जं उप्पज्जति । आधावित्वा
 R. 158 10 विधावित्वा कीळनकाले पन लोभनीयवयस्मिं वा ठितकाले दारकं
 ओलोकेत्वा मातापितूनं चित्तं सप्पिमण्डे पक्खित्तसतविहतकप्पास-
 पिचुपटलं^५ विय मुदुकं आमोदितं पमोदितं, तदा नेसं^६ मुदिता
 लब्भति । यदा पन तेसं पुत्तो दारभरणं पच्चुपट्टपेत्वा पाटियेक्कं
 अगारं अज्झावसति, तदा मातापितूनं “सक्कोति दानि नो पुत्तको
 B. 319 15 अत्तनो धम्मताय जीवितु” ति मज्झत्तभावो उप्पज्जति । एवं तस्मिं
 काले उपेक्खा लब्भति । एवं मातापितूनं पुत्तेसु यथाकालं चतु-
 ब्बिधस्सपि ब्रह्मविहारस्स लब्भनतो^७ ब्रह्मसदिसवुत्तिताय वुत्तं
 “ब्रह्मा ति, भिक्खवे, मातापितूनं एतं अधिवचनं” ति ।

पुब्बदेवता^८ ति एत्थ देवा नाम तिविधा सम्मुतिदेवा^९ उपपत्ति-
 20 देवा विसुद्धिदेवा ति । तेसु सम्मुतिदेवा नाम राजानो खत्तिया । ते
 हि “देवो, देवी” ति लोके वोहरीयन्ति, देवा विय लोकस्स निग्ग-
 हानुग्गहसमत्था च होन्ति । उपपत्तिदेवा नाम चातुमहाराजिकतो
 पट्टाय याव भवग्गा उप्पन्ना^९ सत्ता^९ । विसुद्धिदेवा नाम खीणासवा

१. महा०—स्या० ।

३. मङ्कुलेहि—सी०, स्या०, रो० ।

५. तेसं—रो ।

६. लब्भनतो—स्या० ।

८. सम्मति०—स्या०, रो० ।

२. मातापितूनं—सी०, रो०; एवमेव ।

४. पक्खित्तं सतविहतकप्पासपटलं—रो,
सी०, स्या० ।

७. पुब्बदेवा—सी०, स्या० ।

९-९. उप्पन्नसत्ता—सी०, स्या० ।

सब्वकिलेसविसुद्धितो^१ । तत्रायं वचनत्थो—दिब्बन्ति, कीळन्ति, लळन्ति, जोतन्ति पटिपक्खं जयन्ति वा ति देवा । तेसु सब्वसेट्ठा विसुद्धिदेवा । यथा ते बालजनेहि कतं अपराधं अगणत्वा एकन्तेनेव तेसं अनत्थहानिं अत्थुप्पत्तिं च आकङ्खन्ताव यथावुत्तब्रह्मविहारयोगेन अत्थाय हिताय सुखाय पटिपज्जन्ति, दक्खिण्येयताय च तेसं कारानं 5 महप्फलतं महानिसंसतं च आवहन्ति, एवमेव मातापितरो पि पुत्तानं अपराधं अगणत्वा एकन्तेनेव तेसं अनत्थहानिं अत्थुप्पत्तिं च आकङ्खन्ता वुत्तनयेनेव चतुब्बिधस्स^२ पि ब्रह्मविहारस्स लब्भनतो अत्थाय हिताय सुखाय पटिपज्जन्ता परमदक्खिण्येया हुत्वा अत्तनि कतानं कारानं महप्फलतं महानिसंसतं च आवहन्ति । सब्वदेवेहि च पठमं 10 तेसं उपकारवन्तताय ते आदितो येव देवा । तेसं हि वसेन ते पठमं अञ्जे देवे “देवा” ति जानन्ति आराधेन्ति पयिरुपासन्ति, आराधनविधिं अत्वा तथा पटिपज्जन्ता तस्सा पटिपत्तिया फलं अधिगच्छन्ति, तस्मा ते पच्छादेवा नाम । तेन वुत्तं “पुब्बदेवता ति, R. 159 15 भिक्खवे, मातापितूनं एतं अधिवचनं” ति ।

पुब्बाचारिया ति पठमआचरिया । मातापितरो हि पुत्ते सिक्खापेन्ता अतितरुणकालतो पट्ठाय “एवं निसीद, एवं गच्छ, एवं तिठ्ठ, एवं सय, एवं खाद, एवं भुञ्ज, अयं ते ‘ताता’^३ ति वत्तब्बो, अयं ‘भातिका’ ति, अयं ‘भगिनी’ ति, इदं नाम कातुं वट्ठति, इदं न वट्ठति, असुकं नाम उपसङ्कमितुं वट्ठति, असुकं नाम^४ न वट्ठती” 20 ति गाहेन्ति सिक्खापेन्ति । अपरभागे अञ्जे आचरिया पि सिप्पं मुद्धं^५ गणनन्ति एवमादिं सिक्खापेन्ति, अञ्जे सरणानि देन्ति, सीलेसु पतिट्ठापेन्ति, पब्बाजेन्ति, धम्मं उग्गण्हापेन्ति, उपसम्पादेन्ति, सोतापत्तिमग्गादीनि पापेन्ति । इति सब्वे पि ते पच्छाआचरिया B. 320

१. ०संकिलेस०—सी०, स्या०, रो० । २. चतुब्बिधस्सा—सी०, स्या०, रो० ।
३. तातो—स्या, रो० । ४. सी० स्या, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।
५. मुद्धं—स्या० ।

नाम । मातापितरो पन सब्बपठमं । तेनाह “पुब्बाचरियाति, भिक्खवे, मातापितूनं एतं अधिवचनं” ति ।

आहुनेय्या ति आनेत्वा^१ हुनितब्बं ति आहुनं, दूरतो पि आनेत्वा फलविसेसं आकङ्खन्तेन गुणवन्तेसु दातब्बानं^२ अन्नपानवत्थच्छादना-
 5 दीनं एतं नामं, उपकारखेत्तताय तं आहुनं अरहन्ती ति आहुनेय्या । तेन वुत्तं “आहुनेय्याति, भिक्खवे, मातापितूनं एतं अधिवचनं” ति ।

इदानीं तेसं ब्रह्मादिभावे कारणं दस्सेतुं “तं किस्स हेतु ? बहुकारा” ति आदि वुत्तं । तं किस्स हेतू ति तं मातापितूनं ब्रह्मादि- अधिवचनं केन कारणेना ति चेति अत्थो । बहुकारा^३ ति बहूपकारा ।

10 आपादका ति जीवितस्स आपादका पालका । पुत्तानं हि माता- पितृहि जीवितं आपादितं पालितं घटितं अनुप्पबन्धेन पवत्तितं सम्पादितं । पोसका ति हत्थपादे वड्डेत्वा हृदयलोहितं पायेत्वा पोसेतारो । इमस्स लोकस्स दस्सेतारो ति पुत्तानं इमस्मिं लोके इद्वानिद्वारम्मणदस्सनं नाम मातापितरो निस्साय जातन्ति^४ ते नेसं
 15 इमस्स लोकस्स दस्सेतारो नाम । इति तेसं बहुकारत्तं ब्रह्मादिभावस्स^५ कारणं दस्सितं, येन पुत्तो मातापितूनं लोकियेन उपकारेन केनचि परियायेन परियन्तं पटिकारं कातुं न समत्थो येव । सचे हि पुत्तो “मातापितूनं उपकारस्स पच्चुपकारं करिस्सामी” ति उट्ठाय समुट्ठाय वायमन्तो दक्खिणे अंसकूटे मातरं, इतरस्मिं पितरं ठपेत्वा वस्ससता-
 20 युको सकलं वस्ससतं पि परिहरेय्य चतूहि पच्चयेहि उच्छादनपरि- मद्दनन्हापनसम्बाहनादीहि^६ च यथारुचि उपट्ठहन्तो तेसं मुत्तकरीसं पि अजिगुच्छन्तो, न एत्तावता पुत्ते मातापितूनं पटिकारो कतो होति अञ्जत्र सद्धादिगुणविसेसे^६ पत्तिट्ठापना । वुत्तं हेतं भगवता—

१-१. हुनितब्बं दूरतो पि....दातब्बन्ति

आहुनं—सी०, स्या०, रो० ।

४. ०च—रो० ।

६. ०विसेस—सी० ।

२. बहुकार—रो० ।

३. जानन्ति—रो० ।

५. ०सम्बाहनादीहि—रो० ।

“द्वित्राहं, भिक्खवे, न सुप्पटिकारं वदामि । कतमेसं^१ द्वित्रं^१,
मातु च पितु च । एकेन, भिक्खवे, अंसेन मातरं परिहरेय्य, एकेन
अंसेन पितरं परिहरेय्य वस्ससतायुको वस्ससतजीवी, सो च नेसं^२
उच्छादनपरिमद्दन्हापनसम्बाहनेन, ते च तत्थेव मुत्तकरीसं चजेय्युं,
न त्वेव, भिक्खवे, मातापितूनं कतं वा होति पटिकतं वा । इमिस्सा 5 B. 321
च, भिक्खवे, महापथविया पहूतरत्तरतनाय मातापितरो इस्सरियाधि-
पच्चे रज्जे पतिट्ठापेय्य, न त्वेव, भिक्खवे, मातापितूनं कतं वा होति
पटिकतं वा । तं किस्स हेतु, बहुकारा, भिक्खवे, मातापितरो पुत्तानं
आपादका पोसका इमस्स लोकस्स दस्सेतारो ।

यो च खो, भिक्खवे, मातापितरो अस्सद्धे सद्धासम्पदाय समाद- 10
पेति निवेसेति पतिट्ठापेति । दुस्सीले सीलसम्पदाय, मच्छरिनो
चागसम्पदाय, दुप्पञ्चे पञ्जासम्पदाय समादपेति निवेसेति पतिट्ठा-
पेति, एत्तावता खो, भिक्खवे, मातापितूनं कतं च होति पटिकतं चा^३
(अ० नि० १.१५९) ति ।

तथा—

15

“मातापितु उपट्ठानं, पुत्तदारस्स सङ्गहो”
(खु० पा० ५, सु० नि० ३०८) ति^४ ।

“मातापितु उपट्ठानं, भिक्खवे, पण्डितपञ्चत्तं” ति च—

एवमादीनि^५ मातापितूनं पुत्तस्स बहूपकारभावसाधकानि^६
सुत्तानि दट्ठव्वानि ।

20

गाथासु वुच्चरे ति वुच्चन्ति कथीयन्ति । पजाय अनुकम्पका ति
परेसं पाणं छिन्दित्वा पि अत्तनो सन्तकं यं किञ्चि चजित्वा पि

१-१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. तेसं—रो० ।

३. पटिकतञ्च अतिकतञ्चा ति—सी०, ४-४. रो० पोत्थके नत्थि ।

स्या०, रो० ।

५. एवमादीं—रो० ।

६. बहुकारभावसाधकानि—सी०,

स्या०, रो० ।

अत्तनो पजं पटिजग्गन्ति गोपयन्ति, तस्मा पजाय अत्तनो पुत्तानं अनुकम्पका अनुग्गाहका^१ ।

R. 161

नमस्सेय्या ति सायं पातं उपट्ठानं गत्त्वा^२ इदं मय्हं उत्तमं पुञ्चक्खेत्तं^३ ति नमक्कारं^४ करेय्य^५ । सक्करेय्या ति सक्कारेन पटिमानेय्य । इदानीं तं सक्कारं दस्सेन्तो “अन्नेना” ति आदिमाह । तत्थ अन्नेना ति यागुभत्तखादनीयेन । पानेना ति अट्ठविधपानेन । वत्थेना ति निवासनपारुपनेन । सयनेना ति मञ्चपीठभिसिबिम्बोहनादिना सयनेन । उच्छादनेना ति दुग्गन्धं पटिविनोदेत्वा सुगन्धकरणुच्छादनेन । न्हानेना^६ ति सीतकाले उण्होदकेन, उण्हकाले सीतोदकेन गत्तानि परिसिञ्चित्वा न्हापनेन^७ । पादानं धोवनेन चाति उण्होदकसीतोदकेहि^८ पादधोवनेन चैव तेलमक्खनेन च ।

B. 322

ताय नं पारिचरियाया ति एत्थ नं ति निपातमत्तं, यथावुत्तपरिचरणेन । अथवा पारिचरियाया ति भरणकिच्चकरणकुलवंसपटिट्ठा पनादिना^९ पञ्चविधउपट्ठानेन । वुत्तं हेतं—

15

“पञ्चहि खो गहपतिपुत्त ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा^१ मातापितरो पच्चुपट्ठातब्बा ‘भतो ने^२ भरिस्सामि, किच्चं नेसं करिस्सामि, कुलवंसं ठपेस्सामि, दायज्जं पटिपज्जिस्सामि । अथवा पन नेसं पेतानं कालकतानं दक्खिणमनुप्पदस्सामी’ ति । इमेहि खो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापितरो पच्चुपट्ठिता पञ्चहि ठानेहि पुत्तं अनुकम्पन्ति, पापा निवारन्ति, कल्याणे निवेसेन्ति, सिप्पं सिक्खापेन्ति, पतिरूपेण दारेण संयोजेन्ति, समये दायज्जं निय्यादेन्ती” (दी० नि० ३.१४६) ति ।

20

१. अनुग्गहणा—स्या० ।

२. नमकारं—रो०, स्या० ।

३. करेय्य—रो० ।

४. न्हानेना—रो० ।

५. वरण०—रो० ।

६. नेसं—स्या० ।

७. नमकारं—रो०, स्या० ।

८. न्हानेना—रो० ।

९. उण्होदकसीतोदकेहि—रो० ।

१०. दिस—रो० ।

अपिच यो मातापितरो तीसु वत्थूसु अभिप्पन्ने कत्वा सीलेसु
वा पतिट्ठापेत्वा पब्बज्जाय वा नियोजेत्वा उपट्ठहति, अयं मातापितु-
उपट्ठाकानं अग्गो ति वेदितब्बो । सा पनायं पारिचरिया पुत्तस्स
उभयलोकहितसुखावहाति दस्सेन्तो “इधेव नं पसंसन्ति, पेच्च सग्गे
पमोदती” ति आह । तत्थ इधा ति इमस्मिं लोके । मातापितु- 5
उपट्ठाकं हि पुग्गलं पण्डितमनुस्सा तत्थ पारिचरियाय पसंसन्ति
वण्णेन्ति थोमेन्ति, तस्स च दिट्ठानुगतिं आपज्जन्ता सयं पि अत्तनो R. 162
मातापितूसु तथा पटिपज्जित्वा महन्तं पुज्जं पसवन्ति । पेच्चा ति
परलोकं गन्त्वा सग्गे ठितो मातापितुपट्ठाको दिब्बसम्पत्तीहि मोदति
पमोदति अभिनन्दतीति । 10

सब्रह्मकमुत्तवर्णना निट्ठिता ।

(८) बहुकारमुत्तवर्णना

८. अट्ठमे ब्राह्मणगहपतिका ति ब्राह्मणा चेव गहपतिका च ।
ठपेत्वा^१ ब्राह्मणो ये केचि अगारं अज्भावसन्ता इध गहपतिका ति
वेदितब्बा । ये ति अनियमतो निट्ठिठ्ठपरामसनं । वो ति^२ उपयोग- B. 323
बहुवचनं । अयं हेत्थ सङ्खेपत्थो—भिक्षवे, तुम्हाकं बहूपकारा
ब्राह्मणगहपतिका^३, ये ब्राह्मणा चेव सेसअगारिका च “तुम्हे एव 15
अम्हाकं पुज्जक्खेत्तं, यत्थ मयं उद्धग्गिकं दक्खिणं पतिट्ठापेम सो
वग्गिकं सुखविपाकं सग्गसंवत्तनिकं” ति चीवरादीहि पच्चयेहि
पतिउपट्ठिता ति ।

एवं “आमिसदानेन आमिससंविभागेन आमिसानुग्गहेन गहट्ठा
भिक्षूनं उपकारवन्तो” ति दस्सेत्वा इदानी धम्मदानेन 20

१. वज्जेत्वा—सी०, स्या०, रो० ।

२. ते ति—सी०, स्या०, रो० ।

३. ब्राह्मणगहपतिका—रो० ।

धम्मसंविभागेन धम्मानुगहेन भिक्खूनं पि तेसं उपकारवन्ततं दस्सेतुं
“तुम्हे पि, भिक्खवे,” ति आदि वुत्तं, तं वुत्तनयमेव ।

इमिना किं कथितं ? पिण्डापचायनं नाम कथितं । अयं हेत्थ
अधिप्पायो—भिक्खवे, यस्मा इमे ब्राह्मणगहपतिका नेव तुम्हाकं
5 जातका, न मित्ता, न इणं वा^१ धारेन्ति, अथ खो “इमे समणा
सम्मग्गता^२ सम्मापटिपन्ना, एत्थ नो कारा महप्फला भविस्सन्ति
महानिसंसा” ति फलविसेसं आकङ्खन्ता तुम्हे चीवरादीहि उपट्ठहन्ति ।
तस्मा तं तेसं अधिप्पायं परिपूरेन्ता अप्पमादेन सम्पादेथ, धम्मदेसना
पि वो^३ कारकानं येव सोभति, आदेय्या च होति, न इतरेसन्ति एवं
10 सम्मापटिपत्तियं अप्पमादो करणीयोति ।

एवमिदं, भिक्खवे, ति आदीसु अयं सङ्खेपत्थो—भिक्खवे, एवं
इमिना वुत्तप्पकारेण गहट्टपब्बजितेहि आमिसदानधम्मदानवसेन
अञ्जमञ्जं सन्निस्साय कामादिवसेन चतुब्बिधस्स^४ पि ओघस्स
R. 163 नित्थरणत्थाय सकलस्स^५ पि वट्टदुक्खस्स सम्मदेव परियोसानकरणाय
15 उपोसथसीलनियमादिवसेन चतुपारिसुद्धिसीलादिवसेन वा^६ इदं
सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियं च वुस्सति चरीयती ति ।

गाथासु सागारा ति गहट्टा । अनगारा ति परिच्चत्तअगारा
पब्बजिता । उभो अञ्जोञ्जनिस्सिता ति ते उभो पि अञ्जमञ्ज-
सन्निस्सिता । सागारा हि अनगारानं धम्मदानसन्निस्सिता,
20 अनगारा^७ च सागारानं^७ पच्चयदानसन्निस्सिता । आराधयन्ती ति
साधेन्ति सम्पादेन्ति । सद्धम्मं ति पटिपत्तिसद्धम्मं पटिवेधसद्धम्मं च
B. 324 तत्थ यं उत्तमं, तं दस्सेन्तो आहु “योगक्खेमं अनुत्तरं” ति अरहत्तं
निब्बानं च । सागारेसू ति सागारेहि, निस्सक्के इदं भुम्मवचनं,

१. रो० पोत्थके नत्थि ।

२. तेसं—स्या० ।

३. सकलस्सा—सी०, रो० ।

७-७. अनागारा च आगारानं—स्या० ।

२. धम्मग्गता—रो० ।

४. चतुब्बिधस्सा—सी०, रो० ।

६. च—सी०, स्या० ।

सागारानं वा सन्तिके । पच्चयं ति वृत्तावसेसं दुविधं पच्चयं पिण्डपातं
भेसज्जं च । परिस्सयविनोदनं ति उतुपरिस्सयादिपरिस्सयहरणं
विहारादिआवसथं । सुगतं ति सम्मा पटिपन्नं कल्याणपुथुज्जनेन
सद्धि अट्टविधं अरियपुग्गलं । सावको हि इध सुगतो ति अधिप्पेतो ।
घरमेसिनो ति घरं एसिनो, गेहेठ्ठा घरावासं वसन्ता भोगूप- 5
करणानि^१ चेव गहट्टसीलादीनि^२ च एसनसीला ति अत्थो ।
सद्दहानो^३ अरहतं ति अरहन्तानं अरियानं वचनं, तेसं वा सम्मा-
पटिपत्तिं सद्दहन्ता । “अद्धा इमे सम्मा पटिपन्ना, यथा इमे कथेन्ति,
तथा पटिपज्जन्तानं सा पटिपत्तिं सम्ममोक्खसम्पत्तिया संवत्तती” ति
अभिसद्दहन्ता ति अत्थो । “सद्दहन्ता” ति पि पाठो । अरियपञ्चाया 10
ति सुविसुद्धपञ्चाय ज्ञायिनो ति आरम्मणलक्खणूपनिज्झानवसेन
दुविधेन पि भानेन भायिनो ।

इध धम्मं तरित्वाना ति इमस्मिं अत्तभावे, इमस्मिं वा सासने
लोकियलोकुत्तरसुखस्स मग्गभूतं सीलादिधम्मं पटिपज्जित्वा याव R. 164
परिनिब्बानं न पापुणन्ति, तावदेव सुगतिगामिनो । नन्दिनो ति 15
पीतिसोमनस्सयोगेन नन्दनसीला । केचि पन “धम्मं चरित्वान मग्गं
ति सोतापत्तिमग्गं पापुणित्वा” ति वदन्ति । देवलोक्स्मिं ति छब्बिधे
पि कामावचरदेवलोके^४ । मोदन्ति कामकामिनो ति यथिच्छित्त-
वत्थुनिप्फत्तितो कामकामिनो कामवन्तो हुत्वा पमोदन्ती ति ।

बहुकारसुत्तवर्णना निवृत्ता ।

१-१. भोगूपकरणानं चेव गहट्टसीलादीनं— २. सद्धानो—रो०; सद्दहन्ता—स्या० ।

स्या० ।

३. सद्धाना—सी०; सद्धाना—स्या० ।

४. काम०—सी०, स्या०, रो० ।

(९) कुहसुत्तवण्णना

९. नवमे कुहा ति सामन्तजप्पनादिना^१ कुहनवत्थुना कुहका^२, असन्तगुणसम्भावनिच्छाय कोहञ्जं कत्वा परेसं विम्हापकाति^३ अत्थो । थद्धा ति कोधेन च मानेन च थद्धमानसा । “कोधनो होति उपायासबहुलो, अप्पं पि वुत्तो समानो अभिसज्जाति^४ कुप्पति व्यापज्जति^५ पत्तिथीयती^६” (अं० नि० १.११४, पु० प० ४८) ति एवं वुत्तेन कोधेन च^७, “दुब्बचो होति दोवचस्सकरणेहि धम्ममेहि समन्नागतो अक्खमो अप्पदक्खिणग्गाही अनुसासनि^८” (म० नि० १.१३२) ति एवं वुत्तेन दोवचस्सेन च, “जातिमदो गोत्तमदो सिप्पमदो^९ आरोग्यमदो योब्बनमदो जीवितमदो^{१०}” (वि० ४०९) ति एवं वुत्तेन जातिमदादिभेदेन मदेन च गरुकातब्बेसु गरुसु परमनिपच्चकारं अकत्वा अयोसलाकं गिलित्वा ठिता विय अनोनता हुत्वा विचरणका । लपा ति उपलापका भिच्छाजीववसेन कुलसङ्गाहका पच्चयत्थं पयुत्तवाचावसेन निप्पेसिकतावसेन च लपकाति वा अत्थो ।
- १५ सिङ्गी ति “तत्थ कतमं सिङ्गं, यं सिङ्गं सिङ्गारता चातुरता चातुरियं परिक्खत्तता^{११} पारिक्खत्तियं^{१२}” (वि० ४१७) ति एवं वुत्तेहि सिङ्गसदिसेहि पाकटकिलेसेहि समन्नागता । उन्नळा ति उगगतनळा, नळसदिसं तुच्छमानं उक्खिपित्वा विचरणका । असमाहिता ति चित्तेकग्गतामत्तस्सा पि अलाभिनो । न मे ते, भिक्खवे, भिक्खू
- २० मामकाति ते मय्हं भिक्खू मम सन्तका न होन्ति । मेति^{१३} इदं पदं^{१४}

१. मन्तजप्पनादिना—स्या० । २. कुहना—रो०, सी०, स्या० ।
 ३. विम्हापकानी—रो०; विम्हापनाती— ४. अभिसप्पति—रो० ।
 स्या० । ५. व्यापज्जति—सी०, स्या० ।
 ६. पटिप्फरती—स्या० । ७. सी० पोत्थके नत्थि ।
 ८. लिङ्गमदो—स्या० । ९-९. परिक्खत्तियं—स्या० ।
 १०. मय्हन्ति—सी०, स्या०, रो० । ११. रो० पोत्थके नत्थि ।

अत्तानं उद्दिस्स पब्बजितत्ता भगवता वुत्तं । यस्मा पन ते कुहनादि-
योगतो न सम्मा पटिपन्ना, तस्मा “न मामका” ति वुत्ता ।
अपगता ति यदि पि ते मम सासने पब्बजिता, यथानुसिट्ठं पन
अप्पटिपज्जनतो अपगता एव इमस्मा^१ धम्मविनया, इतो ते सुविदूर-
विदूरे ठिता ति दस्सेति । वुत्तं हेतं—

5

“नभं च दूरे पथवी च दूरे,
पारं समुद्दस्स तदाहु दूरे ।
ततो हवे दूरतरं वदन्ति,
सतं च धम्मं असतं च राजा”

(अं० नि० २.५३, जा० २.११४) ति ।

10

बुद्धिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जन्ती ति सीलादिगुणेहि वड्डनवसेन
बुद्धिं, तत्थ निच्चलभावेन^२ विरूळ्हि, सब्बत्थ पत्थटभावेन सीलादि-
धम्मवखन्धपारिपूरिया वेपुल्लं । न च ते कुहादिसभावा भिक्खू
आपज्जन्ति, न च पापुणन्ती ति अत्थो । ते^३ खो मे, भिक्खवे, भिक्खू
मामकाति इधा^४ पि मेति अत्तानं उद्दिस्स पब्बजितत्ता वदति, सम्मा
पटिपन्नत्ता पन “मामका” ति आह । वुत्तविपरियायेन सुक्कपक्खो
वेदितब्बो । तत्थ याव अरहत्तमग्गा विरूहन्ति नाम, अरहत्तफले
पन सम्पत्ते^५ विरूळ्हि वेपुल्लं आपन्ना नाम । गाथा सुविञ्जेय्या
एव ।

15

B. 326

कुहसुत्तवण्णना निद्विता ।

(१०) नदीसोतसुत्तवण्णना

१०. दसमे सेट्ठयापीति ओपम्मदस्सनत्थे निपातो, यथा नामा 20
ति अत्थो । नदिया सोतेन ओबुद्ध्यया ति सीघसोताय हारहारिनिया^६

१. इमम्हा—सी०, स्या०, रो० ।

२. निलस०—स्या० ।

३. ०च—स्या० ।

४. इतरे—स्या० ।

५. पत्ते—स्या०, रो० ।

६. हरिता—स्या० ।

R. 166

नदिया उदकवेगेन हेटुतो वुह्येय्य अधो हरियेथ । पियरूपसातरूपेना
ति पियसभावेन सातसभावेन च कारणभूतेन, तस्सं नदियं तस्सा
वा परतीरे मणिसुवण्णादि^१ अञ्जं वा पियवत्थु^२ वित्तूपकरणं अत्थि,
5 अनुजाननअसम्भावनत्थे निपातो । किं अनुजानाति, किं न सम्भावेति ?
तेन पुरिसेन अधिप्पेतस्स पियवत्थुस्स^३ तत्थ अत्थिभावं अनुजानाति,
तथागमनं पन आदीनववन्तताय न सम्भावेति । इदं वुत्तं होति—
अम्भो पुरिस यदि पि तया अधिप्पेतं पियवत्थु तत्थ उपलब्भति, एवं
गमने पन अयमादीनवो, यं त्वं हेट्टा रहदं पत्वा मरणं मरणमत्तं
10 वा दुक्खं पापुण्य्यासीति ।

अत्थि चेत्थ हेट्टा रहदो ति एतिस्सा नदिया हेट्टा अनुसोतभागे
अतिविय गम्भीरवित्थतो एको महासरो अत्थि । सो च समन्ततो
वाताभिघातसमुट्ठिताहि मणिमयपव्वतकूटसन्निभाहि महतीहि^४
ऊमीहि वीचीहि सऊमि^५, विसमेसु भूमिप्पदेसेसु सवेगं अनुपक्खन्दन्तेन
15 इमिस्सा ताव नदिया महोघेन तहिं तहिं आवट्टमानविपुलजलताय
बलवामुखसदिसेहि सह आवट्टेहीति सावट्टो^६, तं रहदं ओत्तिण्णसत्तेयेव
अत्तनो निबद्धामिसगोचरे^७ कत्वा अज्भावसन्तेन अतिविय भयानक-
दस्सनेन घोरचेतसा दकरक्खसेन सगहो सरक्खसो, चण्डमच्छमकरा-
दिना^८ वा सगहो^९, यथावुत्तरक्खसेन सरक्खसो ।

B. 327 20

यं ति एवं सप्पटिभयं यं^{१०} रहदं । अम्भो पुरिसा ति आलपनं ।
मरणं वा निगच्छसी ति ताहि वा ऊमीहि^{११} अज्भोत्थटो^{१२}, तेसु वा

१. सुवण्णादि—सी०, रो० ।

२. पियवत्थुं—रो० ।

३. पियवत्थुनो—सी०, स्या०, रो० ।

४. अति०—स्या० ।

५. सोम्मि—स्या०, रो० ।

६. आवट्टो—रो० ।

७. निबद्धापित०—स्या० ।

८. ०मकरादीना—रो० ;

९. सगहो—स्या० ।

०मकरादिना—स्या० ।

१०. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

११. उम्मीहि—रो० ।

१२. अज्भोत्थटो—रो० ।

आवट्टेसु निपतितो सीसं उक्खिपितुं असक्कोन्तो तेसं वा चण्ड-
मच्छमकरादीनं मुखे निपतितो तस्स वा दकरक्खसस्स हत्थं गतो
मरणं वा गमिस्ससि^१, अथवा पन आयुसेसे सति ततो मुच्चित्वा^२
अपगच्छन्तो तेहि ऊमिआदीहि जनितघट्टितवसेन^३ मरणमत्तं
मरणप्पमाणं दुक्खं निगच्छसि । पटिसोतं वायमेय्या ति सो पुब्बे 5
अनुसोतं वुह्मानो तस्स पुरिसस्स वचनं सुत्वा “अनत्थो किर मे
उपट्टितो, मच्चुमुखे किराहं परिवत्तामी” ति उप्पन्नबलवभयो
सम्भमन्तो दिगुणं^४ कत्वा उस्साहं हत्थेहि च पादेहि च वायमेय्य
तरेय्य^५, न चिरेनेव तीरं सम्पापुणेय्य ।

अत्थस्स विज्जापनाया ति चतुसच्चपटिवेधानुकूलस्स अत्थस्स 10 R. 167
सम्बोधनाय उपमा कता । अयं चेत्थ^६ अत्थो ति अयमेव इदानी
वुच्चमानो इध मया अधिप्पेतो उपमेय्यत्थो, यस्स विज्जापनाय
उपमा आहटा ।

तण्हायेतं अधिवचनं ति एत्थ चतुहि आकारेहि तण्हाय सोत-
सदिसता वेदितब्बा अनुक्कमपरिवुद्धितो^७ अनुप्पबन्धतो ओसीदापनतो 15
दुरुत्तरणतो च । यथा हि उपरि महामेघे अभिप्पवुट्ठे उदकं पब्बत-
कन्दरपदरसाखायो पूरेत्वा ततो भस्सित्वा कुसुब्भे पूरेत्वा ततो
भस्सित्वा कुन्नदियो पूरेत्वा ततो महानदियो पक्खन्दित्वा एकोघं
हुत्वा पवत्तमानं “नदीसोतो” ति वुच्चति, एवमेव अज्झत्तिक-
बाहिरादिवसेन अनेकभेदेसु रूपादीसु आरम्भणेषु लोभो उप्पज्जित्वा 20
अनुक्कमेन परिवुद्धिं गच्छन्तो “तण्हासोतो” ति वुच्चति, यथा च
नदीसोतो आगमनतो याव समुद्दप्पत्ति, ताव सति^८ विच्छेदपच्चया-
भावे अविच्छिज्जमानो अनुप्पबन्धेन पवत्तति, एवं तण्हासोतो पि

१. गमिस्ससति—रो०, सी० ।

२. मुच्चित्वा—स्या० ।

३. ०घटित०—स्या० ।

४. द्विगुणं—सी०, रो० ।

५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

६. चेवेत्थ—स्या० ।

७. अनुक्कमाभिप्पवुद्धितो—स्या० ।

८. असति—रो०, स्या० ;

सी० पोत्थके नत्थि ।

आगमनतो पट्टाय असति विच्छेदपच्चये अविच्छिज्जमानो अपाय-
समुदाभिमुखो अनुप्पबन्धेन पवत्तति । यथा पन^१ नदीसोतो
तदन्तो गधे^२ सत्ते ओसीदापेति, सीसं उक्खिपितुं न देति, मरणं वा
मरणमत्तं वा दुक्खं पापेति, एवं तण्हासोतो पि अत्तनो सोतन्तो गते
B. 328 5 सत्ते ओसीदापेति, पञ्जासीसं उक्खिपितुं न देति, कुसलमूलच्छेदनेन
संकिलेसधम्मसमापज्जनेन च मरणं वा मरणमत्तं वा दुक्खं पापेति ।

यथा च नदिया सोतो महोघभावेन पवत्तमानो उळ्ळुम्पं^३ वा
नावं वा वन्धितुं नेतुं च छेकं पुरिसं निस्साय परतीरं गन्तुं
अज्झासयं कत्वा तज्जं वायामं करोन्तेन तरितब्बो, न येन वा तेन
10 वा ति दुरुत्तरो, एवं तण्हासोतो पि कामोघभवोघभूतो सीलसंवरं
पूरेतुं समथविपस्सनासु कम्मं कातुं “निपकेन अरहत्तं पापुणि-
स्सामी” ति अज्झासयं समुट्ठापेत्वा कल्याणमित्ते निस्साय समथ-
विपस्सनानां अभिरुहित्वा^४ सम्मावायामं करोन्तेन तरितब्बो, न
येन वा तेन वा ति दुरुत्तरो । एवं अनुक्कमपरिवुद्धितो अनुप्पबन्धतो
15 ओसीदापनतो दुरुत्तरणतो ति चतूहि आकारेहि तण्हाय नदीसोत-
सदिसता वेदितब्बा ।

R. 168

पियरूपं सातरूपं^५ ति पियजातिकं^६ पियसभावं पियरूपं,
मधुरजातिकं^७ मधुरसभावं सातरूपं, इट्ठसभावं ति अत्थो । छन्नेतं
ति छन्नं एतं । अज्झत्तिकानं ति एत्थ “एवं मयं अत्ता ति गहणं
20 गमिस्सामा” ति इमिना विय अधिप्पायेन अत्तानं अधिकारं कत्वा
पवत्तानी ति अज्झत्तिकानि । तत्थ गोचरज्झत्तं नियकज्झत्तं
विसयज्झत्तं अज्झत्तज्झत्तं ति चतुब्बिधं अज्झत्तं । तेषु “अज्झत्तरतो
समाहितो” (ध० प० ५२) ति एवमादीसु वुत्तं इदं गोचरज्झत्तं
नाम । “अज्झत्तं सम्पासादनं” (दी० नि० १.६५, ध० सं० ४५)

१. पनो—रो० ।

२. सोतन्तो गते—सी०, स्या०, रो० ।

३. उळ्ळुम्पं—रो० ।

४. आसहित्वा—स्या० ।

५-५. पियरूपसातरूपन्ति—रो०, स्या० ।

६. ०जातियं—स्या० ।

७. मधुरजातियं—रो०, स्या० ।

ति आगतं इदं नियकज्झत्तं नाम । “सब्बनिमित्तानं अमनसिकारा
अज्झत्तं सुञ्चत्तं उपसम्पज्ज विहरती” (म० नि० ३.१७५) ति
एवमागतं इदं विसयज्झत्तं नाम । “अज्झत्तिका धम्मा, बाहिरा
धम्मा” (ध० सं० ५) ति एत्थ वुत्तं अज्झत्तं अज्झत्तज्झत्तं नाम ।
इधा पि एतदेव अधिप्पेतं, तस्मा अज्झत्तानियेव^१ अज्झत्तिकानि^२ । 5
अथवा यथावुत्तेनेव अत्थेन “अज्झत्ता धम्मा, बहिद्धा धम्मा” ति
आदीसु विय तेसु अज्झत्तेसु भवानि अज्झत्तिकानि, चक्खादीनि ।
तेसं अज्झत्तिकानं ।

आयतनानं ति एत्थ आयतनतो, आयानं तननतो, आयतस्स^३
च नयनतो आयतनानी ति । चक्खादीसु हि तं तं द्वारवत्थुका 10
चित्तचेतसिका धम्मा सकेन सकेन अनुभवनादिना किञ्चेन आयतन्ति
उट्ठहन्ति घटन्ति वायमन्ति, ते च आयभूते धम्मे एतानि तनोन्ति^४ ।
वित्थारेन्ति, यं च अनमतग्गे संसारे पवत्तं अतिविय आयतं वट्ठदुक्खं, B. 329
तं नयन्ति पवत्तन्ति । इति सब्बथापिमे धम्मा आयतनतो, आयानं
तननतो, आयतस्स च नयनतो आयतनानी ति वुच्चन्ति । अपि च 15
निवासट्ठानट्ठेन आकरट्ठेन समोसरणट्ठानट्ठेन सञ्जातिदेसट्ठेन
कारणट्ठेन च आयतनं वेदितब्बं । तथा हि लोके “इस्सरायतनं
देवायतनं” ति आदीसु निवासट्ठानं आयतनं ति वुच्चति । “सुवण्णा-
यतनं रजतायतनं^५” ति आदीसु आकरो । सासने पन “मनोरमे^६ R. 169
आयतने, सेवन्ति संविहङ्गमा” ति आदीसु समोसरणट्ठानं “दक्खिणा- 20
पथो गुत्तं आयतनं” ति आदीसु सञ्जातिदेसो । “तत्र तत्रेव
सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सति आयतने” (म० नि० ३.१५९,
अं० नि० १.२३५) ति आदीसु कारणं आयतनं ति वुच्चति ।
चक्खादीसु च ते ते चित्तचेतसिका धम्मा निवसन्ति तदायत्तवुत्तिताया
ति चक्खादयो तेसं निवासट्ठानं । तत्थ च ते आकिण्णा तन्निस्सितत्ता 25

१. अज्झत्तनियेव—रो० ।

३. आयतनस्स—स्या० ।

५. रतनायतन्ति—रो० ।

२. ०ति—स्या०, सी० ।

४. आयतन्ति—सी०, स्या०, रो० ।

६. मनोरमे—स्या० ।

ति ते तेसं^१ आकरो, समोसरणट्टानं च तत्थ वत्थुद्वारभावेन समो-
सरणतो, सञ्जातिदेसो च तन्निस्सयभावेन तेसं तत्थेव उप्पत्तितो,
कारणं च तदभावे तेसं अभावतो ति । इति निवासट्टानट्टेन आक-
रट्टेन समोसरणट्टानट्टेन सञ्जातिदेसट्टेन कारणट्टेना ति इमेहि
5 कारणेहि चक्खादीनि आयतनानी ति वुच्चति । तेन वुत्तं “छन्नेतं
अज्झत्तिकानं आयतनानं” ति ।

यदिपि^२ रूपादयोपि^३ धम्मा “रूपं लोके पियरूपं सातरूपं,
एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जती” ति तण्हावत्थुभावतो
पियरूपसातरूपभावेन वुत्ता, चक्खादिके पन मुञ्चिच्त्वा^४ अत्तभाव-
10 पज्जत्तिया अभावतो “मम चक्खु मम सोतं” ति अदिना अधिक-
सिनेहवत्थुभावेन^५ चक्खादयो सातिसयं पियरूपं सातरूपं ति निद्देसं
अरहन्ती ति दस्सेतुं “पियरूपं सातरूपं ति खो, भिक्खवे, छन्नेतं
अज्झत्तिकानं आयतनानं अधिवचनं” ति वुत्तं ।

ओरम्भागियानं ति एत्थ ओरं वुच्चति कामधातु, तप्परियापन्ना^६
15 ओरम्भगा, पच्चयभावेन तेसं^६ हिता^७ ति ओरम्भागिया । यस्स
संविज्जन्ति, तं पुग्गलं वट्ठसिंम संयोजेन्ति^८ बन्धन्ती ति संयोजनानि^८ ।
सक्कायदिट्ठिविचिकिच्छासीलब्बतपरामासकामरागव्यापादानं एतं
B. 330 अधिवचनं ते हि कामभवूपगानं सङ्खारानं पच्चया हुत्वा रूपारूप-
धातुतो हेट्ठाभावेन निहीनभावेन ओरम्भागभूतेन कामभावेन सत्ते
20 संयोजेन्ति । एतेनेव तेसं हेट्ठारहदसदिसता दीपिता ति दट्ठब्बा ।
R. 170 ऊमिभयं ति खो, भिक्खवे, कोधपायासस्सेतं अधिवचनं ति भायति
एतस्माति भयं, ऊमि एव भयं ति ऊमिभयं । कुज्झनट्टेन कोधो,

१. तेसं—रो० ।

२. मुञ्चिच्त्वा—स्या० ।

३. अप्परियापन्ता—रो० ।

४. तेन—रो०, स्या० ।

५-८. संयोजन्ती ति संयोजनानि—स्या०,
रो० ।

२-२. यदि पियरूपपादयो पि—रो० ।

४. अधिकासिनेहवत्थुभावतो—रो०,

स्या०, सी० ।

७. सहिता—रो० ।

स्वेव चित्तस्स सरीरस्स^१ च अभिप्पमद्दपवेधनुप्पादनेन दळ्हं
आयासनट्ठेन उपायासो ।

एत्थ च अनेकवारं पवत्तित्वा अत्तना समवेतं^२ सत्तं अज्झोत्थ-
रित्वा सीसं उक्खिपितुं अदत्वा अनयव्यसनापादनेन कोधुपायासस्स
ऊमिसदिसता दट्ठ्वा । तथा कामगुणानं किलेसाभिभूते सत्ते इतो 5
च एत्तो, एत्तो च इतोति एवं मनापियरूपादिविसयसङ्खाते अत्तनि
संसारत्वा यथा ततो बहिभूते नेक्खम्मो चित्तं पि न उप्पज्जति एवं
आवट्ठेत्वा व्यसनापादनेन आवट्ठसदिसता दट्ठ्वा । यथा पन
गहरक्खसो^३ पि आरक्खरहितं अत्तनो गोचरभूमिगतं पुरिसं
अभिभुय्य गहेत्वा अगोचरे ठितं पि रक्खसमायाय गोचरं नेत्वा 10
भैरवरूपदस्सनादिना अवसं अत्तनो उपकारं कातुं असमत्थं कत्वा
अन्वाविसित्वा वण्णबलभोगयससुखेहिपि वियोजेत्तो^४ महन्तं अनय-
व्यसनं आपादेति, एवं मातुगामो पि योनिसोमनसिकाररहितं
अवीरपुरिसं इत्थिकुत्तभूतेहि अत्तनो हावभावविलासेहि अभिभुय्य
गहेत्वा वीरजातियं पि अत्तनो रूपादीहि पलोभनवसेन इत्थिमायाय 15
अन्वाविसित्वा अवसं अत्तनो उपकारधम्मे सीलादयो सम्पादेतुं
असमत्थं करोन्तो गुणवण्णादीहि वियोजेत्वा^५ महन्तं अनयव्यसनं
आपादेति, एवं मातुगामस्स गहरक्खससदिसता दट्ठ्वा । तेन वुत्तं
“आवट्ठं ति खो, भिक्खवे, पञ्चन्नेतं कामगुणानं अधिवचनं,
गहरक्खसोति खो, भिक्खवे, मातुगामस्सेतं अधिवचनं” ति^६ । 20

पटिसोतोति खो भिक्खवे नेक्खम्मस्सेतं अधिवचनं ति एत्थ
पव्वज्जा सह उपचारेण पठमज्झानं^७ विपस्सनापञ्चा च निब्बानं च
नेक्खम्मं नाम, सब्बे पि कुसला धम्मा नेक्खम्मं नाम^८ । वुत्तं हेतं—

१. कायस्स—रो० ।

३. गाहो—स्या० ।

५. योजेत्वा—स्या०, रो० ।

७. पठमं ज्ञाणं—रो० ।

२. समवेगं—रो० ।

४. योजेत्तो—रो०, स्या० ।

६. रो० पोत्थके नत्थि ।

८. सी० पोत्थके नत्थि ।

B. 331

“पव्वज्जा पठमं भानं^१, निव्वानं च विपस्सना ।

सव्वे पि कुसला धम्मा, नेक्खम्मं ति पवुच्चरे” ति ॥

R. 171

इमेसं पन पव्वज्जादीनं तण्हासोतस्स पटिलोभतो पटिसोत-
सदिसता वेदितव्वा । अविसेसेन हि धम्मविनयो नेक्खम्मं, तस्स
5 अधिद्वानं पव्वज्जा च, धम्मविनयो च तण्हासोतस्स^२ पटिसोतं
वुच्चति । वुत्तं हेतं—

“पटिसोतगामि निपुणं, गम्भीरं दुद्दसं अणुं ।

रागरत्ता न दक्खन्ति, तमोखन्धेन आवुता”

(दी० नि० २.३०, म० नि० १.२११,

10

सु० नि० १.१३७) ति ॥

वोरियारम्भस्सा ति^३ चतुब्बिधसम्मप्पधानवीरियस्स । तस्स
कामोघादिभेदतण्हासोतसन्तरणस्स हत्थेहि पादेहि चतुरङ्गनदीसोत-
सन्तरणवायामस्स^४ सदिसता पाकटा येव । तथा नदीसोतस्स तीरे
ठितस्स चक्खुमतो पुरिसस्स कामादिं चतुब्बिधं पि ओघं तरित्वा
15 तस्स परतीरभूते निव्वानथले ठितस्स पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमतो
भगवतो सदिसभावो । तेन वुत्तं “चक्खुमा पुरिसो...पे०...सम्मा-
सम्बुद्धस्सा” ति ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—नदीसोतो विय अनुप्पबन्धवसेन
पवत्तमानो तण्हासोतो, तेन वुद्दमानो पुरिसो विय अनमतग्गे
20 संसारवट्टे परिब्भमनतो तण्हासोतेन वुद्दमानो सत्तो, तस्स तत्थ
पियरूपसातरूपवत्थुस्मिं अभिनिवेशो विय इमस्स चक्खादीसु
अभिनिवेशो, सज्जमिसावट्टसगहरक्खसो हेट्टारहदो विय कोधुपायास-
पञ्चकामगुणमातुगामसमाकुलो पञ्चोरम्भागियसंयोजनसमूहो, तमत्थं
यथाभूतं विदित्वा तस्स नदीसोतस्स परतीरे ठितो चक्खुमा पुरिसो

१. ज्ञानं—स्या०, रो० ।

३. इरियारम्भस्सा ति—रो०

२. तण्हासोत—रो० ।

४. चतुरङ्गियनदीसतसन्तरणवायामस्स—
स्या०, रो० ।

विय सकलं संसारादीनवं सब्बं च ज्ञेय्यधम्मं यथाभूतं विदित्वा
तण्हासोतस्स परतीरभूते निब्बानथले ठितो समन्तचक्खु भगवा,
तस्स पुरिसस्स तस्मिं नदिया सोतेन^१ वुड्हमाने पुरिसे^२ अनुकम्पाय
रहदस्स रहदादीनवस्स च आचिक्खनं विय तण्हासोतेन वुड्हमानस्स^३
सत्तस्स^४ महाकरुणाय भगवतो तण्हादीनं तदादीनवस्स च विभावना, 5
तस्स वचनं असद्वहित्वा अनुसोतगामिनो तस्स पुरिसस्स तस्मिं रहदे R. 332
मरणप्पत्तिमरणमत्तदुक्खप्पत्तियो विय भगवतो वचनं असम्पटिच्छन्तस्स
अपायुप्पत्ति^५, सुगतियं दुक्खुप्पत्ति च, तस्स पन वचनं सद्वहित्वा
हत्थेहि च पाथेहि च वायामकरणं विय तेन च वायामेन परतीरं R. 172
पत्वा सुखेन यथिच्छित्तट्ठानगमनं विय भगवतो वचनं सम्पटिच्छित्त्वा 10
तण्हादीसु आदीनवं पस्सित्वा तण्हासोतस्स पटिसोतपब्बज्जादि-
नेक्खम्मवसेन वीरियारम्भो, आरद्धवीरियस्स च तेनेव वीरियारम्भेन
तण्हासोतातिककमनं निब्बानतीरं पत्वा अरहत्तफलसमापत्तिवसेन
यथारुचि^६ सुखविहारोति ।

गाथासु सहा पि दुक्खेन जहेय्य कामे ति भानमग्गाधिगमत्थं 15
समथविपस्सनानुयोगं करोन्तो भिक्खु यदि पि^७ तेसं पुब्बभागपटिपदा
किच्छेन कसिरेन सम्पज्जति न सुखेन वीथिं ओतरति पुब्बभागभावनाय
किलेसानं बलवभावतो, इन्द्रियानं वा अतिक्वभावतो, तथा सति
सहा पि दुक्खेन जहेय्य कामे, पठमज्झानेन विक्खम्भेन्तो ततियमग्गेन
समुच्छिन्दन्तो किलेसकामे पजहेय्य । एतेन दुक्खपटिपदे भानमग्गे 20
दस्सेति ।

योगक्खेमं आर्याति पत्थयानो ति अनागामितं अरहत्तं इच्छन्तो
आक्खमानो । अयं हेत्थ अधिप्पायो—यदि पि एतरहि किच्छेन
कसिरेन भानपुरिममग्गे^८ अधिगच्छामि, इमे^९ पन^{१०} निस्साय उपरि

१-१. सोते वुड्हमानपुरिसस्स—स्या०, रो० । २-२. वुड्हमानसत्तस्स—स्या०, रो० ।

३. ०च—स्या०, रो० ।

४. यथारुचि—स्या० ।

५. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्ति ।

६. जाण०—रो० ।

७-७. इमं पन इमं च—स्या०, सी०, रो० ।

अरहत्तं अधिगन्त्वा कतकिच्चो पहीनसब्बदुक्खो भविस्सामी ति सहा
 पि दुक्खेन भानादीहि^१ कामे पजहेय्याति । अथवा यो कामवितक्क-
 बहुलो पुग्गलो कल्याणमित्तस्स वसेन पब्बज्जं सीलविसोधनं
 भानादीनं पुब्बभागपटिपत्तिं वा पटिपज्जन्तो किच्छेन कसिरेन
 5 अस्समुखो रोदमानो तं वितक्कं विक्खम्भेति, तं सन्धाय वुत्तं “सहा
 पि दुक्खेन जहेय्य कामे” ति । सो हि किच्छेन पि कामे पजहन्तो
 भानं^२ निब्बत्तेत्वा तं भानं^३ पादकं कत्वा विपस्सन्तो अनुक्कमेन
 अरहत्ते पतिट्ठहेय्य । तेन वुत्तं “योगक्खेमं आयति पत्थयानो” ति ।

सम्मपपजानो ति विपस्सनासहिताय मग्गपञ्जाय सम्मदेव
 10 पजानन्तो । सुविमुत्तचित्तो ति तस्स अरियमग्गाधिगमस्स अनन्तरं
 फलविमुत्तिया सुट्ठु विमुत्तचित्तो । विमुत्तिया फस्सये तत्थ तत्था ति
 B. 333 तस्मिं मग्गफलाधिगमनकाले विमुत्ति निब्बानं फस्सये^३ फुसेय्य
 पापुण्येय अधिगच्छेय्य सच्छिक्करेय्य । उपयोगत्थे हि “विमुत्तिया” ति
 R. 173 इदं सामिवचनं । विमुत्तिया” वा आरम्मणभूताय तत्थ तत्थ तं तं
 15 फलसमापत्तिकाले अत्तनो फलचित्तं फस्सये फुसेय्य पापुण्येय,
 निब्बानोगधाय फलसमापत्तिया विहरेय्याति^४ अत्थो । स वेदगू ति
 सो वेदसङ्घातेन मग्गजाणेन चतुन्नं सच्चानं गतत्ता पटिविद्धत्ता
 वेदगू । लोकन्तगू ति खन्धलोकस्स परियन्तं गतो । सेसं सुविञ्जेय्यमेव^५ ।

नदीसोतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(११) चरसुत्तवण्णना

११. एकादसमे चरतो ति गच्छन्तस्स, चङ्कमन्तस्स वा ।
 20 उप्पज्जति कामवितक्को वा ति वत्थुकामेसु अवीतरागताय तादिसे

१. ज्ञाणादीहि—रो० ।

२. रो०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. सुविनेय्यमेव—रो० ।

४. ज्ञाणं—स्या०, रो० ।

५. विरहेय्याति—रो० ।

पच्चये कामपटिसंयुतो वा वितक्को^१ उप्पज्जति चे, यदि उप्पज्जति^२।
 व्यापादवितक्को वा विहिं सावितक्को वा ति आघातनिमित्त-
 व्यापादपटिसंयुतो वा वितक्को, लेहुदण्डादीहि परविहेठनवसेन
 विहिसापटिसंयुतो^३ वा वितक्को उप्पज्जति चेति सम्बन्धो ।
 अधिवासेती ति तं^४ यथावुत्तं कामवितक्कादिं यथापच्चयं अत्तनो चित्ते 5
 उप्पन्नं “इतिपायं वितक्को पापको, इति पि अकुसलो, इति पि
 सावज्जो, सो च खो अत्तव्यावाधाय पि संवत्तती” ति आदिना
 नयेन पच्चवेक्खणाय अभावतो अधिवासे ति अत्तनो चित्तं आरोपेत्वा
 वासेति^५ चे, अधिवासेन्तोयेव च नप्पजहति तदङ्गादिप्पहानवसेन न
 पटिनिस्सज्जति, ततो एव न विनोदेती अत्तनो चित्तसन्तानतो न 10
 नुदति न नीहरति, तथा अविनोदनतो न व्यन्तीकरोति न विगतन्तं
 करोति । आतापी पहित्तो यथा तेसं अन्तो पि नावसिस्सति अन्तमसो
 भङ्गमत्तं पि एवं करोति, अयं पन तथा न करोती ति अत्थो । तथा-
 भूतो^६ न अनभावं गमेति अनु^७ अनु अभावं^८ न गमेति । न पजहति चे,
 न विनोदेति चेति आदिना चे सद्दं योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो । 15

चरं ति चरन्तो । एवंभूतो ति एवं कामवितक्कादिपापवितक्केहि
 समङ्गीभूतो । अनातापी अनोत्तापी^९ ति किलेसानं आतापनस्स वीरि-
 यस्स अभावेन अनातापी, पापुत्रासआतापनपरितापनलक्खणस्स^{१०} ओत्त-
 प्पस्स अभावेन अनोत्तापी । सततं सामतं ति सब्बकालं निरन्तरं^{११} । कुसीतो
 हीनवीरियो ति कुसलेहि धम्मेहि परिहायित्वा अकुसलपक्खे कुच्छित्तं 20
 सीदनतो कोसज्जसमन्नागमेन^{१२} च कुसीतो सम्मप्पधानवीरियाभावेन
 हीनवारियो वीरियविरहितो ति वुच्चति कथीयति । ठितस्सा ति
 गमनं उपच्छिन्दित्वा तिष्ठतो । सयनइरियापथस्स^{१३} विसेसतो

R. 174
B. 334

१-१. वितक्को च यदि उप्पज्जति—रो० । २. विहिंसाय पटिसंयुतो—रो०, स्या० ।

३. रो० पोत्थके नत्थि ।

४. अधिवासेति स्या०, रो० ।

५. यथाभूतो—स्या०, रो० ।

६-६. अनु अभावं—रो०, स्या० ।

७. अनोत्तप्पी—सी०, स्या० ।

८. ०परित्ता०—रो० ।

९. निच्चं—रो०, स्या० ।

१०. गमन्तो—स्या०, रो० ।

११. सयनीरिया—स्या०, रो० ।

- कोसज्जपक्खकत्ता यथा तंसमज्झिनो वितक्का सम्भवन्ति, तं दस्सेतुं
 “जागरस्सा” ति वुत्तं सुक्कपक्खे तं चे, भिक्खवे^१, भिक्खु नाधि-
 वासेती ति आरद्धवीरियस्सा पि विहरतो अनादिमति संसारे
 चिरकालभावितेन तथारूपपच्चयसमायोगेन^२ सतिसम्मोसेन वा
 5 कामवितक्कादि उप्पज्जति चे, ते^३ भिक्खु अत्तनो चित्तं आरोपेत्वा न^४
 वासेति चे, अब्भन्तरे न वासेति^५ चेति अत्थो । अनधिवासेन्तो किं
 करोती ति ? पजहति छुडेति । किं कचवरं विय पिटकेन ? न हि,
 अपिच खो तं विनोदेति नुदति । नीहरति । किं बलीबद्दं विय
 पतोदेन ? न हि, अथ खो नं व्यन्तीकरोति विगतन्तं करोति । यथा तेसं
 10 अन्तो पि नावसिस्सति अन्तमसो भज्जमत्तं पि, तथा ते करोति । कथं
 पन ते तथा करोति ? अनभावं गमेति अनु^६ अनु अभावं गमेति,
 विक्खम्भनप्पहानेन यथा सुविक्खम्भिता^७ होन्ति तथा^८ करोती ति वुत्तं
 होति ।

- एवंभूतो ति आदीसु एवं कामवितक्कादीनं अनधिवासनेन
 15 सुविसुद्धासयो समानो ताय च आसयसम्पत्तिया तन्निमित्ताय
 च पयोगसम्पत्तिया परिसुद्धसीलो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने
 मत्तञ्जू सतिसम्पज्जेन समन्नागतो जागरियं अनुयुत्तो
 तदङ्गादिवसेन किलेसानं आतापनलक्खणेन वीरियेन समन्नागतत्ता
 आतापी सब्बसो पापुत्रासेन समन्नागतत्ता ओत्तापी^९ सततं रत्तिन्दिवं
 20 समितं निरन्तरं समथविपस्सनाभावनानुयोगवसेन चतुब्बिधसम्मप्प-
 धानसिद्धिया आरद्धवीरियो पहितत्तो निब्बानं पटिपेसितचित्तो ति
 वुच्चति^{१०} कथीयती ति अत्थो । सेसं वुत्तनयमेव ।

१. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. यथा०—रो० ।

३. तं—सी०, स्या०, रो० ।

४-४. नाधिवासेति—सी०, स्या०, रो० ।

५. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

६. सुखं विक्खम्भितो—सी०, स्या०, रो० ।

७. ०न—रो० ।

८. ओत्तप्पी—सी० स्या०, रो० ।

९. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

गाथासु गेहनिस्सितं ति एत्थ गेहवासीहि अपरिच्चत्तत्ता B. 335
 गेहवासीनं सभावत्ता गेहधम्मत्ता वा गेहं वुच्चति वत्थुकामो, अथवा
 गेहपटिबद्धभावतो किलेसकामानं निवासट्टानभावतो^१ तंवत्थुकत्ता^१ वा R. 175
 कामवितक्कादि गेहनिस्सितं नाम । कुम्मग्गं पटिपन्नो ति यस्मा
 अरियमग्गस्स उप्पथभावतो^२ अभिज्झादयो तदेकद्वधम्मा च कुम्मग्गो, 5
 तस्मा कामवितक्कादिबहुलो पुग्गलो कुम्मग्गं पटिपन्नो नाम ।
 मोहनेय्येसु मुच्छितो ति मोहसंवत्तनियेसु रूपादीसु^३ मुच्छितो सम्मतो
 अज्झोपन्नो । सम्बोधिं ति अरियमग्गवाणं । फुट्ठं ति फुसितुं पत्तु
 सो तादिसो मिच्छासङ्कप्पगोचरो अभब्बो^४, न कदाचि तं पापुणाती
 ति अत्थो । 10

वितक्कं समयित्वाना ति यथावुत्तं मिच्छावितक्कं पटिसङ्खान-
 भावनावलेहि वूपसमेत्वा । वितक्कूपसमे रतो ति नवन्नं पि महा-
 वितक्कानं अच्चन्तवूपसमभूते अरहत्ते निब्बाने एव वा अज्झासयेन रतो
 अभिरत्तो । भब्बो सो तादिसो ति सो यथावुत्तो सम्मा पटिपज्जमानो
 पुग्गलो पुब्बभागे समथविपस्सनावलेन सब्बवितक्के यथारहं तदङ्गा- 15
 दिवसेन वूपसमेत्वा ठितो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गपटिपाटिया
 अरहत्तमग्गवाणसङ्घातं निब्बानसङ्घातं च अनुत्तरं सम्बोधिं फुट्ठं
 अधिगन्तुं भब्बो समत्थो ति ।

एकादसमसुत्तवण्णना निट्ठिता

(१२) सम्पन्नसीलसुत्तवण्णना

१२. द्वादसमे सम्पन्नसीला ति एत्थ तिविधं सम्पन्नं परिपुण्ण-
 समङ्गीमधुरवसेन तेसु—

20

१-१. निवासनट्टानभावतो वा०-स्या०, रो०। २. उपथ०-स्या०, रो० ।

३. रूपादिसु-रो० ।

४. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

“सम्पन्नं सालिकेदारं, सुवा^१ भुञ्जन्ति कोसिय ।

पटिवेदेमि ते ब्रह्मे, न ने वारेतुमुस्सहे”

(जा० १.२६८) ति—

एत्थ परिपुण्णत्थो सम्पन्नसद्दो । “इमिना पातिमोक्खसंवरेन

5 उपेतो होति समुपेतो उपगतो समुपगतो सम्पन्नो समन्नागतो”

R. 176 (वि० २९६) ति एत्थ समङ्गिभावत्थो सम्पन्नसद्दो । “इमिस्सा, भन्ते,

B. 336 महापथविया हेट्ठिमतलं सम्पन्नं—सेय्यथापि खुद्दमधुं अनीलकं^२,

एवमस्सादं” (पारा० ९) ति एत्थ मधुरत्थो सम्पन्नसद्दो । इध पन

परिपुण्णत्थे पि समङ्गिभावे पि वट्ठति, तस्मा सम्पन्नसीला ति

10 परिपुण्णसीला हुत्वा ति^३ पि, सीलसमङ्गिनो हुत्वाति पि एवमेत्थ
अत्थो वेदितब्बो ।

तत्थ “परिपुण्णसीला” ति इमिना अत्थेन खेत्तदोसविगमेन
खेत्तपारिपूरि विय परिपुण्णं नाम होति । तेन वुत्तं

“खेत्तदोसविगमेन खेत्तपारिपूरि विय सीलदोसविगमेन सीलपारि-

15 पूरि वुत्ता” ति । “सीलसमङ्गिनो” ति इमिना पन अत्थेन सीलेन

समङ्गीभूता समोधानगता समन्नागता हुत्वा विहरथा ति वुत्तं होति ।

तत्थ द्वीहि कारणेहि सम्पन्नसीलता होति सीलविपत्तिया आदीनव-

दस्सनेन, सीलसम्पत्तिया आनिसंसदस्सनेन च । तदुभयं पि

विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेन वेदितब्बं । तत्थ “सम्पन्नसीला” ति एत्तावता^४

20 किर भगवा चतुपारिसुद्धिसीलं उद्दिसित्वा “पातिमोक्खसंवरसंवुत्ता”

ति इमिना जेट्ठकसीलं दस्सेती ति आदिना^५ एत्थ यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा

वुत्तमेव । किमस्स उत्तरि^६ करणीयं ति एवं सम्पन्नसीलानं विहरतं

तुम्हाकं किन्ति सिया उत्तरि^६ कातब्बं, पटिपज्जितब्बं ति चेति

अत्थो ।

१. सुत्वा—रो० ।

३. ति—सी०, रो० ।

५. दस्सेसी ति०—रो० ।

७. उत्तरि—सी०, स्या०, रो० ।

२. अनेलकं—स्या०, रो० ।

४. एतावता—स्या० ।

६. उत्तरि—रो०, सी०, स्या० ।

एवं “सम्पन्नसीला, भिक्खवे, विहरथा” ति आदिना सम्पादनू-
पायेन सद्धिं सीलसम्पदाय भिक्खू नियोजेन्तो अनेकपुग्गलाधिट्टानं
कत्वा देसनं आरभित्वा इदानीं यस्मा एकपुग्गलाधिट्टानवसेन
पवत्तिता पि भगवतो देसना अनेकपुग्गलाधिट्टानाव होति सब्ब-
साधारणत्ता, तस्मा तं एकपुग्गलाधिट्टानवसेन दस्सेन्तो “चरतो चेपि, 5
भिक्खवे, भिक्खुनो” ति आदिमाहु ।

तत्थ अभिज्झायति एताया ति अभिज्झा, परभण्डाभिज्झायन-
लक्खणस्स लोभस्सेतं^१ अधिवचनं । व्यापज्जति पूतिभवति चित्तं
एतेना ति व्यापादो, “अनत्थं मे अचरी” ति आदिनयप्पवत्तस्स
एकूनवीसतिआघातवत्थुविसयस्स दोसस्सेतं अधिवचनं उभिन्नं पि 10
“तत्थ कतमो कामच्छन्दो ? यो कामेसु कामच्छन्दो कामस्नेहो
कामपिपासा कामपरिळाहो काममुच्छा कामज्झोसानं” R. 177
(ध० सं० २५८) ति, तथा लोभो लुब्भना लुब्भितत्तं सारागो
सारज्जना सारज्जितत्तं अभिज्झा लोभो अकुसलमूलं” (ध० सं० ९५)
ति आदिना, “दोसो दुस्सना दुस्सितत्तं व्यापत्ति^२ व्यापज्जना 15 B. 337
व्यापज्जितत्तं विरोधो पटिविरोधो चण्डिकं^३ असुरोपो अनत्तमनता
चित्तस्सा” (ध० सं० १०३, २७१) ति आदिना च वित्थारो
वेदितब्बो । विगतो होती ति अयं च अभिज्झा अयं च व्यापादो
विगतो होति अपगतो, पहीनो होती ति अत्थो । एत्तावता कामच्छन्द-
नीवरणस्स च व्यापादनीवरणस्स च पहानं दस्सितं होति । 20

थिनमिद्धं^४ ति थिनं चेव मिद्धं च । तेसु चित्तस्स अकम्मञ्जता
थिनं, आलसियस्सेतं अधिवचनं, वेदनादीनं तिण्णं खन्धानं अकम्मञ्जता
मिद्धं, पचलायिकभावस्सेतं^५ अधिवचनं । उभिन्नं पि “तत्थ कतमं थिनं ?
या चित्तस्स अकल्लता अकम्मञ्जता ओलीयना सल्लीयना^६ । तत्थ

१. लोकस्सेतं—रो० ।

२. व्यापादो—स्या०, रो० ।

३. चण्डिकत्तं—स्या० ।

४. थिनमिद्धं—रो० ।

५. चपलायिक भावस्सेतं—स्या०, रो० । ६. चलयाना—स्या०, रो० ।

कतमं मिद्धं ? या कायस्स अकल्लता^१ अकम्मञ्जता ओनाहो परियोनाहो” (ध० सं० २५९) ति आदिना नयेन वित्थारो वेदितब्बो ।

उद्धच्चकुक्कुच्चं ति उद्धच्चं चेव कुक्कुच्चं च । तत्थ उद्धच्चं नाम चित्तस्स उद्धताकारो, कुक्कुच्चं नाम अकतकल्याणस्स कतपापस्स तप्पच्चया विप्पटिसारो । उभिन्नं पि “तत्थ कतमं उद्धच्चं ? यं चित्तस्स उद्धच्चं अवूपसमो चेतसो विक्खेपो भन्तत्तं चित्तस्सा” (ध० सं० २५९) ति आदिना वित्थारो । “अकतं वत मे कल्याणं, अकतं कुसलं, अकतं भीरुत्तानं; कतं पाणं, कतं लुद्धं, कतं किब्बिसं” (म० नि० ३.२३५) ति आदिना पवत्तिआकारो वेदितब्बो ।

विचिकिच्छाति बुद्धादीसु संसयो । तस्सा “सत्थरि कल्ल्वति विचिकिच्छति, नाधिमुच्चति न सम्पसीदती” (वि० ४३६) ति आदिना, “तत्थ कतमा विचिकिच्छा ? या कल्ल्वा कल्ल्वायना कल्ल्वायितत्तं विमति विचिकिच्छा द्वेळ्हकं द्वेधापथो संसयो अनेकंसग्गाहो^२ आसप्पना परियसप्पना अपरियोगाहना छम्भितत्तं चित्तस्स मनोविलेखो” (ध० सं० २३२) ति आदिना च नयेन वित्थारो वेदितब्बो ।

एत्थ च अभिज्झाव्यापादादीनं विगमवसेन च पहाणवसेन च तेसं विक्खम्भनमेव वेदितब्बं^३ । यं सन्धाय वुत्तं—

R. 178 सो अभिज्झं लोके^४ पहाय विगताभिज्झेन चेतसा विहरति,
20 अभिज्झाय चित्तं परिसोधेति । व्यापादपदोसं पहाय अब्यापन्नचित्तो विहरति, व्यापादपदोसा चित्तं परिसोधेति । थिनमिद्धं^५ पहाय
B. 338 विगतथिनमिद्धो विहरति आलोकसञ्जी सतो सम्पजानो, थिनमिद्धा चित्तं परिसोधेति ।

१. अकल्यता—स्या० ।

२. अनेकंसग्गाहो—सी०, स्या०, रो० ।

३. अधिपेतं—सी०, स्या०, रो० ।

४. लोभं—स्या०, रो० ।

५. थिनमिद्धं—रो० ।

उद्धच्चकुक्कुच्चं पहाय अनुद्धतो विहरति अज्भक्तं उपसन्तचित्तोः^१
उद्धच्चकुक्कुच्चा चित्तं परिसोधेति । विचिकिच्छं पहाय तिण्णविचि-
किच्छो विहरति अकथंकथी कुसलेसु धम्मेसु, विचिकिच्छाय चित्तं
परिसोधती” (वि० २९४-२९५) ति ।

तत्थ यथा नीवरणानं पहानं होति, तं वेदितब्बं । 5
कथं च नेसं पहानं होति ? कामच्छन्दस्स ताव असुभनिमित्ते
योनिमनसिकारेण पहानं होति, सुभनिमित्ते अयोनिमनसि-
कारेणस्स^२ उप्पत्ति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, सुभनिमित्तं । तत्थ अयोनिमनसिकार-
बहुलीकारो अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उप्पादाय, 10
उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स भिय्योभावाय । वेपुल्लाया” 01
(सं० नि० ३.९३) ति ।

। एवं सुभनिमित्ते अयोनिमनसिकारेण उप्पज्जन्तस्स^३
कामच्छन्दस्स तप्पट्ठिपक्खतो असुभनिमित्ते योनिमनसिकारेण पहानं
होति । तत्थ असुभनिमित्तं नाम असुभं पि असुभारम्मणं पि, 15
योनिमनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसिकारो अनिच्चे
अनिच्चन्ति वा दुक्खे दुक्खन्ति वा अनत्तनि अनत्ताति वा असुभे 21
असुभन्ति वा मनसिकारो । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो
पहीयति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, असुभनिमित्तं । तत्थ योनिमनसिकार- 20
बहुलीकारो—अयमाहारो^४ अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स अनुप्पादाय,
उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स पहानाया” (सं० नि० ३.९५) ति । 02

अपिच छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ति असुभनिमित्तस्स
उग्गहो असुभभावनानुयोगो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता भोजने मत्तञ्चुता
कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । दसविधं हि असुभनिमित्तं 25

१. वृषसन्तचित्तो—सी०, स्या०, रो० । २. अयोनिमनसिकारेण—स्या०, रो० ।

३. उप्पज्जनकस्स—सी०, स्या० रो० । ४. अयं आहारो—रो० ।

R. 179 उगगणहन्तस्स पि कामच्छन्दो पहीयति, भावेन्तस्सपि^१, इन्द्रियेसु
पिहितद्वारस्स पि चतुन्नं पञ्चन्नं आलोपानं ओकासे सति उदकं
पिवित्वा यापनसीलताय भोजने मत्तञ्जनो पि । तेन वुत्तं—

B. 339

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

5

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”

(थेर गा० ३६६) ति ॥

असुभकम्मिकतिस्सत्थेरसदिसे कल्याणमित्ते सेवन्तस्स पि
कामच्छन्दो पहीयति, ठाननिसज्जादीसु दसअसुभनिसिस्तसप्पाय-
कथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय
10 संवत्तन्ती” ति ।

पटिघनिमित्ते आयोनिसोमनसिकारेण व्यापादस्स उप्पादो
होति । तत्थ पटिघं पि पटिघनिमित्तं, पटिघारम्मणं पि पटिनिमित्तं ।
अयोनिसोमनसिकारो^२ सव्वत्थ एकलक्खणो एव । तं^४ तस्मिं निमित्ते
बहुलं पवत्तयतो व्यापादो उप्पज्जति । तेनाहु भगवा—

15

“अत्थि, भिक्खवे, पटिघनिमित्तं । तत्थ अयोनिसोमनसिकार-
बहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा व्यापादस्स उप्पादाय,
उप्पन्नस्स वा व्यापादस्स भिय्योभावाया वेपुल्लाया” (सं०नि० ३.९३)
ति ।

मेत्ताय पन चेतोविमुत्तिया योनिसोमनसिकारेणस्स पहानं होति ।
20 तत्थ “मेत्ता” ति वुत्ते अप्पना पि उपचारो पि वट्टति, “चेतोविमुत्ती”
ति पन अप्पनाव । योनिसोमनसिकारो वुत्तलक्खणो व । तं तत्थ
बहुलं पवत्तयतो व्यापादो पहीयति । तेनाहु भगवा—

१-१. कामच्छन्दो पहीयति—सी०,

स्या०, रो० ।

२. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. तत्थ०-स्या०, रो० ।

४. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

“अत्थि, भिक्खवे, मेत्ताचेतोविमुत्ति । तत्थ योनिसो मनसिकार-
बहुलीकारो-अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा व्यापादस्स अनुप्पादाय
उपन्नस्स^१ वा व्यापादस्स पहानाया” (सं० नि० ३.९५) ति ।

अपिच छ धम्मा व्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ति मेत्तानिमित्तस्स
उग्गहो मेत्ताभावना कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा पटिसङ्ख्यानबहुलता 5
कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । ओधिसकानोधिसकदिसाफरणानं^२
हि अञ्जतरवसेन मेत्तं उग्गण्हन्तस्स पि व्यापादो पहीयति, ओधिसो
अनोधिसो दिसाफरणवसेन मेत्तं भावेन्तस्स पि व्यापादो पहीयति,
“त्वं^३ एतस्स कुद्धो किं करिस्ससि, किमस्स सीलादीनि विनासेतुं 10
सक्खिस्ससि ननु त्वं अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव
गमिस्ससि, परस्स कुञ्जनं नाम वीतच्चिकङ्गारतत्तअयसलाक-
गूथादीनि^४ गहेत्वा परं पहरितुकामता विय होति । एसो पि तव 15
कुद्धो किं करिस्सति, किं ते सीलादीनि विनासेतुं सक्खिस्सति एस
अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव गमिस्सति, अप्पटिच्छित्त-
पहेणकं विय पटिवातं खित्तरजोमुट्ठि विय च एतस्सेव एस कोधो 15
मत्थके पतिस्सती” ति एवं अत्तनो च परस्स चा ति उभयेसं
कम्मस्सकतं पच्चवेक्खतो पि, पच्चवेक्खित्वा पटिसङ्ख्याने ठितस्स
पि, अस्सगुत्तत्थेरसदिसे मेत्ताभावनारते कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा^५ पि
व्यापादो पहीयति, ठाननिसज्जादीसु मेत्तानिस्सतसप्पायकथाय पि
पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा व्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । 20

B. 340

10

R. 180

15

20

अरति आदीसु अयोनिसोमनसिकारेन थिनमिद्धस्स उप्पादो होति ।
अरति नाम उक्कण्ठितता^६, तन्दी नाम कायालसियं, विजम्भिता^७
नाम कायविनमना, भत्तसम्मदो नाम भत्तमुच्छा भत्तपरिळाहो,

१. अनुप्पन्नस्स-रो० ।

३. एवं-रो० ।

४. वीतच्छित्तङ्गारतत्तअयसलाकगूथा-
दीनि-सी०, स्या०, रो० ।

७. विजम्भिका —सी०, स्या०, रो० ।

२. ओदिसकानोदिसकदिसाफरणानं—
सी०, स्या०, रो० ।

५. सेवन्तस्स—सी०, स्या०, रो० ।

६. उक्कण्ठिका—स्या०, रो० ।

चेतसो लीनत्तं नाम चित्तस्स लीनाकारो । इमेसु अरतिआदीसु^१
अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं उप्पज्जति ।
तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, अरति तन्दी विजम्भिता भत्तसम्मदो चेतसो
५ लीनत्तं । तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स
वा थिनमिद्धस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स भिद्योभावाय
वेपुल्लाया” (सं० नि० ३.९३) ति ।

आरम्भधातुआदीसु पन योनिसोमनसिकारेन थिनमिद्धस्स
पहानं होति । आरम्भधातु नाम पठमारम्भवीरियं, निक्कमधातु नाम
१० कोसज्जतो निक्खन्तताय ततो बलवतरं, परक्कमधातु नाम परं परं
ठानं अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । इमस्मिं तिप्पभेदे वीरिये^२
योनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थिनमिद्धं पहीयति । तेनाह^३—

“अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु निक्कमधातु परक्कमधातु ।
B. 341 तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा
१५ थिनमिद्धस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थिनमिद्धस्स पहानाय
(सं० नि० ३.९३) ति ।

अपिच छ धम्मा थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ति अतिभोजने
R. 181 निमित्तग्गाहो^४ इरिया पथसम्परिवत्तनता आलोकसञ्जामनसिकारो
अब्भोकासवासो कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । आहरहत्थकभुत्त-
२० वभित्तकतत्थवट्टकअलंसाटककाकमासकभोजनं^५ भुञ्जित्वा रत्तिट्ठान-
दिवाट्ठाने निसिन्नस्स हि समणधम्मं करोतो थिनमिद्धं महाहत्थी
विय ओत्थरन्तं आगच्छति, चतुपञ्चआलोपओकासं^६ पन ठपेत्वा
पानीयं पिबित्वा यापनसीलस्स भिक्खुनो तं न होति । एवं अतिभोजने
निमित्तं^७ गण्हन्तस्स पि थिनमिद्धं पहीयति । यस्मिं इरियापथे

१. सी०, स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । २. विरिये—रो० ।

३. ० भगवा—सी०, स्या० ।

४. मत्तग्गाहो—स्या० ।

५. आहार०—रो० ।

६. ० अलोपे०—रो०, स्या० ।

७. मत्तं—रो०, स्या० ।

थिनमिद्धं ओक्कमति, ततो अञ्जं परिवत्तेन्तस्स पि, रत्ति चन्दा लोकं दीपालोकं उक्कालोकं दिवा सूरियालोकं मनसिकरोन्तस्स पि, अब्भोकासे वसन्तस्स पि महाकस्सपत्थेरसदिसे विगतथिनमिद्धे कल्याणमित्ते सेवन्तस्स पि थिनमिद्धं पहीयति, ठान्निसज्जादीसु धुतङ्गनिस्सितसप्पायकथायपि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा 5 थिनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति ।

चेतसो अवूपसमे अयोनिसोमनसिकारेण उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादो होति । अवूपसमो नाम अवूपसन्ताकारो, अत्थतो तं उद्धच्चकुक्कुच्चमेव तत्थ अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो उद्धच्चकुक्कुच्चं उप्पज्जति । तेनाह— 10

“अत्थि, भिक्खवे, चेतसो अवूपसमो” । तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” (सं० नि० ३.९४) ति ।

समाधिसङ्घाते पन चेतसो वूपसमे योनिसोमनसिकारेणस्स 15 पहानं होति । तेनाह—

“अत्थि, भिक्खवे, चेतसो वूपसमो । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाया” (सं० नि० ३.९६) ति ।

अपिच छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ति 20 B. 342 बहुस्सुतता परिपुच्छकता विनये पकतञ्जुता बुद्धसेविता^१ कल्याणमित्तता सप्पायकथाति । बाहुसच्चेन पि हि^२ एकं वा द्वे वा तयो वा चत्तारो वा पञ्च वा निकाये पाळिवसेन च अत्थवसेन च उग्गहन्तस्स पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति, कप्पियाकप्पियपारिपुच्छाबहुलस्स

१. वूपसमो—रो० ।

२. बुद्धसेविता—स्या०, रो० ।

३. स्या० रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

R. 182

पि, विनयपञ्चत्तियं चिण्णवसीभावताय पकतञ्जुनो पि, वुड्ढे महल्लकत्थेरे^१ उपसङ्क्रमन्तस्स पि, उपालित्थेरसदिसे विनयधरे कल्याणमित्ते सेवन्तस्स पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति, ठाननिसज्जादीसु कप्पियाकप्पियनिसितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं

5 “छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति ।

विचिकिच्छाट्टानियेसु धम्मेसु अयोनिसोमनसिकारेण विचिकिच्छाय उप्पादो होति । विचिकिच्छाट्टानिया धम्मा नाम पुनप्पुनं विचिकिच्छाय कारणत्ता विचिकिच्छा व । तत्थ अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो विचिकिच्छा उप्पज्जति । तेनाह—

10 “अत्थि, भिक्खवे, विचिकिच्छाट्टानिया धम्मा । तत्थ अयो-
निसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचि-
किच्छाय उप्पादाय, उप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय भिय्योभावाय
वेपुल्लाया” (सं० नि० ३.९४) ति ।

कुसलादिधम्मेसु पण योनिसोमनसिकारेण विचिकिच्छाय पहानं
15 होति । तेनाह—

“अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा
(सेवितब्बासेवितब्बा धम्मा) हीनपणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटि-
भागा धम्मा । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो-अयमाहारो
अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय अनुप्पादाय, उप्पन्नाय वा विचि-
20 किच्छाय पहानाया” (सं० नि० ३.९४) ति ।

B. 343

अपिच छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ति बहुस्सुतता
परिपुच्छकता विनये पकतञ्जुता अधिमोक्खबहुलता कल्याणमित्तता
सप्पायकथाति । बाहुसच्चवसेन पि हि^२ एकं वा...पे०... पञ्च
वा निकाये पाळिवसेन च अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्स पि विचिकिच्छा
25 पहीयति, तीणि रतनानि आरब्भ कुसलादिभेदेसु^३ धम्मेसु परिपुच्छा-
बहुलस्स पि, विनये चिण्णवसीभावस्स पि, तीसु रतनेसु

१ महल्लके थेरे—रो० ।

३. ०च—सी० ।

२. सी०, स्या० रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

ओकप्पनीयसद्धासङ्घातअधिमोक्खबहुलस्स पि, सद्धाधिमुत्ते
वक्कलित्थेरसदिसे^१ कल्याणमित्ते सेवन्तस्स पि विचिकिच्छा पहीयति,
ठाननिसज्जादीसु तिण्णं रतनानं गुणनिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति ।
तेन वुत्तं “छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ती” ति ।

एत्थ च यथावुत्तेहि तेहि तेहि^२ धम्मेहि विक्खम्भनवसेन 5
पहीनानं इमेसं नीवरणानं कामच्छन्दनीवरणस्स ताव अरहत्तमग्गेन
अच्चन्तप्पहानं होति, तथा थिनमिद्धनीवरणस्स उद्धच्चनीवरणस्स
च । व्यापादनीवरणस्स पन कुक्कुच्चनीवरणस्स च अनागामिमग्गेन, R. 183
विचिकिच्छानीवरणस्स सोतापत्तिमग्गेन अच्चन्तप्पहानं होति ।
तस्मा तेसं तथा पहानाय उपकारधम्मे दस्सेतुं “आरद्धं होति वीरियं” 10
ति आदि आरद्धं । इदमेव वा यथावुत्तं अभिज्झादीनं नीवरणानं
पहानं, यस्मा हीनवीरियताय कुसीतेन, अनुपट्ठितस्सतिताय मुट्ठस्स-
तिना, अपटिप्पस्सद्धदरथताय^३ सारद्धकायेन, असमाहितताय^४
विकिखत्तचित्तेन न कदाचि पि ते सक्का निब्बत्तेतुं, पगेव इतरं,
तस्मा यथा पटिप्पन्नस्स सो अभिज्झादीनं विगमो पहानं सम्भवति, 15
तं दस्सेतुं “आरद्धं होति वीरियं” ति आदि आरद्धं । तस्सत्थो-
तेसं नीवरणानं पहानाय सब्बेसं पि वा^५ संकिलेसधम्मानं समुच्छिन्द-
नत्थाय वीरियं आरद्धं होति, पग्गहितं असिथिलप्पवत्तं ति वुत्तं
होति । आरद्धत्ता एव च अन्तरा सङ्कोचस्स अनापज्जनतो असल्लीनं ।

उपट्ठिता सति असम्मुट्ठा^६ ति न केवलं च वीरियमेव, सति पि 20
आरम्मणाभिमुखभावेन उपट्ठिता होति, तथा उपट्ठितत्ता एव च
चिरकतचिरभासितानं^७ सरणसमत्थताय असम्मुट्ठा^६ । पस्सद्धो ति

१. वक्कलि थेरसदिसे—रो० ।

२. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. अपटिप्पस्सद्धदरथताय—रो० ।

४. असमहितताय—रो० ।

५. रो० स्या पोत्थकेसु नत्थि; च—सी० । ६-६. अप्पमुट्ठा—रो० ।

७. चीरकत०—रो० ।

कायचित्तदरथप्पस्सम्भनेन^१ कायोपिस्स^२ पस्सद्धो होति । तत्थ
यस्मा नामकाये पस्सद्धे रूपकायोपिस्स^३ पस्सद्धो एव होति, तस्मा
“नामकायो^४ रूपकायो” ति अविसेसेत्वा “पस्सद्धो कायो” ति
वुत्तं । असारद्धो ति सो च पस्सद्धत्ता एव असारद्धो, विगतदरथो ति
5 वुत्तं होति । समाहितं चित्तं एकगं ति चित्तम्पिस्स सम्मा आहितं
सुद्धु ठपितं अप्पितं विय होति, समाहितत्ता^५ एव च एकगं अचलं
निप्फन्दनं निरिञ्जनं ति ।

B. 344

एत्तावता भानमग्गानं^६ पुब्बभागपटिपदा कथिता । तेनेवाह—
“चरं पि, भिक्खवे, भिक्खु एवंभूतो आतापी ओत्तापी^७ सततं
10 समितं आरद्धवीरियो पहितत्तो ति वुच्चती” (इ० वु० २६०) ति ।
तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तो एव ।

गाथासु यतं चरे ति यतमानो^८ चरेय्य, चङ्कमनादिवसेन गमनं
कप्पेन्तो पि “अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय
छन्दं जनेति वायमती” (सं० नि० ३.२११, वि० २६४) ति आदिना
15 नयेन वुत्तसम्मप्पधानवीरियवसेन यतन्तो घटेन्तो वायमन्तो यथा
अकुसला धम्मा पहीयन्ति, कुसला धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति,
एवं गमनं कप्पेय्या ति अत्थो । एस नयो सेसेसु पि । केचि पन
“यतं” ति एतस्स संयतो ति अत्थं वदन्ति । तिट्ठे ति तिट्ठेय्य ठानं
कप्पेय्य । अच्छे ति निसीदेय्य । सये ति निपज्जेय्य । यतमेनं पसारये
20 ति एतं पसारेतब्बं हत्थपादादिं यतं यतमानो यथावुत्तवीरियसमङ्गी-
येव हुत्वा पसारेय्य, सब्बत्थ पमादं विजहेय्याति अधिप्पायो ।

इदानीं यथा पटिपज्जन्तो यतं यतमानो नाम होति, तं पटिपदं
दस्सेतुं “उद्धं” ति आदि वुत्तं । तत्थ उद्धं ति उपरि । तिरियं ति

१. कायचित्तदरथप्पस्सम्भनेन—रो० । २. कायो पीस्स—रो० ।

३. रूपकायो पि—स्या०, रो० ।

४. मानकायो—रो० ।

५. समाहीतत्ता—रो० ।

६. ज्ञानमग्गानं—रो० ।

७. ओत्तप्पी—रो० ।

८. यथामानो—रो० ।

तिरियतो, पुरत्थिमदिसादिवसेन समन्ततो दिसाभागेसू ति अत्थो ।
 अपाचीनं ति हेट्ठा । यावता जगतो गती ति यत्तका सत्तसङ्खारभेदस्स
 लोकस्स पवत्ति, तत्थ सब्बत्था ति अत्थो । एत्तावता अनवसेसतो
 सम्मसनजाणस्स विसयं सङ्गहेत्वा दस्सेति । समवेक्खिता ति सम्मा^१
 हेतुना जायेन^२ अवेक्खिता, अनिच्चादिवसेन विपस्सको ति वुत्तं 5
 होति । धम्मानं ति सत्तसुञ्जानं । खन्धानं ति रूपादीनं पञ्चन्नं
 खन्धानं । उदयब्बयं ति उदयं च वयं च । इदं वुत्तं होति—उपरि
 तिरियं अधोति ति सङ्गहे सब्बस्मिं लोके अतीतादिभेदभिन्नानं
 पञ्चुपादानक्खन्धसङ्घातानं सब्बेसं रूपारूपधम्मानं अनिच्चतादि-
 सम्मसनाधिगतेन उदयब्बयजाणेन पञ्चवीसतिया आकारेहि उदयं, 10
 पञ्चवीसतिया आकारेहि वयं च समवेक्खिता समनुपस्सिता भवेय्या
 ति ।

चेतोसमथसामीचीं ति चित्तसंकिलेसानं अच्चन्तवूपसमनतो
 चेतोसमथसङ्घातस्स अरियमग्गस्स अनुच्छविकपटिपदं जाणदस्सन-
 विसुद्धिं । सिक्खमानं ति पटिपज्जमानं भावेन्तं जाणपरम्परं निब्बत्तेन्तं । 15
 सदा ति सब्बकालं, रत्तिं चेव दिवा च । सतं ति चतुसम्पज्जनेन
 समन्नागताय सतिया सतोकारिं । सततं पहितत्तो ति सब्बकालं
 पहितत्तो निब्बानं पटिपेसितत्तो ति तथाविधं भिक्खुं बुद्धादयो
 अरिया आहु आचिक्खं ति कथेन्ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

B. 345
R. 185

सम्पन्नसीलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

(१३) लोकसुत्तवण्णना

२३. तेरसमे लोको ति लुज्जनपलुज्जनट्ठेन लोको, अत्थतो पुरिमं 20
 अरियसच्चद्वयं इध पन दुक्खं अरियसच्चं वेदितब्बं । स्वायं सत्तलोको

सङ्खारलोको ओकासलोको ति विभागतो सरूपतो च हेट्ठा वुतो येव ।
अपि च खन्धलोकादिवसेन च^१ अनेकविधो लोको । यथाह^२—

- “लोको^३ ति खन्धलोको, धातुलोको, आयतनलोको, विपत्ति-
भवलोको, विपत्तिसम्भवलोको, सम्पत्तिभवलोको, सम्पत्तिसम्भवलोको,
५ एको लोको सब्बे सत्ता अहारट्टितिका, द्वे लोका नामं च रूपं च, तयो
लोका तिस्सो वेदना, चत्तारो लोका चत्तारो आहारा, पञ्च लोका
पञ्चुपादानक्खन्धा, छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि, सत्त
लोका सत्त विञ्जाणट्टितियो, अट्ट लोका अट्ट लोकधम्मा, नव लोका
नव सत्तावासा, दस लोका दसायतनानि, द्वादस लोका द्वादसा-
१० यतनानि, अट्टारस लोका अट्टारस धातुयो” (महा० नि० ९,
चु० नि० २७) ति ।

- एवमनेकधा विभत्तो पि लोको पञ्चसु उपादानक्खन्धेषु एव
सङ्गहं समोसरणं गच्छति, उपादानक्खन्धा च दुक्खं अरियसच्चं
B. 346 जाति पि दुक्खा...पे०...संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा पि^४ दुक्खा ति ।
१५ तेन वुत्तं “अत्थतो पुरिमं अरियसच्चद्वयं, इध पन दुक्खं अरियसच्चं
वेदितब्बं” ति । ननु च लुज्जनपलुज्जनट्टो अविसेसेन पञ्चसु खन्धेषु
सम्भवती ति? सच्चं सम्भवति, यं पन न लुज्जती ति गहितं, तं तथा
R. 186 न होति, एकंसे नेव लुज्जति पलुज्जती ति सो लोको ति उपादान-
क्खन्धेस्वेव लोकसद्दो निरूळ्हो ति वेदितब्बो । तस्मा लोको ति
२० दुक्खं अरियसच्चं एव ।

- यदि पि तथागतसद्दस्स हेट्ठा तथागतसुत्ते नानानयेहि वित्थारतो
अत्थो विभत्तो, तथा पि पाळिया अत्थसंवण्णनामुखेन
अयमत्थविभावना—अभिसम्बुद्धो ति “अभिञ्जेय्यतो परिञ्जेय्यो” ति
पुब्बे वुत्तविभागेन वा अविसेसतो ताव आसयानुसयचरियाधिमुत्ति-
२५ आदिभेदतो कुसलाकुसलादिविभागतो वट्टप्पमाणसण्ठानादिभेदतो,

१. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

२. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

३. कतमो०—स्या०, रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

विसेसतो वा पन “अयं सस्सतासयो, अयं उच्छेदासयो” ति आदिना कक्खळलक्खणा पथवीधातु पग्घरणलक्खणा आपोधातु” ति आदिना च अभिविसिट्ठेन सयम्भुजाणेन सम्मा अविपरीतं यो यो अत्थो यथा यथा बुज्झितब्बो, तथा तथा बुद्धो जातो अत्तपच्चक्खो कतो ति अभिसम्बुद्धो ।

5

लोकस्मा ति यथावुत्तलोकतो । विसंयुत्तो ति विसंसट्ठो, तप्पटिबद्धानं सब्बेसं संयोजनानं सम्मदेव समुच्छिन्नत्ता ततो विप्पमुत्तो ति अत्थो । लोकसमुदयो ति सुत्तन्तनयेन तण्हा, अभिधम्मनयेन पन अभिसङ्खारेहि सद्धिं दियड्ढुकिलेससहस्सं । पहीनो ति बोधिमण्डे अरहत्तमग्गजाणेन समुच्छेदप्पहानवसेन सवासनं पहीनो । लोकनिरोधो ति निब्बानं । सच्छिकतो ति अत्तपच्चक्खो कतो । लोकनिरोधगामिनी पटिपदा ति सीलादिक्खन्धत्तयसङ्गहो अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । सो हि लोकनिरोधं निब्बानं गच्छति अधि- गच्छति, तदत्थं अरियेहि पटिपज्जीयति चाति^१ लोकनिरोधगामिनी पटिपदा ति वुच्चति ।

15

एत्तावता तथानि अभिसम्बुद्धो याथावतो गतो ति तथागतो ति अयमत्थो दस्सितो होति । चत्तारि हि अरियसच्चानि तथानि नाम । यथाह—

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, तथानि अतितथानि अनञ्जथानि । B. 347
कतमानि चत्तारि ? इदं दुक्खं ति, भिक्खवे, तथमेतं अवितथमेतं, 20
अनञ्जथमेतं ति” (सं० नि० ३.३६९) ति वित्थारो ।

अपि च तथाय गतो ति तथागतो, तथं गतो ति तथागतो, गतो ति च अवगतो अतीतो पत्तो पटिपन्नो ति अत्थो । इदं वुत्तं होति—
यस्मा भगवा सकललोकं^२ तीरणपरिञ्जाय तथाय अविपरीताय
गतो अवगतो, तस्मा लोको तथागतेन अभिसम्बुद्धो ति तथागतो । 25
लोकसमुदयं प्हानपरिञ्जाय तथाय गतो अतितो ति तथागतो ।

लोकनिरोधं सच्छिकिरियाय तथाय गतो पत्तो ति तथागतो ।
लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं तथं अविपरीतं गतो पटिपन्नो ति^१
तथागतो ति । एवं इमिस्सा पाळिया भगवतो तथागतभावदीपनवसेन
अथो वेदितब्बो ।

- 5 इति भगवा चतुसच्चाभिसम्बोधनवसेन^२ अत्तनो तथागतभावं
पकासेत्वा इदानीं तत्थ दिट्ठादिअभिसम्बोधिवसेन पि तं दस्सेतुं
“यं, भिक्खवे”, ति आदिमाह । अङ्गुत्तरट्टकथायं^३ पन “चतूहि
सच्चेहि अत्तनो बुद्धभावं कथेत्वा” ति आदि वुत्तं, तं तथागतसद्-
बुद्धसद्धानं अत्थतो निन्नानाकरणतं^४ दस्सेतुं वुत्तं । तथा चेव हि
10 पाळि पवत्ताति । तत्थ दिट्ठं ति रूपायतनं । सुत्तं ति सद्दायतनं ।
मुत्तं ति पत्वा गहेतव्वतो गन्धायतनं रसायतनं फोटुब्बायतनं च ।
विज्जातं ति सुखदुक्खादिधम्ममारम्मणं । पत्तं ति परियेसित्वा वा
अपरियेसित्वा वा पत्तं । परियेसितं ति पत्तं वा अप्पत्तं वा परियेसितं ।
अनुविचरितं मनसा ति चित्तेन अनुसञ्चरितं । कस्स पन अनु-
15 विचरितं मनसाति ? सदेवकस्स...पे०...सदेवमनुस्साया ति
सम्बन्धनीयं । तत्थ सह देवेही ति सदेवको, तस्स सदेवकस्स^५ ।
सेसपदेसु पि एसेव नयो ।

- सदेवकवचनेन चेत्य पञ्चकामावचरदेवग्गहणं वेदितब्बं,
समारकवचनेन छट्ठकामावचरदेवग्गहणं, सब्रह्मकवचनेन ब्रह्म-
20 कायिकादिब्रह्मग्गहणं, सस्समणब्राह्मणिवचनेन सासनस्स पच्चत्थिक-
समणब्राह्मणग्गहणं चेव समितपापबाहितपापसमणब्राह्मणग्गहणं च,
पजावचनेन सत्तलोकग्गहणं सदेवमनुस्सवचनेन सम्मुतिदेवअवसेस-
मनुस्सग्गहणं^६, एवमेत्थ तीहि पदेहि देवमारब्रह्मेहि सद्धिं सत्तलोको,
द्वीहि पजावसेन सत्तलोको^७ गहितो ति वेदितब्बो ।

B. 348

R. 188

१. ० च स्या०, रो० ।

२. ०सम्बोधिवसेन—सी०, स्या० ।

३. अट्टक०—सी०, स्या०, रो० ।

४. निन्नानाकारणतं—स्या०, रो० ।

५. ०लोकस्स—सी०, स्या०, रो० ।

६. ०सम्मतिदेव०—स्या०, रो० ।

७. ०वा—सी०, स्या०, रो० ।

अपरो नयो—सदेवकग्गहणेन अरूपावचरदेवलोको गहितो,
समारकवचनेन छकामावचरदेवलोको, सब्रह्मकवचनेन रूपीब्रह्मलोको,
सस्समणब्राह्मणादिवचनेन सम्मुतिदेवेहि सह अवसेससत्तलोको गहितो ।
अपिचेत्थ सदेवकवचनेन उक्कट्टपरिच्छेदतो सब्बलोकविसयस्स
भगवतो अभिसम्बुद्धभावे पकासिते येसमेवं सिया “मारो नाम 5
महानुभावो छकामावचरिस्सरो वसवत्ती, ब्रह्मा पन ततो पि
महानुभावतरो दसहि अङ्गुलीहि दससु चक्कवाळसहस्सेसु आलोकं
फरति, उत्तमज्झानसमापत्तिसुखं पटिसंवेदेति । पुथु च समणब्राह्मणा
इद्धिमन्तो दिब्बचक्खुका परचित्तविदुनो महानुभावा संविज्जन्ति,
अयं च सत्तकायो अनन्तो अपरिमाणो, किमेतेसं सब्बेसं येव विसयो 10
अनवसेसतो भगवता अभिसम्बुद्धो” ति । तेसं विमत्तिं विधमेन्तो
भगवा “सदेवकस्स लोकस्सा” ति आदिमाह ।

पोराणा पनाहु—“सदेवकस्सा” ति देवताहि सद्धिं अवसेस
लोकं परियादियति, “समारकस्सा” ति मारेन सद्धिं अवसेसलोकं,
“सब्रह्मकस्सा” ति ब्रह्मेहि सद्धिं अवसेसलोकं । एवं सब्बे पि 15
तिभवूपगे सत्ते तीसु पदेसु पक्खिपित्वा^१ पुन द्वीहि पदेहि परियादि-
यन्तो “सस्समणब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साया” ति आह । एवं
पञ्चहि पि पदेहि खन्धत्तयपरिच्छिन्ने सब्बसत्ते परियादियति ।

यस्मा तं तथागतो अभिसम्बुद्धं ति इमिना इदं दस्सेति—यं
अपरिमाणासु लोकधातुसु इमस्स सदेवकस्स लोकस्स “नीलं पीतकं” 20
ति आदि रूपारम्मणं चक्खुद्वारे आपाथं आगच्छति, तं सब्बं “अयं
सत्तो इमस्सिं खणे इमं नाम रूपारम्मणं दिस्वा सुमनो वा दुस्मनो
वा मज्झतो वा जातो” ति तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं । तथा यं
अपरिमाणासु लोकधातुसु इमस्स सदेवकस्स लोकस्स “भेरिसद्दो
मुदिङ्गसद्दो” ति आदि सद्धारम्मणं सोतद्वारे आपाथं आगच्छति, “मूल- 25
गन्धो तच्चगन्धो” ति आदि गन्धारम्मणं घानद्वारे आपाथमागच्छति,^२

- B. 349 “मूलरसो खन्धरसो” ति आदि रसारम्मणं जिह्वाद्वारे आपाथ-
 मागच्छति,^१ “कक्खळं मुदुकं” ति आदि पथवीधातुतेजोधातु-
 वायोधातुभेदं फोट्टब्बारम्मणं कायद्वारे आपाथमागच्छति,^१ “अयं सत्तो
 R. 189 इमस्मिं खणे इमं नाम फोट्टब्बं फुसित्वा सुमनो वा दुम्मनो वा
 5 मज्झतो वा जातो” ति सब्बं तं तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं ।

- तथा यं अपरिमाणासु लोकधातूषु इमस्स सदेवकस्स सुखादिभेदं
 धम्ममारम्मणं मनोद्वारे आपाथमागच्छति, “अयं सत्तो इमस्मिं खणे नाम
 धम्ममारम्मणं जानित्वा सुमनो वा दुम्मनो वा मज्झतो वा जातो” ति
 सब्बं तं तथागतस्स एवं अभिसम्बुद्धं । एवं यं इमस्स सदेवकस्स
 10 लोकस्स दिट्ठं सुतं मुतं विञ्जातं, तथागतेन अदिट्ठं वा असुतं वा अमुतं
 वा अविञ्जा तं^२ वा नत्थि । इमस्स पन महाजनस्स परियेसित्वा
 अप्पत्तं पि अत्थि, अपरियेसित्वा अप्पत्तं पि अत्थि, परियेसित्वा
 पत्तं पि अत्थि, अपरियेसित्वा पत्तं पि अत्थि । सब्बं पि तथागतस्स
 अप्पत्तं नाम नत्थि जाणेन असच्छिकतं । ततो एव यं अपरिमाणासु
 15 लोकधातूषु अपरिमाणानं सत्तानं चक्खुद्वारे आपाथमागच्छन्तं
 रूपारम्मणं नाम अत्थि, तं भगवा सब्बं सब्बाकारेण जानाति
 पस्सति । एवं जानता पस्सता चानेन तं इट्ठानिट्ठादिवसेन वा
 दिट्ठसुतमुतविञ्जातेषु लब्धमानपदवसेन वा “कतमं^३ तं^३ रूपं
 20 सनिदस्सनं सप्पट्ठिघं नीलं पीतकं” (धं० सं० १६७) ति आदिना
 नयेन अनेकेहि नामेहि तेरसहि वारेहि द्वेपञ्चासाय नयेहि
 विभज्जमानं तथेव होत्ति, वितथं नत्थि । एस नयो सोतद्वारादीसु^४
 पि आपाथमागच्छन्तेसु सद्दादीसु ।

- तस्मा तथागतो ति वुच्चती ति यं यथा लोकेन गतं, तस्स
 25 तथेव गतत्ता तथागतो ति वुच्चति । पाळियं पन “अभिसम्बुद्धं” ति

१. आपाथं आगच्छति—सी०, स्या०, रो० । १. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।
 ३-३. कतमन्तं—रो० । ४. सोतद्वारादीसु—रो० ।

वुत्तं, तं तथागतसद्देन समानत्थं । इमिना तथादस्सिभावतो
तथागतो ति अयमत्थो दस्सितो होति । वुत्तं हेतं धम्मसेनापतिना—

“न तस्स अद्दिट्ठमिधत्थि^१ किञ्चि,
अथो अविज्जातमजानितब्बं ।
सब्बं अभिज्जासि यदत्थि नेय्यं,
तथागतो तेन समन्तचक्खू’
(महा० नि० ३०६, चु० नि० १८८,
पटि० म० १४७) ति ।

5

सुत्तन्ते पि वुत्तं भगवता—

B. 350

“यं, भिक्खवे, सदेवकस्स लोकस्स...पे०...सदेवमनुस्साय
पजाय^२ दिट्ठं मुतं विज्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा,
तमहं^३ जानामि, तमहं^३ अब्भज्जासि, तं तथागतस्स विदितं, तं
तथागतो^४ न उपट्ठासी” (अं० नि० २.२७-२८) ति ।

10

R. 190

यं च, भिक्खवे, रत्तिं तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभि-
सम्बुज्झती ति यस्सं च विसाखपुण्णमरत्तियं^५ तथाआगतादिअत्थेन
तथागतो भगवा बोधिमण्डे अपराजितपल्लङ्के निसिन्नो तिण्णं
मारानं मत्थकं मद्दित्वा उत्तरितराभावतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं
आसवक्खयजाणेन सद्धिं सब्बज्जुतज्जाणं अधिगच्छति । यं च रत्तिं
अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायती^६ ति यस्सं च
विसाखपुण्णमरत्तियं^७ येव कुसिनारायं उपवत्तने मल्लानं सालवने
यमकसालानमन्तरे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति ।

15

20

१. अधिट्ठं इधत्थि—रो० ।

२. रो० पोत्थके नत्थि ।

३-३. तं अहं—रो० ।

४. तथागतस्स उपट्ठासी ति—सी०,

५. विसाखपुण्णमीरत्तियं—सी०,
स्या०, रो० ।

स्या०, रो० ।

७. विसाखपुण्णमीरत्तियं—सी०,
स्या०, रो० ।

६. परिनिब्बायति—रो० ।

- यं एतस्मिन् अन्तरे ति इमासं द्विन्नं सउपादिसेसअनुपादिसेसनिब्बान-
धातुनं वेमज्जे पञ्चचत्तालीसवस्सपरिमाणो काले पठमबोधियं^१ पि
मज्झिमबोधियं पि पच्छिमबोधियं पि^२ यं^३ सुत्तगेय्यादिप्पभेदं धम्मं
भासती निहिसनवसेन, लपति उद्धिसन वसेन, निहिसति पटिनिहि-
5 सनवसेन । सब्बं तं तथेव होती ति तं एत्थन्तरे देसितं सब्बं सुत्त-
गेय्यादिनवज्जं बुद्धवचनं अत्थतो व्यञ्जनतो च अनुपवज्जं अनूनं^४
अनधिकं^५ सब्बाकारपरिपुण्णं रागमदनिम्मदनं...पे०... मोहमद-
निम्मदनं, नत्थि तत्थ वालग्गमत्तं पि अवक्खलितं, एकमुद्धिकाय
लञ्छितं विय एकनाळिया मित्तं विय एकतुलाय तुलितं विय च तं^६
10 तथेव होति यस्सत्थाय भासितं, एकन्तेनेव^७ तस्स साधनतो, नो
अञ्जथा । तस्मा तथं अवितथं अनञ्जथं । एतेन तथावादिताय
तथागतो ति दस्सेति । गदअत्थो अयं गतसद्दो दकारस्स तकारं कत्वा,
तस्मा तथं गदती ति तथागतो ति अत्थो । अथवा आगदनं आगदो,
वचनं ति अत्थो । तथो अविपरीतो आगदो यस्साति^८ दकारस्स
15 तकारं कत्वा तथागतो ति एवमेत्थ पदसिद्धि वेदितब्बा ।

- यथावादी तथाकारी ति ये धम्मे भगवा “इमे धम्मा अकुसला
R. 191 सावज्जा विञ्जुगरहिता समत्ता समादिन्ना अहिताय दुक्खाय
B. 351 संवत्तन्ती” ति परेसं धम्मं देसेन्तो वदति, ते धम्मे एकन्तेनेव सयं
पहासि ये पन धम्मे भगवा “इमे धम्मा कुसला अनवज्जा विञ्जुप्प-
20 सत्था समत्ता समादिन्ना हिताय सुखाय संवत्तन्ती” ति वदति,
ते धम्मे एकन्तेनेव सयं उपसम्पज्ज विहासि । तस्मा यथावादी भगवा,
तथाकारी ति वेदितब्बो । यथाकारी तथावादी ति सम्मदेव सीला-
दिपरिपूरणवसेन सम्मा पटिपन्नो सयं यथाकारी भगवा, तथेव
धम्मदेसनाय परेसं तत्थ पतिट्ठापनवसेन तथावादी^९ । भगवतो हि

१. सी० पोत्थकेसु नत्थि ।

२-३. अनूनमनधिकं—स्या, रो० ।

४. एकन्तेनेवत्थाय—स्या०, रो० ।

५. तथाकारी—रो०

६. सी०, स्या पोत्थकेसु नत्थि ।

७. स्या, रो०, पोत्थकेसु नत्थि ।

८. अस्साति—सी०, स्या०, रो० ।

वाचाय कायो अनुलोमे ति, कायस्स पि वाचा । तस्मा यथावादी
तथाकारी, यथाकारी तथावादी च होति । एवंभूतस्स चस्स यथा
वाचा, कायो पि तथागतो पवत्तो । यथा च कायो, वाचा पि तथा
गता पवत्ता ति अत्थो ।

अभिभू अनभिभूतो ति उपरि भवग्गं हेट्ठा अवीचिनिरयं परियन्तं 5
कत्वा तिरियं अपरिमाणासु लोकधातूसु भगवा सब्बसत्ते अभिभवति
सीलेन पि समाधिना पि पञ्जाय पि विमुत्तिया पि विमुत्तिआण-
दस्सनेन पि, न तस्स तुला वा पमाणं वा अत्थि, असमो असमसमो
अप्पटिमो^१ अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो अतुलो अप्पमेय्यो अनुत्तरो
धम्मराजा देवानं^२ अतिदेवो^३ सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा । 10
ततो एव सयं न केनचि अभिभूतो ति अनभिभूतो । अञ्जदत्थू^४ ति
एकंसत्थे निपातो । यं हि किञ्चि नेय्यं नाम, सब्बं तं हत्थतले आमलकं
विय पस्सती ति दसो । अविपरीतं आसयादिअवबोधेन हितू-
पसंहारादिना च सत्ते, भावञ्जत्तूपनयवसेन^५ सङ्खारे सब्बाकारेन
सुचिण्णवसिताय समापत्तियो चित्तं च वसे वत्तेती ति वसवत्ती । 15
एत्तावता अभिभवनट्टेन भगवा अत्तनो तथागतभावं दस्सेति ।

तत्रेवं पदसिद्धि वेदितब्बा—अगदो विय अगदो । को पनेस ?
देसनाविलासो चेव पुञ्जुस्सयो च । तेनेव हेस महानुभावो भिसक्को
विय दिब्बागदेन सप्पे, सब्बे परप्पवादिनो सदेवकं च लोकं अभि-
भवति । इति सब्बलोकाभिभवने तथो अविपरीतो देसनाविलासो 20
चेव पुञ्जुस्सयो च अगदो अस्सा ति दकारस्स तकारं कत्वा B. 352
तथागतो ति वेदितब्बो । तेन वुत्तं “सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०...
वसवत्ती^५, तस्मा तथागतो ति वुच्चती” ति ।

गाथासु सब्बलोकं अभिञ्जाया ति तेधातुकलोकसन्निवासं R. 192
जानित्वा । सब्बलोके यथातथं ति तस्मि तेधातुकलोकसन्निवासे यं 25

१. अप्पटिसमो—स्या० ।

२-२. देवातिदेवो—स्या०, रो० ।

३. अञ्जदत्थून्ति—रो० ।

४. भावञ्जइत्तूपनयनवसेन—रो०, स्या० ;

५. वसवत्ति—रो० ।

भवतयूप०—सी० ।

किञ्चि नेय्यं, तं सब्बं यथातथं अविपरीतं जानित्वा । सब्बलोक्-
विसंयुत्तो ति चतुन्नं योगानं अनवसेसप्पहानेन सब्बेन पि लोकेन
विसंयुत्तो विप्पमुत्तो । अनूपयो^१ ति सब्बस्मिं पि लोके तण्हादिट्ठि-
उपयेहि अनूपयो^२ तेहि उपयेहि विरहितो ।

- 5 सब्बाभिभूति रूपादीनि सब्बारम्मणानि सब्बं सङ्खारगतं सब्बे
पि मारे अभिभवित्वा ठितो । धीरो ति धितिसम्पन्नो । सब्बगन्थप्प-
मोचनो^३ ति सब्बे अभिज्झाकायगन्थादिके^४ मोचेत्वा ठितो
वेनेय्यसन्तानो^५ पि अत्तनो देसनाविलासेन^६ तेसं पमोचनतो
सब्बगन्थप्पमोचनो^३ । फुट्ठास्साति फुट्ठा अस्स । करणत्थे इदं
10 सामिवचनं, फुट्ठा अनेना ति अत्थो । परमा सन्ती ति निब्बानं ।
तच्चिह् तेन आणफुसनेन फुट्ठं । तेनेवाह “निब्बानं अकुतोभयं” ति ।
अथवा परमा सन्ती ति उत्तमा सन्ति । कतरा सा ति ?
निब्बानं । यस्मा पन निब्बाने कुतोचि भयं नत्थि, तस्मा तं
अकुतोभयं ति वुच्चति ।

- 15 अनीघो ति निदुक्खो । सब्बकम्मखयं^७ पत्तो^८ ति सब्बेसं
कम्मानं खयं परियोसानं अच्चन्ताभावं पत्तो । विमुत्तो उपधिसङ्खये
ति उपधिसङ्खयसङ्खाते निब्बाने तदारम्मणाय फलविमुत्तिया विमुत्तो ।
एस सो ति एसो सो । सीहो अनुत्तरो ति परिस्सयानं सहनट्टेन
किलेसानं हननट्टेन च तथागतो अनुत्तरो सीहो नाम । ब्रह्मं ति
20 सेट्ठं । चक्कं ति धम्मचक्कं । पवत्तयी ति तिपरिवट्ठं द्वादसाकारं
पवत्तेसि ।

R. 193

इती ति एवं तथागतस्स गुणे जानित्वा । सङ्गम्मा ति समा-
गन्त्वा । तं नमस्सन्ती ति तं तथागतं ते सरणं गता देवमनुस्सा

१. अनुसयो—सी०, स्या०, रो० । २. उपयेहि—सी०, स्या०, रो० ।
३-३. सब्बगण्ठप्पमोचनो—सी०, स्या०, रो० । ४. गण्ठादिके—रो० ।
५. वेनेय्यसन्तानेन—सी०, स्या०, रो० । ६. ०च—सी०, स्या०, रो० ।
७-७. ०कम्मखयप्पत्तो—सी०, स्या०, रो० ।

नमस्सन्ति । महन्तेहि सीलादिगुणेहि समन्नागतत्ता महन्तं,
चतुर्वेसारज्जयोगेन वीतसारदं । इदानीं यं वदन्ता ते नमस्सन्ति, तं
दस्सेतुं दन्तोति आदि वुत्तं । तं उत्तानत्थमेव ।

इति इमस्मिं चतुक्कनिपाते छट्ठे सत्तमे च सुत्ते वट्ठं कथितं, B. 353
पठमदुत्तियततियद्वादसमतेरसमेसु^१ विवट्ठं कथितं, सेसेसु वट्ठविवट्ठं^५
कथितं ति वेदितव्वं ।

लोकसुत्तवर्णना निट्ठिता^२ ।

इति परमत्थदीपनिया खुट्ठकनिकायट्ठकथाय

इतिवुत्तकस्स

चतुक्कनिपातवर्णना निट्ठिता ।

—०—

एतावता च—

धम्मिस्सरेन जगतो, धम्मालोकविधायिना^१ ।
 धम्मानं बोधनेय्यानं, जानता देसनाविधिं ॥
 तं तं निदानमागम्म, सब्बलोकहितेसिना ।
 5 एकादिप्पभेदेन, देसितानि महेसिना ॥
 दसुत्तरसतं द्वे च, सुत्तानि इतिवुत्तकं ।
 इतिवुत्तप्पभेदेन, सङ्गायिसु महेसयो ॥
 छळभिञ्जा वसिप्पत्ता, पभिन्नपटिसम्भिदा ।
 यं तं सासनधारेय्हा, धम्मसङ्गाहका पुरे ॥
 10 तस्स अत्थं पकासेतुं, पोराणट्टकथानयं ।
 निस्साय या समारद्धा, अत्थसंवण्णना मया ॥
 सा तत्थ परमत्थानं, सुत्तन्तेसु यथारहं ।
 पकासना परमत्थ-दीपनी नाम नामतो ॥
 15 सम्पत्ता परिनिट्ठानं, अनाकुलविनिच्छया ।
 अट्ठत्तिसप्पमाणा^२, पाळिया भाणवारतो ॥
 इति तं सङ्खरोन्तेन, यं तं अधिगतं मया ।
 पुञ्जं तस्सानुभावेन, लोकनाथस्स सासनं ॥
 ओगाहेत्वा^३ विसुद्धाय, सीलादिपटिपत्तिया ।
 सब्बेपि पाणिनो होन्तु, विमुत्तिरसभागिनो ॥
 चिरं तिट्ठतु लोकस्मिं, सम्मासम्बुद्धसासनं ।
 तस्मिं सगारवा निच्चं, होन्तु सब्बेपि पाणिनो ॥
 सम्मा वस्सतु कालेन, देवोपि जगतिप्पति ।
 सद्धम्मनिरतो लोकं, धम्मेनेव पसासतूति ॥

इति बदरतित्थविहारवासिना^४ आचरियधम्मपालेन कता ।

इतिवुत्तकस्स अट्टकथा निट्ठिता ।

B. 355
R. 194²⁰

१. धम्मालोकविदस्सिना—स्या०, रो० । २. अट्ठत्तिसप्पमत्ताय—रो०, स्या० ।

३. ओगासेत्वा—रो० ।

४. बदरितिट्ठो—रो० ।

इतिवृत्तक-श्रुतकथा

सद्धानुवकमणिका

अ		अगदो	१५०,४४१
अकतकल्याणो	१२८,१८६	अगमनीयद्वानवीतिवकमचेतना	२७९
अकतं	१९८	अगमनीयद्वानं	२७९
अकथंकथी	५१,२३९	अगारस्मा	१९४
अकनिट्टगामी	६३,६४	अगारिय मुनि	१८५
अकनिट्टं	६४	अगुत्तद्वारता	१२३
अकालमेधो	१६६	अगुत्तद्वारो	१२१
अकिच्छलाभो	१००	अगोचरभावतो	२०१
अकिरियवादो	१८७	अगधम्म समाहितो	३४७
अकुतोभयं	४४२	अगपुग्गलो	१७२
अकुप्पधम्मो	२०९	अगप्पत्तो	३४७
अकुप्पसभावत्ता	३६३	अगप्पसादा	३३८,३३९
अकुसलकम्मं	१२८	अगफलञ्जाणसङ्घातं	२१३
अकुसलचित्तप्पादो	२२१	अगफलधम्मा	२४३
अकुसलजातं	१२८	अगफलभूता	२४५
अकुसलधम्मसमायोगतो	२२१	अगभूता	३३९
अकुसलधम्मानं	२२०	अगमक्खायती	३४१
अकुसलभावसाधकस्स	२२०	अगमग्गधम्मा	३६४
अकुसलभावसाधको	२२०	अगमग्गववज्झो	२४०
अकुसलभावं	२२०	अगमग्गं	१३४
अकुसलमूलानि	२२०	अगग्ग्हि	३७२
अकुसला	४७,६५	अगविपाकत्ता	३४०
अकुसला धम्मा	१४२,२०२	अगसद्दो	३३८
अकुसलानं	६०,२२०,२४०	अगस्मि दानं	३४७
अकुसलं	१९४,२३८	अगस्स दाता	३४७
अक्खिकूपके	१२५	अगहणे	४१
अक्खिरोगादीनं	२००	अगव्ठानं	११८
अक्खं	१२२	अगव्ठो	११९

अग्गा	३६	अञ्जातिस्थिया	३३३
अग्गि	५३, ३५५	अञ्जाथा	२३२
अग्गिआहितादिसद्धानं	२१३	अञ्जादत्थु	१५०, ४४१
अग्गिक्खन्धो	१६०	अञ्जाणदुक्खा	२२५, २३२
अग्गिक्खन्धूदकधारापवत्तनं	१६०	अञ्जां जीवं	२३८
अग्गिवण्णो	२१५	अञ्जां शरीरं	२३८
अग्गिवेस्सन	१८०	अट्ट	१४६
अग्गे बुद्धे	३४६	अट्टअरियपुग्गलसमूहसङ्घातो	३४४
अग्गं आयु	३४७	अट्टकथाचरिया	४०
अघस्स घाता	८१	अट्टगुणसमन्नागते	२५
अङ्गपरिच्चायं	१४७	अट्टङ्गपेतं	१४७
अङ्गलग्नं	३३८	अट्टङ्गिको	१०८, १३६, २४४
अङ्गुलिमालके	३८७	अट्टङ्गिको मग्गो	१६३, २७०
अचलो	९७	अट्टङ्गिकं मग्गं	७९
अच्चन्तक्खयो	३९०	अट्टङ्गलमत्तं	३५१
अच्चन्तनिरोधाय	२१६	अट्टपत्तिको	४३
अच्चन्तसुखताय	२०१	अट्टपुरिसपुग्गला	३४४
अच्चन्ता भावेहि	४१	अट्टप्पत्तिको	४५
अच्चम्भिता	२८४	अट्टसमापत्तिलाभी	९६
अच्चरद्धवीरियं	३७८	अट्टानमेतं	२७३
अच्छरियमनुस्सभावतो	३३९	अट्टारसधातुयो	६५
अजठता	२८४	अट्टारसन्नं	५६
अजातसत्तुना	४०	अट्टिकङ्कलूपमाकामा	२०७
अजातसुत्तं	८४	अट्टिकङ्कलं	१०६
अजातिधम्मत्ता	१९८	अट्टिखलो	१०५
अजातं	१९८	अट्टिपुञ्जपरिमाणो	१०६
अजीवं	२४६	अट्टिरासी	१०५
अजुगत्ता	१६६	अट्टुपत्तिको	४४
अजेठकाति	१९६	अट्टुपत्तिया	४३
अज्झत्तसमुट्ठानं	१९३	अट्टुप्पत्ति	४५
अज्झत्तिकसरीरस्स	२२८	अट्टुप्पत्तिया	९०, ३३३
अज्झत्तिकानं	४१२	अण्डभूतो	१७७
अज्झत्तिकं	७७	अणुमत्तेसु	३६५
अज्झासयो	४४	अणुं	११८
अज्झोहरणं	२८१	अतक्कावचरं	२०१
अज्झसारपरबी	१७८	अतप्पा	६३
		अतज्झासयो	४३, ४४, ४६

अत्तना	२१७	अत्थपटिसम्भदा	१५५, १५६
अत्तनिअत्थिभावं	३८१	अत्थव्यञ्जनपरिपुर्णि	३४
अत्तनो	११, ६२, ६६, ६७, २०५, २४२	अत्थव्यञ्जनपरिपुणं	३५
अत्तपच्चक्खभावं	२६५	अत्थमज्जको	२८०
अत्तपच्चक्खं	२२४	अत्थविभावना	३९१
अत्तपरिच्चजनं	२७२	अत्थसिद्धि	२७९
अत्त परिच्चागो	१०	अत्थस्स विज्जापनाय	४११
अत्त परिच्चागं	१४७	अत्थसंवणनको	१०३
अत्त व्यावाधाय	३३२	अत्थिभावजोतकवचनं	२००
अत्त भावजनकानि	११२	अत्थिभावदीपनत्थं	१९७
अत्तभावे	१२१	अत्थिभावो	२००
अत्तहितपरहितपटिपत्ति	४१	अत्थिभावो सुखं	२३२
अत्तहितपरहितानं	२४८	अत्थिभावं	१९९
अत्ता	४६, २१७	अत्थद्वारे	२८
अत्तानुवादभयं	१९५	अदण्डारहो	२७८
अत्तानं परिमोचेति	३५	अदिट्ठं	५१
अतिकम्मं	२६७	अदिन्नस्स आदानं	२७८
अतिक्कन्तमानुसकं	३७८	अदिन्ना दानं	२७८, २८२
अतिक्कमं	२१८, २६७, २७३	अदुक्खमसुखा	२२४-६, २३१-४
अतिक्कम्म	२४२	अदुक्खमसुखावेदना	२३५
अतिक्कम्मा	२४२	अदुट्ठचित्तस्स	३३६
अतिक्खभावतो	४१७	अदुट्ठचित्तो	११७
अतिजातो	२६८	अदुट्ठदुर्विभ	३३६
अतिण्णो	१७९	अदुसितचित्तो	११७
अतिदुक्करा	१५३	अदोसापधाना	१३८
अतिदेवा	१५०, ४४१	अद्धाविमुत्तं	५१
अतिपातो	२७५	अद्धुवो	१४४
अतिभयानकं	३३६	अद्धुवं	२००
अतिलीनवीरियं	३७८	अधम्मा	१५
अतिसक्को	१५०	अधिकरणं	८८
अतुलितं	५१	अधिगतत्ता अरहा	३६४
अत्तुपनिबन्धट्ठे न	२०३	अधिगतमग्गो	२७०
अत्थकिरियासिद्धि	२७८	अधिगतविज्जस्स	३७७
अत्थकुसलो	२७	अधिगतानं	१६७
अत्थङ्गमो	१६८	अधिगतो	१५१
अत्थजातं	५५	अधिगमनतो	२०४

अधिगमव्यतिसिद्धि	३४	अनन्तवा लोको	२३८
अधिगहिता	३८९	अनपेक्खो	१३
अधिचित्तसिक्खा	२०७	अनभिजानं	६५
अधिद्वानमेत्ता	१०	अनभिनन्दितानी	२०४
अधिद्वानं	२३०, २३१	अनभिभूतो	१५०, ४४१
अधिपञ्चासिक्खा	२०७	अनभिसम्बुद्धा	१५७, १५८
अधिपञ्चासिक्खासङ्ख्याता	२०८	अनभिस्सरो	१४४, १७७
अधिपतेय्यद्वो	१५४	अनलसता	२८४
अधिपति	१९४	अनवकासो	२७३
अधिमतत्पयोगं	६३	अनवज्जधम्मा	१९५
अधिमत्ता	२२६	अनवज्जधम्मे	१८३
अधिमुत्ति	१६०	अनवज्जभावना	१०१
अधिमोक्खबहुलता	४३०	अनवज्जसञ्जा	९
अधिवचनं	२००, २४८	अनवज्जा	६५
अधिवासे	४१९	अनवसिद्धं	२०९
अधिसीलसिक्खा	२०७	अनवसेसपरियादानं	११२
अधिसीलं	७६	अनवसेसप्पहानेन	४४२
अनगारियभावं	४७	अनवसेसवट्ठू पसमो	१९८
अनगारियमुनि	१८५	अनवसेसवाचको	६५
अनगारियं	१९४	अनवसेसवेदन्तपारगुं	३८६
अनज्झिद्वो	४५	अनवसेसं	६५
अनञ्जाथमेतं	१४८	अनसवं	३०४
अनञ्जासाधारणा	९	अनाकलनं	२३२
अनञ्जासाधारणे	१६०	अनागतंसे	१५४
अनञ्जासाधारणं	१६१	अनागमनतो	४९, ३६१
अनञ्जासाधारणं उत्तमसभावं	३४६	अनागामिकभावकरस्स	४९
अनञ्जासारा	२०८	अनागामिता	४९
अनट्ठा	२०९	अनागामिफलं	६३, २०६
अनट्ठितकिरियता	१०१	अनागामिमग्गफलधम्मा	३६४
अनत्त तो	२४७	अनागामिमग्गवज्झो	६३
अनत्तलक्खणं	७९	अनागामिमग्गेन	२६६, ३६१
अनत्ता	१०३, २१८	अनागामी	४९, ३६१
अनत्तानुपस्सना	२०५	अनाचरियको	२६८
अनत्थजननो	५९, ३३०	अनाचारं	३६८
अनधिवासनवसेन	१३८	अनातापी	४१९
अनन्तप्पभेदं	१८२	अनादिमतसं सारे	७१

अनादीनववदसावी	१२३	अनुपलितो	१८०
अनारम्भणा	१६८	अनुपवज्जो	२७८
अनालम्बित्वा	१३९	अनुपसग्गो	२८
अनावत्तिधम्मो	३६२	अनुपस्सना	२०५
अनावरणञ्चाणं	१६१, १७३	अनुपादय ररितस्सेय्या	३५८
अनावरणभूता	१६६	अनुपादय आसवेहि	३६६
अनावरणं	१७३	अनुपादिसेसा	२०२
अनासवं	१८५, २५१	अनुपुब्बविहारा	१०
अनिक्खित्तधुरो	८३	अनुपेक्खाय	४८
अनिच्चता	१४३	अनुप्पत्तसदत्थो	२०२
अनिच्चतो	१२६, २४७	अनुप्पत्ता	१६८
अनिच्चलक्खणं	७९	अनुप्पत्तिधम्मं	१५७
अनिच्चा	२१७, २३४, २९२	अनुप्पत्तो	२०२
अनिच्चानुपस्सना	२०५	अनुप्पादनत्थाय	२१६
अनिच्चं	१०३	अनुप्पादनिरोधो	२३४, २३९
अनिट्ठागन्धं	१६६	अनुप्पादा	२१८
अनिट्ठानुभवनलक्खणा दुक्खा	२२४	अनुबद्धता	२२७
अनिट्ठफलो	२७५	अनुबद्धा	४०
अनिट्ठारम्भणपरिञ्जा	२३५	अनुबन्धो अस्सा	३५२
अनिब्बुतो	३५४	अनुबोधञ्चाणेन	३९०
अनिराकतज्ज्ञाना	२०५, २०६	अनुमानिकं	१७५
अनिरुद्धता	२०३	अनुम्मत्तता	२८४
अनिस्सरणपञ्जो	१२३	अनुभवमाना	२२९
अनिस्सितेना	२०४	अनुयुत्तो	९७
अनीतिहं	१३९	अनुहद्धा	४९
अनीधो	४४२	अनुलोमञ्चाणं	१९९
अनुग्गहकारी	२२६	अनुलोमिकायं	१५९
अनुग्गहसभावा	२३२	अनुलोमेन	४८
अनुत्तरदक्खिणेय्य	३८६	अनुविचरितं	१४९
अनुत्तरो	४४२	अनुसटो	१७७, १७८
अनुत्तरं	२१३, २५१	अनुसन्धि	२४९
अनुत्तरं पुञ्जाक्खेत्तं	३४६	अनुसयो	२३०, २३१
अनुत्तरं सम्मासम्बोधि	१४९	अनुसयं	१६०
अनुद्धसेती	२१४	अनुस्सति	१६२
अनुपब्बज्जं	३९५	अनुस्सदं	३७०
अनुपलभमानता	२२८	अनुस्सरति	३७४

अनुस्तरिता	१६२	अपच्चया घम्मा	१९९
अनूपयो	४४२	अपचितिसहगतं	२४७
अनेकपुग्गलाधिष्ठानं	४२३	अपनीता	२६
अनेकभेदा	११	अपव्वजितं	१७३
अनेकविधा मुनियो	१८५	अपरप्पच्चयं	१३९
अनेजमसोक	२७०	अपरिणायको	१७८
अनोत्तप्पं	२४०	अपरिनिव्वुतो	१७९
अनोत्तापी	१३१, ४१९	अपरिमाणानं	१४८, १५४
अनोभासनीया	१६८	अपरियोसितसिक्खानं	२४४
अनोलीयन्तो	१४४	अपरिसुद्धकायसमाचारो	५७
अन्तद्वयं	२१६	अपरो	१८
अन्तरधानं	१४३	अपलिवुद्धं	२५०
अन्तरन्तरा	२४९	अपसावज्जो	२८०
अन्तरा अमिता	३२९, ३३०	अपसावज्जं	२७८
अन्तरापपरिनिव्वायी	६३	अपहानधम्मो	२०९
अन्तरामला	३२९	अपहानधम्मं	२०८
अन्तरायकरा	७४	अपायदुक्खं	१४३, २६९
अन्तरायाया	१५८	अपायदुक्खभूता	१४२
अन्तरायिका	१५७	अपायभयं	१९५
अन्तवा लोको	२३८	अपायभूमि	२७४, ३४१
अन्तिमदेहधरो	१८५, ३८३	अपायमुद्दाभिमुखो	४१२
अन्तिमसरीरधारीनं	१९२	अपायिका	२१४
अन्तेवासिको	२७२	अपायं	९१
अन्तोगधा	१५८	अप्पच्चक्खकारीनं	१९९
अन्तोगन्धं	३७४	अप्पच्चयनिव्वानं	३४३
अन्तोगामिनं	१३९	अप्पटिकारदुक्खाभिभूतं	७४
अन्तोसारो	२२१	अप्पटिकूलं	२७०
अन्धकभासादीसु	१०३	अप्पटिजानन्तो	३५
अन्धकारपच्चुपट्टानि	६०	अप्पटिपुग्गलो	३३९, ४४१
अन्धकारा	२२५	अप्पटिभागो	३३९, ४४१
अन्धतमं	६०, ३३१	अप्पटिमो	३३९
अन्धबालानं	१९३	अप्पटिविरता	२७८
अन्धभावकरं	३३१	अप्पटिसमो	३३९
अन्धभावलक्खणो	६०	अप्पटिहतं	१५४
अन्वावट्टना	७८	अप्पटिहतं ज्ञाणं	१५५
अपचयानसहगतं	२४८	अप्पणिहित विमोक्खो	२३५

अप्पत्तमानसो	७७	अव्यापज्जरतो	१८२
अप्पमज्जनं	१०२	अव्यापज्झा रामा	१८३
अप्पमत्त कं	७, १३४	अब्रह्मचरियेन	२१४
अप्पमादपदस्स	१७०	अब्रह्मचारी	१३५, २१४
अप्पमादभावना	१०१	अभवुप्पत्ति का	२०२
अप्पमादमूलका	१०२	अभवो	६७
अप्पमादरता	२०७	अभयदानमेत्थ	३७१
अप्पमादसंमोसरणा	१०२	अभयसञ्जाय	४८
अप्पमादो	१०१, १०३	अभवो	२४१
अप्परजक्खतादिभेदेन	२५	अभावतो	२०१
अप्परजक्खो	१५९	अभावं	६८
अप्पवत्तनतो	१३९	अभिजप्पा	३७८
अप्पसावज्जो	२७६, २७९	अभिजातिकखणे	१६६
अप्पस्सुतो	२६५	अभिजानं	६७
अप्पहानत्थं	१०४	अभिज्झा	४२३
अप्पहानधम्मा	२०९	अभिज्झालू	३५१
अप्पहीनत्ता	२३१	अभिज्झात्थं	१४०
अप्पहीनभव योगत्ता	३६१	अभिज्झातं	१८४
अप्पहीनं	१८३	अभिज्झाय	४४१
अप्पनासमाधिना	२१०	अभिज्जोध्येसु	११
अप्पानी	३८७	अभिधम्मपिटकं	५
अप्पिच्छकथा	८२	अभिधम्मेहि	१४२
अप्पिच्छो सन्तुट्ठो	३६८	अभिनिब्बत्ता	१५६
अपुञ्जाकरोति	२६५	अभिनिवेसो	७९, २३८
अपुञ्जाभिसङ्खारो	१६०	अभिनीतत्ता	३५०
अपेतसोको	१८६	अभिनीहारं	४५, १५१
अबुद्धिपुग्गला	१९९	अभिपत्थनीयभावतो	२३१
अव्वोकिण्णं	३४५	अभिभू	१५०, ४४१
अव्वोचिच्छन्नं	२४२	अभिभूतो	३३३
अव्वभुनुमोदनं	२४७, २४८	अभिमुखीकरणं	२२०
अव्वभादिउपक्किलेसविमुत्तो	२४२	अभिसङ्खरोति	९३
अव्वभुतधम्मं	५	अभिसङ्खारभारो	२०२
अव्वयग्गचित्तो	८१	अभिसङ्ग रसो	५१
अव्वयभिचारवोहारो	१५६	अभिसम्बुद्धता	१७३
अव्वयाकता	२२१, २५१	अभिसम्बुद्धतो	१०१
अव्वयापज्जं	९९	अभिसम्बुद्धो	१३९, १४६, १४८, १५१, २६९

अभिसम्बोधितो	१०१	अरति	४२७
अभिरूपो	१८०	अरद्धं	२६५
अभिसल्लेखिका	८२	अरहता	१५, २४५
अभिसापो	३४९	अरहतो खीणा	२०२
अभूतत्थो	३०	अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स	३३९
अभूतवचनं	२८०	अरहत्तफलधम्मा	६४३, २४५
अभूतवादी	२१४	अरहत्तफलभावं	२४४
अभूतं वत्थु	२८०	अरहत्तफलसमाधि	३०४
अभूतं	१९८	अरहत्तफलसमाधिना	३५४
अमग्गे	४८	अरहत्त फलं	२४४
अमग्गो	७९	अरहत्त मग्गञ्जाणविज्जा	३७९
अमच्छरी	३८७	अरहत्तमग्गधम्मा	२४४
अमतट्ठो	१५४	अरहत्तमग्गा	४०९
अमतधातुं	१४	अरहत्तमग्गो	२३६
अमतपदं	१०३	अरहत्तं ६३, ८४, १३४, २०३, २०६, २४२	
अमतमहानिब्बानिब्बानधातुखन्ध		अरहन्तं	१०५, १७३, १७६
संख्यातानं	१६८	अरियधम्मस्स अकुसला	३५५
अमतमहानिब्बानमेव	२०१	अरियधम्मे अकोविदे	३५५
अमतमहानिब्बानस्स	१९७	अरियपुग्गलस्स	३०४
अमतं	३७	अरियपुग्गला	३८४
अमत्तञ्ज्	१२३, १२७	अरियपुग्गलानं	२८३
अमनसिकारो	३७८	अरियपुग्गलो	१०८
अम्भो पुरिसा	४१०	अरियफलपटिलाभकरत्ता	१६३
अमित्तसत्तु	३२९	अरियभावकरत्ता	१६३
अमिता	३२९	अरियभूमि	३८४
अमुच्चित्तुकम्यताय	४८	अरियमग्गञ्जाणं	४२१
अमुत्तो	१७९	अरियमग्गधम्मा	१९८
अमुत्तासि	३७५	अरियमग्गपटिबोधेन	२१२
अयमाहारो	५४	अरियमग्गपुब्बङ्ग मो	१५८
अयोगुल्लेसु	१९५	अरियमग्गभावतानुयोगमनुयुत्तो	३०४
अयोधरपण्डित	१४	अरियमग्गानं	४८
अयोनिसोमनसिकारो	२४०	अरियमग्गे	१३६, २०२
अयोनिसोमनसिकारं	४२८, ४२९	अरियमग्गो	८०, १४३, १५५, १७०,
अयोपाकारपरियन्तो	३३६		२१८, २६०
अयोमया भूमि	३३६	अरियमग्गं	१७२, २३४
अरणीयतो	१५५	अरियवासा	१०

अरियवासेसु	२०२	अविक्खित्त चित्तो	३४
अरियसच्चानि	७. २५०	अविक्खित्तो	८१
अरियसच्चानं	२१, ६५, ७८, १०७	अविक्खेपलक्खणो	१६२
	१५४, १८४	अविघातत्ता	२०२
अरियसच्चं	१६३	अविज्जा ४१, ६०, ७१, ७३, २४०, ३७६	
अरियसावका	३८४	अविज्जाखेतं	७४
अरियसावकानं	३८६	अविज्जागतो	१७७
अभियसावको	१६१, १६२, २३६	अविज्जादिहेतुका	२३०
	२७५. ३०३, ३४२	अविज्जानिहाय	२१२
अरियसाविकाय	३६, ४०	अविज्जानिमित्तं	२३५
अरियसंघो	१७०	अविज्जानीवरणतो	७०
अरियानं	१०३	अविज्जानीवरणानं	३६६
अरियो	१३६, १६३, २३६-२४४	अविज्जानीवरणं	७१, ७२
अरियं	७	अविज्जानुसयो अनुसेति	२३१
अरियं अटुङ्गिकं मग्गं	८०, २७३	अविज्जापक्खिको	२३१
अरुपकम्मट्ठानं	२२९, २३०	अविज्जापच्चया	७४
अरुपक्खन्धा	७९	अविज्जा भवतण्हादिको	७९
अरुपतण्हाय	२२३	अविज्जामूलिका	१८९
अरुपधातु	२२२, २२३	अविज्जासङ्गो	३५९
अरुपभवो	२१६, २२२, २२३, ३४०	अविज्जासवो	१४२, २४०
अरुपसभावा	२२३	अविज्जासंयोजनो	२०३
अरुपावचरज्ज्ञानं	२६६	अविनासितज्ज्ञाना	२०५
अरुपावचरधम्मा	२२२	अविपरीतसभावतो	२१७, २१८
अरुपावचरा	२६७	अविपरीतो	१५०
अरुपावचरे	१६६	अविपरीतं	१६९, १८४, २०७
अरुपिनो	१०१, २३०, ३४०	अविभूता	२२५
अरोग्यसंविधानं	१००	अविभूतं	५१
अलग्गमानसो	१४४	अविराजयं	६६
अलङ्कृतपटियत्तं	१६७	अविमुद्धसीलस्स	२०६
अलज्जनं	१९५	अविसंवादनतो	१५४, १५५
अलंसमक्खातारो	३९४, ३९५	अविहा	६३
अवचिनिरयं पत्तो	३३५	अवीचिजालानं	१०९
अवण्णयी	३७२	अवीचिनिरये	१०९
अवत्थाविसेसं	२२८	अवीचिमहानिरयं	३३३
अवसेसा	१४२	अवीतिक्कमो	१३८
अवसेसा तण्हा	२४१	अवुट्ठिकसमो	२८६

अवूपसन्ताकारो	४२९	असरणीभूतो	१७७
अवूपसमो	४२९	असल्लीनो	१८०
अवेच्चप्पसादा	३३९	असस्सतो	२३८
असक्कच्चकिरियता	१०१	असहायो	३३९
असक्कोन्तो	६३	असातच्चकिरियता	१०१
असह्वतट्ठो	१५४	असातं	२३२
असह्वतसम्मतिधम्मानं	१७४	असातं दुक्खिन्द्रियं	२३२
असह्वता	१९९, ३४३	असाभावा	२३९
असह्वता धम्मा	१९९	असारम्भिता	२८४
असह्वता धातु	२००	असितं	३७०
असह्वतं	१९८, १९९	अस्मि लोके	१८९
असह्वेय्यानि	११	असीतिया	२७४
असञ्जातफलो	५४	असीलस्स	२०६
असञ्जाता	२१५	असुचि	१९४
असञ्जिज्ञानो	३४०	असुजातो	२६८
असञ्ज्जीभवो	२१६, ३४०	असुभसञ्जिज्ञानो	३५६
असण्ठिता	२२३, २६७	असुभनिमित्तं	५४, ४२५
असतिअमनसिकारो	५७	असुभारम्मणं	२६६
असदिसं	७७	असूरो	२०९
असद्धम्मा	३५	असेक्खधम्मक्खन्धा	२४५
असद्धमेहि	३३३	असेक्खभावनापत्ति	२४३, २४४
असद्धो पुग्गलो	१५९	असेक्खमुनि	१८५
असन्दमाना	१६६	असेक्खा	२४३, २४४, २४५
असण्पायसेवी	७४	असेक्खं	२०८
असण्पुरिसभूमि	३५	असेट्ठचरियेन	२१४
अतमाहिता	४०८	असोकरञ्जो	३९७
असमाहितो	३५१	असोकं	२०१, २२४
असमो असमसमो	३३९	असंवरो	१३०
असम्मोहभावसिद्धितो	४१	असंसग्गो	१००
असमुच्छिन्नं	१८३	अस्सगुत्तत्थेरस्स	३९६, ३९७
असमुप्पन्नं	२०१	अस्सा	१६६
असम्पजानो	३५१	अस्सको	१४४, १७७
असम्पटिवेधरसो	६०	अस्सत्थो	१७९
असम्पवेधी	९७	अस्सद्धियादिकस्स	४८
असम्भवतो	१३९	अस्सद्धियं	३५
असम्मोसधम्मा	४०	अस्सद्धं	३५

अस्समेधादयो	११९	आचरियट्टाने	३८
अस्समेधं	११८	आचरियुपज्झायानं	३५१
अस्सरतनं	९७	आचरियो	१०३, १०४, २७३
अस्सादसञ्जाय	४८	आचारगोचर सम्पन्नो	८२, ३६५
अस्सुतवातो	३३		३६८, ३६९
अहिता	२७१	आचारसम्पत्तिया	३६९
अहिरिको	१३३	आजीवपारिसुद्धि	३६५
अहिरिकं	२४०	आजीवो	१३०
अहेतुककस्स	२२०	आणत्तिको	२७७
अहोरत्तं	७२	आतपी	१३२
अहंकारसो	६२	आतापनलक्खणेन	४२०
अहं पि इद्धिमा	३३५	आतापिनो	३७७
अहं पि सक्कपुत्तो	३३५	आतापिभावादिगुणयुत्तो	२१३
अहमस्मि ब्रह्मा	३८१	आतापी	४२०
अळवकादीनं	२७२	आदरबहुमानस्करणसङ्घातो	१३६
आ		आदानपरिदीपनं	३६५
आकङ्खमानो	२३०	आदिकोटिकोट्टाससेट्ठेसु	३३८
आकङ्खापटिवद्धा	१७५	आदिकोविय	३१
आकङ्खेय्यसुत्तं	४५	आदिकं	५
आकलनं	२३२	आदिच्चो	२४२, २४५, ३३३
आकासगता	१६६	आदिच्चोवुदयं	३३३
आकासगतं तमं	२४२	आदित्तो	१९५
आकासगमनं	१६६	आदिनयप्पवत्तो	२८०
आकासानञ्चायतनं	१६८	आदिविभागा	१६३
आकासे	१६६	आदीनवदस्सनेन	४८
आकासं	११४	आदीनवदस्सीसं	४६
आकिञ्चञ्जायतनं	१६८	आदीनवं	६२
आख्यातपदं	६	अधिपत्तेय्यट्ठं	७१
आगन्ता इत्थत्तं	३६१	आनन्तरियदीपनत्थं	१०४
आगन्तारो	२६७	आनन्द	१५, २४, ८३, १८७
आगन्तुकरजञ्च	३२९		२२५, २२६
आगमब्बयत्तिसिद्धि	३४	आनन्देन	५, ३५
आगमाधिगमसम्पन्नस्स	३४	आनन्दो	२७, ३५
आघातकरणरसो	६१	आनिसंसञ्च	६०
आघातनपच्चुपट्ठितो	१७८	आनिसंसदस्सनं	२१२
आघातपटिविनया	५७	आनिसंसा	१५२

आनिसंसो	२०९	आरद्धविपस्सकस्स	२११
आनिसंसफलं	२७३	आरद्धविपस्सको	६७
आनेञ्जभिसङ्खारो	१६०	आरद्धवीरियो	८१ १३२, १३७, ४२०
आनोत्तापी	४१९	आरद्धं होति वीरिय	४३१
आपज्जन्तो	२७८	आरम्भधातु	४२८
आपत्तिक्खन्धानं	१३८	आरमितव्वट्ठानं	१८३
आपन्ना	१९७	आरम्मणग्गहणसमत्थं	२५०
आपायमागच्छन्तं	१४८	आरम्मणभावं	२२४, २५०
आपाथं	४६	आरम्मणरसं	१६३
आपायिको	८७	आरम्मणं	१४३
आपो	१६८	आरा	३४१
आपोकायं	१२६	आरामिको	३६
आपोसंवट्ठो	३७५	आरामं	२६६, २६७
आपं	१४	आरुप्पं	२५१
आभस्सरा	३७५	आलोको	३९७
आभस्सरुपगो	९६	आलोकादिकरा	१११
आभागो	७८	आलोपो	१२१
आभिसमाचारिकेसु	३६८	आब्जज्जकिच्चं	७८
आमिसदानं	३७०, ३८३	आवहना	८६
आमिसदायदा	७, २३	आवेगिकं	२३१
आमिसयागा	३८७	आसन्नकारणं	७
आमिसं	३८४	आसन्नपच्चक्खे	३५
आमिससंविभागो	३७१	आसमट्ठानट्ठायिनो	१७०
आमिसानुग्गहो	३७१	आसयादिअनुरूपं	२५
आयतग्गं	९९	आसयो	३४
आयतनट्ठं	७१, २०३	आसरासुद्धिया	३९०
आयतना	१०३	आसवक्खय	२५१
आयतनानं	७१, २०३, ४१३	आसवक्खयञ्जाणं	१४३
आयतपाणी	३८३	आसवा	१४२, १४३, २०२
आयूहनट्ठो	१५४	आसवानं	१४३, २४०, ३०४
आयोधात्	७९	आसवानं खयं	३९०
आरककिलेसो	२०२	आसवो	२४०
आरका	२३६	आसिञ्चन्तं	२२५
आरकाव	३५३	आह्वनीयो	३४५
आरक्खगोचरो	३६८, ३६९	आहारनेत्तिप्पभवं	२००
आरक्खदेवतानं	८८		

आहारपरियेष्टिमूलकं	१४३	इन्द्रियानं	७१,४१७
आहारा	५१	इन्द्रियं	२३०,२३२
आहारादिको	७९	इरियापथचक्रानं	९७
ओलीयन्ति एकेहि	२१६	इरियापथदुक्खं	७७
इ		इरियापथसम्पन्नो	३६८
इच्छानुरूपं	१७६	इरियापथे	४२८
इच्छालोभसुभस्सया	१८९	इरियाय	१८२
इदुसभावं	४१२	इसिपतने	२०
इद्वानुभवलक्षणसुखा	२२४	इसिसंघनिसेवितं	१३४
इद्वारम्मणपरिञ्चा	२३५	इस्सराविय	२५१
इद्वारम्मणभूता	२३१	इस्सरियद्वानं	२४२
इतरतव्विपरीतविनिमुत्तसभावता	२००	इस्सरियं	१३,१४
इतिभावभवहेतु	३९८	इस्सा	२०३
इतिवृत्तकं	५,४०	इस्सालोभदोसादिमलं	१११
इतिहायं	१३९	ई	
इत्थभावञ्जाथभावं	३६०	ईतियो	१३९
इत्थभावञ्जाथाभावं	७५	उ	
इत्थिरतनं	९७	उक्काधारा	३९७
इत्थिसतानं	३९	उक्कंसापेत्वा	१५२
इती	१०३,४४२	उग्गतथुतिघोससङ्घातो	१३७
इदानाहं बुद्धो	३३५	उग्गहितचतुसच्चकम्मद्वानो	७८
इद्धिआदेसनानुसासनीभेदेन	२५	उग्गिरि	१३,१४,१५
इद्धिपाटिहारियं	२५	उच्छिज्जति अत्ता च लोको च	२१६
इद्धिमन्तिनियो	१९४	उच्छेददिट्ठिको	१५९
इद्धिमन्तो	१९४	उच्छेददिट्ठिया	४८
इद्धिमयो	२७७,२७९	उच्छेददिट्ठिसहगतो	२४१
इद्धिया	२४२	उच्छेदं	२१७
इद्धीजुतीबलवीरियूपपत्ति	१३४	उज्झानसञ्जिञ्जानो	१४३,३९०
इधलोकपरियापन्नं	१००	उजुगमनं	२४८
इधलोकसुखं	१००	उजुमग्गानुसारिनो	३९१
इधाधिथेतो	६३	उजुविपच्चनीकभूता	७४
इन्द्रियदमो	९४	उण्हस्सा	१३८
इन्द्रियपरिपाका	३६२	उण्हो	१९५
इन्द्रियबलवोज्झङ्गो	२१२	उत्तमपुरिसो	३६४
इन्द्रियसंवरो	३६५	उत्तमभावसाधनतो	१४४
इन्द्रियानी	२५१	उत्तमं	९९

उत्तररहितं	२१३	उपचितं	१२८
उत्तराभिमुखा	१४७	उपट्टाककुलं	३८
उत्तरासङ्गं	२७२	उपट्टाकानं	२७
उत्तरिमनुस्सधम्मं	३३१	उपट्टानलक्खणो	१६२
उतुसप्पायं	२३०	उपद्वा	१४२
उदकधारा	१६०	उपद्दुतं	२००
उदकपिट्ठे	४८	उपधारनं	३६४
उदकं	६१, १६६	उपधि	११२
उदब्बयञ्जाणं	७९	उपधिवक्खयं	११७
उदब्बयं	२१२	उपधिविवेको	१८१
उदयट्टानतो	११४	उपधिसङ्ख्ये	४४२
उदयदस्सेन	४८	उपनिबन्धगोचरो	३६९
उदरावदेहकं	१२३	उपनिस्सयगोचरो	३६८
उदलसञ्जा	७४	उपपज्जनसीलो	३६१
उदानवसेन	१९७	उपपज्जेय्याति	५८
उदानं	५	उपपत्तिदेवा	२१६
उदेनस्स	३६	उपपरिवक्खतो	३५८
उद्धच्चकुक्कुच्चं	४२४, ४२५, ४३०	उपभोगसुखं	९८
उद्धच्चपक्खिये	३५८	उपमं	१९६
उद्धच्चं	४२४	उपयोगवचनं	१०५
उद्धताकारो	४२४	उपरिमग्गाधिगमाय	३६२
उद्धमातभावउम्मादो	६२	उपसमलक्खणो	१६२
उद्धंवाहितभावेन	६३	उपसमहेतुताय	२०१
उद्धंसोतो	६३, ६४	उपसमाधिट्टानं	१६
उन्नतिलक्खणो	६२	उपहच्चपरिनिब्बायी	६३
उन्नमनं	६२	उपादानक्खन्धपञ्चके	३५६
उन्नला	४०८	उपादानक्खन्धपञ्चकं	२०१
उपकारको मित्तो	८१	उपादानक्खन्धानं	१६८
उपकारत्ता	२२१	उपादानक्खयाराम	३०२
उपक्किलेसभूतानं	११०	उपादाने	१५६
उपक्किलेसविमुद्धिया	११३	उपादानं	७४
उपक्किलेसानं	२४३	उपादिसेसं	२०३
उपगम्म	१९६	उपायभावतो	२२७
उपघातकारी	२२६	उपायमनसिकारो	७८
उपचारवृत्ति सवभावतो	२००	उपायासो	३५०
उपचारो	११३	उपालित्थेरसदिसे	४३०

उपासकानं	८८	एकमन्तवीतरागो	२६९
उपासिकानं	३६, ३९, ८८	एकन्तसम्बन्धभावतो	३३१
उपेक्खाञ्जाणेन	४८	एकधम्मं	६, ४३, ४६
उपेक्खापारमी	१०	एकबुद्धन्तरे	३४५
उपेक्खासम्बोज्झङ्गो	१६१, १६२	एकभावना	१०१
उप्पज्जमाना	१६१	एकमन्तसेविता	२०५
उप्पत्ति कारणं	२३१	एकमालामालिनी	१६७
उप्पलगन्धपच्चत्थिका	२८५	एकविहारो	२०५
उप्पादयमानो	१६६	एकवोकारभवो	२१६, २२२, ३४०
उप्पादितभावं	३५	एकसद्दो	४६
उपेक्खिन्द्रियं	२३२	एकंसेना	६८
उब्विद्धे	११४	एकादस भेत्तानिसंसा	१०
उभतोदण्डकेन	५८	एकायनमग्गं	२६९
उभयव्याबाधाय	३३२	एकंसेना	६८
उभयविपरीत	२२४	एजानुगो	३५३
उभयवोमिस्सकं	८९	एवंभूता	२०८
उभयं	३७३	एवंमहिद्धिको	९८
उभिन्नमत्थं	५८	एस सो	४४२
उल्लङ्घन्तो	११४	एसो मे अत्ता	३५८
उसुमुप्पादेन	३३३	ओ	
उस्साहजननत्थं	५०	ओक्कमनं	१७९
उस्साहसत्तियोगो	९८	ओक्काकराजकाले	११८
उस्सुक्कामापन्नो	१५३	ओक्खित्तचक्खु	३६८
उळारपुग्गलो	२८८	ओग्गधं	१३९
उळारानं	११२	ओचरका	५८
उळारं	२१२	ओजासम्भवो	१२५
ऊ		ओतारगवेसी	२३९
ऊनो	१४४, १७७	ओत्तापी	१३२, ४२०
ऊमिभयं	४१४	ओत्तप्पं	१९५, १९६
ए		ओत्तप्पं लोकाधिपतेय्यं	१९४
एकग्गचित्तो	८१	ओत्तिण्णम्हा	३५०
एकन्तकल्याणा	३६३	ओदनसुरा	२८०
एकन्तकारणत्ता	१६३	ओदातवत्थावसनो	५८
एकन्तनिक्किलेसो	२६९	ओपधिकानि	११२
एकमन्तवीतदोसो	२६९	ओपानभूतं	१३५
एकमन्तवीतमोहो	२६९	ओरमत्तकं	७, १३४

ओरम्भागियानं	४१४	कण्वे	९६
ओरसपुत्ता	२६८	कम्मकिलेसा	१४०
ओरोपिता	२०२	कम्मट्टानपरिहरणञ्जाणं	२०६
ओलीनवुत्तिता	१०१	कम्मट्टानं	७८, २२९
ओवादका	३९४	कम्मनिव्वतो	१५९
ओसधितारका	११३, ११४	कम्मपथभावं	१२८
ओहिता	२०२	कम्मबन्धो	२७८
ओहितभारो	२०२	कम्मवट्टं	१९०
क		कम्मविपाकजिद्धिमयो	२७७
		कम्मस्सकतादीपनत्थं	१०४
ककचेन	५८	कम्मस्सकतापच्चवेक्खणा	४२७
ककारस्स दकारो	२०२	कम्मं—केवट्टादीनं	१९३
कङ्कलो	१०६	कम्मानं	६०
कङ्खा	३५	करजकायो	१२६
कङ्खावितरणेन	४८	करणभूतं	१५२
कच्चान	२४	करुणाखेत्तं	१९
कच्छपुटवाणिजो	१२३	करुणाज्झासयो	१८२
कटिप्पमाणतो	१०५	करुणाविहारे	१८३
कट्टमय	२९५	करुणासम्पयुत्तो	१७६
कण्हधम्मानं	११०	कलापसम्मसनेन	४८
कण्हसुक्कसप्पटिभागे	१५	कलं	११३
कण्हसुक्का	१५	कल्याणधम्मा	१३७, ३६४
कण्हं	१२५	कल्याणाधिमुत्तिका	२९४
कतकरणीयो	२०२	कल्याणधम्मो	२८५, ३६३, ३६४
कतकल्याणा	१८६	कल्याणपञ्जा	३६४
कतपापो	१२८	कल्याणमित्तता	८१, ४२९
कतिपयधम्मक्खन्धसङ्गहं	५	कल्याणमित्तसन्निस्सयेन	१४४
कत्तिकमासे	११३	कल्याणमित्ते	४१२, ४२६, ४३०
कथामग्गो	५	कल्याणमित्तो	१३, ८१
कथं कथीभावस्स	४८	कल्याणमित्तं	८३
कनिट्टभाता	३९६	कल्याणसम्बद्धस्स	८२
कपालहत्थो	३४९	कल्याणसीलादयो	३६४
कपिलवत्थुस्मि	३४८	कल्याणसीलो	३६३, ३६४, ३६९
कप्पसतसहस्समत्थेक	३६	कल्याणसीलं	३६४
कप्पानं	१६	कसावरसपीतत्ता	२१५
कप्पितकेसमस्सु	५८	कसिगोरक्खादिविधिना	१०२
कप्पियकारको	३४१		

कसिणायतनानि	१०	कामसङ्घाता	२३७
कसिणालोकं	२५१	कामसङ्घाते	३६३
कहापणे	३७	कामसुखसम्भोगतो	३५२
कापटिको	६	कामस्नेहो	४२३
कामकामिनो	४०७	कामा	२०९, २६६
कामच्छन्दो	२३७, ४२३	कामादिमले	१७१
कामच्छन्दस्स	५४, ४२५	कामानं	२६६
कामच्छन्दाविप्पट्टानक्कमेनेव	६०	कामावचरकुसलचेतनानं	२४९
कामच्छन्दादिसं किलेसधम्महि	६०	कामावचरं देवलोके	८९, ४०७
कामज्झोसानं	२३७, ४२३	कामावचरधम्मानं	२६६
कामतण्हा	२४०, २४१	कामावचरा	७५, ३६०
कामददो	१३५	कामावचरं	१५६
कामधातु	४१४	कामासवादयो	२०२
कामनन्दी	२३७	कामासवो	१४२, २४०
कामनिस्सरणं	२६७	कामुपादानं	२४०
कामपरिञ्जा	२६६	कामूपपत्तियो	३५९
कामपरिञ्जाहो	४२३	कामेतब्बानं	११२
कामपिपासा	२३७, ४२३	कामेसना	२३७, २३८, २३९
कामभवस्स	४९	कामेसु	२४०
कामभवो	२१६, ३४०	कामेसु भिच्छाचारो	२७९
काममुच्छा	२३७, ४२३	कामे पहत्त्वाना	३६३
कामयोगभवयोगानं	३६२	कायज्ज्ञं	२४७
कामयोगयुत्तो	३६१	कायकम्मादिसङ्खं	१२८
कामयोगविसंयोगो	३६१, ३६२	कायकम्मं	१३०, २३८
कामयोगो	३६१	कायजीवितनिरपेक्खो	१५३
कामरागसङ्घातस्स	५४	कायदुक्खं	१२७
कामरागसंयोजनं	२०३	कायदुच्चरितादिसुस्सी०	१३८
कामरागप्पहानं	५०	कायदुच्चरिते	१०१
कामरागादयो	१४२	कायदुच्चरितं	१२८
कामरागेन	५३	कायद्वारप्पवत्ता	२७९
कामरागो	१५९, २३७, २३८, २३९, २४०	कायपसादो	१२५
कामरूपावचरसुचरिते	९३	कायप्पवत्ति यादीनं	१६९
कामलोकं	९६, ३६१	कायबलं	३४७
कामवितक्कबहुलो	४१८	कायवचीद्वारानं	२७५
कामवितक्कादीनं	१३८	कायवचीपयोगेना	१८२
कामवितक्कं	१३८	कायवचीपयोगो	२८०

कायवचीमनोकम्मं	४२	किलेसवटुं	६६
कायवचीसंयमो	९४, १३८	किलेससङ्गो	३५९
कायविवेको	१८१, २०५	किलेसानं	१९९
कायसञ्चालनसमत्थं	२८१	किलेसाभिसङ्खारानं	२४२
कायसुचरितं	१६०	कुक्कुळादयो	१५८
कायस्नेहो	२३७	कुञ्जनलवखणो	६१
कायस्स अनुगहं बाधकं	२३२	कुठारिया	५४
कायस्स भेदा	९१, १८१	कुद्धं	५८
कायस्स भेदा परं मरणा	१५९, २७४, ३४२	कुप्पधम्मो	२०९
कायिकचेतसिका	२३२	कुम्मगपटिपन्नो	१४४
कायिकवाचसिक संवरं	१०१	कुम्मगं पटिपन्नो	४२१
कायिका	२३३	कुलधीता	३६
कायिको अवीतिक्कमो	३६८	कुलपुत्ता	३४९
कायिकं	२३२, ३४७	कुलपुत्तो	१९४
कायं	१४, २४७	कुल्लूपमं	१५
कारणभूतो	४४	कुल्लं	२९५
कारणवचनं	३३१	कुलावकं	२००
कारुणा	४००	कुसलकम्मपथा	१०
कारुणादिभावना	११४	कुसलकम्मानं	१९६
कालदेसे	३५	कुसलकिरिया	१०१
कालविपस्सी	२११	कुसलचित्तसम्पयुत्ता	२८२
कासावकण्ठा	२१५	कुसलधम्मपरियेसना	१८३
काळकणी	१०८	कुसलधम्मो	८८
कित्ती	३४७	कुसलभावना	१०१
किमिकीटपटङ्गसरीस०	१५८	कुसला	४७, २२१
किरिया	१५५	कुसलाखन्धा	१३८
किरियामनोधातु	१२२	कुसलाकुसलवेदना	२०४
किरियाभावना	१८३	कुसावहारो	२७९
किरियाहेतुकमनोविञ्जाणधातु	१२२	कुसिनारायं	१०१
किलिट्टकम्मं	३८	कुसीतो हीनवीरियो	४१९
किलिन्नस्सता	२८	कुहा	४०८
किलेसकामानं	२६६	केनट्टेन सीलं	३६४
किलेसगणस्स	४८	केवट्टादीनं कम्मं	१९३
किलेसदरथपटिपस्सद्धितो	२६७	केवली	३६४
किलेसदुक्खूपचयहेतुभूता	२३९	केसकायं	१२६
किलेसभारो	२०२	केसोहरणे	६

कैसं	४६,२४४	खित्त रजोमुट्टि	४२७
कोट्टासा	१४	खीणपुनब्भवताय अनुपादिसेसा	३६३
कोण्डञ्जो	१५२	खीणपुनब्भवा	१९७
कोधपरेतो	५८	खीणमानपुनुब्भवा	३६३
कोधला	५९	खीणमानताय	३६३
कोधसङ्गो	३५९	खीणा	१४२
कोधाभिभूतो	५८	खीणाकारो	१४३, २०३, ३९०
कोधुपायासपञ्चकामगुण०	४१६	खीणासवज्जना	२०३
कोलं कोलो	३६२	खीणासवत्थेरिया	३८
कोसज्जं	१२२	खीणासवभावसिद्धि	४१
कोसम्बियं	३९	खीणासवसन्ताने	२०४
कोसम्बिनगरवासिनो	३७	खीणासवानं	१९२, ३९४
कोसम्बिनगरं	३६	खीणासवो	१८५, २०२, ३६२, ३६४
कोसम्बियं	३६	खुज्जा	३८, १६६
ख		खुज्जुत्तरा	३६, ३७, ३९
		खुप्पिपासा	१६६
खत्तियो	१०३, १०४	खेत्तसम्पत्तिया	३७२
खदिरसीसपादयो	२२१	खेत्ते	६
खन्तिसंवरो	१३७, १३८	खेमप्पत्तो	१८१
खन्धट्ठं	२०३	खेमवित्तको	१७६, १७७, १७९, १८१
खन्धधातुआयतना	१०४, २२२	खेमं	७७, २७३
खन्धपच्चकं	२१७, २१८	खोभेन्तं	२२५
खन्धपट्टमानि	१६६	ग	
खन्धभारो	२०२		
खन्धभेदतो	२०४	गकारं	१३
खन्धसन्तानं	२६८	गणनपरिच्छेदो	१२१, २२०
खन्धा	१०१, ११२	गण्ठितं	२२१
खन्धा कम्मस्सका	१०४	गणो	७
खन्धाधातु	१०३	गतिमन्तानं	२७
खन्धानं	७१, २०३, २१२, २४२	गद्दूहनमत्तं	११५
खन्धाभिसङ्खारा	२०६	गन्थितो	१७८
खयगामिनं	२३४, २४०	गन्थं	१४, १२३
खयगामिनं अरियमग्गं	२४०	गन्धब्बो	१४२
खयन्तो	२०९	गन्धे	१४
खया	१४३	गन्धो	१२५
खयो	१४३, २०३, २०९	गन्धोदकघटेहि	३७
खाणुकण्टकादिना	५६	गन्धं	२८७

गवभगगहणं	२१२	गोचरसम्पत्तिया	३६९
गम्भीरत्थपद्वकर्म	३	गोचरो सको	३६९
गरहितस्सं	१९४	गोतम	२७२
गरु	७,८१	गोतमो	१४७, १८०, १८७
गरुट्टानियानं	१९६	गोतमसावको	३५
गरुट्टानियेसु	६२	गोत्रभुना	४८
गरुवचनं	७	गोधिपुत्तो	३३५
गरुसंवासे	२०२		
गवंपती	१४७	घटाप्पहारेनेव	४८
गहट्टपव्वजितेहि	१६	घरमेसिनो	४०७
गहपतिचीवरं	३८५	घरं	१३५
गहपतिरतनं	९७	घानजिह्वा	१२६
गहिताकारसुञ्जाताय	२१५	घानं	१२४
गाथा	५	घोसकसेट्ठिना	३६
गाथाबन्धवसेन	४०, ५५	घोसप्पमाणो	१३
गाथाभिगीतं	२७		
गाथासुखत्थं	१३९	चक्करतनं	९७
गामघातकादिकम्मं	१८१	चक्कवत्तिसम्पत्ति सन्निस्सयं	१४
गारवयुत्तो	८	चक्कवत्तिसिरि	१४
गावो	६	चक्कवत्ती	९७
गिज्झकूटस्स	१०७	चक्कं	४४२
गिद्धो	३५४	चक्खुदस्सनं	३९५
गिरमब्भुदीरयि	१४७	चक्खुपसादो	१२५
गिरिव्वजे	१०७	चक्खुभूतो	३८५
गिहिभोगा	३५१, ३५२	चक्खुमता	२०४
गीतं	६	चक्खुमन्तो	२१६, २१७, ३९७
गुणकोट्टासा	१२	चक्खुमा	१७१
गुणभागा	१२	चक्खुविञ्जाणं	१४, १२२, २४७
गुणानं	६२	चक्खुसम्फस्सजं	१४
गुत्तद्वारता	१२३	चक्खुसम्फस्सं	२४७
गुरुट्टाने	३८	चक्खु	१४, ६५, १२४, २५०, २५१
गुळासवो	२८१	चट्ठिज्झि क	७
गूथमक्खितो	१९५	चण्डालो	६२
गेथ्यं	५, ४०, १५६	चण्डिककलक्खणो	५७
गेहनिस्सितं	४२१	चतस्सो पटिसम्भिदा	९, ३८३
गोचरञ्जत्तं	४१२	चतस्सो परिसा	४५

चत्तारि अधिष्ठानानि	१०	चतुर्वीसतिकोटिसहस्रङ्गा	११
चत्तारि अरियफलानि	९	चतुर्वेसारज्जञ्जाणानि	१५८
चत्तारि अरियमग्गञ्जाणानि	१५३	चतुर्वेसारज्जयोगेन	४४३
चत्तारि अरियसच्चानि	२७३	चतुर्वेसारज्जविसारदस्स	३५
चत्तारि पुरिसयुगानि	३४४	चतुर्वोकारभवो	२१६, २२२
चत्तारि सच्चानि	२३४	चतुसच्चधम्मं	२१३, २१८, ३५४
चत्तारि सामञ्जाफलानि	३८३	चतुसच्चं	२३
चत्तारो	३७	चतुहि मग्गेहि	२०२
चत्तारो अरियमग्गा	९	चन्दगुत्तथेरस्स	३९६
चत्तारो अरियवंसा	९	चन्दालोकसङ्खाता	११३
चत्तारो आसवा	१४२	चन्दालोकं	४२९
चत्तारो इद्धिपादा	९	चन्दिया	११३
चत्तारो देवलोके	६४	चरणधम्मानं	७४
चत्तारो मग्गे	३८३	चरणसम्पदा	१६
चत्तारो वण्णा	४५	चरणसम्पदं	३७४
चत्तारो सतिपट्टाना	९	चरणसम्पन्नो	३७४
चत्तारो सम्भारा	२८०	चरितं	१२८, १६०
चत्तारो सम्मप्पधाना	९	चरिमं कवळं	१११
चतुक्कण्णो	३३६	चवनधम्मो	३०६
चतुकिच्चसाधको	२१३	चागसम्पन्नो	८१
चतुत्थज्ज्ञानसमापत्तिथा	२२७	चागो	४६
चतुत्थारुप्पतो	२६७	चातुमहाराजिको	३५९
चतुन्नं	१५४	चातुरन्तो	९७
चतुद्धारो	३३६	चिञ्चमाणविकं	१०८
चतुद्धारं	३३५, ३३६	चिण्णचरणो	२०२
चतुपारिसुद्धिसीलं	४२२	चित्तखेत्तदेय्यधम्मानं	३७१
चतुत्थमग्गज्ज्ञो	३६३	चित्तचेतसिका	४१३
चतुपारिसुद्धिसीलवसेन कल्याणसीलो	३६३	चित्तप्पकोपनो	३३१
चतुपारिसुद्धिसीलवसेन	३६४	चित्तमलं	३२९
चतुपारिसुद्धिसीलं	३८३	चित्तविवेको	१८१
चतुब्बिधसम्मप्पधानसिद्धिया	४२०	चित्तसङ्खोभनो	३३१
चतुब्बिधो	२७३	चित्तसन्तानस्स	३०
चतुब्बिधो आहारो	२००	चित्तसन्तानं	६६
चतुब्बिधं पि मारं	२०९	चित्तसम्पत्तिया	३७२
चतुमहाराजिको	१५८	चित्तसीसेन	९६
चतुमग्गहेट्ठिमफलत्तयधम्मा	२४३	चित्तस्स हि विमोक्खेन सत्तो विमुत्तो	३६७

चित्तस्सादं	१२९	छ गारव	९
चित्तं	६६, ६७, ७७, ११०, १५६	छ द्वाररक्खणमत्त मेव	३६५
	२१०, २३२, २४४, २६५, २६६	छट्ठा भीरु	२०९
चित्तादिसुद्धि	९	छत्ति सक्खत्तु	९७
चित्तु त्राससमुप्पादिका	१५३	छत्तं	१४७
चित्ते कग्गतामत्त स्सा	४०८	छन्दप्पभा	११९
चिररत्त पीळितो	१७८	छन्दरागो	२४०, ३६१
चिरभासितं	८१, १६२	छन्दरागं	६६
चीवरकोटियं	३५२	छन्दं	२६६
चीवरहेतु	३९८	छब्बीसतिदेवलोकसङ्घातं	३७९
चीवरं पानभोजनं	३८९	छमासिकं	११८
चुण्णविचुण्णं	१०६	छिन्नसंसया	३६३
चुद्दस बुद्धञ्जाणानि	१०		
चुन्द	१४२, १४९	ज	
चूळमुत्तसोमकाले	१४	जङ्गलानं	१०२
चेतना	२४६, २४७	जनकुहनत्थं	१३६, १३७
चेतनासभावा	२८१	जनकं	२२०
चेतयमाना	२३०	जनपदचारिकं	३६
चेतसिका	२३३	जनपदत्थावरियप्पत्तो	९७
चेतसिकं	२३२, ३३२, ३४७	जनपदो	९७
चेतसो	४६	जनलपनत्थं	१३७
चेतो	२३८	जम्बुदीपादिच्चतु महादीपवासिनो	१५८
चेतोदुक्खं	१२७, ३८९	जरा	१४३
चेतोविमुत्ति	३०५	जराधम्मा	८३
चेतोविमुत्तिया	११३	जरापाकारपरिक्खित्तो	१७८
चेतोसमथमनुयुत्ता	२०६	जरापारङ्गमनपरियोसानो	२०९
चेतोसम्फस्सजं	२३२	जरामरणनिरोधगामिनिया	१५६
चेभोविमुत्तिया	११३	जरामरणनिरोधे	१५६
चोपनकायो	१२६	जरामरणसङ्घं	२००
चोरा	५८, २१५	जरामरणसङ्घातो	२५९
चोरानं	१२३	जरामरणसङ्घातं	२००
चोराभिनीता	३५०	जरामरणसमुदये	१५६
चोरं	१८०	जरामरणं	२४, २४७
		जागरको	२१०
छ		जागरणधम्मेहि	२१२
छ अज्झित्तिक बाहिरायतनं	३६६	जागरन्ता	२१२
छ अनुस्सतिट्ठानानि	९	जागरनिमित्ता	२१२

जागरियानुयुत्तो सत्तिसम्पञ्जेन	३६८	जिव्हं	२४७
जागरियं	२१०	जीवकवत्थुं	३८५
जागरो	२१०	जीवकानं	३४९
जातकं	५	जीवितनिमित्तं	१२४
जाता	१५६	जीवितपरिक्खारा	१००
जाति	१४३	जीवितुकामो	८४
जातिआदिदुक्खधम्मानं	२०१	जुण्हाया	११३
जातिआदिवत्थुकं	६२	जुतिन्धरो	१७१
जातिखयदन्तदस्सी	२०९	जेट्टकभावो	२८४
जातिखयन्तो	२०९	जेट्टकं	१९४
जातिजरामरणदुक्खसमुदयसम्भवो	३५८	जेतवनं	८५, १३४
जातिजरामरणनिब्बत्तनतो	१८७	जोतकभावतो	२८
जातिजरामरणियं	१८७	जोतियो	१६६
जातिजरासकलवट्टदुक्खसमुदय०	३५८	जोहीनं	११३
जातिमरणगामिनो	३६२	झ	
जातिमरणमच्चगा	२९३		
जातिधम्मा	८३	ज्ञानचेतना	२४७
जातिधम्मानं	४६	ज्ञाननिकं	२४०
जातिभूतो	३५९	ज्ञानमग्गाधिगमत्थं	४१७
जातिमत्तब्राह्मणं	३७३	ज्ञानरता	२०९
जातिमहत्तपच्चवेक्खणा	१९५	ज्ञानादिकुसलधम्मानं	३६४
जातिया	१५६, २०९	ज्ञानं	२६६
जातिलक्खणप्पत्तं	२००	ज्ञायिनो	२०७, ४०७
जातिसङ्घातो	३५८	ञ	
जातिसम्पन्नानं	१९३		
जातिसंसारो	३५९	जाणग्गिना	२०२
जाति	१९३	जाणचक्खु	१२४, २५०
जानतो	३९०	जाणचरियानुगतं	१८०
जायमाना	२२८	जाणदस्सनं	३९५
जिगुच्छन्ता	१९६	जाणबलं	३४७
जिगुच्छमाना	२१७	जाणभयं	९४
जिनवचनं	३५	जाणभूतो	३८५
जिना	१७१	जाणलक्खणं	३९०
जिनो	९, १५, १७१	जाणसमङ्गी पुगलो	३९०
जिव्हा	१२४	जाणसम्पयुत्तं	१५६
जिव्हातनुका	१८०	जाणसुखा	२२५, २३२
		जाणसंवरो	१३७, १३८
		जाणं	१५४, १५५, १५६, १७४, २५१

जातत्थचरिया	१०	तण्हासङ्गो	३५९
जातपरिञ्जा	६६	तण्हासंघाटपटिमुक्को	१७७
जातब्बं	१६१	तण्हासंयोजनेन	१७७
जेय्यसागरपारगुं	३	तण्हुप्पादा	३९८
ठ		तण्हं	२३६
ठकारं	४४	तत्तफालं	२२५
ठपिठपितआमलकं	१६७	ततियमग्गञ्जाणुप्पादेन	३३३
ठानादिइरियापथसमङ्गी	२२८	ततियमग्गटुतो	३६४
ठानं	२३०, २३२	ततियमग्गफले	३६१
ठितधम्मो	१३	ततियमग्गवज्झा	२२१
ठित्तिदुक्खा	२२५	तथलक्खणं	१४६, १४८
ठित्तिभागिया	११, १५३	तथागत	१४५
ठित्तिमुखा	२२५, २३२	तथागतदस्सनं	३५३
त		तथागतपदं	१७०
तक्करो	१७८	तथागतप्पवेदितं	३५
तच्चसारं	२२१	तथागतबलानि	१०
तण्हकखयसङ्घाते	२३९	तथागतभावेन	१७०
तण्हा	३४, ७३, ७५, २०१,	तथागतसावकसंघो	३४४
	२४०, २४१	तथागतस्स	७, ४१
तण्हाखेतं	७४	तथागतो	१५, १०६, १४६, १४९,
तण्हादिट्ठिउपयेहि	४४२		१५३, १७०, १७१,
तण्हातसादियोगतो	१८२		१८०, ३४१
तण्हादासो	१४४, १७७	तथागतो परं मरणाति	२३८
तण्हादिउपक्किलेसा	१३९	तथागतं	१४६, १७६, १८४
तण्हादिट्ठिस्सयवसेन	२०४	तथाभिजातिप्पभुती	१७२
तण्हादुतियो	५३	तथावादी	१५०
तण्हानं	४१	तथाविञ्जापनपयोगसमुट्ठापिका	२८०
तण्हापच्चया	७४	तदङ्गप्पहानं	४८, १३८
तण्हाय	१५६	तदङ्गविवेको	१८१
तण्हायेतं	४११	तदङ्गविवेकं	१८३
तण्हायोगेना	२४१	तदञ्जाइरियापथसमायोगे	२२८
तण्हालोभवसेन	११०	तदधिगमो	१९
तण्हावज्जा	७८	तदभिनन्दितुं	२०१
तण्हासमुदयो	७८	तदायतनं	१६८
तण्हासोतो	४११	तदासङ्कानिवत्तनत्थं	२४३
तण्हासङ्घाता	२०७	तदेकट्ठं	२३८

तदेवारम्भणं	२२९	तित्थिया	२५
तनुचित्तभावतो	१७२	तित्थियं	२७३
तन्दी नाम कायालसियं	४२७	तित्थायतनं	२३८
तप्पटिसरणभावो	२७२	तिपरिवट्टं	४४२
तब्बिधुरसभावेन	१९९	तिपिटकधरा	३९
तब्बिपाकानं	९०	तिब्बतरा	२७६
तब्बिभागानं	१५४	तिब्बसारागो	३५१
तवभावनिमित्तं	४०	तिरच्छानगति	१५८
तमगतं	११४	तिरच्छाना	१५८, १९६
तमसङ्घातं	१८४	तिरच्छानयोनि	९१
तमोखन्धं	७२	तिरच्छानयोनिगमनीया	१४२
तमोनुदा	३९७	तिरच्छानं च योनियो	३५६
तमोनुदो	१८४	तिरच्छानानं	१६६
तमं	११४, २१३, ३३३	तिरियं	१५०, १५८, ४३२, ४४१
तयो खन्धा	२४४	तिरूपभवूपगा	२६७
तयो देवलोके	६४	तिलक्खणं	२३०
तयो पि भारा	२०२	तिविधसत्तियोगफलं	९८
तयो वेदा	१०४	तिवधा	२०७, २३३
तयो सम्भावितक्का	९	तिविधं पेतं	३५८
तरणं	१९	तिसहस्सिमहासहस्सिलोकधातुं	३४१
तरुणरुक्खो	५४	तिस्सत्थेरो	३९६
तरुणविपस्सनापरियोसाना	२१८	तिस्सो एसना	२३९
तानुभवनलक्खणा	२२४	तिस्सो धातुयो	९
तारकरूपानं	११३	तिस्सो पुच्छा	५१
तारगणाव	११९	तिस्सो विज्जा	३८३
तालपक्कं	३३३	तिस्सो वेदना	२२६, २३१, २३२
तालप्पमाणं पुञ्जो	१०६	तिस्सो सिक्खा	२०६
तालफलं	३३३	तिस्सो संवट्टसीमा	३७५
तावतिसदेवराजा	९७	तिहेतुकपटिसन्धि	१४५
तिकविनिमुत्तधम्मा	२२३	तीणि कुसलमूलानि	९
तिण्णो	१७९	तीणि पिटकानि	१०४
तिण्णं	१०३	तीणि सुचरितानि	९
तिण्णं धम्मानं	४६	तीरणपरिज्जा	६६
तित्तकग्गं	३३८	तीरणपरिज्जाधिद्वाना	५२
तित्तिरियं	१३५	तीसु सिक्खासु	२१०
तित्थियसमया	१३९	तुण्हं दुक्खस्स सम्भवं	३९९

तुला	१५०	थेरा	३
ते कामा	२६६	द	
तेजसा	२४२	दक्खिणा	३४५
तेजो	१६८	दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं	१०४
तेजोकायं	१२६	दक्खिणेय्यो	३४५
तेजोधातु	२२८	दक्खिणं	११२
तेजोसंवट्टो	३७४	दट्ठु कामा	१६६
तेजं	१४	दण्डकी	३०१
तेधातुकलोकसन्निवासं	४४१	दण्डभयं	१९५
तेपिटकं	१०१, १७०	दन्तावरणं	१८०
तेभूमकधम्मजातं	६६, १८८	दन्तो	१५१, १७९, ४४३
तेभूमकधम्मं	२१२	दमस्सा	९८
तेभूमकं	१०, ६६, १४२	दमिळभासादि आचिक्खनं	१०४
तेलञ्जनरागो	५१	दलिद्दमनुस्सानं	११८
तेविज्जो ब्राह्मणो	३७४	दवा	२३
तेविज्जं	३७३	दस असेक्खा	१०
तेविज्जं ब्राह्मणं	३७४	दस उपपारमियो	१०, १४७
तं जीवं	२३८	दस परमत्थपारमियो	१०, १४७
तं फुसं	२६७	दस पारमियो	१०, १४७
तं समङ्गिनो	३०	दस बलचतुवेसारज्ज०	११५
तं समङ्गिसत्तो	२७१	दसबलसमन्नागतो	१०६
तंसमङ्गी	१८१	दसबलधरस्स	३५
थ		दसबलादिस्वाक्खाततादिमु०	३४६
थकारस्स	४४	दसबलो	१५२
थद्धा	४०८	दसवत्थुकाय	१७९
थामगतो	१५९	दसविधं	५३
थामगमनं	२३१	दससहिस्सलोकधातु	१६६
थावरभावं	९७	दसमु	२०२
थावरो	२७७	दस्सनकिच्चं	१२२
थावरं	१८२	दस्सनट्ठो	१५४
थिनमिद्धबहुलो	१३३	दस्सनसंसग्गो	२९५
थिनमिद्धस्स	४२७	दस्सनाभिसमया	२३६
थिनमिद्धं	४२३, ४२४, ४२८	दहरा	१३५
थिरा	२२१	दहरो	६
थेय्यचित्तं	२७९	दव्वहतरं	२६५
थेय्यवहारा	२७९	दव्वहपरक्कमो	८३

दानदीनं	११४	दिट्ठिसच्चानं	२७१
दानपती	१३४	दिट्ठिसञ्जोजनं	२३८
दानपारमी	१०	दिट्ठिसम्पन्तो	२७३
दानमयं	९३, ११३, २४६	दिट्ठिसीलसम्पदादूसकानं	४१
दानस्सा	९८	दिट्ठिसीलसामञ्जोता	८७
दानादीनि	१०	दिट्ठिसीलसामञ्जोन	३४४
दानाधिमुत्तो	३८२	दिट्ठिनं	२१५
दानापारिमं	१४७	दिब्बगन्धो	१६६
दानं	९९, ११५	दिब्बचक्खु	१२४, २०४, २५०, २५१
दानं परमं	३७१	दिब्बचक्खुका	१९४
दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणा	१९५	दिब्बचक्खुको	३३५
दायज्जं	४०४	दिब्बचक्खुना	३८०
दारपरिच्चागं	१४७	दिब्बसदिसत्ता	२५०
दारुक्खन्धूपमं	४५	दिब्बसोत्तको	३३५
दारुक्खन्धं	२४४	दिब्बसोत्तं	१२६
दासिभावो	३८	दिब्बं	२५०
दासी	३८	दिसा नप्पटिहञ्जातो	३८९
दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं	११	दिसाविदिसतो आगतानं	३४५
दिट्ठधम्मसुखविहारा	९४	दिसानिदिसा	३६९
दिट्ठधम्मिका	१३९, २०४	दीधमद्धानं	५३
दिट्ठधम्मिकानं	१४२	दीधरत्तं	७१
दिट्ठधम्मो	४६	दीधायुकता	२८३
दिट्ठधम्मकं	१००	दीधं	१३९
दिट्ठासवो	१४२	दीपङ्करो	१५२
दिट्ठि	२०३	दीपालोकं	४२९
दिट्ठिकन्तारो	२३८	दुक्कटकम्मकारिनो	९१
दिट्ठिगतानं	४८	दुक्करचरिया	१५३
दिट्ठिगतिका	२३१	दुक्खक्खयाया	६७
दिट्ठिगतं	२३८	दुक्खतानं	२२७
दिट्ठिजगतं	२४८	दुक्खदुक्खता	२२७
दिट्ठिजुकम्म	२७१	दुक्खताद्वयवचनतो	२२६
दिट्ठिविचिकिच्छा०	३६२	दुक्खधम्मनं	२०१
दिट्ठिविप्फन्दितं	२३८	दुक्खनिरोधगामिनी	७८, ७९, १५४
दिट्ठिविसुद्धि	९	दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा	१६३
दिट्ठिविसूकायिकं	२३८	दुक्खनिरोधगामिनिया	५९
दिट्ठिसङ्गो	३५९	दुक्खनिरोधा	७८

दुःखनिरोधे	५९	दुःखवृणो	५८
दुःखनिरोधो	१५४	दुःखभागो	३५२
दुःखपरेता	३५०	दुःखिवजाना	२२५
दुःखभावो	२२७	दुःखलभपातुभावतो	३३९
दुःखभीरुनं	१२७	दुःखिधं पापसमाचारं	२१४
दुःखयती	२२४	दुःखिधं ससम्भारचक्रु	१२५
दुःखलक्खणं	७९	दुःसीलो	२१५
दुःखविपाका	२०२	दुःसील्यं	१२२
दुःखविपाकं	१८७	दुःखिलेसो	२०२
दुःखवेदना	२३४	दुःखितचित्तस्स	३५२
दुःखसद्दो	२२४	देय्यधम्मो	१२४
दुःखसमुदये	५९	देय्यधम्मं	११२
दुःखसमुदयो	६५, ७८, ८०, १५३, ३५९	देवकाया	३०६
दुःखसमुत्पादो	७, १०७, २७३	देवकायं	२७४, ३४१
दुःखा	२१८, २२४, २२६, २२७	देवगति	१५८
	२३३, २३४, २९२	देवता	१९४
दुःखादीनं	७१	देवतासहस्रेहि	२७४
दुःखानुपतिततं	२२४	देवदत्तपक्खिया	३३३
दुःखानुपस्सना	२०५	देवदत्ते	३८७
दुःखापियमाना	२१७	देवदत्तो	८४, ८५, ३३५
दुःखावक्कन्तं	२२४	देवभूतस्स	९०
दुःखावेदना	२२५	देवमनुस्सपूजितं	१४६, १७०
दुःखिन्द्रियं	२३२	देवमनुस्सा	२१६
दुःखं	७, २१, ७९, ८०, १०३, १०७	देवरज्जदिसाय	१४
	१५३, २२४, २७१, २७३	देवराजा	१७०
	३३२, ३५०	देवलोकिस्मि	४०८
दुःखं अरियसच्चं	६५, १४८	देवलोकाभिमुखं	३७९
दुःगति	१२१, २७१	देवसद्दा	३०२
दुःगतिभयं	१९५	देवसिकं	११
दुःचरितसङ्गो	३५९	देवा	४५, १५९
दुःचरितं	१२८, २३५	देवानमिन्दो	९७, १७०, २७४, ३४२
दुःचित्तो	२७४	देवानं	१५०
दुः चरितं	१२८	देवे	११४
दुःतियगाथाय	२०१	देवो	१०३, १०४, १५७
दुःतिया अरति	२०९	देसकालस्स	४१
दुःदीपना	२२५	देसनामयं	२४७, २४८

देसभासाकोसल्लमिव	१०४	धम्मचारिनो	८७
देसेतव्वप्पकारं	१६७	धम्मचारि	४६
दोमनस्सं	३३२, ३५०	धम्मजा	३८४
दोमनस्सिन्द्रियं	२३२	धम्मजीविनं	३९७
दोवारिक	३३८	धम्मट्ठितिया	४८
दोसग्गि	३५६	धम्मतण्हा	२४१
दोसञ्चितं	१२८	धम्मतण्हं	१४
दोसपरिपुट्ठितं	३४२	धम्मदानाधिमुत्तो	३८२
दोससमो	५३	धम्मदायादा	७, २३, २७
दोससहितं	१२८	धम्मदायादं	४५
दोसो	२२१	धम्मदानं	३७०
दोसं	६१	धम्मदीपस्स	३५
द्वादसधम्मचक्काकारा	१०	धम्मदेसनाय	१९७
द्वादसाकारं	४४२	धम्मदेसनं	९४
द्वादसायतनानि	६५	धम्मधातु	१६१
द्वासट्ठिया	१७९	धम्मनिम्मता	३८४
द्विपादका	३४०	धम्मनिरुत्ताभिलापे	१५५
द्विपदानं अग्गो	३३९, ३४१	धम्मपटिसम्भिदा	१५५
द्विमुलको	२८२	धम्मपसन्नो	१३
द्वीसु सुत्तेसु	२०६	धम्मपरायणो	२७२
द्वीहि कारणेहि	३६३	धम्मप्पबन्धे	३०
द्वे धम्मा	२०६	धम्मप्पमाणो	१३
ध		धम्मभण्डागारिकेन	५, ७, ४१
		धम्मभूतो	३५३, ३८५
धनक्कीतादयो दसा	२७९	धम्मयागा	३८७
धनपरिच्चागं	१४७	धम्मरज्जपत्ति	१९
धनपाले	३८७	धम्मरसो	३७१
धनिकस्स	४९	धम्मराजस्स	३५
धनिकं	४९	धम्मराजा	९७
धम्मकथिको	१७१, २४८	धम्मराजा देवानं	४४१
धम्मकथितो	१०१	धम्मवरो	१७२
धम्मकायो	३५३	धम्मविचयवीरियपीतिसङ्खातेसु	२११
धम्मकुसलो	२७	धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो	१६१, १६२
धम्मक्खन्धा	९, १२	धम्मविचारं	१५
धम्मक्खानं	१०	धम्मवितक्कं	१५
धम्मचक्कपवत्तनमुत्तं	४५	धम्मविनयस्स	४०
धम्मचक्खु	१२४, २०४		

धम्मविनये	३५	धातुआयतनान	७२
धम्मविनयं	४०	धातुयो	१०४, १२५
धम्मविभागो	३६४	धातूनं	७१
धम्मसङ्गाहकमहाथेरा	४०	धानं	१४, २४७
धम्मसङ्गाहका	३	धारणकं	४९
धम्मसञ्ज्ञां	२४७	धिति	४६
धम्मसद्दो	४६	धितिमन्तानं	२७
धम्मसभायं	८५	धितिसम्पन्नत्ता	१०२
धम्मसभावं	७१	धीरा	१०२, १०३, २६६
धम्मसरणस्स	३५	धीरो	१३, ४४२
धम्मसामग्गी	१६१	धुतङ्गगुणं	१२३
धम्मसामग्गिया	१६१	धुतङ्ग निस्सितसप्पायकथाय	४२९
धम्मसाराधिगमा	२०४	धुतवादिस्स	१९४
धम्मसारं	२०४	धुवभावं	९७
धम्मसुधम्मत्तं	३४६	धुवं	२०१
धम्मसेनापतिना	२७	न	
धम्मस्सवनसप्पायं	२३०	न अनभावं	४१९
धम्मस्सामी तथागतो	३८५	न पण्डितानं	१९३
धम्मसंधा	३३९	न च होति तथागतो ०	२३८
धम्मसंविभागो	१९, ३७१	न सङ्खत्तं	१९८
धम्मा	५, १०, ३४, ४५, १५६, १५७ २१७, २२२	न सस्सत्तं नापि उच्छिज्जति	२१६
धम्माधिपतिनो	३५	न होति परं मरणा	२१६, २१७
धम्मानुग्गहो	३७१	नत्थि जागरतो भयं	२१२
धम्मारम्मणं	१५६	नत्थिभावो दुक्खं	२३२
धम्मानं	३०, २४०	नदिया	२४४
धम्मानं गतियो	८१	नदियो	१६६
धम्मिकराजानो	११७	नदीसोतो	४११
धम्मिको	९७	नन्दमूलकपढभार	३९
धम्मिस्सरस्स	३५	नन्दिनो	४०७
धम्मे	१४	नन्दो	१२९
धम्मेनतेविज्ज ब्राह्मणं	३७४	नन्दो गोघातको	१२९
धम्मो	२७१	नमस्सन्ती	४४२
धम्मं	८२, १५२, २०७, २३३, २४८ २७३	नयन-धन-रज्जपुत्तदारपरिच्चागो	१०
धाता	३४	नया	२५
		नयो	१८
		नवकम्मकरणादिवसेन	३८९

नवङ्गमिदं	४०	निच्चपिपासितो	१७८
नवविधो	६२	निच्चमताणो	१७८
नाग्धं	११३	निच्चसारादि	२००
नागरा	३७	निच्चं	१०१, १४३
नागराजदीनं	९२	निच्छन्दस्सनत्थं	२२६
नागरिको	१९४	नित्तण्हो	२३४
नाथकरणा	१०	निदानट्ठो	१५४
नाथो	१७२	निदानवचनं	४०, ४१
नाथं	३	निदानं	४०
नानत्तसञ्जा	३७८	निहारामो	२९७
नानप्पकारसंक्लिसविधायका	३२९	निन्नादं	१६६
नानादेसभासा	१०४	निन्नानाकरणं	२४४
नानानयनिपुणं	२५	निन्हातपापमलो	३८१
नानाभासानं	२६	निपका	२०६
नानाविधा	२५	निपातपदं	६
नामरूपमत्तं	२१७	निपातमत्तं	२४५
नामरूपमत्तमिदं	२१६	निपुणं	२५
नामरूपवत्थानेन	४८	निप्पयोजना	२२७
नामरूपविनीमुत्ता	२३०	निप्परियायधम्मो	३८६
नामरूपे	१५६	निप्परियायामिसं	३८४
नामरूपं	६६	निबद्धकामा	३५९
नामरूपं सहेतु सपच्चयं	७९	निबद्धभोगं	३५९
नामं च रूपं	७९	निबद्धारम्मणा	३५९
नालं	२०१	निब्बत्तकं	२२०
नाळागिरि	८४	निब्बत्ता	१५६
निक्कमधातु	४२८	निब्बत्तितभावे	१९८
निक्खित्तच्छन्दता	१०१	निब्बत्तो	२७७
निक्खित्तधुरता	१०१	निब्बन्दथा	१८७
निक्खित्ता	२२	निब्बानतीरं	४१७
निक्खन्तं	२०१	निब्बानधम्मो	१७०
निगण्ठानं	३३८	निब्बानधातु	२०१, २०४
निगण्ठीनं	३३८	निब्बानधातुयो	२०१
निगण्ठपुत्तेन	१८०	निब्बानधातुयो परमत्थतो	१९९
निच्चकप्पं	११, १८०	निब्बानधातुं	२०३
निच्चगधितो	१७८	निब्बाननिन्नो	१४४
निच्चट्ठेन	२०१	निब्बानेन	४८

निब्वानपटिसंयुत्ताय	१९७	निरयूपपत्तिआदिकं	२०७
निब्वानपदं	२२४	निरये	८५
निब्वानपवभारो	१४४	निरयो	१५९
निब्वानसङ्घातं	१३९	निरयं	५५, ५८, १२८, १५९, २१४, २६५, २९१
निब्वानसच्छिकिरियाय	१९२		
निब्वानसद्दो	२००	निरवसेसं	१५३
निब्वानसारा	२०८	निरुज्झनत्थं	२१८
निब्वानारम्मणं	२७१	निरुत्तिकुसलो	२७
निब्वानोगधगामिनं	१३९	निरुत्तिनयेन अत्थं	३६४
निब्वानं	७९, १०३, १०७, १४०, १५५, १६३, १८४, १९७, २०१, २०४, २२२, २४२, २६७, २७०	निरुत्तिपटिसम्भिदा	१५५
		निरुदककन्तारे	७४
		निरोधनिस्सितं	१६२
		निरोधधातु	२२२
निब्वानं परमं सुखं	९४	निरोधसच्चं	२३४
निब्विदानुपस्सना	२०५	निरोधसम्पापको	७८
निब्विदानुपस्सनेन	४८	निरोधसम्पापकं	७९
निब्वीरियं	२९६	निरोधहेतुताय	२०१
निब्वेदं	१८७	निरोधा ति निब्वानं	२६६
निब्वेधगामिनी	३५६	निरोधानुपस्सना	२०५
निब्वेधगामी	३५६	निरोधो	२०१, २६७
निब्वयं	१९५	निरोधं	८०, २६७
निमित्तभूतं	३९२	निवृत्तधम्मं	३७४
निम्मानरतिनो	३५९, ३६०	निवृत्तं	३७४
नियकज्झत्तं	४१३	निस्सग्गियो	२७७
नियमभावतो	२२७	निस्सरणट्टो	१५४
नियमलवखणं	२४९	गिस्सरणपटिसंयुत्ता	२६६
नियमाभावपरिकप्पनं	२२८	निस्सरणप्पहानं	४८, १३८
नियोजको	८२	निस्सरणभावादि०	१९७
निथ्यानट्टो	१५४	निस्सरणविवेको	१८१
निथ्यानधम्मो	१५८	निस्सरणं	१९८, १९९, २०१, २६६
निथ्यानिकधम्मो	२१६	निस्सीलपुग्गलो	२१५
निरग्गळो	११९	निहीनकम्मा	२१४
निरग्गळं	११८	नीचचित्तं	६३
निरन्तरं	११	नीचमानो	८५
निरयगति	१५८	नीवरणकसभावतत्ता	७१
निरयगमनीया	१४२	नीवरणा	४५

नीवरणं	७१, ७३	पच्चुपट्टाने	६०
नीहरणं	२०५	पच्चुपट्टिकामा	३५९
नीळं	२००	पच्चुप्पन्ने	१४३
नेवखम्मस्सिता	२३३	पच्चेकबुद्धे	३८
नेवखम्मासयो	१५९	पच्चेकबुद्धो	१८५
नेवखमादिआसयो	१५९	पच्चेकबुद्धं	३८
नेवखमं	११५, २६६	पच्चेकमुनि	१८५
नेत्तिग्गहणेन	२००	पच्छा आचरिया	४०१
नेत्तिच्छिन्नस्सा	३५९	पच्छानुतापो	१२८
नेरयिका	१६६, २१४	पच्छिमवेसारज्जद्वयसिद्धी	४१
नेव सञ्जा ना सञ्जायतनूपगाति	१५८	पजहथ	५०
नेव सञ्जा ना सञ्जायतनं	१६८	पजहथा	६, ४३, ५१
नेव सञ्जानासञ्जानो	३४०	पजा	६८
नेव सञ्जी ना सञ्जीभवो	२१६, ३४०	पञ्चकामगुणिको	२४०, ३६१
प		पञ्चकखन्धधम्मं	२०७
		पञ्चकखन्धमत्तं	२३०
पइति	३६७	पञ्चखन्धा	५४, ६५, २०४, २२३, २३०
पकिण्णकं	२३०	पञ्चखन्धं दुक्खं	७९
पक्खिनो	१६६	पञ्चञ्चाणिको	९
पगुणधम्मं	२४८	पञ्चधम्मा	१५५
पगुणं	२४९, २७०	पञ्च निस्सारणीया	९
पग्गहलक्खणो	१६२	पञ्चपधानियङ्गानि	९
पङ्गुला	१६६	पञ्चपि गतियो	१९०
पच्चक्खं	२१६	पञ्च बलानि	९
पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं	१०४	पञ्च महापरिच्चागानि	१४७
पच्चत्तवचनं	३३१	पञ्चविधे पट्टाने	४९
पच्चत्थिकं	३४९	पञ्चविधो संवरो	१३७
पच्चनुभोती	२०३	पञ्चवोकारभवो	२१६, २२२, ३४०
पच्चयनिव्वत्तस्स	२००	पञ्चसिख	१३५, १३६
पच्चयपरिग्गहेन	४८	पञ्चसिखवत्थु	३५९
पच्चयसम्भूतत्ता	२१७	पञ्चसुरा	२८०
पच्चयाधीनवुत्तिकं	२०१	पञ्चन्नं इत्थिसतानं	३६
पच्चयुप्पन्नं	२३०	पञ्चमी थिनमिद्धं	२०९
पच्चयुप्पन्नानं	१५४	पञ्चमे पुत्ता	२६८
पच्चयो	२२०	पञ्चाभिञ्जायो	३८३
पच्चयं	६६	पञ्चिन्द्रियाणि	९, २०३
पच्चवेवणञ्जाणं	३९४		

पञ्चोरम्भागियसंयोजनसमूहो	४१६	पटिपक्खभूता	१६१
पञ्चात्तिर्यं	२४४	पटिपज्जनूपायो	२४८
पञ्चात्तं	१३	पटिपज्जन्तानं	१३९
पञ्चा	९, १०, १७, १९, १४७, २०६, २५०, २५१	पटिपज्जमानो	१५३
पञ्चाक्खन्धो	२४५	पटिपज्जितव्वत्ता	२०१
पञ्चाक्खन्धो	२४५	पटिपत्ति	१५३
पञ्चाचक्खु	१२४, २०४, २५१	पटिपदा	१५४, २२३
पञ्चात्तिको	२६८	पटिपदाञ्जाणदस्सनविमुद्धि	५२
पञ्चाधिष्ठानं	१७	सन्निस्सया	४८, १३८
पञ्चाभवना	१०१, २०६	पटिप्पस्सद्धिप्पहानं	१८१
पञ्चाय	१९, ३५६	पटिप्पस्सद्धिविवेको	३५९
पञ्चाविमुत्ति	३०४	पटिबद्धचित्ता	२२७
पञ्चावेपुल्लप्पत्तो	३६४	पटिवाहितं	१५५
पञ्चासम्पत्तिया	८१	पटिभानपटिसम्भिदा	४९
पञ्चासम्पन्नो	८१	पटिभू	४९
पञ्चासीसं	४१२	पटिभोगो	४८
पञ्चात्तरा	२०८	पटिलोमभावस्स	११९
पञ्चात्तरापञ्चाय	२०८	पटिलोमं	८०
पटिकुज्जितो	३३६	पटिविज्झन्तो	४२३
पटिग्गहणे	२७	पटिविरोधो चण्डिकं	३९०
पटिग्गाहकानं	३७२	पटिवेधञ्जाणेन	३५४
पटिघनिमित्तं	४२६	पटिवेधबाहुसच्चेन पण्डितो	३५२
पटिघाताय	१४२	पटिवेधबाहुसच्चं	१६२
पटिघानुसयो	२३१	सटिसङ्ख्यानलक्खणो	११२
पटिघो	१५९	पटिसन्धिपवत्तिविपाकदायकानि	२४७
पटिच्यो	२०२	पटिसम्भिदायं	१४४, १५३
पटिच्चसमुप्पन्नं	२१६, २६६	पटिसरणं	२०५
पटिच्छन्नावहारो	२७९	पटिसल्लानरता	२०५, २०६
पटिजाननसमत्थं	२६१	पटिसल्लानरामा	१००
पटिधसंयोजनं	२०३	पटिसेवना	४१५
पटिनिधिभूतो	४९	पटिसोतो	४११
पटिनिस्सग्गानुपस्सना	२०५	पटिसोतं वायमेय्या	२६६
पटिनिस्सज्जनकारणं	२२४	पठमज्झानं	३४४
पटिनिस्सज्जनद्वेन	१३८	पठमफलद्वो	३४४
पटिनिस्सद्वं	१५	पठममग्गद्वो	२७२
		पणिपातो	

पणीततरं	२४४	पमत्ता	१०३
पणीताधिमुत्तिको	१६०	पमाज्जितत्तं	१०१
पण्डरं	२४४	पमाणं	१५०
पण्डुपलासो	६	पमादापत्तिहेतुभावो	६२
पण्डिता	५९, २२७	पमादो	१०१, १०३
पण्डितो	१०२, १४५, १९५, ३३५	पमुदितो	२१०
पतिट्टानभूतानं	१९६	पयत्तपाणी	३८३
पतिरूपदेसवासेन	३४	पयिरूपासतो	३९७
पत्तदण्डो	१७८	पयिरूपासनं	३९५
पत्तिअनुप्पदानं	२४७, २४८	पयोगसमसुद्धस्स	३४
पत्थनावहुलो	७४	पयोगसयसम्पन्नो	१३१
पथप्पत्तं	१२८	पयोगो	२७९
पथविकायं	१२६	परक्कधातु	४२८
पथवियं	१४७	परगुणमक्खनं	६१
पथवि	१४	परचित्तविदुनियो	१९४
पथवी	१६८, ३५४	परज्झासयो	४३
पथवी आदयो	२१७	परदत्तवृत्तो	६
पथवी धातु	७९, २००	परदुक्खपरिजाननं	१९
पदसन्धिकरो	७१, ३९२	परदुक्खप्पटिकाराम्भो	१९
पदीपो	२७८	परनिम्मितवसवत्तिनो	३६०
पदुट्ठचित्तं	९०	परपरिगगहितसञ्जिता	२७९
पदुट्ठमनसङ्कप्पो	३५१	परव्यावाधाय	३३२
पदुमुत्तरो	३६	परमकारुञ्जातं	१७८
पधानङ्गं	८४	परमकोटि	१५२
पधिनस्सगो	१६८	परमत्थ ब्राह्मणभावो	३८१
पन्नलोमो	६	परमत्थवचनं	१०४
पपञ्चं	१४	परमत्थविसयो	२००
पपमित्तो	३३४	परमत्थतो	१९७, १९८, २००
पबोधनत्थं	२१२	परमत्थतो अतेविज्जं ब्राह्मणं	३७४
पब्बज्जा	१५१	परमाणुमत्तं	३६९
पब्बज्जं	८२	परमसन्तकहरणं	२७९
पभङ्गुपरमसीलताय	२००	परलोकं	११२, २१४, ३४५
पभवो	२२०	परानुवादभयं	१९५
पभूसत्तियोगो	९८	परामासो	२३८
पभेदगतं	१५५	परायणं	२७१
पमज्जना	१०१	परिकप्पना	२२८

परिकप्पावहारो	२७९	परियादिन्नचित्तो	३३१
परिकप्पितं	२१७	परियायदेसना	२२६
परिकिलेसं	२७१	परियायधम्मो	३८५, ३८६
परिकखीणता	६७	परियायभेदं	२०१
परिकखीणभवसंयोजनत्ता	१९२	परियायवचनं	१८८
परिकखीणभवसंयोजनो	२०३	परियायामिसं	३८४
परिचचजथ	४९	परियोसितसिक्खानं	२४४
परिचचजना	८७	परियुट्ठानसद्दो	२१५
परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं	१२१, २२०	परियुट्ठितो	१७९
परिञ्जात्थं	१४०	परियोसानभूतं	८४
परिञ्जा	२२३	परिवज्जना	१००
परिञ्जादिकिच्चकरणं	२४४	परिवीमं सामानो	२१३
परिञ्जोद्यतो बुद्धा	१५७	परिसमेधं	११८
परिञ्जोद्या धम्मा	१५७	परिसा	१८०
परिञ्जोद्यादिवसेन	११	परिस्सयविनोदनं	४०७
परिणायकरतनं	९७	परिसुद्धकायकम्मन्ता	४९
परित्तदीपवासीहि	१५८	परिसुद्धसिक्खं	२०८
परित्तं	२१४	परिसुद्धसीलो	४२०
परिदेवो	३५०	परिसोधेति	२१०
परिधंसमानो	३५२	परुपघातविप्पटिसारवधवन्धादयो	१४२
परिनिट्ठितकिच्चत्ता	२४३	परेसं	१९
परिनिब्बानतो	४०	परोलोका	१६८
परिनिब्बानाभिमुखभावो	१९	परं	१४६
परिनिव्वुतो	१५१, १७९	परं मरणा	१२१
परिपक्का	४५	परं मरणं	९१
परिपाकगतं	२१२	पलिबुद्धा	२१५
परिपाको जरा	३५०	पलिबोधट्ठो	१५४
परिपुण्णसिक्खं	२०८	पलिवेठितकण्ठा	२१५
परिपुण्णसीला	४२२	पवत्तनाकलनं	२३२
परिपुण्णसीलो	३६३	पवत्तनाकारदस्सनं	१८३
परिबाहिरो	३५	पवत्तवाचा	१७२
परिभासा	८७	पवत्तिकालो	२३०, २३२
परिभेदो	१४३	पवत्तितवधप्पयोगनिमित्तं	२७७
परियत्तिधम्मो	१७०, २७०	पवत्तो थावरो	२७७
परियत्तिबाहुसञ्चेन	३३५	पविवेकवितक्कस्स	१८०
परियत्तिपं	३४	पविवेकवितक्को	१७६, १७७, १८१

पविवेको	१००	पाणातिपाता	२७८
पविवित्तो असंसट्ठो	३६८	पाणातिपातादिदुस्सील्यस्स	४८
पवेसननिवारणं	१३९	पाणातिपातिनो	३५५
पसत्थसीलो	३६३	पाणातिपातो	२७५, २७६
पसन्नचित्ता	३७२, ३७३	पाणातिपातो इच्छितो	२७८
पसन्नानं अधिमुत्तानं	३४६	पाणो	२७५
पस्यहावहारो	२७९	पातिमोक्ख संवरसंवुत्तो	८२, ३६५
पसंसावचनं	३७७	पातिमोक्खसंवरो	१३७, ३६५
पसादकायो	१२६	पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं	३६५
पसादचक्खु	१२६, २५०	पातिमोक्खं ति मुखमेतं पमुखमेतं	३६७
पसादसोतं	१२६	पातिमोक्खं	२४६
पसादावहभावेन	१३	पातुकम्यताचित्तं	२८१
पसादो	१२६, २१२	पातुभूता	१५६
पसाधनपेळिकं	३८	पादकज्ज्ञानसमाधिना	२१३
पस्सद्विसमाधि०	२११	पादकं	२६६
पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो	१६१, १६२	पादपा	२२१
पस्सन्तानं	१६१	पापकम्मं	८९, २१४
पस्ससुखं	१२३	पापकरणं	१९३
पहरणप्पहारादिप्पयोगहेतुकं	२७७	पापको	१३०
पहरितुकामता	४२७	पापकं	१३०
पहातब्बतो बुद्धा	१५७	पापचेतसं	२२१
पहातब्बा धम्मा	१५७	पापधम्मा	२१५, २८२
पहातब्बमलं	१७२	पापपुग्गला	२१५
पहानधम्मा	२०८	पापपुग्गलं	३३६
पहानपरिज्झा	६६, १५०	पापभयं	१९५
पहानाभिसमया	२३६	पापपरिवज्जने	१९५
पहीनतण्हो	२३४	पापिमतो	७७
पहीनसब्बकिलेसविप्फन्दितत्ता	१८२	पापियो	५८
पहीनं	१५, १५७, १८४	पापं पापकतो	१८७
पाकटा	२२४	पामोज्जकरणं	३९७
पाचित्तियेन	४६	पामोज्जबहुला	७७
पाटिकङ्ख	२०६	पामोज्जं	२१२
पाटिकङ्खा	१२१	पारगतो	१८४
पाटिछादिको	१५९	पारगुं	१८५
पाटिभोगो	४९, ५०	पारमियो	११५, १३९, १५२
पाटिहारियं	२५, २६	पारमीनं	३३८

पाराजिकेन	४६	पुञ्जाकिरियवत्थु	९३, २४६, २४७
पासंसतरो	२१२		२४८, २४९
पिट्टसुरा	२८०	पुञ्जाक्खेतं	३
पिण्डयालोपो	३८८	पुञ्जामेवा	९९
पिण्डोत्यं	३४९	पुञ्जाविरूहनट्टानं	३४६
पितरा	२६९	पुञ्जासम्भारजाणसम्भारा	१०
पितरं	८४, १०५, २७४	पुञ्जाभिसङ्खारो	१६०
पिधीयरे	१३८	पुञ्जास्सयो	४४१
पियजातिकं	४१२	पुण्णक०	१३५
पियमनापानं जातिमित्तानं	३४५	पुत्तमंसूपमं	४५
पियवाचता	११८	पुथुज्जनकल्याणकं	२०२
पियंवदा	१६६	पुथुज्जना	३६२
पियरूपसातगधितं	३६०	पुथुदिट्ठिगतिकानं	१९७
पियरूपसातरुपेना	४१०	पुथुलं	१२५
पियरूपं	४१२	पुनव्वभवं	२१९, २६७
पिलोतिकखण्डं	३४९	पुप्फवस्सं	१६७
पिळ्ळन्धनभण्डकं	१२३	पुप्फासवो	२८०
पीतकं	१४८	पुव्वङ्गमा	६०, १८८, २४०
पीतिपामोज्जं	२१२	पुव्वङ्गमो सम्पयुत्तो	१७६
पीतिवेगेन	१९७	पुव्वचरिया	१०
पीतिसञ्जननं	१३४	पुव्वदेवता	४००
पीतिसम्बोज्जङ्गो	१६१, १६२	पुव्वभागपटिपदा	४१७
पीतिसोमनस्सयोगेन	४०७	पुव्वभागमग्गो	७९
पीळ्ळनादिवसेन	७१	पुव्वभागसमथविपस्सनापटिपदं	१७०
पुगलकथं	१०४	पुव्वयोगसम्पत्तिया	२१६
पुगलविभागो	३६४	पुव्वयोगो	१०
पुगलसप्पायं	२३०	पुव्वरचना	४२
पुगलाधिष्ठानाय	२११	पुव्वरत्तापरत्तं	२१०
पुगलानं	४६, ५६	पुव्वरत्तापरत्तं	८२
पुगलो	९०, १०३, १२३, १३१	पुव्ववाचरियसीहानं	४
	२३०, २७३	पुव्वचरिया	४०१
पुगलो कल्याणमित्तो	८१	पुव्ववापरकुसलो	२७
पुच्छावसिको	४३	पुव्ववेकतपञ्जातं	३३
पुज्जभवफलं	२४६	पुव्ववेनिवासदीपनत्थं	१०४
पुञ्जाकम्मं	८९	पुव्ववेनिवासं	३७४, ३७९
पुञ्जाकिरिया	१०१	पुरत्थिमा दिसा मातापितरो	४०४

पुरस्सरा पधानकारणं

पुरा

पुरातना

पुरिमबुद्धेहि

पुरिमस्सवनं

पुरिमा

पुरिसमेधो

पुरिसपुग्गलो

पुरिसुत्तमो

पुरिसो

पुरं

पूतिमुत्तं

पूवसुरा

पेतगति

पेत्तिको विसयो

पेत्तिविसयगमनीया

पेत्तिविसये

पेय्यवज्जं

पोक्खरणितीरे

पोनोब्भविका

पोराणं

पंसकूलं

फ

फरणलक्खणो

फरमानं

फलनिब्बत्तकं

फलसमाधिना

फलसमापत्तिया

फट्ठसीलस्स

फलासवो

फस्सकाया

फस्सपञ्चमका

फस्सादयो

फुट्ठास्साति

फुसमानो

फोट्ठब्बे

१८८

२७२

१७१

१७०

३५

१७२

११९

५८, ९३, १०९

२५१

१०३, १०४

२७२

३८८

२८०

१५८

३६९

१४२

१६६

११८

८५, १८७

१८७, २०२

६

३८८

१६२

२२५

२२२

१६८

१७६

३६३

२८०

१२६

२३०

२१७

४४२

२२९

१४

ब

बन्धनगता

बन्धना

बधिरा

बलवभावतो

बलवविपस्सनं

बलवीरियूपपन्नो

बहिद्धा

बहुजनहितसुखावहतो

बहुदुक्खानुगतभावनो

बहुपकारं

बहुलमकासी

बहुलीकतो

बहुस्सुतस्स

बहुस्सुतानं

बहुस्सुतो

बाराणसियं

बालजनबहुले

बालेनमविजानता

बाहितपापब्राह्मणं

बाहुसच्चं

बाळहगिलानो

बिम्बिसारं

बुज्झकानं

बुज्झनभावं

बुद्धसेविता

बुद्धेमहत्तलकत्थेरे

बुद्धकरधम्मा

बुद्धकिच्चं

बुद्धचक्खु

बुद्धत्ता

बुद्धत्थचरिया

बुद्धपरायणो

बुद्धप्पमुखस्स

बुद्धवचनं

बुद्धविभावता

१६६

३३३

१६६

२७६, ४१७

२१८

३४९

३५८

३३९

२२७

७८

११

१००

१९३, १९४

२७, ३६, ६९

१३६

३८

१५३

३९२

३७३

१९३

८५

८४

६१, २३०

४५

४२९

४३०

१०

१५३

१२४, २०४

१७३

१०

२७२

३६

४०, १०१, १७१

३६८

बुद्धविसयो	१७५	व्यापन्नचित्तो	३५१
बुद्धसुबुद्धतं	३४६	व्यावाधेमी	१८२
बुद्धादिगुणारम्भणं	२७१	ब्रह्मकायो	३५३
बुद्धादीसु संसयो	४२४	ब्रह्मचरियेसनासङ्घाता	२३९
बुद्धानमुत्पादो	८९	ब्रह्मचरियेसना	२३७, २३८, २३९
बुद्धानुस्सतिनिहे से	८	ब्रह्मचरियवसाया	४६
बुद्धानं १६१, १७४, १७६, १७७, १७९		ब्रह्मचरियं	१३४, १३५, १३६
बुद्धिचरियं	१५२	ब्रह्मचारिनो	१३५
बुद्धियं	७	ब्रह्मञ्जात्थं	३९३
बुद्धो	१०४, २६९	ब्रह्मभूतो	३५३, ३८५
बुद्धो पि अतीतानागत०	३३५	ब्रह्मादिभावसाधनत्थं	४००
बुद्धो पि इद्धिमा	३३५	ब्रह्मानं	८८, १५०
बुद्धो पि चेतो परियञ्जाणलाभी	३३५	ब्रह्मलोकं	९९, २२२, २८६
बुद्धो पि दिव्वचक्खुको	३३५	ब्रह्मविहारदीपनत्थं	१०४
बुद्धो पि दिव्वसोतको	३३५	ब्रह्मविहारस्स	४०१
बुद्धो पि सक्कपुत्तो	३३५	ब्रह्मविहारा	११४
बुद्धो पि समणो	३३५	ब्रह्मविहारानं	११४
बोज्झङ्गधम्मेषु	२११	ब्रह्मविहारे	१३५
बोज्झङ्गसंयुत्तादीनि	४५	ब्रह्मा	९६, १५७
बोज्झङ्गा	४५, १६१, १६२	ब्रह्मायु	२७२, २७३
बोधिकोट्टासियानं	३०४	ब्राह्मणकरणानं	३८३
बोधिपक्खियधम्मा	३६३, ३६४	ब्राह्मणगहपतिका	४०५
बोधिपक्खियधम्मानं	५२	ब्राह्मणा	५९
बोधिपक्खियानं	८२, ३०४, ३६९	ब्राह्मणो	२१, १०३, १०४, ११४, ११६,
बोधिया	१६२, १७४		१५७, २७३, २७६
बोधिसत्तभूतस्स	१५३	भ	
बोधिसत्तभूतो	१२, १३	भगवता	६, ११४, १७४
बोधिसत्तभूमियं	१९	भगवन्तानं	१६१, १७४, १७७, १७९
बोधिसत्तो	९६	भगवा	१०४, १०६, १४६,
बोधि	८१		१८२, २४४, २४९
व्यञ्जनकुसलो	२७	भगसङ्घातं	१३
व्यञ्जनं	२५०	भगी	८
व्यापादवितक्को	४१९	भगं	८
व्यापादो	४२३	भजी	८
व्याधि	१४३	भतवा	८
व्याधिना	१७८	भत्तवा	८

भक्तवेतनानुपदानं	११८	भावनाविधिदस्सनतो	१६२
भक्तसम्मदो	४२७	भावितचित्तो	३३५
भववरूपोव	६०	भावितत्तानं	३९७
भयदस्सनसीलो	३६९	भावेतव्वतो बुद्धा	१५७
भयदस्सनेव	४८	भावेतव्वा धम्मा	१५७
भयमन्तरतो	३३१	भिव्खुसंघस्स	३६
भयसभावसण्ठितं ओत्तप्पं	१९३, १९५	भिव्खुसंघ परिहरिस्सामी	३३५
भयानकं	३३५	भिन्नकिलेसत्ता	२३९
भयं	९४, २७१	भिन्नभूमिका पि	५०
भरिया	१३४, १३५	भिन्नमरियादा	१९६
भव	२१६	भिय्योस ह्वतधम्मारम्मणं	१९९
भवग्गं	१५०	भिसक्को	१५०, ४४१
भवङ्गं	१२२, १२६	भीरुत्तानं	१२८
भवतण्हा	२४०, २४१	भूतकारणा	१०४
भवतण्हापरिक्खया	२१८	भूतपरिञ्जो	२१८
भवथ जातिमरणस्स पारगा	२१०	भेदाभावतो	२३२
भवनट्ठेन भूतं	२००	भोगसम्पत्तिआदीनं	३७१
भवनिरोधाय	२१६	भोगसम्पदा	२७४
भवनेत्ति या	२०४	भोजनसम्पायं	२३०
भवनेत्तिसङ्ख्या	२०४	म	
भवयोगविसंयुत्तो	३६२		
भवयोगयुत्तो	३६१	मकारो पदसन्धिकरो	३४१
भवयोगो	३६१	मक्कटकोव	५३
भवरता	२१६	मक्कटापलेपो	५१
भवराग	२०३	मक्खासे	६२
भवसम्पदा	२७४	मक्खिता	६२
भवसम्मुदिता	२१६	मक्खितारो	६२
भवसंयोजनो	३६२	मक्खो धम्मो च अट्टमो	२०९
भवाभवा	३९८	मक्खं	६१
भवासवो	१४२	मग्गकाले	१६३
भवेसना	२३९	मग्गधम्मा	२४३
भावञ्जाथत्तूपनयवसेन	४४१	मग्गपञ्जाय	६६, ४१८
भावनानुयोगमनुयुत्तो	३०४	मग्गपटिपाटिया	१९०
भावनापारिपूर्ति	८०, १४४	मग्गपटिवेधकालेन	२१३
भावनाभिसमयं	२१८	मग्गफलपञ्जावसेन०	३६३
भावनामयं	९३, ११३, २४७, २४९	मग्गफलसीलं	३६४
		मग्गब्रह्मचरियवासं	३६४

मग्गब्रह्ममचरियं	१३९, १४०	मनापकायिका	३६०
मग्गभावना	५४	मनापामनापं	२०३
मग्गसञ्जाय	४८	मनुजा	२१४
मग्गसमाधि	२१३	मनुस्सगति	१५८
मग्गसमाधिना	१६८	मनुस्सत्तभावसङ्घातं	३६१
मग्गसीलस्स	३६३	मनुस्समंसचक्खुना	३७८
मच्चुपासपरिविखतो	१७८	मनुस्सलोकगमनीय	१४२
मच्चुमारस्स	२०९	मनुस्सलोको	१९६
मच्छुरिय	२०३	मनुस्सलोके	१३४
मच्छुरियचित्तेन	११०	मनो	७७, २४४
मच्छेरमालं	११०	मनोकम्मं	२३८, २४७
मज्झत्ताकारभूता	२२५	मनोदुच्चरिते	१०१
मज्झत्तारम्मणपरिञ्चा	२३५	मनोमनायतनं	२४४
मज्झिमपटिपत्तिदस्सनेन	२१६	मनोविञ्जाणं	१४, २४७
मज्झिमा	२२६, २२७	मनोमुचरितं	१६०
मच्चकसिविकाय	२६	मनं	१४, २४७, २६५
मट्टसाटके	३८	मन्तपदं	६
मणिप्पभादीनं	२२०	मन्तसत्तियोगो	९८
मणिरतनं	९७	मरणधम्मो	३०६
मणिवण्णादयो	२२०	मरियादायं	३४८
मत्तञ्जा	१२३	मरियाभेदं	१९६
मत्ता	६३	मरीचिकाय	७७४
मदनिम्मदनो	३४३	महग्गतकुसलचेतनानं	२४९
मधु	२४९	महग्गतं	२५१
मधुपिण्डकपरियायो	१८६	महतलसिलातलानि	१६६
मधुरग्गस्स	५९	महन्तो ब्रह्मा	९६
मधुरगं	३३८	महप्फलं	१११, २४८, २४९
मधुरजातिकं	४१२	महाअट्टिसञ्चयो	१०६
मधुरसभावं	४१२	महाकन्तारपटिपन्नो	१७८
मधुरं	१६६, १८०	महाकन्तारं	७४
मधुस्सवो	१३५	महाकप्पं	१०५, १०६
मनच्छट्ठानं	१२१	महाकरूणा	१५३, १६१, १७७, १७९
मनसा	१४९	महाकरूणाधिकारस्स	१८४
मनसानुकम्पं	११७	महाकरूणासमापत्तिञ्चाणं	१६१
मनसिकाररहिता	३५५	महाकरूणासमापत्तिबहुलो	१८२
मनसिकारो	८०, २४९	महाकरूणासमापत्तिया	१७६

महाकरुणोक्कमनस्स	१६१	महासंसारपटिपन्नो	१७८
महाकस्सपप्पमुखस्स	४०	महिच्छो	१२३, ३५३
महाकस्सपेन	४१	महिद्धिको	३३५
महाकरुणिकं	३	महेसिना	१५, १०६, १११, ३२९
महागतिकं	१७०	महोघपक्खन्दो	१७८
महाघोसो	८४	मागण्डियो	२४
महादानं	११२, ११६	मागधिकाय	१५६
महादुक्खं	२१५	माणवका	१०३, १०४
महाधम्मपालजातके	१३६	माणवको	१२९
महानदियो	४११	माणवा	३२९
महानिरया	१५८	माणवो	६
महानिरयं	३३६	मातादिसञ्जां	१९६
महापथविया	४०३	मातापितरो पन सब्बपठमं	
महापदुमजातकं	१०९	पुब्बाच्चरिया	४०२
महापपाते	१७८	मातुगामानं	३८
महापरिच्चागा	१०	मातुगामं	३५९
महापरिञ्जा	१५२	मातुगामो	४१५
महापलिबोधेन	१७८	मातुच्छा	१९६
महापुञ्जा	११७	मातुट्टाने	३८
महाब्रह्मा	९६, ३४१, ३४८, ३८१	मातुरक्खितादयो	२७९
महाभिनीहारस्स	१८४	मातुलभरिया	१९६
महाभूतानि	७९	मानगन्था	६८
महाभूतानं	१२६, १४८	मानजातिका	२३१
महामोगल्लानो	२७४	मानसं	७७, २३२, २४४
महायोधानं	११८	मानसङ्गो	३५९
महारजक्खो	१५९	मानसंयोजनेन संयुत्ता	६८
महालि	२२४	मानुसं देहं	२७४
महाविष्कारं	२७४	मामकाति	४०८, ४०९
महाविमानं	१३४, १३५	मायामरीचिआदयो	३०
महाविसयं	१७०	मारञ्जाहं	१८५
महाविहारा	१०५	मारधेयं	२४२
महासच्चकमुत्तेन	१८०	मारो	१०३, १०४, १५७
महासमुद्दो	१३, २६, १६६	मारं	२०९
महासम्बाधपटिपन्नो	१७८	माला	२८७
महासावज्जो	२७६, २७९, २८०	मालाकारजेठुक्कस्स	३७
		मासमत्तं	३६

मिगदाये	२०	मेत्ता	११३, ११४, ४००
मिगभूतेन	३	मेत्ताचेतोविमुत्ति	४२७
मिच्छा	२६५	मेत्ताज्ज्ञानं	११६
मिच्छा कम्मानी	२६५	मेत्तादिसमापत्तिया	१७६
मिच्छाचारो	२७९, २८१	मेत्ताब्रह्मविहार०	११३, ११९
मिच्छापथो	२३८	मेत्ताब्रह्मविहारं	९६
मिच्छा मनं पणिघाया	२६५	मेत्ताभावना	११५
मिच्छालद्धो	२०९	मेत्ताभावनावसेन	११३
मिच्छावादभञ्जनत्थञ्च	१९७	मेत्ताय	११३, ३५६
मित्तानं	६	मेत्ताविहारेन	१८३
मित्तानं वचनं	८३	मेत्तासमाधि	९६
मिद्धसुखं	१२३	मेत्तासहगतं चित्तं	९६
मुच्चित्तुकम्प्यताञ्जाणेन	४८	मेथुनविरतियं	१३५
मुट्टस्सच्चं	१२२, १३८	मेधाविता	११८
मुट्टस्सति	३५१	मोक्खेति मोचती ति पातिमोक्खं	३६७
मुत्तो	१५१, १७९	मोघमञ्जं	४६
मुत्तोचन्दो	२८५	मोहसम्बन्धनो	६०
मुत्तोलोचेतुं	१७९	मोहहेतुको	६०
मुदिता	४००	मोहो	६०
मुदितासम्पयुत्तो	१७६	मोहं	५९, ७२, ३३३
मुदुका	२२६, २२७	मोहर्हिग	३५६
मुदुसीतलवतो	१६६	मोहनेय्येसु मुच्छित्तो	४२१
मुनयो	१७१	मोहन्धकारं	१८४
मुसावादा	१६३	मोहपरियुद्धितं	३४२
मुसावादो	१०४, २८०	मंसचक्खुना	३५३
मूगपक्खपण्डितकाले	१४	मंसचक्खु	१२४, २५०, २५१, ३७८
मूगा	१६६	मंसपिण्डो	१२५
मूलकारणता	७४	मंससोतं	१२६
मूलजाता	३११	य	
मूलट्ठो	२२०	यक्खत्तं	१४२
मूलन्तरस्स	२२०	यक्खो	१२९
मूलभासायं	१५६	यजमाना	११७
मूव्व्हो	६०	यत्तकं	१६१
मेघिय	८२	यथाकम्मपगञ्जाणकिच्चं	३७८
मेत्तचित्तं	९५, ९६, ९९, ११६	यथाकामकारितं	२७८
मेत्तचित्तस्स	११९	यथाधिप्पेतप्पभेदं	२०१

यथापणिधानं	१५३	रागमदादिनिम्मदनं	१४९
यथाभतं निखित्तो	९१	रागविरागमनेजमसोकं	२७०
यथावरसलक्षणं	७९	रागविरागो	२७०
यथावुत्तवधकचेतनामङ्गी	२७७	रागसमो	५३
यथावुत्तसेक्खभावप्पटिसेधं	२४३	रागादिकिलेसानं	१३८
यथासभावं	१७२	रागादिकिलेससंसट्टता	१२८
यमकपटिहारियञ्जाणं	१६०	रागो	२३१, २४०, ३५५
यमकसालानमन्तरे	१०१	राजगहं	१०७
यसो	३४७	राजगेहतो	३८
याचकजनं	१७	राजसभं	६२
याचयोगो	३८२	राजा	९७
यानं	२८७	राजाभिनीता	३५०
यावतायुक्	६३	राजिसयो	११७
यायं निब्बेधगामिनो	१९१	रासट्टं	७१
युगनङ्गलगोपानसिपक्खपासकादीनं	३५१	राहुलस्स	४५
युगनद्धसमथविपस्सना०	१७०	राहुले	३८७
युत्तापयुत्तो	१४४	रुक्खा	१६६
योनकधम्मरक्खितत्थेरस्स	३९६	रूपकम्मट्टानं	२२९
योगविहितानि	१००	रूपक्खन्धो	७९, २३०
योगावचरानं	२२९	रूपकायसमोधानं	३५३
योगावचरो	७८	रूपतण्हा	२४१
योगिनो	२१२	रूपतण्हं	१४
योगं	१४	रूपधातु	२२२, २२३
योनिमोमनसिकारो	३४, ७८, २२१	रूपपटिबद्धधम्मपवर्त्ति	२२३
योनिमोमनसिकार बहुलीकारो	४२९	रूपपरिञ्चा	२६६
योनिमोमनसिकार बहुलो	१४४	रूपभवो	२१६, २२२, २६७, ३४०
र		रूपरहिता	२२२
रज्जपरिच्चागं	१४७	रूपविचारं	१५
रज्जसिरिया	१४	रूपवितक्कं	१५
रट्टपिण्डं	२१५	रूपसञ्जां	२४७
रतनत्तयस्सेतं	२७१	रूपप्पमाणो	१३
रतनत्तये	३४६	रूपप्पसन्नो	१३
रागक्खयो	२०३	रूपादिक्खन्धपञ्चक०	१९८
रागग्गि	३५५	रूपादिगोचरं	२०३
रागत्तानुपतन्ति	५३	रूपायतनादिगोचरे	१७१
रागपक्खिया	२३१	रूपारम्भणादितो	२०६
रागपरियुट्ठितं	३४२		

रूपारम्भणं	११४८, १५६	लोकधातुसु	१५४, ४४१
रूपारूपजीवितिन्द्रियं	२७५	लोकनाथस्स	१०४, १५३
रूपारूपधम्मपुञ्जो	२७८	लोकनाथो	१५२
रूपारूपधम्मनं	१४८	लोकनायको	१७२
रूपारूपभवपत्थना	२३७	लोकनिरुत्तिया	१०५
रूपावचरधम्मा	२२२, २६७	लोकनिरोधगामिनं	१५१
रूपावचरसमापत्तियो	२२७	लोकनिरोधो	१५१
रूपावचरा	७५, २२२	लोकनिरोधं	१५१
रूपावचरं	२५१	लोकपालकधम्मा	१९६
रूपं	६५, २१७, २२४, २३३, २६७	लोकपालका	१९५
रुहिरूपादकम्मं	१०५	लोकसभावभावतो	१६८
रोगनीळं	२००	लोकसन्निवासे	१३
रोगाभिभूतो	८५	लोकसन्निवासो	१४४, १६१, १७७
			१७८, १९४
ल			
लक्खणं	२३०	लोकसमुदयो	१५१
लज्जनाकारो	१९५	लोकसम्मृति	१०५
लज्जनं	१९५	लोकहितत्थं	११
लज्जासभावसण्ठिता	१९३, १९५	लोकाधिपत्तेय्यं औत्तप्पं	१९५
लद्धनामं	२२१	लोकाभिलापे	१०५
लद्धब्बो	१०२	लोकियधम्मनिब्बानानं	२४४
लद्धहेतुपच्चया	२२१	लोकियलोकुत्तरपञ्चाय	१६८
लद्धोकासो	५७	लोकियलोकुत्तरा	१२
लपितलापनमत्तेना	३७३, ३७४	लोकियलोकुत्तरं	३१०
लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितो	२४८	लोकियं	२७१
लामकच्चित्तं	२२१, २२२	लोकुत्तरमग्गफलं	३४७
लामकतो	१८७	लोकुत्तरा	१२, ३४२, ३६३
लामकधम्मा	२१५	लोकुत्तरं	२५१, २७१, २७५
लामकाचारो	२७९	लोके	६
लुज्जनपलुज्जनभावतो	१६८	लोको	४६, ६०, १४४, १६८,
लुद्धपुग्गलो	३३१		१७७, १७९, २३८
लुद्धो	३३१	लोभादिकस्स	४८
लेणं	१४४	लोभदोसमोहविपरीतमनसिकार	१५७
लोकच्चित्तं	१४	लोमकायं	१२६
लोकत्थचरिया	१०	लोमहंसो	९४
लोकन्तगु	४१८	लोसलोमकूपेहि	१६०
लोकन्तरिकनिरयो	१५८	लोहितकं	१२५

सदानुक्कमणिका

४९१

लोहितुप्पादकम्मं	८४	वसवत्ती	१५०,४४१
लोहितं	२७४	वसुज्झति	३७३
व		वसुन्धरं	१४७
वक्कलि	३५३	वहुमतभावो	१६
वक्कलित्थेर०	४३१	वळञ्जनकसमापत्तिभाग	११
वग्गसङ्गहादिवसेन	४०	वाचकसद्धसन्निधाने	७
वचनक्खमो	८२	वाचज्जं	२४७
वचसा	३४	वाचनामग्गं	४
वचीकम्मं	१३०,२३८,२४७,२८३	वाचापेय्यं	११८
वचीदुच्चरिते	१०१	वाचायनुरूपमत्तनो	१७१
वचीमनोदुच्चरितानि	१२८	वाजपेय्यो	११९
वचीसच्चसङ्घातं	१०९	वापसमकरणे	६
वचीसुचरितं	१६०	वानं	२०१
वज्जबन्धनवद्धो	१७८	वायो	१६८
वज्जभीरूकभयदस्साविलक्खणं	१९५	वायोकायं	१२६
वज्जभीरूकभयदस्साविलक्खणं		वायोसंवट्टो	३७५
ओत्तप्पं	१९३	वायं	१४
वट्टगामिकुसलं	३८४	वाराणसियं	२०
वट्टदुक्खं	६८	वालग्गमन्तं	१५२
वट्टदुक्खतो	१५८	विककमी	१४७
वट्टदुक्खविनिवत्तको	३४२	विकखम्भनप्पहानं	४८,१३८
वट्टमूलकं	१४३	विकखम्भनविवेको	१८१
वट्टं	१२५	विकिखत्तचित्तो	३३
वण्टतो	३३३	विकखीणो	३५९
वण्णवन्तो	९४	विगतथिनमिद्धो	४२४
वण्णो	१२५,३४७	विगतरागादिरजत्ता	२०१
वत्थुकामानं	२६६	विगतवलाहके	११४
वत्थुभूतस्स	४४	विगतूपविकलेसेन	२६
वत्थुभूतो	२७७	विघातवा	३५३
वत्थुविसदकिरिया	१००	विचिकिच्छा	२०३,२३१,२३९
वधका	३२९	विचिकिच्छाट्टानिया	४३०
वनपत्थपरियायं	४९	विचिकिच्छानुसयो	२३१
वमी	८	विचिकिच्छं	४२४
वयदस्सनेन	४८	गिचित्रबीजनि	३८
वयो	१४३	विजम्भिता	४२७
वयं	१९३	विजानतं	३९७

विज्ञानमानं	२२९	विपरिणामसुखा	२२५
विज्जा	२५१	विपरियेसग्गाहो	२३८
विज्जामयो	२७७, २७९	विपस्सको	२११
विज्जासम्पदा	१६	विपस्सना	९
विज्जाचरणविपक्खतो	७४	विपस्सनाचित्तं	२११
विज्जासम्पन्नो	३७४	विपस्सनाञ्जाणे	२१२
विज्जोत्तमाना	११३	विपस्सनापञ्जा	४१५
विज्जं	१९०	विपस्सनापट्टिपाटिया	१९०
विज्जाणक्खन्धो	२४४	विपस्सनाफलं	३०५
विज्जाणकाया	१२६	विपस्सनाभूमि	२१८
विज्जाणञ्चायतनं	१६८	विपस्सनामग्गधम्मवसेन०	३६३
विज्जाणट्टितितो	३७६	विपस्सनामग्गं	७८
विज्जाणवीथिया	२९	विपस्सनासमाधि	२१३
विज्जाणे	१५६, ३५८	विपस्सनं	५४, ६१, १४४, १८८
विज्जाणं	२२९, २४४, २९२		२१२, २३४
विज्जापका	३९४	विपस्सिआदयो	१४७
विज्जाजातिको	१९५	विपस्सिनो	५५
विज्जा	३७२	विपाकक्खन्धा	१५९
वितक्का	१७६	विपाकफलं	२७३
वितक्को	१८१	विपाकभावं	२४४
वितण्डवादी	२२६	विपाकमनोधातु	१२२
वित्तूपकरणं	१००	विपाकमहन्ततं	९७
विद्धस्ता	१४२	विपाकसुखं	२४४
विनयं	४३०	विपाकवट्टं	१९०
विनयपञ्चात्तियं	४३०	विपाकहेतुकमनोविज्जाणधातु	१२२
विनयपिटकं	५	विपासाभिभूत	७४
विनळीकता	१४२	विपुलभावतो	१०७
विनायको	१७३	विपुलं	१२५
विनिवत्तितविसञ्जितो	१४४	विप्पटिसारो	१२८
विनीता	१६७	विप्पयुत्ता	२४३
विपथपक्खन्दो	१७८	विप्पसन्ना	१६६
विपरिणामट्ठो	१५४	विब्रन्तचित्तो	३५१
विपरिणामदुक्खता	२२७	विभजनं	१६१
विपरिणामदुक्खपरिञ्जा	२३५	विभत्तवा	८
विपरिणामदुक्खा	२२५, २३२	विभवतण्हा	२४१
विपरिणामधम्मा	२३४	विभावेतब्बं	१७९

विभवं	२१७	विसाख	२३२, २४४
विभागदेसना	२२७	विसारदो	३४
विमति	३५	विसुद्धापयोगो	३४
विमतिविधमनत्थं	१९७	विसुद्धिदेवा	४००
विमतिविनोदनत्थं	१९९	विसुद्धिमग्गे	८, १५
विमुत्तचित्ता	२०४	विसूकदस्सना	२४
विमुत्तिञ्चाणदस्सनेन	४४१	विसेसपच्चयो	७५
विमुत्तिञ्चाणदस्सनं	९३, ९४	विसेसभागिया	१५३
विमुत्तिञ्चाणं	३९२	विसेसलक्खणतो	१६२, १६३
विमुत्तिपरिपाचनीया	९, १०	विसंयुत्तो	१५१
विमुत्तिसारत्ता	२०४	विसंवादनचित्तं	२८०
विमुत्तिसारा	२०८	विसंसट्ठता	१६८
विरजं	२०१, २२४	विहङ्गमो	१४२
विरज्जनत्थं	२१८	विहारदानं	११५
विरत्तचित्तो	१०	विहारा	११४
विरागत्थ	२१८	वीततण्हो	७५, २१८, ३९९
विरागनिस्सितं	१६२	वीतसारदं	४४३
विरागानुपस्सना	२०५	वीरिय	१०, १४७
विरागाया	२१८	वीरियभावनाबलनिव्वत्तं	२५०
विरागुप्पत्तिया	२२७	वीरियसम्पत्तिया	८१
विराजयं	६६	वीरियसम्बोज्झङ्गो	१६१, १६२
विरूढ्ढब्रह्मचरिया	२९७	वीरियसंवरो	१३७, १३८
विरूढ्ढमूला	२२१	वीरियारम्भस्सा	४१६
विलीनतम्बलोहं	२२५	वीरियेन समन्नागतत्ता	४२०
विलेपनं	२८७	वीसति इत्थियो	२७९
विवट्टपनिस्सयं	१०१	वुसित ब्रह्मचरियवासो	३८१
विवेको	१८१	वूपकट्टकायता	२०५
विवेकट्टो	१५४	वूपसमन्ति	२६७
विवेकनिस्सतं	१६२	वेदना	२२४, २२५, २२७, २३१, २३२, २३३, २३४, २३५
विसटं	१२५	वेदनामूलकं	२३६
विसत्ता	२४२	वेदनामुखा	२२६
विसन्तरो	१८५	वेदल्लं	५, १५६
विसमूलस्स	५९	वेदानं	१०३
विसयभूता	२२३	वेपुल्लो	१०७
विसयविभावनापवत्तिदस्सनतो	१६२	वेय्याकरणं	५
विसयावबोधतो	१७२		

वेय्यावच्चसहगतं	२४७, २४८	सक्को	९७, १७०
वेरीपुग्गलो	३२९	सक्यमुनी	१४७, १७१
वेलामो	११६	सक्यपुङ्गवो	१७१
वेळुवनादयो	१०५	सग्गुपगो	१३१
वेसारज्जञ्जाणानि	९	सङ्कप्परागो	२६६
वेसियादि अगोचरं	३६८	सङ्कतेवचनं	१०४
वो किण्णो	१९४	सङ्खं	५५
वोटुब्बनकिच्च	१२२	सङ्खतधम्मनं	१७४, १९८, १९९
वोमिस्सकारिनो	८९	सङ्खतलक्खणरहितं	१९८
वोसग्गपरिणामि	१६२	सङ्खतं	५१, १९८, २००
वोस्सग्गानुप्पादनं	१०१	सङ्खरविपरिणमतं	२२६
वोस्सग्गो	१०१	सङ्खातधम्मरम्मणस्स	१९९
व्यापादूपसमो	९५	सङ्खायं	४६
स		सङ्खारगतस्स	१९८
		सङ्खारदरथपटिप्पस्सद्विया	२०४
सउपसग्गो	२८	सङ्खारदुक्खता	२२७
सउपादिसेसा	२०१, २०३, ३६३	सङ्खारदुक्खपरिञ्जा	२३५
सऊमि	४१०	सङ्खारनिमित्तगाहस्स	४८
सऊमिसावट्टसगहरक्खसो	४१६	सङ्खारनिरोधगामिनिया०	१५६
सकदागामिनो	३६२	सङ्खारसमुदये	१५६
सकम्मनिरतो	९७	सङ्खारा	७४, २६७
सककम्मुना	१५८	सङ्खारानिच्चतं	२२५, २२६
सकलदससहस्सिलोकधातु	१६७	सङ्खारावसेससुखुमभावप्पत्ति	२६७
सकललोकं	३४१	सङ्खारूपसमो	२०१
सकलवट्टदुक्खपरिमुच्चननिमित्तं	८३	सङ्खारूपसमं	२१२
सकलवेदन्तगु	३८१	सङ्खित्तधम्मत्ता	२१६
सकलसरीरं	२२५	सङ्गहवत्थुनि	१०
सकसामञ्जालक्खणं	१४८	सङ्गहितपरिजनता	१००
सक्कं	२७४	सङ्गायनाकारं	४०
सक्कच्चकारी	३६८	सङ्गीतं	१९७
सक्कच्चदानसङ्खातो	१३६	सङ्गीतिकारा	४०
सक्कच्चं	११, ३५, १५२	सच्चानं तथदुं	७१
सक्का	२५	सच्चाभिसम्बोधि	२६८
सक्कायदिट्ठिया	४८	सच्चिकातब्बाधम्मा	१५७
सक्कायस्स निस्सरणं	२०१	सच्छिकातब्बो बुद्धा	१५७
सक्कायाभिरता	३५६	सच्छिकिरियाय	१५१
सक्कारो	१३६		

सदानुक्कमणिका

४९५

सञ्चोदितमानसो	१५३	सत्तवोहारसम्मासम्बुद्धादीसु	१४६
सञ्जाता	१५६	सत्तसङ्खारेहि	२०५
सञ्जानमाना	२२९, २३०	सत्तसङ्गप्पहीनस्सा	३५९
सञ्जामरहिता	२१५	सत्तसुञ्जासभावा	२६६
सञ्जा	९	सत्तसेक्खा	१८५
सञ्जाविपल्लासो	२२७	सत्त सेखा	२०२
सञ्जानो	३४०	सद्धम्ममण्डपे	४०
सञ्जीभवो	२१६, ३४०	सद्धम्मवरचक्कवत्तिनो .	३५
सण्ठानं	१२५	सद्धम्मा	३९५
सण्हं	२५	सद्धा	९, १३४, १९४
सत्तपटलसहस्सपटलो	२८६	सद्धाधिमुत्ते	४३१
सत्तपाकतेलं	२२४	सद्धापब्बजितस्स	१९४
सत्थरि	३९	सद्धिविहारिकस्स	३९६
सत्था देवमनुस्सानं	२१६	सद्धो पुग्गलो	१५९
सत्थारदस्सनं	१५१	सन्तचित्तस्स	२०२
सत्थु	४, १३	सन्त चित्ता	२०६
सत्थु चरियं	४२	सन्तीरणकिच्चं	१२२
सत्थुमहत्तपच्चवेक्खणा	१९५	सन्दस्सका	३९४
सत्तिजननत्थं	४७	सन्धाय	२०१
सत्तिपट्टाना	१०३	सन्धावनं	७१
सत्तिया	१०१	सन्निट्टानं	१७५
सत्ति	९, १३८, १६२	सन्नियोजनत्थं	२२७
सत्तिअविप्पवासादिना	२१३	सपञ्जो	१४५
सत्तिपट्टाना	११, ३६९	सपत्तकरणा	५८
सत्तिपट्टानादिबोधिपविक्खयधम्मा	३६३	सप्पचयधम्मा	३४३
सत्तिप्पधाना	१३८	सप्पञ्जो	९९, ३७२
सत्तिमन्तो	२०७	सप्पत्तिस्सवलक्खणा हिरी	१९५
सत्तिसम्पजञ्जं	९४, २०५	सपुब्बदेवतानी	३९९
सत्तिसम्बोज्झङ्गो	१६१, १६२, २११	सब्बकम्मक्खयं	४४२
सत्तिसंवरो	१३७, १३८	सब्बकामसमिद्धिनो	३६०
सत्तकोट्टासिको	१५८	सब्बगन्थप्पमोचनो	४४२
सत्तक्खत्तुपरमो	३६२	सब्बञ्जा बुद्धस्स	१८८
सत्तनिकायं	१५३, १६१	सब्बदुक्खक्खयो	२७३
सत्तन्नं सङ्गानं	३५९	सब्बदुक्खा	२७३
सत्तपण्णिगुहायं	४०	सब्बदेवमनुस्सानं	३५
सत्तविसत्तचित्ता	२४१	सब्बधम्मक्खन्धा	२७०
सत्तरतनसमन्नागतो	९७		

सब्वधम्ममूलपरियायं	६५	समणब्राह्मण	१३५, १९४, ३४८, ३९३
सब्वभूतानुकम्पिनो	१८८	समणेन	१३
सब्वमतिक्कमेय्य	५९	समणो	२१, ९०, १४३, १५७, १८०, १८७
सब्वमुदिन्दियो	१०८		१३८
सब्वरागविरत्तस्सा	२३९	समतिक्कमनट्टेन	१०, १४७
सब्वलोकविसंयुत्तो	४४२	समत्तिसपारमियो	४१७
सब्वलोकानुकम्पका	३७	समथविपस्सनानुयोगं	२१३, २४९
सब्वविज्जासु	१६	समथविपस्सनाभावना	१२४, १८५, २०४
सब्ववेदयितानी	२०४	समन्तचक्खु	१५३
सब्वसङ्खतपरिज्जा	२६६	समाचरन्तो	२७४
सब्वसङ्खारसमथो	१९९, २६७	समाजुतिकं	३९४
सब्वसंयोजनक्खयं	८४	समादपका	३६५
सब्वहितमुखविद्धं सनसमत्थं	१८७	समादया	९, ४६, ९६
सब्ववा अढ्याकतवेदना	२०४	समाधि	१८०
सब्ववा कुसलानं	६०	समाधिचारयानुगतं	३९४
सब्ववा दुग्गतियो	१९०	समाधिपञ्चासु	१०१, २०६
सब्ववानत्थहेतुभूता	२३९	समाधिभावना	२४५
सब्ववा वेदना	६५	समाधिक्खन्धो	८१
सब्ववावेदनादुक्खा	२२६	समाधिसम्पन्तो	१६१, १६२
सब्वूपधिपटिनिस्सग्गो	१९९	समाधिसम्बोज्झङ्गो	२१०
सब्वे धम्मा अनत्ता	२००	समाहितो ति उपचार समाधिना	३६३
सब्वे सङ्खारा अनिच्चा	२००, २०३	समुच्छिन्नकङ्खा	१७०
सब्रह्मकानी	३९९	समुच्छेदप्पहानवसेन	४८, ४९, १३८
सब्रह्मचारिनो	८८	समुच्छेदप्पहानं	१८१
सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणा	१९५	समुच्छेदविवेको	२२०
सभावकथा	२२६	समुट्ठापकं	७८
सभावधम्मा	३४२	समुट्ठापिका	३९४
सभावनिरुत्ति	१५६	समुत्तेजका	४८
सभावसरसलक्खणस्स	१५५	समुदयपक्खियस्स	५२
सभावेन सण्ठिता हिरी	१९५	समुदयसच्चविसयकिच्चं	२३४
समङ्गीभूता	४२२	समुदयसच्चं	७९
समचरियं	९९	समुदयो	१८४
समचारिनो	८७	समुदाचारं	२९५
समचित्तो	३८७	समुल्लापसंसग्गो	१२६
समञ्जालक्खणं	१४८	समूहकायो	१५३
समणधम्मं	४२८	समोक्कमनाकारो	

सम्पगगहरसो	६२	सम्मासम्बुद्धो	३६,५०,१०१,१०६,
सम्पजानमुसावादी	१०९		१७६,१८५,२२४,२५१
सम्पटिच्छको	८३	सम्मासम्बोधि	१४,१३९,१४९,२६९
सम्पटिच्छनकिच्च	१२२	सम्मासम्बोधिहेतुभूतं	८१
सम्पतिजाताव	१४७	सम्मुतिपरमत्थकोसलं	१०४
सम्पत्तिभवसङ्घातं	९९	सम्मुतिसच्चारम्भणं	१९९
सम्पन्नसीला	४२१,४२२	सयम्भू	२७,२६८
सम्परायिको	१००,३५५	सरक्खसो	४१०
सम्पहंसका	३९४	सरणगमनकोसल्लत्थं	२७१
सम्बोधिमनुत्तरं	१३४	सरणगमनं	१०१,२४७,२७१
सम्बोधिसम्भारविपक्खतो	१७२	सरणमुत्तमं	७,२७३
सम्बोधि	२१३,४२१	सरणं	२७१,२७३
सम्भोगसंसङ्गो	२९५	सरदउत्तु	११४
सम्मन्तलोचनो	१७१	सरसभङ्गत्ता	५४
सम्मपपञ्जाय	७	सरसभेदो	१४१
सम्मा अभिनिरोपनलक्खणो	१६३	सरस्सतिनदिया	११९
सम्मा अविकखेलक्खणो	१६३	सरिता	१६२
सम्मा आजीवो	१६३,२४५	सरीरगतं	६१
सम्मा उपट्ठान लक्खणा	१६३	सरीरं	२३८
सम्माकम्मन्तो	१६३,२४५	सल्लेखमुत्ते	१३५
सम्मादस्सन लक्खणा	१६३	सवत्थुका	३७०
सम्मा दिट्ठि	१६३,२४५	सवनकिरिया	३०
सम्मादिट्ठिआदयो	१९८	सवनधारणपरिचया	३४
सम्मा धम्मं	२१३	सवनमयं	२४७,२४८
सम्मानावमानविप्पकारं	१५३	सवनसंसङ्गो	२९५
सम्मापरिगृहणलक्खणा	१६३	सविधातं	१२१
सम्मापासं	११८	ससङ्खारपरिनिब्बायी	६३
सम्मा वाचा	१६३	ससम्भारसोतं	१२६
सम्मा वायामी	१६३	सस्ताभिनिविट्ठत्ता	२१६
सम्मावोदानलक्खणो	१६३	सस्सतदिट्ठि	२४१
सम्मा सङ्कप्पो	१६३,२४५	सस्सतदिट्ठिसहगतो	२४०,३६१
सम्मा सति	१६३	सस्सतो	४६,२१६,२३८
सम्मा समाधि	९,१६३,२४५	सस्समेधं	११८
सम्मा सम्बुद्धं	१०९,१७३	सहजातधम्मानं	१६३
सम्मासम्बुद्धभावसिद्धि	४१	सहनन्दी	२९९
सम्मासम्बुद्धसासने	३५६	सहायकिच्चं	७५

सातमधुरभावहेतु	२२८	सिङ्गी	४०८
सातरूपं	४१२	सितसिक्खत्ता	२४३
सातिसयं	२९३	सिप्पायतनविज्जाट्टानानि	१००
सातं सुखं	२३२	सिलापविज्जनेन	८४
सादुक्खा	२२६	सिस्समावूपगमनं	२७२
साधारणभावासहनलक्षणं	११०	सीतलट्टो	३६४
साधुकं	४,४७	सीलक्खन्धो	२४५
सामञ्जाफलविपाकदायको	३४२	सीलट्टो	३६४
सामञ्जालक्षणतो	१६२, २१७	सीलधम्मपञ्जा	३६४
सामञ्जास्सानुलोमिका	३८९	सीलनट्टेन सीलं	३६४
सामावतिप्पमुखानं	३६	सीलनेक्खम्म	१४७
सामावतिया	३६, ३७	सीलपारिपूरी	३६३
सामिवचनं	४९	सीलव्वतपरामास	२०३
सारक्खसपरिदण्डानं	२७९	सीलभावना	१ १
सारज्जमयं	९४	सीलभेदकरो	१३०
सारभूतस्स	२०४	सीलमत्तकं	७, १३४
सारिपुत्त	१३६, १५९, २९५	सीलमयं	९३, ११३, २४६, २४७
सारिपुत्ता	६५	सीलवा	१३७, ३६४
सालिआदीनं	२२०	सीलविपत्तिया	३६३, ४२२
सालिबीजादीनि	२२०	सीलविसुद्धि	९, २०६
सावकसंधो	३४४	सीलसमञ्जा	१३०
सावकानं	१३	सीलसमङ्गिनो	४२२
सावज्जा	६५	सीलसमादानं	११५
सावट्टो	४१०	सीलसमाधिपञ्जासङ्घाता	२४३
सावितक्को	४१९	सीलसम्पदा	१३२
सासनब्रह्मचरिये	१९७	सीलसम्पन्ना	३९४
सासनब्रह्मचरियं	१३९, १४०	सीलसम्पन्नो	८१, १३६
सासनसम्पत्ति	४७	सीलसंवरो	१३८, २०५
साहत्थिको	२७७	सीलं	९, ९९, ११२, १२३-
सिक्खितव्वधम्मपरिदीपनं	३६५		१३०, २३४
सिक्खनसीला	२४३, २४४	सीहनादनादिनो	३५
सिक्खा	२०७, २४३	सीहो	१४७, ४४२
सिक्खाकिच्चं	२४३	सुक्कमूला	१९६
सिक्खाकामा	८८	सुक्का	१९२, १९५
सिक्खानिसंसा	२०७	सुखदुक्खभाववत्थानं	२३२
सिक्खापारिपूरिया	२०९	सुखदुक्खवेदना	२३२

सुखदुःखवेदनानं	२२४, २२५	सुविसुद्धविज्जाचरणसम्पन्नं	३८६
सुखदुःखसोमनस्स दोमनस्सपाहानं	३६२	सुविसुद्धविज्जाचरणो	३८१
सुखबहुला	९४	सूरभावसम्पन्नस्स	१९३
सुखविपाकं	९९	सूरियगुत्तथेरस्स	३९६
सुखविहारसुत्तवण्णना	१२७	सूरियालीकं	४२९
सुखवेदनं	२३६	सेखो	७६
सुखसञ्जा	२२८	सेक्खधम्मा	२४४
सुखसमङ्गी	२३१	सेक्खभावासङ्का	२४३
सुखसमुद्दे	९९	सेक्खमुनि	१८५
सुखा वेदना	२२४, २२५	सेक्खवचनं	२४३
सुखिन्द्रियं	२३२	सेक्खा	२४३, २४४
सुखुदयं	९९	सेट्टवाचकं	८
सुखुमदिट्ठिविपरस्सकं	३०२	सेट्टाधिवचनं	४००
सुखुमं	२५	सेदजल्लिकादि	३२९
सुगतो	१४	सेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्ज	
सुचिण्णवसिताय	४४१	परिक्खारा	१००
सुञ्जाट्टं	७१	सेळपिण्डं	१३
सुञ्जागारं	२०६	सोको	३५०
सुञ्जां ब्रह्मविमानं	९६	सोतापन्नसकदागामीनं	३६४
सुतधरो	२८, १३६	सोतापन्ना	३६२
सुतसद्दसन्निधाने	२८	सोतावधानप्पटिवद्धा	३४
सुतसन्निचयो	२८	सोमनस्सकुमारकाले	१४
सुत्तगेय्यादिवसेन	४०	सोमनस्सिन्द्रियं	३३२
सुत्तनिकखेपा	४३	सोळस	११३
सुत्तन्तपिटकं	५	सोळस उस्सदनिरया	१५८
सुत्तसम्पन्नो	८१	संकिलिट्ठचित्तस्स	९०
सुन्दरतरो	२१५	संकिलेसभागिया	११, १५३
सुन्दरपञ्जो	१८५	संकिलेससभावं	४७
सुन्दरसीलो	३६३	संघकम्मं	८६
सुपनं	२१२	संघभेदकम्मं	१०५
सुपरिसुद्धकायवचीपयोगो सुभकिण्हा	३७५	संघभेदो	८६, ८७
सुमेधो	१८५	संघराजिया	८८
सुरा	२८०	संघसुप्पटिपत्ति रतनत्तयस्स	३४६
सुरापानं	२८१	संघाटि पि आदिता	२१५
सुराभेरयमज्जपमादट्ठानं	११६, २८१	संघादिसेसेन	४६
सुविमुत्तचित्तो	४१८	संयमस्सा	९८

संयोजनानि	२१३	हत्थिरतनं	९७
संयोजनानं	५६	हानधम्मो	२०९
संयोजनं	१४, ५९, १३३, १३४, २३६	हानभागिया	११, १५३
संवरत्थं	१३७	हासपञ्जानं	१६०, १९२
सवरं	१३८	हितप्पटिपत्तियं	८१
संविज्जमाना	२६८	हिमवन्तोव पञ्चतो	१८६
संवेगं	९४, १४४	हिरञ्जासुवण्णखेतवत्तादि०	३१०
संसंगभेदो	४३	हिरि	१९६
संसयानुबुद्धं	१७५	हिरिओत्तप्पं	१९६
संसरणं	७१	हिरिमत्तं	३७०
संसारकन्तारं	७४	हिरिमनं	३६९
संसारगतं	१७२	हिरिसहितचित्तं	३७०
संसारदुक्खद्वितेहि	२०१	हिरोत्तप्परहिता	१९६
संसारदुक्खतो	३६५	हीनजच्चानं	१९३
संसारदुक्खनिव्विदा	१९	हीनपणीता धम्मा	४३०
संसारदुक्खसहनं	१९	हीनवीरियं	२९६
संसारभीरुनं	१२८	हीनाधिमुत्तिका	२९४
संसारसोतं	१५२	हीनवीरियो	१३३
संहारको	१०६	हेट्ठिमकायतो	१६०
सळायतने	१५६	हेट्ठिमफलत्तयधम्मा	२४३
स्वाक्खाताभावेन	३४	हेतु	७३
स्वायं	६२	हेतुपञ्चयभावो	२२०
ह		हेतुभावतो	२२७
हतनेत्तो	१७८	होति तथागतो परं	२२८
हत्थिपदं	१०२	हंसवतियं	३६
हत्थिपालकुमारपाले	१४		

नामानं अनुवकमणिका

अ		अञ्जातकोण्डञ्जा	३१५
अग्निवेस्सन (ब्राह्मण)	२९७	अनुरुद्धत्थेर	३६०
अङ्गुलिमाल	३८७	अयोधरपण्डित	१४
अजातसत्तु	४०, ८४	अवीचि (निरय)	१०९

असीतिमहाथेरा	३१४	गोतम (गोत्त)	३७६
असोक (राजा)	३९६	गोतम (बुद्ध)	२१, ३६, १०८, १४७,
अस्सगुत्तथेर	३९६		१८०, १८७, २७२,
	आ		२७३, ३३३
आनन्दथेर	१५, २४, २७, ३२, ३३,	घ	
	३५, ४०, ८३, ९५, २२५,	धोसक (सेट्टि)	३६
	२२६, ३४८	च	
आभस्सरा	३७५	चक्कवत्ति (राजा)	९७, ९८, ३१४
आळवक	२७२	चन्दगुत्तथेर	३९६
	इ	चातुमहाराजिक	१५८, ३५९, ४००
इन्द	२५२	चिञ्चमाणविका	१०८, १२९
इसिपतन	२०	चुन्द	१४९
	उ	चूळसुतसोम	१४
उत्तरकुरु	१४	ज	
उत्तरा	३७	जम्बुदीप	१५८, ३४२
उत्तरातिस्सा	३६	जेतवन	८५
उदेन (राजा)	३६	त	
उसिरद्वज पब्बत)	३१४	तपोदा (नदी)	३२८
	क	तावतिस	९७
कजङ्गल निगम	३१३	तिस्सथेर	३९६
कपिलवत्थु	३४८	तुसित	३१४, ३५९
कस्सप (गोत्त)	२९९	थ	
कस्सप (बुद्ध)	३८, १५२	थूण (ब्राह्मणगाम)	३१४
कालिङ्ग (रट्ट)	३०१	द	
कुक्कुठसेट्टि	३६	दीपङ्कर (बुद्ध)	१५२
कुसिनारा	१०१	देवदत्त	८५, ३०१, ३३३,
कोकालिक	१२९, ३३४		३३५, ३८७
कोण्डञ्जा (बुद्ध)	१५२	ध	
कोसम्बी	३६, ३७, ३९	धनपाल (हत्थि)	३८७
	ख	न	
खिड्वापदोसिक (देवा)	३५५	नन्द (गोघातक)	१२९
खुज्जुत्तरा (उपासिका)	३५, ३९	नन्द (माणव)	१२९
	ग	नन्द (यकख)	१२९
गङ्गा (नदी)	२४४	नन्दन (वन)	३०८
गिज्झकूट (पब्बत)	१०७, २९४	नन्दमूलक (पब्भार)	३९
गिरिबज्ज	१०७	नाटपुत्त	३०२

नाळागिरि	८४	वासेट्ट (गोत्त)	३७६
निगण्ठपुत्त (सच्चक)	१८०	विवट्टकप्प	३७५
निग्रोधाराम	३४८	विवट्टट्टायी	३७५
निम्मानरति	३५९	विसाख (उपासक)	२३२, २४४
प		वेपुल्ल (पब्बत)	१०६, १०७
पञ्चसिख (देवपुत्त)	३५९	वेलाम (ब्राह्मण)	११५
पटुमुत्तर (बुद्ध)	३६	वेहफला	३७५
परनिम्मितवसवत्ति	३६०	वेळुवन	१०५
पावारिकसेट्टि	३६	स	
पिण्डोत्थ (कुलपुत्त)	३४९	संवट्टकप्प	३७५
ब		संवट्टट्टायी	३७५
बाराणसी	२०, ३८	सक्क (देवराजा)	९७, १५०, २७४
बिम्बिसार (राजा)	८४	सत्तपण्णिगुहा	४०
ब्रह्मायु (ब्राह्मण)	२७२	सत्त्ववती	३६, ३७, ३९
म		सारिपुत्तत्थेर	४९, ६५, १४१, १५९, २६४
मृगपक्खपण्डित	१४		
मेघियत्थेर	८२	सिनेरु	१४
य		सुप्पबुद्ध	१२९
युगन्धर	१४	सुभकिण्हा	३७५
योनकधम्मरक्खित्थेर	३९६	सुभट्ठत्थेर	३१६
र		सुमेध	१८६
राजगृह	१०७	सूरियगुत्तत्थेर	३९६
राहुलत्थेर	४५, ३८७	सेतकण्णिक (निगम)	३१३
ल		सोमनस्सकुमार	१४
लङ्कादीप	३९६	हं	
व		हंसवती	३६
वक्कलि	३५३	हत्थीपालकुमार	१४
वसवत्ती	४३७	हिमवन्त	१४

गाथानुवकमणिका

अ	अज्जेव किच्चमातप्पं	२१०
अग्निक्खन्धो समुद्दो च	१२३	अज्जाव ताहि ब्रह्मचरियं चराम १३५

अट्टङ्गपेतं गिरमम्भुदीरयि	१४७	ए	
अट्ट च पुगलधम्मदसा ते	२७०	एकादिप्पभेदेन	३
अट्टधम्मसमोधाना	१५१	एकापराधं खम भूमिपञ्जा	५९
अथेत्थ धीरा विनयन्ति छन्दं	२६६	एकस्स पदवीतिहारस्स	३४२
अधिगच्छे पदं सन्तं	२१२	एतं खो सरणं खेमं	७, २७३
अनञ्जानेय्या नयतो विभाविता	१७१	एरण्डो अन्तो रुक्खानं	३४९
अनत्थजननो कोधो	५९	एवं विसेसतो ज्ञात्वा	१०३
अनत्थजननो मोहो	६०	एसा नमुचि ते सेना	२०९
अनत्थजननो लोभो	५२	ओ	
अनेकाभेदासुपि लोकधातुसु	१७१	ओगाहेत्वा विमुद्वाय	४४४
अन्तलिक्खचरो पासो	२४२	ओपानभूतं मे घरं तदासि	१३५
अप्पमादो अमतपदं	१०३	क	
अभिञ्जोय्यं अभिञ्जातं	१८४	कतस्स पटिचयो नत्थि	२०२
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति	१३५	कथं भिक्ख करिस्ससी ति	१९४
अयोपारपरियन्तो	३३६	कलं नाग्धन्ति सोळ्ळसि	३४१
अरियमग्गं च गतो तथागतो	१७२	कामयोगेन संयुत्ता	३६२
असुचि नागरिको यथा	१९४	कामरागेन ड्य्हामि	५३
अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके	१३४	कामा ते पठमा सेना	२०९
आ		कालो खो ते महावीर	१६५
आरम्भथ निक्कमथ	३९३	कालं च पटिकह्वामि	२९३
आवुत्थं धम्मराजेन	१३४	किसं हि वच्छं अवकिरिय दण्डकी	३०१
आसवा तस्स वड्डन्ति	१४३	किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको	१३४
इ		कुक्कुळनामे निरयम्हि पच्चति	३०१
इतिआकह्वमानस्स	४	कुद्धं अप्पटिकुज्झन्तो	५८
इति तं सङ्खरान्तेन	४४४	केन ते ब्रह्मचरियेन	१३५
इतिवुत्तकमिच्चेव	३	केन पाणि कामददो	१३५
इद्धीजुतीबलवीरियूपपत्ति	१३४	केन पाणि मधुस्सवो	१३५
इदञ्च मे धीर महाविमानं	१३५	कोधं छत्वा सुखं सेति	५९
इदं च ते नाग महाविमानं	१३४	कोधं जहे विप्पजहेय्यमानं	५९
इदं हि तं जेतवनं	१३४	किं ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं	१३४
इन्द्रियं च द्विधादिता	२३०	किं मे अञ्जातवेसेन	१५२
इमिना मे अधिकारेन	१५२	किं मे एकेन तिण्णेन	१५२
उ		ख	
उपहञ्च मनं मज्झो	३०२	खन्धानञ्च पटिपाटि	७२, २४२
उप्पत्ति अनुसयो तथा	२३०	खन्धायतनधातादि-धम्मभेदा महेसिना	१५
उभिन्नमत्थं चरति	५८		

ग

गतो च पञ्चकखकिरियाय निवृत्ति	१७२
गन्त्वान सो सत्त पदानि गोतमो	१४७
गरहितस्सन्ति विञ्जा	१९४
गावो तस्स पजायन्ति	६
गुणातिसययुत्तस्स	१३
गुणेहि लोकं अभिभुत्थिरीयति	१७२

च

चक्कवत्तिसिरि यस्मा	१४
चत्तारि अरियसच्चानि	२७३
चत्तारो पञ्च आलोपे	५३
चतुक्कण्णो चतुद्धारो	३३६
चतुत्थी तण्हा पवुच्चति	२०९
चतुसु लुचीसु परिसयुगेसु	२७०
चातुद्दिसो अप्पट्ठिधो च होति	३८९
चित्ते सुद्धे विसुज्झं	३२९
चित्तेन संकिलिट्ठेन	३२९
चिरं तिट्ठतु लोकास्मि	४४४

छ

छ एते कामावचरा	३६०
छट्ठा भीरु पवुच्चति	२०९
छळभिञ्जा वासिप्पत्ता	४४४
छिन्नं पापिमतो सोतं	७७

ज

जना मङ्गम्म मन्तेन्ति	३२८
-----------------------	-----

ठ

ठानं पवसिकालो च	२३०
-----------------	-----

त

तण्हक्खयो सब्बदुक्खं जिनाति	३७१
तण्हादुत्तियो पुरिसो	५३
ततिया खुप्पिपासा ते	२०९
तथा अयं सकयमुनी पि आगतो	१४७
तथा पटिञ्जाय तथाय सब्बसो	१७२
तथागतो अरियगणो विनायको	१७३
तथागतो तेन समङ्गिभावतो	१७३
तथागतो धम्मवरो महेसिनो	१७२

तथागतो वुच्चति तेन चक्खुमा १४७, १७१

तथागतो वुच्चति अग्गपुग्गलो १७२

तथागतं देवमनुस्सपूजितं १४६

तथानि ज्ञानानि यतोयमागतो १७२

तथानि सच्चानि समन्तचक्खुना १७१

तथाभिजातिप्पभुती तथागतो १७२

तथाय नाथो करुणाय सब्बदा १७२

तथं च धातायतनादिलक्खण १७१

तयो अन्ता समागतो ३४९

तस्मा तं अवलम्बित्वा ४

तस्मा नाथो तथागतो १४८

तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणा १८४

तस्मा वोहारकुसलस्स १०४

तस्सा हि अम्हं दहरा न मीयरे १३५

तस्स अत्थं पकासेतुं ४४४

तस्स अयोमया भूमि ३३६

तस्स गम्भीरज्जाणेहि ३

तस्स फुलिज्ज्ञानि पतन्ति काये ३०१

तस्स सम्मा विमुत्तस्स २०२

तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको १३५

तस्सेव तेन पापियो ५८

तिट्ठन्ति चित्तानि तथेव लोके २६६

ते ज्ञायिनो साततिका १०३

ते तत्थ मन्ते गन्थेत्वा ११८

ते निव्वापेन्ति रागग्गि ३५६

तेन तं बाधयिस्सामि २४२

तेन पाणि कामददो १३५

तेन पाणि मधुस्सवो १३५

तेन मे ब्रह्मचरियेन १३५

तेसं आसिविपल्लासो ११८

तं तं निदानमागम्म ४४४

तं मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं १३५

तं नाळिकेरं सुनखा परत्थ ३०१

द

दमुत्तरसतं द्वे च ४४४

दिसा विलोकेसि समा समन्ततो १४७

दिसो दिसं यं तं कथिरा	३३०	पव्वज्जा गुणसम्पत्ति	१५१
दुक्खं दुक्खसमुप्पादं	७, २७३	पव्वज्जा पठमं ज्ञानं	४१६
दुतिया अरति वुच्चति	२०९	परवज्जानुपस्सिस्स, निच्चं	१४३, ३९०
दुवे सच्चानि अक्खासि	१०३, १०४	परं सङ्कुपितं जात्वा	५८
दूरे सन्तो पकासेन्ति	१८६	पवत्तवाचा तनुचित्तभावतो	१७२
देवकायं परिपूरेस्सन्ती	२७४	पहातव्वं पहीनं मे	१८४
दोसग्गि पन मेत्ताय	३५६	पहाय कामादिमले असेसतो	१७१
द्वासीति बुद्धतो गण्हि	५	पहाय मानुसं देहं	२७४, ३४१
ध		पामोज्ज बहुलो भिक्खु	२१२
धम्मनावं समारुह	१५२	पारं समुद्दस्स तथाहु दूरे	३५४
धम्ममसङ्खतमप्पटिकूलं	२७०	पियो गरु भावनीयो	८२
धम्ममिमं सरणत्थमुपेही	२७०	पीतन्तराहि वग्गुहि	३२८
धम्मिस्सरेन जगतो	४४४	पीतवत्थे पीतधजे	३२८
धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतु	१४६	पीतालङ्कारभूसिते	३२८
न		पुञ्जं पाणिम्हि इज्झति	१३५
न चत्थि नाथस्स भवन्तदस्सिनो	१७२	पुनप्पुनागतं अत्थं	४
न चाहं ब्राह्मणं ब्रूमि	१४१	पुरातना सक्कमुनी जुतिन्धरो	१७१
न तस्स अद्दिट्ठमिधत्थि	४३९	फ	
न ते कामा यानि वित्रानि लोके	२६६	फलं वे कदलिं हन्ति	३०१
न ते गमिस्सन्ति अपायभूमि	२७४	फलं वेळुं फलं नळं	३०१
न नं असूरो जिनाति	२०९	ब	
न हि नो सङ्गरं तेन	२१०	बहुके पच्चये दिन्ने	१२३
नत्थि चित्ते पसन्नम्हि	३७२	बुद्धो ति कित्तयन्तस्स	३४२
नत्थि दोससमो कलि	५३	बुद्धो हेस्सं सदेवको	१५२
नत्थि रागसमो अग्गि	५३	बुद्धं नमस्साम सुवत्थि होतु	१४६
नदीतीरेसु सण्ठाने	३२८	भ	
नभं च दूरे पथवी च दूरे	३५४, ४०९	भगवा वचनं सेटुं	८
नमस्समानो सम्बुद्धं	२७२	भगवा भतवा भागे	९
नाभिनन्दामि जीवितं	२९३	भगी भजी भागी	८
नाभिनन्दामि मरणं	२९३	भागवा भतवा भागे	१५
निब्बिसं भत्तको यथा	२९३	भाग्यवा भगवा युत्तो	८
निस्सितं वाचनामगं	४	म	
प		मक्खो थम्भो च अट्ठमो	२०९
पञ्चमी थिनमिद्धं ते	२०९	मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं	२७०
पञ्जायेते पिधीयेरे	१३८	मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, हेतु	१५१
पटिसोतगामि निपुणं	४१६	मयं च भरिया नातिक्कमाम	१३५

महाकावणिकं नाथं	३	लुद्धो अत्थं न जानाति	५२
मातापितु उपट्टानं, पुत्तदारस्स	४०३	लोभो सिलोको सक्कारो	२०९
मिगानं कोट्टुको अन्तो	३४९	व	
मिच्छापणिहितं चित्तं	३३०	वज्जितो सीलवन्तेहि	१९४
मुहुत्तजातोव गवंपती यथा	१४७	वधके देवदत्ते च	३७३
मूळ्हो अत्थं न जानाति	६०	वन्दनाजनितुं पुञ्जं	३
मोहसम्बन्धनो लोको	६०	विचित्रभेदे तथमेव दस्सनं	१७१
य		विज्जाचरणसम्पन्ना, येन	३
यतो च धम्मं तथमेव भासति	१७१	विनासयति अस्सद्धं	३५
यतो यतो सम्मसति	२१२	वेरी वा पन वेरिनं	३३०
यत्थ च दिन्नमहप्फलमाहु	२७०	स	
यथा पहातव्वंमलं पहीयति	१७२	सक्कारो कापुरिसं हन्ति	३०१
यथाविधा ते पुरिमा महेसिनो	१७२	सत्तमी विचिकिच्छा ते	२०९
यथेव लोकमिह विपस्सि आदयो	१४७	सति तेसं निवारणं	१३८
यथेव लोके पुरिमा महेसिनो	१७१	सतं अस्सतरी रथा	३४२
यस्मा ज्येयसमापत्ति गुणभागे	१२	सतं कञ्जासहस्सानि	३४२
यस्मा सम्बोधिया सब्बे	११	सतं च धम्मो असतं च राजा	३५४
यस्मा सीलादयो सब्बे	१०	सतं हत्थी सतं अस्सा	३४२
या ता सम्पत्तियो लोके	१२	सद्धा उभो दानपती अहुम्हा	१३४
यानि सोतानि लोकस्मि	१३८	सद्धा बन्धति पाथेय्यं	३१०
येकेचि बुद्धं सरणं गता से	२७३, ३४१	सद्धा बीजं तपो बुद्धी	३११
ये रागरस्तानुपतन्ति सोतं	५३	सद्धाय तरति ओधं	३११
येन देवूपपत्त्यस्स, गन्धव्वो	१४१	सद्धाहत्थो महानागो	३१०
यो च बुद्धं च धम्मं च	७, २७३	सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठं	३१०
यो च वस्ससतं जन्तु	३४२, ३४५	सद्धो सीलेन सम्पन्नो	३१०
यो वे कतञ्ज्जू कतवेदिधीरो	१३	सन्तचित्तस्स भिक्खुनो	२०२
यो सञ्जाते पव्वजिते अवञ्चयि	३०१	सन्तप्पिता समण ब्राह्मणा च	१३५
यं यं पदेसं भजति	३१०	सपारिसज्जो उव्विञ्चन्तो	३०२
स्वायं चरति मानसो	३४२	सव्वञ्ज्जूभावं मुनयो इधागता	१४७, १७१
र		सव्वदानं धम्मदानं जिनाति	३७१
रागविरागमने जमसोकं	२७०	सव्वपापस्स अकरणं	३७३
रूपेन संकिलिट्ठेन	३२९	सव्वरति धम्मरती जिनाति	३७१
रूपे सुद्धे विसुज्झन्ति	३२९	सव्वरसं धम्मरसो जिनाति	३७१
ल		सव्वेसं पन धम्मानं	१४८
लक्खणं च अधिट्ठानं	२३०	समन्ता योजनसतं	३३६
लभती पीतिपामोज्जं	२१२	समाधिञ्जाणेहि यथा गता जिना	१७१

समेहि पादेहि फुसी वसुन्धरं	१४७	सेतं च छत्तं अनुधारयुं मरु	१४७
सम्पत्ता परिनिट्टानं	४४४	सो अहं विचरिस्सामि	२७२
सम्पन्नं सालिकेदारं	४२२	सो विक्कमी सत्त पदानि गोतमो	१४७
सम्बोधिसम्भारविपक्खतो पुरे	१७२	सोतानं संवरं ब्रूमि	१३८
सम्मा वस्सतु कालेन	४४४	सङ्कप्परागो पुरिस्स कामो	२६६
सयम्भुञ्जाणेन जिनोयमागतो	१७१	सङ्गम्म खादन्ति विक्कन्दमानं	३०१
सहसंवण्णनं यस्मा	४	सङ्कतेवचनं सच्चं	१०४
सा एव पूजना सेय्यो	३४२	संघं नामस्साम सुवत्थि	१४६
सा तत्थ परमत्थानं	४४४	संयोजनं सब्बमतिक्कमेय्य	५९
सीलादिगुणसम्पन्नो	३	संसारसोतं छिन्दित्वा	१५२
सीहो यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो	१४७	ह	
सुत्तानि एकतो कत्वा	३	हिताय लोकस्स यतोयमागतो	१७२
सेखस्स सिक्खमानस्स	३९१	हीनेन ब्रह्मचरियेन	१३६

गाथानुक्कमणिका समत्ता ।

